Viaţa Romînească

1925. ANUL XVII

IULIE. No 7

Viaţa Romînească

REVISTĂ LITERARĂ ŞI ŞTIINŢIFICĂ

SUMAR:

IAŞI

Redacţia şi Administraţia: Strada Alecsandri No 3
1925

VIAŢA ROMINEASCA apare lunar cu cel puţin 160 pagini — Abonamentul în ţară un an 300 lei. — jumătate an 150 lei. Numărul 30 lei. — Pentru străinătate: un an 300 lei; jumătate de an 150 lei. Numărul 30 lei. Pentru detalii a se vedea pagina următoare.

VIAȚA ROMÎNEASCA

REVISTĂ LUNARA

Iași, Strada Alecsandri No. 10 - 12,

ANUL XVII

CONDIȚIILE DE ABONARE

Abonamentele sînt: semestriale și anuale.

Cele semestriale se socotesc dela No. 1 până la No. 6 inclusiv, sau dela No. 7 până la 12 inclusiv.

Cele anuale dela No. 1 până la No. 12 inclusiv.

Abonamentele se pot face la 1 Ianuarie pentru un an sau jumătate de an; dela 1 Iulie pentru o jumătate de an, — trimițînd suma *prin mandat poștal.*

Reînoirea se face cu o lună înainte de expirare, pentruca expedierea Revistei să nu sufere întrerupere.

Prețul abonamentului pe anul 1925 este:

IN ȚARĂ:

Pentru Autorități, Instituțiuni, Societăți și Intreprinderi comerciale, financiare și industriale, pe an . 400 lei

Pentru particulari:

Pe un an . . . . 300 lei
Pe jumătate an . . . . 150 „
Un număr . . . . 30 „

IN STRĂINĂTATE:

Pe un an . . . . 500 lei
Pe jumătate an . . . . 250 „
Un număr . . . . 50 „

Abonaților li se acordă o reducere de 10 la sută din prețul volumelor editate.

Pentru siguranța primirii regulate a Revistei D-nii abonați sînt rugați a trimite odată cu abonamentul și 24 lei anual costul recomandării pentru țară și 95 lei pentru străinătate.

Colecții complecte pe anii 1920, 1921, 1922 și 1923, se găsesc în depozit la Administrația Revistei cu preț de 200 lei colecția, iar 1924 cu lei 300.—

Administrația.

Considerații confortabile

Culmi

Walter Pater insinuiază, în capitolul despre Winkelmann din cartea asupra Renașterii, că Goethe n'ar fi izbutit în partea a doua a lui *Faust* să „convertească toate ideile în imagini" așa cum a izbutit în partea întâia. Fără îndoială, insinuarea lui Pater nu este lipsită de temei. Totuși — și fără a zăbovi prea mult la amănunte — s'ar părea că tocmai celace este mai puțin idee și mai ușor *convertibil în imagini* dă celui de al doilea *Faust* aparența aceia masivă și vastă a unui muzeu cu sute de galerii, în care o uriașă forță a îngrămădit delaolaltă cosmogonii apuse, civilizații stinse și realități moderne, împreunind ciudat pe aceleași ziduri panoplii de arme preistorice cu madone medievale sau punînd alături aparate de alchimie cu statui grecești și lăsîndu-te să te plimbi printre ele fără altă călăuză decît proprii tăi pași întîmplători și siguri. Dacă îți aduci aminte, în *Faust* că și bunul Homer, din cînd în cînd, adoarme, nu-ți aduci aminte nici în *Noaptea de Walpurgis clasică*, nici la *Balul florentin*, nici la nașterea lui Homunculus; nici la apariția Helenei ci, tocmai, la actul al patrulea, al războiului, care ar fi trebuit să fie așa de viu și care cu toată strategia macabră a lui Mephistopheles rămîne față de rest ca o tragedie de Voltaire, stearpă, față de o tragedie de Shakespeare. Centaurul Chiron sburdă *viu* pe cîmpiile pharsalice — Helena izgonită pleacă din palatul dela Sparta și o auzi cum calcă peste veacuri ca să-și găsească în castelul lui Faust adăpost... Pe ea, și pe Homunculus, și pe Thales, și pe Anaxagoras, și pe misterioasele divinități ascunse în fundul pămîntului, care poartă numele de *Mame* și pe care nici chiar Mephistopheles nu le-a văzut vreodată, pe toate aceste *idei* (luate în sensul simplu de *fapte cerebrale* cum însuși Pater le-a

luat) Goethe le invie, le trezeşte sau le concepe dintr'odată, în sfîrşit „le converteşte în imagini". Ce lipsă însă de idei (şi de imagini) în episodul războiului, unde cei trei uriaşi, care îl ajută pe Mephistopheles să ciştige lupta, nu sînt decît trei mucede păpuşi evocate silnic din Apocalips! Şi totuşi nicăieri mai mult ca aici n'ar fi fost prilej de imagini. Lucru ciudat, tocmai materialul cel mai puţin poetic a rodit mai cu belşug... De ce? Pentrucă în Faust—caşi, în general, în toată opera lui Goethe — convertirea ideilor în imagini se produce aşa de spontan, atît de repede, că, neobservată, poate apărea ca neexistentă. La Goethe ideile apar rar fără vestmînt. Atît numai că vestmîntul lor aşa de ciudat le îmbracă, încît de cele mai multe ori nu apar altfel decît în propria lor piele, delaolaltă haină şi organ.

La pensée, par sa nature, manque de style, spune undeva * Paul Valéry. Pe lîngă capacitatea de adevăr a acestei afirmaţii, fraza lui Valéry poate lesne servi de îndemn la oarecare consideraţii asupra propriei lui poezii cît şi asupra poeziei de idei în general.

După Valéry această poezie este singura adevărată. Este Poezia. Aşi adăugi: Este singura poezie care poate rămînea multă vreme viabilă şi tînără. Bogăţia noastră sentimentală este, într'adevăr, mărginită, cantitativ. Un număr oarecare de sentimente zise eterne, cîteva corolare, foarte puţine posibilităţi de *invenţie*. Şi — pe lîngă asta — vre-o cîteva milenii de cînd asupra sentimentelor s'a spus aproape tot ce este de spus.

Poezia de idei s'ar anunţa, deci, fără margini, cel puţin pentru un scurt timp de cîteva zeci de mii de ani în care omenirea va stoarce toate raporturile numite comun idei (dacă nu cumva termenul de exploatare ar fi aşa de neînchipuit de lung că ar coincide cu vre-un infinit oarecare, de data asta *veritabil*).

Am întîmpinat într'adins pe Valéry cu „convertirea ideilor în imagini" la Goethe. Din strictul punct de vedere al acestei convertiri, Goethe şi Valéry, locuind aceleaşi culmi ale poeziei de idei, reprezintă totuşi două contrarii. Gîndurile cad, toate coapte, la Goethe. Nu-i unul, desfăcut din pom, nepîrguit. De aici acea aproape monstruoasă lipsă de artificialitate care ne surprinde la el: Goethe ne poate osteni, ne poate arăta cu naivitate sforile, dar nu apare niciodată artificial. *Sich mitzuteilen ist Natur*... spune el în Afinităţile elective. E natural să te împărtăşeşti altora, *să te răspîndeşti*. Acest *natural* inegalabil e taina mare a personalităţii lui Goethe.

La Valéry, dimpotrivă, gîndirea procedează, pentruca să se exprime, prin conflict. Fără să se lovească, ideia şi imaginea

* In „Variété". Pentru identitatea lui Valéry (cu cărţi epuizate, şi, bănuesc, puţin sau deloc cunoscut lectorilor romîni), a se vedea *Lalou. Histoire de la littérature française contemporaine*, G. Crès, Paris.

se evită, şi concilierea lor, anevoioasă, dar, odată întîmplată, indestructibilă, se face subt ochii noştri, mereu. In acest sens, poezia lui Valéry e o tragedie cerebrală, petrecută, nevăzut, într'un craniu... Este dealtfel singura tragedie de care e capabil Valéry. Gîndirea, prin natura ei, e lipsită, pe lîngă stil şi de entuziasm, mai exact de entuziasm social.

L'enthousiasme n'est pas un état d'âme d'écrivain... Cînd spune aceasta, Valéry enunţă mai mult decît o simplă regulă de tehnică interioară. Gîndirea, într'atît cît zămislitoare de idei, este egoistă, egocentrică şi, într'un anume sens, incomunicabilă. Şi într'un anume sens trăim toată viaţa singuri. Şi nu ne gîndim decît pe noi...

Lipsa aceasta de entusiasm dă o înfăţişare unică poeziei lui Valéry. Culmile lui sînt fără vegetaţie, poezia lui are o ciudată frumuseţe minerală, grotă de diamant în care gînduri, gînduri se împreunează, se despart, în cadenţa unora din cele mai frumoase versuri ale literaturii franceze din toate timpurile...

Poezia lui Valéry este totodată o realizare (aproape, e drept, ca aceia a unei prinsori) şi o limpede manifestare de neputinţă. Prin absenţa ei de *omenesc* este o poezie menită să rămîie veşnic în ipostasă de izvor, limpede, printre stînci. Pentru observatorul curios, însă, este o poezie cu infinite delicii, pentru cerebralul ostenit o infinită perspectivă de divagaţii — inutile aici unde doar cîteva resorturi ne preocupă.

Şi acum—este într'adevăr poezia de idei singura viabilă şi tînără mereu? Faust trăeşte prin dragostea Margaretei tot aşa de mult caşi prin filozofia întineritului astrolog. Poezia lui Valéry este într'un anume sens o poezie condamnată. Admiraţia nu ţîşneşte spre ea decît fragmentară; pentrucă admiraţia este sentimentul cel mai lacom de *totalitate*. Această misterioasă totalitate care se răspîndeşte din Goethe îi lipseşte lui Valéry. Pe acelaşi drum de culmi pe care s'a apropia', poezia lui se îndepărtează.

Dar este totuşi ciudat cum există zone intelectuale în care pot coexista naturi aşa de deosebite — tot astfel cum în Cîmpiile Elisée se întîlneau şi stau de vorbă filozoful analist Socrat şi contemplativul estet Phedru. Traiul era simplu la cei vechi: nu jigneai prea mult pe Zei, intrai în fericitele Cîmpii eterne...

Şi e adevărat că nici Goethe nici Valéry n'au jignit niciodată pe Zei.

Al. A. Philippide

Paris
Decembre 1924

Un mare poet american:
Edwin Arlington Robinson

I

Dolendum est iam multos esse monachos.
Desiderius Erasmus: De sarcienda Ecclesiae concordia.

E desfătătoare priveliște să contemplezi in ceasuri de siestă a gindului critica universală valorificind, eternizind și ierarhizind în timpi, atunci cind n'a fost in stare să generalizeze nici măcar in spațiu.

Nu știm ce vor fi zicind Einsteinienii, dar spațiul e parecă tot mai îngust decît timpul... Și atunci, nu s'a gindit sfinta patroană de mai sus că—spre a da numai un exemplu, și nu din clasicii antici care demult mor urit în manuale—clasicii francezi, în ciuda sforțărilor galvanizatoare ale secolului 17 englez, iar azi, ale unor poeți ca Masefield, nu există peste canalul Minecei și până și in Germania tuturor mistuirilor, opera lor toată însamnă incapacitatea unui nesfirșit discurs dramatizat.

Să nu poată arca Regelui Soare trece o apă pe care paquebotul o străbate intr'un ceas și jumătate și înotătorul în puțin mai mult, nu e ingrijitor?

De altfel chiar tinerețea clasicilor dintâiu e o eroare de limbaj. Se va nota că așa zisa lor Renaștere e o „reinviere a învățăturii"—„revival of learning" spun precis Englezii—și e știut că poeții Romei și Atenei au fost adoptați nu ca poeți ci ca foarte oportuni dascăli de slovă veche, vehicule de cunoștință și nu voci dinlăuntru, după acea „vîrstă întunecată" în care barbarii nu lăsase Apusului chiar școli și opere didactice. Didacticis-

mul e de altfel la baza întregii arte a antichității. El unește pe Aristofan cu Aristot și pe amindoi cu Plato. De unde și până unde, deci, estetism, poetism? „Vates" e un termen ce nu trebue exploatat. Și acel

Est Deus in nobis agitante calescimus illo.
Sedibus aetheriis spiritus ille venit.

trivializat de Lipsius in: „scio poetam neminem praestantem fuisse sine partu quadam uberiore divinae aurae"—se desminte prin chiar poezia lui instructivă până la desfriu și intră în orice caz în sistemul general de gindire superstițioasă a antichității, —care făcea din Mercur un: deorum hominumque interpres", din rege un fel de Mercur și din poet un fel de rege: „solus aut Rex, aut Poeta non quotannis nascitur". (Petronius).

Misteriosul, divinul creației poetice e coborit la diapazon legitim de cel mai pozitiv gînditor al antichității, Aristot, în cunoscutul: nullum magnum ingenium sine mixtura dearentiae fuit, exemplificat de Seneca cu ajutorul lui Anacreon: „aliquando secundum Anacreontem insanite jucundum esse", și reluat fără mărturisire de criticul francez în faimosul „grain de sottise" care stă la baza întregii poezii europene moderne.

Dar lăsînd trecutul, cum și hotarele Europei, e poezia aceiași entitate, produsul aceluiași proces sufletesc, pe celelalte continente,—vrem să spunem: același compus estetic?

E drept, regele Siamului e nebun după Hamlet, pe care l-a tradus cu fervoare (Shakespeare acesta face lumii multe pozne și încurcături!). Sint tot așa însă și supușii monarhului-poet, —cel puțin cei care n'au eșit din granițele lor, nici, odată ieșiți, n'au fost primiți la curtea Angliei sau prin pridvorul colegiilor oxfordiene?

Ce spun apoi Chinezii și Japonezii despre Vigny, Victor Hugo, Verlaine, ce înțeleg Indienii din Goethe și Leopardi, ce sint pentru toți aceștia Flaubert și Cehov, cei doi zei ai prozei apusene, Henry James și Marcel Proust, prinții ei de feerie?

Edgar Poë a spus * odată în mirarea oamenilor de treabă că nu există poem lung și dadaismul e pe cale să așeze peste fața poeziei un cuvînt de ordine care tinde la sistemul surdomut! E posibil să fie acesta japonism, raccourci-ul fiind, dela kimono la miniatură arta Nipponilor. Dar în ce cringuri de ale noastre s'ar putea acïua paserile de fildeș care gingură în succintele Tanhas ale celui mai european dintre poeții extremului Orient, Nico D. Horigutchi? Brunetière n'ar spune azi că sint telegrame de descifrat mbaiatele lui Khayyam și pe cine dintre noi ne conving cu adevărat—ca poezii—suspinele înfundate, eșind ca de subt niște cosciuguri de santal din aiureala atitor

* The poetical Principle.

barzi indici și persani ce ajung până la noi pe cale de senzație?

Nu ne apare toată această literatură hermetică, drept un muzeu de ceară, organizat de fakiri, cu paseri de pe un alt tărim și ciripiri ce mor în arbori de hîrtie?

Iată o... odă din vecinătatea Bosforului:

Va marcher sur les pelouses, comme les paons
Toi, dont je rêve la chevelure éparse.

Mai prolix decît Nedim, poetul japonez citat își cîntă iubita în patru versuri care la traducătorul francez devin:

Paon blanc
D'un matin d'hiver.

O serenadă de același ia proporții îngrijitoare:

Dans les vignes se rassemblent
Les renards,
Sous la fenêtre
Les amoureux.

O elegie:

N'est-elle pas maudite la bouche?
Les éléphants perdent la vie par leurs dents,
Je suis triste par meschants.—

Avem noi colivii pentru atari vrăbii de chihlibar? De bună samă nu. Totuși aceștia sînt poeții mari ai meridianului lor. Noi ne conducem după cei ce trece prin Paris și Londra. Ori, cîți dintre poeții acestui sector trăesc în o conștiință comună? Pentru Wordsworth, Englezii au un cult. Pe continent nici nu s'aude de dînsul. S'aude mult mai mult de cei noi? Printre cei mai vrednici din aceștia, Ralph Hodgson, autorul „Evei și altor poeme", s'a pomenit ciripind à la Horigutchi. E de prisos să mai spunem că pe continent dînsul e un anonim.

E aici punctul unde spațiu și timp în poezie se întîlnesc în aceiași tragică relativitate. Unde e Amarilis poeta uitată care corespundea în versuri cu Lope de Vega? Răspundem: E în fiecare poet de azi. O poezie de azi e un trandafir de eri. *Hesterna rosa*...

Aceasta ia înfățișarea a ceva mai mult decît o figură poetică atunci cînd disecăm fiecare epocă literară. Istoria literară, această morgă a literaturii, e o casă veselă cu cazuri foarte interesante. Ea ne spune, de pildă, spre a alege cel mai „viu" moment al poeziei europene—că pela 1481 uriașul convertit la creștinism din *Morgante Maggiore* făcea cam tot atîta vîlvă cît

Chantecler-ul lui Rostand acum zece ani și că, mai fericite încă opere ale Renașterii ca poemul lui Pulci, *Orlando Innamorato* și *Orlando Furioso* stăpîneau Europa. Dar *Arcadia* lui Sannazaro? Dar faimoasele *Notti Piacevoli*? Dar cancionele și elegiile lui Garcilaso dela Vega, *Diana* lui Montewayor, *Cleopatra* lui Zodelle, trinitatea D'Urfé—La Calprenède—Scudéry? Cine n'a jurat pe aceștia și pe ce și-au bazat „sistemul" Scaliger, Casaubon, Père Le Bossu Castelvetro, Rapin, Boileau etc.? Ce critici cred azi mai mult decît au crezut aceia, și de ce n'am bănui că înțelegerea noastră artistică va evolua în trei secole exact atît cît a evoluat dela 1600 încoace? Ce așteaptă atunci pe fiecare poet mare de azi?

Alexandru Macedon nu vroia să-și lase chipul zugrăvit decît de geniul lui Lysippus. Lysippus. Cine e Lysippus?

E Paul Fort, Valéry, Masefield, De la Mare, Horigutchi, Eminescu...

Azi lumea întoarsă dela pontifii romantismului spune că Wordsworth e numai „a poet of passages".—Toți poeții sînt „poeți de pasagii" și fiecare vreme își are pasagiile ei. O singură operă rămîne întreagă: *Les cloches de Corneville!* Fiindcă e alta cu fiecare epocă: Și numai critica, ultimul ordin monahal al literaturii, printr'un fel de conspirație a superstiției, rămîne întreagă în principii apuse și cadelnițînd pe urmă de zei desueți se închină la altare fără credincioși.

Reinoind însă doliul lui Erasm, care a știut ceva despre călugări, ea ar putea exclama din cînd în cînd: „dolendum est tam multos esse poetas"...

E nevoe de un astfel de „Combinans in vacuo" oridecîteori vrei să te fixezi de un criteriu critic. După o atare operație puțini vor putea spune că pricep mai bine, dar multe abdomene dogmatice vor rămînea în aer.

E mai ales însă necesară o tămăduire de generalizări atunci cînd oferi să străbați cele 3.743.530 mile patrate (vîrînd și Alaska!) pe care se desfășură literatura de limba engleză a Statelor-Unite, ca să lăsăm la o parte coloniile, Canada, Australia, cealaltă Americă etc., etc., ele însile autoare de mult graiu englez.

La capitolele „Cocaină" și „Moravuri" din clasicele *English Traits*, Emerson admiră egocentrismul și excentrismul Englezului „care umblă pe o ploae cu găleata, învîrtindu-și umbrela închisă, ca pe un baston, are în cap o perucă, un șal sau o șea, sau merge cu picioarele în sus fără ca nimeni să ia seama"! La fel fiecare poet american poartă ceva pe dos. Imaginea lui e un Yankee cu joben și ciorapi scurți.

Bryant (1794—1878) *Longfellow* (1807—1882), *Whittier* (1807—1892),—patriarhi ai poeziei americane,—oricît de sfătoși și candizi moșnegi, sînt paradoxali prin răbdarea cu care sînt banali și lipsiți de cuviință în îndrăzneala cu care nu mai ter-

mină odată cu povești despre Indieni și fete inamorate. *Thoreau* (1817—1862) prietinul lui Emerson, filozof, naturalist și poet, nesimțindu-se îndeajuns de primitiv, se retrage în pădure și duce viață de pustnic al cărei rod e o colecție de poezii și convingerea că fericirea nu atîrnă chiar de „belșugul bunurilor". Fantasticul Poë e de ajuns de cunoscut. Whitman nu mai puțin.

In vremile noastre poezia americană ia aspecte dela individ la individ, pentruca la un loc să fie ceva de care să nu poți vorbi mandarinului romîn fără să-i ceri mai întîiu scuze.

Singurul dela noi care... o admite e, pare-se, poetul Minulescu. Ne aducem cu plăcere aminte cum autorul lucrurilor pentru mai tîrziu, cu volubilitatea caracteristică a ochelarilor, obrajilor și abdomenului, pimentînd într'o sală editorială, spunea odată: „mă, am auzit că în America aia toți scriu ca mine".

Oricît de colocvială, fraza închide un admirabil criticism. Poezia tip cretină a celei mai bătrîne duduі a beletristicei noastre oferă într'adevăr o asemănare izbitoare cu poezia unuia din cei mai cu vază poeți americani, d-șoara Amy Lowell.

Greutatea începe însă de acolo de unde confrații acesteia încetează să fie domnișoare. Calificativul general se epuizează atunci într'un verdict care, vîrîndu-i pe toți într'o „olla podrida", vrea să spună că rasa parvenită a Yankeelor înseamnă negarea artei, negarea poeziei.—A poeziei europene, corectăm. Și ce e aceia poezia europeană? Poezia cîtorva cerebrali exteauați? Americanul n'are drept să-și cînte Chicago-ul său, sgîrietorul de nori, blocul electric, otoul și tamponul, emoția lui ingenuă, trăirea lui ideală, fără să fie taxat de superficial și prozaic? N'are drept să spue alături de atîți expresioniști germani?

Pe cînd Israel locuia în țara Egiptului
— Haide Moise —
Nu mai puteau de împilare.
— Lăsați-mi poporul să plece —
Asta-i porunca Domnului, zicea încumetatul Moise.
— Lăsați-mi poporul să plece,
De nu, vă trăsnesc pruncii în pîntec,
Lăsați-mi poporul să plece.

Exemplul desigur nu redă pe *Wachel Lindsay*, „at his best". Dar cine poate afirma că „arta pentru comunitate" a dogmei sale nu va fi tot așa de bine cași dadaismul sau futurismul, poezia noastră de mîne? De ce n'am crede că al doilea punct al dogmei sale: „America tinde să devie țara cea mai mare producătoare de artă de pe lume", închide un adevăr? Problema stă iarăși în concepția noastră despre poezie. Noi o vedem limpede. Lindsay o vede și el limpede în ridicarea folklorului la rangul de creație pură. Pe ce cale? Aceia a *jocului de-a poezia*,—căci la aceasta se reduce „the poem-game"

prin care poetul, cam ca skôp-ul scandinav sau trubadurul sudic (Lindsay vede principiul său în floare mai ales la Greci) își cîntă poemul în fața asistenței, aceasta unindu-se cu poetul în redarea refrenului.

Arta aceasta ultra-democrată se reduce la Americani de fapt la arta neagră, arta sclavului—folklorul acestuia avînd mult mai mult ca cel indian afinități cu sufletul anglo-saxon suprapus. Dar cine îi poate nega viitorul? Oare acest viitor, de complectă desintelectualisare a poeziei n'a și început? „Poetul ambulant" al lui Lindsay nu e singurul poet care a existat vre-odată și nu-i în orice caz preferabil poetului actual: vates, hetairă, saltimbanc și homesexual în același timp?

Totuși arta lui Lindsay e în propriu-i termen: „reînvierea vodevilului". Iată un cuvînt la auzul căruia puriștii vor leșina.

Dar spun unii că e în vodevilul acesta american foarte mult zgomot și energie, două lucruri care împăcate au dat orice pe lume...

Deocamdată arta neagră ne-a dat, alături de un nou misticism, grotescul și nonsensul—două serioase achiziții estetice (din care, dacă nu ne înșelăm, derivă chiar expresionismul). Cetească pentru aceasta cineva psalmii și imnurile religioase negre, reluate de altfel cu succes de Lindsay. Iar în materie de versificație, în afară de ritmuri nouă, îi datorăm acea metodă a „sincopării metrice" de care instinctiv sînt atinși și poeții romîni.—Tot așa arta japoneză, de care nimeni nu visa până la impresioniști, a dat picturii mozaicul și raccourci-ul, iar poeziei, —bizarul, stridentul și cocasul—elemente ce până la ea nu fusese concepute ca generatoare de emoție estetică.

Am numit până acum pe poetul cel mai popular al Americei de azi. Am numit și pe cel ce vine îndată după dînsul. *Miss Amy Lowell* a fost tratată de jurnalistă, cași Lindsay de altfel și cam ca toți poeții americani—pentru superficialitatea cu care se înfioară de toate cele... O falenă care se lovește de toate lămpile electrice din New-York, dar care nu poate ofta—ca... în traducere franceză, faimoasa femee dela curtea lui Ahmed III: „Les phalènes n'existaient par encore que mon coeur se consumait à la flamme de l'amour". Mis Lowell își consumă cel mult aripile unei fantezii sclipitoare. Un frou-frou neîncetat care nu e însă și foșnet de frunze, o trenă de mătase care se crede, de lumină.

Poetă „a lumii flotante" cum spune însăși, dînsa cîntă astfel, în versuri minulesciane, luxul, confortul, viteza, tot pseudo-spasmul modern și ne dă poezia „cu două dimensiuni" din *Pictures of the Floating World* sau *Men, Women and Ghosts*.

O leacă mai adînc, *Robert Frost* e, în orice caz, mai artist. Dînsul ne redă, punctate cu conflict, priveliști de viață nord americană, în *North of Boston* sau *The Death of the hired man*, întrebuințînd, în vers alb, o formă narativă de un imediat

şi neliterar onorabil dar care nu evită totdeauna locul comun şi monotonul.

Tot viaţa socială—poezia americană e o poezie socială—
dar de data aceasta a aşa numitului Vest de mijloc—*Midle West*
—cu centre: Chicago şi Saint-Louis, o descrie *Edgar Lee Mas-*
ters in faimoasa, odată: *Spoon River Anthology*—o antologie
personală,—de date asupra oamenilor şi intimplărilor văzute de
autor până la 46 de ani, cind s'a hotărit să le transcrie in vers
liber. Ca cea mai mare parte din confraţii săi in conflict cu ma-
şinismul ţării sale, Masters îşi ascute critica in satiră ca să nu-
mească America, pe o temă cu multe variaţii:

Uriaş hermafrodit, cu ochii împînziţi,
Orbit, jumătate de idealuri, jumătate de lăcomie.

Mai introspectiv, punind in dureroasă confruntare lumea
de *Smoke and Steel*,— fum şi oţel —a Americei, cu libertatea
traiului in natură la care se convertise *Whittier*, *Carl Sanburg*
descinde, mai mult decit dintr'un insurgent suedez, din Whitman
şi dintr'o boemă de pe urma cărela, după ce a trecut printr'o
duz'nă de meşteşuguri: lăptar, marmiton, maşinist la teatru, că-
rămidar, cheferist, flăcău de fermă, soldat in războiul Spano-A-
merican, student, puşcăriaş, jurnalist etc.—i-a rămas pe suflet,
ca unei case dela marginea oraşului, un fel de nobilă patină a
mizeriei.

Iată insfirşit pe „dificilii" poeziei americane, europeii *Ezra*
Pound şi *Conrad Arken*. Exili gratuiţi, dinşii şi-au clătit de cu
vreme, pe o coastă italiană sau fie şi numai la Brighton sau
Dieppe, sufletul de funinginea şi teroarea „zgirietoarelor de ce-
ruri".

De-acolo au trimes monstrului diferite sfidări în *-es*, *-ae* şi *-i*, ca acele *Ripostes* pe care Pound le-a scris in 1912, după o ultimă desnădăjduită vizită in patria sa. Lucrul nu l-a făcut nici pe dinsul mai european, nici Europa mai americană.

Personae, *Quia pauper amavi*, cu, la rastimpuri, vre-un o-
magiu lui Propertius, miros a fitil şi ulei. Doar in *Exultations*
librismul se mai astimpără, şi intreaga operă rămine aceia a u-
nui pionier şi nu a unui poet.

E una şi alta însă Aiken, in acelaşi dorinţă de a altoi ner-
vul american pe cerebelul european. Nu ştii ce să admiri însă
mai intâiu intrinsul: pe poetul asiduu dela „London Mercury" sau
pe criticul iscusit dela „Criterion". Şi-a schimbat până acum de
citeva ori solzii şi până nu va reintra in Americanul din care a
plecat e puţină nădejde să se vorbească de dinsul altfel decit
ca de elevul bun al lui Masefield şi De la Mare.

Fără de aceşti doi şi alţi, exili „de facto" sau „in spe", poezia americană rămine o eflorescenţă intactă de simplism trecut prin etuva prozei care a dezbărat-o de toate parazitările

poetizante. O complectă deliteraturizare, un imediatism, dacă vreţi, proza crasă în sfirşit, in locul falşei poezii, e contribuţia bărbată a Americei la inspiraţia vremii.

Căsătoria ei cu jassul şi cinematograful in capela de music-hall a jurnalismului s'a anunţat demult şi voluptoşii artei pure s'au dat înapoi. Căsătoriile joase sint însă preferabile mezalianţelor şi de pe urma actului onest de mai sus vor rezulta desigur mai puţine adultere decit cele la care se dă muza europeană!..

Până atunci poezia americană a împăcat toată lumea cu un poet care face onoare criticei aşa cum ceilalţi îi fac mai mult încurcături..

2

Cu *Edwin Arlington Robinson* poezia americană—s'ar zice in termen profesionist—a intrat in literatura universală. Cu dinsul în orice caz începe aşa numita perioadă eroică a poeziei americane moderne, care dela 1897, cind poetul debuta cu *The Torrent and the Night before* şi până azi, cu un reviriment in 1915, anul ediţiei a II-a a lui *Captain Craig*, e in o continuă căutare de sine.

Robinson e poate singurul dintre poeţii americani de azi care s'a găsit complect pe sine. Poezia lui profund contemplativă deszice cuvintul care dela Tocqueville incoace, timp adică de vre-o sută de ani, refuză „oamenilor care trăesc in comunităţi democratice să se complacă în meditaţie sau să acorde acesteia oricit de puţină *stimă*". *

Cam cu cincizeci de ani in urmă, un alt critic, biologul Huxley spunea la fel de mustrător Americanilor: „Nu pot spune că sint cit de puţin impresionat de mărimea voastră, ori de resursele voastre naturale ca atare. Mărimea nu-i măreţie şi teritoriu nu înseamnă naţie. Singura problemă cărela atirnă sublimul adevărat şi groaza destinului care se apropie e—ce aveţi voi să faceţi cu acestea toate." **

Dacă Americanii au de gind să facă din cind in cind cite un Robinson, au răspuns celor mai grele întrebări ce li s'au pus.

Nu se ştie mult de E. A. Robinson, deşi opinia generală îl dă ca cel mai mare poet al Americei de azi. Cele mai pozitive afirmări despre dinsul le fac brîele editoriale cu care volumele sale vin încinse până la noi şi care nu scapă niciunul denumirea de mai sus. Cel mai lung articol—fiindcă nu există carte scrisă despre poezia sa, decit broşura din 1923 a lui Lloyd Morris—pare să-i fi consacrat Miss Amy Lowell in: *Tendencies in American Poetry*, pe care nu l-am văzut încă. Alte articole,

* Democracy in America.
** Life and Letters

mai ales cu prilejul apariţiei colecţiei de poeme dela 1922 au fost scrise în „Literary Review", „English Journal", „The Dial", „The Freeman", „Fortnightly Review", „The New Republic", „The Catholic World".

In fruntea colecţiei citate—din care lipsesc poemele de debut din 1894–8 * poetul John Drinkwater a scris zece pagini de idee condensată care îl introduc în Anglia şi îl consacră. Acolo autorul lui *Abraham Lincoln* se plînge cît de puţin s'a scris despre poetul său favorit.

Din cele patruzeci şi patru de pagini scrise de John Gould Fletcher despre *Some Contemporary American Poets* (1920)—din care am şi împrumutat cîteva date despre poeţii americani citaţi—autorul îi acordă patru, în frunte dar deajuns de vagi. Mai vag e studiul, de un verbiaj uneori supărător, al profesorului Cestre din fruntea revistei „Anglo-Americaine" (April, 1924).

Din toate acestea se pare că poetul s'a născut în 1869 în ţinutul Maine al acelui ungher de apus şi miazănoapte al Americei care poartă numele de New-England. Un neo-englez deci şi aceasta nu e fără oarecare înţeles. S'a deplîns mult că civilizaţia americană e prea nouă, prea sclipitor de proaspătă şi duminicală şi i s'a dorit puţină tradiţie. Ori, se întîmplă că atît cît exista, această tradiţie americană s'a aciuat în numitul colţ. Cu excepţia lui Samuel Langhorne Clemens (alias Mark Twain) care vine din Florida, aproape toţi marii poeţi şi prozatori americani descind din ţinutul primilor colonişti englezi. Herman Melville, faimosul autor al lui *Moby Dick*, Bret Harte, Henry James, Whitman, sînt din New-York. Bryant, Longfellow, Whittier, Hawthorne, Emerson, Poe, Thoreau, James Russell Lowell şi alţii, sînt chiar din Massachussetts adică din stătuleţul unde acostă, la 11 Decembre 1620, Mayflower cu cele 180 de tone ale sale şi 102 „părinţi rătăcitori" (pilgrim fathers) rupţi de biserica şi solul Angliei. Patrie a viitorilor poeţi de mai sus, ea deveni, din prima colonie engleză a noului port, Plymouth, centrul acelor „Plantaţii" nouă care trebuiau să fie cu vremea Statele-Unite.—Cele dintîiu fură, în jurul lui Massachussetts, statele Maine, New-Hampshire, Vermont, Connecticut şi Rhode Island şi acestea şase formează aşa numita Anglie Nouă, sau, cu alte stătuleţe vecine, Vestul Americei, Vestul de Nord, avînd drept centre de cultură New-York şi tradiţionalul Boston. Vestul de Mijloc (Middle West) pivotînd în jurul lui Chicago şi Saint Louis, de lumină mai recentă, a intrat mai tîrziu în viaţa sufletească a Americei, cu importanta şcoală filozofică a pragmatiştilor şi cu mişcarea literară dela *Poetry* şi *Reedy's Mirror*. (v. E. Lee Masters, Sandburg, Vachel Lindsay) în vreme ce Vestul Depărtat (Far West) e încă... departe.

* *The Torrent of the night before* (1897) republicat în 1898 sub forma: *The Children of the night.*

Cît priveşte Maine, de unde purcede Robinson, el face parte din acel nord al neo-Angliei care a găzduit tot puritanismul celor 102 părinţi certaţi cu biserica mumă.

Că, mai mult decît tradiţia intelectuală, această tradiţie religioasă—a găsit-o poetul în casa lui, în locul său natal, e celace explică acea sobrietate şi rectitudine de conduită, acel cult al liniei care caracterizează deopotrivă viaţa şi opera puritanului poet. E dealtfel tot ce se ştie mai precis despre dînsul. Fiindcă după doi ani la cea mai veche universitate americană, Harvard din Noul Cambridge al Massachussetts-ului, Robinson o ia spre îndeletniciri obscure. In New-York se pierde deabinelea, spre a fi găsit de mîna norocoasă a nu altuia decît Theodore Roosvelt —căruia îi va dedica un poem şi care îi dă un post cu observaţia „ca autorităţile să ia sama că ocupaţia primă a lui Robinson e poezia". * Un debut în 1897, refăcut cu cîteva poeme în plus în anul următor, şi viaţa poetului n'are alte date însemnate decît cele ale apariţiei diferitelor sale plachete sau volume: *Captain Craig* (1902); The Town down the River (1910); *The Man against the Sky* (1916); *Merlin* (1917); *Lancelot* (1920); *The Three Taverns* (1920); *Avon's Harvest* (1921); *Collected Poems* (1922); *Roman Bartholow* (1923).

Biografii sînt de acord în a recunoaşte dragostea de anonimat şi groaza de contact public a omului, care nu o face din acea nobilă modestie a poetului european, ci dintr'un foarte american spirit de economie vitală ce îi va fi spunînd că viaţa e scurtă, iar luna Maiu vine în fiecare an...

Sobrietatea reticentă şi abscondă aparţine şi operei sale. Multele volume de mai sus la un loc nu dau mai mult de 700 de pagini. Totuşi ele exprimă întreg pe cel mai întreg poet al zgomotoasei Americi.

Titlurile poemelor indică ceva din preocupaţiile autorului: „Omul faţă în faţă cu cerul" Flammonde, John Gorham, Bătrînul rege Cole, Bewick Finzer, John Evereldown, Luke Havergal, Richard Corey, Lisette şi Eileen, Llewellyn, Bokardo, Amaryllis, Aaron Stark, Charles Carville, Fleming Helphenstine, Reuben Bright, Căpitan Craig, Isaac şi Archibald, tanti Imogen, Annandale, Sainte-Nitouche, Inţeleptul, Morgan şi Fingal, Theophilus Klondike, iată cea mai mare parte din poeziile a două plachete numai.

Cînd ele nu privesc persoane din viaţa de toate zilele, sînt: Fecioara Maria, O nouă fată brună a sonetelor (lui Shakespeare) Zola, Crabbe, Hood, Verlaine, sau, din trecutul istoric: Merlin şi Lancelot.

Acelaşi lucru cu celelalte colecţii. Pretutindeni experienţa directă a poetului cu lumea felurită şi comună, experienţă canalizată de poet spre o idee năzărită sau închegată într'un tablou dramatic.

* John Drinkwater, Collected Poems, (Cecil Palmer), 1922.

Drama ideii e într'adevăr nucleul poeziei lui Robinson. Și cum ideia e a Americanului, ea nu e abstractă; cum aparține unui puritan, ea e morală; și cum drama ideii morale nu trăește decît în exemplare umane, iată-l pe poet în căutarea lor: omul bătrîn ducînd de mînă un copil, omul care a sfîrșit și e singur, omul care fascinează și e totuși un netrebnic, făurește destinele altora și trece pe lîngă al lui propriu, boemul incorigibil dar înalt, mătușa nenorocită dar iubitoare, bătrînul rege Cole cu doi fii despre care trebue să spună,

Deși ai mei nu sînt
Fiii pe care mi i-aș fi ales
Ca unul ce nu-s așa de vitreg înzestrat
Voiu fi de ghiață cu infirmitatea lor.

Or să sfîrșească rău, e drept
Dar n'am fost eu născut să gem.
Eu pot să văd ce pot să văd
Și, prin urmare, eu sînt: singur.

(Old King Cole)

Ben Jonson care vorbește despre Shakespeare cu un om din Stratford, ca de un flăcău năzdrăvan și fără obraz!

Pe cît văd eu atunci ești prieten
Cu Shakespeare al nostru, cel ce singur
In stare e să pună cap de măgar în țara zînelor
Cum și să pună șiling lîngă șiling,
Toate 'n perfectă armonie! — care
Din minunatul lui belșug de nepătruns
Umple Ilion, Roma, orice orașe vrea
Din vremi apuse, cu Englezi sadea.

(Ben Jonson entertains a man from Stratford)

bătrînul ale cărui vise s'au realizat în alții:

L-am întîlnit precum ai da de un strigoi, — sau doi,
Intre Arcul Cenușiu și Hotelul vechi
— „Regele Solomon avea dreptate, nu-i nimica nou
Exclamă el. Iată ruina celui ce vroia ceva"...

M'a luat cu el pe scări știute,
Rugător, m'a așezat în jilț:
— „Visele mele se-adeveriră bune pentru alții
Oftă, — dar Dumnezeu trăește, ce ne pasă.

(Old Trails)

unchiul Ananias „cu profuziunea lui de credință în orice":

Cuvintele lui erau magie, inima: adevăr.
Oriunde umbla binecuvîntat era

Dintre bătrînii pe care mi-i cunoscu copilăria
E cel ce mi-a rămas ca cel mai cum se cade.
Din mincinoșii mai cu autoritate
Lui, mai din inimă, coroana-i dau.

(Uncle Ananias)

Iată o galerie de panouri care plimbă prin fața noastră pe om în diferitele-i ipostase morale. Și cum în această poveste a omului întors pe dos uneori apare acea „țicneală diabolică" ce cu o întorsătură de șurub a întors din cale un om, cronicarul se oprește ca asupra evenimentului capital al dramei noastre și, atunci omul, mergînd alăturea cu destinul, ratatul care are orice în viață afară de izbîndă, e părintele acestei întregi familii de obscuri și *omul fatal* devine eroul favorit al lui Robinson.

Iată-l întîmpinîndu-ne din pragul volumului:

Flamond

Flamond, de Domnul știe unde,
Cu boiu sprințar și chip străin
Și'n grai cu știri toi din senin,
In el cu mers ce regi ascunde,
Cu luciu de aramă 'n ochi,
Tăcut și neclintit firțat
Ducea — să nu-i fiu de deochi
Un cap parcă încoronat.

Drept, cu o sprintenă hodină,
In jurul lui, pe trup, pe haine
Ducea o omenire plină
De-atîția ani și-atîtea taine;
Cu moștenirile-i curate
Nu arbora nicio risipă,
Deși ca să trăiască, poate,
Se 'mprumuta puțin, în pripă...

Odată nu ne-a spus cine-i,
Ce pricină sau nenoroc
L-a izgonit din vre-un loc
Să fie acum un prinț din tei,
Dar între timp juca un rol
Cum n'au jucat alți ipochimeni,
Că te 'ntrebai dacă pe nimeni
Il joacă, — sau pe dracul gol.

Mi s'a ierta atuncea dacă
Un „da" sau „nu"-i cu neputință;
Dealtfel cine-ar sta să facă
Intre acestea diferință,
Cînd mai ales, cu mulț necaz
Luptînd s'obții favori la fel
Vedeai făcînd de dînsul caz
Inși ce au toi afar' de zel.

Mai mult, pe cîți rebeli la daruri
El i 'mbia 'ndulcind amaruri,

Simțeai că n'a trăit în vînt
Cînd te-amuțea cu un cuvînt;
Sclipea în orice adunare;
De se'nchina părea mai mare;
Și multe, cu păr brun sau blond,
Nu mai puteau după Flamond.

Era 'n orașul nostru una
La care ne 'ncruntam într'una
Dar, cînd o vorbă-a noastră doară
Punea pe ea un chip de ceară,
În chipu-i dînsul a putut
Să vadă ce noi n'am văzut,
Nici cît de tristă-i, biata, nici
În ea noi cît sîntem de mici.

Era-un băiat în care toți
Vedeam cum încolțea smința
Din cer, vedeam, însă, netoți,
Noi nu aveam și 'n noi credința.
Flamond ne-atrage luare-aminte,
Ce e un om pe scurt ne 'nvață:
De atunci un ban întins cuminte
Ne-a dat un viitor pe față.

Ce să mai spun, în vechi procese
Doi cetățeni stau an de an,
Pe noi pe gînduri ne pusese
El ajunsese la aman,
Flamond doar mi-i bătu pe umăr
Ce-i drept și nu-i cu'n singur număr
Le arătă, și 'ntr'o lună
Cei doi luau masa împreună!

Și acestea sînt doar cîteva
Din multe alte,—sumedenii;
Și-atunci mă 'ntreb ce drăcovenii
Făceau dintr'însul cineva?
Satanicul căreț ținele
În creeru-i a rupt inele
Între el însuși și destine
Pe care le ducea cu sine?

Cine era de nu putem
Să-l denumim atunci cînd vrem
Să prindem ne'nțelesul fel
De viață dela noi la el,
Ce farmec nu-l făcea să placă
La suprafața lui opacă,
Ce-a fost că nu îi dam de rost
Ce-a fost și, mai ales, n'a fost?

Cam cît dintr'însul întîlnirăm
Noi nu vom ști, și mai puțin,
Om ști, din el noi cît primirăm,
De-a fost mai mult ca un țechin;
Nici ca să știm n'avem nevoe
Dar fiindcă duhul vagabond
Trăia în el și nu e voe
Să fie-oricine vrea Flamond.

Noi nu 'nțelegem cît soroc
Stă 'n cei ce nu se mai întorc,
Păn' ce săgeți din nevăzut
Cad peste-o parte din trecut;
— Avem cu toții de urcat
Un deal cu-amurg împovorat,
De aceia după orizont
Privim cu toți după Flamond.

Puține poezii, credem, care să fi pus mai înalt și mai aproape de noi problema morală a vieții. Remarcați încordarea elementară a cuvîntului, nefățărnicia metaforei, prestigiul sentențios al antitezii și mai ales religiozitatea simplistă a faptului divers. Prozaică, ea ne convinge de aceleași izvoare de uimire cu care cei doi firtați molierești conving pe Sganarelle de propriile-i minuni doftoricale. Omiletică, goală, nefrumoasă, dar severă și întreagă, și pe atît de elementară față de ovațiile filozofice ale poetului european, pe cît e și de puternică, poema aduce aminte de întrebarea seacă pe care o urcă la cer o turlă calvină.

Inspirația presbiteriană a descendentului de pe Mayflower se plimbă astfel pe fața aproapelui și extrage din el biografia lui morală. Fiindcă biografii morale sînt poeziile lui Robinson și e tocmai celace-i pune în conflict cu înțelegerea generală.

Aceasta admite poezii lirice, epice, ode, satire, fabule, dar n'a auzit niciodată de biografii poetice. Se întîmplă însă că e tocmai celace face de obiceiu poetul american. Omul în faza socială, ca simplu fapt curent sau ca adîncă semnificație, e parecă singura temă a unui scriitor pe care nu-l mai conving stările de idei sau sentimente. La noi dacă nu ne înșelăm a scris în acest fel numai cîteva poezii bune Arghezi. La Americani ele devin romane în versuri. Conrad Aiken, oricît de europenizat, își numește cea mai bună poemă: *Senlin: a biography*. Alta e: *Forslin*. Cazul se agravează dela poet la poet, poezia americană se poate numi poezia numelui propriu.

La Robinson biografia devine multiplă, se colorează cu idee și potențează cu dramă.

Captain Craig—una din cele mai tipice poezii ale sale și mai cunoscute—e în cîteva mari tablouri zilnice drama finală a unui boem sardonic, tipul favorit al poetului, neluat în samă decît:

Hai să zicem, cinci sau șase dintre noi—(care) au găsit
Ceva scîntee 'n el și au suflat din foale peste ea
Înăbușită cum, din prudență omenească, era
Ca o glumă în Sfînta Scriptură.

Interesul dramatic a născut și întrebarea: cine e eroul, nu poate avea decît răspunsul:

...Sînt Căpitan Craig
Și trebue să mănînc.

căci tovarăşul vechiu al tavernelor din porturi trăeşte dintr'o poreclă, dar mai ales din frig, foame şi bătrineţe, cu drept „refugiu meschin" patul de scinduri în care, cînd se sgribuleşte, îi vine în minte:

O veche familiară idee
Că n'a izbutit (în viaţă)

Căpitan Craig suportă însă aceasta ca pe un blazon. Ca orice blazon îi costă, dar cu el poate agita, în faţa celor cinci sau şase, purpura ficţiunii—mantia sau scufia aceia, uneori de clovn, din basmul trăit, subt care nevăzut, ca eroul năzdrăvan, el poate lovi, cu un spirit, monştrii adversităţii.

Această mantie salvatoare e filozofia lui Craig. Şi poetul nu ne-o relatează ca un tratat. In tavernă sau în pat, sau în epistole, din depărtate, cuvîntul lui îl ajunge. Un fel de mormăire subterană, din familia valului, şipotului, foşnetului de frunze: Bolnav, îl găseşte odată subt un teanc de jurnale, cu pipa stinsă lîngă vasul cu ceai:

N'o mai aprind pe vremi ca astea;
O ţin pentru harul ei vechi
Cu care mă înfureşte, o aură ce-o răspîndeşte 'n juru-i
Ca un cîntec vechiu sau ca Provansa. Pricepi?
Rugul amintirii ne cheamă încă
Dar nu de-apururea, ia seama. Sîntem tineri
Şi prietini cu vremea. Vremea care a făcut fumul
Va mîna fumul şi-om cunoaşte
Atunci ce am făcut. Om clădi
Cu tăciunii tuturor lucrelor o piramidă
Şi om avea cea mai aprinsă flacără
Dela pămînt la cer—cum spun bătrînii—
...De ce rîzi?

Cuvinte ca acestea sînt în original de o melancolie dramatică din care numai Shakespeare a scris *King Lear*.

Dar moartea se apropie şi parazitul trebue să-şi facă testamentul:

Eu, căpitan Craig iconoclast temut
Cavaler rătăcitor al ideii, favorit al misterelor,
Şi humorist trîmbiţat în lume,—de el însuşi!
Mărturisesc acum idolatria mea lumească
Cearta cu timpul, teama de soare, inima-mi sărmană
Aprob şi împart fără rezervă
Ţie şi alor tăi deapururi
Universul lui Dumnezeu şi-al vostru.

Un tip îngrijitor pentru puritanismul lui Robinson, dacă puritanism ar însemna la dînsul formalism şi ascetism moral şi nu simplă tărie sufletească. Cu acest element drama vieţii creşte

în poemele sale. Ea îl urmăreşte în casă, pe drum. In *Isaac and Archibald* poetul intră în scenă şi e copilul în tovărăşia a doi bătrîni care, ca doi benedictini, îi vorbesc unul de altul, de sfîrşitul care se apropie. Copilul a trăit din mana înţelepciunii lor. Plecaţi, dînsul se gîndeşte cu evlavie de neofit la:

Isaac şi Archibald (care) şi-au urmat drumul
Către tăcerea celor iubiţi şi uitaţi cu bine.

E un început de autobiografie? Aceleaşi fragmente autobiografice ţîşnesc în *John Evereldown*, *Luke Havergal* etc., mici balade ale amintirii:

Unde mergi tu în noapte, în noapte
Unde mergi tu, John Evereldown,
Nu e urmă de stea în faţă;
Nici lampă mai aproape ca Tilburry.

Dar uneori personajul moral se proectează gigantic pe un cer de apocalips şi atunci iată pe *om faţă în faţă cu cerul.* E unul din cele mai mari poeme ale lui Robinson şi, în ciuda pasagiilor confuze, unul din cele mai frumoase solilocări în singurătate pe care le cunoaşte literatura modernă:

Moisele lui Vigny a trecut puţin prin solitarul care urcă un munte aprins de apusul soarelui:

Intre mine şi apus, caşi un dom
Pe fondul unei slävi de lumi pe foc
Iată că un deal ardea.
Sterp, nalt, rotund, mai nalt de flăcări nalte
Cu nimic pe el văpaia să o stingă
Decît unul care se mişca şi sta acolo sus
Depănîndu-se în faţa haosului şi a porei
Ca cel din urmă zeu mergînd acasă
După ultima-i dorinţă.

(The Man against the sky)

Cine e acest om? E epicureul ghiftuit de viaţă, cinicul înăcrit, desamăgitul ajuns la negarea de sine, apostatul cerînd socoteală lui Dumnezeu,—toţi ajunşi una în acest suprem rămas-bun cu lumea? Poetul meditează toate aceste posibilităţi ale noastre şi ne dă un crepuscul al omului de o gravitate dantescă.

Această gravitate a făcut pe unii să-l apropie de Thomas Hardy. Nimic însă la dînsul din pesimismul poetului din Wessex. Cel mult o atitudine intelectuală în faţa vieţii care îl apropie de Browning, plus acel patos ironic care descinde direct din Shakespeare. Ca aceştia doi dînsul gîndeşte fără să filozofeze. Cu greu s'ar găsi poeziei sale vre-un postulat altul decît moral. Caracteristic pentru aceasta e felul în care dînsul tratează femeia. Toată deosebirea între lirica engleză şi cea franceză residă în

faptul că poetul englez concepe femeia ca o ființă conjugală—o prietină cel mult—pe cînd poetul francez vede întrînsa un animal erotic,—o metresă în cazul ideal.

La Robinson și, pare-se, la Americani în general, ea nu e nici una nici alta. Nu există: Robinson are mame și mătuși, nu femei. O singură dată pare că porumbeii gurue în versul său, dar dacă plecăm urechea nu auzim decît o femee care își mustră soțul în preajma divorțului. Căci nu e decît o atare ființă, celace poetul numește:

Plantă acățătoare

Să tac? Oare nu-s bună?
Curînd oi rîde chiar
Ca apele de clar
Calm ca un clar de lună
Poate-am vorbit mai mult
Decît în vremi mai bune
Căci nu mai am s'asculț
— Și-acum, să tac îmi spune...

N'ai grijă, nu te teme
Tăcea-voi ca nisipul,
Că 'n cer și 'n apă geme
Nu mi-or întrece chipul.
Altfa 'ncremenire
N'ai mai vedea ușor
Nu doar că am să mor
— Nu-s moartă în iubire?

(The clinging vine)

Poezia continuă pe acest ton de dojană—în fața căreia soțul nu spune un cuvînt, dar răspunsurile lui se ghicesc în replicele femeii. E o frumoasă împletire de două arii, bărbătească și femeiască, ce aduce aminte de preludiul la *Coriolanul* lui Beethoven.

Nu știm de ce însă în romînește frumoasa poezie devine din ce în ce mai ridiculă. Vina trebue să fie tot a femeii, care la poeții noștri n'are dreptul să fie decît demon și panteră, în cel mai ușor caz pisică...

Cum să abordăm în cazul acesta pe tanti Imogen, fericită că are nepoțel, dar tristă să-și vadă viața ca o jucărie în mîna lor?

Iată însă o mătușă evoluată, mama, care e în același timp una din cele mai originale și puternice tratări ale fecioarei Maria în literatură și poate cea mai frumoasă poezie a lui Robison:

Darul Domnului

De-un har pe care numai ea îl știe
Printre ai ei, de cer învrednicită,
Ea poartă o mîndrie cuvenită
De celace a fost așa să fie—

Ca pașii ei să urce scara
Aleșilor, din, vai, ce leapă,
Ca umilită - abia povoara
S'o poarte și să n'o priceapă

Imun de toți, și singur, și aparte
Înfăptuit din cei cu rază,
La fel cu nimenea din cei ce-au parte
Să fie fii de mame mai cu vază,
Eternul rod din anii grei
Strălucе uns, și-așa îi ia
Vederile, că i-ar părea
Un sacrilegi să fie-al ei...

Se teme de-așa mult și bine
Cu gîndu-abia de poate să învingă
Până la el,—cumva să nu-l atingă
Cu griji, necazuri sau suspine;
Îl vede parcă 'ntr'o spelează
De cer, și 'n vis i se năzare
Mărirea unui om pe care
Nimic din om nu-l vizitează.

Poate c'a satului poveste
I-ar lua din purpură și nimb
Și-o faimă i-or lăsa, în schimb,
De zîmbete printre neveste;
Cu vremea, 'n gura rea, netoată—
Nimic din el n'a rămînea—
Ea însă, albă ca o nea
Păstra-va gloria lui toată.

Până și cei ce-i văd prea bine
Nălțîndu-se din suferință,
Prinși și bătuți să nu se 'nchine
S'or sotrcoli de șovăință,
Cînd ea, de sîrg, de pe acuma-i
Culege veacuri la picioare
Și cu nădejdi tremurătoare
L'așează unde vrea ea numai.

Îi face n' suflet adăpost
De bunătate 'n ea rămasă.
— Dar dacă rodu-o fi să iasă
Mai rău decît în ea a fost,
Din faima-i n'are să-l deștepte:
Ci sus, în visul ei de eri,
El va urca în vagi căderi
De flori pe-a cerurilor trepte.

(The Gift of God)

Morala iubirii transfigurează chiar poemele de dragoste legendară. *Merlin* și *Lancelot* au lăsat parfumuri tari în vremurile tuturor poeților care de veacuri sînt subt vraja Vivianei și Gaineverei. Pe Robinson nu-l preocupă însă farmecul ispitei, ci tragicul ei. Dezastrul moral adus la curtea albitului rege, otrava turnată de două mîini albe în cupa care odată unea pe toți ca-

valerii Mesei Rotunde, iar acum îi dezbină în trădători ca Mordred și păcătuitori ca Lancelot, tot marasmul însfirșit din suflete ce nu se mai pot regăsi nici iubi în Merlin—prins acum de mrejile Vivianei—sau în bravul Lancelot, ticăloșit de patima Guineverei, iată tema frumoaselor lui poeme din ciclul arturian.
Imaginea regelui care biruit, călărește :

...subt stele
Dincolo de lume, unde însuși nu știe
Până ce o vedenie îl înghiață și el vede
Ca odinioară în Camelot, în grădină,
Fata lui Galaad ce văzuse și murise
Și trăia acum în brumi de aur

e imaginea omului lui Robinson. Biografia lui o face, romanul lui îi povestește în acele fragmente ce sînt poeziile sale, —pentru ca acestea să facă dintrînsul un poet al forței, al situației morale.

Cuvîntul poate nu e din cele mai fastuoase cu care se poate denumi un poet și mulți vor întoarce capul dela un scriitor cu atare idiosincrasie. Dar spune John Drinkwater, din prefața citată, în unul din cele mai drepte cuvinte critice: „Nici un poet nu cere avizul criticului în materie morală, nici nu e ținta lui să-și impună asupra nimănui convingerea. Convingerea morală a lui Wordsworth poate fi sau nu de vre-o importanță pentru mine, *dar e de o imensă importanță pentru el.* E importanța faptului moral pentru Robinson celace face poezia sa convingătoare. Simțim că fără ea n'ar fi existat nu numai omul, dar nici poezia lui, nici arta lui nefăcută, lipsită de metaforă și rimă—versul lui Robinson e în genere versul alb al lui Shakespeare—de o putere pur sintactică și de acea frumusețe protestantă pe care o recomandă tenziunea frazei, severitatea liniei, amploarea reticenței și, mai presus de orice, pietatea cuvîntului.

E senzația unei existențe deplin justificate,—una, credem, cu emoția estetică,—celace face din morala lui Robinson poezie și din poezia sa un lucru consonant cu noi și plăcut ca un viciu...

Dragoș Protopopescu

Marele mucenic Evstatie Plachida*

Intre căpeteniile oștilor romane care au mers cu Tit împotriva Jidovilor, se găsea și unu Plachida ce-i fusese anume dat de tatăl său Vespasian-împăratul ca să-i aibă de sprijin. Tit strînsese atunci oaste multă și luase cu dînsul pe cei mai ageri căpitani, căci voia cu totdinadinsul să robească pe Israel, dușmanul împărăției. Deci au tăbărît ei în țarinile Palestinei și lovind cu străşnicie pe Jidovi, au dărîmat cetatea Ierusalimului nelăsind nici piatră de piatră, au stricat templul lui Solomon, iară norodul a fost risipit mai apoi peste toată fața pămîntului.

In luptele acestea Plachida a întrecut pe toți căpitanii oștilor, așa că întorcîndu-se la Roma, a trăit în slavă și'n bogăție pe lîngă Tit, care, nu mult după asta a și urmat la domnie în locul tatălui său. Și cu toate că tînăr de ani, numele lui ajunsese spaimă vrăjmașilor. Impăratul îl cinstea, iar ostașii îl iubeau nu numai pentru vitejia lui, ci mai ales pentru bunătatea inimii sale, cunoscută fiind tuturora.

Căci neamul lui Plachida se trăgea dintr'o stirpe, vestită încă înainte de a se face Roma împărăție. Anume, unul din strămoșii săi stătuse alături de Marie, cînd puhoiul Kimvrilor se lăsase înspre ogoarele Italiei, iar altul, mai înainte încă, fusese capul unei leghiuni în războaiele cu Cartaginejii. Dar urmașul lor i-a întrecut pe acela în faimă și'n bogăție, și harul lui Dumnezeu fiindu-i asupra, în curînd avea să intre în ceata celor pe veșnicie aleși.

Cînd însă Flavie Domițian a ucis pe fratele său Tit-împăratul și s'a suit el în scaun, Plachida, întristat pentru o cîrmă ca aceia, a stat mai deoparte de trebile împărăției nevoind să slujească unui uricios tiran. Căci Domițian pe lîngă altele și bicisnic fiind, se

* Din volumul *Sfintele Amintiri* (Viețile Sfinților, vol. II) de Mihail Sadoveanu și D. D. Pătrașcanu.

temea de războae şi mai bucuros se pleca cu umilinţă vrăjmaşului, decît să-l înfrunte la luptă. Ci stînd toată vremea în palatul său, unde nu primea mai pe nimeni, purta mare războiu muştelor şi bîrzăunilor pe care în toată ziua îi vîna cu arcul.

Deci Plachida avînd mai multe moşii, dintre care unele nu prea departe de Roma, s'a tras cu slugile sale afară la cîmp părăsind blestemata cetate ce adăpostea între ziduri pe ucigaşul stăpînului său. La ţară caşi la oraş, Plachida, cu toate că închinător de idoli, ducea o viaţă curată, întocmai caşi un creştin. Căci el pe cei flămînzi hrănea, pe cei goi îi îmbrăca, pe cei căzuţi în primejdie îi ajuta, iară din temniţă şi din legături pe mulţi slobozea, mîngîindu-i. Pentru ca să fie însă desăvîrşit, îi mai lipsea să cunoască pe Domnul nostru Isus Hristos, fără de care, pe pămînt toate lucrurile bune sînt moarte.

Şi a stat Plachida la moşie nouă ani îngrijindu-şi livezile şi viile cele roditoare, adunînd bogăţie peste bogăţie. Iară dela o vreme, urîndu-i-se singur, s'a însurat cu o femee tînără şi frumoasă, de neam vestit şi ea şi tot aşa de vrednică caşi dînsul. Din căsătorie îi s'au născut doi băeţi: cel mai în vîrstă semăna în bărbăţie tatălui, iar cel mai mic aducea cu blîndeţa mamei. Şi găsindu-se acuma Plachida cu totul fericit întru aşezările sale, din prisosul mulţămirii lui se împărtăşeau toţi cei care aveau a face cu dînsul. Iară împărăţia romană, cîrmuită de nevrednicul Domiţian, avea acuma duşmani neadormiţi pe la toate hotarele.

Soţia lui Plachida, ce se numea Traiana, adusese în casa barbatului său, odată cu veselia tinereţei, pacea şi voia cea bună. Avînd multe slugi, pe atuncea robi, atît ea cît şi soţul său, se purtau cu ei ca nişte prietini. Cînd vre-un vataf îi asuprea biciuindu-i, ori îi punea în lanţuri, cum se obişnuia în vremile acele cumplite, Traiana mustra pe calăi dezmierdînd cu cuvîntul pe cei obijduiţi. Şi nimeni dintre bogaţi nu mai făcea la fel. Căci, pentru cele mai nevinovate greşeli, robii aceştia erau bătuţi până la sînge, puşi pe cruce sau în furci, ori erau aruncaţi în osebite havuzuri ca să-i mînînce peştii, cu care apoi se hrăneau la ospeţe stăpînii. Aşa că Traiana, caşi tovarăşul ei, mai trebuia să crează în adevăratul Dumnezeu, pe carele neştiindu-l, totuşi prin faptele ei cele bune îl cinstea.

*

Dar iubitorul de oameni, cela ce voeşte ca toţi să se mîntuiască şi nu trece cu vederea pe nici unul din cei care umblă pe cărările sale, nu i-a lăsat nici pe dinşii să piară întru întunericul minciunii, ci le-a arătat calea mîntuirii într'un chip ca acesta:

Intr'o zi Plachida fiind la vînătoare cu mai mulţi prietini, a dat în pădure peste o cireadă de cerbi care, spăimîntîndu-se, s'a risipit la vederea lor. Atunci călăreţii au pornit în goană după dînşii. Deodată răsări în faţa lui Plachida un cerb mare,

care se răsleţise de turmă, şi căuta să scape în tufişurile cele dese. Plachida avînd cal iute, îl urmări de aproape printre crengile încîlcite şi peste rădăcinile copacilor ce-i îngreuiau calea. Iar cerbul alergînd mereu, a ieşit din pădure şi s'a urcat pe o stîncă. Sosind şi Plachida din urmă şi văzîndu-l stînd nemişcat, a întins arcul gata să-l săgeteze. Şi pe cînd ochea, deodată a văzut lămurindu-se între coarnele cerbului o cruce înconjurată de o lumină cerească, iar pe ea chipul Mîntuitorului. Şi cum sta Plachida înmărmurit cu arcul în mînă, a auzit de acolo un glas zicînd către dînsul:

„Plachida de ce mă goneşti“? Atunci o frică mare l-a cuprins pe vînător şi aruncîndu-se de pe cal, a întrebat:

— Cine eşti tu, Doamne, cela ce grăeşti cu mine?

Iară glasul i-a răspuns:

— Eu sînt Iisus Hristos, Dumnezeul cel adevărat care, pentru mîntuirea ta şi a celorlalţi oameni, am venit pe pămînt, unde am pătimit şi cruce am răbdat, iară tu neştiindu-mă cu faptele tale m'ai cinstit. Iată pentruce m'am arătat ţie prin această vieţuitoare, ca să te vînez întru a mea cunoştinţă şi să te împreunez cu robii mei, căci nu voesc ca acela care face lucruri drepte să piară.

A răspuns Plachida înspăimîntat:

— Doamne, te cunosc acuma că eşti Dumnezeul cerului şi al pămîntului, învaţă-mă ce trebue să fac?

Iară Iisus Hristos i-a zis:

— Mergi, găseşte un preot creştinesc şi botează-te; şi el îţi va arăta cele ce ai de făcut.

Vedenia a dispărut ca un fulger, în vreme ce Plachida, cuprins de înfiorare, s'a lăsat cu fruntea în ţărînă. Şi, cum sta umilit în locul acela, i s'a părut şi lui întocmai ca lui Iacov la Vetel, că acolo sînt porţile cerului şi oştile dumnezeeşti se urcă în slavă şi se pogoară. Apoi încălecînd, s'a întors la prietinii săi care-l aşteptau, fără să spue însă cuiva ce văzuse. Şi noaptea fiind aproape, au mas cu toţii în pădure.

*

Dimineaţa, încă nu se luminase bine de ziuă, cînd Plachida zorea pe vînători să plece către casă. Ajungînd aici şi ieşindu-i soţia înainte, Plachida a luat-o de mînă şi a dus-o într'o cămară dosnică unde i-a spus tot ce văzuse. Iară ea ascultîndu-l cu mare luare aminte, i-a zis la sfîrşit:

„Astănoapte, după ce gîndurile m'au părăsit, am adormit. Şi dormind foarte uşor, mi s'a arătat în vis un necunoscut cu plete bălai, îmbrăcat în haină albă. Intinzîndu-mi mînile, mi-a zis: „Tu, şi barbatul tău, şi fiii tăi veţi veni mîne la mine şi mă veţi cunoaşte că sînt Iisus Hristos, adevăratul Dumnezeu, care dau mîntuire celor ce mă urmează“. Deci să nu zăbovim, ci

degrabă să facem cum ni s'a poruncit. Trimete dar la un preot creștinesc, din gura căruia vom afla însfirșit adevărul, după care și tu și eu umblăm de atita vreme".

Atunci Plachida a chemat pe doi dintre ostașii săi, cu numele Antioh și Acachie, ce erau creștini tăinuiți, și care în ceasul acela se găseau lingă dinsul avîndu-i ca pe niște oameni de casă. Și aflind ei o hotărire ca asta, s'au bucurat mult în inimile lor. Iară Acachie înălțindu-și brațele, a mulțămit celui Atotputernic care se milostivise de stăpinul său, deschizîndu-i ochii spre lumina cea adevărată. In urmă Plachida le-a zis:

„Alegeți dintre oamenii mei pe toți care cred în Hristos, precum și pe cei ce doresc să intre în numărul lor, și împreună vom merge în cetate. Iar acolo căutați un preot creștinesc căruia îi veți spune că, luminați de Dumnezeu, cerem botezul în numele lui".

Ajungînd cu toții la Roma, ostașii au găsit pe episcopul Ioan, om bătrîn și smerit, care-i cunoștea de mai 'nainte—și aflînd el minunea întîmplată lui Plachida, a slăvit pe Dumnezeu pentrucă adună din neamuri pe cei bine plăcuți lui. Apoi bătrînul a spus celor doi trimeși:

„Devreme ce frații noștri sint prigoniți în această cetate, și o nesocotință cît de mică ar putea să ne piarză pe toți, să împreunăm, cum zice Mîntuitorul, nevinovăția porumbiței cu prevederile șarpelui. Spuneți-i așa dar stăpînului vostru că astăzi, după ce noapte va fi pe pămînt, voiu veni eu la dînsul și voiu face întocmai cum i s'a poruncit".

Deci cînd stelele sclipeau tot mai multe pe cer, episcopul a pornit către locuința lui Plachida. Ajungînd aici, Traiana i-a ieșit înainte și i-a căzut la picioare. Dar bătrînul a oprit-o spunîndu-i:

„Ridică-te, sînt om cași tine".

Intrînd episcopul înăuntru, l-a găsit pe cei aleși, strînși în jurul lui Plachida așteptînd cu înfiorare sosirea omului lui Dumnezeu. Iară Plachida după ce și-a mărturisit mai întâiu greșalele, l-a rugat pe episcop să-i arăte cum să-și răscumpere pacatele trecute ce îl apasau ca o stincă. La care episcopul i-a răspuns că păcatul este partea tuturor muritorilor și, pentru a ne curăți de dînsul, Domnul nostru Iisus Hristos s'a coborît pe pămînt, unde suferind ca un om, a murit pe cruce. Iar scăparea nu este decît la dînsul, căci el este făclia care luminează cărările vieții cele întunecoase, El balsamul întăritor, nu numai în suferința pămîntească, ci chiar în fața morții care e începutul vieții veșnice. „Iară tu, Plachida", a zis apoi episcopul, „până acuma ai slujit lui Dumnezeu fără să-l cunoști căci faptele tale cele bune n'au rămas necunoscute. De astăzi înainte însă, intrînd în ceata închinătorilor săi, va trebui să-i urmezi cu dragoste și cu credință, și fericit vei fi dacă în ceasul cînd te va chema la dînsul, vei putea să spui cu psalmistul: „Doamne, am umblat numai pe căile tale"!

Apoi episcopul învățîndu-i pe toți cum trebue să se poarte în viață, a făcut rugăciunea lepădării și l-a botezat în numele Tatălui, al Fiului și al Sfintului Duh. Și i-a dat lui Plachida numele Evstatie, care însemnează *statornic în credință*, iar soției sale, Teofita, *credincioasă lui Dumnezeu*, și pe fiii lor i-a numit Agapie și Teofit. In urmă împărtășindu-i cu dumnezeeștile taine, i-a binecuvîntat cu pace, iar ei din scăldătoarea botezului născuți, erau plini de negrăită bucurie pentru luminarea sufletelor, cît li se părea că sînt în cer nu pe pămînt.

Și cînd a venit ceasul ca să-i părăsească, episcopul a cuvîntat:

„In vremile aceste crîncene, cînd Dumnezeu pune la încercare pe cei mai buni fii ai lui, oricînd putem fi dați caznelor și morții, căci prigonirea e partea noastră pe pămînt. Deci să ne arătăm vrednici de acela căruia îi slujim și care ne-a dat pildă cum trebue să suferim. Iară ție Plachida, care ai fost fericit lingă femeia și copiii tăi și ai trăit în slava cea pămîntească, îți mai spun că faptele credinței celei neînfrînte și focul dragostei către Cel fără de moarte, se cunosc nu în vremelnice bogății, nici în mărirea cea deșartă, ci în sărăcie și în ispite. Iar dacă acestea vor veni asupra capului tău, să nu uiți că cu ele Dumnezeu cearcă pe cel plăcut lui, ca să poată primi din sfintele sale mîini cununa cea neveștejită".

*

Incepînd deci Evstatie o nouă viață, nu după multe zile, iată că boala și moartea au intrat în casa lui, în oameni și'n vite. Și s'au îmbolnăvit toți cei ce petreceau la un loc cu dînsul. Căci fiind molimă mare, de îndată i-au murit toate slugile, și slujnicele, și robii, și dobitoacele și toate animalele de casă. Incă au furat și tâlharii averile cele multe intrînd prin cămări ce nu mai erau păzite. Pentrucă și de era vie vreuna din slugi, dar cuprinsă de boală zăcea întinsă pe pat, așa că furii erau fără de frică. Și fugind apoi încărcați de bogățiile lui, au pus foc caselor și celorlalte acareturi care au fost mistuite de flacări. Deci, în puțină vreme, Evstatie a sărăcit cu totul. Dar el nu se năcăjea, nici cîrtea împotriva lui Dumnezeu, ci întocmai cași Iov, binecuvinta numele său.

Iară mai apoi văzîndu-se Evstatie în lipsă, a cerut ajutor dela unii prietini care se folosiseră de belșugul lui. Aceștia însă nici voiră să auză de dînsul. Ba unul din ei îi spuse pe față că mai bine ar face să se ascunză undeva, de oarece împaratul fiind mîniat pentru părăsirea credinței, încurînd vor fi cu toții dați morții, ca unii ce credeau în Hristos.

Aflînd Evstatie o veste ca asta, s'a gîndit să se tăinuiască de cunoscuți și, lepădîndu-și neamul și dregătoria, să-și petreacă viața într'o țară îndepărtată, în sărăcie și 'n umilință.

Sfătuindu-se deci cu soția lui, au hotărît amîndoi să lasă noaptea din casă, fără altă zăbavă. Și îmbrăcîndu-se în haine proaste, împreună cu copiii, au părăsit locul acela, odată cu slava, cinstea și bogăția ce pieriseră ca fumul. Iar mai înainte de plecare și-au luat rămas bun dela Antioh și Acachie, care nu muriseră, fiind însă cu totul slăbiți de boală.

Părăsindu-și așezările lor, au purces pe căi neștiute, ferindu-se de oameni, și oprindu-se numai printre muncitorii de pămînt care nu-i știau. Așa au dat ei de un loc străin nu tocmai departe de Roma, unde s'au oprit pentru o bucată de vreme. Dar Teofita a zis într'o zi soțului său:

„Să mergem mai bine în alte țări, ca nu cumva să ne cunoască oarecine și să ne facem astfel de ocară".

Și pornind iarăși la drum, au ajuns la apa mării, unde tocmai aflîndu-se în liman o corabie ce avea să meargă în Eghipet, Evstatie a intrat în vorbă cu stăpînul ei ca să-i ducă și pe dînșii acolo. Corăbierul acela era însă om rău și un varvar fără de milă. Căci văzînd pe femeia lui Evstatie tînără și frumoasă, s'a robit către dînsa și se gîndea acuma cu ce vicleșug s'o răpească el dela săracul acela. Iară Evstatie necunoscîndu-i răutatea, s'a plecat vorbelor lui și cu toții au intrat în navă.

*

Dupăce au plutit pe mare cîteva zile, corabia a tras la un mal deșert, și nu la țărmul unde vorbise Evstatie. Și a zis corăbierul către dînsul:

— Iată locul tău, plătește-mi ce mi se cuvine și coboară-te.

Dar Evstatie înțelegînd acuma viclenia lui, i-a răspuns:

— Nu aicea am vorbit să ne aduci, căci eu cunosc bine tîrgul acela. Să mergem deci înainte.

La care corăbierul a zis răcnind:

— Ci, haide, plătește-mi fără de vorbă, pentru ca s'o isprăvim cu bine.

Și i-a cerut atîta, cît n'avea Evstatie. Auzind că nu are bani, stăpînul navei a mai spus:

— De vreme ce nu poți să-mi plătești dreptul meu, voiu opri pe femeia ta și voiu vinde-o ca roabă scoțîndu-mi astfel ce mi se cuvine.

Atunci Evstatie s'a rugat de corăbier să nu-l despartă de soția lui și să primească numai cît poate el să-i dee. Dar varvarul încrutîndu-se, i-a răspuns:

— Sau te du de bună voe tăcînd, ori de nu, vei muri pe dată, și marea îți va fi mormîntul.

Auzind Evstatie una ca asta și nemai știind ce să facă de tulburare, s'a aruncat asupra ticălosului aceluia vrînd să-l sugrume. Dar tăbărînd și corăbierii ceilalți, Evstatie cît pe ce era să fie aruncat în mare.

In vremea asta Teofita și copiii îngenunchiați, se rugau cu lacrămi cerînd să moaie inima de fiară a înșelătorului. Însă el nici voind să auză, a poruncit slugilor sale să-l azvîrle pe Evstatie cu cei doi fii pe uscat, iar cîrmaciul depărtînd nava de țărm, a ridicat vintrelele pe catarg și a început a pluti mai departe.

Deci Evstatie a rămas pe mal frîngîndu-și mîinile după iubita-i soție care se depărta în noianul de ape. Iară ea, cu brațele întinse, se tînguia cu amar. Cine ar putea spune jalea lor? Și a stat el acolo până ce corabia nu s'a mai văzut, apoi a purces pe cale, cu copiii, plîngînd cu toții: el pe soția lui, iar fiii pe mama lor. Și mergînd ei așa prin pustie, au ajuns la o peșteră, unde s'au oprit pentru noapte. Și cum s'au lăsat jos, cei doi copii, sdrobiți de osteneală, au adormit adînc. Ci durerea lui, ca un ghimpe, îi alunga somnul. Și ridicînd Evstatie ochii, privi cerul înstelat, așa cum de atîtea ori îl văzuse în vremile lui de mărire. Bogățiile sale cele mari, și casele, și robii, le lăsase fără părere de rău; cinstea și slava pămîntească le părăsise; dar pe Teofita, pe tovarășa iubită a vieții, nu putea s'o uite. Căci dulceața îngerească a chipului ei, și bunătatea inimii, și vorbele cele mîngîietoare, îi sfîșiau sufletul. Și oftînd cu durere, se rugă lui Dumnezeu:

„Doamne, apără pe amărîta-mi soție"!

Și cum zise aceste cuvinte, deodată un vînt grozav începu să bată dinspre pustie răscolind nisipurile, și marea năvăli furioasă. Paserile întunericului țipau înspăimîntate, iar lor le răspundeau de aproape mugetele înfricoșate ale leilor. Și pe cînd Evstatie se strîngea lîngă copii căutînd să alunge spaimele nopții, un șarpe lung se tîrî lîngă dînsul lunecînd către mare.

*

Adouazi dimineață, dupăce copiii s'au deșteptat din somn, a pornit cu ei mai departe. Însă nu se sfîrșise bine necazul cu răpirea femeii, și altele mai mari îl așteptau încă. Căci în calea lor au dat peste un rîu revărsat, lat și foarte repede vîind, la a cărui margine nici pod, nici luntre nu se afla, ci prin apă, gol, trebuia să treacă călătorul. Stînd Evstatie și chibzuind ce să facă, văzu că din pricina puhoiului nu era cu putință să răzbată deodată cu amîndoi copiii. Deci lăsînd pe Agapie pe mal, subt o salcie bătrînă, l-a luat pe cel mic în circă, ținîndu-l numai c'o mînă, iar cu cealaltă se sprijinea pe un băț ce-i slujea atît la mers, cît și la cercat adîncimea apei. Ajungînd în mijlocul rîului, care venea cu grebăn ca de balaur, s'a opintit cu bărbăție și a trecut nevătămat dincolo.

Și mulțămind lui Dumnezeu pentru ajutorul dat, după ce s'a odihnit puțin, a intrat iarăși în sfor ca să-l aducă și pe al doilea. Pe cînd se găsea între valuri, un țipăt al lui Agapie l-a făcut să-și ridice ochii. Căci un leu uriaș venea în salturi mari

spre copil, pe care apucîndu-l între fălcile lui, a fugit cu dînsul înspre pustie. Atunci Evstatie a răcnit înfricoșat amenințînd cu ciomagul, dar nimică n'a folosit. Și ajungînd la mai aproape fără suflare, a alergat după leu, care s'a pierdut iute într'o văgăună.

In vremea asta Teofit, auzind țipătul fratelui său și văzîndu-se singur, a început să plîngă cu suspine, strigînd: „Tată, unde ești? Nu mă lasa aici!" Iar Evstatie clătinîndu-se pe picioare, venea acuma cu fața tulburată, cuprins de mare durere pentru groaznica pierdere a copilului său.

Dar iată, chiar în clipa aceia, ca o nălucă alerga spre Teofit un lup cu gura cascată. Și înșfăcînd iute copilul a fugit cu el în pădure. Evstatie se aruncă iarăși în apă răcnind fără sine, însă lupul sărind în copce mari s'a mistuit prin tufișuri.

Deci venind lui Evstatie mihnire peste mihnire, a căzut cu fața la pămînt plîngînd cu lacrămi și pe iubita-i soție și pe nevinovații lui fii. Insă nici o vorbă grea n'a rostit împotriva lui Dumnezeu, ci închinîndu-se cu smerenie i-a mulțămit că pe robii săi nu în plăcere lumească, nici în mîngîieri deșarte voește să-i aibă, ci în necazuri și în primejdie le pregătește bucuria cea făr' de sfîrșit.

Și mergînd el pe cale, uneori îl biruia durerea și zicea gîndindu-se la cei pierduți:

„Vai mie, celui ce am fost bogat, iar acuma sarac sînt și gol! Vai mie, celui odinioară casnic și așezat, iară acuma pribeag! Atunci ca un pom frumos, înfrunzit și rodit, iar acuma ca o creangă uscată dezlipită de trunchiu! Incunjurat eram de prietini, pe ulițe de slugi, în războae de ostași, iar acuma singur sînt în loc pustiu! Doamne, nu mă părăsi pân' la sfîrșit, căci mai mult decît Iov am fost cercat. Pentrucă el, deși lipsit de avere, ședea în gunoiul său, iară eu, în țară străină, nu știu unde îmi voiu pleca fruntea. El avea prietini care-l cercetau, iară mîngîierea mea, copiii mei iubiți au fost sfîșiați de fiarele cele sălbatice. El deși bolnav și plin de răni, dela soție putea să aibă alinare, pe cînd blînda mea Teofita în mînile nelegiuitului păgîn a căzut. Iară eu, rămas stingher, ca o trestie în pustie mă clătesc de viforul necazurilor mele. Ci, Doamne, nu te mînia asupra mea, celui ce din amărăciunea inimii grăesc, căci grăesc ca un om – ci îndreptîndu-mă pe căile tale pe care nu le cunosc, cu dragostea ta ca cu o rouă răcoroasă focul mihnirii mele voiu potoli și cu nădejdea bunătății ca o dulceață cerească, amarul meu îl voiu alunga. Nu mă lasa deci, Doamne, covîrșit de durere și adu-ți aminte de acela care cu lacrămi fierbinți se roagă către tine"!

Așa vorbind cu suspine, a pornit mai departe și venind noaptea s'a culcat subt un deal. Iară în somn a avut un vis:

Se făcea parcă într'o pădure întunecoasă, în care cu greu străbătea prin tufișurile cele îmbrățișate și printre crengile încîlcite ale copacilor—cînd deodată o rază luminoasă care venea din cer, îl făcu să vază pe Agapie stînd pe o pajiște smălțuită de flori, iar mai departe un leu uriaș fugea cu înspăimîntare. Intrînd mai adînc în pădure, întunericul crescu și mai mult, dar o altă rază lumină pe Teofit care îl arăta alături un lup ucis. Și pe cînd el se gătea să mulțumească lui Dumnezeu, pentrucă pastrase în viață pe iubiții lui copii, îi văzu de astădată pe amîndoi, parcă mai răsăriți, îmbrăcați în haine ostășești și ținîndu-se de mînă, iară foi de dafin împodobeau chiverele lor aurite. Dar iată că și soția lui, nemîngîiata sa Teofita, venea zîmbitoare cu brațele întinse către dînsul. Evstatie voi să se arunce înaintea ei, dar în clipa aceia s'a deșteptat din somn aiurit. Și văzîndu-se singur și în locul aceia, plînse cu amar!

*

De îndată ce s'a făcut ziuă, s'a sculat și, după ce s'a închinat lui Dumnezeu, a pornit tot înainte pe un drum ce se întindea între mare deoparte și niște stînci sterpe de alta. Neavînd hrană de nici un fel se mulțămea cu scoicile depe malul mării, iar apă, roua pe care o găsea dimineața pe frunzele buruenilor. El merse tot așa pe călduri dogoritoare, până ce într'o zi dădu de o vale frumoasă, de unde se vedeau cîmpii înflorite, apoi copaci înalți și mai încolo țarini lucrate, așternute pe povirnișuri—iară de partea astălaltă un sat întins încunjurat de grădini verzi ca smaraudul.

Ajungînd în acest sat ce se chema Vadisis, a văzut un bătrîn care se odihnea pe prispă. Intrebîndu-l dacă nu cumva are nevoe de un om pentru lucru, bătrînul acela l-a primit cu bucurie și, din vorbă în vorbă, a aflat Evstatie că toți ai casei erau creștini. Și nu puțin s'a bucurat el de această întîmplare care-l aducea în mijlocul unor frați.

Deci Evstatie a căpătat o bucată de pămînt, unde și-a făcut o colibă, și acolo și-a așezat locuința. Iar în timpul zilei ajuta în ogoare ținînd de coarnele plugului sau culegea bucatele din țarină. Alte ori pornea cu tovarăși împotriva fiarelor răpitoare care adulmecînd veneau fără frică și încolțau cîte-o vită din ocoale. Iar cînd era slobod, cetea evangheliile și scripturile Părinților, lățind cuvîntul cel bun între oameni. Așa că nu mult după venirea lui în satul Vadisis, mai toți locuitorii ținutului credeau în Hristos.

Și a petrecut acolo Evstatie cincisprezece ani, în sărăcie și'n umilință, și întru multă osteneală, pentrucă din sudoarea feței mînca pîne. Și așa o liniște cerească s'a coborît încetul cu încetul peste dînsul și pacea s'a statornicit în sufletul lui atît de sbuciumat altădată.

*

In vremea asta, la Roma, cruntul Domițian pierise ucis prin uneltirile soției sale, iar în locul lui, după un scurt răstimp, s'a ur-

cat în scaunul împărăţiei Marcu Ulpie Traian. Stăpînitorul cel nou aducea la bunătate cu Tit-împăratul şi cunoştea bine vrednicia lui Plachida. S'a întîmplat însă ca Parţii cei numeroşi din Asia să se scoale asupra Romanilor şi, după mai multe lupte la hotare, i-a înfrînt pe aceştia cu ruşine, luîndu-le cîteva cetăţi şi robind unele ţări ce se învecinau cu dînşii. Atunci Traian-împaratul întru mare suparare fiind, şi-a adus aminte de Plachida, de a cărui moarte nu aflase niciodată nimica şi a spus cătră sfetnicii săi:

„De-ar fi fost Plachida aici, vrăjmaşii nu şi-ar fi rîs de noi, căci viteaz şi norocos era el în războae".

Şi nimeni nu ştia unde se găseşte omul acesta, iar împăratul straşnic se mira.

Deci într'o zi, cum stătea el cuprins de mare mîhnire pentru pierderea lui, a zis celor de faţă:

„Acela ce-mi va afla de Plachida, va fi răsplătit de mine cu daruri multe şi cu mare dregătorie cinstit".

Şi iată că doi ostaşi încărunţiţi, Antioh şi Acachie, care pe vremuri fuseseră credincioşi prieteni ai lui Evstatie, ieşind mai la iveală, au zis:

„Luminate împărate, de-am şti că vom merge până la capătul pămîntului şi încă îl vom căuta pe căpitanul nostru care la toată împărăţia este de mare trebuinţă. Deci porunceşte înălţimea ta şi voia ţi se va împlini, fără numai dacă acest viteaz mort este".

Bucurîndu-se împăratul de o sîrguinţă ca aceia, i-a trimes pe cei doi să-şi împlinească cuvîntul. Iară ei eşind din cetate, au străbătut împărăţia, şi pe la Trahi, şi pe la Skiţi şi prin ostroavele cele elineşti, umblînd prin tîrguri şi cetăţi şi întrebînd mereu pe cei ce le ieşiau în cale: nu cumva au văzut pe un om ca acela?

Şi luînd ei ţară cu ţară, au venit şi în Eghipet, unde după cîteva zile, s'au apropiat de satul în care trăia Evstatie.

Şi într'o zi, pe cînd umbra munţilor se întindea departe pe cîmpie şi Evstatie se întorcea acasă, obosit dela muncă, iată că vede mai încolo doi ostaşi călări care veneau înspre dînsul. Iar chiverele şi lăncile lor luceau ca aurul în bataia soarelui. Ajungînd mai aproape, cu mare uimire cunoscu pe cei doi oameni ai lui. Iar aceştia nu l-au cunoscut pe dînsul. Deci oprindu-şi calul lîngă Evstatie, Antioh l-a întrebat:

— Omule, ce sat este acesta şi cine îl stăpîneşte?

— Satul se chiamă Vadisis—a răspuns Evstatie, iar stăpînitorul lui nu locueşte întrînsul.

Atunci Antioh a zis:

— Nu cumva este aici un om străin ce se numeşte Plachida?

— Pentruce îl căutaţi, a întrebat Evstatie, abia ţinîndu-şi firea.

Răspuns-a ostaşul:

— Prietin ne este şi demult nu l-am văzut; iară acela care ne-ar spune unde se găseşte, ar căpăta mult aur dela noi şi multă cinste, căci îl dorim foarte.

— Nu-l cunosc, nici n'am auzit vreodată despre dînsul, a spus iarăşi Evstatie. Poate însă stăpînul meu să ştie ceva. Deci veniţi cu mine în sat şi vă odihniţi în casa mea, căci văd că şi caii voştri sînt osteniţi de drum.

Ostaşii, întrebîndu-se, au primit. Şi mergînd la stăpînul lui, care, precum au văzut, era om bun şi milostiv, le-a dat adăpost şi i-a ospătat din destul, iară Evstatie le slujea aducînd bucatele şi punîndu-le dinaintea lor.

Şi venindu-i în minte vremea cînd aceştia îi slujeau pe dînsul, la casa şi la gospodăria sa, i s'a muiat inima, şi ochii i s'au umezit de lacrimi. Iară ostaşii căutînd întru una la faţa lui, au început să aibă o bănuială, asemănîndu-l cu Plachida. Deci ştiind de căpitanul lor că înt'o bătălie căpătase o rană la gît, care deşi vindecată, îi lăsase urme, şi văzînd acele urme la gîtul lui, întocmai cum le cunoşteau şi la Plachida, au sărit dela masă şi au căzut la picioarele sale. Apoi l-au cuprins grumajii şi au plîns cu toţii de mare bucurie.

Zis-a Antioh:

— Tu eşti iubitul împăratului, pentru a cărui lipsă de atîta vreme se mîhneşte; tu eşti căpitanul nostru după care toţi ostaşii se tînguesc.

Atunci Evstatie nemai putînd să ascunză adevărul, a răspuns:

— Da, eu sînt acela care odată eram slăvit, iară acuma netrebnic şi neştiut sînt.

Şi s'a făcut între dînşii veselie mare, şi din veselie lacrimi multe au curs din ochii lor, aducîndu-şi fiecare aminte de cele trecute. Apoi l-au îmbrăcat pe Evstatie în haine ostăşeşti de mult preţ şi i-au dat scrisorile împăratului. Iară stăpînii casei auzind de o întîmplare ca aceia, se minunau şi greu le venea să crează. Şi aflînd şi ceilalţi localnici ai satului ce om mare a locuit la dînşii, au venit cu grămada şi căzînd înaintea lui, îi ziceau:

„Pentruce nu ne-ai spus, stăpîne, neamul tău ales şi dregătoria ta cea însemnată?"

Şi toţi se minunau.

Iar adouazi Antioh şi Acachie au adus lui Evstatie un cal împodobit cu ţoluri şi cu harşale frumoase şi au pornit de acolo, petrecuţi fiind de toată mulţimea satului până departe. Şi mergînd cei trei călăreţi pe prăfuitele căi ale Egiptului, Evstatie povestea întîmplarea cu Teofita şi moartea năprasnică a copiilor lui, iară ostaşii auzindu-l plîngeau cu lacrimi şi se întristau.

*

Dacă au ajuns la Roma, împăratul l-a primit pe Evstatie cu cinstea aleasă şi cu mare bucurie l-a sărutat în faţa sfatului

său. Şi toată cetatea era veselă de întoarcerea lui. Apoi Traian l-a pus mai mare peste întreaga oştire şi multe averi i-a dat, îmbogăţindu-l iarăşi. Pe urmă l-a rugat să meargă la războiu şi cu cei dintăi viteji să apere împărăţia de duşmani. Iar Evstatie numărîndu-şi ostaşii şi aflînd că nu sînt de ajuns, a spus împăratului ca să trimeaţă poruncă în toate hotarele sale, şi să adune din tîrguri şi din sate oameni voinici şi sănătoşi, care să vie la Roma în rînduiala cea ostăşească.

Şi s'a adunat în cetate mulţime de tineri din tot latul împărăţiei. Din Galia, din toate ţinuturile Italiei şi din Ilispont, din Britania şi din părţile Istrului; din Machedonia, din Capadochia şi Mesopotamia; din Eghipet şi din celelalte pămînturi ale Africei. Şi se desfăta împăratul văzînd atîta oştire, iar Evstatie era mulţumit în inima lui.

Dar între toţi tinerii aceştia, mai virtos se osebeau doi: unul balan, cu plete ca razele lunii şi cu blîndeţă la chip, iar altul smolit, cu înfăţişare semeaţă şi bărbătească. Deci aceştia plăcînd lui Evstatie în deosebi, i-a luat pe amîndoi mai aproape de dînsul.

Apoi Evstatie simţindu-se în stare, a pornit la războiu. Auzind că Parţii adunaseră oaste cîtă frunză şi iarbă şi că aveau călăreţi neîntrecuţi, şi-a aşezat cîteva din leghiunile sale în strîmtorile munţilor, aparate fiind mai încolo de păduri şi de smircuri, aşa că duşmanii să nu poată folosi mai mult nici dela călăreţii lor, nici dela pedestrime. Şi dînd el lupte pe neştiute şi cu mare chibzuială, cu ajutorul lui Dumnezeu a biruit mulţimea nesfîrşită a Parţilor, care au luat-o la fugă. Dar fiindcă Evstatie cunoaştea obiceiurile acestora cînd fugeau, că se aşezau de-andoaselé pe cai şi trăgeau cu săgeţile, le-a pus în vedere ostaşilor săi ca să se folosească bine de scuturi şi să nu-i slăbească. Aşa că gonindu-i mereu, oastea sa a trecut dincolo de apa Hidaspelui, care despărţea împărăţia duşmană de acea a Romei. Şi nu numai cetăţile şi ţările cele cuprinse le-a dezrobit, ci şi pămîntul vrăjmaşilor cotropindu-l, biruinţa i-a fost mai mare decît toate cele purtate mai înainte.

*

Iară dupăce războiul s'a sfîrşit, pe cînd Evstatie cu pace se întorcea înapoi, a poposit cu oastea într'un tîrg frumos, ce era aşezat pe un rîu limpede curgător, avînd de jur împrejur numai grădini de care cu drag îngrijeau stăpînii lor.

S'a întîmplat însă, prin voia lui Dumnezeu, ca tocmai în una din grădinile acestea să locuiască şi Teofita, soţia lui Evstatie, pe care el o credea moartă demult. Căci ea, ca altă Sară oarecînd, fusese, păzită de necurăţia răului aceluia, care nu mult dupăce a răpit-o a şi murit, chiar pe navă fiind. În urmă a fost vîndută de corăbieri unui precupeţ de robi, dela care a

cumpărat-o un neguţător bogat şi omenos din tîrgul acela. Şi de şaisprezece ani, de cînd îngrijea de grădina ce-i fusese dată spre pază, nu aflase nimica despre soţul său, nici ştia dacă mai este în viaţă ori a murit.

Şi tocmai pe cînd culegea nişte flori cu care să împodobească masa stăpînului său, iată că doi căpitani tineri care, prin rînduială dumnezeiască îşi aveau corturile pe aproape, au intrat în grădină. Unul din ei balan, iar celălalt cu obrazul smead, străluceau amîndoi de frumuseţea tinereţilor şi de armele cele lucitoare. La vederea lor, Teofita ca o roabă ce se găsea, s'a tras mai la o parte din drum şi ascunzîndu-se în dosul unui tufiş, şi-a adus aminte de vremea cînd şi bărbatul său era mai mare peste oşti.

Căpitanii dacă au văzut că sînt singuri, s'au aşezat la o masă de piatră în apropiere de Teofita, ca să răsufle aerul îmbălsămat al grădinii. Şi luîndu-se ei de vorbă despre locurile în care trăiseră, au ajuns să se întrebe unul pe altul de unde se trag şi cine le sînt părinţii.

Deci a răspuns cel smolit:

„De părinţii mei îmi aduc bine aminte, măcar că de multă vreme i-am perdut. Tatăl meu a fost un om cu stare şi mare căpitan încă depe vremea lui Tit-împăratul, iar mama, parcă o văd, blîndă era şi frumoasă. Aveam şi un frate mai mic care în totul semăna maicei mele. Ce s'a întîmplat nu pot să ştiu, dar ţin minte că părinţii mei perzînd toată averea în urma unei molime cumplite, au părăsit casa şi locurile lor şi au pribegit împreună cu noi prin împărăţie. Ajungînd la mare, ne-am suit într'o corabie şi am plutit mai multe zile în larg; dar cînd am dat de uscat o zarvă neînţeleasă s'a iscat şi n'am priceput de ce maică-mea a rămas pe navă frîngîndu-şi mîinile, iar noi doi împreună cu bietul tata, am fost aruncaţi pe mal. Ştiu că plîngeam cu toţii, iar în corabie ne-am rugat cu lacrămi unui om fioros ca să nu oprească pe maica noastră.

Teofita asculta cu repezi bătăi de inimă povestirea ostaşului şi uitîndu-se printre crengile tufei, zise ridicînd ochii în sus: „Doamne, e copilul meu, este Agapie!" Ea se apropie mai mult, ca să nu piarză nimica din vorbele lui, şi căpitanul urmă:

„Corabia s'a depărtat de mal, iar noi, cu tatăl nostru, am pornit pe cale plîngînd pentru pierderea mamei. Şi mergînd aşa o bucată de vreme, am ajuns la o apă ce trebuia trecută prin vad. Tata luă în spinare pe fratele meu şi-l trecu dincolo. Şi tocmai cînd se gătea să mă ducă şi pe mine, văd un leu groaznic care venea cu gura căscată. Mai înainte de a putea să fug, şi-a înfipt colţii în hainele mele şi a început să alerge ducîndu-mă în gură. Iară nişte oameni m'au scăpat dela moarte alungînd fiara".

La aceste cuvinte, căpitanul celălalt sculîndu-se tulburat, l-a cuprins în braţe pe tovarăşul său, strigîndu-i:

— „Frate, iubite frate, acum te cunosc; tu eşti Agapie pe care cu spaimă te-am văzut apucat de leul acela. Iar pe mine, tot în acelaşi ceas m'a răpit un lup şi m'a dus în pădure, unde, întocmai ca şi pe tine m'au scos din gura morţii nişte plugari".

Şi cunoscîndu-se amîndoi fraţii între sine, s'au strîns la piept unul pe altul plîngînd lacrimi duioase şi minunîndu-se de întîmplările lor.

A zis Teofit către Agapie:

— Şi unde ţi-ai petrecut tu viaţa până în ziua cînd ne-am întîlnit la împărăţie?

Agapie a răspuns ştergîndu-şi ochii:

— Cînd leul s'a aruncat asupra mea, de spaimă am pierdut orice simţire. M'am deşteptat mai tîrziu în mijlocul unor oameni care mă cercetau cu bunătate, scoţîndu-mi hainele depe mine. Am aflat că erau muncitori din satul vecin, ce lucrau în pădure, şi au văzut cum leul mă ducea spre văgăună. Apucînd cîte un par, au silit fiara să mă lese din gură, şi aflînd că n'am nici o rană, unul din ei m'a luat şi m'a crescut ca pe copilul său. Fiind încunjurat numai de oameni buni şi drept credincioşi, în coliba lui m'am simţit mai mulţămit decît unii în palatele cele mărețe. Şi tocmai cînd socoteam să mă aşez mai temeinic, iată că a venit omul împăratului ca să ridice din sat un oştean. Fiindcă toţi erau îngrijaţi, am spus solului domnesc că sînt gata să merg eu cu dînsul—celace am şi făcut. Şi iată cum am ajuns la Roma, ca să te găsesc pe tine, iubite frate!

— Da, e minune dumnezeiască — a răspuns Teofit — căci cu mine a fost aproape acelaşi lucru. Cînd lupul m'a răpit depe mal şi m'a dus în pădure, s'a întîmplat să fie acolo doi ciobani care căutau un berbec rătăcit de turmă. Văzînd ei lupul cu un copil în gură, i-au aţinut calea cu chiote şi fiara m'a lăsat jos. Ciobanul care m'a dus acasă la el, aflînd că mă numesc Teofit, s'a bucurat mult fiind şi el închinător lui Hristos. Am crescut deci în mijlocul oilor. Intr'o sară, la stînă, pe cînd aprinsesem un foc de găteje şi stăteam de vorbă cu feciorul binefăcătorului meu, deodată cînii au prins să bată furios. Socotind că ne cearcă niscaiva dihănii, ne-am sculat apucînd lăncile noastre. Dar îndată am văzut la lumina flacărilor un ostaş înarmat ce însoţea pe stăpînul meu. Am aflat atunci că oşteanul acela era om împărătesc şi că trăgînd sorţii în sat, a căzut să meargă la oaste tovarăşul meu. Văzînd însă şi tristeţa tatălui şi a feciorului, am spus că mă voiu duce eu în locul lui. Şi făcînd tuturora plăcere cu asta, am pornit către Roma, unde căpitanul nostru m'a ales alături de tine".

— Dar mama şi tatăl nostru ce s'or fi făcut? a întrebat Agapie suspinînd.

— Nu ştiu nimica, a răspuns Teofit. Cred că au murit amîndoi, aşa că poate nu-i vom mai vedea în lumea aceasta.

Auzind Teofita cele povestite de copiii săi, căzu la pămînt

slăbită de mare bucurie; căci cunoscînd numai pe Agapie, inima îi svîcnea parcă să străbată pieptul—dar cînd a aflat că şi căpitanul celălalt este tot copilul ei, puţin a lipsit să nu se sfîrşească din viaţă. Şi fiind în haină de roabă, n'a cutezat să se arăte îndată fiilor săi, ca nu cumva s'o crează o vicleană înşelătoare. Iară dupăce Agapie şi Teofit s'au ridicat depe scaun, ea a rămas acolo mai departe, fără să se poată mişca, întrebîndu-se mereu dacă cele auzite s'au petrecut în vis sau sînt aevea. Şi cînd mai apoi, s'a dus în camara ei, a căzut în genunchi şi a mulţămit fierbinte lui Dumnezeu, pentrucă înainte de moarte, s'a milostivit de dînsa ca să-şi mai vază copiii.

Ea a stat multă vreme îngenunchiată, cu sufletul crescut, dar cu o mai mare durere acuma pentru soţul ei. „Unde să fie oare el?—se întreba cu durere. Mai trăeşte pe undeva, sau trupul lui odihneşte în pămînt străin? Iar dacă, prin bunătatea ta, Doamne, bărbatul meu se mai găseşte în viaţă, îndură-te pentru dînsul şi fă să-şi vază pe iubiţii lui Agapie şi Teofit, care numai mulţămită ţie s'au aflat astăzi laolaltă".

Aşa s'a rugat Teofita.

*

Peste vreun ceas, apropiindu-se de fereastră, a văzut pe băeţii ei stînd în ogradă şi, luîndu-şi îndemnul, cobori către dînşii.

Ajungînd înaintea lor, îşi stăpînî numai cu mare greutate tremurul cel fără de sine şi zise cu sfială:

— Cinstiţi căpitani, pot îndrăzni să vă fac o rugăminte?

Cei doi ostaşi se uitară la dînsa, iar Agapie îi răspunse:

— Nu tremura, bătrîno, ci vorbeşte: te ascultăm cu plăcere şi, de ne va fi cu putinţă îţi vom împlini rugămintea.

— Sînt şi eu romană şi de bun neam — a spus ea — şi am fost smulsă cu silnicie dela barbatul şi dela copiii mei, de către un varvar fără de lege, iar mai apoi călcînd peste mine m'au vîndut ca pe o roabă.

— Şi vrei acuma să te liberezi, după cît înţelegem. Dacă este aşa, asta poate s'o facă numai căpitanul cel mare — a zis Agapie uitîndu-se cu milă în ochii mamei sale.

— Dar cum pot ajunge eu, o umilită roabă, până la dînsul, şi chiar de aşi ajunge, va voi el oare să mă asculte?

— De asta fii liniştită — a îmbărbătat-o cu blîndeţă Teofit. Căci te vom duce noi până acolo, iar căpitanul nostru, slăvitul biruitor al Parţilor, este om drept şi îndurător. Deci te va asculta şi de spui adevărul, îţi va face dreptate. Şi, fiindcă tocmai ne-a chemat la dînsul, nu zăbovi, ci vino cu noi.

Teofita se opri o clipă, ne ştiind ce să facă, căci lucrurile se întorceau altfel de cum socotise ea. Oare un ostaş aşa de slăvit va asculta cu adevărat întîmplările triste ale vieţii ei şi

nu va goni-o ca pe o roabă netrebnică, iară de este aşa, n'ar fi mai bine să se descopere chiar acuma fiilor ei?

— De ce stai la gînduri, bătrîno, a întrebat-o Agapie. Ci, vino, şi ai încredere în cuvîntul nostru.

La aceste vorbe Teofita prinzînd inimă, porni cu feciorii săi. Ajungînd la locul unde găzduia Căpitanul cel mare, a intrat cu smerenie înăuntru şi l-a văzut stînd în picioare strălucind. Şi-l cunoscu îndată că e barbatul ei. Dar Evstatie n'a cunoscut-o pe dînsa. Atunci Teofita, fără să ştie ce face, s'a aruncat la picioarele lui şi cu braţele întinse i-a spus:

„Tu eşti Evstatie, iubitul meu barbat, pentru care mi-am secat ochii de atîta amar de vreme. Însă tu nu mă cunoşti, căci suferinţa mi-a îngălbenit obrajii şi anii grei mi-au înălbit capul doborîndu-mă, iar hainele depe mine mă întunecă cu totul. Ci, vino, slăvite Evstatie, să mulţămim lui Dumnezeu pentrucă ne-am găsit iarăşi împreună, căci nu pot crede că nu vrei să mai ştii de mine, iar dacă este aşa, pot muri cu plăcere chiar în clipa aceasta".

Abia acuma Evstatie îşi dădu samă că roaba ce-i stă înainte este nepreţuita lui soţie, pe care o credea pierdută pe pămînt. Şi strîngînd-o la pieptul lui, plîngeau împreună şi lacrămile lor se amestecau laolaltă. Şi cum stăteau îmbrăţişaţi, uitară de suferinţele lor...

Teofita putu în sfîrşit să vorbească:

— Acuma iubite Evstatie, cheamă pe Agapie şi pe Teofit, ca să-i strîngem în braţele noastre.

Dar Evstatie suspinînd, a zis:

— Vai, fiarele i-au mîncat subt privirile mele neputincioase.

— Nu! — a strigat Teofita. — Dumnezeu i-a scăpat vii din primejdia aceia, după cum m'a scăpat şi pe mine din ghiarele răpitorului meu. Ei sînt tovarăşii tăi nedespărţiţi care te urmează în tot locul. Deci porunceşti-le să vie numaidecît şi să te bucure vederea lor, aşa cum m'a bucurat pe mine cînd i-am văzut pe amîndoi în grădină.

Şi Teofita i-a povestit soţului său, cele ce auzise în ziua aceia. Atunci Evstatie chemînd la sine pe căpitanii cei tineri şi aflînd şi dela dînşii că cu adevărat sînt cei scăpaţi din gurile fiarelor, i-a îmbrăţişat sărutîndu-i dulce, plîngînd odată cu ei de această minune dumnezeiască. Şi cunoscînd copiii şi pe mama lor, lacrimile de bucuria întîlnirii se amestecau cu suspinele tristeţii văzînd o roabă, cu toate că în dulceaţa înfăţişării sale, era tot cea de altădată. Dar nimeni n'ar putea să spue cele ce simţiau aceşti oameni care fuseseră atîta de nefericiţi în viaţă şi vedeau acuma toată durerea lor risipită.

Iar Evstatie zise la urmă plin de insufleţire:

Să se facă pe dată cunoscut tuturora minunea pe care Dumnezeu a săvîrşit-o astăzi cu femeia şi copiii mei.

Deci aflîndu-se în tabără vestea cea fericită, ostaşii s'au veselit cu toţii, minunîndu-se ca de o întîmplare nemai văzută. Şi svonul mergînd pănă departe, nu numai întreaga oaste, ci şi toţi locuitorii din tîrgul acela s'au bucurat. Iar ostaşii iubind foarte pe căpitanul lor, nu atîta de biruinţa vrajmaşului cît de mulţămirea lui s'au mîngîiat.

*

În vremea asta în camera cea mai aleasă a lui Evstatie, copiii şi femeia sa îi povesteau întîmplările vieţii lor, căutînd să nu uite nimica. Iar Evstatie înălţîndu-şi mînile spre ceruri a zis celor de faţă:

„Să ne închinăm celui a tot puternic şi să-i mulţămim pentru binefacerile lui".

Apoi, sculîndu-se în picioare, a spus:

„Noaptea a sosit şi trebile oştirii mă aşteaptă. Să ne despărţim, deci, iubiţii mei. Iar mîni dimineaţă, nepreţuita mea Teofita, te voiu răscumpara din robie, ca să vieţuim împreună, aşa cum a hotărît Dumnezeu. Pănă atunci însă, duceţi pe maica voastră în casa unde aţi văzut-o, căci poate e aşteptată. Şi e bine să săvîrşim toate cu bunacuviinţă".

Adouazi dimineaţă Evstatie a mers la locuinţa Teofitei, pentru ca s'o scoaţă de acolo. El a găsit pe femeia sa îmbrăcată ca o matroană nobilă şi bogată, iar stăpîna ei o slujea. Şi negustorul acela, ruşinat că soţia unui ostaş aşa de slăvit a putut să-i fie lui roabă, a liberat-o fără nici o vorbă, ba încărcînd-o şi cu tot felul de daruri nepreţuite.

Deci Evstatie era acuma fericit cît poate fi un om pe pămînt. Biruitor fără asemănare al unui duşman viclean şi puternic; găsindu-şi soţia pe care o credea moartă, şi pe cei doi copii ce-i ştia sfîşiaţi de fiare sălbatice; iubit de ostaşi ca un mare viteaz; cinstit de împărat şi de toată suflarea împărăţiei — putea acuma să-şi aştepte sfîrşitul în pace, nemai avînd ce să dorească în lumea asta vremelnică, în care durerea este partea tuturora.

El se gătea deci să între în Roma, în fruntea oştirei sale, şi acolo să fie împodobit cu cunună de dafin, aşa cum se obişnuia cu toţi oştenii slăviţi.

Dar înainte ca să ajungă Evstatie în Italia, a venit veste că împăratul Traian murise, iar în locu-i s'a suit pe tron un fecior de suflet al lui, cu numele Elie Adrian. Acest Adrian era un om rău şi bănuitor, urînd pe cei buni şi gonind pe dreptcredincioşi. Crezînd în stele şi în tot felul de farmece, cîrmuia împărăţia cu asprime şi nu se temea de pacat. Încai pe închinătorii lui Hris-

tos îi socotea de tulburători ai cetăţilor pentru care îi prigonea fără cruţare.

Iară intrînd Evstatie cu mare alaiu in cetate şi aducînd cu sine mulţi robiţi. Şi arme, şi bogăţii luate dela duşmani, a fost primit cu cinste de Adrian, încredinţîndu-l de dragostea lui, şi dăruit cu moşii. Şi cu mic cu mare slăveau pe Plachida.

Insă Dumnezeu, cel ce nu voeşte ca aleşii săi, in lumea aceasta prea scurtă şi nestatornică, să fie slăviţi până la sfîrşit, şi cărora le-a gătit in cer o veşnică şi neschimbată mărire, acela l-a însemnat şi lui Evstatie calea cea mucenicească.

Deci Adrian a hotărît să facă o mare sărbătoare, pentruca să mulţumească dumnezeilor săi de izbînda cea strălucită. Ziua aleasă sosind, Evstatie trebuia să meargă alături de imparat, ca să jertfească idolilor. Dar el n'a voit să facă una ca asta şi ajungînd la uşile capiştei, a rămas afară.

— Pentru ce nu vrei să intri înăuntru—l-a intrebat imparatul—să mulţămeşti marelui Dia care te-a ajutat să învingi pe duşman şi să-ţi găseşti femeia şi copiii ce erau morţi pentru tine.

Evstatie a răspuns fără frică:

— Creştin sînt şi numai lui Iisus Hristos mă închin. Lui trebue să-i mulţămesc şi pentru biruinţă şi pentru aflarea celor ai mei. Iară idolilor nu pot să slujesc.

Impăratul, fierbînd de mînie, a ştiut totuşi să se stăpinească, căci nu socotea înţelept să dea morţii, într'o zi ca acela, pe învingătorul Parţilor. Pentru asta, a încercat cu vorba cea bună să-l induplece să vie cu dînsul. Dar Evstatie a rămas statornic în hotărîrea lui şi, întorcîndu-se acasă, a spus femeei şi copiilor săi:

— Ceasul nostru a sosit: să ne gătim de moarte, căci împaratul va să ne piarză.

Iar Adrian văzînd că n'a izbutit cu nimica pe lingă Evstatie, i-a luat mai intăiu dregătoria lui ostăşească, apoi chemînd înaintea sa pe Teofita cu copiii săi, căpitanii, şi nevoind nici aceştia să se lepede de credinţa lor, i-a osîndit pe toţi să fie mîncaţi de fiarele cele cumplite.

*

Deci i-au ridicat pe citeş-patru de acasă şi i-au scoborît în temniţă punînd lanţuri pe ei. Iar cînd a sosit ziua sorocită pieirii, i-au scos din închisoare şi i-au dus pe toţi la locul de osîndă. Şi mergea Evstatie, sărbătoritul şi viteazul ostaş de odinioară, la locul acela, caşi cînd s'ar fi dus să fie împodobit cu cununa de biruinţă. Iar Agapie şi Teofit, cu mînile legate, împreună cu mama lor, îl urmau de aproape. Şi se întăreau unii pe alţii ca să nu se teamă de moarte.

Ajungînd în ţarcul unde trebuiau să fie sfişiaţi în faţa mulţimii, patru lei groaznici şi flămînzi au năvălit asupra lor. Dar

cînd fiarele acestea au văzut pe mucenici stînd liniştiţi, cu ochii la ceruri, nu le-au făcut nici un rău, ci s'au gudurat numai la picioarele lor, scheunînd ca căţeii.

Dacă a văzut împaratul una ca asta, a poruncit ca pe dată să fie scoşi afară din arenă, şi duşi iarăşi la închisoare. Iar peste noapte s'a gîndit cu ce fel de chin să-i omoare. Şi sculîndu-se a doua zi dimineaţă, a trimes poruncă pentru ca Plachida cu ai săi să fie arşi în taurul de aramă. Şi după ce a înferbîntat unealta aceia întocmai ca cuptorul Haldeilor, au adus acolo pe cei patru sfinţi. Iară ei căzînd în genunchi, s'au rugat lui Dumnezeu:

„Doamne Iisuse Hristoase, primeşte în mînile tale sufletele robilor tăi; şi dă-ne nouă care te rugăm liniştea cea de veci".

Apoi intrînd cu toţii în vapaie, au murit pe loc şi sufletele lor curate s'au înălţat la Dumnezeu.

Iară a treia zi, venind Adrian la locul acela, ca să vază cenuşa mucenicilor, a găsit trupurile întregi şi nevătămate, şi nici un fir de păr nu era atins de focul cel groaznic. Ci feţele lor pline de frumuseţă parcă dormeau. Şi văzînd minunea, norodul a strigat:

„Mare este Dumnezeul cel creştinesc!"

Iară cînd s'a făcut noapte, fraţii lor întru Domnul, au luat cinstitele trupuri şi ducîndu-le într'un loc ascuns, le-au îngropat după cuviinţă.

*

Mai tîrziu, la Tibur, acolo unde Iisus Hristos s'a arătat lui Evstatie subt chipul cerbului, creştinii au zidit o bisericuţă, ca amintire a minunii; iar pe mormîntul lor au înălţat mai apoi o biserică măreaţă, care se vede şi astăzi la Roma. Aici amintirea morţii lor se sărbătoreşte miluindu-se nevoiaşii, aşa cum făceau şi sfinţii aceştia în viaţă. Iar biserica noastră drept credincioasă îi prăznueşte în ziua de 20 Septembrie, cînd numele lor se pomeneşte în cîntece de laudă şi in miros de smirnă şi tămîie.

D. D. Patraşcanu

Note pe marginea cărților

Specificul național în opera d-lui Sadoveanu

Cind au apărut *„Insemnările lui Neculai Manea"*, d. Ibrăileanu a scris o recenzie în care cerea autorului să fi dăruit nuvelei un personaj mai mult. Alăturea de Manea, omul bun dar slab și ticăloșit de orizontul îngust al provinciei, alăturea de Leonard Iliescu, omul cinic și adaptat,—un tip de „luptător idealist" ar fi arătat încă mai plastic că cei mijlocii sint învinșii vieții.

Cred că un asemenea personagiu, d. Sadoveanu nu-l putea descrie. Și motivul e simplu: ființe de acestea pe la noi *nu există.* Nu există socialmente. Nu-s, ca Manea, Radianu, sau alții, o *categorie,* o clasă de oameni. In țara romînească nu poate trăi încă acea faună tirzie care se cheamă *personalitatea.* Desigur, *„oameni mari"*, eroi, au fost și sint, pentrucă ei există pretutindeni, în orice tip de civilizație. O *Individualitate* însă înseamnă altceva; e cetățeanul oarecare, anonimul conștient și liber — adevărat „roseau pensant", care moare neștiut, dar știind de ce moare. Acesta nu-i nici de totdeauna, nici de pretutindeni. Produs recent al civilizației Vestului, el e o categorie istorică și geografică, în unele locuri existentă, în altele absentă. Și tocmai, ea lipsește dela noi.

Societatea romînească nu-i un mediu prielnic pentru dezvoltarea individualismului. Dacă ar fi să definim structura socială a țării noastre, am putea-o numi un *regim de caste facultative.* Căci, pe deoparte legătura dintre individ și societate e intransigentă și exclusivistă, pe dealta este esențialmente temporară și revocabilă. Atita vreme cit ești membru al unei grupări: ascultarea necondiționată; pleci? orice pretenție încetează. Obediență ca într'un regim de castă; dar libertate de a emigra dela un cerc

social la altul ca într'un regim libertar. Deosebirea de acesta e că cercurile sociale nu se concurează, nu colaborează, nu fuzionează în sinteze adaptate fiecărui individ. Și atunci individualitatea — care este tocmai „rezultanta întretăerii cercurilor sociale" — cum spun sociologii, — individualitatea nu găsește în societatea noastră condiții favorabile de dezvoltare. *Castă facultativă,*— aceasta-i formula care convine cel mai bine unei difiniții a „morfologiei" romînești.

Iată de pildă partidul politic. Ușurință, — ca nicăeri aiurea — de a fi transfug nepedepsit; dar mamelucism integral atita vreme cit ești membru. Iată asociațiile studențești. Intrare și eșire perfect facultativă. Dar odată membru, ascultare deplină, și desființare a tuturor valorilor în beneficiul celor trei-patru imperative comune. Dar iată un exemplu încă și mai simptomatic. E gruparea așa de stranie a Romînilor după criteriul platonic și fără actualitate al francofilismului. Oricit de inexistentă, de pur teoretică și de retrospectivă ar fi o asemenea problemă, e deajuns ca ea să grupeze pe oameni, pentru ca colectivitatea astfel formată să ia numaidecit toate aspectele castei. Ale unei caste—cum spuneam—*facultative.* Căci liber ești să participi sau să nu participi la conducerea Statului. Dar odată ce te-ai hotărît pentru afirmativă, chestia francofilismului devine condiția sine qua non a liniștii și a liberei exercitări a meseriei.

In Romînia, comunicanța între grupuri e mai mare chiar decit în țările libertare. Trecerea, de pildă, dela clasa țărănească la cea intelectuală, dela proletar la patron, dela proxenet la deputat se face *fără* „etapa" lui Bourget. In schimb, deîndată ce aparții unui grup, îi aparții *numai lui.*

Iată țăranul descris în *Amintirile Caprarului Gheorghiță.* In sufletul său se oglindește fidel o întreagă situație obiectivă, toată această imposibilitate de sinteză între două lumi care au apucat a sălășlui într'o aceiași conștiință: lumea satului, cu munca lui intermitentă, și neticluită, cu moravurile sale blinde, cu încetineala tuturor mișcărilor vieții; și lumea iute, mecanică a căzărmii, cu muncă neîntreruptă, cu disciplină riguroasă și pedantă, însfirșit cu chinezăria vorbirii sale tehnice, pe care toți, — țăran, caprar, ofițer — o suportă resemnat, fără a le trece măcar prin minte că o conciliere ar putea fi posibilă.

Subiectul *„Amintirilor Căprarului Gheorghiță"* e tocmai această tristă situație. Nimeni nu-și pune măcar problema unei împăcări între cele două existențe, între viața cea nouă, și viața trecută a satului părăsit. Fuziunea, în conștiința unui individ, a două imperative sociale este o adincă și durabilă imposibilitate națională. Amindouă rămîn intacte și intransigente, împărțind fără să-i rezolve sufletul omului în două jumătăți răslețe, *alăturate dar neamestecate.*

Acesta-i tragicul specific romînesc. Nu-i un conflict care

la un moment dat, să se *rezolve* în favoarea vre-unuia din termenii alternativei.

Caracteristica tragicului romînesc e de a fi insolubil. Conflictul se reduce la întîlnirea, în sufletul unuia, a două soarte străine şi răzleţe care rămîn şi după ce s'au întîlnit... Tragicul nostru nu are desnodămînt, progresiune, culminaţie; e uniform ca banalitatea, şi nesfîrşit ca dînsa. Durerea soldatului romîn e o durere pasivă, egală, neputincioasă şi lungă; ţăran al ţării ce, ani de-arîndul a fost teatru de bătălie pentru armatele altuia, sufletul său, şi el, este cîmp de războiu între două lumi ce n'au comun decît neputinţa de a se înţelege..

* * *

Tragicul acesta specific naţional, tragicul încrucişării de soarte stinghere în inima unuia singur — e tema celor mai multe din nuvelele d-lui Sadoveanu. Şi nu numai din nuvelele unde se descriu „moravuri sociale" — ca în *Amintirile caprarului Gheorghiţă*, şi *Însemnările lui Neculai Manea*, sau în *Floare ofilită*; chiar şi acolo unde faptele sînt de cele adevărate oriunde, d. Sadoveanu ştie, din „*etern omenesc*", să facă „*specific naţional*".

Iată minunata povestire care se numeşte „*Hanul Boului*". O idilă neînsemnată avusese acolo Boerul Dumitraşcu, sînt treizeci de ani de atunci. Şi călătorind iară prin locurile acelea, se pregătea a povesti întîmplarea tovarăşilor săi de drum. Dar... hanul nu mai era. „In locul lui, rămăsese un dîmb, şi pe dîmb crescuse iarbă mare". Viaţa harnică şi veselă, intensă şi misterioasă a hanului se încrucişase odată cu aceia a boerului. Odată, o singură dată. Şi boerul a îmbătrînit, şi hanul a murit.. Şi cele două soarte s'au întîlnit fără să se amestece, indiferente una alteia...

Intr'un sat, odată vine un drumeţ, şi după ce spune două vorbe, moare. In crîşma unde el descălecase, a încremenit o viaţă pe care n'o cunoscuse nimeni. Şi viaţa Satului s'a întovărăşit pentru vecie cu trecutul neştiut al mortului, şi s'au încrucişat, şi s'au oprit la această răscruce, fără să se amestece... O piatră de mormînt a ţintuit pentru totdeauna, într'o îmbrăţişare, doi străini, care străini vor rămînea, la nesfîrşit...

Iată-i şi pe *Cei trei*, veniţi fiecare de nu se ştie unde, pentru a se prinde fraţi de cruce într'o strînsă şi enigmatică prietinie. Cu toţi trei iubesc o aceiaşi femee. Şi această iubire are ceva straniu şi neliniştitor. Căci toţi iubesc deopotrivă, deopotrivă de exasperat, şi fiecare parc'ar şti, şi parcă n'ar şti că şi ceilalţi sînt chinuiţi de acelaşi dor...

Rostul acestor *date* e ca, laolaltă, să alcătuească o *problemă insolubilă*. Dacă unul ar şti, ceilalţi s'ar feri. Dacă unul ar iubi mai tare, sau mai slab, atunci ar birui, sau ar renunţa. Şi problema s'ar rezolvi.

Dar femeia? Ea ce gîndeşte? E de prisos să ştim. Ea este indiferentă nuvelei. Ba poate chiar stricătoare, căci — afară de cazul improbabil cînd şi dînsa ar iubi pe toţi trei la fel — intervenţia ei îndrumează spre soluţie o problemă care trebue să fie şi să rămînă o iremediabilă imposibilitate.

Şi cei trei: ce gîndesc oare unul despre altul? Se iubesc într'adevăr? Se urăsc? Nimeni nu ştie. Sau mai degrabă toţi ştiu că parcă nici nu s'ar cunoaşte, aşa de străini samănă să fie unul de altul... Grăbite de o întreită fatalitate, destinele lor se alătură o clipă, fără să se amestece, întru înfăptuirea a ceia ce nu se poate...

In *Necunoscutul*, boerul Manolache, simţind că i se apropie sfîrşitul, trimite după preot, şi-i povesteşte o întîmplare de tinereţe, dela care nu-şi mai poate lua gîndul. „O uitasem... dar sfîrşitul mi-a adus-o"... Venind din străinătate, dela învăţătură, apele Oltului umflate l-au silit a se opri şi a cere adăpost la un conac din apropiere. Stăpînul de-acolo avea o fată, de care el se îndrăgosteşte pe dată; şi la plecare, amîndoi erau cuprinşi de o singură dorinţă: aceia de a se uni pentru totdeauna. „Dar.. înţelegi, părinte? Am plecat, — *am uitat*... Şi-au trecut ani peste ani, am băut, am mîncat, am petrecut cu femeile, părinte... Deabia astănoapte, cînd am simţit că nu mai am mult, *m'am gîndit*..."

Iarăşi două aventuri omeneşti, unite o clipă, grele amîndouă de greutatea unor fatalităţi distincte. Şi, pe urmă, fiecare îşi urmează drumul. Boerul Manolache pe al lui, jupîneasa, probabil, pe al *ei*. Şi trăesc aşa, liniştiţi, fiecare deoparte... Dar cu o condiţie: *să ştie să uite*. Să nu-şi aducă aminte; căci altfel, acea fericire eventuală prăpădită devine izvor de tulburări fără remediu, — ca, în ceasul cumpenei, la boerul Manolache.

Fără îndoială: o logodnă stricată, o căsnicie care poate ar fi eşit bine, şi, în genere, o posibilitate pierdută sînt lucruri curente. E adevărat. *Pot* fi lucruri curente. *Pot* fi privite şi mai senin decît o face boerul Manolache. Dar... *pot* fi privite şi aşa. *Se poate* face dintrînsele o problemă insolubilă. E deajuns să *ne aducem aminte, să nu uităm nimic*, să ne gîndim la viaţa noastră *toată*, care *toată* putea fi alta. Nu-i numai o simplă ipoteză; e paguba fără întoarcere a unei biografii întregi. „Am mîncat, am băut, am petrecut cu femeile"...; nimic din toate acestea nu s'ar mai fi întîmplat, şi un noian întreg de alte lucruri — pe care le ştim (autorul nu are nevoe să ni le spună) — ar fi venit să umple destinul care n'a fost. S'ar fi putut topi la un loc această biografie cu acela a unei alte fiinţi. Dar s'a întîmplat altfel. Şi cele două soarte, unite o clipă, au rămas străine, stinghere... alăturate dar neamestecate..

Un ţipăt. Un răcnet sfîşiat în noapte, şi două destine, complect necunoscute unul altuia, s'au întîlnit. Un călător, la o fereastră. Şi în faţă, locuinţa unui ferar, în sufletul căruia, în casa căruia, în căsnicia căruia se petrece o dramă mare. Şi drama

acela se desfășoară slobodă, ca și cînd ar fi singură pe pămînt. In timp ce, in cealaltă parte a nopții, stau ochii călătorului care privește misterioasa pantomimă. Un moment, unic în toată eternitatea, nenorocirea ferarului și grijile călătorului, se întretae într'o complicitate involuntară, și care-i lasă tot atît de străini de cum fusese până atunci. Iarăși, soarte alăturate, dar neamestecate...

La literatura mondială, scriitorii romîni au de adăogit un nou fel de tragic. Este aportul propriu al artei și sensibilității romînești la simțirea artistică universală. Și Sadoveanu este aproape creatorul genului.

Meritul cel mare al nuvelelor numite mai sus, este de a fi știut să facă, din fapte diverse, valabile la toate meridienele, tragic specific romînesc. Și fiindcă rostul artistului este mai cu samă de a prelucra materialul dat de realitate, valoarea estetică a acestor nuvele e mai mare decît a altora, ca bunăoară: *Amintirile căprarului Gheorghiță, Floare ofelită, Insemnările lui Neculai Manea*, unde evenimentele sînt „fenomene sociale", deci oarecum deja prelucrate de însăși realitatea; e mai ușor să faci specific național cu fapte care au deja un început de structură locală, decît cu evenimente general-umane.

In sufletul Tincăi din *Floare ofilită* sau în al lui Manea din *Insemnări* se dă aceiași luptă interioară; două lumi coexistă, inconciliabile: e dorul după o viață slobodă, și este, pe de altă parte, tirania neîndurătoare a Provinciei. Soluția conflictului nu va veni niciodată. Cele două idealuri vor sta, o existență întreagă, *alăturate dar neamestecate*. Ființe destul de tari pentru a năzui către ceva deosebit de imperativele curente ale grupului, prea slabe însă pentru a o rupe cu el. Rezultatul? Niciunul. Tragicul romînesc e insolubil; o viață stricată —, cum sînt atîtea pe la noi.....

In literatura universală este un loc pe care nu-l poate ocupa decît Sadoveanu. La capitolul Tragicului rezultînd din încrucișări de soarte, nu se poate cita decît un nume. Toți ceilalți, se definesc vag și colectiv prin aceia că „fac mai mult sau mai puțin ca d. Sadoveanu".

Și nu e nici un paradox cînd spunem că întâia însușire literară a d-lui Sadoveanu e justețea analizelor psihologice. De bună samă, nu-i vorbă aici de analize în felul lui Stendhal, Renard sau Proust. Tragicul pe care îl găsim în literatura acestora e altul. Și dacă și ei descriu țărani, copii, suflete umile, îi descriu altfel. Renard sau France cînd analizează o conștiință simplă îi preocupă aceiași problemă cași pentru conștiințe mai complicate; îi preocupă felul cum se rezolvă un conflict interior. D. Sadoveanu, el, e preocupat de *felul cum un conflict interior nu se rezolvă*. Nu-i nici mai greu, nici mai ușor. E altceva.

* * *

Pentruce d. Sadoveanu este mai mult nuvelist decît romancier?

S'a vorbit de o imposibilitate principală de aclimatare a acestui gen la noi. Oare explicațiile de mai sus nu ne-ar putea fi de vre-un folos?

Cătînd o definiție a romanului, criticul francez Thibaudet, spunea că aceasta nu-i o nuvelă mai lungă, după cum nici nuvela nu-i un roman condensat. Sînt două lucruri deosebite.

Nuvela e ceva *organic*. Dispunînd de un timp și de un spațiu *limitat*, ea cere să fie *compusă*, cere ca acțiunile să-i fie rostuite în *jurul unui punct central de interes*. Romanul, el, e *inorganic*; timpul de care dispune e nelimitat: un volum, două, nouă, niciun motiv important nu se opune ca el să meargă mai departe. Iată și de ce acest gen literar convine atît de bine descrierii de caractere. O biografie de om liber cere, mai presus de toate, să nu i se pună o graniță în timp; ea vrea să curgă ca un fluviu, fără altă îngrădire decît propria sa albie; vrea orizont, și vrea răgaz.

Intre analiza psihologică și roman e mai mult decît o simplă afinitate. Se poate spune chiar că un roman nu poate avea valoare de artă decît întrucît cuprinde interesante descrieri de caractere. Un roman de aventuri ca *Cei trei Mușchetari* s'au putut bucura de răsunător succes tocmai pentrucă în plus— și poate mai ales—el este un foarte iscusit roman psihologic. Athos, Parthos, d'Artagnan și Aramis sînt personagii de structură balzaciană; temperamentele le sînt bine-distincte, trăsăturile ferm conturate. De unde și vocația lor de a abilita în forma roman o înșirare de aventuri pentru care genul epopeei ar fi fost poate mai apropiat. De altfel să se observe că apariția în istoria literară a romanului coincide cu apariția în istoria socială a individualității libere. Și nu-i de loc improbabil că aceasta din urmă să fi fost cauza celei dintâiu, că Personalitatea modernă, vroind să se descrie pe ea însăși, și negăsind printre cadrele vechii literaturi niciunul adequat, a creat romanul, și imensa lui popularitate actuală.

Rod tîrziu al unei civilizații care ne lipsește, legat de apariția individualismului care în Romînia nu există, romanul este un gen literar care n'are ce căta, care nu poate înflori la noi. Tragicul romînesc nu i se potrivește.

In schimb, acest tragic, care l-am văzut că e acela al încrucișărilor de soarte, se potrivește neînchipuit de bine cu cadrele nuvelei. Intr'o răscruce de drumuri, răscrucea e mai importantă decît drumurile. Acestea n'au nevoe de a fi descrise în amănunte, ca în roman; ar fi poate chiar stricător bucății, care trebue să fie toată adunată în jurul unei clipe, unui moment fundamental: un țipăt, un atac de apoplexie, moartea unui copil; faptele descrise nu curg, ci parcă s'ar opri pe loc; materia nu

se desfășoară oricum, ci este organic rînduită și ierarhic așezată și raportată la un centru de interes. Condițiile tragicului romînesc și acele ale genului literar nuvelă sînt aceleași, se suprapun. De aici și vocația celor mai aleși dintre scriitorii noștri pentru această formă a povestirii.

* * *

E foarte interesant locul pe care d. Sadoveanu îl ocupă în literatură. Dacă ar fi să măsurăm valoarea artistică a operelor după cantitatea de servicii sufletești, de înviorări și emoțiuni estetice pe care le procură, ar trebui să punem multe nume alături aceluia de Sadoveanu.

In istoria universală a Literaturilor însă, lucrurile se schimbă. Eminescu, de pildă, a fost, cum spune d. Ibrăileanu, un poet „aryan". El a selectat, din realitățile noastre, numai ce-i asemănător cu realitățile altora; firește, n'a descris ce nu este, dar ceia ce mai este și aiurea. Pe cînd d. Sadoveanu, el, alege exclusiv realitățile dela noi. Nu numai că nu „aryanizează" ceiace-i moldovenesc, dar am văzut că naționalizează ceiace-i eternomenesc. Aportul său la simțirea artistică universală e mai nou, mai important. După cum Baudelaire e acela care învață pe toate popoarele să priceapă și să simtă acel lucru unic care e mentalitatea metropolitană, tot astfel dela d. Sadoveanu pot afla oamenii altor seminții ce este acel lucru, egal de unic și de original, pe care l-am numit tragicul specific romînesc. Peste granițl, d. Sadoveanu este cel mai mare scriitor romîn; și pentrucă opera sa e atît de specific națională, valoarea ei e mai cu seamă internațională.

D. I. Suchianu

Oblomov

Partea VI

Peste două ceasuri veni Stolz.

— Ce-i cu tine? Cum te-ai schimbat, ești buget, palid! Ești tu sănătos?—întrebă Stolz.

— Rău cu sănătatea, Andrei,—răspunse Oblomov, îmbrățișindu-l:—piciorul sting, nu știu ce, îmi tot înțepenește.

— Cît e de urîcios aici la tine!—zise Stolz, uitîndu-se jur-împrejur:—dece nu părăsești halatul ăsta? Uite, numai petici!

— Deprinderea, Andrei; mi-i greu să mă despart.

— Dar plapoma, dar storurile...—începu Stolz:—tot deprinderea? Ți-i milă să schimbi otrepele astea? Pentru Dumnezeu, poți tu dormi pe asemenea așternut? Dar ce-i cu tine?

Stolz se uită cu luareaminte la Oblomov, apoi iar la storuri, la așternut.

—Nimic,—răspunse Oblomov, încurcat: tu știi, eu în totdeauna m'am îngrijit puțin de odaia mea... Hai să stăm mai bine la masă. Zachar! Pune masa mai degrabă. Ei, pentru mult timp ai venit? De unde?

— Ghici ce-s și de unde vin? — zise Stolz:—la tine doar veștile depe lumea asta n'ajung.

Oblomov se uită la el cu curiozitate și aștepta ce are să spună.

— Ce face Olga? —întrebă.

— A, n'ai uitat! Credeam că ai uitat-o.

— Na, Andrei, parcă pe Olga o poți uita? Ar însemna să uit că am trăit odată, că am fost în raiu... Acuma iată!...

Oftă.

— Dar unde-i?

— La moșia ei, se îndeletnicește cu gospodăria.

— Cu mătușa ? — întrebă Oblomov.

— Și cu bărbatul.

— E măritată ?—rosti Oblomov deodată, holbind ochii.

— Dece te-ai speriat ? Nu cumva amintirile ?... — adăogă Stolz încet, aproape duios.

— O, nu, Dumnezeu cu tine !—se îndreptă Oblomov, venindu-și în fire. — Nu m'am speriat, dar m'am mirat, nu știu dece ; m'a surprins lucrul ăsta. Demult, mă rog ? E fericită ? Spune, pentru Dumnezeu ! Simt că ai ridicat depe mine o mare povară. Deși m'ai asigurat tu atunci că m'a ertat, dar știi... nu eram liniștit ! Tot mă rodea ceva.. Dragă Andrei, cît îți sînt de recunoscător !

Se bucura așa de sincer, așa sărea pe divan, așa se mișca, încît Stolz îl privi cu drag și fu chiar mișcat.

— Cît ești tu de bun, Ilia !—zise.—Merita o inimă ca a ta ! Toate am să i le spun...

— Nu, nu, nu-i spune ! — îl opri Oblomov. — Are să mă ia drept un nesimțitor, că am aflat cu bucurie de căsătoria ei.

— Dar bucuria nu-i un simțimînt, și încă fără egoism ? Te bucuri numai de fericirea ei.

— Adevărat, adevărat ! Ce prostii spun... Dar cine-i, cine-i fericitul ? Nici nu te-am întrebat.

— Cine ? — repetă Stolz.—Cît ești de nepriceput, Ilia !

Oblomov opri deodată o privire nemișcată pe prietinul său : trăsăturile lui înlemniră o clipă și culoarea îi dispăru depe față.

— Nu cumva... ești tu ?—întrebă deodată.

— Iar te-ai speriat ? Dece ?—zise Stolz, începînd să rîdă.

— Fără glume, Andrei, spune, e adevărat ! — zise Oblomov, turburat.

— Zău, nu glumesc ! Sînt căsătorit cu Olga al doilea an.

Incetul cu încetul spaima dispăru depe fața lui Oblomov, lăsînd loc unei îngîndurări liniștite. Oblomov nici nu ridica ochii, dar peste o clipă îngîndurarea-i era plină de o liniștită și adîncă bucurie, și cînd îndreptă cu încetul ochii spre Stolz, în privire-i se vedea dragoste și lacrămi.

— Dragă Andrei, — rosti Oblomov, îmbrățișîndu-l. — Dragă Olga... Sergheevna ! — adăugă, stăpînindu-și bucuria. — V'a binecuvîntat însuși Dumnezeu ! Doamne, cît sînt de fericit ! Atunci spune-i...

— Am să-i spun că un al doilea Oblomov nu cunosc, — îl întrerupse Stolz, adînc mișcat.

— Nu, spune-i, adu-i aminte că i-am eșit în cale ca s'o scot la drum și că binecuvîntez această întîlnire, că o binecuvîntez și pe noua cale ! Ce era să fie... dacă un altul ?...—adăugă cu groază;—acuma,—închee el vesel :—nu roșesc pentru rolul meu, nu mă căesc ; greutatea depe suflet a căzut ! Acolo e senin, și sînt fericit. Mulțumescu-ți, Doamne !

De emoție aproape sărea pe divan : cînd lăcrăma, cînd rîdea.

— Zachar, șampanie la masă ! — strigă Ilia Ilici, uitînd că n'are nici un ban.

— Totul am să spun Olgăi, tot !—zicea Stolz.—Nu degeaba nu te poate ea uita ! Nu, tu o meritai : inima ta e o fîntînă adîncă...

Capul lui Zachar se arătă în antreu.

— Poftiți încoace !—zise, făcînd semn boierului.

— Ce e ?—întrebă Oblomov cu nerăbdare. — Șterge-o !

— Dați parale ! — șopti Zachar.

Oblomov tăcu deodată.

— Bine, nu trebue ! — șopti în ușă. — Spune că n'ai avut cînd, că ai uitat ! Du-te !... Nu, vino încoace !—zise tare.—Știi o noutate, Zachar ? Felicită pe Andrei Ivanovici : s'a căsătorit !

— A, ce fericire !... A dat Dumnezeu să trăesc pînă la așa bucurie ! Să fiți sănătos, coconașule, Andrei Ivanovici ; să vă dea Dumnezeu să trăiți ani nenumărați, copii să număraţi ! Doamne, ce bucurie !

Zachar se închina, zîmbea, foșăia, hîrîia. — Stolz scoase o hîrtie de bancă și i-o dădu.

— Ia, și cumpără-ți un surtuc ; uite, parcă ești un cerșetor.

— Cu cine, coconașule ?—întrebă Zachar, căutînd să prindă mîna lui Stolz.

— Cu Olga Sergheevna—ții minte ?—zise Oblomov.

— Cu domnișoara Ilinscaia ! Doamne ! Ce domnișoară drăgălașă ! Avea dreptate cînd mă ocăra atunci Ilia Ilici, cîne bătrîn ce sînt ! Am păcătuit, sînt vinovat : tot pe dumneavoastră dădeam vina. Doar eu am spus atunci oamenilor dela Ilinschii, nu Nichita ! Adevărat că a fost o clevetire ! Vai, Doamne, vai Doamne, Doamne !...—ținea într'una, eșind în antreu.

— Te cheamă Olga la țară, să mai stai la noi,—zise Stolz ; —amorul ți-a trecut, nu mai e primejdie : gelos n'ai să fii. Hai cu mine.

Oblomov oftă.

— Nu, Andrei ; nu de iubire și nu de gelozie mă tem, dar la voi nu merg.

— Atunci dece te temi ?

— Mi-i frică de invidie : fericirea voastră pentru mine are să fie oglinda, în care veșnic am să văd viața mea amărîtă și pierdută. De altfel, nici nu pot trăi decît așa...

— Lasă, lasă, dragă Ilia. Ai să trăești vrînd-nevrînd, așa cum trăesc cei din juru-ți. Ai să faci socoteli, ai să gospodărești, să citești, să asculți muzică. Cum i s'a dezvoltat azi vocea ! Ții minte pe *Casta diva* ?...

Oblomov făcu din mînă, ca să nu-i mai amintească.

— Atunci mergem ! — stăruia Stolz.—Ea vrea, ea nu se lasă. Eu mă obosesc, dar ea nu. E atîta foc, atîta viață în ea, că uneori o pățesc și eu. Are să se trezească din nou trecutul, ai

să-ți aduci aminte de parc, de liliac și ai să începi a te mișca...

— Nu, Andrei, nu-mi aduce aminte, nu turbura... pentru Dumnezeu! — îl întrerupse serios Oblomov.—Pe mine mă doare, nu mă mîngîie. Amintirile sînt sau cea mai mare poezie, dacă sînt amintiri despre o fericire vie; sau—o durere urzătoare, cînd ating niște răni învechite... Să vorbim despre altele. Da, nu ți-am mulțumit pentru bătaia de cap cu afacerile mele, cu moșia. Dragă! Eu nu pot, nu-s în stare; caută recunoștință în propria ta inimă, în fericirea ta, în Olga... Sergheevna... eu... eu nu pot! Iată că nici pănă azi încă nu te-am putut libera de griji. Dar în curînd e primăvară, plec numaidecît la Oblomovca...

— Dar știi tu ce se petrece la Oblomovca? N'ai s'o recunoști! — zise Stolz. — Nu ți-am scris, fiindcă tu nu răspunzi la scrisori. S'a făcut podul, casa s'a ridicat pănă la acoperiș. Numai de mobilier îngrijește-te și singur, după gustul tău—de asta nu mă apuc. Gospodărește un nou administrator, un om al meu. Ai văzut în listă veniturile?

Oblomov tăcu.

— Nu le-ai cetit?—întrebă Stolz, uitîndu-se la el.— Unde-i lista?

— Stăi, o caut după masă; trebue întrebat Zachar...

— Ah, Ilia, Ilia! Iți vine să plîngi și să rîzi...

— O căutăm după masă. Hai la masă.

Stolz se încreți, așezîndu-se la masă. Iși aduse aminte de ziua lui Sfîntul Ilie: de stridii, ananase, becași. Acuma văzu o față de masă groasă, niște văsușoare pentru oțet, pentru unt, plate și fără acoperișuri, sau acoperite cu niște hîrtioară; pe farfurii cîte o bucată de pîne neagră, furculiți cu minerele frînte. Lui Oblomov îi dădură uchă, lui Stolz supă cu arpacaș și un pui fiert; apoi urmă o limbă uscată, apoi carne de berbec. Apăru niște vin roșu. Stolz își turnă o jumătate de pahar, încercă, puse paharul pe masă, și mai mult nu mai gustă. Ilia Ilici băuse două păhăruțe de rachiu de coacăză, unul după altul, și se puse cu lăcomie pe carnea de berbec.

— Vinu-i mizerabil!—zise Stolz.

— Scuză, în grabă n'au avut cînd trece pe celalalt mal,—zise Oblomov.—Nu vrei rachiu de coacăză? E minunat, încearcă, Andrei!

Iși mai turnă un păhăruț și-l bău.

Stolz se uita la el uimit, dar tăcu.

— Agafia Matfeevna singură îl face: vrednică femee!—zicea Oblomov, chirchilindu-se puțin.—Eu, să-ți spun drept, nu știu cum aș trăi la țară fără ea: așa gospodină nu mai găsești.

Stolz îi asculta, încrețind puțin sprîncenile.

— Cine crezi tu că le face toate astea? Anisia? Nu,—urmă Oblomov.—Anisia se ține de pui, plivește varza și spală podelele; astea toate le face numai Agafia Matfeevna.

Stolz nu mîncă nici din berbec, nici din căltunași, lăsă fur-

culița și se uita cu ce apetit mănîncă din toate astea Oblomov,

— Acuma nu mai vezi pe mine cămașă pe dos,—urmă Oblomov, sugînd cu apetit un oscior: totul examinează, totul vede, n'am un ciorap necîrpit — și tot singură. Dar ce cafele face! Iaca am să te cinstesc după masă!

Stolz asculta tăcut, cu fața îngrijorată.

— Acuma frate-său s'a mutat, s'a apucat să se însoare, și gospodăria nu mai e, știi, așa de mare, ca înainte. Dar s'o fi văzut mai înainte: fierbe totul în mînile ei! De dimineață pănă în seară—ca în zbor: și la piață și prin prăvălii... Știi, să-ți spun, —închee Oblomov, deabia stăpînindu-și limba,—dă-mi tu mie două-trei mii, și nu te ospătam eu cu limbă de berbec; îți aduceam un morun întreg, păstrăvi, mușchi de prima calitate. Agafia Matfeevna ar fi făcut minuni; și fără bucatar—da!

Mai bău un rachiu.

— Dar bea, Andrei, zău bea: un rachiu minunat! Olga Sergheevna nu-ți face așa rachiu!—zicea Oblomov, împiedecîndu-se la vorbă. Casta diva ți-o cîntă, dar așa rachiu—geaba, nu se pricepe! Nici pirog așa, cu pui și cu bureți, n'are să-i facă! Coceau așa pe vremuri numai la Oblomovca și aici! Și ceia ce e bine, e că nu-i bucătar; bucătarul, Dumnezeu știe, cu ce mîni face pirogul; pe cînd Agafia Matfeevna e—însăși curățenia!

Stolz asculta cu luareaminte, reținînd fiecare vorbă.

Și niște mîni albe,—urma Oblomov cu mințile întunecate de băutură:—face să le săruți! Acuma-s aspre, fiindcă la toate—numai ea! Singură îmi crohmolește cămășile! — zise mișcat, aproape cu lacrămi în ochi. Zău așa, singur am văzut. Pe altul femeia lui nu-l îngrijește așa! Zău. Nostimă femee! Eh, Andrei! Vino aici cu Olga Sergheevna, ia aici o casă de vară: ce-am mai duce-o! Am bea ceaiuri în crîng, în Vinerea de Sfîntul Ilia am merge la Pulberărie, în urma noastră ar merge o teleagă cu provizii, samovarul... Ne-am lungi colo, pe iarbă, pe un covor! Agafia Matfeevna ar învăța-o și pe Olga Sergheevna să facă gospodărie, zău ar învăța-o! Numai acuma, iaca stăm rău: s'a mutat fratele; dar dacă ne-ar da două-trei mii, ți-ași da niște curcani..

— Tu dela mine primești cinci! zise Stolz deodată. — Ce faci cu ei?

— Dar datoria?—îi scăpă lui Oblomov.

Stolz sări din loc.

— Datoria? Ce datorie?

Oblomov tăcu deodată. Stolz se așeză lîngă el pe divan.

— Cui datorezi?

Oblomov se trezi puțin, își dădu seamă ce-a rostit.

— Nimănui, am mințit.

— Nu, tu acuma minți, dar fără meșteșug. Ce s'a întîmplat? Ce-i cu tine, Ilia? A! Iată ce înseamnă carnea de berbec, vinul acru! Tu n'ai bani! Ce faci cu ei?

— Adevărat că sînt dator... puțin gazdei pentru provizii... —îngînă Oblomov.

— Pentru berbec şi pentru limbă! Ilia, vorbeşte ce-i cu tine? Ce comedie e asta: fratele s'a mutat, gospodăria merge rău... Aici e ceva la mijloc... Cît datorezi?

— Zece mii, cu o poliţă...—şopti Oblomov.

Stolz sări şi iar se aşeză.

— Zece mii? Gazdei? Pentru provizii?—repetă cu groază.

— Da, am luat multe; am dus viaţă largă... Ţii minte ananasuri, persici... m'am îndatorat cum vezi...—bombăni Oblomov. Dar ce să mai vorbim despre astea?...

Stolz nu-i răspundea. Se gîndea: „fratele s'a mutat, gospodăria merge rău—aşa e: totul e gol, sărăcăcios, murdar! Dar ce fel de femee e gazda? Oblomov o laudă. Il îngrijeşte; Oblomov vorbeşte despre ea cu foc...

Stolz se schimbă la faţă, prinzînd adevărul. Il cuprinseră fiori reci.

— Ilia! Femeia asta... ce ai cu ea?

Dar Oblomov pusese capul pe masă şi aţipise.

„Il fură, îi ia totul... e o istorie de toate zilele, şi eu pănă azi nu m'am priceput!"—se gîndi Stolz.

Se sculă şi deschise uşa gazdei,—încît aceasta, văzîndu-l deodată, de spaimă scăpă din mînă linguriţa, cu care mesteca nişte cafea.

— Vreau să vorbesc ceva cu dumneata,—zise Stolz politicos.

— Poftiţi în salon, vin acuş,—răspunse femeia cu sfială.

Şi aruncînd pe umeri o casincă, merse după el în salon şi se aşeză pe un capăt al divanului. Şal nu mai avea şi căuta să-şi ascundă mînile subt casincă.

— Ilia Ilici ţi-a dat dumitale vre-o poliţă?—întrebă Stolz.

— Nu, răspunse femeia, cu o privire prostită de mirare: dumnealui nu mi-a dat nici-o poliţă.

— Cum nici-o poliţă?

— N'am văzut nici o poliţă,—repetă femeia cu aceiaşi mirare.

— O scrisoare de împrumut!—repetă Stolz.

Ea se gîndi puţin.

— Să fi vorbit dumneavoastră cu frăţiorul; eu n'am văzut nici o scrisoare.

„E o proastă, sau pehlivancă?"—se gîndi Stolz.

— Dar el ţi-e dator!

Femeia se uită la el prosteşte, apoi faţa-i luă o expresie, exprimă chiar îngrijorare. Işi aduse aminte de mărgăritarul amanetat, de argintărie, mantela, şi-şi închipui că Stolz face aluzie la această datorie; numai că nu putea de loc să înţeleagă cum s'a aflat despre lucrul ăsta: ea n'a scăpat despre această taină o singură vorbă, nu numai lui Oblomov, ci nici macar Anisiei, căreia îi dădea socoteală pănă la un ban.

— Cît îţi e dator?—întrebă Stolz cu nelinişte.

— Dumnealui nu mi-i dator nimic! Nici o copeică!

„Ascunde în faţa mea, se ruşinează, fiinţa lacomă, cămătăreasa!"—se gîndi Stolz. „Dar îi dau eu de capăt!"

— Dar cele zece mii?

— Ce fel de zece mii?—întrebă femeia cu o mirare îngrijorată.

— Ilia Ilici ţi-i dator zece mii, după o scrisoare de împrumut: da, sau nu?

— Nu mi-a dat nimic. Dumnealui a datorat în post casapului douăsprezece ruble şi o poltină, dar le-a plătit încă cealaltă săptămînă; lăptăresei pentru cremă dumnealui iarăşi nu mai datoreşte nimic.

— Dar dumneata n'ai nici un act în contra lui?

Ea îl privi prosteşte.

— Dumneavoastră să fi vorbit cu frăţiorul: dumnealui stă pe cealaltă parte a străzii, în casa lui Zamicalov—iaca ici, casa are şi pivniţă.

— Nu, dă-mi voe să vorbesc cu dumneata hotărît,—zise Stolz.—Ilia Ilici se socoate dator dumitale, nu frăţiorului...

— Mie nu-mi datoreşte: că mi-am amanetat *mărgăritarul* şi blana—le-am amanetat, dar pentru mine. Mi-am cumpărat ghete, mie şi Maşei; am mai dat pentru cămăşile lui Vaniuşa, şi pela alte prăvălii. Dar pentru Ilia Ilici n'am cheltuit o singură copeică.

Stolz se uita la ea, asculta şi căuta să pătrundă în înţelesul cuvintelor ei... Stolz era singurul poate care se apropiase de taina Agafiei Matfeevnei, şi privirea distrată, aproape dispreţuitoare, pe care i-o arunca la început, se schimbă fără voie-i, într'o privire de curiozitate, aproape de compătimire.

In amanetarea mărgăritarului, argintăriei, Stolz citi pe jumătate, citi nedesluşit, taina unor jertfe; nu înţelegea numai dacă aceste jertfe se aduceau dintr'un devotament curat, sau în nădejdea unor bunuri viitoare.

Nu ştia, să se mihnească, sau să se bucure pentru Ilia. Se descoperi limpede că Oblomov datoreşte nu ei; că datoria e un act de pehlevănie a „frăţiorului", dar se mai descopereau multe altele... Ce înseamnă această amanetare a argintăriei, a mărgăritarului?...

— Atunci dumneata n'ai nici o pretenţie contra lui Ilia Ilici?

— Dumneavoastră să vorbiţi cu frăţiorul,—răspunse ea monoton:—dumnealui trebue să fie acuma acasă.

— Zici că Ilia Ilici nu-ţi datoreşte?

— Nici o singură copeică, zău aşa!—se jură ea, uitîndu-se la icoană şi făcîndu-şi cruce.

— Dumneata ai să întăreşti lucrul ăsta faţă de martori?

— Faţă de oricine, ca la spovedanie! Dar că am amanetat mărgăritarul şi argintăria—le-am amanetat pentru nevoile mele...

— Foarte bine!—o întrerupse Stolz.—Mîne am să vin la

dumneata cu două cunoştinţi ale mele, şi dumneata n'ai să refuzi de a spune şi faţă de ei acelaşi lucru?

— Dumneavoastră mai bine aţi vorbi cu fraţiorul,—repetă ea: că eu nu prea sînt îmbrăcată... tot la bucătărie, nu-i frumos să vadă nişte străini: te defăimează...

— Nu-i nimic, nu-i nimic; şi cu fraţiorul dumitale am să mă văd mîine, după ce dumneata vei iscăli o hîrtie.

— M'am dezobişnuit cu totul de scris.

— Dar nu-i nevoe de scris mult, în totul două rînduri.

— Nu, vă rog să mă scuzaţi; las să scrie, iaca, Vaniuşa; scrie aşa de curat...

— Nu, nu mă refuza,—stăruia Stolz:—dacă nu iscăleşti hîrtia, atunci înseamnă că Ilia Ilici îţi datoreşte zece mii de ruble.

— Nu, nu mi-i dator nimic, nici o singură copeică. Zău nu!

— Atunci dumneata eşti datoare să iscăleşti... La revedere până mîine.

— Mîne aţi putea să daţi mai bine pela fraţior...—zise femeia, petrecîndu-l:—ici, iaca, în colţ, peste stradă.

— Nu, şi te rog să nu spui fraţiorului nimic, altfel Ilia Ilici are să aibă mare neplăcere.

— Atunci nu le spun nimic!—răspunse Pşeniţina cu supunere.

VII

Adouazi Agafia Matfeevna dădu lui Stolz adeverinţă, că n'are înconira lui Oblomov nici o pretenţie bănească. Cu această adeverinţă Stolz se arătă îndată înaintea fraţiorului.

Pentru Ivan Matfeevici fu o adevărată lovitură de tunet. Ivan Matfeevici scoase actul şi arătă cu degetul tremurător dela mijloc al mînei drepte, cu unghia dedesubt, iscălitura lui Oblomov şi legalizaţia mo clerului.

— Aşa-i legea,—zise Ivan Matfeevici:—eu sînt străin de afacere, păzesc numai interesele surorii, dar ce bani îi datoreşte Ilia Ilici, nu ştiu.

— Afacerea dumitale nu se sfîrşeşte cu atîta!—îl ameninţă Stolz la plecare.

— Afacerea e legală, eu sînt străin,—se justifica Ivan Matfeici, ascunzînd mînile în mîneci.

Adouazi, abia sosi Ivan Matfeici la slujbă, cînd se arătă un curier din partea Excelenţei, care-l cheama să vie îndată.

— La generalul!—repetă cu spaimă toată cancelaria.—Pentru ce? Ce s'a întîmplat? Nu cere vre-un dosar? Care anume? Mai iute, mai iute, să se coase dosarele, să se facă inventarul. Ce s'a întîmplat?

Seara Ivan Matfeici veni la „stabiliment" schimbat cu desăvîrşire. Tarantiev îl aştepta demult.

— Ce mai e, cumătre?—întrebă Tarantiev cu nerăbdare.

— Ce?—rosti Ivan Matfeici cu ton scăzut.—Cum crezi tu, ce e?

— Te-au înjurat, sau ce e?

— Înjurat! Mai bine mă băteau! Şi tu!—îl mustră Ivan Matfeici:—nu mi-ai spus ce fel de Neamţ e!

— Ţi-am spus că-i un pehlevan...

— Pehlevan! Atîta? Am mai văzut noi pehlevani! Dece nu mi-ai spus că-i aşa de puternic? Îşi zice *tu* cu generalul, ca mine cu tine. Mă băgam cu unul ca ăsta, dacă ştiam?

— Dar e o afacere legală!—întîmpină Tarantiev.

— Afacere legală! Du-te de o spune acolo: ţi se lipeşte limba de cerul gurii. Ştii ce m'a întrebat generalul?

— Ce?— întrebă Tarantiev curios.

— „E adevărat că dumneata, împreună cu un oarecare nemernic, aţi îmbătat pe moşierul Oblomov şi l-aţi făcut să iscălească o poliţă la ordinul dumitale?"

— Chiar aşa a spus: „cu un nemernic?"—întrebă Tarantiev.

Cumătrul se uită la el.

— Te faci că nu ştii? — zise cu amărăciune. — Parcă n'ai fi tu!

— Eu? De unde şi până unde?...

— Zi bogdabroşte Neamţului şi zemleacului tău. A mirosit Neamţul totul, a întrebat...

— Tu, cumătre, să fi dat pe altul, despre mine să fi spus că n'am luat parte!

— Oho! Dar ce sfînt mare eşti tu?—zise cumătrul.

— Şi ce-ai răspuns, cînd te-a întrebat generalul: „e adevărat că dumneata cu un oarecare nemernic?..." Iaca, tocmai aici ar fi trebuit să ocoleşti...

— Să ocoleşti? Du-te de ocoleşte! Nişte ochi... verzi! Mă sforţai, mă sforţai, vrui să rostesc: „nu-i adevărat, clevetire, Excelenţa Voastră, n'am văzut în ochi nici pe un Oblomov, Tarantiev le-a făcut...", dar unde ese depe limbă? Căzui numai la picioarele lui...

— Şi ce vor acuma, să născocească vre-un proces?—întrebă Tarantiev cu vocea întunecată.—Eu sînt străin: iaca, tu cumătre...

— Străin! Tu străin? Nu, cumătre, acuma dacă-i de băgat capul în laţ, tu eşti cel dintâiu: cine l-a pus pe Oblomov să bea? Cine l-a ruşinat, l-a ameninţat?...

— Dar tu m'ai învăţat,—zise Tarantiev.

— Dar tu eşti minor, a? Nu-mi pasă, nu vreau să ştiu.

— E o neruşinare, cumătre! Cît ţi-a căzut depe urma mea! Eu m'am ales cu trei sute de ruble mari şi tari...

— Ce, să le iau toate asupra mea? Meşter mai eşti? Nu, nu vreau să ştiu,—zise Ivan Matfeici:—iar pe mine sora m'a

rugat, cu neștiință de femee, să declar actul la macler—atita tot. Tu cu Zatiortii ați fost martori—voi răspundeți!

— Tu ar trebui să-i tragi o săpuneală bună: Cum ai îndrăznit să mergi în contra fratelui tău!—zise Tarantiev.

— Sora e o proastă; ei ce-ai să-i faci?

— Ce zice?

— Ce? Plînge, ține una: nu mi-i dator și nu mi-i dator Ilia Ilicî. Atita știe. Și că „nu i-am dat nici un ban".

— In schimb, tu ai poliță în contra ei,—zise Tarantiev: ce e al tău nu pierzi...

Mucholarov scoase din buzunar polița pe numele surorii, o rupse în bucăți și i-o dădu lui Tarantiev.

— Na, iat-o, ți-o dăruesc; nu vrei? Ce-ai să-i iai? Casa cu grădinuța? Nu capeți o mie de ruble: se prăbușește cu totul. Și ce s'înt eu, păgîn? S'o las pe drumuri cu copiii?

— Vasăzică, începe cercetarea?—întrebă Tarantiev cu sfială;—iaca, aici, cumătre, dacă ași scăpa mai eftin. Dă-mi, frate, o mînă de ajutor!

— Ce cercetare? N'are să fie nici o cercetare! Amenințase, el, generalul, cu îndepărtarea din oraș, dar ne-a ocrotit Neamțul; nu vrea să facă de rușine pe Oblomov.

— Ce spui, cumătre! Parcă mi-a căzut un munte depe umeri! Să bem!

— Să bem? Din ce venituri, mă rog? Din ale tale?...

— Dar ale tale? Ii fi apucat azi vre-o șapte ruble?

— Ce-e! Adio venituri; nu ți-am spus ce-a zis generalul?

— Ce-a zis?—întrebă Tarantiev, speriindu-se din nou.

— A poruncit să-mi dau demisia.

— Ce vorbești, cumătre?—zise Tarantiev, holbînd ochii la el.—E-e,—inchee furios:—am să trag o înjurătură zemleaculul...

— Atita știi!

— Nu, nu pot! Ce vrei? De altfel, adevărat, mai bine să mai amin; știi ce-am născocit? Ascultă, cumătre!

— Ce mai e?—zise Ivan Matfeici pe gînduri.

— Se poate face o afacere bună. Păcat numai că te-ai mutat...

— Dar ce e?

— Ce!—zise Tarantiev, uitîndu-se la Ivan Matfeevici.—Să urmărim pe Oblomov și pe soră-ta: ce fel de piroguri coc ei acolo; și... niște martori! Aici nu mai ajută nici Neamțul. Tu acuma ești cazac liber: începe o cercetare—afacere legală! Aici se sparie și Neamțul, merge la împăcare!

— Dar ce crezi, se poate de bună seamă!—răspunse Mucholarov.—Tu nu ești prost cînd e vorba de născocit; cînd ajungi numai la treabă, ești slab; tot așa și Zatiortii. Dar găsesc eu, stăi!—adăugă Ivan Matfeevici, înviorîndu-se. — Le arăt eu! Trimit bucătăreasa mea la bucătăria surori-mei: se împrietinește cu Anisia, află totul; încolo... Bem cumătre!

— Bem!—repetă Tarantiev.—Apoi trag și o înjurătură zemleaculul!..

Stolz căută să ia pe Oblomov cu dînsul, dar acesta rugă să-l lese numai pe o lună,—așa rugă, încît Stolz nu putea să nu-și facă milă. Lui Oblomov îi trebuia această lună, după vorbele lui, ca să isprăvească toate socotelile, să predea locuința și să-și aranjeze la Petersburg afacerile astfel, încît să nu se mai întoarcă. Apoi trebuia cumpărat totul pentru aranjarea casei dela țară; însfîrșit vroia să-și caute o econoamă bună, în felul Agafiei Matfeevnei; nu pierdea chiar nădejdea de a o face să-și vîndă casa și să se mute la țară, la cariera ei meritată—o gospodărie mare și întinsă.

— Apropo de gazdă,—îl întrerupse Stolz:—vroiam să te întreb, Ilia, în ce raporturi ești tu...

Oblomov se înroși deodată.

— Ce vrei să zici?—întrebă el grăbit.

— Tu înțelegi bine,—zise Stolz;—altfel n'ai avea de ce te înroși. Ascultă, Ilia, dacă poate să mai ajute un avertisment, te rog în numele prieteniei noastre, să fii cu băgare de seamă...

— In ce? Nu înțeleg!—se apără Oblomov, încurcat.

— Vorbești de ea cu atita foc, încît zău, încep să cred că tu o...

— O iubesc? Sau ce vrei să zici? Cum se poate!—îl întrerupse Oblomov cu un rîs silit.

— Atunci e și mai rău, dacă nu-i nici o scîntee morală, dacă-i numai...

— Andrei! Cunoscutu-m'ai tu drept un om imoral?

— Atunci dece te-ai înroșit?

— Fiindcă ai putut să admiți asemenea idee.

Stolz clătină din cap cu îndoială.

— Iartă-mă, Ilia, dar să nu cazi într'o groapă. O femee simplă; un mediu murdar, o atmosferă înăbușitoare de tîmpenie, de grosolănie—fi!...

Oblomov tăcea.

— Ei, la revedere,—inchee Stolz:—atunci am să spun Olgăi, că la vară te vedem, dacă nu la noi,—la Oblomovca. Ține minte, ea nu te lasă!

— Numaidecît, numaidecît!—răspunse Oblomov:—adaogă chiar că, dacă îmi dă voie, petrec iarna la voi.

— Mare bucurie i-ai face.

Stolz plecă în aceiași zi, iar seara la Oblomov veni Tarantiev, care nu se putea stăpîni să nu tragă o înjurătură bună zemleaculul. Tarantiev se înșelă: nu ținea seamă că în societatea Ilinschi-lor Oblomov se dezobișnuise de asemenea lucruri, și că apatia și indulgența-i obișnuită, față de grosolănii și neobrăzări de tot felul, se schimbase în dezgust. Lucrul acesta s'ar fi dat pe față încă demult, și în parte se și arătase, pe cînd Oblomov

stătea încă la vilă. Dar deatunci Tarantiev l-a văzut mai rar, apoi erau de față și alții, și ciocniri între ei n'avură loc.

— Buna ziua, zemleac! — zise Tarantiev supărat, fără să întindă mîna.

— Bună ziua, — răspunse Oblomov rece, uitîndu-se în fereastră.

— Ce, ți-a plecat binefăcătorul?

— Plecat. Ce vrei?

— Ce mai binefăcător! — urmă Tarantiev sarcastic.

— Ce, nu-ți place?

— L-aşi spînzura! — horcăi cu ură Tarantiev.

— Aşa-a?

— Şi pe tine de acelaşi plop!

— Dece aşa?

— Cînd faci o treabă, fă-o cinstit: cînd datorezi, plăteşte, nu umbla cu pehlevănii. Ştii ce-ai făcut?

— Ascultă Michei Andreici, scuteşte-mă de poveştile tale; eu mult timp, din lene, din nepăsare, te-am ascultat: credeam că ai o picătură de ruşine, dar n'o ai. Ai vrut să mă înşeli împreună cu un şarlatan: care din voi e mai rău, nu ştiu, numai că mă dezgustă şi unul şi altul. Prietinul m'a scăpat din această stupidă afacere.

— Ce mai prietin! Aud că ți-a şterpelit şi logodnica; binefăcător, n'am ce zice!.. Că prost mai eşti, frate zemleac!

— Te rog, lasă delicateţele astea! — îl opri Oblomov.

— Nu, nu le las! N'ai vrut să ştii de mine, — un ingrat! Te-am aranjat aici, am găsit o femee — o comoară! Linişte, tot felul de înlesniri în toate te-am ajutat, ți-am făcut tot felul de bine, şi acum întorci rîtul. Ți-ai găsit binefăcătorul: un Neamț! Ți-a luat moşia în arendă; aşteaptă: te jumuleşte el, îți mai dă şi acții. Te lasă pe drumuri, ține minte vorba mea! Cînd îți spun că eşti prost... Ce prost — un dobitoc ingrat!

— Tarantiev! — strigă Oblomov fioros.

— Ce strigi? Şi eu am să strig: să ştie toată lumea că eşti un idiot, un dobitoc! — strigă Tarantiev. Eu cu Ivan Matfeici te-am îngrijit, te-am păzit, ți-am slujit ca nişte robi, umblam pe vîrful degetelor, îți prindeam fiecare dorință... şi tu... l-ai calomniat în fața naciainicului: a rămas omul fără slujbă, fără o bucată de pîine! E josnic, murdar! Acuma eşti dator să-i dai jumătate din averea ta; dă o poliță pe numele lui: acuma nu eşti beat, eşti în toate mințile; îți vorbesc: dă, că altfel nu plec...

— Ce strigi aşa, Michei Andreici? — ziseră gazda şi Anisia, arătîndu-se de după uşă. — Doi trecători s'au oprit, ascultă ce fel de strigăte...

— Am să strig, — urmă Tarantiev cu un ton tragic: — să-i fie ruşine acestui măgar! Las să te prostească pehlevanul de Neamț, mai ales că s'a înțeles cu ibovnica ta...

În odaie răsună o palmă sgomotoasă. Izbit în obraz de Oblomov, Tarantiev amuți deodată, se lăsă pe scaun şi, în nedumerire, întorcea jur-împrejur ochii înebuniți.

— Ce este asta? Ce e? Ce vasăzică? — începu, palid, gîfîind, ținîndu-se de obraz. — Necinstire? Ai să-mi plăteşti pentru asta. Îndată petiție gubernatorului general: voi ați văzut?

— Nimic n'am văzut! — ziseră amîndouă femeile într'un glas.

— A! Complot, cuib de hoți? O gloată de pungaşi! Pradă, omoară...

— Afară, mizerabile! — răcni Oblomov, palid, tremurînd de turbare. — În clipa asta să nu văd urma ta, sau te omor ca pe un cîine!

Căuta cu ochii un baston.

— Oameni buni! Hoții! Ajutor! — strigă Tarantiev.

— Zachar! Aruncă afară pe mizerabilul ăsta, şi să nu îndrăznească să arate ochii pe-aici! — strigă Oblomov.

— Poftim, iată Dumnezeu, iată şi uşa! — zise Zachar, arătînd icoana şi uşa.

— N'am venit la tine, am venit la cumătra! — striga Tarantiev.

— Du-te cu Dumnezeu, n'am nevoie de dumneata, Michei Andreici, — zise Agafia Matfeevna: — dumneata veneai la frățior, nu la mine. Pentru mine eşti mai rău decît ridichea amară. Bei, minţi, şi mai şi latri.

— A! Aşa-mi eşti, cumătră! Bine, îți arată el, fratele. Şi tu ai să-mi plăteşti pentru necinstire! Unde mi-i pălăria? Să vă ia dracu! Hoți, ucigaşi! — striga, păşind prin curte. — Îmi plăteşti tu pentru necinstire.

Cînele sărea în lanț şi lătra din răsputeri.

După asta Tarantiev şi Oblomov nu se mai văzură.

VIII

Stolz nu veni pela Petersburg cîțiva ani. O singură dată dădu pentru scurt timp pela moşia Olgăi şi pela Oblomovca. Ilia Ilici primi dela el o scrisoare, prin care Andrei îl sfătuia să vină singur la țară, să ia în mîni moşia pusă în regulă, şi că el şi cu Olga Sergheevna pleacă la sudul Crimeei cu două scopuri: pentru afacerile lui din Odesa şi pentru sănătatea nevestei, zdruncinată în urma unor naşteri.

Se stabiliră într'un loc liniştit, pe malul mării. Modestă şi mică era casa lor. Ordinea din lăuntru avea acelaşi stil al său, caşi architectura din afară, după cum tot aranjamentul purta pecetea gîndirii şi gustului personal al stăpînilor. Multe lucruri de tot felul aduseră cu ei, multe colete, geamantane, multe le fură trimise din Rusia şi din străinătate.

Un iubitor de confort ar fi strîns poate din umeri, uitîndu-se la dezordinea aparentă a mobilierului, tablouri vechi, statui

cu mîni şi picioare rupte, uneori gravuri şi mărunţişuri fără însemnătate, dar scumpe prin amintire. Numai ochii unui cunoscător s'ar fi aprins nu odată de focul lăcomiei, la vederea cutărui sau cutărui tablou, vre-unei cărţi ingălbenite de vreme, porcelan vechiu, piatră, monedă.

Dar in mijlocul acestui mobilier desperechiat, tablouri, între mărunţişurile fără importanţă pentru alţii, însemnate însă pentru ei amîndoi, printr'o clipă fericită şi neuitată,—în oceanul de cărţi şi note, respira o viaţă caldă, ceva ce trezeşte mintea şi simţul estetic; pretutindeni trăia gîndirea neadormită, sau strălucea frumuseţea spiritului omenesc, după cum de jur împrejur strălucea eterna frumuseţă la naturii.

Tot aici îşi găsi loc un pupitru înalt, cum era cel dela tatăl lui Andrei, şi nişte mănuşi de căprioară; atîrna într'un cuiu şi o manta de cauciuc lîngă dulapul cu minerale; apoi scoici, paseri împăiate, cu modeluri de tot felul de argilă, mărfuri şi celelalte. În mijlocul tuturor acestor lucruri, la locul de cinste, strălucea în aur cu incrustaţii, căsuţa lui Erard *.

Perdeaua de viţă, de ederă şi mirţi acoperea *cottegiul* de sus până jos. Din galerie se vedea marea, pe de altă parte—drumul spre oraş.

Acolo pîndea Olga pe Andrei, cînd pleca acesta după treburi şi zărindu-l, se cobora jos, trecea prin splendida lor florărie, prin lunga alee de plopi şi se arunca la pieptul bărbatului, cu obrajii totdeauna aprinşi de bucurie, cu privirea strălucitoare, totdeauna cu acelaşi foc al fericirii nerăbdătoare, cu toate că trecuse nu un an şi nu doi dela căsătorie.

Stolz privea dragostea şi căsătoria într'un chip poate original, în tot cazul independent. Şi aci merse pe calea liberă şi, cum i se părea lui,—cea simplă; dar cîtă şcoală grea de observaţii, de răbdare, de muncă, îndură el, până învăţă să facă aceşti paşi „simpli"!

Dela tata învăţase să privească totul în viaţă, chiar nimicurile, cu seriozitate; ar fi luat dela el poate şi severitatea pedantă, cu care Nemţii însoţesc felul de a vedea, fiecare pas în viaţă, între altele şi viaţa conjugală.

Ca o tablă de legi era scrisă pentru toţi şi fiecare, viaţa bătrînului Stolz, subt care n'aveai ce mai subînţelege. Dar mama cu cîntecele şi şoapta ei dulce, apoi familia prinţului, cu caracterul ei amestecat, mai apoi universitatea, cărţile şi lumea—toate astea îndepărtau pe Andrei dela poteca dreaptă, desemnată de tatăl său; viaţa rosă lăsa întipăririle ei nevăzute şi din tabla incoloră făcea un tablou larg şi luminos.

Andrei nu punea lanţuri de pedant sentimentelor, şi lăsa chiar libertate ingîndurărilor şi visărilor legitime, căutînd numai să nu piardă „solul de subt picioare", deşi trezindu-se din aceste visări, după firea lui de Neamţ, sau din altă pricină, nu se putea abţine dela deducţii, şi scotea vre-o observaţie din viaţă.

* Francez, mare meşter de piane, † 1831.—N. trad.

Avea trupul vioiu, fiindcă avea mintea vioae. Fusese zglobiu în copilărie, ştrengar ca băiat, iar cînd nu făcea nebunii, făcea treabă subt vegherea tatălui. N'avea cînd să se piardă în visări. Închipuirea-i nu se scrinti, inima nu se perverti: curăţenia şi virginitatea şi unela şi altela fură supravegheate cu mare luareaminte de către mamă.

Ca adolescent îşi păzi din instinct vigoarea puterilor, începu apoi încurînd să descopere că această vigoare naşte voioşie şi veselie, formează acea energie bărbătească, în care sufletul oţelit să nu se mai ofilească în faţa vieţii, ci s'o privească nu ca un jug greu, ca o cruce, ci numai ca o datorie, îndurînd cu demnitate bătălia vieţii.

Multe reflexii şi multă grijă consacrase el, şi inimii, şi legilor ei întunecoase. Observînd conştient şi inconştient, reflexul frumuseţii asupra închipuirii, apoi trecerea impresiei în sentiment, apoi simptomele acestuia, jocul şi rezultatele; apoi uitîndu-se în juru-i şi înaintînd în viaţă, îşi formă treptat convingerea că iubirea, cu puterea pîrghiei lui Archimede, mişcă lumea; că în ea stă atîta bine şi atîta adevăr netăgăduit, cîtă minciună şi urîciune e în neînţelegerea ei şi în abuz. Dar unde-i binele? Unde-i răul? Unde-i graniţa între ele?

La întrebarea unde-i minciuna, măşti împestriţate trecură prin închipuirea lui din trecut şi din prezent. Cu zîmbet, cînd roşind, cînd întunecîndu-se, privea la şirul de eroi şi eroine ale iubirii: la Don-Chichoţi cu mănuşi de oţel, la damele inimilor, cu credinţa neschimbată după cîte cincizeci de ani de despărţire, la păstoraşii cu feţe rumene şi ochi naivi, ridicaţi în sus, şi la Chloele lor, însoţite de mieluşei...

Îi apăreau marchizi pudraţi, în dantele, cu ochi scînteetori de inteligenţă şi cu zîmbet de desfrînaţi; apoi Werteri împuşcaţi, spînzuraţi şi gîtuiţi; mai încolo fecioare veştede, cu veşnicele lacrămi ale dragostei, cu mănăstirea, şi feţe mustăcioase ale eroilor de mai dăunăzi, cu foc îndrăzneţ în ochi, naivi şi conştienţi Don-Juani, şi înţelepţi care tremură la bănuiala dragostei, şi adoră în taină pe chelăreşele lor... toţi, toţi!

La întrebarea unde-i adevărul, căuta—şi departe şi aproape, în închipuire şi cu ochii—pilde ale unei apropieri simple, cinstite, dar adînci şi necurmate cu femeia, şi nu le găsea; şi chiar dacă i se părea că le-a găsit, i se părea numai; apoi trebuia să se dezamăgească, şi cădea mîhnit pe gînduri şi chiar despera.

„Nu ne e dat, se vede, acest bine în întregimea lui",—se gîndea el: sau poate că acele inimi care s'au învrednicit de lumina unei astfel de iubiri, sînt sfioase: acestea se intimidează şi se ascund, fără să încerce a convinge pe cei deştepţi; poate că au milă de el, îi iartă în numele fericirii lor, regretă că aceştia calcă peste floarea care ar putea să prindă rădăcini şi să ajungă un arbore, care să le umbrească toată viaţa".

Se uita la căsătorii, la bărbaţi, şi în raporturile lor cu

femeile vedea totdeauna un sfinx cu enigma lui, ceva parcă tot neînţeles, tot nelămurit; în adevăr, aceştia nu caută să-şi bată capul cu întrebări, merg pe calea căsniciei cu un pas aşa de egal, conştient, parcă n'ar avea ce hotărî şi căuta.

„N'au ei oare dreptate? Poate de bună seamă mai mult nici nu trebuia",—se gîndea el, cu neîncredere în sine, văzînd cît de iute învaţă aceştia dragostea, ca un alfabet al căsniciei, sau ca o formă de politeţă,—parcă ar saluta, intrînd într'o societate, şi îndată—la treabă!

Aceştia caută să uite tot mai iute primăvara vieţii; mulţi chiar se uită apoi chiondorîş toată viaţa la nevestele lor,—parcă le-ar fi necaz, că au avut odată prostia să le iubească.

Pe alţii dragostea nu-i părăseşte mult timp, uneori până la bătrîneţe, dar nu-i părăseşte niciodată nici zîmbetul de satiri...

In sfîrşit cea mai mare parte contractează căsătoria, cum iau o moşie; se bucură de foloasele ei: nevasta introduce o mai bună ordine în casă, e gospodina, mama, înlovărăşitoarea copiilor; dragostea o primesc—cum primeşte un gospodar practic poziţia moşiei, adică se deprinde cu ea îndată şi n'o mai bagă în seamă apoi niciodată.

Ce să fie: incapacitatea înăscută, o urmare firească a legilor naturii,—îşi zicea el,—sau un neajuns al pregătirii, educaţiei?.. Dar unde-i simpatia care nu-şi pierde niciodată frumuseţea-i firească, neîmbrăcată în haina de bufon, schimbătoare, dar nestinsă? Care-i forma firească şi culoarea acestui bine,—revărsat pretutindeni, şi care umple cu el totul,—culoarea acestui sec al vieţii?

Privea profetic în depărtare şi acolo, ca într'o ceaţă, se arăta chipul sentimentului, şi odată cu el, al femeii îmbrăcate în culoarea lui şi strălucitoare de nuanţele lui,—un chip aşa de simplu, dar luminos şi curat.

— Visuri, visuri!—îşi zicea, trezindu-se cu zîmbet din iritantul capriciu al gîndirii.

Dar schiţa, umbra acestui gînd trăia în amintire-i fără voia lui.

La început, în această schiţă i se arăta viitorul femeii în general; cînd văzu însă mai apoi în Olga, ajunsă la maturitate, nu numai luxul unei frumuseţi înfloritoare, ci şi o putere gata să trăiască, şi setoasă după înţelegerea şi lupta cu viaţa,—întruparea visului său,—se trezi în el vechiul, aproape uitatul chip al iubirii; în acest chip începu a i se arăta Olga, şi i se păru că departe, în viitor, în simpatia lor e cu putinţă adevărul fără podoabe de bufon, fără minciună şi înşelătorie.

Fără să se joace cu chestia dragostei şi căsătoriei, fără să amestece aici nici un alt calcul: bani, legături, posturi, Stolz se gîndea adesea, cum se va împăca activitatea lui din afară neobosită până aici, cu viaţa închisă de familie, cum se va preface el din turist, din negociant, într'un familist statornic? Dacă se

va astîmpăra după această veşnică alergătură, cu ce se va umplea viaţa lui casnică? Educaţia, învăţătura copiilor, îndrumarea lor în viaţă sînt o problemă, se înţelege, grea şi serioasă, dar până la ele mai e încă mult, iar până atunci ce va face el?

Aceste întrebări îl turburau demult şi deseori, şi de aceia viaţa de holteiu nu-l apăsa; nu-i venea în cap ca, deîndată ce va începe să i se bată inima la apropierea unei frumuseţi, să îmbrace îndată lanţurile căsătoriei; de aceia se uita cu un fel de nepăsare chiar la Olga, o admira numai ca pe un copil drăgălaş care dă mari speranţe; arunca în glumă, în treacăt, în mintea ei lacomă şi impresionabilă, o idee nouă şi îndrăzneaţă, o observaţie nemerită asupra vieţii, deştepta în sufletul ei, fără să-şi dea seamă, dorinţa de a înţelege realităţile, îi suggera o vedere limpede, apoi uita, şi pe Olga, şi lecţiile sale distrate.

Iar uneori, văzînd că prin mintea ei trec fulgerări de inteligenţă, de păreri nu tocmai obişnuite, că fata asta nu sufere minciuna, nu umblă după adorarea comună, că sentimentele-i vin şi trec simplu şi liber, că n'au nimic străin, ci tot al său, şi că acest al său e îndrăzneţ, vioiu şi solid—stătea în nedumerire, de unde i-au venit toate astea, nu-şi recunoştea lecţiile şi observaţiile sale fugare făcute la întîmplare.

Să-şi fi oprit luareaminte asupra ei atunci, ar fi înţeles că Olga merge drumul ei aproape singură, păzită de extremităţi, de o foarte uşoară supraveghere a mătuşei, şi că asupra ei nu apasă o tutelă numeroasă, autoritatea celor şapte dădace, bunici, mătuşi cu tradiţiile neamului, familiei, clasei, obiceiurile învechite, moravuri, sentinţe; că nimeni n'o duce cu deasila pe calea bătută, că ea merge pe o cărare nouă, pe care şi-a croit-o cu propria-i minte, propriu-i fel de a vedea, de a simţi.

Iar natura nu i-a refuzat nimic din toate astea; mătuşa nu stăpîneşte despotic voinţa şi mintea ei, şi Olga multe le ghiceşte singură, le înţelege, cu băgare de seamă caută să pătrundă viaţa, ascultă... între altele, şi vorbele, sfaturile prietinului său...

Stolz nu ţinuse seamă de nimic din toate astea, şi se aştepta la multe dela ea, dar departe în viitor, fără să se gîndească s'o aibă cîndva tovarăşă a vieţii.

Iar ea, din timiditatea-i ambiţioasă, nu se lasă ghicită mult timp, şi numai după o luptă îndelungată în străinătate, Stolz văzu cu uimire la ce formă minunată de simplitate, de putere firească a ajuns copilul mult făgăduitor şi uitat de el. Aici începu să se deschidă încetul cu încetul adînca beznă a sufletului ei,—pe care Stolz trebuia s'o umple, fără a reuşi vreodată.

La început avea de luptat cu vioiciunea firii ei, trebuia să stăpînească frigurile tinereţii, să-i îndrepte pornirile pe un făgaş hotărît, să dea un curs liber vieţii ei. Dar reuşea numai pentru un timp: deabia închidea el ochii, încrezător, se ridica din nou alarma vieţii, izbucnea ca un izvor, se auzea din nou întrebarea gîndirii neastîmpărate, inimii alarmate; trebuia liniştită închi-

puirea ațițată, trebuia potolită sau trezită ambiția. Se oprea ea asupra unui fenomen: Stolz se grăbea să-i dea cheia înțelegerii.

Credința în intîmplări, ceața halucinației dispăreau din viață. Luminoase și libere se deschideau dinaintea ei depărtările, și ea vedea ca într'o apă străvezie fiecare petricică, săpătură, apoi fundul.

— Sînt fericită!—șoptea ea, uitîndu-se cu o privire mulțumită spre viața-i din trecut și, scrutind viitorul, își aducea aminte de visul ei feciorese după fericire,—pe care l-a visat odinioară în Elveția, în acea noapte îngîndurată, albastră, și văzu că visul acesta planează ca o umbră peste viața ei.

„Prin ce am meritat eu această fericire?"—se gîndea cu smerenie.

Se gîndea, se temea chiar uneori, să nu se prăbușească această fericire.

Treceau ani, și ei nu se oboseau de viață. Veni și liniștea, se potoliră și pornirile; curbele vieții începură a fi înțelese, erau îndurate cu răbdare și voioșie, și viața își urma cursul...

Olga se dezvoltă până la o severă înțelegere a vieții; două existențe, a ei și a lui Andrei, se contopiră într'o singură albie; pentru dezlănțuirea patimilor sălbatice nu mai era loc: totul era armonie și liniște.

Ai fi zis: dece să n'adormi în această liniște meritată, și să te bucuri de fericire, cum se bucură locuitorii unor colțuri retrase, întîlnindu-se de trei ori pe zi, căscind în timpul unei conversații de rînd, căzînd în piroteala amorțită, lîncezind de dimineață până în noapte, căci totul s'a spus, s'a gîndit, s'a făcut, căci n'ai ce mai vorbi și face, căci „așa-i viața pe lumea asta?"...

Pe dinafară totul se făcea ca la alții. Se sculau, deși nu în zori, dar devreme; le plăcea să stea mult la ceaiu, uneori tăceau parcă de lene, apoi se împrăștiau pela colțurile lor, sau lucrau împreună, mîncau, plecau la cîmp, făceau muzică... ca toți, cum visa și Oblomov.

Numai că la ei nu se vedea piroteală, nu se vedea tristeță; fără urît și fără apatie își petreceau zilele; nici privire plictisită, nici vorbă obosită; conversația nu se sfîrșea, ba adesea era aprinsă.

Prin odăi se auzeau vocile lor sonore, ajungeau până în grădină, sau amîndoi își transmiteau în liniște,—parcă ar fi zugrăvit unul altuia tabloul unui vis,—răsăritul unui gînd neexprimat încă, creșterea lui, o șoaptă abia auzită a inimii...

Chiar tăcerea lor era un fel de fericire îngîndurată,—la care singură visa de obiceiu Oblomov,—sau munca intelectuală asupra nesfîrșitului material pe care și-l procura unul altuia...

Adesea se cufundau în admirația tăcută a frumuseții veșnic noi și strălucitoare a naturii. Nu se mai săturau de această frumusețã: pămîntul, cerul, marea—totul trezea simțurile și adesea

stăteau amîndoi în tăcere, alături, priveau cu aceiași ochi și același suflet, această strălucire creatoare, se înțelegeau unul pe altul fără vorbe.

Cu înviorare întîmpinau diminețile, cași întunericul caldelor, înstelatelor nopți ale Sudului. Îi ținea treji aceiași veșnică mișcare a gîndirii, veșnicul imbold al sufletului, și cerința de a gîndi împreună, de a simți, de a vorbi...

Dar care era obiectul acestor discuții aprinse, conversații potolite, cetiri, plimbări îndepărtate?

Totul. Încă în străinătate Stolz se dezobișnuise să cetească și să lucreze singur: aici nu gîndea decît împreună, ochi în ochi cu Olga. Aici abia era în stare să se țină de graba nepotolită a gîndirii ei și voioșiei.

Întrebarea ce are să facă el în cercul familiei, se rezolva dela sine. Stolz a trebuit să inițieze pe Olga chiar în viața lui de afaceri, căci într'o viață lipsită de mișcare Olga se înăbușea, ca în lipsa de aer.

Vre-o construcție, afaceri cu moșia,—a sa, sau a lui Oblomov,—operații de asociație,—nimic nu se făcea fără știrea sau participarea ei. Nici o scrisoare nu se trimitea, fără s'o fi cetit ea, nici un plan, și mai puțin îndeplinirea lui, nu trecea pe alături de ea; ea știa tot, și totul o interesa, fiindcă îl interesa pe el.

La început Stolz făcea așa, fiindcă îi era greu să se ascundă de ea: de scria o scrisoare, de vorbea cu omul de încredere, cu niscaiva antreprenori, totul se făcea față de ea, subt ochii ei; apoi lucrul ăsta continuă din deprindere, apoi ajunse o nevoe și pentru Stolz.

O observație a ei, un sfat, aprobare sau dezaprobare, ajunseră pentru dînsul ca un control neînlăturat: Stolz vedea că ea înțelege întocmai cași el, combină, judecă tot așa de bine. Zachar se supăra de asemenea capacitate a femeei lui, și se supără mulți, dar Stolz era fericit!

Dar cetirea și învățătura—veșnica hrană a minții, nesfîrșita ei dezvoltare! Olga era geloasă de fiecare carte nearătată, articol de jurnal, se supăra serios, sau se simțea jignită, cînd el nu găsea de cuviință să-i arăte ceva, ceva prea serios, plicticos pentru ea, greu de înțeles; numea asta pedantism, meschinărie, înapoiare, îl numea veche perucă nemțească. La dînșii în asemenea cazuri aveau loc scene vii și iritante.

Ea se supăra, iar el rîdea, ea se supăra și mai rău și se liniștea numai cînd înceta el cu gluma și împărtășea cu dînsa o idee, o cunoștință, o cetire. Rezultatul era, că tot ce trebuia și vroia să știe, să cetească el, îi trebuia și ei.

Stolz nu-i impunea tehnică savantă, ca să se mîndrească apoi prostește, că are o nevastă savantă. Dacă Olgăi i-ar fi scăpat un cuvînt, chiar numai o aluzie la asemenea pretenții, Stolz s'ar fi înroșit mai rău, decît dacă ea, la o întrebare din știință, inaccesibilă pentru cultura femeii de azi, ar fi răspuns

cu o privire prostită a neștiinții. Ar fi vrut numai,—și ea și mai mult,—să nu-i fie nimic inaccesibil, nu pentru știința, ci pentru înțelegerea ei.

Nu-i izvodea table și cifre, dar îi vorbea despre orice, îi cetea multe; și fără s'o copleșească prin vre-o pedanterie politico-economică, chestie socială sau filozofică, îi vorbea cu antrenare, cu patimă: îi zugrăvea parcă tabloul viu și nesfîrșit al științii. Mai apoi amănuntele tabloului dispăreau din memorie, dar în mintea impresionabilă nu se ștergea niciodată desenul, nu se pierdeau culorile și nu se stingea focul, prin care îi luminase el cosmosul creat de știință.

Stolz tresărea de mîndrie și fericire, cînd observa mai apoi cum scînteia acestui foc se lumina în ochii ei, cum ecoul ideii transmise de el suna în vorba ei, cum ideia aceasta a pătruns în conștiința și înțelegerea ei, s'a asimilat, se străvede în vorbirea ei,—nu stearpă și aspră,—ci cu strălucirea grației femeești; și mai ales cînd o picătură rodnică din toate cele vorbite, cetite, zugrăvite, se lăsa ca un mărgăritar pe fundul luminos al vieții ei.

Ca un cugetător și ca un poet îi forma el această existență inteligentă, și încă niciodată n'a fost așa de adînc absorbit,—nici în epoca învățăturii, nici în acele zile grele, cînd lupta cu viața, se întărea și se oțelea în experiența bărbăției,—ca acuma, dădăcind această neastîmpărată, vulcanică muncă sufletească a tovarășei sale!

— Cît sînt de fericiți!—își zicea Stolz, și visa în felul lui, se vedea în viitor, cînd vor trece anii de miere ai căsătoriei.

In depărtare îi surîdea din nou, un nou chip, nu al unei soții iubitoare cu pasiune și egoism, nu al unei mame—dadacă, care se ofilește apoi într'o viață incoloră și inutilă, ci—altceva, ceva sublim, aproape neînchipuit...

Visa pe mama—creatoare și părtașă a vieții morale și obștești a unei întregi generații fericite.

Se gîndea cu frică, dacă va avea ea destulă voință și putere... și o ajuta cu grabă să-și cucerească viața, să-și adune mai mult curaj în lupta cu viața, anume azi, cît sînt încă tineri și puternici amîndoi, cît timp viața îi cruță încă, sau loviturile ei nu par grele, cît timp amărăciunea se îneacă în iubire.

Veneau și zile întunecoase, dar nu țineau mult. O afacere nereușită, o pierdere însemnată de bani—abia îi făcea să simtă. Toate astea aduceau numai griji mai multe, alergături, apoi se uitau încurînd.

Moartea mătușii pricinui Olgăi lacrămi amare și sincere și lăsă oarecare umbră peste viața ei, dar numai pentru vre-o jumătate de an.

Frica cea mai mare și grijă veșnică i-o pricinuia boala copiilor, dar cum trecea primejdia, fericirea revenea.

Pe dînsul îl alarmase mai mult decît toate, sănătatea Olgăi,

care în urma unei nașteri, se însănătoșase, dar Stolz tot nu înceta de a se teme. O durere mai grozavă Stolz n'a cunoscut.

— Cît sînt de fericită!—repetă încet și Olga, privindu-și viața, și în asemenea momente cădea uneori pe gînduri... mai ales dela o vreme, după vre-o trei-patru ani de căsătorie.

Ciudată ființă e omul! Cu cît fericirea era mai plină, cu atît devenea Olga mai îngîndurată și chiar... mai neliniștită. Incepu a se urmări cu severitate pe ea însăși, și bănui că o turbură liniștea acestei vieți și monotonia acestei fericiri. Scutura depe suflet cu stăruință această îngîndurare, grăbea pașii vieții, cu neastîmpăr căuta zgomot, mișcare, griji, se cerea la oraș cu bărbatul, încerca să dea ochi cu lumea, cu oamenii, dar—pentru scurt timp.

(Va urma)

(Tradus din rusește de A. Frunză)

I. Gonciarov

Poezie cu nevinovății sanscrite

Păun alb
Al unei nopți de iarnă
Nico D. Horogouchi

Nansina, fată nouă din Bengal
Care-ai avut se pare păn' la mine
Doar două pasiuni, un papagal
Și-un viezure cu gînduri sibiline
Și zici că celor doi m'ai preferat
Fiindcă-ai văzut în ochii mei un drac
Și 'n gene părul sur de liliac,
Și fiindcă ți-amintești că 'n Baghavat
Un bonz rotund și mic și animalic
Avea, cînd presida în cultul falic
Ca mine unghii de coral suflat:
De ce încerci să faci cu mine-o glumă
Și să m'abați chiar de la creștinism
Spunînd precis că nu-s născut din mumă
Căci am fluide mîni de spiritism?
Și pe motivul simplu și banal
Că-ai stat odat' la masă cu Tagore
Susții că sufletul e un zăvor
Și viața casă de metempsihoză
Și că de nu te'nșeli o tuberoză
Erai, pe vremi, sau roză-de-bengal
La pieptul lui Sardanapal.

Răsfrînt, ca soarele pe zare, în ogradă,
Eu mă 'ndoesc să fiu numaidecît păunul
Purtînd pe el luceferi în iscoadă,
Ce-ți va culege pleoapele pe coadă
La anul șapte mii și șaptezeci și unul.

Dar sîngele cînd spui că ți-i subțire
Fiindcă-ai văzut erete 'n Februarie,
Iar inima iți bate de-o malarie
Ce-ai căpătat-o surd dintr'o psaltire,
Eu înțeleg că 'n voi cei dela Ind
Aevea se petrece cald misterul
Ce printre noi e-o strofă de colind
Murind încet deasupră-ne cu cerul.

Și că in voi, demult, zac începuturi
Ce nu se mai sfirșesc, așa precum
Rămîne-același, după-atîta drum.
Și timpul în de scoică așternuturi.

De-aceia, cînd luînd în mînă cartea
Psalmodiezi de-aiurea ca la geam,
O pasere persană din Kayam,
Și mă săruți lăsînd să cadă cartea
Am priceput că-atunci săruți tu moartea.

Și înțeleg, cînd clară și involtă
Ca lotusul îmi spui că mă iubești
Că 'n mine vag tu vrei să cucerești
Un suflet de pe lumea ceialaltă.

Dinu Lance

Istoriografie literară romînă

N. Iorga

13.

Capitolul anterior, cu bogata probare a judecăților greșite, exagerate, nedrepte, va fi pus pe gînduri pe cetitori.

Se cere desigur o explicare.

După mine ea este găsită: pentru aprecierea literară dreaptă și consecventă, în afară de simțire a frumosului și de *apriorice* categorii, care să nu primească numai frumosul, ci și raționalul și bunul—criticul trebue să aibă oarecare cunoștințe fundamentale despre felul cum arta literară a evoluat, despre modelele pilduitoare, ce le-a produs, despre condițiile care au ajutat producția sau care, în orice timp, au împiedicat-o, pentruca, așa înzestrat, să fie sigur că nu judecă numai din instinct, ci cu necesitate științifică. Aceste cunoștințe, însă, nu se găsesc numai în istoria literară, ci și în—filozofie, în estetică, în poetică. D. Iorga nu pare a se fi ocupat serios cu astfel de „imponderabile", dela care materialul său ar fi putut să sufere un control și o cumpănire dreaptă.

Filozofie în *această* istorie literară? Este. Dar cită și cam ce fel? Să o vedem!

14.

Odată ni se vorbește despre „veșnica *strecurare*, în care se *închee* viața societăților omenești" (I, 201); acestea sosesc și trec; și gata-i totul.

Strecurarea se concretizează în „forme de viață", care „mai la urmă ne interesează *singure*" (I, 217).

Dar în fondul strecurării de forme ce să fie oare? Aflăm (I, 217) și aceasta, acolo unde d. Iorga critică o concepție a lui Gr. Alexandrescu:

„Dar altă simțire răsare fără zăbavă în suflet, aceia a zădărniciei tuturor lucrurilor, *a formelor înșelătoare*, ce acopăr toate; *în loc* să vadă măreția priveliștii pe care o dă *egoismul omenesc* lucrînd, *fără voia lui, fără știrea lui chiar de cele mai multe ori*, la mari scopuri de civilizație, de înaintare, de fericire, care corespund *scopurilor naturii* și ajută la o măreață operă pe care noi n'o putem înțelege pe deplin ci numai gici cu inima, vechiul romantic (Alexandrescu! G. B. D.) desprețuește tot ce e mare și nobil" etc..

Deci: natura are scopuri—pe care nu le 'nțelegem, ci le simțim—pe care ea le ajunge prin mijlocul egoismului omenesc izvor de mărețe fapte, egoism inconștient (fără „știrea" lui!) și nevoluntar (fără „voia" lui!).

Egoism este—ca să citez numai pe Schopenhauer, un mare specialist al psihologiei lui—orice faptă care are *alt* motiv afară de binele aproapelui, străinului; egoismul se simte în imediata experiență că în noi înșine concentrăm toată voința spre viață; el este legea actelor de voință; egoism—fără *voia* lui este o absurditate, cași cealaltă—fără *știrea* lui.

Deci filozofia d-lui Iorga nu-i sigură.

In ce se revarsă, însă, fondul egoistic al lumii? In formele citate. Mai precis: în care forme? In cele descrise în istorie și în alte științe.

Care-s ele în istorie, căci de ea ne ocupăm aici? Ni-se spune cu prilejul lui Kogălniceanu (II, 23), care (Ajutat de Fotinò+Waitz, Pertz, Dahlmann și Ranke—adică de Fotinò și Ranke—tot una! G. B. D.) a simțit *„care sînt factorii reali și temeiurile adevărate ale unei istorii naționale"* și care nu; *nu* sînt: cronologia și analele militare, *sînt*—așezămintele, dregătoriile, formele de organizație, obiceiurile citate acolo; toate mișcate, deci, de—universalul egoism.

Este o filozofie simplă, dar este.

Filozofia aceasta trebue să aibă, ca urmare, o apreciere serioasă, a materiei formelor, a vieții materiale. Se află; cel puțin *tonul* este *aprobatoriu* acolo unde, vorbind despre concepția lui I. Ghica (II, 107), d. Iorga scrie:

„Intre viața *materială* și cea *morală* a omenirii, el (Ghica) constată o strînsă și *firească legătură* și vorbește cu căldură de foloasele ei. Pe o bază *economică* trăesc și principatele romînești"... (Dar interesul moral primează oricînd).

...„Interesurile materiale întru atîta sporesc fericirea neamurilor, întrucît nu se lovesc cu cele morale".

Totuși între Ghica și d. Iorga este o deosebire; chiar mare. Ea apare, de exemplu, într'un text dela p. I, 145:

Împrejurările materiale în care se mişcă o literatură începătoare, care serveşte ideale naţionale, sînt de cea mai mare însemnătate. *Ele nu sînt stăpînite de viaţa economică* a societăţii, de spiritul de întreprindere trezit în ea, ci *cuprind şi manifestă sufletul* acelei societăţi".

Nu sînt stăpînite de viaţa economică, deşi—fondul naturii este egoismul? Ele cuprind numai „sufletul acelei societăţi"; adică este sufletul în—împrejurările materiale!!

S'a rupt, aşadar, legătura dintre fondul filozofic şi împrejurările materiale, care se însufleţesc!

Cetitorul d-lui Iorga să fie deci atent la lipsa de curaj a concepţiei.

Pentru a preciza, însă, noţiunea de „împrejurări materiale" eu mai extrag un citat (II, 6), unde, despre Ardeal se zice:

„N'aveau mijloacele *materiale*, n'aveau uşurinţa de *comunicaţii* şi *libertatea de mişcări* a celor din principate"

adăogîndu-se însă:

„Şi n'aveau, ca aceştia, talentele, puterea creatoare, *individualităţile mari*, izvorul veşnic de înnoire".

Odată cel puţin (I, 126)—odată, în această operă—d. Iorga readuce şi personalitatea la situaţia economică. Deoarece, deşi situaţia economică nu este stăpînitoare, totuşi d-lui Iorga îi este mai comod a

„lua (pe scriitori! G. B. D.) nu în ordinea hotărîtă de talent, ci în aceia a rostului şi însemnătăţii, în ordinea socială, hotărîtoare încă pe atunci—

deci în ordinea unui *derivat* din situaţia economică, ceiace va să zică—acelaşi lucru.

Cred că şi simpla confruntare a citaţiilor arată clar că energia concepţiei filozofice lasă de dorit.

O regretabilă ilustraţie literară la şovăirea filozofică a d-lui Iorga nu o pot trece cu vederea. Este vorba despre poezia *Adio Moldovei* de V. Alecsandri (III, 25):

„Accente mai puternice s'ar fi aşteptat în *Adio Moldovei*, scris pe cale, la Hangu, în April, care nu era însă alt graiu decît acela care se prefăcuse, aşa de repede, la acest poet tînăr, într'o manieră: ţara *stăpînită* de Mihai Sturdza, ţara ameninţată de *năvălirea rusească*, ţara cu *tîrgurile copleşite de Ovrei*—Alecsandri însuşi o spune cu dezgust, în proza sa—*şi cu cîmpiile lucrate de ţărani săraci şi deznădăjduiţi*, ţara tuturor ruşinilor şi umilinţelor e văzută în mîngîierea de soare a idealului „scumpă", „frumoasă", „cu viaţă dulce" etc..

1 D. Iorga adaogă: „Ele trebuesc urmările deci deaproape în această eră de idilă harnică a literaturii noastre".

Alecsandri trebuia să scrie, deci, un *Adio*—economic: reflectînd cîmpiile ţăranului sărac; politic: antirusesc etc.. Deci aici d. Iorga critică—economiceşte şi refuză (deci) individualitatea!

Cei doi poli ai orientării critice: *personalitate* şi *mediu* (neexplicabil fără suportul economic) mai sînt atinşi şi în alte texte. De dorit ar fi fost ca raportul d-lui Iorga cu aceşti doi poli să fie absolut clar aplicat, logic.

Dacă-i vorba de *personalitate*, de două ori am găsit că d. Iorga consideră chiar patologia ca suport al *felului* spiritual. La Cîrlova d. Iorga constată (dar eu nu discut) „avînturile *bolnăvicioase* ale unui trup slab" (I, 199); despre N. Bălcescu (II, 123) este sigur că era o „fire aplecată spre visare şi, *prin boale de piept*, de care începu în curînd a suferi era un entuziast şi un fanatic, adevărat temperamet de *carbonaro* militar şi poetic—; adică, vorba fiind despre personalitate, putem explica şi—*materialiceşte*.

Dacă-i vorba despre *mediu*, el este uneori tare. Dacă personalitatea nu-i hotărîtă, nu-i înoitoare, ca la Alecsandri, atunci ea este mai în stare decît oricine să urmeze vremea, adică să reflecteze mediul. Alecsandri chiar ar fi urmat-o, anulîndu-se total (?!); deoarece (greşit, însă) se zice (III, 132), după o identificare a mediului său *romînesc* cu societatea *boerească*:

„A fost idilic, sentimental, uşor-romantic, satiric, puţin revoluţionar, pe rînd, *după cum cerea societatea în mijlocul căreia trăia*, nu ca un critic aspru, ori ca un îndreptător fără cruţare, ori însfîrşit, ca un singuratec, mulţămit cu intimitatea bogată şi originală a sufletului său, ci *spre a o reprezenta*,[1] a o *îndemna pe cale, a o mîngîia* uşor pentru ostenelii pe care nu i le impusese el. *Iubind pe Alecsandri, această clasă boerească*, şi mai bună, şi mai rea decît reputaţia ei, *se iubea pe sine*".

Cum se explică, *însă*, că pe Alecsandri l-a iubit *toată* lumea? Că vorba lui a aprins toate clasele? Că (numai *un* exemplu) un cîntec apărut la Iaşi, într'un calendar (1843 | 44) a fost, la 1848, cîntec de războiu în—munţii Apuseni? Desigur, prin personalitatea corespunzătoare—mediului *întreg!*

D. Iorga şi-aduce şi altă dată aminte de *clasă*, care este mediu; vezi de exemplu în vol. I, p. 246—247, cuvintele despre raportul boeresc dintre Asachi şi Negruzzi. Însă o descriere a lui, limpede, nu ne dă.

Alteori îl neagă. Căci zice doar: Lui Asachi „îi lipsea un *mediu* potrivit" (I, 47); îl neagă şi lui Alexandrescu (I, 226), unde ni se spune că „mediul (lui era) fără spirit public, fără o opinie în stare să judece" (pe la 1840). Îl neagă şi despre *toată* Moldova, într'un loc unde scrie (I, 183) relativ la anii 1830—1840:

„Dacă literatura din Moldova se mărgineşte în aiţia ani de zile

1 Societatea! G. B. D..

la așa de puțin, aceasta se datorește și lipsei de îndemn din partea oamenilor hotărîtori și a împrejurărilor".

Împrejurările și oamenii sînt mediu.

Toate părerile acestea le-am extras, pentruca să confirm celace spuneam în capitolul prim al acestui studiu, unde vorbeam despre cultură și literatură, despre psihic-colectiv și psihic-individual: în *Übersicht*-ele lui Bartels am avea și mediul bine caracterizat, căruia d. Iorga nu i-a găsit loc, pe care l-a aruncat la întîmplare în aluzii—care se contrazic!

Clarificarea *principială* și diviziunea *materiei* (cu scop de-a înlesni înțelegerea la care oricare cetitor aspiră) dispare odată chiar cu totul. În vol. III, p. 235 se face, anume, o reprivire asupra evoluției literare ajunse la anul 1856; se hotărăște că „poeții nu crezură că au dreptul de-a se închide în cetatea lor măestrită de frumusețe, ținîndu-se la o parte de simțirile, avîntul și munca tovarășilor lor de idei și de speranțe",—adică nu crezură că au dreptul de a se ține departe de ideile—*mediului* lor; și adaogă relativ la trecutul anterior anului 1856:

„*Nici până acum literatura nu avuse un caracter de izolare*, celace i ar fi restrîns înrîurirea asupra unui cerc foarte îngust de admiratori ai artei: dezvoltarea ei nu mersese alăturî cu aceia a vieții politice, ci *una și alta alcătuiseră, de fapt, o singură mișcare*, care, acum' părea că se apropie de biruință".

Așadar, dela 1821 pănăla 1856, mediul social-politic (deci și—economic ?!) și personalitățile literare fuseseră o mișcare unică, două fețe ale aceleiași mișcări—; și, totuși în istoria d-lui Iorga, nu se văzu, nu ni se arătă. Desigur, pentru că d. Iorga a socotit: că a vorbi despre egoismul formelor naturale este o idee... în treacăt, că a primi consecințele, pănăla cele mai extreme, nu-i poate fi plăcut tendinței operei, care voește să evidențieze precumpănirea sufletului; că a rămînea în clar-obscur este mai comod și mai oportun.

Cine poate fi deplin mulțămit cu astfel de nebuloasă filozofie?

Privitor la individualitatea literară și mediu se mai pune, *aici* înțeleg, încă o chestie: a rasei. Dar și ea se pune, rămîne pusă și nu străbate 'n portretul literar, ca de exemplu la Taine, în istoria literaturii engleze. Acum, eu nu mai sînt naivul să cred în puritatea de rasă ca element biologic: nerv, singe etc.. Cînd zic rasă eu acum înțeleg popor reeșit din încrucișeri cu corespondente încrucișeri sufletești. Suma tuturor necunoscutelor și abia bănuitelor ereditări produc sufletul național la care și d. Iorga ține, al cărui mare preot se constituise odată, odată, odată ..

Sînt lucruri vechi acestea!

---

1 1856.

Sînt mai vechi decît Kogălniceanu și Bălcescu, dar, în timpurile nouă, la aceștia le găsim spuse mai bine.

Vol. II, 31: „Kogălniceanu înțelege că fiecare popor are sufletul său, „*format în sute și mii de ani*" din... felurite elemente (din păcate) exprimate poetic, nu științific.

„Acest suflet e poetul mare sau mic al fiecărui popor. El se vădește însă și în același timp se alege, se înalță, se împodobește prin literatură".

Vol. II, 123: N. Bălcescu

„exprimă, pentru *întâia oară* în limba noastră, datoria ce are istoricul de *a privi un neam ca o singură ființă vie*, dezvoltîndu-se de-alungul veacurilor, în toate ramurile vieții sale sufletești, de care se împărtășesc, deși în măsură deosebită, toți membrii generațiilor ce urmează".

Din astfel de adîncuri naționale iese și literatul—și mediul său.

Literatul trebue să fie selectiv față de literatura străină; original, în literatura sa; și—social.

Cum, adică, clar de tot nu se vede, dar unde nu este clar, se poate deduce.

Selectiv să fie; în sensul citației care urmează (I, 198):

„*Din ea* (din literatura franceză) (poeții noui generații: 1831—1840) au voe să aleagă și *potrivit cu firea poporului nostru*; cu dorința unui *public* care caută în literatură, în același timp, și haz și călăuzire și satiră; cu *nevoile unei vremi* de aproape păzite și strîns ținute, care nu poate vorbi de-a dreptul, ci trebue să caute veșmîntul de îmbrobodire al unei alegorii lesne de tălmăcit,—se alege fabula mai ales" (I, 198).

Original să fie, în sensul lui Kogălniceanu (II, 31), care dă la o parte traducerile și imitația și cere „compuneri originale"; și care (II, 33) arată izvorul nou scriind un articol frumos,

„prin care pentru întâiași dată se afirmă însușirile morale deosebite, finețea aristocratică a neamului nostru".

Social să fie, deoarece se zice (II, 31) că literatura

„cu rădăcini naționale, are o înaltă *misiune socială și morală* ajutînd la vădirea însușirilor superioare ale omenirii și, în același timp, lucrînd pentru fericirea ei".

Ea nu poate fi privită, ca între romantici ca

„un capriciu personal, eroic, sentimental, tragic, violent"

cărula:

„nu-i recunoaștem nici o inriurire asupra societății, privind-o ca o emanație dumnezeească, săvîrșită prin artistul divinizat și lipsit de orice răspundere". (II 31).

Ar urma, deci, că permanenta grijă a istoricului literar trebue să fie: a fixa totdeauna raportul cu influența străină; a arăta în ce constă originalitatea națională, chiar regională, a operei parțiale și a autorului întreg; a arăta raportul lui cu societatea. [1]

Făcutu-s'au acestea toate în opera d-lui Iorga? Dar se pot face așa, în treacăt? Deci, nu s'au făcut.

Sau, dacă mai este cineva să creadă totuși că s'au făcut, întreb: Cum?

Inchipuiască-și cetitorul că această istorie literară s'ar traduce într'o limbă străină, și că ea devine măsurătoarea prin literatură a valorii noastre etnice; oare la ce valorări va fi dus cetitorul străin? O, vai și iarăși vai: Literați fără ideale, simțiri superficiale, simțiri tocite, pismași și răi au izbucnit în literatura acela valahă de-a cărei cunoaștere prea puțin ne-am bucura; așa ar zice străinii. Deoarece: într'adevăr examenul la care d. Iorga a chemat poporul romîn prin istoria sa literară este un dezastru, *în care eu nu cred* și pe care m'am socotit națiunii dator să-l revizuesc, pentru a înlătura de deasupra ei *calomnia* istoriografică, pe care nu a meritat-o. Eu știu, că singur n'o voiu revizui-o; *vom lucra mulți*, ca să scoatem la iveală reale valori.

Fiindcă astfel am ajuns iarăși la chestia personalității în literatura noastră, mă opresc încă puțin, să arăt cum o vede d. Iorga.

D-sa distinge „scriitori în toată întregimea înțelesului" (III, 131); este vorba lui T. Maiorescu despre Eminescu; deci și *ne*-întregi (logicește: A și non A). Intâiul întreg, la noi a fost Alecsandri.

S'ar fi putut stărui, deci, asupra lor mai mult, începînd, după mine *dinainte* de Alecsandri, întrucît *în sine* erau (C. Negruzzi de exemplu!), dar mediul nu-i stirnea la lucru.

Autorul trebue să mai aibă, după d. Iorga „dezvoltare *normală* a concepțiilor sale poetice ori a formei sale" (III, 203); se spune cu prilejul lui Gh. Baronzi. Deci este o dezvoltare anormală a concepțiilor? Dar, cum concepțiile sînt nașteri fericite de-anume momente atîrnătoare de fel și fel de factori, ce poate fi aici considerat *normal* și ce *a-normal?*

Se pare că d. Iorga duce credința sa în normal și anor-

1 D. Iorga la p. II, 75—77 distinge între Moldoveni și Munteni, cu satira lor blîndă și energică, agresivă, numaidecît găsind, însă, că deși este muntean, Bălăcescu nu-i și agresiv!

mai foarte departe; până în confuzul dela p. II (143), unde, vorbindu-ni-se despre inspirație ni se dau despre ea, idei curioase. Așa, în treacăt d-sa decide că există o *„inspirație obișnuită"*, care dă aripi *„cugetării* singure", să sboare; acest sbor nu duce la culmi înalte; dacă, însă, „pasiunea nobilă" se adaogă, atunci ajunge la culme. [1]

Am avea, deci, inspirație *obișnuită* și inspirație *pasională*. Dar cea *ne*-pasională, poate fi numită — inspirație? Eu cred că nu.

Acestea din urmă sînt chestii privitoare la *psihologia creației artistice*. Lumea se ocupă de ele; la noi, serios nu se ocupă nimeni; ba cîte un critic mai cirtește aspru cînd te-aude — vorbind de-așa distrugere a operei, care trebue gustată numai estatic și explicată tot numai așa! Zică acest fel de critici ce vor voi; eu cred că în *operele biografice* trebue să ne ocupăm și cu astfel de chestiuni, pentru ca istoria literară a Romîniei — odată și odată — să poată culege din bune monografii concluziile sigure care-i pot fi de folos. D. Iorga însuși, despre această chestie, spune (I, 200):

„Este o vreme în viața unui *adevărat* scriitor, cînd înrîuririle exercitate asupra lui se amestecă în așa fel, se pierd așa de mult în *trezirea originalității* sufletului său, care vrea să vorbească, să se impue, să cucerească și să deștepte și ea o viață nouă, încît *trebue un foarte dibaciu cercetător literar*, pentru a le urmări și statornici în folosul înțelegerii acelui scriitor și descoperirii curentului din care, ori cît de mare ar fi el, în lumea aceasta, unde nu poate trăi răzleț, cu trupul sau cu sufletul, nici cine dorește aceasta, din care deci face parte orișicine. La tineri nu e nevoe să se caute mult: unii repetă alții imită, *puțini încearcă*, încă stîngaciu — și aceia sînt cei mai puțini, recunoscuți la începuturile lor — *să zboare mai departe*".

D. Iorga recunoaște, că trebue să intre în *intimitățile evolutive* ale oricărui adevărat scriitor. Dar opera sa nu dă dovadă că d-sa a făcut-o; dar opera sa explică la iuțeală, impresionistic, nu psihologico-istoric, personalitățile. Dacă ar fi încercat, ar fi fost mai înțelegător, mai cruțător, mai — drept cu literații romîni, pe care i-a maltratat fără să-i fi pătruns.

In loc de pătrunderi în evoluție, d. Iorga ne dă — sentințe. In special, cele *idealiste* sînt interesante. O, dacă am putea ști care trebue să fie *idealul* unui scriitor. Este unul? Sînt mai multe? Care? Cercetați pe d. Iorga și aflați. Citez eu:

„Deși *Scribanii* însemnează un curent în clerul moldovenesc, — „suflet, *ideal*, emulație, înțelegere pentru lucruri înalte lipseau hotărît și în această dintâiu școală de preoție" — (I, 177).

Despre *Asachi*: „Artist cu simț de armonie, el preface

1 Verbal: *„Lăcrămioarele* lui Alecsandri sînt, în literatura noastră fără nici o excepție, cel mai deplin, mai cast, și mai adevărat monument închinat uneia din acele *pasiuni* nobile, care înalță sufletul unui scriitor la culmi, la care niciodată *cugetarea* singură pe aripile *inspirației* obișnuite, nu le-ar fi atins".

răpede in șablon felul lui de-a scrie și nu-l pune în serviciul unui *ideal*. (I, 277).

I. Eliad-Rădulescu era—„lipsit de sentimente mărinimoase și de un ideal mai înalt" (II, 37).

C. Bălăcescu se află—„împovorat de neplăcerile vulgare ale traiului pe care ai, totuși, mijlocul să ajungi a nu le mai simți, concentrîndu-ți sufletul într'un *ideal*" (II, 80)... care-i lipsea.

Nici Bălăcescu, nici *Faca*—„nu s'au simțit scriitori, n'au avut convingerea că îndeplinesc o datorie morală și națională scriind, nici unul n'a avut un *ideal* lămurit înaintea ochilor, nu și-a făcut planul" etc. (II, 83).

Etc., etc..

In numele cărui *ideal* respinge, condamnă ori laudă d. Iorga?

Idealele au și ele istoria lor. Se schimbă mereu; în om dela epocă la epocă; ele trebuesc stabilite; explicația lor nu trebue să ducă la asprimi înjositoare, ci la constatări, din care azi și, mai ales în viitor, cînd vom fi departe de începuturile literare, seria lor se va putea desfășura cu o satisfacție, care ne-o putem procura și azi, dar care odată va fi mult mai strălucitoare.

Idealele însă nu se pot explica și delimita, *fără universalitatea de vedere, care se alimentează din filozofie* și este totdeauna de față.

15.

Estetica d-lui Iorga șovăe identic. Dar eu voiu da numai cîteva exemple.

Tragicul este o noțiune azi precisă. Unde o aplică d. Iorga? In *Strigoiul*, balada în care—„elementele *în adevăr tragice* nu lipsesc" (III, 29), totuși *Strigoiul*, este o—minunată baladă *fantastică*" (II, 141), și avem deci „adevăratul" tragic în lumea—fantasmelor! Apoi deși *Baba Cloanța* este (II, 137) numai o schiță fantastică—despre o babă ce se dă dracului, numai pentru ca el să-i ajute a pune mîna pe un tînăr, d. Iorga vorbește (II, 171) despre „*tragica* cloanță". Ce-i în baba Cloanța—tragic?

Comicul. Un singur exemplu din *Chirița* (III, 141):

„E cea mai izbutită scenă, cu slujitorul surd și incult, guleratul cu săbiuță.. cu surugiul care îndeamnă caii lui în tot felul: „hi, hi, hi, hi copii... Nu mă lăsați... Hi, hi, hi, tăiucă... Hi, hi mînca-v'ar lupii... Hi, Iudă... Hi, hi, jupiule... Iaca mă, or să mă lase în troian... Hi, hi, dă, hi,—lua-v'ar dalacul... Prohodi-v'ar cioarele... etc. etc..."

Sublimul. In vreme ce *Mihaida* lui Eliade este un „adevărat exemplu de sublimitate falșă", (II, 184), el se găsește subt titlul: „Mareață priveliște, care zgudue"—unde?—în „măcelul după ospățul din urmă" din *Alexandru Lăpușneanu* al lui C. Negruzzi (II, 40). Măcel ca acela,—măreț! Doară fiindcă amîndouă vorbele încep cu litera *m*.

Ideia poetică (subliniat II, 192) ce va fi? Bolintineanu

„nu află în calea gîndului său *ideia* poetică; o *singură* dată o descoperim cu mirare în aceste pagini ale debutului său: *Astfel pe-o floare ce-a veștejit—„Suava rouă tot strălucește.*

Asigur *eu* că nu e *singura* dată. Dar de altceva e vorba: ideia poetică este deci o parte a comparației? un aspect delicat din natură?

La p. III, 131 spunîndu-i-se lui Alecsandri:

„Deci: nici idee poetică,"—la el, se reduce la „inspirația și puterea poetică", găsite (comparativ) la Alexandrescu?

Abstractul este—un defect? Despre Alecsandri (II, 53):

„O fabricație gentilă într'o limbă deosebit de fluidă, tinerește de zglobie și franțuzește de *abstractă*; un alesiat de lectură și de cultură"

La p. II, 96, despre Alexandrescu (la 1842!): „era prea *abstract*."

Despre Cîrlova (I, 206): „acea săracă limbă *abstractă* și banală a lui".

Nici nu mai discut. Pentru a călăuzi pe cei ce vor fi crezînd ca d. Iorga, că abstractul nu are loc în poezie îi trimit la o scriere celebră: Th. Meyer *Das Stilgesetz der Poesie*, din care reesă, convingător, contrarul.

16.

Poetica d-lui Iorga este tot atît de superficială ca și filozofia ori estetica. Urmează (scurt) exemplele:

Ce este *fond* și *formă* ar trebui să fie clar oricui. Se poate să nu-i fie d-lui Iorga? Se poate, deși eu înclin a crede că pe aici i-a scăpat din mînă condeiul și condeiul a scris singur, înainte... Altfel nu se poate explica nenorocitul text (III, 178):

„In privința *ideilor* exprimate aici, se va vorbi mai departe; dar *forma* e plină de *expresii* juste, de pasagii colorate ori însuflețite de umor, de avînturi de pasiune și de *formule* fericite".

Fără comentar!

Balada este un gen a cărui teorie nu mai este de scris; este scrisă. După d. Iorga, balada trebue să aibă o motivare, ca să poată fi „poetică *ori* morală" (III, 30). Dar nu-i așa; deoarece la p. III, 30 este vorba de *Marioara Florioara*, care nu

este baladă, ci legendă, cum i-a zis autorul însuşi, V. Alecsandri. Ba-i aşa; deoarece d. Iorga ştie mai bine decît Alecsandri ce a scris acesta; a scris „*balada* Marioarei Florioarei", cum se zice la p. III, 29! *Marioara Florioara*—baladă!

Fabula are şi ea o teorie bine definită. Gen epic străvechiu, în care nu se află nimic didactic, deoarece didacticul este o concluzie a raţiunii noastre şi n'are nevoe să fie exprimat de poet, fabula este—povestire, acţiune, poezie epică. Fabulei îi cerem, deci, tactul epic; nu trebue să-i cerem numaidecît lafontaineismul, de care d. Iorga se influenţează cînd crede că o fabulă de Alecsandri, *Păserica*, trebue aşezată deasupra lui Donici şi (?) Alexandrescu, scriind (II, 139):

„Nu e genul lui Donici, care-i mult mai prozaic şi lipsit, pe de-o parte, de orice notă sentimentală, iar, pe de alta, de orice aluzii contemporane, ci alt gen, *mult superior*, cuprinzînd şi acea notă lirică şi poporală, pe care n'o întîlnim în fabula politică a lui Grigore Alexandrescu".

Deşi *Păserica* este „una din *rarele* fabule" ale lui Alecsandri, „este superioară" fiindcă este—lirică!

Pentru a evita confuzia, este de dorit ca poezia *Călătorul şi sufletul* de Bolintineanu (III, 39) să nu mai fie numită fabulă.

Satira şi *epistola* par a fi avînd, în concepţia d-lui Iorga, un singur înţeles (II, 76-77):

„Alexandrescu ţintise astfel de abusuri în fabulele sale dar el... se opri aici, *în loc să se arunce în satiră*, poetul se găsi bine în forma blajină şi *ferită* a *epistolei*, unde ironia ţinteşte cusururi generale, neajunsuri care nu sînt dintr'o anume ţară şi dintr'un timp anume".

Deci epistola „ferită" nu poate fi satiră? Deşi avem scrisorile lui—Eminescu?

Chestii de metrică. Privitor la cea *antică*, la hexametru anume citez:

„Poezia epică a antichităţii nu poate merge decît în costumul *solemn* al hexametrilor, chiar dacă i s'a aruncat pe umeri mantia unei limbi moderne" (I, 141).

Şi, totuşi, iată că Murnu ne dă *Odiseea* în iambi! Şi, totuşi, un vechiu traducător romîn a fugit de hexametru (Caragiani) şi a tradus în proză, caşi Leconte de Lisle, mult înainte de cererea d-lui Iorga ca „mantia" limbilor moderne să fie aruncată în hexametri. Schiller tradusese 'n stanţe. Chestia nu se hotărăşte aşa dintr'odată...

Privitor la metrica nouă modernă, întîlnim un caz mai ciudat.

Vorbind despre *Aprodul Purice*, d. Iorga afirmă I, 243, că: „E cronica pusă în rimă, în *lung vers alexandrin*" (I, 242).

Ce este, însă, versul alexandrin?

Eu îl ştiam acest vers în altfel decît este în Negruzzi. Cetind în d. Iorga cuvîntul *lung*, am zis: o fi şi altul *scurt* ce-l ştiu şi eu; dar poate este şi cel *lung*, ce-l ştie numai d. Iorga. „Autoritatea" d-lui Iorga mă zăpăcise! Să mă lămuresc deci.

Iau pe R. Gottschall (*Poetik*, 1882, p. 243) şi găsesc că alexandrin este numai versul de şase unităţi tonice (picioare!) *iambice*, cu o cesură ce-l împarte în două părţi egale, tolerînd două feluri de rime (masculină şi femenină):

υ—υ— | υ— || υ— | υ—υ— | (υ)

De... frică că tot d. Iorga va fi avînd dreptate, iau şi poetica lui *H. Viehoff* (*Poetik*, 1888, p. 358), un specialist în istoria alexandrinului, şi văd că, deşi el cunoaşte concepţia şi formula lui Gottschall şi a altora (şase picioare iambice cu incisiunea constantă la mijloc), îl ia drept *ein—oder zweisilbig katalektischen oktonar* (Tetrameter) *mit einer Pause von einem ganzen Fuss in der Mitte (nach der dritten Hebung) und einer zweiten Pause am Schluss.* Dar schema e aceiaşi, scoasă din proba dată, care e de exemplu versul:

Die falben Wolken glühn von blitzendem Rubine.

De... frică, să nu fi greşit şi Viehoff, bun istoric german al alexandrinului francez, mă duc la Théodore de *Banville*, *Traité de poésie française* (Paris, 1891, p. 18-19): Le vers de douze syllabes ou vers alexandrin, qui répond à l'hexamètre des Latins etc., etc...

Nici lung, nici scurt!

Insă C. Negruzzi scria în *Purice*:

Nu putea înghiţi ciuda ce avea pe Moldoveni...

—υ | —υ | —υ | —υ || —υ | —υ | —υ | —

Cincisprezece silabe; troheice...

Deci d. Iorga nu a recunoscut că Negruzzi nu a scris iambi, ci trohei; nu a recunoscut alexandrinul ori, cu dela sine putere, l-a „lung"-it *ad hoc*.

Şi din vol. I, p. 222 reese că „alexandrini"—aici între semnele citaţiei—sînt într'adevăr versurile de 15 silabe troheice, ca de exemplu: Care lucruri mici de sine, ştii să le măreşti frumos.

Chestia se lămureşte definitiv aşa: Alecu Beldiman scrisese *Tragodia* sa în versul de cincisprezece silabe troheice:

Ce necaz, ce osîndire, vai mie! Ce foc amar
Ce trăsnet şi ce lovire, ce otrăvitoriu pahar.

Iar Eliade, care se desfăcuse din acea epocă, scriind despre versificație, vorbește și despre *decapentesilabul* vremii, zicînd: „Specia asta de versuri este de școală *bizantină;* s'a întrodus în țările noastre de Grecii din Fanar sau prin școalele grecești. Orice s'a scris până la 1825, sau ca odă sau ca dramă între Romîni, se vede pe această măsură troheică, de opt, șapte și de cincisprezece silabe". *(Curs întreg de poesie generale,* 1868, I, p. LXXXIV).

Un caz mai simplu este cel cu metrul doinei romînești. Doina are (II, 137):

„Versul *săltăreț*".

La Eminescu este dactilul—săltăreț *(hüpfend)*, nu troheul.

Așa se înfățișează, in acest volum, filozofia, estetica, poetica!

Toate științele acestea sint necesare, cînd vorba este despre *descrierea* și *motivarea curentelor literare,* despre găsirea supremelor categorii cărora să li-se subsumeze: operele, autorii, grupările, epocile chiar, despre chestia de-a determina: fost-a clasicism? Fost-a romantism? Impresionism, dece și cum? Etc..

La d. Iorga se pomenește, in aceste trei volume, numai despre clasicism și romantism; de romantism mai mult decit despre clasicism.

Și într'un caz, și in celălalt caracteristica psihologică este sau arbitrară sau lipsită de psihologia, la care analizele celor două feluri de-a fi—au ajuns. Pentru curioși însemn paginile din care înșiși pot extrage teoria iorghistă despre romantism: volumul I, p. 119, 190—201, 216—218, 226—227; II, p. 22, 36, 43, 54, 59, 138, 141—142, 152, 175—176, 185, 189; III, 52, 201, 297.[1]

1 Insemn in notă, numai o probă. In II, 175 se află textul: „Mai sint acolo, pe lingă înțepături la adresa... și pe lingă *ironia romantică* neapărată, a puricilor de mănăstire, „geniuri ce triumfaseră de pielea noastră", o muncă de caracterizări etc."

A vorbi despre purici este—*ironie romantică*! Mare mirare... Dar un d. Iorga scrie așa... Ce-i deci cu puricii? Iată ce-i in realitate: „In casa unde se află o pisică nu se află șoareci. Astfel și acolo unde șade o femee nu sint purici. Nu cred să vie de aici vorba: Cu o femee nu faci purici! Dar femeia in privința puricilor, este ca pisica in privința șoarecilor. Locurile locuite numai de bărbați sint vestite pentru aceste insecte, astfel sint căzărmile și mănăstirile, de unde și vine vorba: „purici călugărești". Noi, ca niște călători înțelepți, nu luarăm in samă această puricărie". (D. Bolintineanu, *Călătorii,* vol. I (ed. Minerva), p. 139). Așa cu puricii.

Și cum stăm cu *ironia romantică*? Cam așa: „Poezia aceasta de intuiție intelectuală permite înainte de toate poetului romantic de a se ridica oricînd de-asupra operei sale, deasupra producției sale și de a te privi pe amîndouă cu ochiu critic: ce permite, cu alte vorbe *ironia romantică*". (O. F. Walzel, *Deutsche Romantik,* 1912, p. 29). „Ironia romantică înlesnește pe om să plutească liber și nelegat de-asupra lucrurilor. Elasticitatea indispensabilă naturilor proteice-romantice, este apărată de ironie". Etc...

17.

Din capitolele anterioare a reeșit că în istoriografia literară a d-lui Iorga apar slăbiciuni metodice, după a căror dezvălire, in generația tînără, trebue să se derive o întoarcere dela superficialități și o adoptare a metodelor severe, din fața cărora impresionismul și foiletonismul să dispară; adică: să plece unde le este locul, în ziare și reviste.

Ce urmări au avut impresionismul și foiletonismul pentru istoria literară, de care mă ocup, trebue arătat și cu alte amănunte, temeinic, pentrucă eu nici un moment nu pot uita că am în față un d. Iorga, a cărui meritată (dar și exagerată) reputație științifică apasă asupra conștiinței, asupra opiniei literare, căreia eu voesc să-i fac serviciul de-a o abate dela închinarea idolilor și de-a o face, față de oricine, mai critică decit este.

Exemplele care urmează și care se pot înmulți oricînd, sint de două feluri.

Uneori d. Iorga nu cercetează, deși ar fi ușor (și d-sa dator) să cerceteze; rees de-aici *erori de fapt.*

Alteori d-sa își îngădue să fantazeze pe socoteala autorilor, deși nimic, dar absolut nimic nu-i dă dreptul, să complecteze cu închipuirea vre-o oarecare frîntură de informație; rees de-aici *invenții* curioase, gratuite.

Eu, însă, aproape obosit de căutări in labirintul acesta de pagini și date, mă mărginesc la citeva exemple încă; și nici nu le mai împart după cele două categorii, ci le înșir după volum și pagini.[1]

I, 23: Se afirmă că Vasile Pop era un „Brașoveanu"; și se citează un izvor, unde—*nu* se afirmă aceasta.

I, 55: In eterie, Grecii din București ieșiră pe „pod" (Calea Victoriei), cu drapelul in frunte:

„In mijlocul lor se afla Constantin Aristia, al cărui fiu era să fie mai tîrziu un poet romîn"—

Nu; fusese însuși fiul, poetul. Tatăl lupta 'n Grecia *(Vezi* și d. Iorga, I, p. 139).

I, 55: In București, înainte de 1821, juca o trupă nemțească. Fiind Nemți, gluma lor trebue să fi fost *„greoae"!* Dar dacă nu a fost?

Trupa acela jucase (după Nicolae Filimon) in timpul lui Caragea-Vodă. Era a lui I. Gerger, care avea 'n repertoriu *Hoții* lui Schiller, *Faust* de Klingemann, *Emilia Galotti* dè Lessing,

Dar ce au aface cu astfel de prea serioase lucruri—puricii călugărilor lui Gr. Alexandrescu?! Au atita: mizerabilele insecte au puerilizat o pagină din istoria literară a unui istoric literar romîn.

1 Insemn însă, că la erorile despre G. Lazăr și S. Bărnuțiu, îndreptate în monografiile mele, nu mă opresc.

deci nu *putea* să fie „greoae". Trebue să fi fost chiar de spirit, dacă în 5 Mai 1815 a dat o piesă de Kotzebue în romîneşte, în Sibiu; şi dacă avea printre cîntăreţi o fostă amantă (după tradiţie) a lui Napoleon I, (în Italia!), pe d-na *Marescalchi*; iar printre actori pe soţii Scotti, care jucau ca specialişti pe Lessing şi Schiller.[1]

Cu flecuşteţe şi înţepături ca acestea, pe Nemţi nu-i scoatem din importanţa lor istorică şi intelectuală; ci dăm numai inutile probe că nu sîntem serioşi.

> I., 55—56: „E de mirare că Lazăr... nu s'a văzut în mulţimea care aştepta, cu preoţii în frunte, pe „Domnul Tudor", în ziua de 17 Mart 1821, că el n'a dorit să vază noul steag albastru—*Poate* că-l opriau legăturile sale cu boerimea".

De unde va fi aflat d. Iorga cine-l aştepta pe Tudor?; deci şi cine nu-l aştepta? Dela fantazia sa, uneori utilă, alteori... ca aici!

I, 60: Fantazii relative la plecarea la Pisa a bursierilor („*poate* şi a lui Văcărescu")...

I, 61: „După sfaturile vreunui cleric" intră Poteca în călugărie. Cf. şi p. 135.

I, 66: Fantazie este anticiparea, că Naum Rîmniceanu

> „*făcea să se prevadă* în scrisul lui, presărat cu înălţătoare şi duioase aluzii, predica lui Lazăr".

Prin ce minune se prevedea? Cine prevedea?

I, 67: Lui Eliad, pe cînd traducea pe Hristopol

> i se zicea acuma „Iliad", Heliades, în amintirea marelui dascăl de elinica din viacul „al XVIII-lea", Manase Heliades.

Da de unde! Să se ia almanahurile statului pe anii cei dintîiu (1832 etc.), să se vază cîţi Iliadi şi Iliati sînt—numai funcţionari, care nu ştiau nimic despre Manase; era—un nume şi pace!

I, 97—100: A cui să fie traducerea din T. Thornton, despre principate, din descripţia Turciei? A lui Dinu Golescu? A lui Eufrosin Poteca? Chestia se pune; dar după trei pagini de discuţie inutilă rămîne—nehotărîtă.

I, 125: Un *S. B.*, dela 1836, traducătorul este Sava Borcianu din Reşinar.

I, 127: Gr. Pleşoianu nu a fost „aproape trecut cu vederea în vremea sa"; din contră!

I, 126: Stanciu Căpăţîneanu:

1 *Archiv für siebenbürgische Landeskund*, 1890, vol. 23, p. 300.

> „Arată să fi fost un om de modă veche, fără multă învăţătură, lipsit de idei mai înalte, întrebuinţînd un stil popular, în formarea căruia nu urmase nici-o normă mai înaltă".

Stanciu traduse din Voltaire, Rousseau, Montesquieu şi totuşi, era lipsit de idei?

I, 147: Văcărescu traduse pe *Britannicus*, la 1818. Şi

> „tîrziu de tot publicul avu în mînă *această* traducere, în versuri care, zeci de ani întregi, fusese menită a se odihni în saltarele poetului".

Traducerea s'a publicat în 1861; a publicat-o N. P(reda), pedagog în casa lui Iancu Văcărescu şi autorul unui dicţionar latinesc-romînesc. Însuşi poetul i-a dat-o spre publicare. Iar N. Preda dela el trebue să aibă informaţia, că a tradus în 1827, că traducerea s'a perdut, şi că a tradus a doua oară, tot în 1827, în trei luni. Se spune în prefaţă, p. III. Cum rămînea anul 1818, dacă d. Iorga cetia prefaţa? Sau ediţia Preda?

I, 147: Dacă-i Neamţ, şi Collin, tradus de Văcărescu, trebue să fie un „biet versificator corect cu gînduri bune". Collin e de acelaşi valoare cu Ziegler!—după d. Iorga.

Din istoria literaturii germane-austriace se ştie contrariul.

I, 209: La Vaillant se traduceau clasici francezi şi se învăţau pederost; dar

> „de *Chateaubriand* nu era vorbă, nici la el, nici la şcolari; şi acest *mare fauletor al prozei franceze n'a avut nici un fel de înrîurire asupra literaturii noastre nouă*".

Înrîuririle străine se simt din traduceri şi din inspiraţii în texte *quasi*-originale. Acestea se culeg mai greu; veni-va-le vremea; dar pentru acele, iată o serie (necomplectă încă!):

Cu *Atala*, traducînd-o(?) s'a ocupat chiar şi Barac (Vezi necrologul din *Foae pentru minte*, 1848). În acelaşi timp este firesc că pe Chateaubriand îl cunoaşte Kogălniceanu (1835), care (1837) în *Magazin für die Literatur des Auslandes* (cf. *Arhiva*, V, p. 253—254) pomenea de *Moisi*, tradus de cineva. În 1838 *Curierul romînesc* anunţă că Heruvin Nestor, care scria şi versuri (traducînd pe *Brut*), a tradus şi *Atala* şi *René*, gata în 31 Octombre, cînd se anunţa apariţia viitoare (p. 4). Lăudînd pe Nestor, Gazeta spune că era un „cunoscut june dela toate examenele", încoronat totdeauna; şi (în alt loc?) era convinsă că va contribui la formarea stilului în „Eleganţa şi bogăţia limbilor străine". (În 1839, la 18 Ianuar Nestor era subt tipar după *Curier*, p. 32, p. 196). S'a şi publicat. În 1840 *Dacia literară* cere, prin Kogălniceanu, ca *Le genie du Christianisme* să fie tradus (p. 112). Şi C. Stamati tradusese din autorul francez (*Dacia*, p. 199). Se mai află tradus (*Biserica Sf. mormînt*) în

Album (Iași, 1840, p. 181), adaus la un calendar. Eliad îl cetise, îl studiase; vezi-l citind *Martirii* în *Norma* 1843, p. 14). Apare și în *Propășirea* (1844), p. 272 și 316, cu *Lettres écrites de la Montagne*. In 1846 (29 April) *Curierul* anunță că *Martirii*, traduși de Negulici, s'au dat la tipar. In acest timp găsim și o dovadă că Chateaubriand pătrunsese chiar în graiul publicului; căci aceasta este de conchis din faptul că I. C. Brătianu, suferitor (pela 1846—1847), ar fi voit să fie singur, ca Chateaubriand, în pădurile fecioare ale Americei (C. A. Rosetti; *Pagini din trecut*, p. 32). Despre el este cunoscută și părerea lui Goethe, după Eckerman *(Curier de ambe sexe*, I, p. 56—63). In anul IV din acest *Curier*, p. 121—128 se află *Cerul*, din *Martirii*. Apare chiar și într'o gazetă ca *Dunărea—Il Danubio* (1848), cu prefața la memoriile sale! Gazeta bisericească a lui Dionisie Romano, Arhimandritul, reapare, la 1851, în București și se ocupă de autorul francez (*Foaea p. minte*, 1851, p. 46). Vedeți-l pe acesta și în Gazeta de Moldova, 1852, p. 110, 194. In 14 Iulie gazeta aceasta (1852, p. 110, și 210) anunță apariția în Iași a *Ataliei* traduse de reposatul G. Romanescu. In 1852 I. N. Șoimescu publica în București (la Ioanid) *Aventurile celui din urmă Abenceragiu*, cu litografii de K. Danielis și Bielz. Șoimescu publică și *Natchezii*, în 1853, *Almanahul de învățături și petrecere* al *Albinei* (Iași; 1852, p. 1—4) aduce din Chateaubriand *Dorinza fericirii în om*. Vezi-l mai departe și în Calendar pe anul 1853 (Iași, tip. rom.-franceză), p. 6 și 30. *Vestitorul* (București) 1853, p. 216 anunță multe traduceri din limba franceză; nu se putea să lipsească Chateaubriand. *Calendarul pentru Romîni* (Iași, 1853, p. 8—14) aduce din el *Fericirea morală și binele material* (la „Albina"). Const. G. Florescu, până odată scriitor „în arestul său din Rusia"—traduce *Martirii*, avînd colaborator pe D. Pisone și-i tipărește în 1859, la București. (Vezi volumul *Cîteva piese*). In 1861 revine la el *Anunțătorul Romîn* (1861—4. Oct.), cu voiajul la Ierusalim. In urmă el trece și în Ardeal. Vezi de exemplu *Federațiunea* din 1871, 7 | 19. Nov., p. 442 (V. Deciu), și traducerea lui A. P. Pitucu, *Atala* (Oradea-mare); *Familia*, 1879, p. 501. Etc., Etc..[1]

I, 280; „Intre colaboratori se intîlnește numai *un L. N.* care trimete din străinătate o versiune din marele poet german Bürger, dar după franțuzește numai".

Mai întâiu pentru ce din străinătate? *France litteraire*, din care a scos-o L. N., se putea găsi și în țară.

Apoi: *L. N.* este și istoric, cum reese din articolul despre arhiva bisericei din Liov (*Alăuta*, p. 54). Dar la Liov, la intorsul

[1] Se plătea chiar bine. *Atala* lui Romanescu costa 7 lei 35 parale: *Aventurile* lui Șoimescu 3.15, *Natchezii* a aceluiași 24.30!

în țară, se oprise Kogălniceanu, care, deci, scurtînd o monogramă: *K l m n*, își alcătui și pe a doua *L. N.* El știa nemțește bine; traducerea din *France Litéraire*, este o probă că tocmai atunci nu avea la îndămînă textul german.

Și astfel, recunoscîndu-l în L. N., îi salvăm lui Kogălniceanu și un articol istoric-arhivalic!

I. 302:

„In 1836, *poate* fără să se gîndească a intra în corpul învățătorilor de acolo, el (Barițiu) vede Țara-Romînească"..

De ce „poate"... cînd se știe că nu se gîndea?

II, 131: Cum d. Iorga ironizează pe A. Tr. Laurian, este o dovadă că nu *vrea* să *seziseze* fondul filozofic—*ori care ar fi!* —al acelui autor, care a fost un mare ferment în viața romînească. In loc de fond, d. Iorga ne dă fulgi filologici rupți din hîrtiile lui.

„El pleacă dela concepții filozofice, pe care le deslușește multă vreme purtînd pe cetitor prin „diagnostică", „diafrastică" și „dialectică", „senzație" și „reprezentațiuni", pentru ca să ajungă, însfîrșit, la modesta gramatică. Pe cît de plăcut știa Eliad... să presinte... pe atît de rebarbativ se înfățișează Laurian cu arsenalul său de țepoase cuvinte nouă, abstracte, ca „fericitate", „cugetativ", „invențiat", „provăzut", „mezii", „propensiune nativă" etc..

Cetitorul rămîne cu impresia că A. Tr. Laurian a fost un scriitor ridicul pe care nu trebue nici să-l deschidă.

II, 57: Cineva ducea cîndva la Paris, la studii pe Vasile Alecsandri, Cuza, N. Docan și

„pe pictorul Negulici, frate *probabil*, cu D. Negulici, care a făcut prin anii 1850 traduceri, după romane franceze".

Un I. Negulici (II, 158), colaborator la *Curierul* lui Eliad, este „menit să nu-și poată cîștiga un nume".

Pictorul Negulici (fără I. și fără D.) din Cîmpulung se afla în călătorie în Orient (pela 1845) (II, 160).

Negulici dă *Scrisorile către Sofia* din Aimé - Martin (II, 169).

Cîți Negulici sînt, deci, în d. Iorga? Trei: **I.**, **D.** și? Negulici! Și totuși era numai unul cel ce avea pe-atunci un nume!

Și la 1908 s'ar fi putut lămuri aceasta. Pictorul I. se întorsese din Paris, cu medalie, în 1842; era și litograf (*Albina* lui Asachi, 1842, 22 Noembre). *Curierul de ambe sexe* (III, p. 231 și 360) îl numește *I. D.* Ca *I. D.* iscălește el 1844 *(Iudita franceză sau Clotilda și Edmond)*, 1845 *(Educația mamelor)*, 1845, *(Maria)*, 1848 *(Vocabularu)*. Din Octombre 1845

el redactează *Curierul romînesc* al lui Eliade (*Curierul*, 1846, p. 65), deci ce nu este subscris de alții este scris de Negulici. Nu mai știu de ce la 1845, el era arestat (Rossetti, *Note intime*, p. 35). In 1844, 1846 se ocupă cu publicarea unei mici biblioteci universale din care insuși dă pe *Clotila* și *Edmond*. *Educația mamelor*, după Aimé—Martin, *Maria*, *Guliver*, (1848). In 1848 ne-a dat pe *Guliver*. Traducerea din Aimé—Martin a fost discutată de Bălcescu în *Foaea pentru minte*; iar Maria Nicolau ținu să-i reproducă pe Negulici chiar în *Comput public al fondului reuniunei femeilor romîne* (Brașov), 1854, p. 1. Privitor la raportul său cu Eliad a apărut în *Romînul* dela 1860 (22 Ianuar, p. 61) o scrisoare din 1851 (inedită), caracteristică:

„*Nu pot cugeta cu capul altuia*", principiu etic de mare valoare.

Dar ce mai una—alta? la 1898 | 99 apăruse despre I. D. Negulici un bun articol în *Literatură și artă* (p. 753), scris de C. G. Stăncescu, al cărui cuvînt, în acest caz trebuia ascultat.

Despre un alt Negulici, aflîndu-se în Iași se poate ceti, în Radu Rosetti, *Despre cenzură (Analele Academiei*, istorie, II, 30, p. 8, 48 și 50) că la 1853 cerea ajutor să poată tipări o traducere: *Un milion de fapte*; și că în 1854 obține voia de a tipări *Resbelul femeilor*, tradus după Al. Dumas. Negulici cel celebru în vremea sa murise în anul 1851 (April) în Constantinopol.

I. D. Negulici ar merita o monografie mai mare decît a lui Stăncescu. Ce tînăr o va face?

II, 66: *Robert șeful banditilor* este o piesă care la noi chiar s'a dat adeseori. De exemplu în 27 Ianuar 1845 (Iași), în același an, tot acolo, la 1 Noembre; în București, la 1854 August 17. Nu-i caracteristic? (Despre București vezi *Bukurester Deutsche Zeitung* din acel an, p. 260). *Albina* din 1845, la p. 22 il anunță așa: *R. ș. b.* sau *Hoții lui Schiller;* deci contemporanii traducătorului Alecu Vasiliu știau că în *Robert* se află marele poet Fr. Schiller.

Dar ce zice d. Iorga despre cazul lui Robert? Zice:

„Ni era cunoscut Alecu Vasiliu, al regulamentului organic, traducătorul lui *Gonzalvo de Cordova* al lui Florian; același traduce *o piesă obscură*, de Francezul Lamartillier, subt titlul *Robert șeful banditilor sau hoții* și-și tipări această lucrare la 1847".

Piesă „*obscură*" (!) erau—*Hoții* lui Schiller!

Dacă d. Iorga nu ar fi cetit numai coperta,—intorcînd numai pagina, la numele persoanelor care-i sînt doară cunoscute, ar fi recunoscut că istoria piesei „obscure" este aceasta: [1] „La

1 I. Minor, *Schiller*, 1890, I, p. 419.

Martilliere a prelucrat-o in anul 1793, subt titlul *Robert, chef des Brigands*, la indemnul și, cum se zice, cu ajutorul lui Beaumarchais, al cărui Figaro, cu drept cuvînt a fost numit geamănul comic al lui Karl Moor și'n al cărui teatru *du Marais* prelucrarea aceasta a avut un succes enorm."

II, 139—140: Balada *Maghiara* a lui Alecsandri „menită să lămurească *practic* (!) numele unei ape", are data: Slatina, 1843; dar

„e vădit *prefăcută*; dintr'însa se desface, in adevăr o inriurire a lui Bolintineanu, cu imprumuturi de nenerell căulate, precum: sin falnic; Maghiara, scumpă floare; sin, dulce, sin; amar suspin, ochi plînși, jale-amară, mîndră față etc. Din *fondul primitiv*, neschimbat, doar' să vie versuri ca acestea:

Unde-s paloșele crunte,
Unde cresc stejari de munte,
Unde nasc voinici de frunte"

Nu este „vădit" de loc!

II, 262: *Deșteaptă-te Romîne*, prolixul, dar sfîntul nostru cîntec, ne-a venit dela—Greci. Da, da; o spune marele naționalist d. Iorga, în istoria sa. Și încă dela... măslinarii și zarafii dela Brașov! zice d. Iorga.

„*Deșteaptă-te Romîne, din somnul cel de moarte—poate o fi o amintire a imnului revoluționar elin, pe care-l vor fi cîntat adesea și Grecii din Brașov*".

De ce nu?! Mi-a spus și mie—care dela Brașov sînt—tata, că lui i-ar fi spus tatăl său, că bunicul tatii chiar îl auzise cîntînd și-l știa și el pederost—și că pe atunci îl șoptea și „valea", și „ramurile", și copacii Tîmpei,—zisese, se pretinde, bunicul tatii.

Greu este a nu scrie satiră.

Pentrucă, vedeți d-voastră, între grecește și romînește, ar mai fi și o legătură adîncă. Tot d. Iorga o spune (volumul III, p. 262); unde minunat vorbește despre Mario Antonio Canini:

„*Cum știa grecește, învăță repede și romînește*".

Prin transformare logică, (zic eu), A. Mureșanu învăță grecește:

„Cum știa romînește, învăță repede și grecește".

Și astfel „*Deșteaptă-te Romîne*" se fanariotizează ca prin minune de prestidigitator!

1 Tot astfel, ca să facă pe *Grozea*, Alecsandri ar fi trebuit să citească pe... Boliac!

Fie d. Iorga încă odată Iorga—şi eu ştiu foarte bine cine este !—dar astfel de afirmaţii se izbesc cu biciul satirei pentru ca nici d. Iorga să nu mai uite că sfinţeniile romîneşti nu se batjocoresc.

III, 21 : despre D. Bolintineanu :

„Nici un poet muntean nu scrie la *Bucovină*. Dar din Bolintineanu... se reproduc pe rînd bucăţi".

Revista nouă, vol. II (1894) No. 11—12, p. 404 a fost mai bine informată publicînd, ca „inedite", două poezii, pe care le tipări după un autograf. *Revista nouă* nu ştia, însă, că acele poezii apăruseră în *Bucovina*, 1850. *(Către boeri* se găseşte şi în *Foae pentru minte*, 1862, p. 168). După autograful *Revistei nouă* data lor este 12 Octombre, 1848 (Tetişian); deci ele reprezintă indignarea exilaţilor în 1848 arestaţi la Cotroceni şi trimişi apoi în Turcia.

Fiindcă incidentul merită a fi reînviat, mai adaog nişte lămuriri.

Către unele femei, cu notiţa subt titlu: *Din Valahia, 1848* s'a publicat în *Bucovina*, în numărul dela 20 Ianuar (2 Februar); iar *Către boeri* (nu *către boerii romîni antinaţionali)* cu acelaşi notiţă subt titlu, în $4/_{16}$ Februar 1850.

Poezia *Către boeri* este iscălită cu ***

Poeziile prezintă variante.

Către boeri are în *Revista nouă* o strofă mai mult; e strofa iniţială: *Voi ce vindeţi cu ruşine patria nefericită* etc.. Are şi variante, dintr'acele unele sînt superioare textului din *Revista nouă*, iar altele *nu*.

La străini, ce vă *meprisă*, cu ruşine aţi vîndut.

sună în Bucovina

La străini, ce vă *apasă*, cu ruşine aţi vîndut.

In Bucovina urmează apoi două strofe care *nu* se găsesc în varianta din *Revista nouă*. Una este desigur mai de efect decît din *Revista nouă :*

Era un timp odată, timp ce n'o să mai revie
Cînd boerii Romîniei pentru ţara lor muria :
Atunci nu era suspine, atunci nu era robie
Şi deviza lor amorul, arma, gloria era !
Astăzi însă etc..

Şi *Către unele femei* (în *Revista nouă, Către muerile lor)* are variante preferabile: Cine va fi stricat versurile ? Autorul ?

Ori cine le va fi dres pentru *Bucovina ?* Nu se ştie. *Către mueri* pare chiar o variantă dela origine, una din cele *două* forme ale poetului. In tot cazul, orice ediţie a lui Bolintineanu va trebui de aici înainte, să tipărească şi formele din *Bucovina* Hurmuzăchenilor.

Voi a căror frunte-i dulce, creature graţioase,
Ce-aţi venit a şterge plînsul celui ce s'a întristat
Ce'ndulciţi aceste zile turbide şi dureroase ;
Stele, ce în nopţi de lacrămi numai voi ne-aţi consolat
Voi, a cărora suflare e suflarea cea cerească,
Flori ce faceţi a suride călătorul obosit
Ce ? Şi voi voiţi să moară ţeara noastră romînească
Şi pe sîngele de frate, ce ? Şi voi aţi dănţuit ?

Amănuntele arătate (uşor de înmulţit) le-am discutat, pentru a dovedi că *trebue* să sfîrşim odată cu credinţa că istoria literară romînească se poate trata fără cunoştinţi suficiente despre *fiecare* om şi op al ei, sau că ea ar fi aşa de săracă, în idei şi motive, încît nu face să ne ostenim prea mult cu cercetările.

Afirm încăodată : Cercetările acestea sînt obsolut necesare, privească-l pe oricine, deoarece fără ele nu se poate reface acea ţesătură de idei şi influenţe, care alcătuesc viaţa intimă a literaturii noastre. Şi cum d. Iorga este, totuşi şi totuşi, marele nostru istoric, care, lucrînd precum am arătat, poate seduce, chiar seduce spre uşurinţă, trebuia (de bun sfîrşit) să-l arăt chiar pe d-sa ca scriitor imprudent, ale cărui amănunte trebuesc mereu controlate şi restabilite din punct de vedere al adevărului şi al dreptului raport cu scriitorii şi cu vremea al autorilor romîni.

18

Aflîndu-ne la sfîrşitul criticii, să ne întoarcem privirea înapoi şi să ne punem—pe temeiul reprivirii sumare—încă două întrebări :

1. In ce raport s'a aşezat istoria literară a d-lui Iorga cu critica anterioară ?

2. Avem în faţă-ne o operă istorică, de comparat de exemplu: cu istoria veacului XVIII, de acelaşi autor, sau una de distracţie literară, neobligată a fi totdeauna serioasă ?

Relativ la raportul cu critica anterioară observ : După *Introducere* (I, p. 1, etc.) opera era să fie gîndită fără simpatii şi antipatii, contra „cărdăşiilor", contra „caricaturilor", cu gîndul de a „descoperi, hotărî şi descrie curentele cele mari care stăpînesc" literatura.

Observ, că s'a scris, dimpotrivă, cu simpatii şi antipatii.

Observ, că, dimpotrivă, curentele n'au fost complect des-

coperite şi mai ales n'au fost hotărîte în cauze şi efecte exact descoperite, bine urmărite.

Din curentele vechi nu lipsea—critica; era critica *vremii*, dar era. Dacă era împrumutată, nu însemnează că nu era; chiar dacă era naivă, nu însemnează că nu era. La Harpe de exemplu nici măcar pomenit nu este la d. Iorga, deşi era constant călăuza societăţii dramatice dela 1833—4.

Hegel a apărut de vreme ca orientare estetică. Toate urmele de felul acesta trebuiau expuse—înainte de a se afirma că critica a apărut—abia în *Convorbiri*.

Despre *Junimea* şi *Convorbiri* găsim acum aprecieri care nu se pot primi fără rezerve (I, 3).

„...pe principii eterne, universale, neschimbate, ele voiau să întemeeze o eră literară nouă. Celace fusese înainte se vedea prin ultimii reprezentanţi slabi, dacă nu chiar ridicoli, ai unor curente ce-şi mîntuiseră chemarea. Şi cunoştinţele istorice, şi spiritul istoric, şi pietatea lipseau în cercul literar cel nou, care era *duşmanul sentimentului ca mobil în aprecierea activităţii unor epoce şi care nu strămută pe fiecare autor în mijlocul vremii sale înainte de a se hotărî asupra lui*, ci-l pune pe dînsul biet începător în vremuri nelămurite, înaintea nemiloaselor principii de filozofie estetică sau de filozofie generală".

„Duşmanul sentimentului" nu a fost Titu Maiorescu, care, din contra, afirma că ideia poeziei este un sentimént; şi deci sentimente căuta în poezia romînă.

De o strămutare a autorilor în vremile lor nu era nevoe, deoarece Titu Maiorescu nu s'a ocupat cu trecutul, ci cu epoca *sa*, într'un timp cînd nici unul din foştii zei nu închiseseră ochii! [1]

„Greşala" care i se impută lui T. Maiorescu a făcut-o— d. Iorga, deşi acesta este un istoric.

Dar, frazeologic, aprecierea continuă:

„Adevărul, frumosul stăteau în scaun de piatră, ca zei aprigi, pe lîngă care nu se putea furişa, şoptind cuvinte de înduioşare, un înger depe pămînt, cunoscător al neajunsurilor şi slăbiciunilor, al multelor ispite de rătăcire ce se întîmpină aice în lume. Iarăşi într'un timp cînd publicul se alcătuia aproape numai din cercurile de colaboratori ai deosebitelor reviste, cînd şi saloanele de odinioară ale frumoaselor femei îndrăgite de poezie se închiseseră, sentinţele (*Junimei!* G. B. D.) rămîneau fără putinţă de apel, şi dată aceasta oamenii începuturilor grele, apostoli ce mergeau prin întunerec spre slaba geană de aur a Zorilor, făuritorii de limbă literară, bojbăitorii după ideale nouă, întrebătorii naivi ai literaturilor bătrîne, aceşti scriitori vrednici de toată veneraţia, rămîneau încă în lumina tristă a nerecunoştinţii. Punctul de plecare al literaturii noastre rămînea încă înnegurat, în dauna înţelegerii *tuturor* fenomenelor ce au urmat".

[1] Exemplele *rele* din cercetarea poeziei romîne, T. Maiorescu le luase din: Alecsandri, Bolintineanu, Sion, Tăutu, Boliac, Baronzi, Pelimon, Asachi, Istrati, Orăşanu, Aricescu etc..

Retorică, retorică...

Un scaun de piatră, cu două jeţuri; Adevărul şi Frumosul în ele, zeificaţi; un înger în faţă-le, cerînd milă.

Retorică, retorică...

Întuneric; prin el apostolii în marş; în zare, o dungă de aur; dincolo de dungă un ideal, ori două, ori trei în aşteptare; iar în drum, bojbolală!

Cînd a vorbit aşa—Mommsen ori Ranke?

Apostolii literari rămîneau deci condamnaţi, neînţeleşi, fără apel. Aceasta este, însfîrşit, o afirmaţie. A doua afirmaţie este că nu exista un public care să le ia autorilor apărarea. Amîndouă sînt false: Apostolii (primesc şi eu cuvîntul) şi-au găsit *toţi* apărătorii lor, deci îşi avură cetitorii lor, care erau mai mulţi decît apar din textul d-lui Iorga. Dar dacă fidel modului său dovedit mai sus înjositor cu consecvenţă, d. Iorga trebue să scadă şi *Junimea*, o scade bucuros, căci nu-l costă mult.

Apoi veni C. D.-Gherea.

„Gherea aduse un început de înţelegere istorică", căutînd legăturile scriitorilor cu mediul lor; spiritul era sociologic, luptător cu „scopuri de prefacere economică şi socială universală".

Dar „şi aici unei metode *abstracte* i se supunea numai literatura de azi sau de eri şi ce e mai rău, nu mai era iubirea de frumuseţă, care îndemnă la aceasta, ci planuri politice".

Parcă d. Iorga ar zice: Eu voesc şi caut numai frumuseţea, arta; la mine planul politic lipseşte. Însă, doi ani mai înainte (1905), însuşi, în al doilea volum al istoriei romîneşti în limba germană (p. 477) spunea că subt influenţa sa stau *Sămănătorul*, *Făt-Frumos* şi *Luceafărul* şi că „renaşterea" aceasta se va simţi în curînd şi în viaţa publică, mai lămurit, deci, în—cea politică. Lui Gherea nu-i îngăduia; sieşi da. În realitate, între metoda lui Gherea şi a d-lui Iorga, principial, nu există, nici o deosebire; în aceleaşi forme şi de multe ori de acelaşi valoare, d. Iorga a înlocuit socialismul prin—naţionalism, care, caşi acela, nu are aface cu arta pură, umană.

Însă d-lui Iorga i se pare—iluzie—că d-sa a condus o— „*nouă* direcţie"!

Care-au fost deci notele ei?

Desfăcîndu-le din fraza maestrului, ele apar:

1. Direcţia nu neagă valorile din generaţiile trecute; le consacră chiar o duioasă luare aminte.

2. Nu se face apărătoarea unei cauze internaţionale.

3. Nu dă nici măcar o lozincă de războiu pentru neam, ci se lămureşte numai desfacerea în chip firesc a unei asemenea lozince, care se vede, ca pe-o *via magna*, pe tărîmul sfinţit al vieţii neamului.

Punctul 1 este antimaiorescian; dar în realitate d. Iorga a calomniat literatura romînă, cum T. Maiorescu *nu* a făcut-o niciodată. Acela avea în fiecare cuvînt al său—un principiu şi în

tot eul său deplină liniște; nu era un impresionist uneori fără nicio putere de inhibiție.

Punctul 2 și 3 sint antigheriste; și de aceiași neproductivitate cași metoda lui Gherea, întrucît ea era tendențios-socialistă.

Nici la socialiști, nici la naționaliști, arta frumoasă nu a creat-o, nu o va crea socialismul sau naționalismul, ci—talentul lăsat liber...

Direcția „nouă" iorghistă este, deci, o *simplă dezvoltare a unui ideal vechiu*, la care toți ținem, la care însă nu ținem *toți* cu unilateralitate. Repet ce am zis și aiurea. In această direcție „nouă"—nu este nici un principiu nou; ci numai mult zel de-a populariza idei vechi.

Relativ la chestia: istorie sau distracție? D. Iorga răspunde (II, 114) că istoria este:

„Un șir de tablouri istorice adevărate, fixate cu deplină siguranță... și îmbogățite prin acea imaginație care creează din nou și înlocuește o realitate dispărută prin scene verosimile ce fac aproape aceiași impresie...

Tablouri sigure..

Tablouri de realitate + imaginație, cu condiția să facă aceiași impresie ca realitățile.

Eu am *arătat* însă că tablourile din istoria literară a veacului XIX nu sînt sigure; că realitatea este chiar diformată; și că zugravul tablourilor trebue să-și refacă mediocra sa expoziție, pentruca, atunci *vrednică* să fie a purta numele N. Iorga, un nume care ar fi trebuit să aibă prudența de a rămînea, in *fiecare* vorbă a sa—stimabil, necum în fiecare volum.

G. Bogdan-Duică

Jertfa laudei

Regele get Histabazes, fiul preaînălțatului domn și stăpîn Gathanaris, dusese atît de departe tirania tatălui său încît Geții dintre Danastris și Porata umblau și în puterea nopții cu mînile la piept, gata să cadă în genunchi cu umilință dinaintea oricărei umbre ostășești ce li s'ar fi năzărit de spaimă. Formulele cu care trebuiau salutați mai marii stăpînirii și ai oștii erau așa de lungi și de greoaie, încît, spre a scăpa de dînsele, nobilii geți se trînteau cu fața la pămînt și se boceau, iar țăranii fugeau mai bucuroși în pădure, și numai legați puteau fi aduși înaintea divanurilor de judecată.

Slăvitul Histabazes ședea în fiecare dimineață ceasuri întregi pe un jilț scump, adus tocmai din Grecia, și după un obiceiu al său cunoscut de toți sfetnicii și curtenii, se uita, posomorît în silă, la vîrfurile opincilor sale, cu barba sprijinită în buzdugan. Om de peste treizeci de ani, voinic, viteaz în războae și tare la ospețe, regele Geților era spaima slugilor sale și era respectat de toți domnitorii țărilor vecine, din familiile cărora se alesese cu patru regine drept zălog și cu cîțiva sclavi pentru bucătăria regească.

Rînd pe rînd se strecurau în sala tronului fel de fel de slujbași puternici și ridiculi, pentruca într'un potop de laude exagerate și plicticoase să îngăimeze regelui vre-o veste banală și întotdeauna bună.

Tocmai eșise dela dînsul vistiernicul Neuthes cu ochii înlăcrămați de mulțumire că izbutise a nu știu cîtea oară să convingă fără multă vorbă pe rege că haznaua geme de aur și de pietre scumpe. Vistiernicul, un Grec șiret de prin părțile Mile-

tului, îşi pregătea mai demult, în orăşelul său natal, un colţ tihnit pentru bătrîneţe, căci demult se săturase de viaţa plină de primejdii în ţara Geţilor barbari. Neuthes venea la rege cam în ajunul zilei în care trebuia să trimeată în Asia-Mică vre-un obiect de preţ din haznaua regească. Acum el găsise un negustor grec a cărui înrudire o ţinea în taină şi îi dăduse în samă nişte brăţări de aur luate dela un prinţ scit, ucis de Geţi într'o luptă nu departe de Lycostom. La auzul cuvintelor mieroase ale Grecului, regele barbar simţise nevoia de a-i dărui una din brăţările de aur luate de ostaşii săi dela un prinţ scit, ucis într'o luptă nu departe de Lycostom... Dar îşi aminti că laudele frumoase ale vistiernicului le poate avea şi fără daruri atît de scumpe, şi se răzgîndi.

După Neuthes intră cruntul Haberatos, armaşul.

Acesta cu greu îşi putu îmblînzi chipul în faţa regelui şi cu mare anevoinţă se plecă până la pămînt, căci risul îi pierise de pe faţă de mulţi ani, iar trupul îl înţepenise de porunci şi de călărie. Armaşul începu să rostească liniştit, sigur de vorbele sale caşi de săriturile din şea.

„Prea mărite, prea înălţate şi binecuvîntate viteaz al viteajilor, rege al regilor, stăpînitor unic al munţilor, al dealurilor şi al văilor, o tu fiul în veci pomenitului Gathanaris cel deopotrivă cu Zamolxis, nemuritorul!... Toată făptura îţi cîntă cîntare de slavă şi de mulţămire pentru domnia ta prea milostivă şi prea înţeleaptă"...

Histabazes îşi scobori nervos buzduganul din bărbie şi începu să-şi lovească în tactul unei melodii false, vîrfurile elastice ale opincilor. Pe faţa lui se putea ceti chiar puţină veselie, pe care i-o procurau săriturile răpezi ale buzduganului. Haberatos se opri o clipă. Regele ridică ochii spre el în semn că îl ascultă. Şi armaşul continuă.

„Nu este nici un om viu între hotarele Geţiei cele mănoase care să nu plece capul la auzul numelui tău prea luminat... Afară, la uşă, patru ostaşi, credincioşi ţie până dincolo de moarte, ţin pe braţele lor cele din urmă capete, care mai purtau gînduri semeţe întrînsele. Patruzeci de capete stau frumos înşirate pe leasă: creştet la creştet, cu bărbile în afară. Limbile, înţepenite de duhul morţii, în veci nu se vor mai clinti din loc pentru a cîrtî şi a se răzvrăti împotriva înţeleptelor tale orînduelì"...

Sfîrşind, Haberatos îşi şterse fruntea de nădnşală cu mîneca şi se trînti cu fruntea între gurguele opincilor regale. De mare emoţie nici nu simţise că în căderea sa răpezită se zgîriase la frunte.

— Bine! E bine! – strigă vesel regele care abia acum băgase de samă că armaşul îi adusese o veste neobişnuită:

— Să-i văd şi eu! — adăogă el sculîndu-se în picioare. Vreau să-i văd!...

Haberatos se sculă şi el şi se dădu într'o parte cu acelaşi

stîngăcie cu care se fereau sclavii lui de dînsul, şi nu ştia cum să-l slujească pe rege.

Acesta porni dispreţuitor şi făţarnic, cu paşi rari şi solemni, uitîndu-se ţintă în pragul de sus, deşi ardea de dorinţa de a alerga în sărituri copilăreşti şi abia îşi oprea hohotul barbar, care îl gîlgîia în gîtlej. Uşa se deschise înaintea lui atît de repede şi de liniştit, încît se părea că se deschisese printr'un farmec. Regele întinse buzduganul înainte, şi cei patru soldaţi, care ţineau leasa în mîni, plecară capul ca loviţi de aceiaşi săgeată.

Histabazes se opri şi privi lung la şirul de capete pletoase, ale căror bărbi parfumate se întindeau drepte şi scoteau în relief chipurile de ceară şi ochii lipsiţi de lucirile vieţii.

Tabloul fioros la vedere nu turbură veselia regelui, căci el întrebă, jucîndu-se cu buzduganul prin bărbile cele mai apropiate:

— Numai patruzeci?... Era parcă vorba de şaizeci.

— Patruzeci, prea slăvite rege; douăzeci au fost ertaţi alaltăeri, ştii, cînd beai vin din ulciorul cela dela regele Perşilor.

Histabazes se gîndi o clipă şi îşi aduse aminte.

— Da, da — zise el. E drept — Dar s'au cuminţit oare?

— Dacă s'au cuminţit!... — dădu din cap cu dispreţ Haberatos. Temniţele răsună şi acum de laudele şi de rugăminţile lor smerite.

Regele zîmbi cu satisfacţia pe care i-o procură unui părinte copilul său prins cu cel dintâiu furt iscusit.

— Da, da — zise regele gînditor. — Nu mai este acum nici o limbă în tot regatul meu care să se îndoae pentru clevetirea şi defăimarea celui mai mişel dintre ostaşii şi slujitorii mei. Toate gurile cîntă laude şi toate inimile bat în acelaşi măsură cu mişcarea buzduganului meu. De-acum poporul meu e fericit pe deplin, căci orînduelile mele sînt înţelepte iar credinţa şi zelul ostaşilor mei sînt mari.

Haberatos aştepta cu mare atenţie clipa în care regele avea să sfîrşească, pentru a cădea cu fruntea la picioarele lui şi de aceia nu auzea nimic desluşit din cele ce spunea acela. Dar prea slăvitul Histabazes băgă de samă gîndul armaşului său, întinse buzduganul deasupra capului lui şi îi zise:

— Du aceste capete la coliba meşterilor curţii şi să le spui să-mi facă din ţeste, cupe smălţuite cu aur, pentru ospeţe mari, iar din bărbi, să-mi facă mături şi perii pentru iatacul meu. Nu uita să le mai spui ca să zugrăvească pe fiecare frunte cîte o năpîrcă; asta pentru ca să se ştie...

Haberatos se închină cu supunere şi oasele lui ţapene trosniră revoltate, iar buzele cele groase tresăriră de o atavică plăcere cînd atinseră sfîrcurile opincilor regeşti.

Histabazes îi puse cu blîndeţe măciuca buzduganului pe ceafă apoi se întoarse şi, încetişor, porni spre sala tronului. Mersul îi era greoiu de parcă s'ar fi mişcat în susul unui rîu,

măcar că inima îi zvicnea în piept de dorința de a se da peste cap și de a sări într'un picior până la jilțul părintelui său.

* * *

Țara Geților se întindea ca un covor verde și curat la picioarele regelui. In fiecare dimineață drumurile se desemnau ca niște lungi și largi nouri de praf ridicat de milioanele picioarelor de vite care mergeau la pășune, iar carăle de mărfuri scirțîiau în jurul tîrgurilor. Geții munceau, adunau, cărau, ca niște furnici necuvîntătoare.

Dacă ar fi știut arta misterioasă a Grecilor sau a altor popoare de dincolo de Pontul Euxin și dacă ar fi fost într'adevăr puternic atît cît i se părea că este, Histabazes ar fi pus să i se clădească, deasupra unui ținut întreg, un tumul înalt cît piramidele Egiptului, iar pe fața lui de sus ar fi înșiruit stînci de piatră, colțurate cu artă într'astfel de ordine, încît duhurile bune și rele din înălțimile cerului să citească de sus:

„Getia fericită".

Atît de obișnuită era acum lauda în țara Geților, încît sufletul sănătos al regelui simțea din ce în ce mai mult nevoia de ceva deosebit de laudă și în inima sa cuvintele opuse laudei aveau un cald răsunet.

Intr'adevăr, cale de-o zi în jurul palatului său, laudele urlau nelămurite, amețitoare ca un cor acvatic pe un șes liștov de apă în luna lui Maiu. In sala tronului, prin camerele palatului, în bucătărie, în curte, prin pod, pe toate drumurile și pe toate cărările: peste tot răsunau zi și noapte numai strigăte, bocete, cîntece și șoapte de laudă regelui.

In Sala Plăcerilor, unde cele patru regine frumoase ședeau culcate pe divanuri scumpe, bete de dorinți și de parfumuri, regele era întîmpinat cu laude de o îndărătnică fățărnicie, pentru bărbăția lui mediocră, deși, printre genele lor lungi și grele, reginele vedeau, prin fumul mirezmelor din odae, idealul de bărbat gingaș în curtenire și brutal în dezmierdări.

Zelul slujitorilor regali, armați și nearmați, era atît de mare, încît acum numai natura continua liberă și nepăsătoare, să-și schimbe aspectele ei, pe cînd oamenii își ciuntiseră, își întoarseră pe dos sau își viriseră toate gîndurile lor în cutiuțele strîmte și uniforme ale stăpînirii. Dar și sentimentele, atît de variate și de nuanțate, luau același expresie, îmbrăcau același simbol: laudă lui Histabazes. Iar cînd limba armonioasă a Geților sărăcită de puternicele expresii, pe care numai ura omenească le poate creia, căpătase de data asta o neobișnuită rafinare în modulația sunetelor și a accentelor. Aceasta, împreună cu o gesticulație convențională și bogată, făcea ca nici un gînd și nici

un sentiment să nu fie lipsit de expresie. Incetul cu încetul viața vorbirii gete se normaliza, cași viața în atmosfera laudei a regelui Histabazes. Atît numai că regele și cu poporul său vorbeau acum în două limbi strașnic de deosebite: poporul nu înțelegea pe rege, de groază, iar regele nu-și înțelegea poporul, de laudă.

Toate căile, pe care umbla mîndrul Histabazes, erau cu artă și calcul presărate cu oameni de ambele sexe, de toate vîrstele și de toate condițiile, care trebuiau să-l întîmpine cu versuri, cîntece și proverbe de spirit și de talent. Arta luase în chip fatal un mare avînt, iar poezia devenise unicul chip de a vorbi. Și tot imnuri și ode în care se cînta slavă regelui și recunoștința nemărginită a poporului său fericit. Histabazes ajunsese în scurt timp să se convingă că trei sori încălzeau și luminau regatul său binecuvîntat de Zamolxis, nemuritorul.

* * *

Odată regele încălecă fără veste pe un cal bălan de mare preț (îl primise ca tribut dela un trib de Sciți)—și porni în goana cea mai mare pe un drum care ducea la Porata.

Capitala țării Geților se afla nu departe de țărmurile păduroase ale acestui rîu mare și limpede. Era pela mijlocul lunii cireșelor, iar o arșiță timpurie încălzise până în fund apele Poratei, așa că o bae de dimineață în valurile blînde avea un farmec neobișnuit: apa era mai caldă decît văzduhul parfumat. Histabazes zbura pe drumul șerpuit, învăluit de o mireznă amețitoare pe care un vînt zglobiu o aducea din pășunile cu cimbrișor stîlcit, ori din pădurile depărtate cu tei tîrzii. In locul laudelor fățarnice și monotone, ciocîrliile și pitpalacii trîmbițau sosirea regelui naturii, a soarelui vesel și dătător de veselie. Mintea lui Histabazes era senină, căci era încredințat că nimeni nu știa încotro apucase și în ce scop.

Calul său odihnit și hrănit cu cel mai greu ovăs din cîmpiile gete ținu saltul mai un ceas întreg, iar de aici înainte el își micșoră treptat fuga, făcînd din cînd în cînd cîte o săritură nărăvașă la fiecare lovitură a stăpînului său. Peste puțin timp bălanul regelui ținea un trei-trei de cai de rînd.

Cît durase fuga vijelioasă, regele abia putuse zări cîteva părechi de mîni ridicate în sus în semn de adorație, dar tropotul calului acoperise cuvintele miorlăite de laudă, care săriseră în lături ca niște broaște speriate.

Cum mergea așa încet, la pas, calul își apleca nările spre luminărelele înalte de pe marginea drumului, cînd iată că din dosul unei tufe de păducei țîșni în curmezișul drumului un ciocîrlan moțat, mășcat și guraliv, chiar pe dinaintea botului bălanului, iar cînd ajunse cu aripile într'o movîliță de nisip cald se opri și începu să se scalde, zburlindu-și penele și dîndu-se de a răsto-

golul. Bălanul își plecă coada în pămînt, se înțepeni brusc cu picioarele de dinainte și întinse botul, avînd aerul că vrea să se convingă, dacă nu cumva era o amăgire a simțurilor ori vre-un fenomen natural neîntîlnit de el până atunci. Regele care șezuse liniștit pe cal și se desbătase, privind cu mîndrie întinderile nesfîrșite ale țării *lui*, se trezi deodată sărind de pe șea tocmai pe gîtul calului. Acum bălanul se convinse dealbinelea că nu era lucru curat, și cu toată oboseala ce o simțea în mădularele sale, se ridică în două picioare și se uită speriat împrejur, spre a-și alege direcția cea mai nimerită pentru fugă. Regele încremenise pe gîtul calului, îl apucase de urechi și se cocoșase ca o veveriță. Groaza îi învinsese și mîndria și-i deranjase ținuta de rege.

Tocmai în acest minut greu, dintr'un polog de meiu păsăresc sări un om zbîrlit și urît, care se răpezi ca o nălucă la cal și apucîndu-l de zăbala de bronz îl ținu în loc destul timp ca regele să sară iute jos, nevătămat. Calul se așeză iarăși pe toate picioarele sale, tremurînd și sforăind de frică.

Necunoscutul, un țăran ferfenițos și murdar, dădu frîul în mîna călărețului, care se vedea că e un om bogat judecînd după hainele sale curate și după opincile scumpe de piele de cerb. Țăranul se uita la Histabazes cu oarecare obidă în privire, fiindcă nu auzia nici un cuvînt de mulțămire din gura lui. Nu știa, bietul, că în fața lui stătea prea slăvitul rege al regilor, a cărui căutătură blîndă era semnul celei mai înalte cinsti pentru un nobil get. Totuși omul se simți în deajuns de răsplătit cînd Histabazes îl întrebă cine era și de unde îi eșise în cale. Țăranul îi arătă cu mîna într'o parte a locului unde se zăreau destul de bine vre-o zece bordee încinse de un văl subțire de fum și de unde veniau lătrături mînioase de cîni flămînzi și guițat de mascuri lacomi și obraznici.

Din răspunsurile scurte și necioplite ale țăranului, regele înțelese îndată că nu era cunoscut, și de aceia simți o vie dorință să mai stee de vorbă cu dînsul. Atît de mult se desfătă Histabazes la vorbele simple ale țăranului, încît scoase din chimir o monetă frigiană și i-o puse în palmă. Aceia o primi cu lacrimi în ochi, o duse la frunte, apoi la piept (semn că cinstea darul și adora pe binefăcătorul său) și o ascunse, în sfîrșit, undeva printre zdrențele lui. Și atunci un demon nestăpînit din adîncul sufletului îl îndemnă pe rege să întrebe.

— Cunoști pe măritul fiu al lui Gathanaris?

— Tatanaris? – repetă țăranul.

— Gathanaris—îl corectă regele.

— La noi în sat nu e nimeni cu acest nume.—Și țăranul strînse din umeri cu toată sinceritatea.

Regele zîmbi și-l întrebă din nou.

— Ai auzit de rege, de Histabazes?

— Am auzit. Cum să n'aud?—Și țăranul zîmbi ca la auzul unei întrebări glumețe.—Nu știu că-i mai zice și Isbatațes, cum

îi zicitu, dar pe *Rege* cine nu-l știe? Poate că l-oi și fi văzut vreodată, căci să nu spun minciuni, dar cred că am căzut până acum cu fruntea la pămînt înaintea a vre-o două sute de boeri, dar numai Zamolxis de sus ar putea să știe care a fost anume Regele. Să nu bănuești, dar mă tem că unul dintrînșii sămăna cap tăiat cu tine; atît numai că acela era mai posomorît la față și mai țapăn.

Lui Histabazes nu-i venea a crede că există în tot regatul său un singur om care să nu-i cunoască chipul. Totuși inima bună a țăranului îl domoli și avu chiar gîndul de a minți că era un negustor trac și că fusese la regele Geților cu niște daruri, ca să fie voinic a negustori prin țara lui. Cu acest prilej nu se putu stăpîni de a nu spune că din cîte popoare văzuse el în viață, popor fericit ca al Geților nu mai întîlnise, căci toată țara asta răsună de laude pentru înțelepciunea și milostivirea marelui și prea slăvitului său rege, Histabazes.

Țăranul era încredințat că acest călăreț bogat era un străin și deaceia el pufni mai întâiu de rîs, făcîndu-i semn cu înțeles din sprîncene, că astfel de glume să-i spue altuia, dar nu lui, dar amintiri grozave îl copleșiră deodată, cum acopere ceața un vîrf de munte în nopțile cu lună. Și omul începu să se zbuciume ca muncit de duhuri rele: își zmulgea barba și părul din cap, scrîșnea din dinți, bătea cu picioarele-i bătăușe și scorțoase țărna drumului și se răsucea în toate chipurile. Cu mare greutate izbuti regele să-l facă să vorbească din nou.

Și omul vorbi din nou.

Lui Histabazes nu-i venea să creadă ochilor și urechilor. Auzi pentru întîiași dată în viață că țara Geților gemea de la un capăt la celalalt de asuprirea și fărdelegile tiranilor, iar pedeapsa de a răspunde la jaf și la torturi cu cîntece de laudă pe mulți îi timpise ori îi înebunise. Femeile batjocurite în văzul copiilor și al bărbaților lor de ostașii prea slăvitului rege, se aruncau de vii în ruguri de foc și în adîncurile rîurilor, încredințate că merg într'o lume mai bună, unde oamenii se bîrfesc și se răzvrătesc, dar au și ceasuri de mulțămire.

Oricît se stăpîni regele, dar nu izbuti să asculte până la sfîrșit. O pornire copilărească, o îndărătnicie trufașă și nemotivată îl sileau să nu dea crezare vorbelor drepte, care îi înțepau inima ca o urzică. O jumătate de suflet i se punea ca o pavăză de ghiață înaintea celeilalte jumătăți arzătoare. Crusta regală, care îmbrăca omul din Histabazes, se întărea și se înțepenea tot mai mult ca pentru întîmpinarea unui atac. Și mare-i fu mirarea cînd deodată țăranul se opri brusc din istorisire, se uită împrejur cu ochii mari, plini de groază și o croi la fugă, cît îl țineau picioarele, lăsînd pe Histabazes într'o îndreptățită nedumerire.

De undeva, dintr'un ascunziș vîntul aducea gemete disperate de laudă Regelui.

Histabazes strînse din umeri și încălecă pe cal. Peste cîteva minute se opri pe malul Poratei. Nu băgă de samă că se găseau acolo trei ostași înarmați până în dinți, care îi săriră înainte și îi ajutară să descalece. Iar ca un semn de credință pentru regele lor, ostașii începură să mîngîie coada și copitele calului.

Tot ca din întîmplare, nu departe de unde descălecase regele, două babe și vre-o trei copii, cu coroane încărcate pe cap, se țineau de mînă și cîntau, cu oarecare artă în felul ei, laude pentru Viteazul Viteji̇lor. Acesta zîmbi mai întâiu cu amărăciune, ca de o glumă nesărată, dar peste puțin nu se mai putu stăpîni și începu să strige furios la dînșii, să înceteze. Doi din ostași traseră cîte o săgeată din tolbă. Cîntăreții, care nu pricepeau motivul furiei regale, se trîntiră cu capul în țărînă și începură a boci în cor laude pentru Regele Regilor. Histabazes puse mîna pe un bolovan și îl răpezi cu toată puterea spre cei trei cîntăreți încăpățînați; ostașii trimiseră și ei săgețile pe deasupra lor. Babele și copiii, împroșcați de sfărmăturile bolovanului și speriați de mersul săgeților, o luară la goană, răcnind cu groază laude pentru fiul slăvit al sfîntului Gathanaris.

Pe drumuri ascunse veniseră la Porata tot felul de curteni și de slujitori și pîndeau din desișuri mișcările regelui, mulțămiți că-i procuraseră iluzia de a părăsi palatul fără știrea nimănui.

Dezbrăcîndu-și grăbit cămeșoiul și ițarii, pînza aspră de cînepă trosnea la fiecare mișcare, și cît pe ce nu sări regele în apă cu opincile în picioare și cu cușma în cap, dacă un ostaș nu l-ar fi împiedecat la timp.

In valurile limpezi ale Poratei, Histabazes nu se mai simțea rege. In el se deșteptase copilul nebunatic de altădată. Sărea și se cufunda, ținîndu-se cu mîna stîngă de nas, lovea unda cu podul palmei, stropind vesel făpturi omenești închipuite, înota pe spate și voinicește, flutura din cap ca să-i iasă apa din urechi. Ostașii de pe țărm se uitau la el cu jind și zîmbeau prietinoși. Histabazes uitase acum și de Regat, și de laudă, și de țăran și de toate. Se ținea minte numai pe sine, ca ori și ce om care se joacă cu vre-una din primejdiile morții.

Cînd eși din apă, el zări pe mal, la o mică depărtare, ivindu-se din desișul de sălcii, ca niște broscoi printre firele de papură, capete cu ochii mari și cu gurile căscate: erau iubiții săi curteni și slujitori. Ei așteptau momentul potrivit să se răpadă la rege și, căzînd în perfectă ordine, cu fruntea la picioarele lui auguste, să-l firitisească cu formulele cuvenite.

Priveliștea aceasta îi strică pe loc tot cheful. Vorbi răstit cu cei care îl îmbrăcau (acum veniseră specialiștii) și trase chiar un pumn la ceafă unuia din ei, un fel de ministru de al lui, care îi luase urechile înainte cînd îi îndesase cușma pe cap, cu grija de a-i prinde pletele ude la locul lor obișnuit.

Ca niște musafiri, care sosesc tocmai în clipa cînd vrei să

pleci vesel de-acasă, năvăliră boerii dintre sălcii, și trîntindu-se cu fruntea la picioarele regelui, în dorința lor de a atinge opincile auguste, cu fruntea, se izbiră cap în cap de-și mușcară limbile. Felicitările lor memorizate din vreme orăcăiau în ordine, iar regele răspundea la toți cu ușoare înclinări din cap, iar pe fața lui se putea ceti cînd rușinea pe care o simte o mireasă căreia nuntașii din topor îi urează copii mulți și frumoși, cînd dorința de a-i da într'o parte prin lovituri de picior. Niciodată până acum regele nu băgase de samă urîciunea și ridicolul unei asemenea scene.

Cînd era să încalece pe cal, iată că de subt niște sălcii bătrîne și pletoase răsări o horă de fete frumoase și împodobite, care dansară în jurul unui foc în tactul unui cîntec de laudă și binecuvîntare pentru baia regelui. Fetele se sileau să pară vesele, iar chipul lor exprima tot mai lămurit nebunia. Din vreme în vreme ele se opreau din joc, iar una dintrînsele venia la mijloc și cînta singură, cu mînile întinse spre rege. Histabazes cu greu putu desluși:

In țara ta, prea slăvite rege,
Fericirea, cași moartea, sînt veșnice

Regele încălecă pe cal și porni în salt urmat de sfetnicii săi, care se înșirară în dîra de colb ridicat de copitele bălanului.

Pela jumătate de cale, mersul fugarului regesc se ogoi și boerii, unul cîte unul, se adunară într'un șir regulat, după ranguri și gradul de favoare. Acuma, deoparte și de alta a drumului, laudele și cîntecele de slavă răsunau în aer, obosite și plictisite. Regele privea la acești nenorociți ca la niște șopîrle, care se opresc din fugă și cască gura cerînd milă dela copilul răutăcios care le urmărește. Incetineala cu care mergea acum îi dădea prilej să prindă pe ici pe colo cîte o părechе-două de versuri, în care bănuia înțepături de epigramă. Astfel într'un loc, un moșneag chipeș cînta cu o voce tremurată:

La noi în sat dă oaia șăpte lînі
Și mieii zburdă singuri spre cuțit..

Unul din boeri tuși tare și regele nu mai putu auzi versurile următoare.

Ceva mai departe un băetan cu pletele blonde strigă cu mînile ridicate în sus:

Slăvit să fii tu, Rege fără seamăn
Și ai tăi ostași viteji, iubiții noștri!

Histabazes se răsuci nervos pe cal, iar armașul Haberatos tresări și își mușcă dureros buzele.

Acum regele nu mai putea înțelege cuvintele care i se aruncau în urechi, fiindcă tîmplele îi vîjîiau de mînie. Atît înțelegea el doară că groaza, ura și desnădejdea erau cuprinsul simbolizat de imnurile laudei.

Cînd ajunse la curte, furia lui Histabazes era în culmea ei.

Până în sară bătu cu buzduganul pe toți slujitorii, pe toți sclavii și pe toți boerii de divan, fără deosebire. Îi lovea dela primele bîlbîieli de laudă. Nici nu mîncă în ziua aceia: bucatele i se sleiau pe masă și vinul se răsuflă în ulcioarele grecești. Cînd înseră, părăsi sala tronului și se retrase în odaia lui de culcare, unde găsi pe cele patru regine cîntînd obișnuitul cîntec de dragoste nețărmurită pentru „tînărul și pururi neobositul Făt-Frumos, Histabazes".

Regele le alungă afară, răstindu-se cu buzduganul la ele. Dar cum reginele mai întîrziau în prag și îngînau rugăminți mieroase, Histabazes se înfurie așa de tare, că înșfăcă cu amîndouă mînile un vas grecesc de mare preț și îl azvîrli după dînsele. Vasul se izbi de un ușor și se sfărmă cu zgomot, vărsînd și balsamul scump din el cu care se ungeau reginele după baia de seară. Regele tremura de mînie în mijlocul iatacului, cînd pus parcă la cale de cineva, papagalul priponit de un picior cu un lănțuc de argint de creanga unui copăcel de bronz cu frunzele și florile de aur și de argint, se trezi din somn și începu să strige tare ca un nătîng:

'Bazi iro! 'Bazi iro!! (adecă Histabazes, eroul!)

Asta le întrecu pe toate. Histabazes se răpezi ca o vijelie și într'o clipă bietul papagal se rostogoli, subt lovitura buzduganului, ca o pasere artificială și se anină cu aripile răşchirate de o crenguță mai de jos a copăcelului.

Servitorii de noapte ai regelui tupilați prin unghere se îngrozeau de zgomotul suflării lor și făceau semne cabalistice cu limba, lipind-o cu grijă de dinți și de cerul gurii.

În noaptea aceia o furtună mare se stîrni afară, cum se întîmpla adeseaori în țara Geților, cînd ziua era prea călduroasă. Copacii din jurul palatului fremătau izbiți de furia vijeliei, iar un nuc bătrîn scrîșnea înfiorător rozînd o grindă veche. Reginele plîngeau cu gîndul la copilărie, la mame și la moarte, iar la mari depărtări de jur împrejur răsunau nedeslușite vaetele desnădăjduite ale tiranilor mai mici îngroziți de mînia neașteptată a tiranului suprem. Acesta se înăduşa subt pătura de cînepă și se zvîrcolea ca un șarpe. Somnul nu-i venea, cu toate silințele lui de a închide ochii și de a cerca să-și închipue cele mai fantastice lucruri, și mai ridicule, căci ființa lui întreagă se încorda îndărătnică și fiecare părticică din sine voia mișcare. Iar furtuna de afară venea la urechile lui ca un hohot sălbatec de batjocură, alterat de un vaer sfîșietor de plîns.

Un gînd nebunesc îi flutură deodată în mintea tulbure. Dădu nervos pătura într'o parte și bătu de trei ori din palme.

Într'o clipă patru momîi căzură cu fruntea la picioarele patului.

— Sculați, mișeilor!—răcni regele cu desgust.

Servitorii ar fi dat trei sferturi din viața lor să poată intra în fundul pămîntului. Fără să-și dee samă, pe măsură ce fruntea lor apăsa tot mai strîns pămîntul, picioarele li se ridicau în sus ca la saltimbaci. La lumina opaițului atîrnat de grindă, ei se desemnau atît de ridicoli și de sărmani, încît regele șovăi un moment între gîndul de a-i ucide și gîndul de a rîde cu hohot. Dar îi fu milă de dînșii.

— Sculați, proștilor, și ascultați ce am să vă spun—le zise el cu o voce mult mai îmblînzită.

Unul cîte unul, ca niște lupi apucați de zori în preajma unei stîni de oi, ei se ridicară cu mînile încrucișate la piept și așteptau porunca regelui.

— Știți voi să mustrați, să defăimați, să înjurați, să blăstămați?—îi întrebă el grăbit și cu un interes copilăresc.

— Prea slăvite fiu... vroi să îngăimeze cel mai îndrăzneț dintre dînșii.

— Să răspunzi numai la celace te întreb!.. M'ai auzit?.. Altfel îți sfărîm fălcile cu buzduganul—strigă furios Histabazes.

Servitorii neștiind ce să facă și ce să spue, murmurară ceva, și numai gesturile lor îl făcură pe rege să înțeleagă răspunsul.

Știau. Cum să nu știe ei un lucru atît de simplu și atît de trebuincios?

— Așezați-vă, cîte unul în fiecare din cele patru unghere ale odăii mele și să mă mustrați, să mă defăimați, să mă înjurați și să mă blăstămați! Ca pe un dușman!... M'ați înțeles?—Acuma!—Și el întinse mîna ca la o comandă de războiu.

„Cînd voi adormi, să tăceți din gură și să eșiți afară"!—adăogă el așezîndu-se în pat mai bine.

Slujitorii îndepliniră întîia parte a poruncii: se așezară în cele patru colțuri ale iatacului, și stăteau încremeniți ca niște idoli. Nici o vorbă nu eșea din gîtlejul lor. În mințile tîmpite de groază cuvintele de ocară licăreau în forma unor laude fine de poezie și de muzică. Văzînd însă că regele așteaptă cu mare atenție vrură să înceapă:

— Prea slăvite fiu...

— Eșiți afară, cîrlanilor!—răcni regele. Servitorii zburară peste prag și se mistuiră pe undeva.

Regele simți că-i urlă ceva în cap deasupra urechii drepte. I se părea, din cînd în cînd, că o mie de papagali, pe o mie de glasuri diferite,—unele ca de bufnițe, altele ca de cuc, altele ca de cloşcă speriată,—îi țipau cu obrăznicie fel de fel de laude umflate și batjocoritoare. Desnădăjduit se trînti pe spate, începu să-și tragă barba și să strige înăbușit:

— Nebunul Nebunilor!... Histabazes!... Prostul Proștilor!... Histabazes!... Ai ucis pe cei mai vrednici ostași și pe cei mai

înțelepți sfetnici!... Histabazes, Histabazes... Te-ai înconjurat de lupi mîncători, de vulpi viclene, de ulii hrăpitori și de mițe lingușitoare... Mamele pier de bună voe în ruguri și în viitori... Ostașii tăi sugrumă mai rău decît dușmanul țării tale... Vei da samă odată, Histabazes... Împărăția întunericului veșnic te așteaptă, iar posomoritul Ahreiman te așteaptă să-ți fiarbă cenușa oaselor tale păcătoase... Laudele fățarnice te vor asurzi și acolo ca un blăstăm al celor uciși, al celor chinuiți în numele tău... Histabazes, ce-ai făcut? Histabazes, ce-ai să faci?

Și regele se zbuciuma numai cu sufletul, iar vorbele lui, măcar că deabia aveau răsunetul unor șoapte, lui i se păreau strigăte asurzitoare. Doborît de greutatea propriilor sale învinuiri și blesteme, Histabazes adormi însfîrșit cu fruntea rezemată de părete, privind, în vis, la scene groaznice de măcel și de torturi.

Afară de rege nimeni nu dormea, nici în palat, nici departe împrejurul curții. Teama că slăvitul fiu al lui Gathanaris ar fi înnebunit, mărturisită în rugăciuni ferbinți însoțite de jertfe sîngeroase omenești, îi tulburase adînc pe toți. Nebunia regelui însemna pentru Geți o nenorocire cu neputință de împiedecat sau de îndepărtat. In obiceiurile sfinte ale țării nu se prevedea un asemenea caz, iar celace nu era în lege nu se putea face.

Atît numai că Histabazes, bietul, nu era nebun, ci numai răzvrătit. Era singurul om din tot regatul său care se bucura de un privilegiu atît de mare și de ispititor. Somnul adînc îi limpezi cu încetul toate apele sufletului, iar cînd se trezi, abia îi venea să creadă întîmplările prin care trecuse în ajun. Soarele bătea vesel în geamul de beșică, aruncînd în odae o lumină mîngîietoare, iar o creangă încărcată de vișine coapte se legăna greoae ca o salbă de rubine. Mintea regelui era senină și dornică de petrecere. El bătu din palme și patru servitori se izbiră cu frunțile de prag.

— Aduceți-mi o regină!—porunci vesel Histabazes, apoi căscă și se întinse atît de tare încît picioarele îi ieșiră de subt pătură și îndoiră prin puterea lor înfloriturile de bronz dela capătul patului.

— Pe care ți-o cere inima ta, slăvite rege?—întrebă un servitor mai curajos, care era fiul unui frate al său, pretendent la tronul regatului get.

— Pe Muisara!—Și regelui începu să-i zvîcnească inima la amintirea plăcerilor gustate dela cea mai ispititoare dintre frumoasele lui regine. Dinții i se stringeau, scrîșnind și clănțănind de dorință.

Și Muisara se ivi în prag. Speriată de zvonul de înnebunire a regelui și în silința de a-și ascunde spaima, ea avea înfățișarea unei zeițe surprinse de un satir. Însă cea dintăiu încrucișare de priviri spulberă din mintea amîndurora orice gînd, și de orice fel.

Liberat de minciună prin răzvrătire, Histabazes devenise un bărbat desăvîrșit. In brațele lui, Muisara acordă cele mai perverse plăceri, ca o răsplătire pentru brutala îmbrățișare dela început. Îmbrățișați și fericiți, ei își spuneau cele mai nerușinate vorbe de iubire și făceau cele mai grosolane gesturi. Muisara se alinta ca un copilaș, iar Histabazes vorbea cepeleag.

Dela o vreme Histabazes își aduse aminte cu neplăcere că e rege și că poporul get are nevoe de scumpa sa persoană. Tot atît de brutal caşi la început se zmulse din brațele iubitei sale și, ajutat de servitori, își îmbrăcă hainele de ceremonie, apoi ieși pe ușă țeapăn și ipocrit.

Cînd scobori scările palatului ca să intre în grădina de pomi, ochii lui înzestrați acum de o putere magică observară lucruri nouă și curioase.

Mai întâiu cățelul Bekala îi sări înainte și așezîndu-se pe labele dindărăt, ochii îi stecleau de iubire, iar în gura-i căscată se putea ceti pregătirea lui de a urla un imn de laudă fiului prea înălțatului Gathanaris. Motanul cel mare, urcat pe un gard își îndoise spinarea și ochii lui șireți făgăduiau fățarnice miorlăituri de laudă. Trei bucătari ai curții, sclavi, din familiile unor regi învinși în războae, cum zăriră pe rege, fiindcă vorbeau cu greutate limba getă, se trîntiră la picioarele lui și își trăgeau pumni în cefele lor grase și umede, evitînd cu dibăcie poeziile de laudă, pe care nu reușiseră să le memorizeze.

Regele rîdea acum cu hohote: atîta ridicol nu mai văzuse.

Boerii de divan îl întîmpinară cu gesturi de umilință exagerată. Histabazes, care în ajun îi bătuse cu buzduganul dela primele bîlbîeli de laudă, se desfăta acum la auzul lungilor și greoaelor formule fățarnice. El se prefăcea că ascultă cu atenție încordată, ca să-i încurajeze, apoi zbucnea în hohote de rîs. Boerii se uitau cu groază unul la altul, bolovănindu-și ochii și cu ușoare clătiri din sprîncene vroiau să-și comunice:

— A înebunit Măria Sa!

Dar regele rîdea, rîdea mereu. Cînd simți însă dureri supărătoare la încheeturile fălcilor și furca pieptului, Histabazes făcu boerilor semn să plece.

In grădină, subt un nuc mare și rotat, regele se culcă pe divanul lui favorit, de lozie, acoperit cu perne moi. Fruntea lui se posomorî ca cerul după o zi prea luminoasă.

„Ce să fac? Ce să fac, o sfinte Zamolxis?—suspină regele. Cum să mă mai înțeleg cu poporul meu, în ce limbă să-i vorbesc?... Ah, s'a stricat limba cea dulce și frumoasă a Geților cuminți de altădată. Cum are să mai înțeleagă poporul meu fermecătoarele lui povești și cîntece bătrînești, dacă astăzi fericirea însamnă sărăcie ori suferință, dărnicia—furt sau jaf, milostivirea—omor ori temniță, iar înțelepciunea—prostie ori nebunie?... Ah, s'a stricat limba strămoșilor mei"!

Și regele zîmbi cu amărăciune la amintirea că zilele trecute doi ostași geți care se certau în curte, înainte de a se lovi mînioși

cu ghioagele de războiu, se apostrofaseră cu cele mai măgulitoare cuvinte de laudă.

„Fără îndoială că acum vorbele de înjurătură şi de ocară au luat locul celor de mîngiere şi de laudă—continuă să gîndească regele.—Mare nenorocire şi asta!... Să schimbi limba unui popor, să întorci vremea înapoi, nu se mai poate"...

Şi regele zăbovi multă vreme în grădină în prada unor gînduri întristătoare.

Marele fiu al nemuritorului Gathanaris a domnit în ţara Geţilor pănăla adînci bătrîneţe. Peste o mie de sfetnici a schimbat şi mai mult de douăzeci de regine a îndepărtat din Sala Plăcerilor, şi abia spre sfîrşitul vieţii a putut convinge pe poporul get, că el nu e nici tiran şi nici nebun. La dreptul vorbind poporul get, prostimea prin urmare, n'a prea folosit din schimbarea purtării regelui şi n'a crezut, ca de obiceiu, în vorbele dregătorilor şi slujitorilor regeşti. Sămînţa laudei a urmat să se dezvolte în straturile adînci ale poporului. Două sute de ani a mai continuat el să se teamă de acelaşi rege, pe care nu l-a văzut şi nu l-a cunoscut niciodată, şi în numele căruia era chinuit şi jefuit în chip solemn. Impotriva acestui rege, Geţii proferau necontenit vorbe desnădăjduite de laudă şi strigăte sfîşietoare de binecuvîntare. Războae mari, urmate de robia la neamuri străine, mai puternice, au făcut ca fondul de ironie, ce însoţea tot mai mult cuvintele de laudă, să se contopească cu forma însăşi. Ideile de adevăr, de bine şi de frumos, cu toate nuanţele lor au căpătat pe încetul simboluri nouă, fie din unele expresii triviale băştinaşe, fie din împrumuturi dela limbile străine. Cu vremea limba Geţilor a devenit iarăşi clară, mlădioasă şi bogată, caşi înainte de tirania lui Gathanaris.

T. Hotnog

Cronica economică

Cecul-contribuţie

Echilibrul budgetului necesită, la sfîrşitul exerciţiului budgetar, acoperirea plăţilor prin acea a încasărilor.

Dar dacă această acoperire trebue să existe la sfîrşitul exerciţiului, echilibrul budgetar nu presupune o balansare a cheltuelilor cu acea a veniturilor şi în timpul de executare al budgetului.

Incasările budgetare sînt în genere mai scăzute la începutul anului şi merg crescînd către ultimele luni ale exerciţiului budgetar. Deaceia situaţia în care Statul are de făcut la un moment dat plăţi mai mari decît veniturile intrate, poate fi foarte frecventă. Statul însă nu poate amîna plăţile ce trebue să le efectueze şi atunci, în această situaţie, e obligat a recurge la „mijloace de trezorerie" adică la împrumuturi pe scurt termen prin care-şi creiază disponibilităţi pentru a putea subveni plăţilor de efectuat. Aceste împrumuturi sînt rambursate la epoca cînd impozitele Statului au fost încasate.

In Franţa mijlocul de Trezorerie obişnuit şi practicat încă dinainte de războiu era acela al emisiunii Bonurilor de Tezaur contra cărora capitaliştii făceau avansuri pe scurt termen.

Proporţia de 20 la sută ce exista între impozitele directe încasate într'un an şi cele ce rămîneau a fi încasate în anul următor s'a mărit în mod îngrijitor.

Legea din 25 Februar 1925 a căutat în Franţa să subvie dificultăţilor create prin întîrzierea încasărilor impozitelor, instituind printr'o extensiune a întrebuinţării cecului, un nou mijloc de liberaţie, prezentînd avantagii atît pentru contribuabili cît şi pentru tezaur: *cecul contribuţie.*

* * *

Decretul din 11 Mart 1925 arată modul de emisiune, de întrebuințare și de funcționare al cecului-contribuție.

Ministerul de Finanțe pune la dispoziția publicului prin toate casele Statului, precum și prin intermediul băncilor, a agenților de schimb, notarilor etc., între 20 Mart și 20 April 1925, cecuri în bucăți de 100, 500, 1000 și 10.000 franci, pe cursul de 95 la sută, care vor fi primite pe valoarea nominală ca plată a impozitelor și taxelor cuprinse în rolurile posterioare zilei de 31 Ianuar 1925.

Contribuabilii beneficiază deci, grație cumpărării acestor cecuri, de diferența dintre prețul de achiziție și valoarea nominală pe care sînt primite, ceiace se traduce prin o reducere de 5 la sută a sumelor plătite ca impozit prin acest mijloc de liberație.

Contribuțiile admise a fi achitate prin aceste cecuri sînt: impozitul global asupra venitului, impozitele cedulare, impozitele directe și taxele asimilate, cu excepția impozitelor extraordinare asupra beneficiilor de război.

Pentru a ușura întrebuințarea, cecurile-contribuții sînt emise la purtător, pe numele contribuabilului sau la ordin. Cecurile la purtător pot fi cedate fără vre-o formalitate prin simpla transmisie, iar acele la ordin prin simplă andosare, astfel că sumele întrebuințate în cumpărarea de cecuri-contribuții pot fi ușor mobilizabile. Contribuabilii care la un moment dat ar avea nevoe de sumele întrebuințate pentru cumpărarea de cecuri-contribuții vor putea prin simpla transmitere sau andosare, recupera aceste sumi. Grație cecurilor emise la ordin—care nu pot fi admise în plată decît pentru acei ale căror nume sînt înscrise pe cecuri—contribuabilii au garanția suficientă contra riscurilor de pierdere sau furt.

In cazul cînd valoarea nominală a cecurilor-contribuții achiziționate e mai mică decît suma impozitelor ce contribuabilul o are de plătit, diferența va putea fi acoperită prin mijloacele obișnuite de liberație. Contribuabilii pot cunoaște dealtfel aproximativ impozitele ce le au de plătit, luînd ca bază și aducînd corecțiunile necesare sumelor plătite cu titlul de impozite în anul precedent.

In cazul cînd valoarea nominală a cecurilor-contribuții e mai mare decît suma impozitelor și taxelor ce datorește contribuabilul, diferența va fi trecută în contul «impozite și taxe încasate cu anticipație» și va putea servi ca mijloc de liberație pentru impozitele pe care contribuabilul le va avea ulterior de plătit. Dacă până la 1 Iulie 1926 această diferență nu a fost întrebuințată, ea va fi restituită contribuabilului fără vre-o formalitate.

Cecurile-contribuții sînt scutite de taxele de timbru, iar bonificarea de 5 la sută, care reprezintă diferența între prețul de achiziție și valoarea nominală, e scutită de impozite și nu va intra nici în calculul sumelor supuse impozitului general asupra venitului.

* * *

Din cele expuse asupra funcționării, se poate vedea că noul sistem de liberație prezintă un avantaj real pentru contribuabili, întrucît se traduce prin o reducere de 5 la sută asupra sumelor de plătit drept impozite. Cum însă perioada în care contribuabilul are de făcut plata impozitelor pentru anul 1925 e mai mică decît 1 an, scontul real e mai mare decît scontul nominal de 5 la sută.

Facilitățile de transmisie, de garanție și de rambursare a cecului-contribuție, se adaugă la avantajul menționat al reducerii sumelor de plătit ca impozite.

In ce privește Statul, e de semnalat că grație acestor cecuri, Tezaurul ar putea imobiliza încă din primele luni ale anului budgetar sumele pe care le are de recuperat subt titlul de impozite și va putea astfel uniformiza suma încasărilor lunare ale budgetului.

Acesta fiind avantajul pe care cecul-contribuție îl prezintă pentru Stat, să încercăm a vedea și inconvenientele pe care acest sistem de liberație l-ar putea prezinta.

Am arătat că Statul găsește sumele de care are eventual nevoe pentru scurtă durată, prin emisiunile de bonuri de Tezaur sau prin bonuri ale Apărării Naționale (Bons de la Défense Nationale) purtătoare de 5 la sută dobîndă. Contribuabilii deci au să suporte prin intermediul Trezoreriei sarcinile intereselor ce poartă aceste bonuri, fără ca să aibă în schimb vre-un avantaj. Aceste bonuri nu puteau fi admise în plată pentru impozite decît după scadență, adică un an după subscriere.

Diferența dintre valoarea de achiziție și valoarea nominală de care beneficiază cumpărătorii de cecuri-contribuții poate fi mai oneroasă—întrucît scontul real e mai mare de 5 la sută dar avantajează pe contribuabili și nu pe capitaliști. In plus, dat fiind că aceste cecuri sînt emise în vederea plății impozitelor, durata pentru care rămîn în circulație e mult mai redusă decît acela a bonurilor de Tezaur. In privința persoanelor deci care trag un avantaj din beneficiul ce-l poartă, cecul—contribuție prezintă o ameliorare, dat fiind că acei ce beneficiază sînt contribuabilii.

Inconvenientul însă pe care-l prezintă acest nou mijloc de liberație e acela al inflației ce se produce grație cecului-contribuție. In adevăr, grație emisiunilor acestor cecuri, se mărește cantitatea de instrumente de circulație, întrucît cecul-contribuție, în special acel emis la purtător, poate circula aproape ca un bilet de bancă.

Este evident că vitesa de circulație a cecurilor va fi mai redusă, dat fiind dificultățile de a aprecia valoarea acestor cecuri, după timpul ce rămîne a curge până la prezentarea cecului ca plată. Totuși cecurile-contribuții vor putea circula și prezenta caracterele, deși atenuate, ale unui nou instrument de circulație. Din moment ce aceste cecuri sînt emise în afară de ne-

voile tranzacţiilor comerciale, ele vor avea, intr'o măsură mai redusă, din cauza circulaţiunii mai lente, caracterele hirtiei-monedă purtătoare de dobîndă. Trebue să remarcăm însă şi să insistăm asupra faptului că ceiace va determina acest caracter de hirtie-monedă e intrebuinţarea ca instrument de circulaţie al acestor cecuri.

Este evident că cecurile-contribuţii prezintă aspecte de hirtie monedă mai puţin accentuate decît bonurile de Tezaur întrucît au o durată limitată şi in plus, sînt emise pentru achitarea impozitelor şi deci nu pot prezenta pericolul de inflaţie de bilete de bancă pe care-l au bonurile de Tezaur prin faptul prezentării la scadenţă, spre rambursare. Cecurile-contribuţii nu vor putea avea acest caracter decît pentru sumele ce ar exceda pe acelea ce sînt de plătit drept impozite şi care s'ar prezenta spre rambursare după 1 Iulie 1926. Deasemeni cecurile-contribuţii nefiind reescomptate la Banca Franţei nu au caracterul de *„emisiune potenţială de bilete"* pe care-l prezintă bonurile de Tezaur in caz de panică, cînd se aglomerează la rambursare şi cînd Statul e nevoit a proceda la emisiuni de hirtie-monedă pentru a le putea achita.

Intre 20 Mart şi 20 April asistăm deci la o adevărată sporire de semne monetare, o inflaţie, iar cind cecurile-contribuţii încep a fi remise Tezaurului ca plată a impozitelor, inflaţia scade pentru a fi complect retrasă după 1 Iulie 1926, cînd toate cecurile rămase în circulaţie sînt rambursate.

In rezumat deci, cecul-contribuţie se prezintă ca un nou mijloc de inflaţie redusă, cu existenţa limitată.

In ce priveşte ameliorarea situaţiei Tezaurului, prin cecul-contribuţie, ea va depinde, ca orice măsură, de încrederea ce se va acorda noului mijloc de liberaţie.

Mai, 1925

Savel Rădulescu

Cronica psihiatrică

Necesitatea extensiunii profilaxiei turburărilor mintale

In timpul din urmă, in mai toate ţările civilizate s'a întreprins o acţiune serioasă de stăvilire şi pe cît posibil chiar de prevenire a turburărilor mintale. * Această acţiune profilactică urmăreşte atît stringerea bolnavilor (infirmi psihici, alienaţi sau anormali mintali), ameliorarea condiţiilor generale de asistenţă a lor cît şi educarea practică prin metode medico-pedagogice a celor susceptibili de acest lucru. Astfel se vine şi în ajutorul lor şi in al societăţii. Această acţiune este mult uşurată în cazurile cînd toate facultăţile bolnavilor sînt aproape egal alterate sau scăzute, prin recunoaşterea boalei chiar de către profani. Cînd însă dezvoltarea facultăţilor, de exemplu, nu este paralelă cu aceia a simţului moral sau afectiv, aşa că unul din aceste două sau chiar ambele pot fi cu totul rudimentare sau aproape absente, pe cînd inteligenţa este aproape sau chiar normală, atunci boala este mai greu de recunoscut. Greutatea diagnosticului şi deci a profilaxiei creşte atunci în raport direct cu gradul acelei disarmonii. Graţie inteligenţii lor mai mult sau mai puţin dezvoltate, aceşti indivizi sînt multă vreme consideraţi ca normali şi lăsaţi in mijlocul societăţii, dar nu întîrzie a se arăta instabili, desorientaţi, inafectivi (cu totul egoişti şi răi) inadaptabili şi antisociali, mai ales că la desechilibrul arătat se mai adaugă şi impulsivitatea. Aceşti anormali cu perversiuni instinctive dau grosul armatei vagabonzilor, răufăcătorilor, sînt în veşnic conflict cu societatea unde se află, devin uşor adepţii fanatici ai tuturor viciilor şi perversiunilor, către care simt o înclinare şi atracţie irezistibilă, iar în formele grave pot înfă-

* Şi la noi in ţară s'a propus la congresul din 1923 al Asociaţiei Psihiatrilor din Romînia, de către d. Prof. Dr. Obregia, înfiinţarea unei legi pentru profilaxia boalelor mintale.

ţişa aşa numita nebunie morală (Moral Insanity, Prichard). Indivizii din această categorie recunoscuţi ca bolnavi ceva mai tîrziu devin sau clienţii închisorilor, ai caselor de corecţiune, sau ai azilelor de alienaţi. Societatea urmăreşte deci a-i stringe şi pe aceştia pentru a-i îndrepta sau cel puţin a le da o îndrumare utilă prin *educaţia* lor, iar cind aceasta este imposibil, caută a se apăra *(prezervaţie socială)* direct contra actelor lor, contra contagiunii morale ce ei pot exercita asupra altora predispuşi şi chiar pentru a preveni apariţia acestui fel de indivizi pe viitor, împiedecind căsătoria şi perpetuarea lor.—Faţă de toate aceste forme, profilaxia este relativ uşoară, căci şi ele devin frapante mai curind sau mai tîrziu şi necesitatea izolării lor este simţită repede de mediul unde se găsesc, înainte de intervenţia psihiatrului.

Există însă forme mai discrete, mai puţin evidente care, pe de o parte nefiind agravate ca primele de o impulsivitate prea manifestă, iar pe de altă parte, fiind mascate fie de o inteligenţă uneori supranormală sau chiar de calităţi sau talente strălucitoare, nu ajung a fi recunoscute ca anormale căci nu constitue pentru mediul respectiv adevărata alienaţie mentală după înţelesul curent.

Cel mult aceste forme sint considerate ca „excentricităţi, curiozităţi, sau originalităţi" ale unor oameni de altfel normali sau chiar excepţionali, în unele privinţe. Formele acestea nu sînt atunci nici cercetate, nici tratate, necum izolate în case speciale, bine înţeles, celace le face mult mai dăunătoare societăţii ca celelalte, căci sfera lor de acţiune răufăcătoare poate fi ilimitată, mai ales datorită calităţilor exterioare seducătoare ce permit a masca fondul psihic morbid.

Deaceia pericolul ce prezintă pentru societate bolnavii din prima categorie, care au nevoe de izolare sau de internare—fiind circumscris şi limitat repede la un anumit mediu restrîns, căci este frapant şi uşor de apreciat—este aproape neînsemnat faţă de cel prezentat de a doua categorie, aceia a bolnavilor nerecunoscuţi. Aceştia trăind liberi în societate ajung uneori a cîştiga încrederea, stima şi chiar admiraţia semenilor, pe care ajung deseori a-i atrage şi chiar a-i conduce în domeniile unde ei capătă ascendent.

Influenţa lor o vedem exercitîndu-se în toate domeniile: în producţiile intelectuale de tot felul, în artă, în viaţa publică, etc. Aceştia formează falanga principală a adepţilor şi propagandiştilor „unor noi *idei* sau *curente*". La aceştia se mai asociază apoi, prin influenţa suggestiei şi seducţiei exercitată de unele calităţi proeminente ale „îndrumătorilor" şi alţi indivizi mai puţin bolnavi, cum şi *gregarii:* indivizii ce se lasă conduşi ca turmele inconştiente (Grasset). Graţie împrejurărilor deci, ei capătă putinţa de a antrena pe căi greşite un număr mare de contemporani. Max Nordau, Laurent şi alţii au arătat morbiditatea incontestabilă a unor producţii estetice, filozofice, etc. care au exercitat o mare influenţă asupra contemporanilor.

Este surprinzător cum nimeni nu cercetează mai de aproape psihicul oamenilor puşi în evidenţă, mai ales că dezechilibrul sufletesc al unor fruntaşi de tot felul impregnează, uneori foarte evident, actele lor cu caracterul lui morbid. Abia dacă după moartea unora, adică după ce influenţa lor directă a încetat şi efectele ei nu se mai pot drege, se constată sau se colportează, fără o cercetare critică ştiinţifică, că aveau anumite „vicii" grave, cutare aşa zise „manii", ba chiar adevărate obsesii, fobii, etc. care explică o mare parte a caracterului „original" al actelor lor.

O excepţiune pare a face la această neglijenţă generală *critica estetică*, care în general se ocupă—mai mult empiric, este drept—şi de studiul psihologic al autorilor de opere remarcabile căutînd a stabili nu numai calităţile estetice ale operei de artă, ci şi mediul, însuşirile personale ale autorului, cercetîndu-i viaţa, apucăturile, calităţile şi defectele numai pentru a se documenta mai bine asupra cauzelor imediate sau îndepărtate, directe sau indirecte, pentru a găsi printre ele pe cea cu adevărat specifică şi determinantă, aceia care a putut produce caracterul anumit şi special al operei în chestie. Bineînţeles că acest studiu nu poate urmări şi nici realiza o cercetare psihiatrică, nici chiar în privinţa operei în sine. De aceia, cu toată vigilenţa ei, acestei critici îi scapă deseori neobservate tocmai caracterele morbide evidente.

Deoarece intenţia noastră deocamdată este numai de a enunţa generalităţi, nu vom intra în consideraţii speciale, însă vom semnala totuşi în treacăt că printre numeroasele „curente" nouă, mai ales în artă, unele sînt manifest anormale pentru oricine. Cele mai multe sînt lipsite cu totul de sinceritate şi de putere emotivă, de sentiment, iar altele ne prezintă adevărate concepţii delirante sau fructul unor probabile halucinaţii, dovedind şi o frigiditate morală sau afectivă intensă, fie chiar veritabile psihopatii. Dacă la unele insuficienţe sau perversiuni psihice înnăscute, care pot singure constitui turburări grave, se mai adaugă agravarea produsă de excitaţia cerebrală cerută de o asemenea activitate cît şi efectul diferitelor toxice, al căror uzagiu se răspîndeşte vertiginos în mediile zise artistice, caracterul bizar sau absurd al unor asemenea producţii, evident pentru toată lumea, nu trebue să ne mai surprindă. Toate aceste manifestaţii, deşi sînt apreciate mai totdeauna de contemporani la justa lor valoare, găsesc totuşi un mare sprijin în pasivitatea şi inerţia lor datorită îndrăsnelii şi suficienţei autorilor respectivi, care îi intimidează. Căci publicul, a cărui autoritate este irefragabilă în acest domeniu, este terorizat mai ales cu obiecţia eftină şi banalizată că unele genii sau talente, valori şi curente n'au fost înţelese de contemporani, ci abia de

urmaşi, celace este neexact mai ales pentru artă: consacrarea valorilor adevărate dacă n'a fost spontanee totdeauna, n'a întîrziat niciodată. Dealtfel lucrul este natural să se petreacă astfel, căci cum spune Taine: arta se adresează nu numai rațiunii, dar încă şi simțurilor şi inimii omului celui mai ordinar, căci contrar ştiinței, ea este în acelaşi timp *superioară* şi *populară*: ea manifestă celace este mai înalt şi-l manifestă tuturor.

Dar nu putem uita că arta fiind expresia epocei respective, este un reflex al ei, şi aceasta ne-ar duce la concluzia că manifestațiile artistice actuale exprimă caracterele esențiale, dominante ale vremurilor noastre. Lucrul însă nu e tocmai astfel.

Trebue să constatăm că concepția realistă pare că a căutat a exclude treptat din preocupările ei tot ce nu este dureros, urît, hidos, etc., aşa că dacă ar trebui să atribuim artei o valoare documentară, posteritatea judecîndu-ne numai după producțiile artistice actuale ar trebui să ne vadă subt aspecte nu tocmai favorabile, atît la fizic cît şi la moral. Aceasta ar fi în mare parte nedrept, căci omenirea în fond pare a rămîne veşnic aceiaşi, schimbîndu-şi numai exteriorul, aşa că noi nu cred să fim cu mult mai urîți şi mai răi ca predecesorii noştri. Exagerînd această preocupare, mai ales operele literare, etalează viciile şi anumite porniri rele, ba chiar perversiuni monstruoase, etc. cu un lux de detalii care par că trădează un fel de voluptate din partea autorilor ce le exhibează şi aceasta nu întîrzie a ațița curiozitatea ba chiar a deştepta dorința la cei mai slabi de a le cunoaşte prin ei înşişi. Cîți morfinomani, de exemplu, nu întîlnim care au adoptat viciul în urma unor astfel de lecturi şi pentru a căuta „senzații nouă"? Dar cîți autori de acest fel nu se ştie că au practicat ei înşişi, viciile ce etalează în ochii publicului? De sigur că un atare „realism", care vede numai anume orori, făcîndu-le „interesante", şi atrăgînd atenția curioşilor asupra unor lucruri ce pot fi perfect ignorate sau... neîncercate de toți fără nici o pagubă pentru societate, nu oglindeşte moravurile epocei, ci face mai degrabă o propagandă incalificabilă pentru răspîndirea unor moravuri existente din nefericire, este drept, dar extrem de limitate. Poate deci pretinde o asemenea artă că prezintă caracterele esențiale ale noastre?

Propagandiştii aceştia periculoşi, ce lucrează în numele „artei", trebuesc bine supraveghiați şi cercetați, căci eficacitatea acțiunii lor este favorizată de receptivitatea specială în care se găseşte societatea actuală, din cauza multiplelor şocuri şi comoțiuni morale şi psihice la care a fost supusă.

Dacă însă unele manifestații nu pot da măsura perversiunii societății actuale în general, apoi de sigur că despre pervertirea societății noastre în special nu se poate vorbi nici chiar atît. Din fericire manifestațiile bolnave de care vorbim sînt simptomele unei boale străine, născută şi dezvoltată aiurea, iar societatea noastră le mimează numai, deocamdată. Căci societatea noastră tînără, cu educație şi cultură de împrumut, s'a obişnuit a importa totul fără prea mult discernămînt. Cu aceiaşi seninătate şi uşurință cu care ea importă obişnuit moda costumelor şi pălăriilor, este înclinată a importa şi moda... tuturor licențelor şi chiar a perversiunilor în artă şi moravuri. Dacă psihiatria ar putea stăvili rătăcirile în altă parte, la noi ea poate face încă mult mai mult; căci noi ştim sigur că pithiatismul,—care înfățişează prin imitație unele boale aşa fidel că poate induce în eroare şi face să se creadă în existența lor reală, atunci cînd sînt numai plăsmuite,—este mult mai puțin grav decît boalele pe care le reproduce uneori atît de bine.

Am spus că în afară de critica estetică nimeni nu se preocupă a face cercetarea psihică a contemporanilor în evidență. Cercetarea predecesorilor cearcă însă a o face istoria. Nu mai este nevoe să arăt că folosul acestui studiu *retrospectiv* şi fatalmente incomplect este departe de a fi acelaşi.

De altfel studiul istoriei se ocupă de acest lucru numai în măsură limitată şi numai cînd simte nevoe imperioasă de a căuta legătura dintre cauzele insuficient lămurite ale unor fapte sau evenimente cu personalitatea celor ce par a le fi determinat sau influențat. Această cercetare este cu totul dependentă de întîmplare, care a putut favoriza înregistrarea cu totul fortuită şi neintenționată a unor fapte pe cînd a lăsat cu totul în umbră pe altele; însă nici chiar cînd ea este în măsură a o face mai complect, nu poate duce decît la supoziții şi la concluzii abia verosimile.

Dar cît ar fi cîştigat omenirea dacă unii conducători ai maselor ar fi fost suficient cunoscuți contimporanilor lor ca anormali psihici sau chiar alienați veritabili cum erau în realitate. Deşi conducătorii dețineau puterea fie dela pura întîmplare, fie altfel şi puterea nu era îngrădită de nimic în general, nu este mai puțin adevărat că mulțimea sau chiar anturagiul unui conducător alienat ar fi găsit mijlocul a zădărnici activitatea lui dacă i-ar fi putut cunoaşte starea. De cîte frămîntări limitate sau generalizate, de cîte experimentări ale rătăcirilor unor vizionari fanatici şi de cîte aventuri n'ar fi fost scutite popoarele? Presupun numai, că progresul ar fi fost mai mare, însă în schimb pot afirma *sigur* că suferințele mulțimilor ar fi fost mai mici, dacă li s'ar fi deschis ochii la timp şi ar fi fost trezite din năuceala produsă de strălucirea unor talente sclipitoare sau de către voinți de fier tiranice puse în serviciul unor oameni cu minți rătăcite. Desechilibrul lor sufletesc ne foloseşte mult mai puțin nouă urmaşilor să-l cunoaştem abia acum.

Deci istoria face un studiu *retrospectiv* asupra personalităților ce prezintă un interes psihologic mai mare; iar critica estetică, urmărind un scop special, nu se preocupă decît întîmplător şi necomplect de chestiile psihologice ce privesc pe unii contemporani ce o interesează. Aşa dar restul contemporanilor,

fruntaşi pe alte terenuri, trebue să aşteptăm... să cadă în domeniul istoriei, adică să comită fapte cu efecte definitive şi iremediabile pentru a suscita vre-un interes în această privinţă abia după moarte? Nu are psihiatria oare un rol foarte mare de îndeplinit aici?

Frămîntările ce epoca noastră a înregistrat erau menite a zdruncina omenirea nu numai din punct de vedere fizic şi material, dar şi moral şi sufletesc. Multe noţiuni moştenite şi consacrate au suferit atingeri apreciabile, datorită unor brutale desminţiri aparente date de fapte. Aşa că nu este surprinzător că în domeniul ideilor şi sentimentelor să se fi produs sensibile perturbări. Un dezechilibru sufletesc tinzînd către... perversiunea instinctivă pare a frămînta societatea actuală întocmai ca pe indivizii psihopaţi: inteligenţa mai mult sau puţin păstrată este în dezarmonie cu simţul moral şi cu cel afectiv, care sînt extrem de scăzute. Dezechilibrul acesta n'a fost însă pregătit peste tot prin predispoziţie, ca la indivizii psihopaţi şi prin toate comoţiunile violente felurite ce au zguduit colectivităţile. Ce se poate face în situaţia actuală în care la greutăţile obişnuite, banale —deşi nu identice sau comune tuturor epocelor—se adaugă greutăţi de un caracter nou şi mai grav, pare-se? Prin analogie am putea spune că dată fiind receptivitatea sa psihică mult crescută societatea ar trebui ferită de suggestii rele (adică un fel de *izolare)*; apoi trebue făcută *educaţia* sau reeducaţia sa, mai ales din punctul de vedere moral şi sufletesc pentru a urmări *corecţia* ei, adică pentru a o pune în măsură să-şi recapete echilibrul sufletesc sdruncinat—celace este mai uşor de realizat la un asemenea bolnav al cărui dezechilibru nu este înăscut, adică prea profund, ci numai dobîndit.

Pentru acest scop mai întâiu trebue să luăm din văzul ulnit al bolnavului punîndu-le etichetele psihiatrice cuvenite şi deci micşurîndu-le influenţa: pe toţi cinicii, pe toţi amoralii ce-şi etalează cu emfază „metodele", „sistemele" lor profund imorale de înavuţire sau de reuşită în afaceri, viaţa publică etc.; pe toţi acei care din cauza anesteziei lor morale (Ballet) înşală fără scrupule încrederea ce semenii pun în ei din locurile de frunte unde se găsesc, etc., şi —pe lîngă aceste pure apariţii şi manifestaţii morbide ale epocei actuale—pe toţi psihopaţii mai mult sau mai puţin grav atinşi care se pot găsi scoşi în relief în toate epocile. Evitînd contagiunea deci, şi cu ajutorul reeducaţiei se va putea mai uşor redobîndi echilibrul sufletesc pierdut. — Dar turburarea psihică actuală a societăţii părînd a fi curabilă, putem spera vindecarea ei complectă, şi problema profilaxiei nu o mai priveşte. Această problemă însă constitue o *necesitate permanentă:* interesul ce trebue să-i purtăm nu se cuvine să slăbească nici un moment, căci graţie unei profilaxii serioase, actualele manifestaţii de boală nici n'ar fi apărut. Pe viitor însă va trebui să întrebuinţăm metoda profilaxiei boalelor corpului: mai

întâiu o adevărată *higienă* mentală şi sufletească (de resortul educaţiei familiare şi pedagogiei) şi dezvoltarea simţului critic al mulţimii faţă de toate manifestaţiile sau faptele ce o privesc direct; iar cînd boala socială molipsitoare s'ar ivi, se va cere şi aci concursul societăţii, care va trebui să *declare* cazurile suspecte, pentru a fi cercetate şi izolate.—Materialul documentar va fi supus... analizei ştiinţifice—întocmai ca produsele patologice ce se trimet la laborator—pentru stabilirea diagnosticului. Pe baza lui psihiatria va întreprinde, obiectiv şi ştiinţific, cercetarea curentelor, ideilor ce se pun în circulaţie, actelor publice şi chiar promotorilor sau autorilor lor. Prin acest control sistematic, simţul critic al mulţimii dezvoltîndu-se, selecţia fruntaşilor sau îndrumătorilor de tot felul şi în toate domeniile ar fi mai justă, mai promptă şi mai conformă cu interesele societăţii. Căci este bizar cum în vremea cînd prin *psiho tehnică* se face *selecţia profesională*, conform aptitudinilor, pentru ocupaţiile cele mai inferioare, tocmai pentru meseria de conducător al contemporanilor—indiferent în ce domeniu—nu s'a simţit încă nevoia de a face o selecţie metodică.*

Doctor Grigore Odobescu

Bucureşti, 5 Octombrie, 1924.

---

* *Nota redacţiei.*—Nu putem să ne raliem la această din urmă părere. Denunţarea unui individ atins de o insuficienţă psihiatrică de către oricine din marele public, ar putea fi inspirată de cele mai josnice pasiuni personale, răzbunare, spirit retrograd etc. Afară de aceasta izolarea şi internarea cuiva pentru o simplă manie întîmpină mari dificultăţi. Care e criteriul *obiectiv* după care se poate judeca sănătatea ori morbiditatea mintală a cuiva? Cînd e vorba de boli nervoase mai grave, lucrul e clar. Dar cînd e vorba de o simplă bizarerie a caracterului? Doar Taine scrie undeva cu drept cuvînt: „La folie n'est pas un empire distinct et séparé; notre vie ordinaire y confine et nous y entrons tous par quelque portion de nous même. Il ne s'agit pas de la fuir, mais seulement de n'y tomber qu'à demi".

Miscellanea

Rainer Maria Rilke

E unul din cei mai însemnaţi poeţi ai Germaniei de azi. Născut la Praga în 1875, a trăit multă vreme la Paris. Acolo a fost cîtva timp secretarul sculptorului Rodin. Din această ucenicie i-a rămas un sentiment deosebit şi o pricepere profundă pentru artele plastice.

Primele sale poezii se resimt de influenţa lui Heine şi Goethe, (în special culegerile „Leben und Lieder" şi „Larenopfer"). Încetul cu încetul însă, fondul său mistic se ridică la suprafaţă. Pătate de oarecare obscuritate, volumele sale „Buch der Bilder" şi „Neuen Gedichte" exprimă un suflet ardent, o dorinţă în acelaşi timp violentă şi delicată de cufundare în viaţa generală a cosmosului. Caşi R. Dehmel ori Stefan George, Rainer Maria Rilke e un şef de şcoală.

De la el proced o bună parte din poeţii Germaniei de azi.

In ultimul său număr, „Nouvelle Revue Française" publică o frumoasă poezie a poetului german, scrisă deadreptul în franţuzeşte. Pe lingă calităţile ei estetice, această bucată surprinde prin faptul că e scrisă într'o perfectă franţuzească. Iată un poet care are două limbi! Dar Rainer Maria Rilke e o rară excepţie. Numai faptul că a trăit aşa de mult la Paris, îi dă posibilitatea de a adopta o a doua limbă. Şi poate încă, vre-un amic parizian i-a corectat cîteva imperfecţii.

Ne permitem să reproducem şi noi această frumoasă poezie:

Chemins

Chemins qui mènent nulle part
entre deux prés
que l'on dirait avec art
de leur but détournés,

Chemins qui souvent n'ont
devant eux rien d'autre en face
que le pur espace
et la saison.

II

Ici la terre est entourée
de ce qui convient à son rôle
d'astre; tendrement humiliée
elle porte son auréole.

Lorsq'un regard s'élance: quel vol
par ces distances pures
il faut la voix du rossignol
pour en prendre mesure.

III

Reste tranquille, si soudain
l'Ange à ta table se décide;
efface doucement les quelques rides
que fait la nappe sous ton pain.

Tu offriras ta rude nourriture,
pour qu'il en goutte à son tour,
et qu'il soulève à sa lèvre pure
un simple verre de tous les jours.

IV

Vus des anges les cimes des arbres peut-être
sont des racines, buvant les cieux;
et dans le sol, les profondes racines d'un hêtre
leur semblent des faîtes silencieux.

Pour eux la terre n'est-elle point transparente
en face d'un ciel, plein comme un corps?
Cette terre ardente où se lamente
auprès des sources l'oubli des morts.

V

O mes amis, vous tous, je ne renie
aucun de vous; ni même ce passant
qui n'était de l'inconcevable vie
qu'un doux regard ouvert et hésitant.

Combien de fois un être, malgré lui,
arrête de son oeil ou de son geste
l'imperceptible fuite d'autrui,
en lui rendant un instant manifeste

Les inconnus, ils ont leur large part
à notre sort que chaque jour complète.
Precise bien, ô inconnue discrète,
mon coeur distrait, en levant ton regard.

„Originea Romînilor“

Primul volum din monumentala lucrare a d-lui Al. Philippide, acela care tratează despre originea noastră după sursele istorice, a apărut.

Constitue un remarcabil eveniment cultural, această operă, la care unul din cei mai mari savanți ai noștri și-a cheltuit decenii de muncă, cu o pasiune intelectuală egală doar cu acel ascetism desăvîrșit, cu acea contopire totală în obiectul cercetării, caracteristice carierei de învățat a d-lui A. Philippide.

Opera aceasta, nu ne îndoim, va rămîne de azi înainte clasică.

Această notiță nu-și permite impertinența unei recomandări. E un simplu anunț adresat cetitorilor noștri, vestind o apariție mult așteptată.

P. Nicanor & Co.

Recenzii

Dragoș Protopopescu, *Caracterul de rasă al literaturii engleze,* Cernăuți, 1925.

Preocuparea publicisticei noastre de a face cunoscută cultura engleză pare din ce în ce mai evidentă. Această ingrată sarcină de a vorbi de o societate până atunci necunoscută a fost inaugurată la noi, acum un deceniu și jumătate, de d. Ioan Botez. In această privință d-sa e un precursor și un fundator. Minunatele sale studii de sinteză asupra culturii engleze au devenit acum clasice. De atunci au apărut și alți cercetători. In primul rînd d. Dragoș Protopopescu, tînăr profesor la Universitatea din Cernăuți, care ne dă în această broșură substanțială, obiectul lecției sale de deschidere. Literat, poet, om de știință, d-sa întrunește variate calități, pentru ca să facă deosebit de interesante studiile pe care le semnează. Autorul caută care e facultatea principală a poporului englez. Se oprește la una indicată de Emerson, *artificiozitatea*, acea „factitious“ caracteristică temperamentului anglo-saxon. Trebue să înțelegem prin aceasta că englezul preface peste tot natura, adăugîndu-i contribuția umanității sale. Nicăeri puterea de prefacere a ingeniozității omenești nu s'a arătat mai fecundă, depășind peste tot resursele naturale. Din această cauză unele aspecte ale vieții engleze ne apar chiar paradoxale. „Această țară cețoasă oferă lumii observații astronomice. Nu are vre-o mină de aur, totuși e mai mult aur în Anglia decît în toate celelalte țări. E prea la Nord pentru cultura viței, dar vinurile tuturor țărilor zac în docurile ei, etc., etc.“. Același lucru se poate spune despre sistemul social, despre economia, comerțul, sistemul școlar; totul e artificial, adică dictat de om contra naturii. Această insulă stearpă e cea mai bogată țară din lume. Englezul e liber în virtuțile cetățenești, dar filistin în moravuri. E practic și totuși sistemul său școlar e îmbuibat cu limbi moarte.

Englezul nu e subordonat naturii. Activitatea sa din contra, dictează acesteia. Intre omul *meditans* al orientului și cel *cogitans* al Europei—spune d. Dragoș Protopopescu,—englezul e prin excelență *Homo faber.* Dar aceasta nu înseamnă că el e materialist. In lupta contra forțelor naturale, el dă dovadă de idealism și dezinteresare. Această trăsătură de idealism practic, activist e prezentă în toată literatura anglo-saxonă. D. Dragoș Protopopescu întreprinde în acest scop o lungă excursie de verificare. Ne arată această caracte-

ristică consequentă în vechea literatură engleză preshakespeariană, la Shakespeare însuși, la romantici, în fine la romancierii naturaliști, așa de deosebiți prin idealismul lor moral de un Zola, Goncourt ori Maupassant.

Scrisă violu, pregnant, cu erudiție și pătrundere, această broșură ne face să întrevedem ce putem aștepta de la studiile engleze ale d-lui Dragoș Protopopescu.

M. R.

* * *

Ioan Petrovici, *Studii istorico-filozofice*, „Din publicațiile Casei Școalelor", București, 1925.

Publicate într'un interval de aproape cincisprezece ani, în revista noastră sau acea de filozofie, aceste studii pe care distinsul profesor ieșan a avut nimerita idee de a le reuni în volum, aduc fără îndoială, în „micul atelier al filozofiei romîne", o remarcabilă contribuție.

Opera filozofică a matematicianului Poincaré e analizată din punctul de vedere al teoriei cunoașterii, cu pătrundere și minuțiozitate și socotită, nu fără temeinice motive, cu tot aspectul ei pe alocuri sceptic, ca „un kantism renovat, un kantism în care necesitățile mentale s'au preschimbat în convenții și decrete ale aceleiași minți". „Intre antitezele moderne, Poincaré ocupă cam aceiași poziție, pe care între antitezele vremii sale o avusese Kant".

Filozoful Alfred Fouillée, al cărui loc în gîndirea contemporană nu e de loc sigur și neclătinat, e considerat de d. Petrovici ca un mare nedreptățit și concepția lui studiată, cu o vizibilă simpatie. Nesuccesul său e cu ingeniozitate explicat prin inteligența elastică și eminamente conciliatorie a acestui cugetător, mentalitate cu totul contrară atitudinilor extreme și unilaterale, care impresionează cu deosebire însă sensibilitatea.

Problema cunoștinței în filozofia lui Spencer și empirismul ancestral al acestuia sînt disecate cu perspicacitate. Impotriva gînditorului englez, atît de influent acum un sfert de secol, d. Petrovici apără apriorismul: „Principiile apriori sînt condiții ale experienței ca atare și din această cauză mai presus de experiență. Evident, aprioritatea lor nu însemnează că ele sînt de-acapul clare în conștiințe, ci numai că își au fundamentul în funcțiile subiectului percepător. Subiectul, conceput ca o realitate dinamică, nu are numai proprietatea de a reflecta realități, ci și pe acela de a crea cel puțin forme de realități. Concepția vieții sufletești oglindă, trebue înlocuită cu acela a vieții sufletești-torent, care pe lîngă forța de expansiune creatoare, mai are și proprietatea de a oglindi".

De un interes mai viu încă, prin subiectul lor, aparținînd realității noastre naționale, sînt studiile d-lui Petrovici „Kant și cugetarea romînească" sau „Titu Maiorescu". Inrîurirea cugetării kantiene asupra lui Lazăr, Laurian, Bărnuț și mai tîrziu Maiorescu, Eminescu, Rădulescu-Motru e cu putere scoasă în relief și rolul ei ca element al redeșteptării noastre naționale, apreciat cu judiciozitate: „Și cu deosebire pentru starea noastră culturală de atunci, cînd eram în faza dibuelilor intelectuale, a fost cred mai binefăcătoare o filozofie raționalistă cu caracter apodictic, cum era în vastele margini ale apriorismului – filozofia lui Kant, decît o filozofie empiristă ca acea a lui Condillac, care – ca orice empirism – cuprinde germeni sceptici și colorit hipotetic. La o epocă mai înaintată a culturii, empirismul este un reactiv prețios în fața rigidității dogmatice; dar la început, în perioada bîjbîelilor și a obscurității, raționalismul are avantajul unei revelații intelectuale cu caracter mai tranșant și mai rapid".

Elev din cei mai apreciați și în apropiere de maestru, d. Petrovici a fost în măsură să cunoască mai bine decît alții, personalitatea pregnantă a lui Maiorescu. Și în adevăr, portretul consacrat acestui mare conducător spiritual cuprinde, după părerea noastră, în ceiace privește pătrunderea psihologică și finețea, cîteva din cele mai fericite pagini, pe care le-a scris d-sa. Asupra lui Maiorescu, gînditor și profesor, istoricul viitor va găsi, deasemeni, în el, date cu deosebire prețioase.

Studiul care închee volumul, o conferință asupra „Valorii omului", ne transportă în plină actualitate. Se vorbește, în ea, de ravajele pe care un produs bastard al darwinismului, cultul nietzschean al egoismului și al forții l-a produs în conștiința morală a omenirii, așa cum o subțiase creștinismul, cu splendidele lui avînturi spre ideal. „Este însă o adevărată aberație, ca scoborîndu-ne în trecut nu numai pe scara istoriei, ci chiar pe treptele biologice care au precedat apariția omului, să căutăm în instinctele animalității, îndreptarul conduitei omenești. Trecutul este desigur bogat în învățăminte, însă nu pentru a te îngloda într'însul, ci pentru a surprinde direcția în care trebuește depășit. Etapele evoluției zoologice sînt trepte de ascensiune, încercări premature de înfăptuire, ale acelor însușiri care apar în lumină, abia în conștiința omenească".

Cu tot caracterul atît de variat al acestor studii, unele directive, o atitudine unitară în fața marilor probleme, se degajează destul de transparent.

Adversar al individualismului amoralist în domeniul acțiunii, d. Petrovici nu e un entusiast al curentelor la modă în domeniul cunoașterii: pragmatismul american, nici intuiționismul bergsonian, acest bolșevism metafizic, cum îl caracterizează d-sa, cu o denumire desigur discutabilă, dar îndrăzneață și suggestivă.

Fidel tradiției sănătoase și moderate a unui raționalism limitat și critic, și convins că o construcție personală, pentru a fi durabilă nu poate fi clădită decît pe aceste baze, d. Petrovici scrie următorul pasaj semnificativ: „Fără a crede că filozofia lui Kant este menită de a fi deapururi ultimul cuvînt al cugetării, socot că încercările făcute pentru a-l depăși (evoluționismul spencerian, empiriocriticismul, intuiționismul, pragmatismul, sociologismul) nu au în ansamblul lor aceiași valoare ca filozofia kantiană, care, rămîne încă farul cel mai luminos de orientare în gîndire". Și aceste observații asupra lui Fouillée, caracterizează mi se pare, nu se poate mai nimerit, propria sa atitudine: „Apucăturile mistice, disprețuitoare de tot ce e gîndire limpede și normală n'au atins mintea acestui cugetător plin de măsură, logică și claritate".

Scrise într'un stil luminos și violu, colorat ades prin comparații uneori poetice, alteori familiare, studiile d-lui Petrovici se citesc ușor și plăcut. Ele ne răzbună de disertațiile greoaie, seci și pedante, care nu lipsesc, vai, din proza noastră speculativo-savantă și într'o atmosferă saturată de nevroză și egoism aduc, în adevăr, o rază de înviorătoare și senină filozofie transcendentală.

Octav Botez

* * *

Lucian Blaga, *Fenomenul originar*, „Cartea vremii", No. 4.

Lucian Blaga și-a făcut o specialitate din eseul metafizic. Foiletoanele pe care le-a publicat în „Adevărul literar" și din care a strîns o parte în acest volum, erau foarte interesante. Inclinat prin afinitate către misticism, d-sa urmărește de aproape toate sistemele care

tratează despre filozofia vieţii şi intuiţia care ne-o revelează de la romantici şi până azi.

In această mică lucrare se face „biografia unor metode". E vorba de metoda intuitivă-organică, inaugurată de Goethe în stabilirea fenomenelor originare (Urphänomen), găsirea „polului fix în goana aparițiilor". Această metodă se îndepărtează de orice raționalism: nu intelectul priveşte realitatea, ci „viaţa priveşte viaţa". Prin aceasta ea se îndepărtează de scopul şi procedeele ştiinţei. D. Blaga urmăreşte istoria acestui fel de a vedea la diferiţi gînditori, trecînd de la romantici la Strindberg, Weininger, Nietzsche, Chamberlain, Spengler, Keyserling. Ne mirăm că lipseşte Schopenhauer, Guyau şi Bergson.

Cu toate acestea, toţi aceşti autori, deşi înrudiţi în preocupări, pot fi bagaţi cu greutate subt aceiaşi etichetă. In orice caz nu subt acea a „fenomenului originar".

Filozofia vieţii, intr'atît întru cît se opune ştiinţei, e discontinuistă. Intuiţia ne învaţă că viaţa e o perpetuă creaţie, o continuă succesiune de forme inedite.

Dar „fenomenul originar" înseamnă o regularitate, o permanenţă, o lege. Cum e compatibilă atunci o asemenea stabilitate cu elanul vital, veşnic creator, veşnic original? Iată o întrebare, care se pare că nu-l stinghereşte pe d. L. Blaga.

Calităţile de formă sînt acelea ale unui literat şi poet.

M. R.

* * *

Şt. Bezdechi, *I. Euripide: Bacantele, Alceste, Ciclopul.—II. Xenofon: Apologia lui Socrate,* traducere, „Cultura Naţională", Bucureşti, 1925.

I. Intâiu o constatare banală: Clasicismul nu este iubit în ţara noastră. Mai toţi, care au venit în contact cu literatura greacă şi latină, au o repulsie, o oroare ce nu le dispare nici în anii bătrîneţii. Explicaţia faptului stă nu în dificultăţile pe care le-ar prezinta învăţarea acestor limbi, ci în pedantismul sec şi posomorît cu care profesorii au înfăţişat elevilor textele de tradus. Dînşii n'au simţit viaţa ce pulsează în operele literaturilor antice şi nu s'au putut entuziasma de frumuseţa ce birue surizătoare vremea. Şi-au înfipt dinţii în coaja amară a nucii şi au svîrlit cu desgust miezul fructului la care n'au reuşit să ajungă.

Deaceia traducerea, lucru foarte greu prin sine însuşi, dacă trebue să impresioneze pe cetitorul modern, să-i deştepte idei şi sentimente cît mai apropiate de acele pe care autorul le-a produs în sufletul contemporanilor prin opera sa, devine şi mai grea cînd are de luptat cu repulzia şi lipsa de interes a cetitorului romîn pentru astfel de producţii. La noi deci traducătorul are datoria să reabiliteze clasicismul. Acest lucru îl încearcă şi d. Bezdechi. După „Nourii" lui Aristofan, d-sa ne dă trei drame ale lui Euripide. Fiecare piesă este precedată de un studiu introductiv, iar Bacantele sînt urmate şi de un studiu psiho-patologic a cărui utilitate nu o putem vedea; modernizarea excesivă a tragicului il despoae de farmecul antichităţii şi-l pune intr'o concurenţă neleală cu scriitorii contemporani. Decorul şi mişcările scenice sînt indicate just şi drama antică se înfăţişează perfect inteligibilă cetitorului, scutit astfel de prea multe eforturi.

In treacăt ţin să fac o rectificare la afirmaţia d-sale dela pag. 13: „Acolo în Macedonia, unde cultul dionisiac se păstra într'o formă mai genuină, avea el prilejul să constate cum se nasc religiile populare". Aceasta nu-i adevărat. Cultul dionisiac este străvechiu; Sumirii, Babilonenii, Egiptenii, vechea populaţie egeană l-au cunoscut. Subt

forma în care-l au Elenii se pare că l-au primit dela Cretanii minoici: Dionysos apare în Euripide cu atributele zeului adorat subt forma de taur în Creta: ταυρόκερων θεὸν στεφάνωσεν τε δρακόντων στεφάνοις, ἔνθεν ἄγραν θηροτρόφον Μαινάδες ἀμφιβάλλονται πλοκάμοις (vers 100—104) şi deasemenea versul 920—22 unde Dionysos se arată lui Penteu subt forma de taur; nu lipseşte nici λάβρυς, securea rituală, cu care se ucidea victima, element specific cretan. Acest cult s'a prelungit în părţile sale esenţiale, până în zilele noastre, subt forma cultului lui Christ şi al mamei sale.

Să vedem însă cum prezintă d-sa publicului romînesc textul lui Euripides. Relevăm mai intâiu cîteva neexactităţi, pe care le-ar fi putut, credem, evita: astfel în Βάκχαι, versul 26—27.

ἐπεί μ' ἀδελφαὶ μητρός, ἃς ἥκιστα χρῆν
Διόνυσον οὐκ ἔφασκον ἐκφῦναι Διός

il traduce:

„Fiindcă *mama cu-ale ei*
(plin de indignare),
Surori.—Da! Tocmai cine n'ar fi trebuit!—
Au spus că Dionysos nu-i născut din Zevs,

pe cînd sensul este: „Pentrucă surorile mamei, tocmai cine nu trebuia, au spus că...". Apoi pe τρικόρυθες .. κορύβαντες (ibidem, vers. 122) îl redă prin „Coribanţii cu trei coifuri", imagină absurdă şi comică. Τρίκορυς este cel ce poartă un τρίπτυχον τρυφάλειαν, un coif făcut din trei pături de piele; expresia este analoagă cu τρικόρυθος Αἴας din Or. 1480 şi τρίπτυχος αὐλῶπις (Iliada Λ 355).

Confuz şi greşit redă versurile 289—294 tot din Βάκχαι:

...Cînd Zevs a smuls pe *fiuo* din foc
De trăsnet şi l-a luat cu sine în Olimp,
Soţia lui voia să-l svîrle jos din cer.
Dar Zevs îi mintuī şi iată cum: Ca zeu
Ce e, a rupt din aerul, ce 'nconjură
Pămîntul, o bucată în *care l-a ascuns*
Ca un zălog spre a potoli gîlceavile
Soţiei sale".

Unde observaţi că vorbeşte Tiresias, proorocul bătrîn care crede în zei, dar pe care d. Bezdechi îl pune să se exprime aşa de respectuos despre Dionysos; apoi ἔθηκε τόνδ' ὅμηρον ἐκδιδοὺς εἴδωλον Ἥρας νεικέων înseamnă că Zeus a făcut din aer chipul lui Dionysos şi l-a dat Herei, ca să se termine cearta, în locul adevăratului Dionysos pe care l-a luat Hermes şi l-a dus în Nysa.

Trecem peste denaturări de sens mai mici. Dar versurile 1160—1164:

Βάκχαι καδμεῖαι
τὸν καλλίνικον κλεινὸν ἐξεπράξατε
ἐς γόον, ἐς δάκρυα.
καλὸς ἀγών, ἐν αἵματι στάζουσαν
χέρα περιβαλεῖν τέκνου.

sînt rău interpretate prin ale sale:

„Tebane Bacante,
Vestita biruinţă cîştigată
V'aduce numai lacrimi şi jale.
Frumoasă *ispravă să sari* asupra fiului tău
Cu mîna picurîndă de sînge cald".

Inţelesul este: Aţi preamărit deplin pe victoriosul zeu prin jale şi lacrimi (căci uciseseră pe duşmanul lui). Frumoasă biruinţă: să faci pe mamă să-şi moaie mîna în sîngele copilului său.

Incetăm, căci am da o întindere prea mare acestei recenzii.

Ceiace te uimeşte este inegalitatea. Alături de pasagii bine traduse, unele chiar frumoase, cum e de pildă parodosul din Ciclopul, te izbesc expresii comice, vulgare şi unele chiar triviale:

De exemplu:

Tiresias ...Ai să-l vezi pe stînca dela Delfi tropăind
Cu facle, sau pe cele două culmi, smucind
Şi fluturînd toiagul bachic glorios
Prin toată Grecia. Penteu, ascultă-mă:
Nu crede că puterea e în lume tot,
Şi nu-ţi închipui că eşti deştept cînd eşti
Bolnav la minte. Hai primeşte 'n ţara ta
Pe noul zeu, şi dă-i prinos, exaltă-te
In cinstea lui, gătindu-ţi capul cu cununi (pag. 42).

Şi Penteu răspunde:

Jos mîna! Mergi aiurea să te exaltezi
Şi nu mă molipsi de nebunia ta!
...(către suită) S'alerge cineva
Din voi ca să dărîme, răsturnînd pe dos,
Cu pîrghia, locaşul ăstui ghicitor.
Pân' i'l va face una cu pămîntul—şi
S'arunce vîntului panglica-i de profet (pag. 43).

Iar în pagina următoare: „N'ar sta frumos la doi bătrîni să cadă 'n nas".

Uneori d. Bezdechi, reduce, nu ştiu prin ce minune, pe Euripide până la proporţia lui Carol Scrob, cum de pildă în corul ce termină actul II:

Viaţa-i scurtă şi de-aceia
Cine aleargă îndărătnic
După 'nalte idealuri,
Perde fericirea simplă
Care-i stă la îndămînă.
Şi pe cît îmi pare mie
Astea sînt apucături
De nebuni eşiţi din minte.

Sau are versuri ce ne aduc aminte de Ţiganiada:

(Ciclopul pag. 143): Apoi de ne-oi băga şi tu în foc şi ne-oi mînca
Pe cei scăpaţi din cel prăpăd, de! Incotro
Să mai apuce omul? Crede-mă să laşi
A burţii năbădae".

Cînd nu întrebuinţează deadreptul stilul mahalalelor:

Apolon: Soţiei lui Admet, chiar ca bătrînă de-ar
Muri, i-or face-o 'nmormîntare clasa 'ntîia

(Alceste, pag. 191).

De altfel această din urmă piesă te jigneşte profund prin mahalagismul limbii.

D. Bezdechi s'a grăbit dînd publicităţii asemenea traducere.

E regretabil şi pentru d-sa şi pentru Euripide şi pentru literatura clasică, pe care d-sa e dator să nu ne-o arate subt această haină ridicolă şi falşă.

II. Incontestabil mai bine tradus este Xenofon. Desigur, d. Bezdechi nu a redat eleganţa şi graţia, pe care limba elenă o păstrează chiar în Xenofon şi fraza sa apare de multe ori greoae şi stîngace. In tendinţa de a ne da o limbă cît mai romînească, d-sa nu izbuteşte totdeauna să se ferească de expresii vulgare şi unele de un gust îndoelnic, ca de pildă: „Iar Socrate luîndu-l în rîs şi făcînd pe răsfăţatul" (pag. 45). „Pe zei, Antistene, zise Socrate, nu-mi mai bate capul" (pag. 46), „furînd boarte" (pag. 71), „o ruşine binecuvîntată" (pag. 91), „Acum voi sînteţi la fel cu cele două mîni pe care divinitatea le-a făcut să se ajute una pe alta iar ele-şi uită de menirea lor *ca să-şi pue piedici una alteia*, sau ca picioarele... care ar căuta să-şi *puie beţe în roate unul altuia*". (pag. 100), „ai vre-o nădejde că n'o să *te duci pe copcă* şi tu şi corabia?" (p. 110), „Vei vedea după o matură cugetare" (pag. 111), „să nu se ducă pe gîrlă vechea recunoştinţă", (pag. 113), etc., etc.. Cred că se puteau evita asemenea expresii cum şi împerecherile ciudate dintre expresii prea neaoşe şi neologisme care dau stilului un aspect baroc. — Altmintrelea traducerea e bună şi greşeli de text nu sînt.

M. Jakotă

Revista Revistelor

Revista de Filozofie, No. 3 -4.

Cuprinde un studiu mai larg al d-lui C. Rădulescu-Moiru, despre „Personalismul energetic" care a servit drept materie unei comunicări la Academie.

Se știe că atitudinea filozofică a profesorului din București e legată de acest sistem de idei. De data aceasta ni se dă o verificare prin istoria filozofiei și a culturii. Alte articole mai mici sînt semnate de d-nii I. Brucăr (Salomon Maimon) Dr. Reisner (Creștinism și antichitate), Vasile Nicolaescu (Denumirile stărilor emotive în limba romînă) etc. Acesta din urmă cuprinde interesante puneri la punct în terminologia filozofică.

In recenzia d-lui M. Florian despre „Introducere în metafizică" a d-lui I. Petrovici, găsim cîteva afirmații curioase. De pildă la p. 6: „Istoria filozofiei, acest labirint de sisteme, ne arată că metafizică fără misticism nu e cu putință, și nici n'a existat vreodată". Dar sistemele raționaliste?

Autorul se arată sceptic în privința fecundității metafizicei. Tocmai acum, cînd e vorba de un așa de viu „renouveau" al acestei discipline? D. M. Florian e dispus chiar la sacrificarea metafizicei: „Noi credem însă că filozofia de azi are tot interesul, spre a începe o viață nouă, să renunțe fără regret și la metafizica tradițională și la cea mai nouă, care e teoria cunoașterii".

Dar peste două rînduri, d-sa se contrazice, cînd așteaptă o nouă orientare: „Cel puțin cu titlul de probă, o nouă orientare ne surîde cu multe nădejdi de izbîndă. Dar dacă metafizica e inutilă, chiar periculoasă, cum reesă din rîndurile de mai sus, la ce bun, să mai așteptăm o nouă orientare"? Și ce înțelege d-sa prin această nouă orientare? Nu i se pare că e indicată deja prin lucrarea d-lui I. Petrovici?

O monedă internațională

Problema monetară era, altădată, o chestie de administrație interioară a unui stat și se putea cu ușurință rezolvi în legătură cu interesele lui mărginite. Astăzi, însă, cînd producția lumii a ajuns la proporții gigantice și statele sînt fatal și reciproc silite să producă și să consume, probleme e în strînsă legătură cu interesele tuturor statelor și se pare că numai o monedă internațională, emisă în anumite condiții, ar pune capăt dezordinei financiare.

Cele mai multe state și-au depreciat moneda națională, emițînd mereu bilete fără valoare, fapt care a condus la inflație. Tranzacțiile internaționale s'au compromis și încrederea populațiilor în moneda țării lor s'a pierdut.

Care ar fi leacul în contra inflației și în redobîndirea încrederii în monedă?

Trebuesc luate nu măsuri locale ci internaționale, care pe lîngă o valoare economică, să aibă și una politică: să se creeze o monedă internațională care să facă imposibilă inflația și toate urmările ei.

Sistemul ar fi: crearea unei mari bănci de emisiune internațională, care să emită bilete cu garanție în aur, și care să aibă același curs în toate țările și să reprezinte valoarea obiectului cumpărat.

Moneda introdusă astfel ar înlocui încetul cu încetul pe cea veche în fiecare țară. Rezultatele ar fi poate mai fericite. Inflația ar fi imposibilă și războaiele evitate.

(Victor Augagneur. *Revue Mondiale*).

George Bernard Shaw

Fr. Harris, cîtva timp directorul lui „Saturday Review", face cunoștința lui Bernard Shaw în preajma anului 1892, pe timpul cînd acesta era critic muzical la jurnalul „The Star" și la „The World", până la moartea fundatorului său Ed. Yates.

Ca colaborator al revistei pe care o conducea, Fr. Harris a putut cunoaște pe Bernard Shaw și a fost în măsură de a ne da cîteva note utile, relative la marele scriitor englez.

Bernard Shaw este tipul Don-Quichotte-lui modern, care cași cel clasic disprețuește prezentul. Insă pecînd eroul lui Cervantes trăia în cultul unui trecut dispărut, pe care ar fi vrut să-l reînvie, don Quichotte-ul modern urmărește un plan mai puțin utopic, acel de a ameliora condițiile prezente de existență și de a forma o civilizație nouă, o adevărată împărăție a omului pe pămînt.

Arma cu care combate politica egoistă și ipocriziile țării sale este o armă de esență divină: „humorul".

Shaw face parte dintr'o familie irlandeză de Snobi protestanți. Mama lui însă l-a crescut dela vîrsta de zece ani într'o atmosferă de deplină libertate intelectuală și de revoltă anarhică. Nimic nu-i era oprit. Grație unui prieten al mamei sale, om genial, care s'a ocupat de copilăria și adolescența lui Shaw, acesta capătă o educație literară și muzicală foarte îngrijită. Cunoaște pe Molière și pe Dickens tot așa de bine ca pe Mozart și Wagner.

In 1895 Shaw începe să trimeată un articol hebdomadar de critică teatrală la „Saturday Review". Seriozitatea, sinceritatea și inteligența cu care se achita de această meserie îi atraseră reaua voință a tuturor directorilor de teatre. Aceasta nu l-a împiedecat însă să cunoască de timpuriu gloria ca autor dramatic. In special în America, teatrul lui Shaw avea un așa de mare succes, încît cîștiga mai mult decît putea cheltui. In anul 1898 se însoară cu o femee destul de bogată, așa că perioada de luptă pentru existență nu a durat mult.

Predominanța notabilă a spiritului asupra inimii și a corpului, disprețul pentru tot ce nu este idee și o continuă preocupare intelectuală strică uneori pieselor lui Shaw.

Ca aproape toți intelectualii timpurilor noastre, zice Fr. Harris, Bernard Shaw a fost întotdeauna obsedat de dorința de a reforma lumea și de a o face mai în conformitate cu aspirații ideale. Socialismul lui Shaw este consecvent. El rămîne socialist până la urmă: în anii de glorie poate mai mult decît în anii cînd era un jurnalist mai mult sau mai puțin cunoscut.

In piesa sa „Androcles și leul" tratează chestia creștină și ceiace-l interesează mai mult nu e Isus ca om, ci doctrina creștină care ar fi fost propovăduită după autor chiar dacă n'ar fi existat Isus. Ea singură ne-ar fi putut scăpa din dificultățile actuale dacă Isus ar fi vrut să întreprindă sarcina de om de stat.

Adevărata religie a lui Shaw și opinia sa relativă la senzul vieții este fericirea deplină de a servi o cauză a cărei măreție o recunoști singur și de a te consacra ei exclusiv; de a fi o forță a naturii,

nu „un egoist pachet de dureri şi doleanţe, indignat că universul nu este preocupat de a-l face fericit".

Meritul cel mare al lui Shaw este că a putut să se ridice deasupra prejudecăţilor britanice şi mai ales deasupra obiceiului înrădăcinat în Anglia de a scuza stupiditatea imbecilă printr'o pretenţie de superioritate morală.

Shaw odată pentru totdeauna probează că poţi fi bun fără a fi pentru aceasta implicit şi prost. Caracterul irlandez al personalităţii lui Shaw ne îndeamnă să credem că geniul englez va fi într'o zi purificat de insularism.

(Fr. Harris. *Nouvelle Revue Française*, Iulie).

Originile gobinismului în Germania

In Noembre 1876, la Roma, contele de Gobineau întîlni pe Ricard Wagner întâia oară; a doua fu la Veneţia, cînd Wagner descoperi originalitatea noului său cunoscut. Se vorbea despre Don Quichotte; Gobineau zise deodată: „Cervantes a făcut o faptă rea: a făcut să se ridă pe socoteala unui om cinstit şi inimos". Wagner voi să cunoască operele acestui om, ce-l uimea aşa de profund, îi citi operele şi găsi că îmbrăţişau toate problemele ce atunci munceau gîndurile sale. Din acel moment şi pânăla moarte, marele muzician german fu un admirator pasionat al lui Gobineau; după îndemnul său Ludwig Schemann, autorul unui frumos studiu asupra lui Schopenhauer, şi-a luat sarcina de a lucra pentru gloria lui Gobineau, pentru răspîndirea operei sale, fără nici un gînd de propagandă politică. In 1894 întemeiază *Gobineau-Vereinigung*. Prestigiul lui Wagner, un oracol pe vremea aceia în Germania, entuziasmul lui Schemann, munca sa perseverentă, acestea sînt originile gobinismului în Germania: toţi wagnerianii au devenit gobinişti.

Schemann începu prin a se interesa de opera noului său zeu. Prima manifestare fu reeditarea epopeei unui erou pe care o prefera Wagner: *Amadis*, în 1887. După cîţiva ani obţinu dela d-na de La Tour manuscrisele şi drepturile în favoarea societăţii Gobineau, din care făceau parte toţi wagnerienii germani, iar dintre francezi Schuré, P. Bourget, Albert Sorel şi alţii. In 1898 Schemann traduse: *Incercare asupra inegalităţii raselor*, apoi publică în franţuzeşte şi în traducere germană tragedia *Alexandru Macedoneanul*. Prin 1903 traducea *Renaşterea* care avea să aibă un prodigios succes de librărie.

Publicarea în 1900 a operei lui St. H. Chamberlain: *Bazele veacului XIX*, prin care se justifica misiunea providenţială a Germaniei în lume şi se infiltra în sufletul Germanilor că ei sînt un popor de elită, că adevăraţii Germani trebue să evite decăderea şi să ia dînşii în mînă destinele ţării, întunecă pentru moment în ochii Francezilor adevărata origine a gobinismului. In adevăr, opera lui Chamberlain sămăna grozav cu ideile emise în *Incercare asupra inegalităţii raselor omeneşti* de Gobineau, minus pesimismul şi Hugens Kretzer declară că opera lui Chamberlain ar fi fost cu neputinţă fără Gobineau. Asta fu de ajuns pentruca Germanii familiarizaţi deja cu scriitorul francez, să-l considere de aici înainte ca un genial precursor. Societatea Gobineau n'a lucrat însă niciodată în sensul acesta; n'a avut gînduri ascunse politice.

Lucrarea lui Ernest Seillière: *Le comte de Gobineau et l'Arianisme historique* apărută la 1903, atrase atenţia Francezilor asupra compatriotului lor, dar le împlîntă totodată în minte ideia că Germania cultivă gobinismul cu gînduri imperialiste. Seillière, criticînd *Incercarea* nu vede că în această operă *care reprezintă omenirea mişcată de dinamismul rasei*, toate imperialismele puteau căuta justificarea lor. In adevăr Englezii descoperă şi ei în Essai-u proba superiorităţii anglo-saxone; mai înainte, un proprietar de sclavi în Filadelfia pretindea că Essai-ul apăra sclavagiul. Chiar şi Negrii sînt gobinişti: unul din ei, punînd

înainte de toate arta, susţinea că trebue să ai în vine sînge negru ca să fii artist.

Apărătorii democraţiei găsesc în Gobineau principiul cel mai favorabil tezei lor: faptul că în interiorul grupurilor naţionale amestecul a nivelat indivizii şi clasele; conservatorii, cu discipolii lui Maurras văd, din contra, un argument pentru a cere expulzarea elementelor vătămătoare, care nu-s pur naţionale. In fine bolşevicii reclamă pe Gobineau ca pe unul din ai lor. Germanii sînt deci în numeroasă companie. La ei chiar, pangermaniştii rasişti se sprijină pe Gobineau şi explică înfrîngerea prin venirea la putere şi infiltrarea în domeniul cugetării a elementelor ce nu-s curat naţionale: sînt antisemiţi şi cer expulzarea Evreilor, in vremece, lucru picant, numeroşi Evrei sînt gobinişti: nu e rasa evreiască cea mai pură de orice amestec?

(Léon Deffoux. *Mercure de France*, Iunie, 1925).

Oligarhia romînă

Studiu asupra istoriei capitalismului în Romînia

Cu toată dăinuirea modului de producţie feodal agrar în ţara noastră în cursul secolului trecut, d. Zeletin a susţinut în studiile sale că „Romînia nu urmează o evoluţie economică proprie, deosebită de tipul celei din Apus."

Transformarea capitalistă a agriculturii în Romînia s'a impus, fireşte, în puterea aceleiaşi necesităţi de a preface şi pămîntul într'un mijloc de producţie de mărfuri, care a stat la baza acestui proces în întreaga lume, dar fazele evoluţiei şi urmările economice se prezintă deci, altfel decît în Apus. Căci în cazul acesta nu avem a face cu tendinţi de transformare capitalistă, ci cu o invazie capitalistă externă, cu o semnificare economică specială.

Această invazie comercială, determinată de trebuinţa capitalismului apusan de a-şi redeschide noi resurse de produse agricole şi debuşeuri pentru industrie, nu a urmărit decît introducerea acelor elemente ale economiei şi societăţii burgheze capitaliste în Romînia, de care avea nevoe pentru afacerile ei, nu însă şi lichidarea feodalităţii şi revoluţionarea modului de producţie. Nu există şi nici nu a fost creat de invazia capitalistă un capitalism naţional, care să fi avut nevoe de o supra-structură juridică şi politică, potrivită intereselor lui.

Comerţul cu Europa impunea un regim de proprietate privată, impunea circulaţia de mărfuri capitalistă şi economia bănească şi chiar prin acest fapt, un regim politic şi juridic burghezo-apusan. Nimic nu cerea însă, nici în interior, nici din afară şi schimbarea modului de producţie. Era necesar, cel mult, adaptarea lui, la noile împrejurări. Iată de ce la noi, nu a existat o burghezie adevărat revoluţionară, ci numai nişte ciudaţi agrarieni revoluţionari. Legea din 1864 însemnă o nouă etapă în evoluţia agrară a Romîniei, numai sub raportul formal. Ea realizează numai juridic transformarea coproprietăţii feodale în proprietate burgheză, dar nu schimbă real relaţiile de producţie. Emanciparea formală a iobagului e corectată prin faimoasa lege a tocmelilor agricole. In epoca neoiobăgiei, ale cărei caractere specifice au fost bine descrise de Gherea, dacă proprietatea pămîntului a devenit burgheză, munca a rămas feodală.

Capitalismul comercial romîn, deasemeni, neputîndu-se baza pe o producţie industrială naţională e o creaţie şi o anexă a capitalismului străin invadant şi nu are alt rol, decît să mijlocească afacerile Apusului. Capital de camătă, el e fără influenţă dizolvantă asupra relaţiilor de producţie existente şi nu exercită nici o influenţă revoluţionară, asupra economiei romîneşti. Identificarea sa cu capitalismul istoric fiind imposibilă, afirmarea existenţei unei politici mercantiliste a statului romîn, în serviciul acestui capital e un non sens. Capitalul bancar, în Romînia, serveşte de asemeni nevoile unui capitalism comercial străin şi dacă reprezintă din punct

de vedere istoric un progres tehnic și organizator, nu reprezintă însă și unul economic, precum ar fi necesar, pentru a se putea vorbi de inaugurarea unei noi faze de evoluție capitalistă.

„Evoluția burghezo-capitalistă în totalitatea ei e însă condusă de revoluționarii burghezi și aceștia apar astfel prin natura lucrurilor ca clasa reprezentativă a invaziei capitaliste și în consecință ca pătură dominantă, în Romînia.

Exponenți ai unei tendințe mai generale de europenizare, care nu are nici o legătură cu viața țării, această misiune specială istorică legitimează și poruncește în cele din urmă deslipirea lor totală de celelalte clase sociale și prefacerea lor in oligarhie politică. Ceiace determină această oligarhie să facă politică e indestularea economică, pe care o găsește, în exploatarea statului, în interesul ei particular. Apariția capitalului bancar, adică a unei prime organizări capitaliste, îngădue acestei oligarhii parazitare, să treacă de la exploatarea directă a statului, la aceia a vieții economice, cu ajutorul acestuia. Regimul nostru oligarhic e însă departe de a fi, cum susține d. Zeletin, identic cu absolutismul luminat. Pentru asta ar fi trebuit să existe la noi, anumite condiții economice realizate în Apus: capital comercial, combinat cu capital industrial și înzestrat cu tendinți organice spre concentrare și centralizare.

Romînia feodală, invadată de capitaluri în epoca ei revoluționară și apoi comercială, nu are nimic comun cu Europa creatoare de capitalism a epocii absolutiste.

Politica de stat, în deosebi protecționismul se preface în mâinile oligarhiei romîne, dintr'un mijloc de promovare a dezvoltării industriale și capitaliste, în genere, într'un mijloc de satisfacere a intereselor ei speciale, având ca rezultat, permanentizarea anemiei industriale. Această oligarhie, are un caracter din ce în ce mai reacționar și penetrația ei în viața economică, departe de a o preface în burghezie, creiază dimpotrivă un adînc antagonism de interese burghezo-oligarhic".

(Lotar Rădăceanu. *Arhiva pentru știința și reforma socială*, No. 3 și 4. 1924).

Mișcarea intelectuală în străinătate

LITERATURĂ

Paul Morand, *L'Europe galante*, Bernard Grasset, Paris.

Noua culegere de povestiri a lui Paul Morand amintește pe amuzantul și strălucitorul artist din *Fermé la Nuit* și *Ouvert la Nuit*, dar conține un element nou mai grav, cuprinde orizonturi mai largi. Cele mai bune nuvele din acest volum denotă, sub înfățișarea lor rapidă și indiferentă, o cunoaștere sigură a națiunilor europene, cu istoria lor politică și reacțiunile lor psihologice.

„*L'Europe galante*" este un document care oglindește falimentul oricărui ideal, decăderea sau mai exact dispariția amorului, înlocuirea plăcerii prin excitare, disprețul culturii. O horă a tuturor popoarelor zdruncinate, cu nervii detracați, lipsite de inimă și suflet, zbuciumîndu-se prin dancingurile și palace-urile Europei moderne.

François Duhourcau, *L'Enfant de la Victoire*, ed. de la Vraie France, Paris.

„L'Enfant de la Victoire" a fost distins de Academia Franceză cu Marele Premiu al romanului. Iată în rezumat povestea d-lui Duhourcau:

Un tînăr, rămînînd fără mijloace în urma morții tatălui său ucis în războiu, se face șofeur pentru a-și cîștiga existența. Furtuna geme în el și îl împinge la revoltă, până în clipa cînd iubirea vine să-l liniștească, aducîndu-i nădejdi și făgădueli de fericire.

Din toate acestea a eșit o carte mijlocie, observă Paul Jaloux, cu oarecare merite, dar care nu va putea susține distincția extraordinară ce i-a fost făcută.

Henri Robert, *Les grands Procés de l'Histoire*, éd. Payot, Paris.

E al patrulea volum din seria „Marilor Procese" pe care o scrie distinsul decan al Baroului din Paris.

In noul volum, d. Henri Robert studiază procesele marelui Condé și a Omului cu Masca de Fier.

CHESTIUNI SOCIALE

Emile Vandervelde, *Le parti ouvrier belge*, L'églantine, Bruxelles.

Istoria politică a partidului muncitoresc belgian, fondat în 1885, se rezumă în lupta lui pentru cîștigarea votului universal și libertatea sindicală. In partea a doua autorul expune mișcarea cooperatistă a partidului, rolul cooperativelor în timpul și în urma războiului, activitatea Casei Poporu-

lui din Bruxelles, rolul societăților de producție și consum, vorbește despre societatea de asigurare a partidului, „Prevederea socială" etc.

Partea a treia e consacrată sindicatului, a patra ajutoarelor mutuale, a cincea studiază activitatea intelectuală a partidului—școli, propaganda socialistă, presă iar ultima parte studiază participarea femeilor in mișcarea muncitorească.

Cartea conține ilustrații, iar ca anexe, programul și Statutele partidului muncitoresc belgian, lista ziarelor editate de clasa muncitoare, și un expozeu asupra situației financiare a organizațiilor sindicale.

Ilia Yanouloff, *Socialna politika v tchujbina i v Bulgaria*, Sofia.

O carte despre politica socială in Bulgaria. Autorul se ocupă de legislația muncitorească în țara sa, după ce mai întâiu precizează caracterul legislației sociale in diferite țări străine.

Totodată studiază și atitudinea clasei muncitoare și a diverselor partide politice față de mișcarea socială. Intr'o parte a cărții studiază organizația internațională a muncii dela înființare până în 1924.

Dr. Frieda Wunderlich, *Die Bekämpfung der Arbeitslosigkeit in Deutschland seit Beendigung des Krieges*, Gustav Fischer, Iena.

Un studiu asupra șomajului in Germania. Cele trei părți ale cărții cuprind: Crizele de șomaj, diversele categorii de statistice care permit studierea crizelor și măsurile luate pentru a le combate. Se examinează și măsurile care s'au luat pentru plasarea regulată a muncitorilor în lucru și pentru crearea a noi ocazii de lucru.

Henry Lloyd Allport, *Social psychology*, Houghton Mifflin Company, Boston, New-York, Chicago, San-Francisco.

Un studiu al psihologiei individuale subt aspectul relațiilor sociale. Autorul ține samă în cercetările și experiențele sale de curentul freudian care a contribuit, după d-sa, să se poată pătrunde in tainele naturii omenești.

ECONOMIE, COOPERAȚIE

Dr. Pr. Kiranof, *Kooperativno pravo ou nas sravneno s tchoujdoto*, Bib. Kooperativna, Sofia.

Un studiu asupra legislației cooperative in Bulgaria in comparație cu a altor țări.

Paul de Rousiers, *Les grandes industries modernes*, 2 vol., Armand Colin, Paris.

Lucrarea d-lui de Rousiers va fi de patru volume. Au apărut două. In cel dintâiu se studiază: Industria petroliferă, industria carboniferă și industria hidro-electrică. In al doilea metalurgia. Al treilea volum va studia industria chimică și textilă; în al patrulea industria transporturilor pe apă.

Autorul arată evoluția tuturor acestor industrii, inzistind mai ales asupra caracterelor industriei actuale. Constată cum marile industrii se adaptează necontenit condițiilor tehnice de exploatare și condițiilor economice ale pieții. Arată cum fiecare industrie și-a transformat organizația ca să se adapteze condițiilor tehnicei noi și apoi cum această industrie, a stabilit procedee comerciale adaptate condițiilor economice din fiecare țară.

Kenyon L. Butterfield, *A Christian Program for the Rural community*, George H. Doran, New-York.

Viața rurală trebue să se bazeze pe principiile creștine. Odată cu dezvoltarea acestui postulat, autorul arată și importanța cooperației în viața socială.

COMPILATOR

Bibliografie

In Editura „Cartea Romînească" București:

Ion Pilat și Perpessicius, *Antologia poeților de azi*, vol I. Prețul 80 lei.
G. Gasanco, *Șarpele din Jungle și alte povestiri*, traducere din limba ucraineană de G. M. Ivanov, Pr. 70 lei.
I. Simionescu, *Orașe din Romînia* cu 62 figuri, Pr. 80 lei.
Charles Nodier, *Povestiri și nuvele*, Bibl. „Minerva", traducere de N. N. Răutu, Pr. 8 lei.
Edgar Poë, *Povestiri extraordinare*, Bibl. „Minerva, traducere de N. Dascovici, Pr. 5 lei.
Miriam Harry, *Nuvele arabe*, Bibl. „Minerva", traducere de N. Pandelea, Pr. 5 lei.
Dr. M. Cănănescu, *Reumatismul și Arterioscleroza*, „Cunoștinți Folositoare", Pr. 4 lei.
I. Simionescu, *Sp. C. Haret*, „Cunoștinți Folositoare" Prețul 4 lei.
Menițescu Ion, *Pui de Lei*, „Pagini Alese", Pr. 5.
Barac Ion, *Istoria prea frumosului Arghir și a prea frumoasei Elena*, „Pagini Alese", Pr. 5 lei.
Filimon Nicolae, *Ciocoii vechi și noui*, „Pagini Alese", Pr. 5 lei.
Ion Agîrbiceanu, *Melentea*, „Pagini Alese", Pr. 5 lei.

In editura Biblioteca „Sămănătorul", Arad.

Al. T. Stamatiad, *Cîțiva scriitori*, Prețul 10 lei.
A. Cotruș, *Versuri*, Prețul 5 lei.
Traian Mayer, *Aspecte din munții Apuseni*, Prețul 10 lei.
Cîntări naționale și alte diverse cîntece, Prețul 30 lei.
Teodor Murășanu, *Cioburi de oglindă*.
Horia Teculescu, *Scriitorii ca luptători pentru unirea neamului*.
Emil Isac, *Cartea unui om*.
I. Agîrbiceanu, *Visurile*.
Gavril Todică, *Urgiile noastre*.
Volbură Poiană, *Ion Burduf*.

In diferite edituri și tipografii:

Sandu-Teleajăn și **Adrian Pascu,** *Cuiburi Sfărîmate*, „Viața Romînească".
Giordano, *Stihuri și Epigrame*, Tip. H. Goldner, Iași, Pr. 25 l.
Lucian Blaga, *Fenomenul originar.* ed. Fondația Principelui Carol, Buc., Pr. 10 lei.
Dr. Gheorghe Kristof, *Mauriciu Jókai*, Biografie și caracterizare, „Minerva" Institut de Literatură și Tip. Cluj.
Dr. Gr. T. Popa, *Cu prilejul unui tratat de anatomie umană*, Atelierele „Adevărul", București.
Emil I. Diaconescu, *Politica orientală burgundă și Turcii în sec. XIV–XV*, Institutul de Arte Grafice Ștefăniu, Iași.
P. Nemoianu, *Probleme bănățene*, Tipografia Națională, Lugoj, Prețul 40 lei.

Reviste primite la redacție

Mercure de France, No 648-650, 15 Juillet; *La Revue Mondiale*, No. 12–15; *Bulletin de la section Scientifique*, No. 7–8; *Nouvelle Revue Française*, No. 142; *Revue Internationale du Travail*, No. 1; *Résumé mensuel des travaux de la Soc. des Nations*, Juin 1925; *Societatea de mîne*, No. 26–29; *Dobrogea Literară*, No. 7; *Roma*, No. 5–7; *Adevărul Literar*, No 237–242; *Buletinul Muncii*, No. 3–5; *Viața Agricolă*, No. 11–14; *Foaia Plugarilor*, No. 7; *Vlăstarul*, No. 5–6; *Democrația*, No. 5–6; *Biserica Ortodoxă Romînă*, No. 6–7; *Muzica*, No. 6; *Cuvîntul Liber*, No. 24–26; *Cîmpul*, No. 12–15; *Înfrățirea romînească*, No. 5–6; *Învățătorul*, No. 5–6; *Viața Cooperatistă*, No. 3–4; *Comoara satelor*, No 6; *Năzuința*, No. 1–2; *Ritmul Vremii*, No. 5–6; *Lamura*, No. 5–6; *Ilustrația*, No. 112; *Cooperația*, No. 5–6; *Ramuri*, No. 5–6; *Orpheus*, No. 4; *Lumea* No. 32–34; *Revista științelor Veterinare*, No. 6; *Datina*, No. 6; *Gîndirea*, No. 2; *Natura*, No. 6; *Clipa*, No. 106; *Integral*, No. 5; *Peninsula Balcanică*, No. 3–4; *Ideia Europeană*, No. 171; *Țara de Jos*, No. 6–8; *Revista Tinerimii romîne*, No. 5–6; *Anuarul Academiei populare de Comerț Constanța* 1924–1925; *Klingsor*, No. 7; *Gazeta Școalei*, No. 9–10; *Șezătoarea*, No. 5–6; *Arhivele Olteniei*, No. 18–19; *Analele Ministerului Sănătății și Ocrotirilor Sociale*, No. 5.

Ziare primite la redacție.

Patria, Gazeta Transilvaniei, Glasul Bucovinei, Galații Noi, Lumea, Înfrățirea Poporului, Nădejdea, Egalitatea, Gazeta Maramureșană, Cultura Poporului, Unirea, Presa sanitară, Gazeta, Cercul militar Slatinicu.

PENTRU AUTORI

Se aduce la cunoștința autorilor că manuscrisele primite la redacție, nu se înapoează; în schimb, acei autori ale căror lucrări urmează să se publice în revistă, vor fi înștiințați, despre aceasta, cel mult într'o lună dela data primirii manuscrisului.

Redacția își rezervă dreptul să tipărească articolele cînd va crede de cuviință, conducîndu-se numai după considerații tehnice și editoriale.

Odată cu trimiterea manuscrisului, autorii sînt rugați să ne comunice și onorarul dorit; în caz contrar, acesta se va fixa de către Direcțiunea Revistei.

Autorilor care nu locuesc în Iași nu li se pot trimite corecturile și prin urmare sînt rugați să-și redacteze manuscrisele definitiv și citeț.

Pentru tot celace privește redacția: manuscrise, reviste, ziare, cărți etc., a se adresa la **Redacția Revistei „Viața Romînească", strada Alecsandri, Iași.**

Viața Romînească

REVISTĂ LITERARĂ ȘI ȘTIINȚIFICĂ

SUMAR:

IAȘI

Redacția și Administrația: Strada Alecsandri No. 3
1925

VIAȚA ROMINEASCA apare lunar cu cel puțin 160 pagini. — Abonamentul în țară un an 300 lei. — jumătate an 150 lei. Numărul 30 lei. — Pentru străinătate: un an 500 lei; jumătate de an 250 lei. Numărul 50 lei. Pentru detalii a se vedea pagina următoare.

VIAȚA ROMÎNEASCA

REVISTĂ LUNARA

Iași, Strada Alecsandri No. 10 - 12,

ANUL XVII

CONDIŢIILE DE ABONARE

Abonamentele sînt: semestriale şi anuale.

Cele semestriale se socotesc dela No. 1 până la No. 6 inclusiv, sau dela No. 7 până la 12 inclusiv.

Cele anuale dela No. 1 până la No. 12 inclusiv.

Abonamentele se pot face la 1 Ianuarie pentru un an sau jumătate de an; dela 1 Iulie pentru o jumătate de an, — trimiţînd suma *prin mandat poştal*.

Reînoirea se face cu o lună înainte de expirare, pentruca expedierea Revistei să nu sufere întrerupere.

Preţul abonamentului pe anul 1925 este:

IN ŢARĂ:

Pentru Autorităţi, Instituţiuni, Societăţi şi întreprinderi comerciale, financiare şi industriale, pe an . 400 lei

Pentru particulari:

Pe un an	300 lei
Pe jumătate an	150 „
Un număr	30 „

IN STRĂINĂTATE:

Pe un an	500 lei
Pe jumătate an	250 „
Un număr	50 „

Abonaţilor li se acordă o reducere de 10 la sută din preţul volumelor editate.

Pentru siguranţa primirii regulate a Revistei D-nii abonaţi sînt rugaţi a trimite odată cu abonamentul şi 24 lei anual costul recomandării pentru ţară şi 95 lei pentru străinătate.

Colecţii complecte pe anii 1920, 1921, 1922 şi 1923, se găsesc în depozit la Administraţia Revistei cu preţ de 200 lei colecţia, iar 1924 cu lei 300.—

Administraţia.

Acolo şezum şi plînsem*

§ 1

E răscrucea vînturilor.

Toate viscolele care mătură chiuind troenele dealungul ţării, şi-au dat întîlnire aici. Crivăţul vine din miazănoapte şuerînd în întuneric, se năpusteşte scrîşnind din măsele îngheţate într'un zid, în tabla acoperişurilor, în firme, în bolţi de ganguri; se opinteşte adunîndu-şi puterile; o clipă e tăcere de panică, subt apăsare numai tinicheaua tremură; apoi deodată, cu muget, răsucindu-se, se deşiră slobozit peste case, spulberînd o făiniţă măruntă şi aspră care arde obrazul ca vîrfuri de ac. Tot oraşul se clatină. Se aude un pocnet de tablă, un colţ de acoperiş care-a fost undeva smuls. Casele s'au pitit după tranşee de troene. Ferestrele arată pete opace; dincolo palpită în agonie lumini.

Becul înalt se balansează în vîrful stîlpului, lărgind şi strîngînd un cerc alburiu, în care se ţes, se încrucişează, se risipesc, se frămîntă, fulgii fantastic dănţuind. Deasupra, întunericul, care ciudat, e alb. Nu se vede. Dar şi-l vălmăşagul haotic.

Aci Tufli, în sus strada Carol, în jos Rîpa Galbenă; toate se conturează nelămurit în orgia cu tăişuri de briciu. Pelîngă pereţi o singură pîrtie îngustă, unde oamenii cu feţele ascunse în gulere şi căciuli albe de zăpadă, se împing, se ciocnesc; grăbiţi, orbiţi, fără să se cunoască, duşmănos. Strada, la mijloc e ascunsă după două ziduri de nămeţi. Trec acolo sănii, soldaţi călări, căruţe, furgoane; un camion s'a întroenit scrîşnindu-şi lanţurile, cu vuet disperat de motor.

De ger, ochii lăcrimează, iar cînd se deschid, un pumn de zăpadă, ca un pumn de sticlă pisată, se repede usturător.

Un sublocotenent, cu trup de copil într'o manta cu poalele smulse de vînt, strivit subt o căciulă uriaşă şi conică, aşteaptă

* Capitolul VI, din partea întâia a romanului *Intunecare*.

să traverseze strada Lăpușneanu. Mînile înfundate în buzunări, c
tot cu mănușile de lină, sînt sloiu dureros. Își încleaștă din
să nu clănțăne. A fost nevoit să-și strîngă ochelarii astupa
la fiece clipă, și acum miop, în întuneric și viscol, vede jucînd în
nainte spectre nehotărîte. Și sănille acestea nu mai sfîrșesc!

La spate, cineva nerăbdător, așteaptă și el. Vrea să-l îm
pingă, să-și facă loc. Tropăe. A lunecat și se acață de dînsu
aproape să-l tîrie jos. Sublocotenentul cu trup de copil și că
ciulă conică mormăe, așa cum vorbesc toți acum, răstit:

— Ești chior, domnule?

Cel de jos, tot ofițer, se ridică scuturîndu-și mînile, du
mîna la căciulă să-și ceară ertare. Apoi deodată, întinzînd br
țele, sguduindu-l de umeri:

— Stelian Minea.

— Onisfor Sachelarie.

Se uită unul la altul, nu le vine să creadă, se pipăe pest
mantalele înghețate. Viscolul îi clatină și-i înfășoară în cerșa
furi sticloase. Nu știu ce să-și spună întâiu.

— Mergi, încotro?

— Oriunde, răspunde Onisfor Sachelarie. N'am casă. A
ajuns astăzi... De cinci ceasuri caut... tot caut!

— Atunci rămîi la mine!—se bucură sublocotenentul mic
miop. Dă-mi brațul. Așa!

Amîndoi merg printre umbrele negre și fără figuri, care n
apar decît în dreptul becurilor. Nu pot să-și vorbească. Le in
tră zapada în gură, le smulge vorbele. Citeodată trebue să s
întoarcă amîndoi cu spatele, cînd se năpustește un vîrtej. Lu
necă. Se acață unul de altul... Rîd. Ciudat, mai pot rîde. Da
își spun îndată că e ceva reflex, fără voe, o reminiscență de al
tădată, a unor mușchi care-și cer funcția și atît.

Blăni groase pe trupuri voinice, doamne chicotind, solda
cu mîni țapene în bandaje albe, ofițeri ruși în mantale cafen
până 'n pămînt și cu căciuli late, femei în broboade, copii ale
gînd sgribuliți cu mînile vîrîte în mîneci cum le țin birjarii,-
toți se înșiră o clipă, desprinzîndu-se din noapte înaintea une
vitrine luminoase, dispar absorbiți în întunericul cu vînzoleală d
fulgi. Și viscolul sgîlțîind oblonele, sbîrnîind în uluce, tae c
unghii de sloiuri obrajii, unde descopăr un colț de piele învinețit

— Și ceilalți?

— Ceilalți... Cine să-i știe? Atît. Lăscăruș Codreanu mo
la Argeș.

Tac iar. Stelian Minea se înspăimîntă de nepăsarea cu ca
a ascultat vestea: Lăscăruș Codreanu mort la Argeș. Cași cu
ar fi auzit: „Lăscăruș Codreanu a căzut la examen, sau și-
cumpărat vesta cenușie, din vitrina de pe Calea Victoriei und
s'a oprit timp de două săptămîni, ca un amorezat..." El ca
părea cel mai adăpostit, la o ambulanță de divizie. Veșnicul în
păciuitor dintre dînșii... Toate glumele dela madam' Cimbru

Ochii cu o lumină de surîs, înainte de a le povesti întîmplarea proaspătă dela spital: „Am una nostimă..." Toți ascuțeau urechile. Sfîrșit. Mort. Unul pentru care nimic deacum nu mai există. Mort. Mort. Cuvîntul repetat mult în minte, se golește de sens, își epuizează semnificația, devine sunet enigmatic. El era cel care spunea: „repetă un cuvînt până la epuizare. Rămîne ca un balonaș de gumă dezumflat. Nu mai înseamnă nimic. Așa vine nebunia..."

Și acum tocmai gîndind la destinul acestui prietin, moartea nu mai răsare decît un cuvînt. Și-a pierdut conținutul înfricoșat.

Ar vrea să-i spună acestea lui Onisfor Sachelarie, dar își amintește imediat că Onisfor e prea puțin subtil ca să înțeleagă. Și e încă mai înspăimîntat, de răceala cu care a făcut această repede reflecție. A întîlnit un camarad, e bucuros, îi simte mîna prietinoasă subt braț, îl leagă atît trecut—acum dintr'o viață ireală—și el are calmul să-i măsoare până unde-i ajunge subtilitatea. Iarna aceasta, războiul, le-a înghețat inimile. Sînt numai animale gonite, bucuroase că au scăpat cu viață, că au un adăpost; animale strînse în ele avar.

Strada cu luminile întrerupte s'a isprăvit. Pășesc acum în besnă desăvîrșită, pe pîrtia mai puțin umblată, pipăind cu piciorul, înfundîndu-se până la glesne.

Așezat pe o piatră, lîngă o poartă, un om s'a chincit rebegit, cu capul plecat până aproape de genunchi. Intre el și poartă, zăpada a zidit troian. Îl sgudue:

— Scoală-te. Mișcă. Ai să degeri, aici. Mor zeci, în fiecare noapte.

Omul glăsuește ceva, se înfășoară peste cap și rămîne pe loc. Viscolul i-a îngropat picioarele. In amintirea lui Stelian Minea clipește imaginea din povestea de copil: „Atunci sgripțuroaica s'a uitat odată și voinicul s'a făcut de piatră, până la genunchi. S'a uitat a doua oară și l-a împietrit până la brîu".

Se întoarce și îl scutură mai puternic:

— Pentru Dumnezeu; umblă! Ridică-te de aici... Altfel moartea. Înțelegi? Moartea!

Omul mîrîie furios. Îi înjură.

— Ce treabă au ei?... îl privește.

Și merg mai departe, cu viscolul proptit în piept.

— Aci e Mitropolia. Trei Erarhi...—explică Stelian Minea. Ai mai fost vre-odată în Iași?

Onisfor Sachelarie nici nu se uită la clădirile negre.

Ce interes mai au toate? I-au înghețat picioarele; dacă mai merge un sfert de oră, nu le mai poate mișca, se așează și el în zăpadă.

Incep a coborî.

— Incet. Atent la lunecuș... Ține-te de zăbrelele grilajului. Încă nițel... Am ajuns.

O casă neagră, cu intrare din stradă, între două ziduri mai

nalte. O băcănie săracă. O singură treaptă, dar înfundată de omăt. Stelian Minea bate cu pumnul în oblon. Explică:

— Trebue să bat de nădejde. Madam Vaisman doarme în cealaltă cameră, şi doarme greu.

Bătu şi cu o chee, strînsă în pumn, să sune oblonul mai tare.

Insfîrşit madam Vaisman a auzit. Huruie drugul. Se răsuceşte cheia. Glasul somnoros şi gras dinlăuntru, îngînă cîntat:

— Domnu' sublocotinent, mai aşteaptă mata te rog, un moment. Până mă pun în aşternut, că sînt negligé. Lasaţi uşa, închid tot eu.

Aşteptară până să intre madam Vaisman în pat. Uşa se deschidea greu, înfundată până la jumătate. I-au făcut loc cu piciorul. Intrară în băcănia cu rafturi goale şi cu lucirea balanţei cu talgere de alamă prin întuneric; păşiră în vîrful cismelor prin camera lui madam Vaisman, cu o lampă mică între sobă, luminînd gălbui trei paturi, în care se vedeau înfundate în perne uriaşe şi roşii — cîte capete de copii? Patru, cinci, şase? Toţi copiii celor douăsprezece triburi?... Insfîrşit pătrunseră şi în a treia încăpere, a lui Minea.

— Madam Vaisman, n'ai să te superi? Am adus un camarad... Numai pentru o seară. Plătesc supliment.

Madam Vaisman se frămîntă în aşternut, gesticulează desvelind plapoma şi uitînd că e în „negligé", ridică braţele atît de sus, încît mînecile capotului au căzut şi lasă să se vadă braţele albe şi grase, şi părul roşu de subsuori.

— Vai de mine, domnu' sublocotinent! Da' n'am perne. Da' n'am oghial! Mata ştii că aici nu-i utel. O soţie saracă de mobilizat...

— Lasă madam Vaisman, că o să ne înţelegem mîne. Acum n'avem nevoe de nimic. Avem mantăli. Bună seara, madam Vaisman, şi-ţi urez să-l visezi pe domnu' Isidor general, decorat cu Steaua Romîniei şi trimis la vatră.

Madam Vaisman tîngui ceva relativ la soarta domnului Isidor, dar Stelian Minea închise uşa şi aprinse lampa.

Işi desfăcură mântălile scuturînd zăpada, tropăind cismele încărcate, mişcînd degetele ţapene. Stelian Minea aruncă două lemne în foc, îşi aşeză ochelarii şi se priviră abia acum, lung, fără să-şi vorbească.

Onisfor Sachelarie lăsase să-i crească barba sălbatec. Avea toată figura sufocată de păr, negru şi aspru, barba unită cu sprincenele; părea de patruzeci de ani. Din această prodigioasă exuberanţă a sistemului păros, se topeau acum ţurţurii de ghiaţă. Onisfor Sachelarie şi-i curăţa, cu unghiile făcute cange. Stelian Minea, în tunica din al cărei guler larg, gîtul alb eşea încă mai subţire, cu părul lui blond albicios, cu mînecile lungi ajungînd până la vîrful degetelor, părea un copil îmbrăcat în glumă, cu uniforma unui frate mai mare. Capul enorm, cu fruntea bombată, s'ar fi zis că abia se susţine pe gîtul fragil ca un vrej.

— Să-ţi fierb un ceaiu? Primitiv, într'o ulcică. Dar am zahăr, rom şi pesmeţi. Aşa! Trage jilţul aci la gura sobei. Uşor. Observă că e invalid. Onisfor Sachelarie, Onisfor, ce vremuri!

Işi încleştară amîndouă mînile. Işi simţiră genele umede. Fiecare privi în altă parte, să-şi ascundă ochii. Onisfor Sachelarie îşi suflă nasul zgomotos, într'o batistă de pînză groasă.

— Stai foarte bine, aici! — rosti cu admiraţie, mai tîrziu, cînd îşi simţi vocea sigură. Mare noroc pe tine. Şi mare noroc pe mine, că te-am întîlnit.

Nu vru să se aşeze îndată pe jilţul tras înaintea sobei. Cercetă mai întâiu, cu o lăcomie de om care n'a văzut de multă vreme o casă omenească, pereţii cu zugrăveala ştearsă, oglinda cu ramă poleită şi cărţi postale înfipte — se afla şi o fotografie: un soldat cu tot echipamentul de războiu, desigur d. Isidor; — patul bronzat pe care era pictată o cadînă cu cercei de monedă în urechi şi salbe tot de monedă, între sîni formidabili, amintind imperios că femeia este într'adevăr un mamifer.

— Da. Relativ pot spune că am avut noroc, aprobă Stelian Minea, după ce urmărise tot examenul amănunţit al prietinului. Isidor Vaisman e soldat în plutonul meu. A aflat după ce-am fost rănit, că am concediu de-o lună. Că vreau să vin la Iaşi. S'a oferit singur să-mi dea camera. M'am presentat cu o scrisoare la madam Vaisman... Altfel nici n'aveam ce căuta aci. Credeam că voiu găsi pe cineva dintre ai mei. Poate s'au refugiat — îmi spuneam — cine ştie? Dar nu e nimeni. Au rămas acolo. Şi-acum, n'am ce face cu concediul. Mai am zece zile; abia aştept. Regimentul e în refacere lîngă Vaslui. Dacă vrei să rămîi aici, putem face un aranjament cu madam Vaisman...

— Nu, Steliane. Iţi mulţumesc. Sînt numai pentru douăzeci şi patru de ceasuri, cu ordine. Şi nici într'un caz, n'aşi putea sta aici. Iaşii nu sînt un oraş în care să poţi trăi.

Stelian Minea păru că n'aude. Plecat deasupra focului, răscolea cărbunii cu cleştele. Ulcica de apă clocotea. Opări un ceaiu cum se pricepu. Era afumat, dar compensă inexperienţa culinară cu rom din belşug.

Băutura ferbinte şi romul îi desmorţi. Povestiră. Din despărţirea cu grele cuvinte de la madam Cimbru, în noaptea mobilizării, nu mai rămăsese nici o urmă între ei. Erau împăcaţi acum, în marea prăbuşire generală. Regimentele lor luptaseră pe fronturi deosebite. Onisfor Sachelarie intrase în Ardealul lui, până la Braşov. Păstra încă în lada de campanie, florile întinse de o fată cu obrajii îmbujoraţi şi cu cămaşă cu fluturi, la Săcele. Scăpase din trei bătălii, cu un singur glonţ în picior, fără să-i atingă osul. Intinsese toată ţara îndărăt, în retragere. Acum, florile fetei din Săcele sînt un mănunchiu uscat, negru, într'o batistă, în lada de scînduri, lîngă pachetul de pansamente.

Istorisind, Onisfor Sachelarie se aşezase în jilţ, înaintea fo-

cului și sfărma dușmănos, cu vîrful cleștelui, cărbunii. Celace judeca neîndurat, era Iașul acesta, în care picase numai de o zi. Celelalte erau numai un trecut. O mare nefericire. Dar îl lăsase cu viață. Totul nu se sfîrșise... Acestea însă de aici, n'aveau nici o iertare. Toți Bucureștii strămutați cu alaiul lor. Lumea fără căpătâi, gureșă, umplînd străzile, ocupînd casele, plimbîndu-și blănile și vâpseaua. Văzuse alături, mai răspicat decît în totdeauna două popoare, cu desăvîrșire străine: oameni tîrîndu-și trupurile degerate, răniții bătînd în uși închise, trimișii la vatră cerșind lucru pentru o pîne... Și oastea rusească multă și arogantă, potopită pretutindeni, umplînd drumurile, devorînd totul în cale ca lăcustele.

Onisfor Sachelarie aruncă cleștele jos, cu sunet care de sigur făcu să tresară din somn, toți pruncii lui madam Vaisman din cealaltă cameră:

— Ințălegi tu aceasta? Am văzut soldații mei dînd tîrcoale în jurul popotelor rusești, cum pîndesc cînii cînd se taie o vită. I-am oprit și i-am pedepsit la început. Am răcnit și i-am înjurat. Pe urmă n'am avut ce face; m'am prefăcut că nu văd. Ii strigau Rușii: Na, Rumînschi! Și le arunca un os, o bucată de pîne.

Incepu iarăși să judece cu asprime tot ce au făcut Romînii și ce n'au făcut. Stelian Minea avea aceleași gînduri, dar nu-i plăcea să le audă din gura prietinului ardelean. Și el fusese rănit, și el întinsese țara în retragere și lupte, și ai lui rămăseseră acolo. Dar pentru toate simțea milă nu răsvrătire. Presimți că e gata să se încingă iar vechea lor discuție. Ar fi acum mai dureroasă. Numai între ei doi, ascunși într'o încăpere din acest oraș al amărăciunilor, subt potopul viscolului, sfîșiindu-se cu unghii ascuțite, în loc să-și găsească unul altuia, o alinare. O inlătură, această discuție.

— Acum culcă-te, Onisfore! Se lasă frig în cameră. Aceasta e porția de lemne pe astăzi. Vorbim mîne.

Ii așternu patul. Pe al lui și-l întinse pe canapea. Stinse lampa.

— Noapte bună.

Dar nu adormi. Viscolul sgîlțîna fereastra, sgîria acoperișul, se prelingea pe lîngă părete, se auzia urlînd deslănțuit deasupra orașului. Și Stelian Minea se răsuci mult subt mantaua cu miros de postav jilav, fără somn. Era încă un copil, cu tot despre viață învățat din cărți. Din mijlocul lor, războiul îl luase să-l arunce în peripeții înfricoșate. Nici n'avusese timp să se desmeticească: erau mulți, camarazi, soldați, împinși precipitat de evenimente; nu-și dădeau deplin samă de ce se întîmplă cu dînșii, repeta fiecare gestul vecinului, se susțineau unul pe altul. Dar cînd rămînea singur, noaptea, cînd toți dormeau, se simțea deodată iar celace era într'adevăr; o vietate bicisnică tîrîtă într'o grozăvie peste puterile înțelegerii.

Iar acum îl încerca și altă mîhnire, pe care nu și-o putea alunga. Intîlnise un prietin. Era tovarășul lor. Aproape doi ani, zi de zi, și-au împărtășit laolaltă gîndurile bune și rele, nădejdile și desnădejdile lor, multe naive. Se revedeau într'un ceas cumplit, după ce înduraseră toate durerile. Credeau că n'are să le ajungă o noapte, ca să-și împărtășească atîtea cîte adunaseră aici. Și fiecare elan care era să-i apropie, căzuse frînt. S'au simțit îndată străini. S'au privit bănuitor. Il știe cu judecata dreaptă, țeapănă, fără priceperea tutulor întorsăturilor elastice de gînd și de sentiment. E un om tare, dintr'o bucată, fără mister. Dar bun. Un om pe care îl iubește, și trebue să-l iubească. Pentru el adevărul e unul singur, bloc colțuros. Desigur se simte zdrobit acum subt acest adevăr. Cu cîtă sete vorbea în totdeauna de socoteala lor cu Ungurii—și cum se sfîrșise... Durerea aceasta îl înăbușe: mănunchiul uscat de flori, din lada de campanie, într'o batistă, alături cu pachetul de pansamente... Și această durere nu și-o împărtășea. Nu-și putea deschide sufletul. O purta în el, să-i devore măruntaiele, ca fiul spartanului din care mușca puiul de vulpe, dar el nu gemea.

S'au întîlnit și s'au temut să-și vorbească. Tot așa ar fi fost oare și cu ceilalți: cu Ionel Cristescu, cu Rodoș, cu Lăscăruș Codreanu? Cu Lăscăruș Codreanu, nu. Nu se mai poate. Pentru el nimic din acestea toate nu mai au nici o însemnătate; au încetat. Ai lui știu oare? Avea surori, un frate mai mic, tată: un domn cu barba sură și foarte vesel, care venise odată la București să-și aranjeze drepturile la pensie. Mîncase cu ei la masă. Vroia să cunoască prietinii băiatului. Il mînca din ochi. Il bătuse pe umeri: „De acum nu-mi mai pasă. Incă doi ani și ești doctor Lăscăruș. Am o partidă pentru tine. Are cine să-mi îngrijască reumatismele". Și ținuse să ciocnească un pahar de vin cu madam Cimbru, care îl găzduise și pe el, cu treizeci de ani în urmă, cînd era student... Ce-o mai fi făcînd madam Cimbru? Și ceilalți? Mai trăesc? Sînt aici? Au să se mai vadă vreodată?...

Cum mugește în noaptea aceasta viscolul. Tot orașul e îngropat, înghețat, toți dorm într'o noapte polară. Iarnă ucigătoare pentru atîția. Mii și mii. Despărțiți de tot. Acum nimeni nu mai știe ce e dincolo. S'a lăsat un zid negru. Nimic nu mai străbate. Hălăduește chiuind numai vîntul, purtînd nămeții de aici acolo, de acolo aici. Peste toate tranșeele, peste toate sîrmele.

Și ai lui, de acolo, ce fac?... Peste cinci zile, Agata, sora cea mai mică împlinește șapte ani. In totdeauna îi aducea ascuns, cîte un dar schimbat pe măsură ce creștea: o păpușe, o minge, o carte cu chipuri. Acum n'are să-l mai aștepte intrînd pe ușă, căutînd să ghicească, cu ochii vicleni. Acum, în camera lui e încartiruit desigur un ofițer neamț; privește nepăsător la cadrele din păreți, îi răsfoește cărțile, se uită cu batjocură la tot ce i-a însemnat sensul vieții lui, cînd viața avea un sens:

tratatele de filozofie, Wundt şi Kant, Comte şi Pascal, Bergson, romanele şi volumele de versuri, caetele cu notițe de cursuri. Le-a trimes toate acasă. Ca să aibă, poate, cu ce face foc, ordonanța ofițerului neamț.

Mama, la fereastră, mai stă oare plecată pe mesuța de lucru, ca întotdeauna, până se lăsa noaptea?

Cînd aducea lampa, își ridica privirea orbită de lumină:

— Stel, ce palid ești și astăzi! Mai lasă cărțile. Fă o plimbare în grădină...

Mai știe că trăește? Cum trebue să-și îndrepte ochii ei miopi, tresărind, cînd aude pași dincolo, în camera lui. Să gîndească: „N'am făcut focul la Stel. Nu i-am trimis ceaiul. Și lui, dacă nu-i dai, nu cere". Pe urmă să-i lase îndată în jos, cînd își aduce aminte că nu poate să mai fie el: acolo e ofițerul neamț care pășește apăsat, cu mersul lui de stăpîn. O vede întorcînd ochii spre grădina lor, potopită de viscol, în întuneric. Merii în care iarna ciripeau scatii și vrăbiile sbîrlite, așteptînd fărîmiturile aruncate în zăpadă, din șorțul Agatei, după masă... Grădina lor cu trandafiri îmbrobodiți în șumuioage de pae, de care copil se speria ca de înfiorătoare vedenii: îi păreau babe chincite, așteptîndu-l noaptea... Cele două ronduri mici de flori. Poteca unde creșteau pe demargini macii, care toamna, în capsulele uscate sunau sămînța neagră ca alicele într'o cutie de carton. Puneau masa afară, seara, până toamna tîrziu. Se auzea stingerea la cazarmă. Pași pe stradă. Cățelul doamnei căpitan de alături, cu un zurgalău de metal. Recunoștea toate glasurile. Ceasul catedralei bătea muzical jumătățile. Luna apărea atît de mare și roșie, în capătul străzii, încît întotdeauna se întreba dacă e luna ori numai ceasornicul catedralei luminat. Au fost odată într'adevăr aevea, acestea toate?

De acolo, acum, nici un glas, nici o veste nu mai străbate. Numai gîndurile se caută prin văzduhurile bătute de viscol, visurile se întîlnesc în noaptea întreruptă de gemete.

Sublocotenentul Stelian Minea, își încovrigă trupul de copil subt cele două mantăli. De frig, în rana închisă trecu un junghiu. Își înfundă capul în pernă, să n'audă răcnetul din ce în ce mai besmetic al vîntului și poate, să-și strivească, acolo, ascuns, un început de plîns.

Onisfor Sachelarie gemu prin somn.

§ 2.

Prințul Gurii Serghievici Korșaghin, căpitan în al doilea regiment de gardă și atașat pe lîngă marele cartier dela Iași, căscă de cîteva ori cu un suspin din gît ca ogarii, întoarse perna cu dosul în sus, vîrî mînile pe dedesubt, să caute un loc mai răcoros. Gura îi era coclită, oasele parcă secătuite de măduvă.

Se culcase la patru dimineața, nu știa cînd s'a dezbrăcat, nici cînd i-a tras Cornei cismele. Atît i-a rămas în cap: patul care îndată a început să se legene, să se scufunde, până s'a transformat subit într'o sfîrlează, învîrtindu-se cum își închipuia că s'ar învîrti un pat la pol, acum douăzeci de ani, cînd întâia dată onorabilul Avacum Iacovlevici Augustinov, i-a explicat cu ajutorul unei portocale rotația planetei în jurul axei.

Își mai amintea încă ceva. Pierduse opt mii de ruble la cărți. Nu mai știa cine i-a cîștigat. Dar surîse fără nici un necaz. Îi era indiferent acum. Admirabilă seară!... Cînd se ridicase să plece, toate jucau înaintea ochilor; și masa de cărți și sticlele de băuturi. Samovarul balansa o mazurcă poloneză, polcovnicul Vasca Mihailovici rîdea cu gura lărgită până la urechi, săltîndu-și burta elastică de gumă și părînd dintr'un moment într'altul, că are să se înalțe ca un aerostat în plafon. De ce dracul rîdea? Nu de el, desigur.

E adevărat, că la ieșire, în prag, s'a ciocnit cu un soldat care aducea o tavă cu sticle. I s'a părut că sînt doi soldați: unul la dreapta și unul la stînga. A vrut să treacă prin mijloc și a dat exact peste el. Era și firesc. Se afla numai unul singur, cel dela mijloc... Sticlele s'au ciocnit: una s'a prăvălat. A prins-o din zbor și-a dat-o de dușcă, pe nerăsuflate.

— Bravo, Gurii Serghievici. Încă, încă...

Soldatul stătea smirnă cu tava țapănă în mînă, privindu-l cu admirație. Ceilalți se ridicaseră în picioare și aplaudau. Adevărat. Poate de el rîdeau. Trebue să fi avut o mutră foarte nostimă. Cînd s'a întors nu mai regăsea ușa. A vrut să intre într'un dulap cu oglindă, din care venea spre el alt Gurii Serghievici, cu gulerul tunicii descheiat, cu o etichetă de licheor prinsă între crucea Sf. Vladimir și Sf. Ana, cu o șuviță de păr căzută pe frunte, până în ochi... Și cu o privire! Să-l fi văzut Vera Pavlovna!... S'a dat în lături, poftind cu o solemnă reverență pe celălalt Gurii Serghievici din oglindă, dar și acela nu s'a lăsat mai prejos, făcîndu-i loc cu o identică grație. A fost o adevărată întrecere de politețe. Cît a durat? Toți rîdeau. Acum e sigur că de el rîdeau.

Dar Vasca Mihailovici e oare mai smerit rob al Țarului Nicolae? Alaltăseară, n'a lepădat el tunica, în mijlocul doamnelor și domnișoarelor, și nu i-a tras un cazacioc ca pe Volga, înfigînd cuțitul în dușumea, chiuind și svîrlind din picioarele scurte și grase, până ce-a lunecat jos și l-au ridicat de subsuori? Și pe Piotr Gherasimovici, tată a cinci copii, din care două fete măritate, nu l-au găsit dormind într'un leagăn de prunc, cu picioarele spînzurate, cu o pălărie de doamnă pe cap și cu o sticlă de coniac la gură, în chip de biberon? Buni băeți toți. Și buni și Romînii. Oameni de petrecere. Golesc sdravăn paharele, svîrl banii la cărți și adouazi își vînd inelele și cerceii... Dar acum, ce plictiseală! Să îmbraci mantaua, să o înșiri prin ger până la cartier, ca să asculți prostiile lui Arcadie Artimievici, cu glasul

lui plîngăreţ şi fornăit pe nas, de diac; sau glumele răsuflate ale lui Uvar Uvarovici, pe care le-a cetit acum zece ani, în călindare.

— Corneil!

— Porunciţi, nobleţa voastră!

— Ce se întîmplă afară?

— Nu se întîmplă nimic, nobleţa voastră.

— Nu fi idiot!... Ninge, plouă?

— Viscoleşte, nobleţa voastră. Crivăţ ca la noi pe Don.

— Şi cît e ceasul?

— Trei, nobleţa voastră.

Nu era nevoe să mai adaoge, că e trei după masă.

Prinţul Gurii Serghievici Korşaghin, se scărpină în cap cu gestul cel mai lipsit de nobleţă posibil şi pomeni un număr atît de respectabil de sfinţi-părinţi, cît ar fi putut convoca cu toţi laolaltă un mare sinod. Bun! Va să zică iar a lipsit dela Birou. Şi Carol Feodorovici Kiţling, iar bombăne! Apoi surise la gîndul lui Carol Feodorovici bombănind între hîrţiile şi dosarele lui, trîntind cu pumnul în planşete de tresare zîngănind linguriţa în paharul de ceaiu, şi toţi nu mai păşesc decît în vîrful picioarelor, ca în camera unui bolnav.

Se înveseli foarte la această închipuire. Mai căscă odată, luă ceasul de pe mesuţă să se convingă dacă nu s'a înşelat Cornei. Era exact. Ba încă trei şi zece.

Porunci:

— Ceaiul. Apă caldă de spălat. Incălzeşte şervetele. Şi un plic şi hîrtie... Ai să dai fuga cu biletul la cancelarie. Spui Excelenţei-Sale Carol Feodorovici că sînt bolnav în pat. Foarte bolnav. Teribil de bolnav. Pericol de moarte. Febră mare: 39 grade. Spui patruzeci!

— Inţeles, nobleţa voastră. Boala veche a nobleţei sale.

— Exact, Cornei. Eşti un băiat deştept cînd vrei. Ai s'ajungi staroste, cînd te-i întoarce la Agrafena şi Corjiţchii tăi.

Cornei rise, ştergîndu-şi nasul cu podul palmei. Nobleţa-sa e vesel şi glumeşte. Nobleţa-sa e întotdeauna vesel.

Nobleţa-sa Gurii Serghievici Korşaghin, cu un eroic spasm de voinţă, sări din pat. Işi spălă îndelung gura cu apă şi pastă, să-şi alunge cocleala. Sfîrşi o sticlă de colonie, căreia îi făcu vînt, şubt lavoar, cu piciorul. Intr'o jumătate de oră, era gata: periat, pieptănat, bărbierit proaspăt, în faţa samovarului care bîziia vesel şi a sticlei de coniac; a farfuriilor cu şuncă, sardele, batoc, pateuri şi unt.

Cînd sfîrşi această prea modestă gustare, aprinse o ţigară cu cartonul lung cît un periscop, merse până la fereastră şi trase draperia de catifea vişinie. Viscolul zidise cetate albă până la înălţimea gardului. In stradă, prin feregile subţiri de ghiaţă ale geamului, se vedeau în trîmbele de zăpadă, cîţiva soldaţi romîni, cu mântăli pirpirii şi căciuli albe, trecînd pe căiuţii lor ridicoli şi slabi, ca miţele. Crivăţul smulgea paie de omăt de pe acope-

rişuri, le răsucea în mijlocul străzii, le împroşca în trecătorii grăbiţi, îmbodoliţi până în nas şi înotînd până la genunchi, în pîrtiile de la o clipă la alta, astupate.

Pe poarta deschisă, ieşea în sania lui, a lui Gurii Serghievici, cu blana şi căciula de lutru trasă peste ochi, răsturnat cu mîinile în buzunări, Sofron Vesbianu. Ciudat individ şi acest Sofron Vasilievici. Nu înţelege o buche nemţească, franţuzească, englezească, rusească, niet! Şi cu toate aceste ziua întreagă e la cartierul lor. Cumpără, vinde, schimbă, cară, aduce, duce... Vulgar, lacom şi şiret, ca un negustor din Moscova. Dar Zoe Dimitrievna, ce femee de rasă. Unde-o fi găsit-o ursul? Poţi discuta cu ea ceasuri întregi, despre Turghenev şi Balmont, despre D'Annunzio şi Shelley, Ibsen şi Cehov, ca în cel mai ermetic salon din Petersburg. Are ochii ca violetele imperiale şi un gît rotund şi sculptural, mai superb decît al Verei Pavlovna. I-a spus-o eri, iar Zoia Dimitrievna a plecat ochii în jos, aşezîndu-şi cutele rochiei peste vîrful pantofului mic, exact tot atît de mic cît o rîndunea cu aripile strînse. Cunoaşte el privirea aceasta modestă a femeilor: „Te rog, nu-mi place să vorbeşti astfel. Să ştii că n'ascult; chiar poţi să continui, că n'ascult"...

Gurii Serghievici Korşaghin, se postă în faţa oglinzii şi îşi examină cu deplină mulţumire ovalul obrazului, puţin obosit dar cu atît mai plăcut, ochii cu cearcăne care nu făceau de loc urît figurii, părul bălan, mustaţa moale, cicatricea abia atinsă de sabie; o linie albă la tîmplă, dînd exact atîta bărbăţie cîtă lipsea acestui cap de feminitate molatecă. N'avea dece să nu-i placă Zoei Dimitrievna, omul căruia atît de ferbinţi, lungi şi desnădăjduite epistole îi trimetea Vera Pavlovna, cea pentru care atîtea sinucideri şi dueluri a văzut Petersburgul.

Intr'adevăr, Gurii Serghievici Korşaghin, era din familia fericită a muritorilor care aduc îndată unde păşesc, voe bună, lipsă de grijă şi veselie. Slugile îl întîmpinau voioase la scară; cînd intra într'o casă posomorîtă cu un minut înainte, toţi exclamau bucuroşi: A! Gurii Serghievici. Ce veste? Ascultă, poamă bună ce eşti...

Şi îndată, figurile se luminau ca la cine ştie ce veste fericită; începeau risete, toţi se apropiau de el, femeile părăseau lucrul, ori cărţile, ori bîrfelele lor. Cel mai mocnit dintre toţi, îşi aducea aminte o anecdotă de mult mucegăită într'un cotlon al creerului; viaţa părea imediat plină de surprize plăcute, aşa cum se arată în dimineţile de primăvară, cînd surîzi în cerdac vişinilor înfloriţi, numai fiindcă e multă lumină şi cer străveziu.

Prinţul Gurii Serghievici Korşaghin, nu făcea nimic pentru a răspîndi în jurul lui această atmosferă voioasă. Era numai firesc, lipsit de grijă şi deplin fericit de tot ce vedea, ce auzea, ce i se întîmpla.

In faţa oglinzei răsfrîngîndu-i mijlocul subţire, înalt şi elastic, flueră un cîntec, schiţă un pas de dans. Işi schimbă altă tunică,

cu toate decoraţiile multicolor prinse ca un zaimf in dreptul inimii: ruseşti, franceze, engleze şi italiene, cite adunase in diferitele misiuni prin care trecuse, lăsind in urmă glorioase amintiri de risipă şi de chefuri epice.

Bătu la uşa Zoei Dimitrievna, zîmbind dinainte celor ce avea să-i spună. Ii deschise Dumitraşcu Racliş, care îşi sorbea singur cafeaua, într'un jilţ, făcind pasienţe.

Işi strînseră mina cu mare bucurie amindoi. Se înţelegeau. Se simpatizau. Se preţuiau. Dumitraşcu Racliş găsise însfîrşit în acest Iaşi al mizeriei, un om care colindase Europa şi avea cele mai distinse purtări, în afară că era un pătimaş jucător de cărţi; întocmai după cum Guril Serghievici, găsise însfîrşit în acest oraş moldav al mizeriei, un om care colindase Europa, îşi tocase cu eleganţă averea, avea cele mai distinse purtări, în afară că era un şi mai pătimaş jucător de cărţi.

— Zoe vine imediat, mon petit Prince. Se îmbracă desigur. Facem până atunci un ecarté? Trei partizi, două sute de ruble; distracţie.

— Perfect. Cu cea mai mare plăcere. E întotdeauna o plăcere să joace cineva cu dumneata, Dimitrie Ştefanovici.

Dumitraşcu Racliş alese cărţile, lepădă exofiele inutile, şi partidele începură. Părintele Zoei Vesbianu fila cartoanele cu cea mai deplină fericire scrisă pe figura osoasă, cu mustăţile albe puţin afumate de tutun şi cu cearcănele a cinci mii de nopţi pierdute în toate cazinourile vechiului continent.

Trăia acum într'o continuă beatitudine. Grijile dela Bucureşti dispăruseră. Zoe îl tirîse cu ea, îl instalase într'o cameră dela dinşii, îl îngrijea şi îi împlinea toate poftele. Sofron Vesbianu abia ajuns în Iaşi, descoperise o casă încăpătoare, plătise chiria pe un an înainte ca să nu aibă nici un neajuns, şi găsise imediat un cîmp fertil, o adevărată Californie, pentru afacerile lui. La cartierul rusesc, se afla într'o zi, cind Guril Serghievici se plîngea că nu-şi găseşte o locuinţă omenească. A înţeles-o aceasta din dialogul cu un misit de case. I-a oferit îndată o cameră şi un antret pentru ordonanţă, grajdul pentru cai. Stau la masă adeseori împreună. N'a vrut să-i primească, fireşte, nici un ban—„sîntem doar aliaţi" ! Dar Guril Serghievici îl aprovizionează cu toate ale gospodăriei dela depozitele ruseşti, i-a pus la dispoziţie sania, caii, şi mai e şi un *cineva*, cu mare trecere la comandamentul armatei ruse, nepotul ministrului de război dela Petersburg şi al mai multor doamne de onoare, dela curtea împărătesei; deci om care să-i servească în toate afacerile lui misterioase.

Cel mai încîntat însă de această prietenie e tot Dumitraşcu Racliş. Are deaface cu un adevărat gentlemen: se poate recrea şi consola astfel de toate apucăturile grosolane ai ginerelui, pe care trebue să le suporte. Prinţul Korşaghin l-a introdus în cercul lor: un club improvizat într'o casă de pe strada Carol. Acolo nu intră decît puţini Romîni, cîţiva bărbaţi şi cîteva femei, prietenii proaspeţi ai aliaţilor. Şi acolo i-a fost dat ochilor să vadă cele mai infernale partide de cărţi, cum n'a pomenit în toate casele de joc şi cluburile din apusul Europei unde şi-a zvîrlit pe postavul verde averea lui, zestrea nevestei şi moştenirea Zoei. Oameni care pleacă ori se întorc de pe front, scoţînd pachetele intacte de ruble, deşertînd cantităţi prodigioase de spirt subt toate formele şi de toate gradele; certîndu-se şi împăcîndu-se dela nimic; sfîrşind totul în fiecare dimineaţă într'o piclă nepătrunsă de fum, printre movili de sticle deşarte, cartoane de ţigări, pahare de ceaiu şi cutii de compot; coloneii şi generali beţi îmbrăţişîndu-se cu locotenenţi şi sublocotenenţi, zvîrlind bacşişuri fabuloase ordonanţelor şi apoi luîndu-i în palme pentru ca pe urmă să-i sărute şi să le plîngă pe umeri: o adevărată adunare de alienaţi, veşnic primenită de alţi ofiţeri in ducere şi în întoarcere, şi totuşi veşnic aceiaşi: oameni stranii din altă planetă, cu logică şi sentimente care scapă înţelegerii curente, cuprinşi de-o exasperată sete, după doi ani jumătate de războiu, să-şi ucidă orice tresărire a amintirii despre altă viaţă de altădată; amestec de cruzime şi de sentimentalism, de brutalitate şi delicateţă, de viclenie şi de candoare, de slugărnicie şi aroganţă, de laşitate şi de bravură; lume embrionară şi inconsistentă, în care subt pojghiţa şi haina occidentală apare îndată enigmatic, sufletul Asiei. Dumitraşcu Racliş juca, nu lipsea o seară, cîştiga. El, căruia valeţii şi rigii îi mistuiseră averea, avea de astădată o superioritate vădită: nu punea un pahar de spirt în gură. Trăia numai pentru cărţi. Putea pune însfîrşit în aplicare, cu izbîndă, „combinaţiile infailibile" care-l trădaseră întotdeauna.

Acum norocul era egal: partidă şi partidă. Două el, două Guril Serghievici. De altfel jucau numai pentru plăcerea jocului: 200 ruble, 500 lei, ce însemnau?

Cînd intră Zoe Vesbianu, în haina albastră care-i catifela mai mult albul pielii, Guril Serghievici svîrli cărţile. Arătă partenerului: n'avea în mînă decît exofie străine, era vol, tot pierdea partida. O socotea pierdută.

Zoe Vesbianu se aşeză între dinşii. După ce le întinse mînile parfumate, fără inele, îi mustră:

— V'am auzit venind astăzi dimineaţă. Unul la patru, altul la cinci. Cine a fost cel mai cuminte?

— Cucernicul pocăit care vă vorbeşte, Zoe Dimitrievna! —se grăbi cu alintată smerenie prinţul Guril, să pună în lumină această excepţională „cuminţenie", care-l adusese acasă, e drept pe mai multe cărări, dar la ora patru, pe cîtă vreme, pe Dimitrie Ştefanovici, îşi amintea bine acum, l-a lăsat moţăind cu cei din urmă jucători.

— N'aşi putea să ştiu, mă rog, două lucruri, mon petit Prince? Mai întâiu, care din doi vă depravaţi unul pe altul? Pe urmă, ce plăcere găseşti dumneata, om tînăr, inteligent, cultivat, cu

atît de distinsă lectură, vrai homme du monde, să pierzi nopțile în fum și în tovărășii echivoce? Pe papa îl înțeleg. E un jucător inveterat. Nici nu mai cere vieții altceva, decît o plăcere, pe care — nu e așa Papa? — a plătit-o destul de scump... Dar dumneata?

— O, Zoia Dimitrievna! — ridică ochii albaștri și inocenți, spre tavan, prințul Gurii. De unde știi, că nu încerc să înlocuesc o pasiune, prin alta? Poate vreau să-mi adorm astfel o durere inconsolabilă. Poate prefer să-mi ucid o noapte stupid, numai ca să nu-mi amintesc, torturat de insomnie, acele triste lucruri pe care nu trebue să mi le mai amintesc!...

Gurii Serghievici mințea cu un aer foarte nefericit și teatral, de victimă, în mijlocul acestei lumi vulgare. De fapt, bea și juca zdravăn, fiindcă îi plăcea să bea și să joace zdravăn. De insomnie nu suferea și nici amintiri ori gînduri triste n'aveau de ce să-l tortureze. Doar cîteodată, mijea încurînd ațipită, mustrarea că n'a răspuns la scrisorile Verei Pavlovna: remușcare vagă, în zori, cînd se întorcea cu gura coclită de la petrecere, dînd să intre în șifoniere și trîntindu-se îmbrăcat în pat, ca să nu-și mai amintească de fel, cînd l-a dezbrăcat și i-a tras cismele Cornel.

Dar știa prea bine, că în urechea unei femei — mai ales cînd femeia e soția unui mops ca Sofron Vasilievici și a cetit romanele lui Turghenef — nu sună niciodată banal, toate aluziile la aceste teribile nefericiri sentimentale, pentru a căror consolare te abrutizezi, cauți desnădăjduit o mocirlă să te împotmolești tu și nefericirea ta, bei până la fund drojdia acră, și tot așa mai departe, cum scrie la roman și se recită pe scenă.

Gurii Serghievici Korșaghin repetă așa dar celace repeta în dreapta și în stînga, de zece ani, decînd era încă în școala de cadeți, cu efecte aproape invariabile. Pe figura gînditoare a Zoei Vesbianu, în ochii de culoarea violetelor imperiale, căuta nerăbdător curiositatea, mirarea, interesul; deși nu s'ar fi supărat de fel, dacă Zoe Vesbianu i-ar fi răspuns hohotind, că toate aceste sînt basme și că e nedelicat să o socoată atît de naivă ca să le creadă. Atunci Gurii Serghievici ar fi rîs și el imediat, mărturisind că a mințit, și găsind foarte firesc să mintă unei femei frumoase, pentru a da vieții atît de vulgare, puțină culoare romantică.

Dar Zoe Dimitrievna era acum de altăceva preocupată, mîngîind fără să-și dea sama șiragul boabelor ovale de chihlibar, dela gît. Întrebase și asculta, cu gîndul aiurea. Într'adevăr se întîmpla minunat. Astăzi dimineață, întâia oară după două luni, de cînd se afla în Iași, dăduse ochii cu Radu Comșa. Il întîlnise la o strîmtoare unde Radu nu mai putuse scăpa și a fost nevoit să se oprească. Au vorbit foarte simplu, cei doi prieteni care se revăd. Zoe a fost cît se poate de calmă: a glumit, l-a tachinat... Poate ochii i se opreau prea lung la Radu, și la buzele lui cărnoase, pe care le simțea încă pe umăr, pe gură, pe

pleoape. Dar acestea nu le simțea decît ea. Nimeni nu putea ghici; nici Radu... Și cum i-a venit oare în gînd să-l invite numaidecît la ea, după amează? Radu a răspuns că nu poate, nu știe — a cercat să evite. Atunci a pretextat ceva care nu putea fi refuzat. Că vrea să-i ceară un serviciu; un mic serviciu foarte ușor, dar aflîndu-se numai în puterea lui.. N'avea cum să-i explice acolo, în stradă, ghiontiți din toate părțile, în viscol... Radu a fost silit astfel să făgăduiască.

Și acum îl așteaptă. Dacă vine trebue să sosească din clipă în clipă. E bine că se află și prințul Gurii. Presența unui bărbat tînăr, plăcut, vioiu, cu îndestul spirit, va trezi desigur puțină gelozie în inima lui Radu. De multe ori iubirea nu se mai întreține decît prin acest parazit galben.

A sunat afară. Cum a tresărit! Trebue să fie mai calmă. Radu intră întâia dată în casa ei — dacă aceasta se mai poate numi casa ei. Zoe își aruncă ochii pe păreți, la mobile. E îndestul de plăcut, salonul acesta larg. Casa fusese închiriată cu tot cu mobile; casă veche de boeri scăpătați. Se simțea bine aici, fiindcă îi amintea ceva din viața lor, înainte de ruina lui Dumitrașcu Racliș și înainte de a fi devenit madam Sofron Vesbianu. Canapele largi, jilțuri comode, un piano cu coadă de lemn castaniu, cadre înfățișînd bărbați și femei în costume de acum optzeci de ani, cîteva miniaturi de boerese, cu umerii goi și căzînd în linii foarte lungi, cum erau frumusețile de acum aproape un veac; figuri grave și melancolice, privind cu ochi obosiți la acești năvălitori prea gureși, în adăpostul lor, unde fusese până acum o mare tăcere... Față de strîmtoarea în care trăește altă lume în Iași, casa lor e chiar foarte presentabilă. N'are de ce se teme de impresia lui Radu. Ciudat. Unde i-a fost dat să-l primească, „la ea acasă", așa cum stăruise de atîtea ori! Radu nu-i cunoștea nici pe Sofron, nici pe Papa. La București n'a vrut să-i calce niciodată pragul, numai fiindcă se ferea de situații îndoelnice „să stai la masă între bărbat și femeia cu care îl înșeli. Picioarele apăsîndu-se pe subt scaun... Scene de vodevil. Puah!"...

Și acum a sunat.

Dar nu e el. E numai Sofron. Și-a zvîrlit blana și căciula. Intră în salon, tropăind și frecîndu-și degetele bondoace. Scutură mîna prințului Korșaghin, să i-o smulgă din umăr. Intinde mîna moale și puțin disprețuitoare, lui Dumitrașcu Racliș. O atinge pe frunte, cu buzele, pe Zoe, ridicîndu-se în vîrful degetelor, pe picioarele lui scurte, s'o ajungă. Are nasul vînăt, pomeții obrajilor violacei; poartă o jachetă a cărei coadă îl face mai scurt încă și mai rubicund.

— Hei! Esteger, prințule! — îl bate pe Gurii Serghievici, pe umăr. Ger. Cum la voi ger, la Siberia. Sibirschiger! — improvizează un cuvînt inedit pentru toate idiomele din lume.

Sofron Vesbianu nu știe o boabă din altă limbă decît romînească. Și atunci vorbind cu un străin, sluțește cuvintele și le

strigă din răsputeri, cu impresia că așa va fi mai ușor înțeles. Un străin i se pare un infirm: surd ori așa ceva.

— Tac, tac. Sibirschiger!—rîde prințul Korșaghin, arătîndu-și dinții albi.

— Acum, la frig tare bun este casă, samovar, ceaiu și carte: daite carcicu, davaite carcicu, cvosim-devid, cvosim-devid! Așa e prințule? Maladeț!

— Tac, samovar, ceaiu... daite carcicu!—se silește cu toată bunăvoința prințul Gurii să înțeleagă acest volapück și să pară încîntat de deosebita atenție a amfitrionului.

— Bun! Bun! Haroșie ciolovec!—îl bate mai departe pe epoleți Sofron Vesbianu, apoi socotind că și-a făcut cu prisosință datoria de gazdă să și întreție musafirul, se îndreaptă spre Zoe.

— Zoico dragă, poruncește maică pentru ceaiuri. Sînt sloiu de ghiață, nu alta.

Ceaiul fu adus cu samovar, după moda rusească, și tot după moda rusească introdusă de Gurii Serghievici Korșaghin—de altfel întinsă acum în toate casele din Moldova unde se mai putea bea din belșug ceaiu—veniră și farfuriile cu compot, dulceață, pateuri, sticlele de coniac, rom, votcă, licheor.

Cît timp fetișcana durdulie, cu șorț și bonetă de dantelă albă, purta tablalele și muta înaintea fiecăruia mesuțele, privirea lui Sofron Vesbianu se oprea pe sîni și pe mijloc, atît de stăruitor, încît slujnica servi cu ochii în pămînt, cu obrajii pară.

Apoi, cînd servitoarea sfîrși și eși din salon, Sofron Vesbianu se așeză înaintea farfuriilor, ca întotdeauna, cu aerul brutal și grăbit al unui călător într'un restaurant de gară, inspectîndu-și paharul, lingurița, furculița și cuțitul; înșfăcînd bucățile cele mai bune. Zoe Vesbianu, fu jenată și de astădată de aceste apucături de han, iar prințul Gurii, ghicind, îl scuză cu un zîmbet admirativ:

— Sofron Vasilievici, are poftă mare. Toată ziua aleargă, lucrează, consumă energie...

— Ce spune, Zoico?—întreabă Sofron, împingîndu-și în gură cu degetul, o felie de șuncă supranumerară.

Zoe îi tălmăci.

— Desigur că alerg. Eu nu sînt un parazit (aceasta era la adresa lui Dumitrașcu Racliș). Alerg, muncesc, consum fiindcă mă consum!—aprobă Sofron Vesbianu cu gura plină, încîntat de această descoperire „consum fiindcă mă consum!", pe care o găsea de o superioară finețe.

Apoi tușind, cu o înghițitură în gură, îi trimise o bucățică de șuncă, unt și pîne, un minuscul bol digestiv, exact în fruntea lui Dumitrașcu Racliș, care-și sorbea liniștit paharul de ceaiu.

Dumitrașcu Racliș puse paharul jos, își scoase batista și se șterse calm, pe frunte.

— Sînt oameni care mănîncă încă, parcă ar fi acum scăpați din caverne!—făcu o constatare, așa neadresată nimănui, împăturindu-și batista și așezînd-o în buzunarul dela piept.

Sofron înțelese pentru cine era aceasta și fiindcă avea acum gura arhiplină, așa că nu mai putea răspunde, îl fulgeră numai cu o privire teribilă.

După ce înghiți, își rosti replica.

— Și eu cunosc oameni, care chiar dacă ar fi în peșteri, ar juca în arșice... În arșice de ăia... cum se cheamă?...

— De mastodont, cum cunosc eu un exemplar!—îl ajută Dumitrașcu Racliș, zîmbind totuși fiindcă găsise bună, istoria omului din caverne care ar juca în arșice, în lipsă de un club cu masă lungă, pe două tablouri de bacara.

— Ce spun, te rog, Zoe Dimitrievna?—întrebă prințul Korșaghin, înțelegînd că amîndoi se ceartă.

— Nimic interesant, răspunse Zoe. Se tachinează. Discută politică. Spun că Nemții sînt adevărați mastodonți.

În clipa aceia sbîrnîi clopoțelul, anunțîndu-l pe Radu Comșa. Zoe îi eși înainte, după ce-și cercetă din treacăt figura în oglindă și își aranjă buclele părului. Comșa rămase în prag, căzut din lună. Se aștepta s'o găsească pe Zoe singură: își făcuse chiar un plan de defensivă, și dădea peste atîția necunoscuți.

Zoe îi prezintă. Sofron Vesbianu se ridicase de pe scaun, și ca să-și facă pantalonii să cadă peste urechile ghetelor, se deda la ciudate asvîrlituri din picioare, un fel de început bizar de dans.

— Mi se pare, domnule Comșa—începu Sofron, curățindu-și cu buzele și cu limba gingiile de resturile șuncei și ale pateurilor, cu o schimă care îl făcu pe Radu Comșa să creadă că se strîmbă la el—mi se pare că sînteți șeful unei direcții de la Interne. Statistică pentru rechiziții, aprovizionare, ețetera et ețetera. Îmi pare foarte bine. O să te caic într'o zi.

Radu Comșa îl privea cu uimire, amestecată cu milă pentru Zoe. Vasăzică acesta era Sofron Vesbianu? Stăpînul în fața legii și a oamenilor, pe trupul, sufletul și voința ei... Acum înțelegea multe. Și de ce se strîngea atît lîngă el, cînd o trimetea acasă. O privi cu mai puțină vrăjmășie. Biata Zoe!

Biata Zoe își dădea toate silințele să-și păstreze aerul cel mai firesc. Porunci alt serviciu de ceaiu. Îl invită alături, făcîndu-i loc pe divan. Explică celorlalți că e un cunoscut din București, dintr'o familie prietină, tovarășul de advocătură al lui Alexandru Vardaru și logodnicul domnișoarei Vardaru.

— A! Ești atît de bine cu domnul Vardaru? E un om cu mare trecere la Domenii. Și la Interne... Și la Războiu.. Am avut de cîtevaori de-aface amîndoi, dar nu ne-am înțeles. Nu e nimic. Toți oamenii sfîrșesc prin a se înțelege cu mine!—vorbi Sofron Vesbianu culegînd cu scobitoarea merișoarele aurii din compotul rusesc.

— Să-ți dau o farfurie!—îi întinse Zoe o farfurie de compot și o linguriță.

— Mersi. N'am nevoe. Vorbesc şi mai iau una, vorbesc şi mai iau una... Te supără?

Zoe nu mai încinse discuţia şi Sofron Vesbianu vorbea şi mai lua una:

— Da, pe domnul Vardaru aşi vrea să-l cunosc mai bine!— continuă scuipînd cozile merişoarelor în farfuria lui Dumitraşcu Racliş. Imi pare foarte rău că nu ne-am înţeles...

Sofron Vesbianu nu spunea că „neînţelegerea" consta în cîteva intilniri, în care Alexandru Vardaru il repezise, fiindcă îl prindea cu afaceri nu tocmai dintre cele mai curate. Şi ascultindu-l, Radu Comşa işi amintea acum că a mai văzut această figură şi pe la biroul lui, şi pretutindeni unde mişună samsari suspecţi, foşti vechili, negustori, faliţi, Evrei, lumea aceasta amestecată, care mai bine de doi ani traficase cu o mînă pentru puterile centrale, cu cealaltă pentru consorţiul britanic, şi se strămutase la Iaşi, să-şi continue activ, operaţiile încă mai prospere în haosul general.

— Domnule Comşa, staţi bine? Aţi găsit locuinţă?—întrebă Zoe, ascultîndu-se cum îi spunea cu simplitate „domnule Comşa" în loc de „Radule!"

— Mulţumitor, doamnă. Am fost bursier la liceul de aici, la Internat. Am găsit locuinţă chiar la un fost profesor al meu, pensionar, un om încîntător.

— O! E atît de greu cu camerile, în acest Iaşi, sărac şi prea mic. Uite, prinţul Korşaghin a avut noroc de noi... Nu e aşa, Gurii Serghievici?

— Desigur, Zoe Dimitrievna, fără dumneata şi Sofron Vasilievici, eram un naufragiat. Dar Zoe Dimitrievna mi-a întins mîna-i catifelată, care nu are nevoe de inele ca să fie frumoasă, şi iată cum am devenit un fericit naufragiat, salvat cu o prea delicioasă ramură de liliac alb...

— Vai, mon prince, ce basme îmi spui! Mă confunzi cu şistriţele dumitale!

Şi făcîndu-i cu degetul:

— Gurii Serghievici, te rog fii mai serios! Ştii că sînt rea cînd mă supăr. Iau cheia de jos, dela uşă, şi te las în viscol...

Radu Comşa se întreba dacă între acest rus balan, foarte plăcut de altfel şi desigur un mare mehenghiu, şi între Zoe, există numai prietinie ori n'au trecut dincolo. Şi simţi o uşoară, o foarte uşoară undă de nemulţumire. Se consola repede Zoe!

Caşi cum i-ar fi ghicit gîndul, clătinîndu-şi nervos picior peste picior, şi schimbîndu-şi inelele pe deget, Zoe vorbi enigmatic:

— Vezi, domnule Comşa? Am adoptat şi noi maniera rusească. Prinţul Korşaghin ne-a învăţat să ne spunem pe nume, aşa cum vorbesc eroii lui Tolstoi, Turghenev, Gorki, Dostoievski... Ne spunem Zoe Dimitrievna, Gurii Serghievici, Dimitrie Ştefanovici, Sofron Vasilievici... E foarte comod şi găsesc amuzant. Pe urmă, unde mai pui, domnule Comşa, că se simplifică o sumă de lucruri! Să-mi închipui—o, e numai o părere şi cred că nu te superi!—că de exemplu, între o femee şi dumneata, ar fi ajuns, să zicem prietinia până acolo încît să vă spuneţi pe nume. Nu: domnule Comşa, ci Radu. Radule! Nu e aşa—dacă nu sînt indiscretă?—că trebue să vă fi spus şi poate să vă spună şi acum, o femee astfel? Şi să ne mai închipuim acum, domnule Comşa, că această femee—măritată desigur, alături de soţ, de surori, de tată, de familie, înfîrşit aşa cum ne aflăm noi acum—să ne închipuim că e nevoită să vă numească după toate protocoalele noastre occidentale: domnule! domnule Comşa!—pe cînd în intimitate, vă spune Radu, Radule!... Nu apare oare ipocrizia mai evidentă? O viaţă dublă şi secretă... Şi nu se poate întîmpla oare, printr'o scăpare din vedere, din obiceiu, într'un elan, în faţa bărbatului, părintelui, într'un salon; să vă spună deodată Radu, Radule, şi să dea loc la o adevărată catastrofă?... Pe cînd aşa, foarte simplu, în faţa lumii ori în intimitate, eşti numai Radu Mihailovici Comşa, Radu Mihailovici, după cum eu sînt Zoe Dimitrievna... E o intimitate pe care o poţi plimba în public fără teamă—chestie numai de nuanţă. De o pildă în public, v'ar spune indiferent, ca oricărui străin ori prietin, Radu Mihailovici, uite cu tonul acesta... (Zoe Vesbianu arătă cu ce ton) Pe cînd tot în acelaşi public, cu o nuanţă pe care numai dumneata s'o înţelegi, ar spune de exemplu aşa: Radu Mihailovici... (Zoe Vesbianu arătă iarăşi cu ce ton) Comşa, Mihailovici, toate dispar, rămîne numai Radu, sunetul desmierdat, care nu e aşa Radu Mihailovici, că trebue să-ţi trezească o sumă de amintiri şi de senzaţii, şi poate de regrete?...

Zoe, care executase astfel un adevărat dans pe tăiuş de cuţite, se opri şi rîse, cu un hohot exagerat care sună fals. Sinii i se ridicau şi coborau, în haina de catifea albastră despicată la piept, subt boabele galbene şi ovale de chihlibar, ca după un urcuş repede.

Gurii Serghievici Korşaghin, pătruns de o umbră de bănuială, după ce îi privise cu ochii fini, pe unul şi pe celălalt, aplaudă:

— Bravo, Zoe Dimitrievna! Eşti cea mai admirabilă rusofilă din Moldovalahia. Şi pledezi ca cel mai elocvent avocat. Ca un avocat care s'a identificat cu cauza...

Numai Sofron Vesbianu, Sofron Vasilievici, nu înţelesese nimic, fiindcă Zoe vorbise în franceză, şi întrebă nedumerit:

— Ce spune, frate? Că nu pricep nimic!..

— Doamna—se oferi Radu Comşa să-i explice—doamna spune să adopt maniera rusească şi în loc să mă adresez, cu formulele obişnuite: doamnă, ori doamnă Vesbianu, să-i spun pur şi simplu Zoe Dimitrievna, aşa cum i se adresează de exemplu prinţul Korşaghin. Celace n'aşi putea să-mi permit în nici un caz, avînd în vedere că prietinia mea cu doamna Vesbianu e atît de efemeră cum o ştiu din cele cîteva ocazii cînd

ne-am întîlnit la București, nu mi-ar da aceleași drepturi, ca domnului Korșaghin, de față.

— Zi-i, dragă, Zoe Dimitrievna și sfîrșește cu ea. A turbat-o maladețul!—simplifică foarte plictisit de atîtea mofturi, Sofron Vesbianu, continuîndu-și ocupația care consta în acel moment din smulgerea cîtorva fire de păr, dintr'un neg. Prindea unul, încrucișîndu-și privirea, ca să-și poată vedea vîrful negului; îl apuca bine cu unghiile și cu o smunciturǎ îl trăgea din rădăcină. Ochii îl lăcrimau, fiindcă durerea îi răspundea ascuțit în creștet, îi venea să strănute, dar numai căsca gura fără să isbucnească, așa cum fac crapii aruncați pe uscat. Cînd sfîrși această operație, spre care melancolic și obosit priveau cadrele ovale din părete, Sofron Vesbianu se întoarse spre Comșa și îl bătu pe genunchiu, cu o pocnitură de explozie:

— Fă cum îți spun eu, dragă. Zi-i Zoe Dimitrievna! Zi-i Gurii Serghievici! La dînșii tot o brînză e. Trăesc Rușii ăștia, domnule Comșa, eh! Ce să-ți mai spun?... Toți mănîncă dintr'o treucă...

Acum era rîndul prințului Korșaghin să ceară lămuriri.

— Ce spune onorabilul Sofron Vasilievici?

— Nimic. Spune că Rușii sînt un popor încîntător, tălmăci Zoe, după fantezia ei.

Dar era mulțumită. Mai întâiu nu rezistase ispitei să-i spună ca altădată: Radu, Radule!—în fața tutulor, cu temeritate. Și pe urmă, îl ințepase ușor cu veninul acela al geloziei, la care nici un bărbat, chiar cînd iubirea s'a prefăcut în indiferență, nu rezistă întotdeauna. Chipul cum Radu găsise prințului Gurii Korșaghin dreptul să-i spună pe nume Zoe, cu familiaritate, ironia aceia răutăcioasă pe care n'o pricepuse Sofron, îi făceau bine, ca loviturile în glumă, cu o floare peste obraz, dela cineva drag. Și gîndind acestea, cu un zîmbet uitat, Zoe Vesbianu nu-și putea desprinde ochii dela gura cărnoasă și umedă a lui Radu: „Trebue să-i mușc buzele... Numai odată, la plecare. Il duc până la ușă... O singură dată..." Gîndul se lămurea perfid, tenace, cu cît își spunea că e mai absurd.

Dumitrașcu Racliș, străin dela toate acestea, își făcea pasiențele. Noul cunoscut nu prezinta nici un interes; nu vorbise nimic despre joc, nu-l văzuse în nici un club. Inșira cărțile în cruce, în figuri complicate, ajunsese la a cinsprezecea.

Se lăsase întuneric. Aduseră lămpi. Sofron Vesbianu începu să-i explice, cu un creion în mînă, înșirînd cifre mari pe scoarțele unui album, a bieților vechi proprietari, o afacere complicată, la care avea nevoe de concursul lui și al lui Alexandru Vardaru.

Cînd se pregăti să plece, Gurii Serghievici se ridică și el. Il invita numaidecît la cercul lor, dorea să-i dea prilej să cunoască mai de-aproape ofițerii ruși, care-au venit să lupte pentru Romînia. De fapt, se gîndea că stînd mai apropiat de vorbă, va lămuri legăturile dintre el și Zoe; exact același gînd cu care Radu Comșa primi invitația.

In ușă, Gurii Serghievici, trecu să-și ia sabia și mantaua din camera lui, cît timp Radu Comșa își îmbrăca blana. Cînd se întoarse în prag, Zoe Dimitrievna era acățată de gîtul lui Radu Mihailovici, cu gura încleștată de buzele lui, cu mîna „albă și catifelată ca ramura de liliac alb" dată după gîtul lui, cu „ochii de culoarea violetelor imperiale" închiși ca să soarbă sărutul mai bine. Radu Mihailovici se apăra; luptă scurtă și mută, din care șiragul de chihlibar ieși rupt și boabele ovale risipite pe jos.

Gurii Serghievici făcu un pas îndărăt; tropăi, tuși, deschise a doua oară ușa cu sgomot, și numai după aceia păși din nou pragul:

—' Gata, Radu Mihailovici?

Ajută la culesul boabelor de jos, mirîndu-se cu cea mai mare nevinovăție cum s'a putut rupe șnurul tare de mătase. Căutînd, mîinile i se întîlneau ca din întîmplare cu mîinile Zoei Dimitrievna, și atunci îi strîngea degetele subțiri în penumbra ungherelor, cu o îndrăzneală neașteptată, de care Zoe rămase surprinsă.

Petrecîndu-i până la ușă, Zoe repeta cu o amețeală dulce, nedesmeticită:

— La revedere, Radu Mihailovici, Radu!

— Pe frigul acesta teribil, crapă buzele, sîngeră cîteodată, ca o rană... spuse Gurii Serghievici, cînd ajunseră în stradă.

Radu Comșa duse batista la gură. Intr'adevăr, rămăsese o șuviță subțire de sînge, din mușcătura Zoei. Se uită cu atenție în dreptul unui felinar, la ochii prințului Korșaghin, subt căciula înaltă și lată, de astrahan. De ce spusese aceasta? Bănuise ceva? Văzuse? Dar prințul Gurii Serghievici Korșaghin își înfigea cismele împintenate în zăpadă, cu cea mai mare liniște, trăgînd din țigara lui lungă cît un periscop.

Cercul rus era alcătuit din cinci camere; două foarte mari' una pentru masă, alta pentru chemin de fer; celelalte trei, cu numeroase mese de joc, de băutură, de gustări, samovare fierbînd neîntrerupt.

Prințul Gurii Korșaghin, ca pretutindeni și ca întotdeauna, fu primit cu exclamații de bucurie. Parte dintre ofițeri jucau și beau încă dela trei după amează. Alții veneau din sala de mîncare, alții se înapoiau: ofițeri de husari, de cazaci, de pihotă, de geniu, de artilerie, ofițeri de stat major și aviatori cu micile aripi de metal la epoleți: oameni înalți și bălani din ținuturile baltice, figuri de mongoli dela marginea Tibetului, un caucazian cu figura albă, feminină, și cu ochii și părul brun, în fața lăptoasă, ca tipurile de rasă albă din atlasurile geografice, alt prinț cu figură de tătar, negricioasă și cu ochii oblici, mic, nervos, neastîmpărat; ofițeri din regimentele siberiene dela capătul Asiei, toți rizînd, chemîndu-se, strigîndu-se pe nume,' alții atunci făcîndu-și cunoștință; unul gata amețit, tolănit pe o canapea ro-

şie, ciupind strunele unei balalaice; decoraţii de toate dimensiunile, culorile şi formele, iar peste tot, un fum nepătruns, pe care trebuia să-l fereşti cu mîna ca să vezi bine cine-ţi vorbeşte, şi mirosul dulceag de tutun rusesc, de piele rusească, de ceaiu rusesc. Cîţiva Romîni, două doamne cu soţii, instalaţi la o masă de joc, şistriţe cu fruntea strînsă în batiste albe însîngerate de crucea roşie pe frunte şi cu fustele scurte, lăsînd să se vadă până la genunchi, minuscule cisme de piele moale, ca marochinul. Printre această mulţime, trei ofiţeri romîni, stîngaci, ţinîndu-se unul de altul, cum nu se pierd copiii de ţăran într'un bîlciu.

Cineva puse mîna pe umărul lui Radu Comşa. Se întoarse: Scarlat Măinescu, în haină neagră, cu monoclul prins în arcada ochiului stîng. Omul care păruse Elenei Bilbor, prietina Luminiţei, elegiac şi absent dela cele terestre, arăta dimpotrivă foarte încîntat de acest prea pămîntean spectacol.

— Ce faci Comşa p'aici? Joci şi tu?

— Nu. Sînt cu un cunoscut, un prietin, prinţul Korşaghin.

— Il cunosc perfect pe Gurii. Sîntem amici. Un adevărat tip. Moşii în nu ştiu cîte gubernii, nobleţa cea mai autentică a Petrogradului.. Şi svîrle rublele ca nasturii... Apropos. Iţi datoresc cîteva mizerii de poli, din zilele de piurea neagră dela Bucureşti. Iţi stau la dispoziţie... M'am refăcut complect, dragă. Indivizii ăştia joacă brambura... Vrei?

Şi Scarlat Măinescu scoase un port-bilet de piele verde, pe al cărui colţ, Radu Comşa văzu cu uimire, prinsă deasupra monogramei de aur, o coroană de conte.

— Mersi. Lasă-i pentru Bucureşti, la întoarcere. Nu vreau să-ţi fie de ghină..

Scarlat Măinescu zîmbi cu dispreţ:

— Cît despre aceasta nici-o teamă aci. Inţelegi, să rămînă între noi; jocul e la sigur.. Acum pardon, mă duc că mă aşteaptă Lola. Am adus-o şi pe ea...

Lola—desigur una din acele multe prietine foarte văpsite şi în toalete extravagante cu care îl văzuse pe Scarlat Măinescu la Şosea—hohotea într'un grup de ofiţeri ruşi, bînd dint'un pahar cu picior înalt, o băutură tare de bunăsamă, căci strînse din ochi, după ce-l deşertă. Un colonel gras, tuns cu numărul zero şi cu mustăţi stufoase şi sure, aştepta cu sticla în mînă, să-i toarne alt pahar. Lola rîdea ferindu-se, dar îi turnă cu de-a sila, punîndu-i mîna după mijloc, s'o prindă, cînd încercă să fugă. Ce neruşinată! Frumoasă de altfel, înaltă, cu păr bogat, oxigenat, cu ochii de un albastru inocent, dar atît de fardată! Desigur, după asemenea individe judecă toţi Ruşii aceştia, uşurătatea femeilor noastre.

Gurii Serghievici Korşaghin îl apucă de braţ, îl duse la o masă, între prietinii lui. Băură ceaiu. Băură spirt. Erau profesori mobilizaţi, oameni de trupă care abia puteau lega cîteva vorbe, amestecaţi cu ofiţeri de carieră şi cărturari burduf de lectură, discutînd aprins pe măsură ce creştea numărul paharelor, despre Dumnezeu şi destinul omenesc, beţiile precedente şi purificarea Europei prin mesianismul Rusiei. Radu Comşa îşi arătă mirarea generală, că armata acestui mesianism, nu părea să socotească războiul o chestie prea serioasă; se strămuta de pe un front pe altul într'un continuu du-te vino; toţi mîncau, beau, jucau, cîntau. O sută de chilometri de retragere nu însemnau nimic. Scoteau balalaicele şi armonicile, aprindeau focuri, desfundau cutii de conserve, puneau ceainicile, şi totul era ca mai înainte.

— Sînteţi tineri în războiu, acum abia îl învăţaţi, Radu Mihailovici!—surîse superior prinţul Korşaghin, turnîndu-i rom în pahar. Secretul războiului e acesta: Să săvîrşeşti actele de bravură cele mai mari, cu aerul cel mai frivol posibil. Aceasta se învaţă pe încetul. Iată acest prietin al meu, Anatol Petrovici, cu figura lui boţită de tătar şi aşa mic şi chircit cum îl vezi, ca o babă din Caucasul lui. A luat parte la patru ofensive, a fost prizonier de două ori şi a fugit, a fost rănit—de cîte ori Anatol Petrovici?—de şapte ori, odată în cap, odată în plămini. Ce importă aceasta? Doctorii dădeau din cap: „de astădată, Anatol Petrovici e pierdut, nu mai este scăpare!" Şi Anatol Petrovici nu era pierdut, se ridica din pat mai zdravăn ca înainte. Se prezinta: iată-mă, am sosit! Să ne aducă spirt, ceaiu şi mîncare! Şi Anatol Petrovici bea ca un popă, scoate sabia cînd i se urcă votca la cap, şarjează lămpile, retează dintr'o lovitură gîtul tuturor sticlelor de pe masă. Aseară a pierdut la davaite-nidavaitee, toţi banii până la ultima copeică. Ce importă? Mi-a cerut o mie de ruble să facă nu ştiu ce cumpărături pentru polcul lui. Pierduse toţi banii, ai lui şi ai regimentului. I-am dat. Pe Anatol Petrovici nu-l refuză nimeni. In cinci minute erau pierduţi toţi banii, şi după aceştia alţii, din picioare. Ce importă? Anatol Petrovici a golit o sticlă de spirt, l-a dus ordonanţa acasă, l-a desbrăcat, l-a culcat. Acum e iarăşi la datorie aici. Mîne la datorie, acolo, pe front. Intr'o zi îl loveşte al optulea glonţ, de astădată definitiv, în frunte. Şi s'a sfîrşit cu Anatol Petrovici. O să ne mai amintim cîtăva vreme de el, o săptămînă-două, o lună-două. Iar atunci crezi că o să ne amintim de Anatol Petrovici cel cu şapte răni, de două ori fugit din prisonierat, cel care-a ucis nu ştiu cîţi Nemţi?—(are un carnet unde-i inseamnă). De fel. Acestea o să rămînă la arhivele regimentului. Noi o să spunem.: —„Anatol Petrovici? Imi amintesc, straşnic bea. Frumos jucător de cărţi. Nici un muşchiu nu i se mişca pe figură, cînd pierdea tot, şi bani, şi tabachere, şi ceas. Minunat om, bietul Anatol Petrovici!..." Pe urmă o să-i pomenim numele tot mai rar. Vin alţii. Anatol Petrovici e îngropat undeva, la Riga ori în Galiţia, ori în Caucaz. Toţi l-au uitat. Acasă, moşnegii îi păstrează o fotografie, sabia lui de copil, cărţile de şcoală, îl văd pe Anatol Petrovici în fo-

tografie, cu pantaloni scurţi de catifea şi cu o carte de premiu subsuoară, ori în costumul lui sălbatec, din Caucas... Mai există într'o amintire de om, cît trăesc moşnegii şi povestesc, înaintea samovarului, cînd bătrînul a luat vutcă la cap, căci fii sigur, Anatol Petrovici are cui sămăna... Pe urmă, cînd au murit şi moşnegii s'a sfîrşit. Definitiv. Anatol Petrovici? Un nume. Sînt 170 milioane de nume în Rusia.. De aceia să bem şi să ne veselim. Anatol Petrovici Nu cu paharul acela mic, cu cestălalt. Aşa da! În sănatatea ta!

Anatol Petrovici bău cu paharul mare şi cu un aer foarte modest, strîmbîndu-şi faţa boţită şi măslinie, în cel mai vesel rîs. După două ceasuri îşi amaneta tabacherea. După trei, cîştigase zece mii de ruble, şi cu o sticlă deşartă alături, cînta acompaniindu-se din balalaică, un cîntec deacasă, cu o voce puternică şi gravă de bas, surprinzătoare pentru înfăţişarea lui puţină şi chircită.

Şi Radu Comşa era acum ameţit. Se îndopaseră cu tot soiul de spirturi. Pierduse toţi banii din buzunar. Intâiu în glumă aruncase cîteva hîrtii pe masă, pe cartea prinţului Korşaghin. Pe urmă până la ultima centimă. Lucrurile se clătinau înaintea ochilor. Vedea numai fragmente de realitate. Vorbea cu un uriaş blond adineaori, nu-şi mai aminteşte ce, ceva vesel. Acum cu Lola. E ameţită şi ea. Toţi o pipăe — ce desmăţat chicoteşte! Şi cu Dumitraşcu Racliş a vorbit, tatăl Zoei; joacă la masa de dincolo, cu aerul atent al unui savant urmărind o experienţă. Acum doi ofiţeri de cazaci, veseli şi prietinoşi peste măsură, îl silesc să bea un lichid alb. Ce-o fi? E foarte tare. Spirt curat. Ustură gîtul. Ei beau din pahare de vin, fără să se strîmbe, uşor ca apa. Şi toate se clatină, îneacă, se depărtează, revin. Plutesc între straturi opace de fum, din care apar cînd numai capetele, cînd numai picioarele... E ciudat şi poate plăcut. N'a fost ameţit decît de cîteva ori în viaţă. El e un om sobru. Radu Comşa e un om sobru. Iată omul sobru, legănîndu-se, rezemat de uşorul unei intrări. Rîzînd. De ce rîde? Nimeni nu are grija lui. Pe aici se poate eşi afară? De unde au bani să joace ofiţerii aceştia romîni? Au uniforme modeste, par bieţi ofiţeri nevoiaşi şi svîrl pachetele de ruble ca nimic. Nenorociţii. Dacă or fi bani de-ai subsistenţei? Mîine pac! — un glonţ la tîmplă. Războiul e foarte simplu: secretul lui e să săvîrşeşti acte de bravură cu aerul cel mai frivol posibil.. Oare între Zoe şi prinţul Korşaghin? Are să-l întrebe. E simplu. Intre doi bărbaţi, femeia trebue totdeauna sacrificată. Nu, nu mai beau ceaiu!. De unde ştii romîneşte, camarade? Un soldat rus vorbind romîneşte! Curios.

— De unde ştii romîneşte, camarade?

— Apii, noi sîntem Moldoveni di la Soroca...

— Şi cum ai ajuns aici, băiatule?

— Ni-o luat moscalii aici, că ştim moldovineşti şi ni vini mai ghini. Cumpărăm noi din tîrg, ne inţălegim cu Jidanii.

— Şi-ţi pare bine că ai ajuns în ţara romînească? Printre Romînii tăi?

— Apii, stăpîni, noi nu sîntem Romîni. Sîntem Moldovieni...

— Cum adică, nu ţi-ar părea ţie bine să facem o ţară mare, numai cu Romînii noştri?

— Aiasta stăpîni, iaca nu s'a puté! Rosîa i o împărăţie mari şi plină de tăti belşugurili. Ci să ni-aprochiem noi di-o ţari mai micuşoară cît o gubernie a Măriei-Sale Ţarului nostru cel mari şi bun?

— Bine, mă frate, dar avem o limbă, ne închinăm la acelaşi Dumnezeu, am făcut odată un trup, toată Moldova e ţară romînească...

— A fi. Nu li ştim noi aieste tăti. Da muscalu-i mult şi tari. Noi cu iei ni ţinim, ci nu ni slăbeşti cum ţini lupu oaia...

— Fugi, mă, că eşti un imbecil.

— Trăiţi, Măria-voastră!

Radu Comşa caută un ban în buzunar să-i dea. Nu mai are nimic. Să împrumute dela Korşaghin. Dar acum soldatul basarabean a dispărut. Să-l lase în plata Domnului. Şi cine mai vorbea de sentimentul naţional, glasul sîngelui? Prostii. Toate sînt prostii. Il doare capul. Mîine are să-l doară toată ziua capul. Ce-a căutat aici? A, da! Korşaghin. Ce faci mon petit prince, cum îţi spune Zoia Dimitrievna? Te cam legeni... Şalupă pe valuri.

Korşaghin îl ia la braţ. Es amîndoi la aer. Ce bun, limpede, tare e aerul nopţii acum. A stat viscolul. Cerul e sticlos, ca un bloc de ghiaţă. Stelele palpită sus, gata să se desprindă. Zăpada scîrţîe subt picioare. Radu Comşa ţine gura întredeschisă, să-i pătrundă adînc în plămîni, aerul rece. Case întunecate. Fără nici o lumină. Toate casele au noaptea o înfăţişare misterioasă... Dorm toţi înlăuntru. Cine sînt? Ce visuri îi încearcă? Acum toţi, au numai visuri de spaimă. Cîţiva soldaţi trec prin mijlocul străzii, în troene. O patrulă? Nu. Duc pe cineva pe braţe, un rănit. Şi e o lumină la o fereastră.

Radu Comşa se opreşte. Prin geamul cu promoroacă se vede înăuntru. Se ridică în vîrful picioarelor şi priveşte. Mese. Două, trei, patru mese. Şi oameni întinşi, dezbrăcaţi, morţi. Patru, cinci, şase. Şase morţi desbrăcaţi, cu păr pe piept, unii cu pete negre pe trup. Răni desigur... Cîteva luminări de ceară tremură o flacără slabă. Nu-i nimeni să-i păzească. Şase morţi într'o cameră: morţi îngheţaţi. Li se văd dinţii albi şi gurile întredeschise. Unul a rămas cu gura lărgită de tot, ca o spărtură neagră.. Au ochii holbaţi. Poate plesniţi de ger. A mişcat un mort? Nu. Un şobolan fuge pe trupurile ţapene, muşcă ceva. Dar e înspăimîntător, nu trebue permis aceasta...

— Haide, Radu Mihailovici! — se întoarse prinţul Guril Korşaghin, apucîndu-l de braţ, tîrîndu-l peste crestele de zăpadă.

Apoi după ce au mers mult alături:

— Spune drept, Radu Mihailovici.. Nu te supără, dacă într'o zi, eu şi Zoia Dimitrievna?...

§ 3.

Săniile spintecau sprinten șesul nins, sclipitor în soarele dimineții.

Erau două; de la Iași mergeau la Chioaia. In una Luminița Vardaru, Elena Bilbor și Mihai. In cea dinainte, tanti Laura și Măgduța Dobreanu, fiica Sofiei Dobreanu de la Botoșani, prietină și pe vremuri foastă colegă de pension cu Laura Vardaru.

Clopoțeii risipeau în cîmpul alb și tăcut, veseia lor chemare argintie. Din vasta solitudine luminoasă și imobilă, ecoul răspundea cu alt sunet, de la alte sănii nevăzute. Toți aveau obrajii îmbujorați de ger, genele albe de promoroacă, respirația tăiată de șivoiul rece de aer. Mihai pusese mîna pe hățuri, gonind nebunește spre înfricoșarea fetelor din sanie.

Caii alergau cu toată puterea, strănutind cu boturile apropiate, arătindu-și și ei astfel, voioșia acestei curse, în dimineața limpide, subt soarele cu dinți care hohotea în nămeți. Stîlpii de telegraf fugeau vertiginos îndărăt.

— Mihai, ai să ne răstorni!—îi striga Luminița, scoțind mîna din manșon să-l tragă de manta.

Mihai cu chipiul de școala militară pe ceafă, deschelat la gît, țipînd cu o sălbatecă bucurie care altădată și aiurea l-ar fi rușinat, nu dădu nici o atenție acestor spaime femeești și plesni crupa cailor cu biciul. Trecură săgeată pe lîngă sania de unde Laura Vardaru îl amenința cu degetul.

Acum avea drumul deschis înainte: Mihai slobozi murgii lăsînd hățurile în voe. Bulgării moi săreau din copite, se sfărmau în obraji, împroșcau pulbere măruntă în urmă. Ajunseră în vîrful unui deal; jos se desfăcea în piclă albăsirie, un sat cu subțiri spirale de fum înălțîndu-se spre cerul dimineții, ca sărace fumuri de jertfă primite de un Dumnezeu însfîrșit înbunat.

— Mihai, aceasta a fost—nu e așa?—pentru Măgduța Dobreanu? Vrei s'o epatezi și cu însușirile tale surugiești?—îl necăji Luminița.

Mihai trecu hățurile viziteului, și-și apăsă supărat chipiul pe ochi.

— Poftim! Dacă-i așa, mergeți ca după mort! Ioane, numai la pas să te ții.

Luminița șopti ceva rizînd la urechea Elenei Bilbor.

Mihai își întoarse obrazul roș de frig:

— Ia vă rog să nu conspirați! Acuș vă răstorn și-am să vă văd țipînd, să salvați Capitoliul.

— Bravo! Foarte frumos. In fiecare zi ne descoperi alte grații cazone... Acum m'am convins că posezi într'adevăr toate calitățile de surugiu...

— Dacă nu mă lăsați în pace! E o dimineață splendidă, aveți cît văd ochii un cîmp minunat și tu, Luminițo, te ții de fleacuri.

— Bun. Va să zică Măgduța Dobreanu e fleac. Luăm notă. Mersi pentru ea. Fii sigur că o să am eu gentilețã să-i spun.

— Luminițo, făcu nefericit Mihai, te-am rugat să încetezi cu astea. Lăsați fata în pace.

— Așa, acum mai e și „fată". Un fel de cum ai spune: fata din casă, Ilinca, Safta... Din ce în ce mai bine. N'am să uit s'o adaug și p'asta.

— Luminițo!

— Ei, ce? Mihai!

Mihai Vardaru apucă hățurile și își răcori necazul pe cai, coborînd valea în vîrtej. De cinci zile Luminița nu-l mai slăbea. Venise în permisie, de la școala de ofițeri din Botoșani, și o întovărășise pe Magda Dobreanu, la a cărei familie, prietină cu Tanti Laura, stătea în gazdă. Și ce găseau ele în aceasta? Magda Dobreanu a venit să-și vadă fratele care a fost bolnav... Poate voiau,—nu-i așa?—s'o lese să facă drumul singur, pe timpurile acestea? E o copilă, șaisprezece ani, încă școlăriță O fată—exact o fată! E adevărat că lui i se cam schimbă glasul cînd îi vorbește și își apleacă ochii; nu poate să-i înfrunte privirea. Dar așa a fost întotdeauna: timid. Și la urmă, ce le privesc pe ele? Nu făcea mai bine să rămînă în sanie la tanti Laura?

Ceiace trebuia să se întimple s'a întîmplat. Dat cu totul acestui monolog, Mihai Vardaru a urcat din goană sania pe o movilă de prund, a desenat o splendidă curbă numai pe o patină și a răsturnat-o frumos, semănînd pe Luminița aici, pe Elena Bilbor dincolo.

— Na! Acum ți-am plătit!—rîse Mihai, descurcîndu-și picioarele din hățuri, și voind să arăte așa că a făcut-o inadins. O ajută pe Luminița să se ridice, după ce-o ajutase pe Elena Bilbor.

Luminița se smulse din mînă, furioasă. Ochii negri subt capușonul de lînă, împroșcară fulgere.

— Bine Mihai, ești nebun? Gluma are o margine. Puteai să ne frîngi capul!

— O femee nu-și poate frînge niciodată capul. Pentru simplul motiv că nu poți frînge, ceiace ai pierdut de mult!—filozofă Mihai, scuturîndu-și zăpada care-i intrase pe subt guler, pe gît. Mă ierți, domnișoară Bilbor, astea sînt numai pentru Luminița.

Elena Bilbor protestă, silindu-se să rîdă. Dar își apăsa cu mîna svicnirile inimii, de spaima care nu se potolise.

Caii întoarseră capetele și priviră cuminți, sunînd ușor din zurgalăi. Aburii se ridicau albi din trupurile încălzite.

— Cucoane, dă-mi o mînă de ajutor să îndrept sania! spuse vizitiul bătrîn, zîmbind pe subt mustață: „Se cunoștea de-o poștă că conașul Mihai e nepotul lui Conu Pol. Năzbîtios nevoe mare! Și cînd era mic, credeai că are să fie moale și fricos, ca o fată".

îndreptară sania. Vizitiul scutură blănile căzute în zăpadă. Îi ajunse din urmă cealaltă sanie:

— Ce s'a întîmplat, copii?—se ridică tanti Laura dintre pleduri, cu foarte mare îngrijorare.

— Isprăvi de ale lui Mihai al matale. Nu se pricepe să mîne și ne-a răsturnat!—se plînse Luminița, sărind într'un picior să-și aducă șoșonul ajuns într'un șanț.

— Nu-i adevărat. Le-am răsturnat înadins. Mă necăjeau și atunci, cum am văzut movile de prund înainte, am vrut să le trag o spaimă, să le învăț minte!—se apără Mihai, preferind astfel să pară înaintea Magdei Dobreanu, om al răzbunărilor teribile, decît un vizitiu neîndemănatic.

— Bine că n'ați pățit nimic!—se liniști tanti Laura. Mihai, tot copil ai rămas.

— Întreab-o pe Luminița, tanti. Tot drumul nu i-a mai tăcut gurița.

— Și ce-am spus, mă rog?—întrebă perfid Luminița, închizînd cu viclenie, pe jumătate, ochii oblici de musmè.

Mihai nu putu să mărturisească în fața Magdei Dobreanu, cu ce l-a necăjit Luminița. Încă odată eșea ea biruitoare. Plecă ochii în altă parte, și ca să aibă aerul cel mai indiferent, aprinse o țigară și cu chipiul pe ceafă, păru că observă ceva foarte atent, la picioarele cailor.

— Poftim, omul dumitale!—îl arătă Luminița, tantei Laurei, cu lumina de rîs nestinsă în ochii păcurii. Acum mergem? Înghețăm aici...

Mihai dădu să se urce la loc, să pună mîna pe hățuri.

— Nu. Pardon. Noi mergem cu Ion. Tanti Laura, ți-l cedăm matale, pe acest domn Mihai...

Mihai cobori. Socoteala i se potrivea.

Dar Luminița continuă:

— ...și dă-ne în schimb pe Măgduța. Hai cu noi Magda!

Nici Magda Dobreanu nu se prea dădea dusă. Iar Mihai făcu o mutră atît de amărîtă și privi la Luminița atît de comic furios, încît Luminița nu-și mai stăpîni hohotul, și cuprinsă de o subită generozitate, îl ertă:

— Haide. Rămîi cu tanti Laura și iată nu cer nimic în schimb. Numai nu-l lăsați să pună iar mîna pe hățuri... Altfel, face iar circ.

Plecară. Mihai era așezat cu fața spre tanti Laura și Măgduța Dobreanu. Ochii îi se înfîneau. Prin ei năvălea un val cald, și atunci roșie, Măgduța Dobreanu îi întorcea repede la cîmpul nins. Avea figura foarte mică, nasul numai o indicație, ochii căprii foarte deschiși, cu gene frizate, gura însemnînd un o caligrafic; totul părea cizelat cu finețe fantezistă, în joacă, de natura care s'a distrat între două exemplare serioase „de umanitate, să-și creeze o miniatură. Gîndea? Era loc acolo pentru creer, pentru un sentiment? Acestea au fost întrebările cele dintâiu,

pe care și le-a pus și Mihai, ca oricine o vedea prima oară. „Măgduța are un cap, să încapă numai bine într'o oglindă de buzunar"—o definise Luminița Vardaru. „Și inima trebue să-i fie cît o alună"—adăugase. Dar inima Măgduței, cît o alună ori mai mică, bătea pentru Mihai, mărunt și înfricoșată de acest sentiment necunoscut. Obrazul care încăpea într'o oglindă de buzunar, se făcea garoafă de cîte ori își încrucișau ochii. Noroc că toți sînt acum îmbujorați de frig. Nu se mai cunoaște. Surîdeau amîndoi fiindcă erau aproape, fiindcă erau încă aproape de copilărie, fiindcă dimineața era luminoasă și aerul respirat era el însuși o mare fericire.

— Măgduțo, nu ți-e frig?—se îngriji tanti Laura. Mihai, vezi blana te rog, să nu sufle vîntul...

Măgduța Dobreanu clătină capul subt căciulița de zibelină. Cum își închipuiau că putea să-i fie acuma frig? Și îi venea să rîdă, fiindcă Mihai, așezînd blana dedesubtul picioarelor, abia îndrăznea să o atingă, parc'ar fi fost de cristal.

Priviră iar un timp, cîmpul necălcat.

— E ciudat, rupse Măgduța tăcerea. Cînd ninge, am chiar noaptea, cu perdelele trase, o senzație de alb. O lumină nepămînteană, care străbate pretutindeni, prin ziduri și prin storuri. Dacă s'ar putea spune, așa cum sînt unele visuri albe.

— Și eu copil, spuse Laura Vardaru, mă gîndeam privind cîmpul... Nu se mai cunoaște nici un hotar, nici o urmă omenească. Tot e înecat în acest alb. A dispărut și pămîntul pentru care se dușmănesc, și ogoarele pentru care se judecă frate cu frate. Acum totul pare ireal, fantastic și împăcat: o lume în care oamenii să nu se mai urască fiindcă nu mai au ce-și împărți. Să uite războiul.

Tanti Laura uitase și dînsa că acum șase luni fusese cea mai aprigă partizană a războiului. Dar Mihai, era el acum, pentru războiu.

— Războiul nu e ură, tanti!—protestă cu figura deodată serioasă, brăzdată de o cută între sprîncene. Și războiul nu e moarte, e viața latentă care se eliberează, e paroxismul vieții. Nu urăsc cînd ucid în războiu. Îndeplinesc o funcție biologică, necesară. Nici nu se poate spune că omor, fiindcă în războiu n'am conștiința uciderii și n'am remușcare. Eliberez numai pentru viitor, pentru un viitor foarte îndepărtat, energii necunoscute. Războiul ne purifică și pregătește realități noi, un adevăr nou.

Tanti Laura deschise ochii albaștri cu mirare.

— Nu înțeleg, dragă Mihai.

Dar Mihai se gîndi că din nou e ridicol cu teoriile lui războinice și tăcu.

Intrară în satul din vale. Copacii cu crengile înflorite de promoroacă păreau uriași madrepori albi. Dar satul era pustiu. Nici o suflare. Numai ațele albastre de fum. Și cînii eșind la drum, hămăiau de cîteva ori de mîntuială, slabi și cu blana flocoasă, intrînd îndărăt, printre gard, cu cozile între picioare.

— l-a prăpădit ezantematicul cucoană, lămuri vizitiul. Tot satu' s'a mutat la cimitir.

Trecură într'adevăr pe lîngă cimitirul cu multe cruci proaspete, de scîndură albă. Mai îngropau şi astăzi pe cineva. Se vedea un grup negru, de femei şi bărbaţi cu capetele goale, în frig, cu ochii în jos, lîngă bisericuţa sură de lemn, ascultînd prohodul.

— De nimic nu ne-a cruţat acest războiu, pe care îl slăveşti tu, Mihail—suspină Laura Vardaru. Tot ce există suferinţă omenească ne-a fost dat să îndurăm. Care vom scăpa, dacă va mai reveni vreodată viaţa normală, o să mai putem fi oare ca înainte, veseli, să rîdem, să gîndim senin la viitor, să facem planuri, să uităm?... Iată ce mă întreb eu copii, nu pentru mine, căci eu nu mai aştept mult dela viaţă, ci pentru voi.. Şi iată de ce mă tem şi de ce nu te înţeleg, Mihai...

Mihai şi Măgduţa Dobreanu priviră în jos, la degetele înmănuşate care ţineau blana, silindu-se sincer să fie cu totul doborîţi de această nefericire generală. Dar tinereţea lor triumfa. Se simţeau bine aproape, şi viaţa de mîne, de mai tîrziu, n'avea de ce să li se pară un chin atît de cumplit, cum amar profeţea tanti Laura.

Caii o întinseră din nou la drum, intrînd în hotarul Chioaiei. Cîteva santinele salutară. Aici se cunoştea mîna lui Alexandru Vardaru. Izolase întreg satul, pusese să văruiască toate casele, îi tunsese, le făcuse etuvă, îngrijea el de aprovizionare, dar nu le dădea voe să facă un pas dincolo de linia santinelelor. Terorizaţi, oamenii nu înţeleseră, dar se supuneau. Au priceput abia mai tîrziu, cînd comunele vecine au început să se pustiască de molimă, iar la dînşii nu se întîmpla nimic. Alexandru Vardaru, intervenise să fie adus tot aici şi regimentul lui Pol, în refacere. Supraveghiase el la instalarea unei adevărate tabere de bordee şi bărăci la marginea satului, pentru soldaţi. Crescuse din pămînt, alt sat, cu drumuşoare între bordee, cu podeţe de mesteacăn, cu stînjeni de lemne aliniaţi în batalioane. Colonelul Pavel Vardaru cedase comanda, şi în papuci, bea toată ziua ceai, alcătuia liste de bucate, cetea colecţii vechi de reviste umoristice şi romane de aventuri, din biblioteca de copil a lui Mihai. Cînd se ogoia vremea, după ninsoare, de se ceteau urmele sălbăticiunilor ca pe foaia de hîrtie, pornea cu doi trei ofiţeri la vînat. Odată pe zi cobora dela curte la tabăra regimentului, se plimba cu mînile la spate printre bordee, aproba tot ce se făcuse şi inspecta doar cu deosebită atenţie, bucătăria soldaţilor şi popota. Apoi, cu conştiinţa liniştită, urca scările cerdacului în casă, încerca la piano să-şi amintească romanţele şi dansurile de cabaret, se plictisea şi căsca. El îşi făcuse datoria, luptase fără nici o slăbiciune, comandase fără nici o şovăială; aştepta să mai lupte cu tot atita simplitate, dar ce-l socoteau în definitiv, să-şi bată capul cu treburi de vechil? Şi părea chiar că aşteaptă recunoştinţa dela frate-său Alexandru, că îl lasă în toată voia, în cele două zile pe săptămînă cît vine dela Iaşi, să-şi satisfacă mania lui de organizare, de planuri şi de împărţit porunci. Ofiţerii aproape veneau direct să ia ordine dela Alexandru Vardaru şi erau foarte încîntaţi de acest civil, care găsea dezlegare la tot, iar la ministere şi la comandamente afla toate uşile deschise. Erau trei gospodării de moşii şi cu cea dela Chioaia patru, îngrămădite laolaltă, cu vite, care, maşini, argaţi. Totuşi se întocmise îndată rîndulală, oamenii se înţelegeau, nici o vită nu îndura lipsă şi tot regimentul se hrănea pe loc. Mersese vestea: oamenii de aiurea voiau să vină şi să se crucească de minune, fiindcă pretutindeni era foame, haos, jale şi molimă. Dar santinelele puneau baioneta în piept: Halt! Inapoi!

Chioaia devenise un fel de republică; avea şi o armată pe picior de războiu.

Cînd zurgalăii sănîilor sunară în poartă, în capul scărilor eşi întru întîmpinare unchiul Pol, cu dolmanul între umeri, cu o pipă lungă, bavareză, în dinţi. Cele două surori ale lui Mihai: Cora şi Ralu se năpustiră cu semne de bucurie. Amîndouă însă nu-l vedeau decît pe Mihai.

— Tu Mihai! Şi să nu scrii? Ţi s'a îngroşat vocea... Cît stai? Nu-ţi lăsa oroarea asta de mustaţă—parcă ieşti dat cu cărbune subt nas.

Mihai se lăsa întors pe o parte şi pe alta. Amîndouă surorile îmbătrîneau singure. Păreau că şi-ar fi dat cuvînt să nu se despartă. Toată viaţa lor era în acest frate mai mic, pe care îl cocoleau, îl alintau—şi care nu prea părea mişcat de această adoraţie, fiindcă fugea repede de tovărăşia lor, chemat de viaţă, de sgomot, de noutate. Deşi le despărţea numai şapte şi opt ani de Mihai, Cora şi Ralu arătau mult mai în vîrstă. Frăgezimea femeiască era scrisă pe figura lui Mihai. Surorile aveau trăsurile mai dure, ochii buni dar mai stinşi, gura lărgită şi bărbătească, pieliţa obrazului veştedă: păreau două exemplare de probă, neizbutite, ca să triumfe desăvîrşit în al treilea, cel din urmă.

Tanti Laura şi unchiul Pol se îmbrăţişară ceremonios, se întrebară şi-şi răspunseră cîteva lucruri indiferente, trecură la altceva mai interesant. Toată îngrijorarea Laurei Vardaru, din timpul cît îl ştiuse în primejdie, se potolise acum. Căsnicia lor revenise la simpla tovărăşie dinainte, în care fiecare zeflemisea tolerant, slăbiciunile şi maniile celuilalt.

Dar fetele nu-şi mai găseau astîmpăr. Uşile se trîntiră. Toată casa se umplu de larmă, condusă de Luminiţa, care încercă pianul dacă nu i-au amorţit coardele, dădu ideia să fie schimbat un divan din sofragerie dintr'un loc în altul, tîrî pe Elena Bibor de-o mînă şi pe Măgduţa Dobreanu de alta, să le arate priveliştea din balconul dela etaj: toată valea cu lacul îngheţat, cu marginea fumurie a pădurii în zarea sinilie.

După un sfert de oră, unchiul Pol apăru bărbierit cu cizme

roşii, cu tunica strinsă pe trup, cu părul alb mirosind a colonie şi cu monoclul prins în arcada ochiului, ca în zilele de glorie. Deşi puţin se îngrijea de gospodăria dela Chioaia, condusă de cele două nepoate, în asemenea ocazii se simţea el amfitrionul şi făcea exces de zel. Trecu de citeva ori în sofragerie să controleze aranjarea mesei, mustrind fata din casă şi soldaţii, învăţîndu-i—pentru a citea oară?—cum să răsucească şervetele, cum să distribue serviciile de untdelemn şi oţet. Dădu sfaturi bucătăresei, supraveghiă preparaţia peştelui, prins de soldaţi din iazul îngheţat. Işi frecă minile satisfăcut—toate mergeau strună.

Elena Bilbor se găsea străină aici. Luminiţa o tîrîse în silă. Subţire, cu părul blond-cenuşiu strins într'o cărare la mijloc şi cu obrazul palid, cu înfăţişarea de icoană bizantină accentuată de minile cu degete ascuţite şi lungi, contrasta cu întreaga familie a Vardarilor, în care şi Mihai devenise gureş, iar tanti Laura fusese cuprinsă de o tardivă frenezie de activitate. Ea nu se simţea la îndemînă decît între patru ochi, retrasă de soare, unde căpăta îndată căldură în glas şi gîndurile i se dezmorţeau. Printre cei mulţi, timiditatea lua înfăţişarea unei desaprobări; chiar ceilalţi se simţeau stinjeniţi, iar tot ce vorbiseră înainte devenea frivol şi vulgar. Nu purta floare, podoabă, parfum. Totul era şters, simplu, în dorinţa să treacă neobservat. Părea că ignoră frumuseţea-i misterioasă şi bolnavă. Nu cerea decît să fie uitată. Elena Bilbor, trecea astfel prin viaţă, ca într'o vizită la necunoscuţi: unde rămine numai citeva clipe, de politeţă, ca să se strecoare la cea dintăiu ocazie, fără zgomot. Pe asemenea fiinţe, de altfel viaţa le pîndeşte pentru neîndurată revanşă, cu cele mai aspre surprize.

Dar Magduţa Dobreanu, fu îndată ca la ea acasă. Luminiţa o purta la grajduri, unde voia să-şi vadă argaţii dela Feloasa şi dela Arpăşeşti, aduşi aici cu cea mai mare parte a gospodăriilor; o duse să-i arate caii, ocoalele de vite, după perdeaua de stuf.

Lingă un hambar, găsise un băiat de-o şchioapă, cu o căciulă uriaşă dintr'un cirlan şi cu un cojocel încins peste mijloc cu o curea. Subt povoara acestui belşug vestimentar, omuleţul abia se putea răsuci.

— Stai un moment, Măgduţo. Să-l supun la un interogator... Imi place grozav cum vorbesc ăştia de aici, cu moldoveneasca lor moale.

Ridică de pe ochii băiatului căciula. Ţincul se trase fricos lingă păretele de lemn, ca sălbătăciunile într'o scorbură, să-şi asigure în faţa primejdiei măcar spatele. Avea nasul stacojiu, cît un bumb. In picioare opinci imense.

— Cum te chiamă, voinicule?

Băiatul se ruşină, şi îşi duse prompt degetele roşii la nas, cu siguranţa gestului milenar, care la toţi copiii de toate neamurile, înseamnă cea dintăiu expresie a timidităţii.

— Haide, spune ţincul pămintului!... Ţi-a tăiat popa limba? Dacă-mi răspunzi frumos, îţi cumpăr ce voeşti tu... Cam ce-ai vo?

— Un fuer!—prinse curaj flăcăul, lăsind în pace nasul vînăt.

— Bine. Fluer să fie. Numai spune-mi întăiu cum te cheamă, ca să ştiu cu cine am onoarea.

— Apoi, mia-mi zici Mitiţă a Frăsinii a lui Culai Chioariu di pisti vali.

— Phii, straşnic nume ai tu, mă Mitiţă! Nume de grand d'Espagne...

Mitiţă a Frăsinei a lui Culai Chioariu di pisti vali, duse mîna îngheţată la spate, cu un fel de fudulie: „Aşa sîntem noi, dacă-ţi place"!

— Şi ce cauţi tu aici, mă Mitiţă?

— M'o trimăs mămuca.

— Cu ce afacere, Mitiţă fiule?

— Să-l chem pe băd'ţa Costache.

— Da' băd'ţa Costache, cine-i scumpule?

— Ei, că neata parcă nu ştii!.. I-aici la curti, la giti.

— Şi ce să facă băd'ţa Costache?

— Ia-n să gie într'o fugă că s'o 'mpuns scroafa.

— Cum se poate, nenorocirea aceasta, Mitiţă dragă?

— Poi o timplare. Ciasu rău.

— Şi cum a fost „timplarea"?

— Că-i o istorie 'ntreagă..

— Hai, stimabile, spune istoria întreagă, dacă voeşti să ai cel mai frumos fluer din lume.

— Cu virste roşii şi verzi?

— Cu virste roşii şi verzi. Hai, zi! Mitiţă!

— Amu', neata ştii că scroafa noastră tot treci pin borta gardului la Maftei.

— Cum să nu ştiu aceasta, Mitiţă, scumpule! Şi pe urmă?

— Pi urmi, Maftei o tot zis el di citiva ori mămucii: Leiţă Frăsină, stringi-ţi scroafa acasă că s'a timpla o poznă.

— Şi pe urmă?

— Pi urmă, mămuca i-o spus că doar n'a si-ţi mininci comindu badi Maftei, că mnetali ci-ţi pasă, că nu eşti mobilizat cumu-i omu' meu şi n'ai dicît s'astuchi mneta borta că eşti barbat şi asta-i treabă di barbat...

— Şi pe urmă!

— Pi urmi, Maftei n'o astupat borta.

— Şi pe urmă?

— Pi urmi, neazdimineaţi iar o intrat boala di scroafă...

— Şi pe urmă?

— Pi urmi, numa ci-auzim on guiţat ca aciala şi gura lui Maftei suduind în ogradă..

— Şi pe urmă?

— Pi urmi, vini Maftei la gard şi strigă: Leiţă Frăsină vină şi-ţi ie scroafa c'am alungat-o ş'o fugit cînile după e şi s'o puns boala 'ntr'o furcă..

— Şi pe urmă ?

— Pi urmi, ci si mai hie ? Maftei s'o scărchinat în cap ş'o zis: ...Tu-i mama ii di scroafi!

Luminiţa socoti de prisos să mai continue interogatorul.

Le ajunse Mihai din urmă. Dela fereastră le văzuse colindind prin curte, stînd de vorbă lîngă hambar, cu Mitiţă a Frăsinei a lui Culai Chioariu di pisti vali. Îşi luă inima în dinţi ca să vină. Voia să arate el Magdei Dobreanu, ce socotea frumos la dînşii, dar se temea de glumele Luminiţei... Nu curtea, cu hambare şi grajduri, acarete vulgare de gospodărie erau mîndria Chioaei. Ci livada verde, mare de cîteva hectare, cu pomi bătrîni şi răsuciţi, printre care, copil, se văzuse deatîtea ori pierdut în misterele pădurii ecvatoriale, de unde îl pîndeau Peile Roşii cu arcurile întinse, pe el, faţa palidă, venit să caute comoara ultimilor regi Asteci şi să elibereze captiva spaniolă, după cum scria în romanele lui Boussenard, Mayne Reid, Gustave Aimard.

— Aţi lăsat pe Elena Bilbor singură... Cora şi Ralu sînt ocupate cu masa. Tanti Laura îi face morală lui unchiu Pol..

— Da, îl întrerupse Luminiţa uitîndu-i-se în ochi. Şi eu, trebue să mă duc—nu-i aşa?—să-i ţin de urît Elenei, ca să rămîi tu...

Nu-şi isprăvi vorba, şi-i păru rău că necăjeşte astfel „copiii". Ea se simţea acum din „altă generaţie". Era logodită, dragostea ei pentru Radu Comşa trecuse de toate îndoelile începutului şi de toate temerile. Era calmă acum şi puternică, le umplea viaţa—iubire ocrotită de toţi din jurul lor. Pe cînd aceşti copii? Cum se privesc! Nu ştiu ce să să-şi vorbească. Îşi ocolesc ochii. Şi Mihai ce ridicol e, scociorîndu-şi nasturii dela tunică întocmai ca Mitiţă a Frăsinei a lui Culai Chioariu de peste vale, nasul... Măgduţa cu privirea ei speriată... Luminiţa Vardaru o prinse de umeri şi o sărută mult, repede, pe ochi, pe frunte—apoi fugi.

— Să nu vă depărtaţi cînd vă strig la masă!

Mihai şi Măgduţa o priviră din urmă, săltînd elastică şi uşoară peste nămeţi, în jerseul de lînă albă strîns la mijloc, cu suviţele negre de păr, fluturînd de subt bonetă. În vîrful scărilor se opri să răsufle apăsîndu-şi pieptul cu mîna, ridicînd obrazul în sus, ca o pasăre care bea apă,—se întoarse şi le făcu semn de cuminţenie din cap.

— Nu e atît de răutăcioasă, cît vrea să pară, Luminiţa! —rosti încet Mihai, mai mult pentru el.

— Dar cine spune că e răutăcioasă? O iubesc atît de mult! Cînd sînt trei, patru, mai mulţi, îi place să necăjească, e stăpînită parcă de un demon al neastîmpărului... Dar cînd rămîne numai singură cu cineva, e aşa, de nu ştiu cum să spun, aşa de altfel, de caldă... Sînt două fiinţi în una singură. Dacă aşi fi băiat, n'aşi şti pe care s'o iubesc mai mult.

Măgduţa Dobreanu se învăpăie la obraji, fiindcă rostise cuvîntul iubire. Cu vîrful şoşonului minuscul, desenă o floare

imaginară în omăt. Numai tîrziu, cînd crezu că i s'a dus sîngele din obraz, ridică privirea în ochii lui Mihai. Trebuia să se uite în sus. Mihai era cu un cap mai înalt ca dînsa. Îşi zîmbiră.

— Îţi place la noi, Magda?

— E aşa de frumos! Şi drumul până aici. Casă bătrînească: vara iedera dela cerdac îmi închipui că e o minune. Şi casa dela Iaşi, tot aşa de modă veche, patriarhală... E ca în Turghenev ori ca în Sadoveanu. De ce nu ţi-a plăcut să stai la Iaşi, sau aici? De ce te-au atras Bucureştii aceia nesuferiţi? Cora şi Ralu, trebue să fie atît de nefericite şi sînt atît de bune, Mihai.

— Cora şi Ralu! Ele ar vrea şi acum să port pantaloni scurţi şi să mă joc cu mingea. Să cetesc basme şi să declam poezii la mosafiri, cum mă executam cînd mă scoteau în spectacol, cu haine de catifea, guler de dantelă şi breton retezat pe frunte. Sînt bătrîn acum Magda, şi peste cinci luni am să-mi iau gradul şi să fiu pe front. Dar iar intru în marota mea. Acum haidem, pe aici e livada.

O ajută de braţ să sară peste creasta unui troian şi rămase cu mîna apropiată, înfiorat de această atingere prin haină.

Magda Dobreanu păşea atent, cu mers mărunt de pisică, ocolind dîmburile de zăpadă, încercînd rezistenţa bulgărilor tari, ridicînd din cînd în cînd ochii spre figura serioasă a lui Mihai. Ce mare, puternic, simplu şi bun, îi părea.

Livada era vastă şi sălbatecă. Aici nu intrase mîna lui Alexandru Vardaru, să tae, să alinieze, să rotunjească. Nuci uriaşi, peri scorburoşi, meri cu ramurile pornite dela pămînt, întindeau în neclintire, în aerul aspru, flori de zăpadă. Iată tufişurile de zmeură, de pomuşoară. Aici îşi prindea hamacul între doi vişini, în vara cînd a cetit toate romanele lui Jules Verne. Cînd ridica ochii, nu se desmeticea: venea din fundul pămîntului, din blocul de ghiaţă unde trăise zece mii de ani, din insula doctorului Monroë ori dela antipozi, cu fiii căpitanului Grand? Cu mare mirare auzea glasul strigîndu-l la masă şi se trezea tocmai la Chioaia... Aici sînt doi meri care-au fost sădiţi cînd s'a născut el; ce nalţi sînt acum!.. „Bătrîni ca şi el!"

Măgduţa Dobreanu cascadă un rîset argintiu, cînd îl auzi spunînd „bătrîn ca şi el".

— Ce? Mă socoţi caşi ceilalţi, copil, Măgduţo? Recunosc aici opera Luminiţei. De ce-mi ascunzi ochii?

O prinse de mijloc şi se plecă pe faţă, să-i vadă ochii. În mijlocul negru al pupilelor castanii, se răsfrîngea ca într'o stranie lentilă micşorat şi ireal, peisagiul cu pomi ninşi şi umbra lui Mihai aplecată. O clipă buzele fură apropiate. Dar numai o clipă şi nu se atinseră. Era însă destul atît ca să le rămînă pentru totdeauna în amintire, ca fîlfîirea unei mari presimţiri de fericire, ziua aceasta de iarnă, cu mult soare, cu multă lumină rece, cu zăpada scîrţîind subt paşi şi cu fragilele flori de cristal ale pomilor. Totul părea în neclintirea letargică, miraculos şi din alt tărîm.

— Auzi? Ne strigă, șopti Măgduța.

Porniră ținîndu-se de mînă, sărind peste valurile de zăpadă, scuturînd în treacăt, cu un sunet mat, pale de ninsoare din crengi.

Sus, în casă, Luminița în mijlocul tutulor și spre marele haz al unchiului Pol, dădea unul din spectacolele ei îndrăcite. Descoperise jucăriile lui Mihai, de copil: sabie de tablă, tobă și talgere, un coif, calul de lemn, un Vasilache care-și legăna trist și moale trupul îmbrăcat în haină pestriță, balansat între degetele Luminiței, de vîrful scufiei cu clopoțel.

— Ai intrat în camera mea Luminițo!—presimți catastrofa Mihai, aruncîndu-și repede ochii la Măgduța Dobreanu, pe care ar fi vrut mai bine s'o știe acum la o sută de kilometri, decît asistînd la acest masacru.

Luminița uitase pentru o clipă „muzeul ei sentimental", zidit în ciment, în țara ocupată. Se prefăcu a nu auzi și continuă fără îndurare.

— Iată dovada instinctelor eroice de copil!... Coiful de cruciat, (puse coiful de cruciat pe cap) sabie cu lamă de damasc (agită săbiuța de tablă), carabina Mauser (o puse la ochi și împușcă dopul de plută)... Pornirile răsboinice s'au manifestat după cum se vede din cea mai fragedă pruncie. Tot astfel la Alexandru Macedon, la Napoleon Bonaparte, la Iuliu Cesar, la Mihai Bravul... Și acum, iată și cea dintâiu imagine a eroului. E cam nud și nu e în poziție marțială, ca Napoleon la Austerlitz, Nelson la Trafalgar, Anibal la Transimene; dar e viu și natural! Un Mihai fără teamă, în embrion...

Luminița agită deasupra capului, un carton cafeniu. Fotografia lui Mihai cînd era de șase luni, gol-goluț, așezat pe pîntec ca în toate fotografiile de copii, pe o pernă de dantelă, grăsuliu, cu obraji bucălați, cu mînile curmate și cu o funtă în moțul de păr.

Rîsul fu general. Unchiul Pol își scoase monoclul să-și șteargă lacrimile. Dar Mihai își făcu loc și smulse fotografia din mîna Luminiței, rupînd-o în două, pe urmă în patru. Aruncă jos cartoanele, încIudat, cu buza de jos tremurînd. Trînti ușa.

Luminița fugi după el să-l împace, cu lacrimi în ochi, bătînd cu pumnul în ușa după care se închisese Mihai. Cu mobilitatea dintotdeauna, îi părea rău, de ceiace cu o clipă înainte o înveselea foarte:

— Ascultă Mihai, n'am vrut... Mihai!

Mihai nu răspundea, în picioare, la fereastră, cu dinții încleștați. În furia lui se lovise de ușor la tîmplă și un cucui fenomen creștea văzînd cu ochii, ca în experiențele fachirilor. Exact cît trebuia, ca să pară Măgduței Dobreanu, complect ridicol.

— Haideți la masă, copii!—chemă tanti Laura.

Camera se goli. Servitoarea intră să strîngă cartoanele împrăștiate. Rămase numai Vasilache, cu trupul moale în hainele din romburi colorate de cîrpă, întins pe brînci pe marginea divanului, cu vîrful scufiei cu clopoțel spînzurînd pe nasul roșu.

Avea o mînă de petecă îndoită sub trup și părea că privește cu ochii rotunzi și mirați, bucata de carton uitată la picioarele divanului, din imaginea ruptă: un colț de pernă și o parte durdulie, rotundă și albă, din corpul unui Mihai dolofan, pe care desigur numai în candoarea pruncieí, și-o putuse arăta, așa, fără nici o rușine, goală.

§ 4.

— Mario, nu te desbrăca. Treci mai întâiu la nenorocitii de la 18. Te-a căutat de două ori fetița. Te roagă numaidecît. Moare omul...

Maria Probota rămase în mijlocul camerei, cu gestul neisprăvit. Își trase la loc mîneca dolmanului, de stofă militară, cu guler de miel brumăriu. Toată figura arăta o mare oboseală; ochii erau adînciți în cearcăne albastre, în jurul gurii două cute, săpau o paranteză timpurie. Dar ceiace neliniștea încă mai mult în această înfățișare, era tonul mort, liniile neclintite. O împietrire.

— O clipă numai, — rosti resemnată. Să respir. Să mă desgheț.

Trase scaunul în fața sobei. Cu blana descheiată se așeză să-și desmorțească picioarele; întinse spre para focului mînile subțiri pe care se ceteau vinele. Flacăra juca pe obrazul nemișcat, ca pe un chip de panoptic. Cucoana Tincuța, care împletea în fundul canapelei o mănușă de lînă, ridică ochelarii pe frunte și o privi tăcut. Văzu cum își schimbă inelul prea larg acum, de pe un deget pe altul. Clătină din cap și oftă încet, să nu se audă.

— Înțeleg Mario, că ești obosită... Dar îi putem lăsa?

— Bine mamă, mă duc. Dinu ce face?

— Toată dimineața nu i s'a auzit glasul. Uite-l!—spuse cucoana Tincuța, ridicînd colțul perdelei împletite, spre curte.

Prin fereastra mică, se vedea afară copilul, îmbodolit în paltonaș, la gît cu o legătoare de lînă albă, cărînd în brațe bulgări de zăpadă, cît el de mari, să-și facă „omul".

Maria zîmbi și o clipă păru cu zece ani mai tînără. Dar iluminarea aceasta se stinse îndată. Obrazul fu din nou neclintit, mort. Degetele slabe apăsară tîmplele să alunge senzația de sfîrșeală. Cînd se ridică, înaintea ochilor jucă o bandă de scîntei verzui. O oră să stea întinsă orizontal, nemișcată, să n'audă, să nu știe nimic. Dar se mai puteau aceste fericiri interzise?

Căută seringa și cutia de fiole, pachetul de vată, flaconul cu alcool.

— Tot nu s'a aflat cine-i?

— Nu, Mario. Și eri, toată ziua a aiurat. Se tem să nu moară. Nici n'ar ști cum să-l îngroape, ce să-i scrie pe cruce.

Bolnavul dela casa No. 18, era un necunoscut, venit acolo să ceară găzduire la o văduvă nevolașă, acum o lună jumătate. Era un refugiat, ca atîția alții, mii. Plătise chiria pe trei luni

înainte, îşi spusese numele, dar nimeni nu aflase mai mult. Părea un om jovial, de cîtevaori glumise cu fetiţele văduvei, spunînd că-şi aminteşte de copiii lui de-acasă. Lipsea în fiecare zi dela opt la douăsprezece, dela două la şase; desigur slujbaş la vre-unul din atîtea servicii strămutate. Dar cine mai ştiau acum unul de altul? Cu cinci seri înainte, se închisese ca întotdeauna în cameră, după ce ceruse un pahar cu apă fierbinte pentru ceaiu — adouazi l-au găsit delirînd. Nu i-au putut scoate un cuvînt lămurit. Nu-l întovărăşise niciodată cineva, nu-l căutase nimeni, nu pomenise despre nimeni; nici nu ştiau măcar din ce oraş anume era fugit. Acum tifosul îi purta mintea în lumea vedeniilor.

În stradă, Maria Probota merse repede, biciuită de obiceiul profesional, singura putere care-i poruncea încă mişcările. De altfel, casa se afla la cîţiva paşi.

O întîmpină gazda, o femee slabă, fără vîrstă, cu buzele vinete, cu nasul lung şi trist, îmbrobodită cu un şal încins pe subsuori, cu ochii roşii de nesomn. Fiinţă simplă ca toţi din mahalaua aceia; văduvă de picher, cu cinci copii dela doisprezece ani în jos, numai fete, iţindu-şi printre crăpătura uşii sfircul nasurilor roşu de frig.

— Cine are să vă mai poată mulţumi, cucoană doctoreasă, pentru atîta...? Vedeţi că nu-i pentru noi. Un străin, i-adevărat, dar cum să-l lăsăm ca pe-un cine?

— Lasă aceasta, madam Lipan. Le înţeleg: dovadă că sînt aici. Noaptea cum a trecut?

— Tot ca eri, cucoană doctoreasă... Cîteodată credeam că doarme. Mă lua şi pe mine somnul. Pe urmă încerca deodată să sară din pat... rupea de pe el, rîdea. Vă mulţumesc pentru lemne.

Intrară în cameră. Patul era tras aproape de fereastră. Bolnavul nu auzi paşii. Scufundat în perne, cu pleoapele închise, ar fi părut că doarme, dacă muşchii obrazului n'ar fi tresărit continuu şi dacă subt pleoape, nu s'ar fi văzut globurile ochilor, mişcîndu-se înlăuntru. Cînd le simţi alături, se ridică pe jumătate, dezvelind pieptul, privind cu ochii holbaţi ceva numai de el ştiut. Cu o mişcare care trebue să-i fi fost obişnuită, voi să-şi dea înlături părul sur şi ud de pe frunte, dar nu ajunse cu mîna la cap. Căzu la loc şi închise pleoapele. Începu să mişte fruntea la dreapta şi la stînga, între perne, regulat, cum se leagănă singuri unii copii să adoarmă.

Maria Probota scutură termometrul, îl aşeză subsoară, prinse mîna care se lăsa moale, să-i asculte pulsul.

Nu se mai puteau număra bătăile: puls filiform. Dădu din cap. Şi termometrul arăta 40 şi 6 linii.

— Doctoria i-o daţi la fiecare ceas?

Gazda făcu semn că da, şi cu mîna la gură, şopti că se termină—ce-o să facă pe urmă?

— Bine. Cînd trec diseară aduc alta, dela spital. Acum o farfurioară pentru spirt.

Arse vîrful seringei, desfăcu mîna bolnavului şi împunse o doză de cafeină.

Necunoscutul deschise larg ochii şi delîră: „Natalia, de ce-mi vorbeşti astfel? A pus şeful rezoluţia: 345, dar cu roş şi la rînd... Niciodată atîta căldură. Iunie, Iulie, August. Puneţi lampa alături... Natalio, hainele cele noi. Se întoarce Emil. Decorat. Sînt patru mii de decoraţi şi un singur căţel... negru... Opriţi ceasornicul pentru Dumnezeu... Ca mîni va bate ceasul, dar nici un chibrit. Ssst! S'a deschis uşa... Repede. E Emil. De cînd aşteptam, Emil!... Natalia, de ce nu-l săruţi?... Ssst. Tăceţi. E obosit Emil... Lăsaţi să doarmă Emil..."

Bolnavul ridică amîndouă mîinile, să comande tăcere: ssst! Apoi deodată le repezi înainte să alunge o vedenie. O luptă înfricoşată se dădea înlăuntru, între puteri nevăzute, căci toată figura fu plină de spaimă. Tăcu. Trăsăturile se destinseră potolite. Cu ochii închişi începu iar să legene capul de la dreapta la stînga, de la stînga la dreapta, monoton, egal, ca un pendul. Răsufla şuerător, gura întredeschisă, lăsa să se vadă dinţii ciudat de puternici. Era aproape de moarte şi în clipa aceia nu s'ar fi cunoscut; boala n'avusese cînd să topească muşchii şi carnea, obrazul era rotund, părul cărunt, dar aspru şi des. Maria Probota îşi aducea aminte că l-a zărit de cîteva ori trecînd pe stradă, prin faţa casei lor. Om cu obrazul rumen, cu aer voios. Boala unui asemenea om tare n'ar fi părut ceva grav, dar Maria Probota ştia că în afară de o minune nu mai există scăpare.

— Toată vremea a chemat aceste două nume: Natalia, Emil!—făcu gazda, încrucişîndu-şi pe pieptul plat, mîinile roşii şi crăpate de leşie. Poate să-i fie copii... nepoţi. Vedeţi atîta are, era om nevoiaş, dar nu-i păsa... spunea că au să treacă toate şi are să fie bine...

Femeia arătă lîngă părete un geamandan negru, cu o curea înodată peste încuietorile stricate. O umbrelă rezemată alături, cu mînerul înfăţişînd un cap de pasăre lustruit de mînă. O păreche de şoşoni din care unul răsturnat arăta talpa, cu zimţii tociţi, şi cîrpită cu o bucată de gumă roşie, de cameră de automobil.

Maria Probota întoarse ochii. Demult trecea printre toate, cu sufletul uscat. Îşi strînse seringa, cutia de fiole, apăsă dopul flaconului de spirt şi le dădu drumul în buzunarul larg al dolmanului.

— Doctoria la fiecare ceas. Altceva nu putem face. Şi te rog, păzeşte-ţi copiii!

Femeia dădu să-i sărute mîna. Închiseră uşa. Necunoscutul rămas singur, hohotea: „Hahaha! Ce hecatombă, Emil! Patru mii de decoraţi... Morţi şi decoraţi... De ce Natalio, de ce?"

În stradă trecea un furgon militar, în trapul cailor, cu cinci sicrie de scînduri negeluite, închise. Soldatul mîna în picioare,

fuma un capăt de ţigară lipit de buză şi scuipa de sus. Din cînd în cînd privea înapoi, să vadă dacă nu-i cad sicriile din căruţă.

Toţi au devenit insensibili—gîndi Maria Probota, traversînd spre casă, prin zăpada murdară, cu resturi de legume îngheţate, şi zoi aruncate în drum. Niciodată n'am crezut că oamenii pot rezista la atîtea suferinţe. Ni se pare peste puterile noastre, şi adouazi altele mai cumplite — şi totuşi trăim. Ne trezim repetînd gesturile automat. Aici unul moare, străin într'o casă străină, nu se ştie de unde vine, cine sînt numele pe care le cheamă dar cîte altele nu se petrec mai înfiorător încă?

Împinse portiţa. Dinu care o auzi de astădată venind, fugi împrejurul casei să-i iasă înainte.

— Mămuţă, haide să-ţi arăt.. Numai capul mai am să-l sfîrşesc. Ii fac doi ochi de cărbune şi uite colea, ce mustăţi straşnice i-am pregătit!

Scoase un smoc de lînă din buzunar şi vru s'o prindă de mînă, s'o tîrie, să-i arăte.

Maria se feri de atingere.

— Dinule, ţi-am spus să nu te apropii cînd vin dela spital, până nu-mi schimb haina.

Supus, Dinu rămase la distanţă. Observă o pată de medicament pe poalele dolmanului, şi plecîndu-se de departe, cu mînile sprijinite pe genunchi, după ce-o studie încruntîndu-şi sprîncenele mici de încordată atenţie, declară plin de convingere:

— Chiar bine spui, mămuţo. Uite cît eşti de murdară de microbi!

Aflase şi el că unele boale sînt pricinuite de aceşti misterioşi microbi, şi îi vedea, după capul lui, mari cît muştele.

Fugi îndărăt la omul de zăpadă. Era aproape terminat. Două picioare cilindrice şi scurte, de lapon, trupul cu nasturi de cărbune, mînile sprijinite la piept, într'un toiag. Pentru aceste operaţii tîrîse două lăzi să ajungă până sus; nu odată se prăvălise la pămînt, cu omul de zăpadă în braţe. Dar acum sfîrşise. Lucra la capul ghilotinat, aşezat pe un capac de ladă, lipindu-i sprîncenile şi nasul, care cădea mereu. Se trăgea cîţiva paşi, îşi scutură mînile roşii suflînd în pumni să-şi desgheţe degetele, se repezea să aducă o modificare cînd nasul îi părea prea în josul figurii sau se ridica prea impertinent către cer. Ii lipi musteţile de lînă, le răsuci. Perfect. Semăna acum cu bădia Iorgu. De altfel tot pe bădia Iorgu, are să-l roage să urce capul pe umerii omului de omăt. Singur e prea greu să încerce, iar are să-l răstoarne. Ştia prea bine că bădia Iorgu are să-i facă îndată pe plac şi are să se minuneze teribil, de această operă desăvîrşită. E atît de bun şi întotdeauna vesel, bădia Iorgu!

Intr'adevăr, bădia Iorgu şi soaţa domnieisale, Smărăndiţa, sora şi cumnatul cucoanei Tincuţa, se arătaseră minunaţi oameni. Bădia Iorgu e slujbaş mărunt la vamă; are o şapcă neagră cu două trese de aur, care l-au umplut de entuziasm pe Dinu. Trăiau în căsuţa lor din mahalaua Ieşilor, uitaţi cu totul de neamurile din Bucureşti.

Cînd a apărut cucoana Tincuţa în poartă, cu ciudata lor căruţă de bejănari făcută cort, cu Dinu înfăşurat în paltoane şi şaluri, cu Piticu privind resemnat cu unicul lui ochiu în sloata străzii, şi-au frecat pleoapele ca înaintea unor arătări. Pe urmă au înţeles. Era atîta prăpăd împrejur şi atît de alevea ajunsesă acum arătările! Le-au oferit îndată odăiţa „cea bună", din faţă pentru musafiri. După cîteva zile au descoperit-o şi pe Maria, la spitalul ei. I-au făcut o surpriză: bădia Iorgu s'a dus s'o cheme de la spital, fără să-i spună cine-o aşteaptă acasă. Nici nu l-a recunoscut la început, Maria uitase că are rude la Iaşi.

Cînd a deschis uşa şi i-a văzut înaintea focului; cucoana Tincuţa împletind parcă se afla de cînd lumea acolo şi Dinu jucîndu-se cu Arabela înhămată, a izbucnit în plîns. Tot aşa şi Virgil Probota, după două săptămîni, cînd a ajuns în Iaşi, bărbos şi rebegit, să caute spitalul Mariei. S'au adunat astfel toţi, cum nu îndrăsnise închipuirea lor să mai spere. Bădia Iorgu şi cucoana Smărăndiţa s'au retras în încăperea din dosul casei. Nu le găsea nicio vină, că atîta vreme îi uitase şi nu se mirau că numai acum, în nevoe, le-au descoperit urma. Viaţa e viaţă, nu?

Acum Virgil plecase la regiment, lîngă Bacău, cucoana Tincuţa, sufletul acestor peripeţii luase frînele gospodăriei, iar Piticu, adevăratul erou, deşi nu era de sînge maur ci numai un căluţ de cărăuş lipsit de orice înfăţişare epică, îndură soarta tuturor eroilor după ce şi-au împlinit datoria. Bătrîn, chior şi beteag, fu vîndut de bădia Iorgu, să nu îngreuneze bugetul lor sărac cu o gură de prisos, şi se perdu în neant. Despărţirea lui Dinu de el a luat proporţiile unei tragedii. Multă vreme i-a trebuit până să-şi înbuneze sentimentele pentru acest bădie Iorgu, mustăcios şi „rău", care cu atîta indiferenţă hotărîse destinul lui Piticu. Acum între bădia Iorgu şi Dinu, e prietinie straşnică aşa cum se cuvine între oameni care s'au cîntărit bine şi s'au preţuit. Cînd vine de la slujbă, întîiu pe dînsul îl caută prin curte, îl strigă, îl ia pe genunchi, îl lasă să-i răsucească mustăţile şi mai are şi un ceasornic de buzunar, care cîntă subţire, cînd îl întorci, Marsilieza. Mătuşa Smaranda, spune că bădia Iorgu nu prea duce la ureche, adică îi place la ziua lefii şi Sîmbătă seara, să vie acasă cam cu chef. Dar acestea sînt desigur numai născociri de-ale cucoanei Smărăndiţa, care e ştirbă, tuşeşte toată ziua şi geme în fundul patului din etac; fiindcă mai plăcut şi mai detreabă om ca bădia Iorgu, cu mustăţile mari răsucite după deget şi cu şapca lui cu fireturi, ştie bine Dinu că nu s'ar mai putea găsi altul în Iaşi, să cauţi.

Dinu răsuci caerul de lînă şi se trase îndărăt, cu o mînă la spate. Ar putea jura acum că sînt mustăţile lui bădia Iorgu. Dar a uitat să-i pună un lanţ de ceas la brîu. Are el un şnur de mătasă, şi are să-l lege în loc de medalie, un ban cu gaură.

Incepe să ningă iar. Fulgi tăcuți și continui, ca ninsoarea din globurile de cristal, jucării. Il cheamă în casă. Bine, lasă că vine îndată.

La fereastra cu colțul perdelei ridicată, de unde ochii dinlăuntru îl supravegheau la fiecare cinci minute, cucoana Tincuța bate și îi face semn:

— Iți ajunge, Dinule, sfîrșește!

— Indată. I-a căzut o mustață. Numai s'o pun și gata.

Bunița vine să-l ia de mînă, fiindcă altfel știe că nu termină cu el. Nu e nimic. Are să-și vadă omul de pe fereastră. Numai de ar căpăta și un ac de păr, din care răsucit să-i facă și o păreche de ochelari. Ar fi atunci cel mai arătos om de zăpadă din toată strada. La București nu ningea niciodată atît de mult; n'ar fi putut să-și facă un om atît de înalt.

Se lăsă dezbrăcat de palton. Să-i desfacă șoșonii.

— Acum pot să te sărut mămuță? Te-ai spălat de „răii" acela de microbi?

O strînse de gît. Pe scaunul dinaintea sobei, Maria privea in foc, fără nici un gînd, ca bătrînii. Fruntea rotundă se strînse lîngă fruntea copilului, ochii castanii cu fire de aur își măreau asemănarea alături; dar in părul lung și greu al Mariei, înodat la ceafă, se vedeau dacă te uitai de aproape, cîteva fire albe, iar cînd surîse unei amintiri, ori pentru nimic, așa numai fiindcă simțea alături de fruntea ei tîmpla rece a copilului și lîngă pieptul ei, pieptul lui Dinu, cu bătăile regulate și calde; atunci în lumina fugitivă care-i trecu pe figură, în șiragul alb, intact și regulat, dintele cu emailul imperceptibil albăstriu, dădu surîsului, înfățișarea neliniștitoare a fructelor atinse de un ascuns semn al morții.

— Lasă-mă, Dinule. Sînt obosită, ești greu... Joacă-te.

Coana Tincuța împletea repede; andrelele jucau agere între degete, cu nu știu ce impresie de voioșie și de tinerețe. Din cînd în cînd, ridica ochelarii să privească la Maria. Crețurile mărunte ale figurii, ca pielița merelor care au trecut prin iarnă, se adînceau atunci și tot obrazul părea iarăși, așa cum l-a văzut Radu Comșa în noaptea cu ploae de Noembre, înaintea tăciunilor, ca o pungă de țăran sărac, strînsă în baiere. Iși punea la loc ochelarii și povestea toate întîmplările din vecini, pe care le cunoștea ca dintr'o cronică, fiindcă în două luni învățase necazurile fiecăruia. La o casă, nevasta unui refugiat a născut și și-a vîndut cercelii ca să plătească moașa; la alta a murit un copil; la cealaltă a venit veste că băiatul e prizonier; Orghidan a început să ardă gardul, nu-și poate lăsa copiii să moară de ger; Elefthereasca a trimes după cîteva bucăți de zahăr, își încerca fetița; ofițerul dela Popovicioaia s'a îmbolnăvit de exantematic, l-au dus la spital... Astfel, cucoana Tincuța recapitula concret, cu fapte și nume, o parcelă din toată nefericirea anonimă. Dar inimile și le găseau înăsprite de atîta îngrămădeală de dureri, și întîmplările se înșirau povestite ca din alt veac ori ca din altă planetă. Fiecare se strîngea zgîrcit în suferința proprie.

Cucoana Tincuța își lăsă andrelele la o parte. O mănușă era gata. O încercă pe mînă.

— Cred că sînt destul de largi pentru Virgil. Dinule, ce înseamnă aceasta?

— Mă joc de-a refugiații, bunițo. Arabela e Piticu și eu sînt mata.

Dinu întorsese o băncuță cu picioarele în sus; înghesuise legături, cutii, ghete, un șal făcut sul; o înhămase pe Arabela și o tîra după el, prin casă. Cățelușa privea înapoi, se smuncea să scape din sfori, nedeprinsă cu rolul de animal de tracțiune.

— Brrr! Piticule! Am ajuns însfîrșit și la Focșani... Să facem nițel foc. Așteaptă, mă urîtule, că-ți dau acuși și ovăzul... Cam scîrție roata din stînga, trebue s'o ungem, Ioană!... Dinule, nu ți-e frig, mamă? Bem un ceaiu, cumpărăm o pîne și la drum, copii!... Piticule, Piticule, te-ai purtat bine până aici, acum să te văd,.. Gata?... Cu ajutorul lui Dumnezeu, poimîine sîntem la Tecuciu...

Dinu porni cu bagajul lui, tîrînd-o pe Arabela împrejurul odăii, spre Tecuciu.

Cucoana Tincuța îi luă biciul de sfoară din mînă și-o eliberă pe Arabela, care sări pe divan și se încolătăci să-și odihnească oasele după lunga-i călătorie și să-și lingă părul ros de hamuri.

Dinu încrucișă brațele amărît.

— Bine, bunițo? Ce sînt eu aici, prizonier? Afară să nu mă joc că ninge, aici să nu mă joc de-a refugiații că răscolesc lucrurile... Cine-a mai văzut să chinuiți așa un copil? (Aceasta era dela bădia Iorgu, apărătorul și complicele lui în toate isprăvile). Am să-mi iau lumea 'n cap! Nici de-a rănitul n'am voe să mă joc, bunițo? De-a rănitul nu stric nimic.

Dinu își legă la cap o batistă și șchiopătînd de-un picior, sprijinit în umbrela buniței, începu să umble prin cameră, gemînd și rezemîndu-se de păreți.

Bătu în ușa unui dulap, în chip de ușa unei case.

— Fiți buni și dați adăpost unui rănit. Vin tocmai de la Olt...

Aci, Dinu își îngroașă vocea, și vorbește tot el, pentru cei dinlăuntru:

— N'avem loc, omule! E plină casa de refugiați.

Soldatul bătu la altă ușă:

— Fiți buni vă rog și dați adăpost unui rănit...

Vocea se schimbă și va să fie amenințătoare:

— Ia, sfîrșiți odată! După ce-ați fugit înaintea Nemților, umblați acum pe la casele oamenilor! Dau drumul la cîini.

Tot Dinu, explică, un alt glas pentru el:

— Asta e unul de cei care au făcut contrabandă... Un ghiftuit.

Şi cu legătura albă la cap, şchiopătind, cu voce din ce în ce mai rugătoare, de care s'a înduioşat singur de-i vine acum să plîngă cu lacrimi adevărate, continuă peregrinările, jăluind:

— Fiţi bun, vă rog... Sînt un biet rănit. Vin tocmai de la Olt...

Maria privea fără să audă, poate fără să vadă, în cărbunii din sobă. Flăcările se stinseseră. Mai erau cîţiva tăciuni în cenuşă. Luceau sinistru în crepusculul încăperii. Atrăgeau ochii ficşi. Mîinile îi acopereau obrajii, nu se mai vedea nimic din faţă. Era numai o umbră, fără figură, strînsă lîngă cîţiva tăciuni stinşi.

Se ridică şi împinse alături scaunul. Odihna ei sfîrşise. Îmbrăcă dolmanul milităresc, îşi îndesă boneta cu crucea roşie pe cap. O clipă, în ceaţa plumburie a oglinzii, cît îşi închee haina, îşi văzu chipul obosit, străin, cu liniile neclintite, moarte, de piatră.

În poartă, afară, o întîmpină gîfîind, fetiţa dela casa No. 18.

— A murit! Acuma i-o ţinut mamaia luminarea...

„Atunci nu e nevoe să-i mai aduc diseară medicamentul"... Cum i-a venit îndată în minte, absurd şi rece, gîndul acesta?

— Mergi înainte, fetiţo. Te ajung şi eu...

Acelaşi soldat, cu furgonul de adineori, trecea îndărăt în fulguirea înceată. Sicriele nu mai erau.

Soldatul cu capela pe ceafă, în picioare, ţinînd hăţurile depărtate, fluera cu aerul mulţumit al unui om care şi-a sfîrşit cu bine, treaba.

Cezar Petrescu

Elegie

Ce vechi sînt vorbele, ce greu e gîndul—

Mi-am tulburat fîntînile 'ntradins,
Pe care le săpasem ani dearîndul,
Şi 'n suflet ruguri roşii mi-am aprins:

În văgăuna mea cînd stau la pîndă,
Să-mi fie roşii focuri de osîndă..

Ohe! Îndrăgostiţii de nirvane,
Jefuitori de cripte fără morţi,
În lungi, clănţănitoare caravane
Cînd veţi veni să-mi bateţi pe la porţi,

Pustiul meu altar fără icoane
Şi rugurile mele ca de sînge
In flăcări de venin se vor răsfrînge
Pe chipurile voastre vane...

O, bieții vînători de vînt pe culmi!
Aripi de nouri, inimi de argilă,
Făptura voastră-i vrednică de milă...
Voi, care-aveați neantul la picioare
Şi să-l priviți n'ați cutezat, pe culmi,
In noaptea mea profundă ca moartea unui soare
Veți izbăvi, o, vînători de culmi,
Osînda mea atotizbînditoare...

...Tu însă, Suflet, care, poate,
Vei fi vreodată viața mea cea plină,
Cînd viitoarea ta singurătate
Va căuta singurătatea mea străină,

Cînd gîndul tău de-atunci, gonind prin vreme,
Pe gîndul meu de-acum, demult trecut,
Va încerca din vreme să-l recheme
Ca un frățesc ecou necunoscut;

— Ca două flăcări fără chip
Sorbite de același soare,
Ca două ape în nisip
Lucide și nepăsătoare,

(Pe care drumuri vom veni,
Din care vînturi vom renaște?)
In ziua-aceia chiar de ne-om cunoaște
Noi nu ne vom mai întîlni...

Al. A. Philippide

Note pe marginea cărţilor

Cetind Tess d'Urberville

Răsfoind în ore de vacanţă romanul lui Thomas Hardy, m'am gîndit la o aplicaţie a teoriei tenziunii sufleteşti la creaţia literară.

Psihologul francez Pierre Janet a introdus în studiul fenomenelor mintale un punct de vedere foarte fecund. El a arătat că energia noastră psihică suportă diferite oscilaţiuni. Nu sîntem tot timpul la acelaşi nivel de încordare spirituală. O simplă observaţie ne poate arăta, că tendinţile care însufleţesc viaţa sufletească se găsesc, într'un moment sau altul, în diferite grade de activare. După ele se poate măsura şi sănătatea noastră psihică. O primă etapă ar fi starea de latenţă: dispoziţii vagi, virtuale, promisiuni de realizare, care rămîn în stare de proect inconştient. Un grad mai ridicat de tenziune e acela în care tendinţile se transformă în vorbe interioare. Nu e vorba încă de realizare propriu zisă, de acţiune făcută din fapte, din gesturi, ci de un limbaj interior, în care individul îşi povesteşte sie însuşi ce are de făcut. Vorba şi anexa ei imaginea înlocuesc ca derivativ acţiunea. Ea e o promisiune de a face. In acelaşi timp e o reprezentare mai mult sau mai puţin concretă a activităţii.

Urmînd scara ascendentă a intensificării tenziunii psihice, a-

jungem la un alt stadiu: acela al dorinţilor şi eforturilor pe care Janet le consideră ca jumătăţi de realizare.

In fine, deasupra tuturor vine săvîrşirea propriu zisă. Ea satisface tendinţa primitivă şi pune capăt latenţei, vorbei interioare, efortului şi dorinţii.

Sănătatea sufletească supremă se întrupează numai în acest grad de tenziune care e realizarea. Bolnavii, deprimaţii nu cunosc deliciile precise, savoarea robustă, suculentă a vieţii de acţiune. Numai oamenii tari o cunosc. Ei singuri ştiu gustul sentimentelor de plenitudine, de satisfacţie, de libertate, de bucurie care o însoţesc. Ceilalţi se frămîntă în spasmele neputincioase pe care le dă orice neizbutire: sentimente de lipsă, de spaimă, de oboseală, de proprie indignare.

Sănătatea sufletească desăvîrşită, reprezentată de ultimul grad de tenziune se caracterizează printr'o perfectă funcţionare a celace Janet numeşte „la fonction du réel", adică adaptarea, ajustarea exactă la realitate.

„Omul evoluiază veşnic, spune el, şi deacela trebue, ca în fiecare moment al vieţii să îndeplinească un act nou, să se menţină într'un acord permanent cu realitatea schimbătoare. E uşor de observat că operaţiile pur mintale, amintirile fără aplicaţie practică, reveria, raţionamentele gratuite, aparţin unui nivel inferior de activitate şi că aceste operaţii devin dificile de îndată ce se găsesc în legătură cu o acţiune executată în mod real.

Credinţa în realitate se leagă direct de execuţia voluntară... Trebue să mai ajutăm la aceste acţiuni complecte *sentimentul momentului prezent.*

Fără îndoială, nu toate persoanele sînt în stare de a forma această noţiune a prezentului: ea nu aparţine decît indivizilor capabili de a construi amintiri şi de a le clasa. Dar astfel de spirite au nevoe de un semn pentru a aplica evenimentelor noţiunea de prezent şi ele întrebuinţează în acest scop, tocmai caracterul complect şi real al actului săvîrşit: azi se deosebeşte de eri printr'un coeficent mai ridicat de acţiune.

In fine, a şti să te bucuri de prezent, de celace e frumos şi bun în el constitue o operaţie mintală foarte apropiată de atenţia la realitate".

Așa dar, ca să rezumăm pe psihologul francez, sănătatea sufletească se măsoară după gradul de încordare psihică, dela simpla latență, la vorba interioară, la dorință și până la acțiunea complectă și propriu zisă. Aceasta din urmă, caracterizată prin *funcțiunea realului*, prin credința în realitate, formează maximum de vitalitate, de energie. Un om e cu atît mai sănătos cu cît se confundă cu realitatea, cu cît crede în ea. Din contra, visătoria stearpă, subiectivismul, analismul, introspecția înseamnă o fază inferioară din punctul de vedere al tenziunii.

Cetiți acum romanele lui Thomas Hardy. Ceiace impresionează brusc încă dela început e lipsa totală de egotism. Autorul nu-și pîndește viața interioară, cu acea stranie ipohondrie a autoanaliștilor, gelos de toate transformările fugitive ale sufletului său. El nu e îndoit, întors înăuntru către viața interioară ca să-și măsoare senzațiile, să-și scruteze emoțiile, să-și provoace interesante experiențe afective, să se lase dus de valul molatec al unui vis necurmat.

Sufletul lui Thomas Hardy e proectat în afară, funcțiile sale perceptive sînt îndreptate ca o lunetă de observație asupra lumii exterioare. Romancierul englez, prins de o obsedantă curiozitate a exteriorului, pare că a uitat complect eul său.

Exteriorismul e facultatea principală a lui Thomas Hardy. Natura, oamenii, arta, în fine viața în general îl pasionează până la complectă uitare de sine. E ca un om, care, eșind în cerdac ca să privească o procesiune în stradă, rămîne acolo ceasuri întregi, și urmărind celelalte mișcări ale străzii, uită complect că a început un lucru în casă.

Dacă ar trebui să definim prin contrast, am indica pe Maurice Barrès cu al său „culte du moi", pe Marcel Proust ori pe Amiel, veșnic proectați înăuntru, ca pe caracterele exact antipodice lui Thomas Hardy.

Theophile Gauthier, exasperat de filozofia kantiană, care nega cunoașterea deplină a realității, a spus indignat cu naivitate de artist puțin deprins cu elucubrațiile speculative: „Je suis un homme pour qui le monde exterieur existe". Voia să spue prin aceasta că singurele sale bucurii îi vin din afară: culori vii, sunete mlădioase, acorduri fericite între ele, și nu din schimbările capricioase întunecate de tristeța dispoziției sufletești.

Un om bine dispus e un om care se uită pe sine. Acesta e Thomas Hardy. Consideră cu atîta simpatie curioasă orice fenomen din realitate, îi prinde secretul existenței sale cu așa precisă ghicire, încît starea de spirit a romanelor sale, sau în termenii lui Janet, tenziunea sa sufletească e așa de ridicată, de entuziastă, că parcă ar fi într'o stare foarte apropiată de aceia pe care, noi ceilalți muritori, n'o avem decît în momentele dela începutul beției ori în primele faze ale dragostei cînd ne îndrăgostim de tot universul, cînd totul ne apare interesant, simpatic.

Ca nici un alt scriitor, Hardy, așa de amorezat de realitate, își stimulează cetitorii. El are virtuți analoage cu ale stricninei, specificul nervos, care ridică tonalitatea sufletească a deprimaților până la interesul lumii exterioare.

Valoarea romanelor lui Hardy e înainte de toate terapeutică. Igiena sufletească ni le recomandă ca pe un excelent tonic.

E așa de evident raportul realitate=sănătate, încît e de ajuns ca să scadă oricît de puțin tonus-ul vital, pentru ca să ne dezinteresăm de ceiace ne înconjoară, pentru a ne adînci, ipohondri sumbri, în toate simptomele, reale ori fictive, ale vieții interioare.

* * *

Din aceiași excelentă sănătate, reesă la Thomas Hardy, alături de exteriorism, și morala sa. Realismul presupune altruism. A te interesa de ceiace te înconjoară, înseamnă a te transpune în alte stări de spirit și a uita pentru moment pretențiile, veleitățile, aspirațiile proprii.

Inspirată de un ipocrit spiritualism, morala a eliminat multă vreme, cu dezgust și indignare, igiena. Dar dacă morala înseamnă poate, înainte de orice, sinceritate, trebue să privim lucrurile în față și să intronăm, acolo unde trebue, igiena — adică sănătatea.

Adevărul e, că nu poți fi perfect moral fără a fi perfect fericit, vreau să zic sănătos. De îndată ce-ți lipsește ceva, începe pizma, gelozia, invidia, răutatea. Insuficiența, care în societate produce revoluții, poate pregăti și în psihologie morala

viitoare. Ea nu poate păstra insă pe cea prezentă. Acest lucru nu l-au înțeles bine decît doi bolnavi: Nietzsche și Guyau. Guyau cu umilință și resemnare, Nietzsche, cu aroganță și delir, acești doi clienți de sanatoriu ne-au predat secretul lor, cîștigat după o justă echivalență, care dă măcar gîndire acelora care nu pot avea viață. Ei ne-au învățat, conjurîndu-ne—spre binele nostru—să ne conformăm, că bunătatea, altruismul, devotamentul, rees dintr'o excelentă construcție organică. Nu știu cine spunea: e greu să fii drept fără o excelentă digestie. Adevăr de maestru de gimnastică, totuși adevăr.

Acel „trop plein de vie" singur ne poate da, alături de funcția realului, și generozitatea. Nu poate exista simpatie pentru alții cînd trupul e înfiorat de febră ori străpuns de junghiuri.

Thomas Hardy însă e așa de sănătos, că iubește nu numai oamenii cu infinitele lor diversități, fiecare cu specificul său, dar animalele, insectele, natura, obiectele neînsuflețite.

Simpatia sa, cași viața, e debordantă, se revarsă din veșnice excedente, din prisosuri neutilizate: un nabab miliardar care cheltuește fără grijă pe orice, pe nimic, fiindcă știe că n'o să sărăcească niciodată.

Guyau a visat o morală fără obligație și fără sancțiune, o morală care ar reeși nu din articolele codului penal, și nici din canoanele opiniei publice, care blamează cu regulă și metodă și recompensează la fel, dar dintr'o exuberanță, dintr'o izbucnire de viață și de tinerețe care nu poate fi decît bună, generoasă, fiindcă provine din energii de lux, din rezerve indiferente egoismului propriu, deplin săturat.

La aceiași morală subscrie și Thomas Hardy. De aici păgînismul, naturismul său. Cași Rousseau, el detestă societatea și civilizația. Omul naturii e brutal, dacă vreți, dar nu e pervers. Natura, adică viața, cînd e intensă nu poate să nu fie și generoasă. Nu mai e nevoe atunci de legi, de oprimare, de obligații, de sancțiuni. A stăvili viața prin artificiale legi sociale, e o crimă. Mai devreme ori mai tîrziu ea izbucnește, sfarmă și-și face loc.

Societatea diformează. Ea creiază conflicte dramatice, mutilînd inconștient vlăstare de viață așa de curate, așa de plăpînde, așa de suave, cum e Tess d'Urberville.

Alec D'Urberville, seducător cinic, egoist impudic, e mesagerul moralei sociale. Tess e imaginea răzlețită a bunătății naturale. Perfecțiunea îi vine din natură și tocmai deacela societatea, cu legile grosiere, n'o pricepe și o elimină.

Păgînismul naturist, caracteristic moralei lui Hardy e vizibil peste tot. Iubește natura și o descrie cu o pasiune de citadin, care e silit să trăiască departe de ea. Romanele sale sînt rurale. Aproape toate se petrec într'o singură provincie, în Wessex. Regionalismul său e semnul după care-i putem interpreta sufletul,—acel suflet pe care nu l-a înălțat ca pe un idol, pe care, din contra, l-a neglijat, voit, până la negație, ca pe un neînsemnat detaliu în restul naturii, acordîndu-i aceiași însemnătate ca celorlalți oameni, cîmpiilor, insectelor, munților și văilor și, poate, ceva mai puțină ca tuturor acestora.

*

Pe cetitorul de rînd cași pe cel cult îl impresionează fatalitatea oarbă care urmărește eroii romanelor lui Hardy. Nu există nenorocire de care divina Tess d'Urberville să fi fost ferită. La urmă, după ce-și pierde onoarea și iubirea, ajunge și la eșafod. In alte romane, ca în „Primarul din Casterbridge", în „Obscurul Jude", în „Intoarcerea în locul natal", același lucru. Eroii marelui romancier englez, sînt urmăriți de un implacabil destin. Cîteodată Hardy se apropie de neverosimil prin soarta aspră pe care o dăruește personagiilor sale.

Viața eroilor de roman formează ea însăși o problemă literară. Se pot face și aici clasificări și delimitări.

A. Thibaudet distinge undeva trei tipuri de eroi: eroi dominați de *întîmplare* (tipul Ponson de Terrail, unde cele mai extravagante aventuri, căzute ca din cer schimbă veșnic, oarecum din afară, din lumea evenimentelor, viața personagiului), *eroi cu noroc* (tipul Dumas-père, unde capriciul evenimentelor e influențat până la un punct și de caracterul personagiului), în fine *eroi cu destin* (tipul Tolstoi, Flaubert: M-me Bovary etc., în care totul e determinat de psihologia eroului, de structura sa sufletească).

In care categorie trebue să-l așezăm pe Hardy? Credem că in aceia intermediară, a eroilor cu noroc. Personagiile sale au desigur o psihologie remarcabilă, caractere tari, bine desenate. Ele sînt însă mai totdeauna produse naturale, spontane, în luptă cu prejudecățile sociale și modificate de acestea. Sînt firi blînde, idealiste, pe care mediul social le distramă. Hardy nu e indulgent cu oamenii pe care-i crelază. Evenimentele sînt, deobiceiu, mai tari ca dînșii. De aici fatalismul său. Dar aceasta nu e pesimism și nu contrazice de loc sănătatea romanelor lui Thomas Hardy.

Un om sănătos, normal, e foarte aproape de religiozitate. Nu există popor tînăr fără religie. Insă aceasta e o interpretare a vieții, deci a destinului. Grecii, poporul echilibrat, normal prin excelență au agitat problema fatalității mai mult ca oricine.

Euripide sau Eschil nu erau, desigur, produse de decadență.

Frica de viață, frica de fericire, mai ales cînd e vorba de ființe nevinovate, candide, în lupta cu un cerc social, e normală. Ea se poate transforma chiar într'o interpretare religioasă a soartei, în ideia că nenorocirea cași fericirea fac parte din lumea aceasta.

Nu trebue să mai uităm că Hardy e protestant. Nicăeri ca în această religie nu se vorbește mai mult de predestinație.

Fiecare din oameni are un rol anumit, pe care trebue să-l joace până la epuizare și de care nu poate fi scutit cu nici un chip.

Infricoșarea morală compensează astfel păginismul lui Hardy. Ea e filozofia obișnuită a omului normal, fără să fie beoțian.

Ea nu desminte atitudinea morală obișnuită a majorității scriitorilor englezi: realismul moral, adică subordonarea la natură, temperată de religiozitate și inchietudine.

In această viață proaspătă, candidă fără puerilitate, afectuoasă fără sentimentalism, intimă fără familiaritate, n'are ce căuta sterilitatea egotismului sau a raționalismului latin, mai ales francez.

Romanele lui Hardy sînt lunile fără grijă de vacanță plină de soare ale literaturii.

M. R.

Memoriul lui cuconu Ilie Leu

despre o călătorie în locuri depărtate, tocmai la Deva.

Cap. I.—*Se vede ce fel de om e onoratul nostru corespondent; de ce n'a umblat încă în țări străine și de ce s'a hotărît să facă o călătorie în Ardeal.*

Cucoane, eu în viața mea am fost un om tare curios, care am dorit să văd țări și să cunosc lume, dar din pricina împrejurărilor am stat pe loc și mușchiul începea să mă cuprindă, ca pe-o stincă. Din tinerețe am fost împresurat de nevoi, părinții nelăsîndu-mi pentru bătălia vieții decît acest cap și aceste două brațe. Iar acest cap n'a putut porunci inimii în anii de primejdie; și brațele au trebuit să lucreze curînd pentru soție, care moștenise limbă, și pentru copii, care-i moșteniseră dinții ei frumoși.

Stînd departe de tîrg, de politică și de slujbe, nu m'am folosit nici de banul statului, nici de-al semenilor mei. Și mi-am agonisit ce am în sudoarea frunții, îngrijind niște livezi de meri și o prisacă foarte frumoasă, unde te poftesc la vară, ca să guști un fagure de miere, lîngă fîntîna de subt mesteceni.

Carte multă n'am învățat, însă am cetit ce-au scris oamenii deștepți și de talent. Bine m'am aflat totdeauna cu acești prieteni, cînd eram singur și mîhnit. N'ași putea spune că am răsfoit toate cîte se tipăresc, cum nici filosoful nu putea sorbi marea. Cărțile cele bune rămîn tot puține. Iar în ceiace privește patria noastră, ades m'am gîndit că ar trebui întemeiată o lege pentru oprirea învățămîntului scrierii. Ca să se poată ceti ce-i bun și să nu mai fim copleșiți de autori și gazete. Bine ar fi să învețe tineretul limbi străine numai pentru cărți, cum am făcut eu: în-

ţelegîndu-mă cu viii, şi mai ales cu morţii, în tăcere. Aşa, dela iubita mea soţie şi dela iubitele mele copile, aud într'una şi fără contenire o limbă pe care n'au vorbit-o părinţii mei. Şi spun lucruri aşa de mărunte şi multe încît simt că nu mai am loc; le las biruitoare pe cîmpul de luptă, şi mă retrag, ca să fiu singur.

Intr'o vreme, din economiile mele, pusesem ceva deoparte, ca să pornesc într'o toamnă undeva, pe un ţărm străin. Am un băiat mare, cărturar bun, şi voiam să-l iau şi pe el cu mine. Amîndoi am fi umblat ş'am fi privit tăcînd, gîndindu-ne cu bucurie că femeile urmează a vorbi undeva, departe, însă noi nu le mai auzim. De-atuncea sînt treisprezece ani. Chiar în toamna aceia au pornit pe continentul nostru războaiele. S'au măcelărit oamenii întăiu în Balcani; s'au săturat corbii şi lupii şi s'au cruşit apele de sînge;—pe urmă au început să se măcelărească şi'n alte părţi. Pustiire şi moarte în Franţa, în Belgia şi Flandra, în Italia, în Rusia şi'n Polonia, în Sîrbia şi la noi. S'a dărîmat ce-au clădit veacurile,—ş'a născut în om iarăşi fiara cea dedemult. Aşa că sfărîmîndu-se rînduielile vieţii dealtădată şi căzînd în rătăcire şi'n spaimă, într'atîţia ani n'am mai fost în stare să-mi împlinesc planul. Nici banii pe care-i chivernisisem nu-i mai aveam. Iar soţia şi copilele mele urmau a vorbi franţuzeşte. Iată însă că'n vara asta, băiatul meu, văzîndu-mă aşa de supărat, a avut un gînd bun.

— Ar fi bine, tată, mi-a zis el, să mergi cu mine. Roitul a contenit în prisacă şi merele încă nu s'au copt. Hai să petrecem o lună, la Deva. Am eu acolo treabă la o adunare de învăţători. Dumneata te plimbi şi vezi locurile şi oamenii.

— Cam greu, Anastasie, i-am răspuns eu. De-acu am prins rădăcină şi nu ştiu dacă m'oiu putea desface de toate ale mele.

Băiatul mă privea zîmbind cu mîhnire. I-am zis:

— Ai dreptate. Cată să ies şi eu odată din bîrlogul meu. Afară de tîrgurile din Moldova, eu n'am cunoscut nimica. Măcar dincolo de munţi, în ţara Ardealului, să trec. Am să văd poate lucruri întrucîtva deosebite de ale noastre.

Anastasie mi-a strîns mîna şi eu am rămas îngrijorat şi mişcat, căci îmi dădusem cuvîntul. Iar la plecare, după ce mi-am pus în rînduială toate afacerile, eram vesel şi bine dispus. Nu înţeleg de ce nevastă-mea avea lacrimi în ochi. Am îmbrăţişat-o întâiu pe ea, pe urmă pe fete. Eram tulburat, cînd mi-au strigat toate odată: *Au revoir!* — Atuncea mi-am întors ochii spre băiat; l-am văzut zîmbind, ş'am zîmbit şi eu liniştit.

Cap. II.—*Arată icoane nouă şi un Sas cu lulea.*

Intăiu şi'ntăiu trebuie să-ţi spun că am umblat noi cu trenul patruzeci şi patru de ceasuri, în luna lui August, pe nişte călduri umilitoare. Toate obrazurile din jurul nostru aveau o înfăţişare de ticăloasă suferinţă. Parc'am fi fost cu toţii într'un iad mişcător, la muncile topirii. Gîfîiam, ne răsuceam ca pe-un grătar, pufneam, rămîneam neclintiţi în colţuri. — Trecînd cu răbdare prin aceste încercări, mîncînd eu şi Anastasie mulţi harbuji, în ziua de 11 am simţit răcoarea muntelui la Predeal.

— Aici a fost o graniţă veche, îi zic eu băiatului. Pe-aici ai luptat şi tu cu oştile, ş'ai fost rănit. Tu trebuie să te bucuri mai mult decît mine, că trăieşti, ca să vezi ţara Ardealului.

— Mă bucur, îmi răspunse Anastasie, căci am scos-o din robie şi mizerie.

Amîndoi, dela fereastră, am început a privi brad şi munte, scînteeri de ape şi nişte sate mari şi bogate, cu case încăpătoare, acoperite cu ţigle roşii. Pe ici, pe colo, amintiri ale războiului, risipituri, urme de bombardări şi de gloanţe. Apoi drumuri curate, ogoare pieptănate, margini de şosea şi cale ferată cosite cu îngrijire ca'n nişte grădini.

— Ascultă, Anastasie, vorbesc eu cu îndoială; drept să-ţi spun, că nu înţeleg nimica.

Băiatul tăcea, căci îmi cunoaşte felul meu de a vorbi şi de a cugeta. Iar eu urmăream cu ochii, printre munţi mici şi dealuri, printre pomi cu grijă orînduiţi, aceleaşi grupuri cochete de case de cărămidă acoperite roş, aceleaşi sate cu înfăţişare străină. Femeile, muncind la cîmp, purtau pălării de pae cu aripile foarte largi, încălţăminte în picioare, fote şi cămăşi ca de sărbătoare. Cum se poate una ca asta?—păream eu a cugeta. Dacă-s Romîni,—atunce cam ce-aşi putea eu crede despre stăpînirea veche din Moldova noastră şi din Valahia? Iar dacă-s străini,—atuncea cum îndrăznesc să ne înfrunte?—Erau însă şi Romîni, dintre foştii subjugaţi, îi cunoşteam prea bine. Şi erau şi neamuri străine. Şi trăiau pe acelaşi pămînt, subt acelaşi soare, fără să se omoare. Trebuie să fie la mijloc vre-o înşelătorie, ca să nu ne ticnească nouă, ca să stîrnească îndoieli patriotice şi să dărîme glorii naţionale.

Dar dacă ochii nu mă înşală, atunci am făcut bine că am ieşit din prisacă dela mine, comuna Merişor, ţinutul Neamţului.

— Aşa-i că văd bine, Anastasie?—am întrebat eu.

— Fără îndoială, mi-a răspuns băiatul, cu zîmbetul lui.

— Slavă Domnului. Să știi, Anastasie, zic, că tot e bine să iasă omul din bîrlogul lui. Iată, eu în toată viața mea am poftit să văd țări străine și alți oameni,—ca să-mi sporesc puțina înțelepciune. Ș'acuma bag de samă un lucru de mirare, că țăranii aceștia de-aici par mai cuprinși și mai oameni, deși n'au avut boieri și domni și stăpînire dintre ai lor.

— Pentrucă n'au avut... îmi șopti tainic feciorul meu.

— Așa mi se pare și mie, Anastasie. Eu asta am bănuit-o; dar nu vreau s'o cred nici acuma, ca să mai pot cîțiva ani mînca miere dulce din prisacă dela noi. Și ca să-mi fie și mai bine, sînt în stare să disprețuiesc chiar toate cîte se văd. Sînt gata și să mă supăr că omul care stă liniștit în partea cealaltă a vagonului și fumează dintr'o lulea lungă, nu înțelege romînește.

— E Sas.

— Ei și ce, dacă-i Sas? Nu trebuie să-mi răspundă ce-i cu așezarea aceia cu multe colori și turnuri care se vede dincolo de vale? Știu, mi-ai spus că-i burgul miedieval al Sighișoarei, că-i oraș nemțesc, lustruit și bine păstrat, artistic și pitoresc. Dar eu în țara mea am drept să mă supăr și să nu dau voie unor Nemți să aibă așaceva. Nici nu pot să-i sufăr să fumeze din asemenea lulele.

Sasul, văzîndu-mă tulburat, s'a ridicat în picioare și a întrebat politicos pe domni dacă au vre-o nemulțămire, ori vre-o dorință. Fiind blajin de felul meu, îndată m'am liniștit, ș'am intrat în vorbă cu dînsul într'o limba pe care absolut nimene n'ar fi putut-o înțelege. Dar noi, ca oameni de treabă, o înțelegeam.

Cap. III.—*Despre un foc mare la Deva și despre alte lucruri pe care cuconu Ilie nu le poate înțelege.*

Cătră Blaj, bag de samă că oamenii prin tren și prin gări vorbesc numai romînește. Mi-i dor de-un Sas mare, cu pipă lungă pînă la pîntece și grăind o limbă neînțeleasă, dar nu-l văd nicăieri. Chelnerii de prin restaurante, copiii dela peroane rostesc cam sucit listele de mîncări și vorbele lor, dar nu pot să mă supăr, căci îmi zîmbesc. Auzisem dela unii și dela alții că neamurile străine ne-ar fi urînd și se încrustează în găocile lor. Nu înțeleg de ce m'ar urî pe mine, căci eu nu urăsc pe nimeni. Și știu că chestia pînii e o problemă mai mare decît cea națională.

Vorbeam despre asta în puține cuvinte, cu Anastasie, răsfoind gazetele dela București. Drept să-ți spun, mie mi-i frică de foile acestea tipărite. Zece ani m'au otrăvit cu fel de fel de știri, care de care mai înfricoșate. Ajunsesem a crede că gazetele hotărăsc ce se petrece pe cîmpurile de măcel. E adevărat că de multe ori hotărau lucruri care nu se întîmp'au, și eu, cetitor, mă alegeam cu venin și cu spaimă. De ce s'or fi bucurînd oamenii aceia care le scriu de năcazurile și de catastrofele omenirii, ca să ni le aducă la știință cu atîta grabă, eu nu pricep. Așa întorcînd paginile din urmă, cu painjeni mari și negri, abia îmi potrivesc ochelarii pe nas și descopăr o grozăvie.

— Vai de mine și de mine, băiete, îngîn eu, uite dumneata ce nenorocire pentru niște bieți oameni și ce întîmplare potrivnică pentru noi!

— Ce este, tată? ce s'a întîmplat?

— Poftim, cetește. Tîrgul Deva e în flăcări. Nici asta n'o înțeleg: să ardă un tîrg tocmai cînd mă duc eu să-l văd și tocmai cînd m'am hotărît să ies și eu în lume, după o viață de așteptare și rîvnă.

— Nu se poate.

— Ba se poate. Cetește și te încredințează. Scrie cu bucurie și cu slove mașcate. Deva e în flacări încă de ieri. Comunicația telegrafică și telefonică e distrusă, așa încît nimeni nu poate avea decît știri particulare. Munca de salvare pare neputincioasă. Casele se risipesc una după alta, biruite, copleșite și cucerite de un incendiu cum nu s'a mai pomenit. Populația îngrozită își caută adăpost pe malul Mureșului. Uite, așa scrie în *Adevărul;* așa scrie în *Universul.* Ce ne facem noi, Anastasie? Eu zic să ne dăm jos undeva și să luăm trenu 'napoi. Acasă la noi e mai bine.

— Să vedem, să mai așteptăm, să întrebăm, zise pe gînduri băiatul.

Eu urmez a ceti informațiile pînă ce se lasă întunecimea serii, și nu mai văd nimica. S'a întîmplat să ne suim și'ntr'un tren fără lumini. Și stăm triști amîndoi în noaptea clătinată și zgomotoasă a vagonului. Pe fereastra deschisă intră din cînd în cînd un iuros înăbușitor de cărbune; apoi trece o adiere și-l spală, aducîndu-ne mireazma caldă și coaptă a cîmpiilor. Scot capul, să-mi răcoresc fruntea,—și pîndesc în zări, așteptînd să apară o rumeneală depărtată de flacări.

Intr'adevăr, mi s'a năzărit ceiace așteptam să văd.

— Priveşte şi tu, Anastasie, vorbesc eu cu inima strinsă. Se mai vede ceva, cele din urmă zbateri şi cele din urmă flacări. Se poate, Anastasie, să ardă aşa un oraş şi să nu mai găsim nimica? Şi mai stau şi cuget de ce-or fi spunînd ei că populaţia îngrozită s'a adunat la malul Mureşului? Ce să caute la malul Mureşului? Poate pentrucă-i cel dintăiu nume pe care l-au găsit pe hartă, lingă Deva.

— Cine?

— Gazetarii aceştia care mă ingrozesc, deşi nu le-am greşit cu nimica. Totuşi se vede zare de foc mare. Trenul s'a oprit. Să întrebăm pe şeful de tren. Domnule şef de tren, eşti bun să ne spui cît mai avem pină la Deva?

— Da, domnule. Mai avem zece kilometri.

— Aşa? Atunci e-aproape. Ai putea să-mi mai spui dacă pe-acolo-i bine-pace?

Conductorul mormăie ceva ungureşte: borom-brom. S'a supărat.

— Prietine, zic, nu te supăra. După cît înţeleg, la Deva s'a iscat un foc mare.

— No, poate că să fie; dar noi sintem de-acolo şi nu ştim nimica.

Se duce să grăiască şi să ridă cu alţi oameni de-ai lui, din gară.

Pornim şi curind mă încredinţez că aburul de foc e lumina electrică a unei alte staţii, de care ne apropiem răpede şi unde ne oprim.

Deva s'ar vedea ziua. Dac'ar fi să fie ce spun gazetele, s'ar vedea şi noaptea. In jurul trenului fără lumini, lumea işi cată liniştită de treburi. Foarte departe însă, unde se scriu gazetele in vremea vacanţei moarte, trebuiesc ştiri care să îngrozească pe un biet om bătrîn ca mine.

— Drept să-ţi spun, Anastasie, eu nici asta n'o pot înţelege.

Am ajuns la Deva tîrziu, cătră miezul nopţii, ş'am găsit tirgul intr'un intuneric prea mare. Linişte, pace,—ş'un moşneag cu barba ţăpoasă şi cu luleaua scurtă în colţul gurii. Altcineva nimeni. Intrăm în vorbă cu el; ne'nţelegem. Om detreabă, caşi pela noi. Vra să ne ducă el bagajele; asta-i plăcerea lui.

— Ascultă, moşule, îl întreabă băiatul, am auzit că în Deva ar fi fost un pojar grozav.

— Apoi va fi fost, domnilor, pe vremea Iancului, cind au ieşit la bătălie Moţii.

— Nu atuncea. Am auzit că a ars acuma.

— Da n'o ars nimica, domnilor, decît *corhausu* cel mare. Dar sint altele, unde se pot duce domnii. Găsiţi sobe bune, plătiţi şi durmiţi pînă mîni. Da de departe veniţi dumneavoastră? Poate veniţi dela Bălgrad?

— Nu, noi venim dela Moldova.

— Aşa? Trebuie să fie departe. Pe-acolo cumu-i vremea?

— Bună.

— Cald, caşi pela noi. Secetă. Ce să faci? Asta-i dela Dumnezeu. Dar domniavoastră de ce-aţi vint pe-aici, prin Deva? Aşa, de plăcerea dumneavoastră?

— Da.

— No, asta ţine parale multe. Eu socoteam că poate-ţi fi nişte profesări.

După ce ajungem la corhaus la *Orient* şi-i dăm o cinste:

— Acu-i bun, se chiamă că aveţi unde durmi. Şi poate s'o-'ntimplat să aibă domnii o ţiră de duhan? Mi-o ramas pipa goală. Iar despre foc să ştiţi că s'o stins după ce-o ars; şi nimene nu s'o dus la Mureş, că n'avea ce cata acolo, şi-i departe. Da o vint Murăşu odată în spre tirg, intr'o primăvară, cind a adus ape mari; ş'o înecat înspre Greci, la belitoare.

Anastasie socotea că trebuie să-mi lămurească ce spune moşul; dar eu n'aveam nevoie de nicio lămurire şi înţelegeam totul. Lucru de care iarăşi nu puţin mă miram.

Cap. IV.—*Unde s'au însemnat unele vorbe, privelişti şi năravuri ale ţării.*

Folosind vorbe de-ale ţinutului, pot spune că am găsit cu uşurinţă destul de bun cortel. Două chilii ne sînt indestulătoare; de culină n'avem lipsă. Linişte ca'ntr'o mănăstioară: nici curiozitate, nici murdărie, nici chiţorani. Aproape de uliţă: n'are nevoie omul să se guie tocma la al doilea rînd. Vipt am găsit la ospătărie, fără să spesăm prea mult. Ne-am deprins cu paradaisele umplute şi cu clătitele cu zămăchişă. Numai borşul nu-mi prea place, pentrucă-i zice chisăliţă. Dimineaţa ne punem uneori la cale cu cite-un dărăb de pită cu clisă, şi trebuie să se ştie că slănina-i minunată prin partea locului. Multe plese nu mîncăm, fiind nelacomi şi eu şi Anastasie; nici destupăm glaje de bere, nici deşertăm cante de vin. Mai bine ieşim în plimbare afară din

tîrg și bem în pumni apă rece dintr'un țirău care izvorăște de subt munte. La întoarcere facem popas în àvlia unei biserici vechi, unde cresc mure și prune brumarii, și privim la un ariete cu coarnele răsucite care paște iarbă grasă în umbra pomilor.

Îi spun lui Anastasie:

— De ce te îndeletnicești, băiete, într'una cu însemnarea vorbelor acestora? Cînd le-aud, eu am mai multă plăcere decît mirare. Ciudate mi se par altele.

Ciudată mi se pare toată ființa liniștită, blajină și veche a orașului acestuia. Pașnică și temeinică așezare săsească. Ulițele tăindu-se, despart tîrgul în grămezi de case compacte și lipite. Cvartalul întreg stă casă lîngă casă, neîntrerupt în patru părți. La uliți răspund din loc în loc uriașe porți boltite, care se închid cu o cheie grea și lungă la trei ceasuri după ce înserează. Iar în mijloc, între locuinți, se află ogrăzile și grădinile. Așa încît oamenii s'au statornicit ca'ntr'un fel de cetățui, în care, noaptea, nimeni nu poate răzbate.

— Foarte-mi place rînduiala asta, băiete, zic eu. Aicea oamenii au știut cum să se întovărășească și să se strîngă împotriva zdruncinului și tulburării vremilor.

Cotind prin mijlocul tîrgului, prin livezi, pe subt temelii de piatră cenușie, pe subt sălcii și pe subt poduri vechi, curge un braț din apa Cernei, cu meșteșug abătută dintr'un loc dela deal acu vreo două sute de ani. Apa asta-i curățenia gospodăriilor și viața grădinilor. Și învîrte și mori negre, așezate la uliți în rînd cu prăvăliile. Așa valul vîjîie și freamătă și roata umblă zvîrlind mărgele de lumină; subt salcie s'a oprit căruța plină de saci și caii strănută, iar omul se apropie de morar, care a ieșit în prag, și grăiesc tare prin zvoana pietrelor ținînd în mînă pipele lungi. Și'n prăvălia de-alături intră gospodine grăbite ca să cumpere papricaș ori zahar. Ș'un domn cu pălărie naltă trece prin partea cealaltă domol, cufundat în cetirea unei cărți cu întîmplări de demult.

— Asta iar îmi place, Anastasie. Dacă n'ași fi prisăcar la Merișor, ținutul Neamțului, ași vrea să fiu morar la Deva, și, dacă-i nevoie, m'ași pricepe să trag și din pipă. Ași vorbi rar, m'ași gîndi mult ș'ași rîde mine de gluma pe care mi-o spui azi, dar, ca tot ce-i aici, ași avea caracter, cum spuneți voi în limba voastră. Acu de-aici hai să ne luăm încet, pe subt copaci bătrîni, și să ne suim sus pe măgura cea rotundă unde se'nalță cetatea Devei.

Acolo, în ziduri negre, au stătut întâiu Geții, și mai tîrziu boierii Ungurilor. A fost cuib de tăuni. Acuma-i ca o chinovie a înălțimilor, de unde se văd munții depărtării pînă la Zarand la miazănoapte și pînă la Păring la miază-zi, și apele din șesuri—Mureșul și Cerna,—și alte pîraie și bălți. Și sate curat așezate, și ogoare rînduite cu compasul. Și drumurile scrise cu alb,—și pomi cu roadă pe marginea drumurilor.

Acolo sus era o liniște ca'n cer. Și stam între risipituri de pietre, în umbrare, privind tîrgul, satele și depărtările, pînă ce începeau bisericile de jos să se certe cu toate clopotele lor.

— Închipuiește-ți, Anastasie, urmam eu a vorbi către băiat, că'n tîrgul ista unde ași vrea eu să fiu morar cu lulea, pe lîngă osebite soiuri de Unguri și Nemți, sînt și trei feluri de Romîni: Greci-orientali, Greci-catolici și Romani. Pe lîngă oarecare dihonii politice, mai adaogă pe cele religioase, fiecare avîndu-și biserică și adunare deosebită. Dintre Șvabi, dintre Sași, dintre Ciangăi și dintre Maghiari, unii sînt catolici, alții protestanți, alții reformați, alții evangheliști. Nuhumai Duminica, ci în fiecare zi, la toate bisericile și templele sună așa clopote, certîndu-se cu hărnicie în văzduh, cași drept-credincioșii pe pămînt. Asta-mi place mai puțin. Iarăși nu-mi place, Anastasie, că pe-aicea Creștinii nu știu ce-s patlagelele vinete și maslinele. Ași vrea să fiu morar, însă să mînînc imam-baialdi. Pe urmă, Anastasie, prea mulți clerici, pe lîngă aceste clopote neostenite.

Băiatul mă întreabă de unde știu toate acestea, ca să și le scrie în carnet.

— Le știu dela părintele Bara, îi spun eu, cu care m'am împrietinit și dela care aflu multe. Aici nu-i om să nu între la biserica lui și să nu vie la confesiune. Vezi că tot trandafirul frumos își are spinii lui—și se pare că aici totdeauna legea a fost aspră și tare. Și părintele Bara aici e un om de care semenii lui se tem. Altfel pare blajin. Însă are principii, deși pantalonii i-s cam scurți și i se vede puținel alb subt jiletcă. Mergeam cu el ieri pe stradă, și-mi lămurea că oamenii nu pot fi fericiți decît crezînd și supunîndu-se fără murmur. Mai ales, întărea el, oamenii din clasa de jos trebuie să creadă și să se supuie. Și cum mergeam vorbind, iată vin din urmă și trec pe lîngă noi două femei, tinere încă, și nu urîte. Două femei din clasa de jos. Vorbeau și rîdeau. Asta nu i-a plăcut părintelui Bara. S'a încruntat.— Zicea una, subțirel:—„Femeilor grase nu le șade bine.—Nici

mie nu-mi plac cele grase, răspunse soaţa ei; dar nici cele mărunte şi slabe. Domnilor mari însă li se şade..." Păreau a privi cu coada ochiului pe părintele, care-i om mare şi plin.—„Ba mie îmi plac şi domnii mărunţi, spune cealaltă, cînd umblă semeţ"... Vorba asta era poate pentru mine: mi-a plăcut ş'am zîmbit. Insă părintele Bara s'a uitat crunt ş'a mormăit vorbe aspre pentru oamenii din treapta de jos în deobşte şi pentru muierile lor în deosebi. Bănuiesc însă că nu era convins. Eu rîdeam şi el a rămas supărat şi cu pantalonii prea scurţi. Asta am putut afla despre amărăciunile oamenilor de-aici; şi dacă socoţi că se pot indulci, atunci scrie-le în carnet.

Am stat sfătuind astfel în cetate pînă cătră asfinţit, ş'atunci ne-am coborît înspre satul din marginea Devei, pe lîngă şoseaua cea scrisă cu alb. Nu vedeam cîini nicăeri şi gospodarii intrau liniştiţi dela cîmp. Aveau căruţi bune şi cai mari. Şi dintr'odată am tresărit la răcnetul năprasnic al unui crainic care striga de pe-un dîmb sătenilor poruncă de sus. Era om cu mustaţă mare, nalt şi ameninţător. Şi răcnea prelung, cu modulaţii meşteşugite:

— S'audă... s'audă tot omu... şi Şvabu... şi Unguru... şi Ţiganu... că mîni nu se lucră; că-i ziua Craiului!

Anastasie a însemnat numaidecît vorbele în cărticică; iar eu ascultam cu uimire glasul stăpînirii. Pot să spun că, între altele, şi asta mi-a plăcut.

Cap. V.—*Cuconu Ilie Leu se duce la operă şi după aceia se minunează mai tare decît totdeauna.*

Intr'o sară, cînd ne-am dus la grădina publică de subt cetate şi de lîngă castel, am avut o clipă simţirea că mă aflu iarăşi într'unul din tîrgurile dela noi. Veneau cucoane cu pălării şi se plimbau pe dinaintea noastră.—„Abia acum au început să se civilizeze astfel, îmi lămurea o cuconiţă vioaie şi frumuşică de prin părţile Romanului. Inainte doamnele de-aici aveau obiceiu să vie cu capul gol, caşicum ar fi fost în grădina dela ele de-acasă. De cînd ne-au văzut pe noi, s'au schimbat".

Vrednice de luare-aminte sînt aceste taine femeieşti pe care eu nu le pricep. Neavînd curaj destul, m'am arătat ticălos şi m'am făcut că mă bucur pentru moda pălăriilor. In vremea asta nişte lăutari negri îşi înstrunară coardele şi-şi sunară ţimbalele

şi unul din ei porni să cînte cu glas mare, făcînd bărbie şi scoţîndu-şi înainte pîntecele:

Ce te fii aşa măreaţă?
Parcă n'aşi şti cine eşti!
Măta vinde zarzavat în piaţă,
Tată-tu e 'nchis la Văcăreşti!

Ii zic lui Anastasie:

— Insamnă, băiete, degrabă ce ai de însemnat, şi hai să ne ducem de-aici. Văd mai în fund, la mese, oameni cuminţi bînd bere. Ei vorbesc ticnit despre altele, şi femeile şi fetele lor încă nu cunosc legea pălăriilor. Ori hai dincolo, unde s'aud duruind popicile,—şi unde unul a strigat să se aducă glăjţe mai mari pentru cuglărie. Numai să nu mai aud cîntece dela Bucureşti. Ştiu că sînt oameni noi, veniţi de curînd, care au să se uite la mine cu dispreţ, amestecîndu-mă cu nenorociţii localnici; dar nu-mi pasă, căci tot am dorit să fiu morar devale, pe Cerna. Te-aşi mai îndemna, dacă vrăi, să ieşim şi să ne oprim în altă parte, la cafeneaua ştiută, unde găsim totdeauna pe cei doi Unguri jucînd şah. Tac ei, tăcem noi; numai din cînd în cînd mormăiesc două silabe. Şi-mi place că zic reginei crăiţă.

Am ieşit cătră cafeneaua ştiută ş'am stat pe scaune de mlajă, subt copaci nalţi, în liniştea oraşului, cu cîte-o bere uitată dinainte. Iar cei doi se luptau la şah fără să ne vadă, pocneau uneori piesele cu supărare, apoi se linişteau cu tîmplele în pumni şi într'un tîrziu porneau a îngîna unul după altul o romanţă din tinereţă. Nu înţelegeam cuvintele, dar era ceva trist şi demult, dintr'un colţ necunoscut de lume, unde oamenii au fost tineri şi pe urmă au devenit bătrîni.

— Hai să mergem, Anastasie, la cortel. Tragem de clopot şi vine domnu Franţ, fără să se supere, să ne deschidă poarta cu cheia cea mare.

Pe uliţile curate nicio mişcare şi paşii noştri sună amestecat pe lespezile de piatră. Treceam prin piaţa largă din mijlocul tîrgului, unde, la răsăritul soarelui, sosesc din sate gospodine grăbite cu lăptării şi legume. Un vardist negru face douăzeci de paşi de colo-colo, ca'ntr'o pustie. Cordial şi respectuos pofteşte domnilor noapte-bună.

A-doua-zi dimineaţă, la ceasurile opt, cînd trec îndărăt cu Anastasie pe unde ne-a salutat vardistul, mă opresc, mă trec la

ochi şi mă uit în juru-mi fără să pot crede că-i aieve ce mi se năzăreşte. Lume de pe lume umple piaţa, într'o zarvă domoală şi neintreruptă. S'au ridicat corturi de pînză, unde negustori veseli chiamă norodul la mărfuri. Văd şi căruţe uriaşe lipscăneşti, ca'n iarmaroacele dealtădată dela noi: sînt pline de pînzeturi şi mărchidănărie. Şi movile mari de cereale, porumb şi fructe. Şi toată brînza oilor din ţinut. Poloboace cu lucruri necunoscute, clădiri dibace de site, oale, farfurii şi cratiţe, fierării şi arămării şi alte lucruri de gospodărească trebuinţă. Căruţe cu lemne şi de harbuji. Vite cornute şi cai. Şi oamenii ţinutului Inidoara în porturi felurite, care de care mai vii şi mai frumoase.

— Inţeleg, băiete, zic eu lui Anastasie, să găsesc pe neaşteptate în piaţă flăcăi fuduli şi fete gătite, cu ochi aprinşi; căci au umblat pe'ntuneric ş'au fost aici cînd s'a zărit geană de ziuă. Dar toate clădirile acestea îmbulzite şi complicate par a fi răsărit din pămînt. Iată iarăşi ceva care-am să ţin minte.

Vesel fiind de-asemenea întîmplare, am prins a umbla prin uliţile din preajmă, înţesate de popor. Ne opream ici, ne opream colo şi stăteam de vorbă cu unii şi cu alţii. Oameni care ştiu să răspundă curat şi cuviincios, în limba întru care m'a legănat şi mi-a cîntat maică-mea.

— Dacă n'aşi fi în tîrg la Deva, zic, m'aşi crede la iarmaroc la Folticeni, cînd eram în anii tăi.

La o răspîntie de patru uliţi, femei şi bărbaţi din munte. Ii cunosc că-s Moţi, după port. Stau strînşi ca'ntr'o adunare, cu luare-aminte şi gravi. S'ascultă pe-un cîntăreţ orb. Aşezat pe piatră, la marginea trotuarului, cu picioarele încrucişate, cîntă subţire şi tremurat dintr'o armonică, întovărăşindu-şi viersul.

— Balada asta trebuie s'o scriu, mormăieşte Anastasie, trăgîndu-şi din buzunar cărticica. Iar eu, strîns în mirosul şi'n îngrămădirea omenească, tăceam ascultînd cîntarea aceia dintr'un veac negru, asupra căruia priveau ochii albi şi neclintiţi ai cîntăreţului.

— Acuma, Anastasie, îl îndemn eu; după ce-ai scris tu ş'am ascultat eu, hai să ne tragem mai spre linişte. Incă de cînd ne-am sculat azi, ne-am făcut planul să ne abatem printr'o biserică de-acestea ale străinilor, despre care părintele Bara vorbeşte totdeauna cu iuţi şi aspre cuvinte.

Am intrat într'adevăr într'o uliţă tăcută şi plină de livezi; ş'am dat de-o biserică cu turn ascuţit; şi cînd am intrat subt

bolţi am simţit freamăt de orgă. Apoi murmurul zidurilor s'a stins,—ş'am găsit în bănci lustruite oameni deşi, care-şi plecau umiliţi fruntea pe cărţi de rugăciuni, subt ochiul uscat al pastorului. Ne-am aşezat şi noi în fund, alături,—ş'am ascultat picurul unei rugi, apoi au izbucnit orga şi glasurile. Şi făcîndu-se iar pace, s'a ridicat dintr'un scaun o cucoană tînără, naltă şi frumoasă. A privit în juru-i cu ochi umbriţi, ş'a desfăşurat cu degete albe şi lungi un sul de hîrtie. Mă aşteptam să ne spuie ceva şi ştiam că n'am să înţeleg nimica. Deodată însă a început a cînta c'un glas cald şi plin. Aşa ceva am auzit eu uneori iarna la operă, cînd mă duceam cu nevasta la Eş. Mi-am plecat fruntea pe palmele împreunate, am închis ochii ş'am simţit bunătatea lui Dumnezeu în mine.

Cînd a contenit glasul, am auzit pe Anastasie lîngă mine oftînd.

Am ieşit tîrziu de-acolo în vîrful picioarelor, fără să mă simt străin şi iertînd pe părintele Bara pentru pantalonii lui prea strîmţi şi prea scurţi. Şi punîndu-mă la masă, în ospătăria Neamţului, eram împăcat cu toate ale lumii şi zîmbeam.

— Frate dragă,—zic chelnerului care se înfăţişase; fii, te rog, bun şi adă-mi mie un păhărel de vinars şi cîteva măsline.

— No, să ierte domnii, că aici la noi nu se găsesc măsline.

Pe urmă, aducîndu-şi aminte că făceam în fiecare zi aceiaşi glumă, a prins a rîde cu prietinie, caşicum ar fi fost gata să-mi strîngă mîna şi să mă firitisească. Ne-a dat apoi felurite mîncări şi melspaize, ca să ne fie de mulţămită.

Iar cînd am scăpat de-acolo, zic:

— Să trecem încă odată, Anastasie, prin iarmaroc.

Cînd am ajuns în piaţă, m'am oprit iar, caşi dimineaţă, şi m'am şters la ochi. Toate îmbulzelile, bărăcile, căruţele, sodomul de mărfuri intraseră subt pămînt. Nu mai era nimic. Niciun sătean, nicio vită. Tot locul larg dintre liniile caselor fusese cu îngrijire măturat şi spălat. Cei din urmă doi curăţitori plecau cu măturile în spinare, uitîndu-se fiecare dinaintea lui.

Zic:

— La asta, dragă Anastasie, drept să ţi spun, nu m'am aşteptat. Da de plăcut îmi place.

Şi voiam să mă mir. Insă nu puteam, şi fluieram încet,—caşicum nu găseam ce prăpădisem.

Cap. VI. — *In care se vorbeşte despre o pescuire minunată.*

Acolo, la Deva, se află o şcoală normală, unde s'au adunat învăţătorii ardeleni la cursuri de vară şi unde se duce şi Anastasie să ţie conferinţi. L-am întovărăşit şi eu de cîteva ori şi'ntr'o zi m'am pus la sfat cu domnu Iohan Frick, portarul. E un om cărunt şi serios, fără vîrstă deslușită, cu ochii şterşi şi cu vorba politicoasă. Grăieşte destul de rău romîneşte. Ungureşte, iarăşi, după cît înţeleg, n'o descurcă mai bine. Dar nici nemţeasca nu s'ar putea spune că-i limba lui de naştere; ori poate a mai uitat-o ş'a amestecat-o cu celelalte. E un om al locului, nepăsător de ceiace tulbură pe alţii.

— Şi ce-ai făcut dumneata, herr Iohan, în vremea buntului ş'a războiului? — îl întreb eu.

Cînd domnu Iohan a văzut bunt şi războiu ş'a înţăles că *har-directăr* cel vechiu se pregăteşte de plecare, s'a gîndit că şcoala unde-i el slujitor rămîne tot şcoală şi el are datoria s'o păzească pînă ce vine stăpînirea nouă. Aşa încît a pus deoparte ş'a apărat ce şi-a închipuit că ar putea ispiti poate pe cei ce pleacă; a închis odăile şi zestrea şcolii cu cheile; şi a aprins luleaua ş'a aşteptat pin' ce-a venit har-directăr cel nou dela ţara romînească. A scos şapca, a tras din buzunar cheile ş'a ţinut un discurs puţintel cam încîlcit:

— Har-directăr, asta este cheile. Eu sîntem portar şi salutăm pe dumneavoastră frumos. Şi rugăm pe dumneavoastră să primească sobele şi lucrurile după listă şi rînduială. Şi eu sîntem cu supunere slujitor la şcola şi avem slujit douăzeci ani şi mai slujim cu dreptate pînă ce noi murim.

— Ce fel de neam de om eşti dumneata? — a întrebat domnul director.

— Noi, har-directăr, fostem om bun şi necinstit.

— Aşa este, înţeleg, însă de ce naţie. Eşti ungur?

— Nem; nu eşti ungur.

— Atunci eşti şvab ori sas.

— Poate, har-directăr, fost şvab ori sas, cum spuneţi la dumneavoastră, aber acuma este portar la şcola, şi chiama Iohan Frick.

Domnu Iohan a rămas mulţămit şi supus la locul lui de zăvod credincios. Impăcat cu ce are, cu luleaua lui şi cu ghiveciurile de flori, ascultă cu luare-aminte, în fiecare Duminică, predica la biserica comunităţii lui; se teme de Dumnezeu şi de

lege, respectă pe oamenii străini şi pe orice domn învăţat ori nobil, şi e aşa cum vrea părintele Bara şi cum l-a făcut Austria în veacuri de rînduială absolută.

Ii spun eu asta lui Anastasie, şi el îl scrie şi pe domnu Iohan în cărticică.

Pe urmă, într'un rînd, ne luăm noi şi pornim c'o trăsură uşoară spre pisca nu prea depărtată a înălţimilor, într'un loc care se chiamă Tăul dela Cloamba Albă. Am oblicit că s'ar fi găsind acolo sus, în singurătăţi subt cer, o baltă adîncă, unde se pot prinde cu uşurinţă raci.

Trebuie să ştii dumneata că eu, între puţine patimi, am şi pe asta. Imi plac racii: şi să-i mînînc, şi să-i prind. Ş'am deprins la acest îndoit meşteşug şi pe Anastasie.

Am umblat noi în trapul cailor, pe drumul cel alb, printre ogoare trase cu sfoara şi sate curate, vorbind din vreme în vreme cu vizitiul şi întrebîndu-ne pe ici, pe colo cu drumeţii, — pînă ce am trecut de ciclul de munţişori mărunţi care împresură Deva. Ş'apoi cînd ne-am apropiat de-am văzut muntele cel stîncos al Săcărîmbului, am făcut popas într'un sat cu gardurile împletite cu rugi de mure. Am mîncat fructe de-acestea acruţe ş'am simţit în nări mireazma pădurii. Ş'am pornit a urca pe jos, pe cărări prăpăstioase, pe subt stînci în care străluceau la soare cvarţuri aurii. Şi tocmai sus, departe, am dat de tău. Era o apă de munte, pe care acum două sute de ani au închis'o oamenii acolo, zidind cu stînci ripa şi întărind-o. Apele închise, adînci de douăzeci de metri, le puteau cu meşteşug şi după voie slobozi pe dedesubt, pentru trebuinţa şteampurilor unde spălau aurul pietrelor. Intr'o vreme aurarii s'au mutat spre Săcărîmb şi locurile au rămas pustii. Iar tăul stă singur, oglindind cerul şi nourii. Şi noi am găsit între bolovani, pe malul lui, lîngă apa neagră, numai pe-un moşnegel mărunt, care păzea nişte vite.

Am stat de vorbă cu el şi l-am întrebat dinspre partea racilor.

— Oare să se găsească, moşule, raci, în apa asta?

— Nu ştiu, domnişorilor. Poate să găsiţi. Dar eu n'am de unde şti.

— Pe semne, moşule, că nu-ţi plac racii, şi nu-i prinzi.

Moşneagul m'a privit cu uimire.

— Cum să-mi placă, domnule? Noi nu mîncăm gînganii de-acestea. Aşa că pot să fie cît de mulţi. Nici mîna nu pun pe

dînşii,—că nu-i lucru curat şi nu se cade. Iar dumneavoastră aţi venit aici pentru asta? Ori aţi întrebat numa aşa, ca să spuneţi o vorbă?

— Ba am venit, moşule, să prindem. Şi eu mă mir de vorbele dumitale.

— Atuncea veţi fi fiind nişte boieri unguri, că numai pe ei îi ştiu că mînîncă dihănii. Puşcă iepuri pe cîmp, şi găinuşi. Le gătesc şi zic că-i bun. Da la noi nu se cade şi nici ne dă popa voie.

— Ascultă, Anastasie, mă întorc eu către băiat; şi scrie în cărticică la dumneata cum au învăţat părintele Bara şi alţii, pe oamenii cei proşti din treapta de jos, că sînt oprite şi spurcate nişte lucruri aşa de bune, ca să se poată înfrupta din ele numai cei mari ai lumii trecătoare. Nu te supăra, moşule, că noi am venit aici pentru gîngăniile tăului. Avem să ne aşezăm între pietre, cu măiestriile noastre în grabă alcătuite, cercînd dacă se află ticăloşiile care nu-ţi plac.

— Poftesc pe domni şi mă rog de iertare... a răspuns bătrînul cu bunătate şi cu umilinţă.

Şi-a scuturat pletele şi şi-a aşezat în cap pălăria unsuroasă. A primit în mîna neagră şi aspră tutunul pe care i l-am întins. Ne-a spus mulţam cu prietinie, —ş'a venit după noi să vadă meşteşuguri domneşti şi pierdere de vreme. Fără să-l întreb şi numai din simpatie, începe să vorbească, pe cînd noi pregătim sforile cu carne şi meredeele.

— Aicea, domnilor, eu trăiesc aşa singur cum mă vedeţi...— Şi glasul lui pare trist şi învăluit. Şi numa cîteodată mă cobor la vale. Iar cînd suie cineva sus, la mine, mă bucur. Duminica trecută, la vremea amiezii, a venit astfel ş'a stat cu mine de vorbă un fecioraş sărman, unu Pişta, slujitor la noi în sat. Şi dorind să se scalde, a lepădat de pe el straiele ş'a intrat în tău. Acu ce-a făcut, ce s'a 'ntîmplat, nu pot bine să ştiu. L-am auzit numai din poiană, ţipînd de două ori. Pe urmă a tăcut,— şi nemai văzîndu-l, am înţeles că s'a dus la fund ş'a pierit...

Tăcu o clipă, ca să-şi aprindă pipa şi să privească, cu ochii rotunzi, cum trăgeam cu grabă sforile încărcate cu ghirlănzi de raci şi le punem dedesubt meredeele, ca să nu scapete iar în apă. Uimit sînt şi eu. Mişcat pare şi Anastasie. Căci înţelegem că am dat de împărăţia cea mare a racilor. Nicăirea, în iazurile la care am poposit, nu ni s'a întîmplat asta. Abia am lăsat şferile în tău—şi le vedem vibrînd iar, şi le tragem iarăşi încărcate. Aşaceva li se întîmplă pescarilor pătimaşi numai în visuri. Aţîţat, lucram fără întrerupere cu undiţele şi cu meredeul, zîmbind şi gîndindu-mă bucuros ce ospăţ împărătesc ni se pregăteşte, şi mai ales cum am să povestesc asemenea întîmplare nemaipomenită unor prietini.

— Balta-i părăsită şi nimenea nu-i pescuieşte, Anastasie, încercam eu să-l lămuresc pe băiat. Pentru aceasta, din vînat trebuie să dăm dajdie părintelui Bara. Şi trebuie să-l învăţăm cum să-i pregătească şi să-i mînînce,—căci fără asta nici racul, nici omul nu preţuiesc nimica.

Pot să spun că a fost cea mai bogată şi mai uimitoare pescuire pe care am făcut-o în viaţa mea, pînă în zilele în care mă aflu. Iar dela o vreme, moşul, aducîndu-şi aminte că începuse o istorisire, şi-a pornit iarăşi glasu-i întristat şi învăluit.

— Ş'aşa, domnilor, eu asemenea meşteşug n'am văzut nicîodinioară. Nici nu înţeleg ce-aveţi să faceţi cu atîtea gîngănii care foiesc în sac. Eu m'am înfricoşat. Şi mi-am adus aminte că feciorul acela care a venit la mine ş'a pierit, a ieşit de două ori din tău, în două nopţi. S'a arătat pe luciu, în negură, ş'a strigat spre mine... Dar nu l-am auzit bine ce-a spus... Strigă, că i-a fost dragă lumea şi viaţa,—şi-i pare rău că s'a dus... Dar aceia-i numai umbra lui. Iar trupul trebuie să i-l fi mîncat racii dumneavoastră...

Bătrînul mi s'a părut serios şi dus pe gînduri, pe drumul fumului pipei. Nu spusese vorbele din urmă anume pentru nişte papistaşi şi nelegiuiţi ca noi. Totuşi priveliştea muntelui mi s'a părut deodată întunecată,—ş'o lucire de amurg se ivi pe luciul neclintit al lacului, caşicum ar fi răsfrînt o taină a adîncurilor.

— Să ne mulţămim cu vînatul pe care l-am cîştigat, Anastasie, zic eu băiatului, şi să ne grăbim spre văi, căci sara se apropie. Iar dela oamenii cei mici să învăţăm că între roadele pămîntului şi apelor, unele sînt curate şi altele nu.

Cap. VII.—*Despre cîntecele dela apa Mureşului şi mormîntul craiului celui vechiu.*

Intr'altă zi mă duce Anastasie în satele din preajma Devei, la Ciangăi şi la Sîntîndraş.

— E bine pe-aici, băiete, zic eu, şi nu uita să scrii toate

Bag de samă la gospodarul Zsok Gergely gospodărie cuprinsă, unde adună holde de pe douăzeci și cinci de jugăre. Heiuri și saraiuri mari în care putem socoti bun număr de cai, boi și vaci. Iată și platformă de gunoiu, cum scrie la carte, și mașini agricole din țara nemțească. Lumină electrică în grajduri și'n casă. Mașină de cusut; plita bucătăriei cu plăci de faianță. Covoare și perini cu cusuturi alese. Portița ceasornicului se deschide,—iese un cuc mititel și ne cîntă de opt ori. E vremea cînd gospodina trebuie să-și hrănească cei șapte copii, fiecare c'un cap mai nălțuț decît cellalt. Și le pune dinainte la măsuța joasă, în talgere scrob cu smintînă și mămăliguță. Ce pot să spun eu de una ca asta, Anastasie? Nu pot să spun nimica. Fără decît una,—că gospodarul, ca să aibă, trebuie să-i dai. Nu învățături și sfaturi, broșuri și dispoziții administrative,—ci pămînt îndestulător și putința să se poată ridica. Vorbim de cei vrednici, nu de cei nemernici.—Acu, după ce-am văzut ș'a doua gospodărie, ș'a treia, la fel de cuprinse și de bogate, cu cojoace înflorite prin cotloane și cu cizme lustruite aninate în grindă, la loc de cinste,—hai și la Sintindraș la Vasilie Moraru și la Neculai Chirică. Văd ș'aici, Anastasie, case mari și porți cu stîlpi de piatră; și gospodine harnice și fete oacheșe. Și stînd de vorbă cu oamenii și cu partea femeiască, am așa o plăcere din tinereță și din copilărie, cînd mai erau în sat la noi și'n neamul nostru răzeși de baștină cuprinși și dîrji. Acu să zic, Anastasie, că la Ciangăi,—să fi fost părtinire și ajutor din partea vechii stăpîniri. Atuncea ș'aici, la Sintindraș, a fost părtinire și ajutor, pentrucă țara se ține cu plugarul și cu muncitorul, nu cu vorbe. Ș'așa, după cît văd, Anastasie, eu tot n'am să înțeleg o taină mare. Dacă nu mi-i dezlega-o tu, am să mă duc cu dînsa la noi la Merișor, ținutul Neamțului, și pe urmă în mormînt, unde ajung toți oamenii de toate limbile.

Anastasie tăcea și scria, și eu nu mai ziceam nimica.

Veneam înapoi spre tîrg, pe-un drum alburiu și curat, pe subt meri cu roadă. Și de ce, nu știu, dintr'odată m'a cuprins un dor de locurile mele, de munții cei mari și de apa Bistriței, de Hangu și de Piatra-Teiului. Mi-am adus aminte de anii dedemult și de tinereța cea fără de întoarcere. Și le-am văzut toate frumoase, însă cîntîndu-mi în inimă ca din veacuri, cu mare mihnire, din pricina omeneștilor ticăloșii și a smreduitoarelor vremi.

Iar cum mergeam așa singuri spre Deva, nu era departe apa Mureșului, cu luncile de sălcii cenușii. In tăcerea asfințitului

auzeam sunînd sec piedicile cailor dela pășune. Apoi s'au ridicat glasuri subțirele, într'un viers vioiu, și ne-am oprit. Erau băieți de-ai noștri, care se învățau să strige chiuiturile de horă. Cași la noi. Cași mine, cînd eram flăcăuaș, și mă trimetea tătuca în prund cu caii.

Zic:

— N'o trece cu vederea nici pe asta, Anastasie.

Ascultam cu luare-aminte și unele stihuri le'nțelegeam,—căci le strigasem și eu, dincolo de munți, la apa Bistriței. Mergînd așa înainte încet, iar ne-a împresurat liniștea; și lucirea amurgului a apărut deodată în munții de dincolo de Deva. Și după cum ne spuseseră și ne arătaseră alții, am recunoscut, în acea lumină surprinzătoare, linia deslușită a unui uriaș adormit.

— Mormîntul lui Decebal-craiu, Anastasie, zic eu. Scrie-o și n'o uita nici pe asta.

Și pe urmă am intrat în tîrg, odată cu vacile chiroie, care se întorceau dela imaș, sunînd din tălăngi cu felurite sonuri.

Chiar în noaptea aceia dormind un somn bun, m'am trezit, căci visasem pe nevastă și pe fete. Ș'am înțeles că multe zile nu mai avem a întîrzia pe acele meleaguri.

Mihail Sadoveanu

O nouă categorie de concepte juridice

Intre normele juridice se poate stabili o ierarhie: a) norme care se aplică unui număr restrîns de fapte juridice şi b) norme care se coordonează în jurul unei axe, în jurul unei idei centrale cu o vastă aplicaţie în domeniul dreptului. Ideia juridică în numele căreia se grupează un număr mare de reguli juridice o vom numi-o *mit juridic*. Dacă notăm matematic, norma juridică fiind A, mitul juridic va fi A luat de *n* ori, *n* fiind extrem de variabil, dar totdeauna mai mare decît 1. Se deosebeşte fără multă greutate această categorie a miturilor juridice, care variază în timp şi în spaţiu, dar al căror rol funcţional rămine identic: de a concentra şi de a sintetiza într'o idee conducătoare aspiraţiile confuze ale vieţii juridice. O analogie perfectă o avem cu conceptul de stat. Statul este cînd „Rechtsstaat", cînd „Kulturstaat", cînd numai „Polizeistaat". Deşi aspectele pe care le îmbracă sînt dintre cele mai variate, noţiunea de stat rămine unitară şi susceptibilă de definit, fiindcă rolul său este întotdeauna şi pretutindeni acelaşi: de a organiza viaţa socială şi de a crea Dreptul. După cum ideia de stat este dinamul vieţii sociale—fiindcă modificarea ei aduce modificarea instituţiilor şi aşezămintelor sociale—tot astfel mitul juridic este dinamul vieţii juridice. Importanţa mitului derivă din faptul că îmbrăţişează nenumărate reguli juridice şi ramificaţiile sale se întind în cele mai de samă şi mai îndepărtate puncte ale vieţii juridice.

Stabilirea unei idei unitare în jurul căreia să polarizeze toate celelalte idei de-o importanţă secundară—după cum în jurul unui magnet se grupează o informă masă de fier—nu este

numai o necesitate de cercetare ştiinţifică, ci şi o cerinţă imperioasă a psihologiei individuale şi colective (importanţa mitului pentru psihologia colectivă a fost pusă în evidenţă cu deosebită strălucire de către Georges Sorel, marele doctrinar al sindicalismului francez). Dar se mai poate vorbi oare de mituri în secolul XX? Evident că da. Cercetările din ultimele decenii arată din ce în ce mai luminos că gîndirea mitică (termenul este al lui Steinthal) creiază încă forme şi idei în cele mai răspîndite ramuri ale activităţii umane. Fireşte, că între gîndirea mitică primitivă şi între gîndirea mitică a europeanului rafinat există deosebiri. Distanţa dela creaţiile mitice ale sălbatecilor din Polinezia sau ale omului din cavernă şi până la creaţia mitului grevei generale este într'adevăr sensibilă; dar necesitatea creerii acestor mituri este tot atît de adînc simţită, în timp la distanţă de milenii şi în spaţiu la zeci de mii de kilometri. Gîndirea mitică are mai multe faţete: faţeta religioasă, filozofică, social-politică, juridică, cu miturile lor respective.

Mitul filozofic e considerat de E. Bréhier ca o emanaţie a gîndirii mitice ce se juxtapune constant gîndirii speculative. Esenţialul mitului filozofic este legătura sa cu conceptul timpului: arată momentul actual cu tot cortegiul său de credinţe în strînsă legătură cu celace a fost şi celace va fi. Mitul este un punct pe o curbă care se prelungeşte în trecut şi care încearcă construcţia curbei în viitor.

Conştiinţa că este un inel din lanţul vremii şi tendinţa de a anticipa *de a deveni*, acestea par a fi trăsăturile mitului filozofic. Iar Wundt demonstrează cu luxuriante amănunte (în „Mithus und Religion") că imaginaţia mito-poetică, care este atît de dezvoltată la începuturile popoarelor, nu încetează în viaţa contemporană, ci există subteran sau pe faţă, subt alte forme. Geneza miturilor se află în sentimente. Pentru ca să se formeze un mit, este necesar ca imaginile care au fost asimilate să fie în stare a provoca emoţia subiectivă. Ideia pe care se proectează emoţia subiectivă capătă atunci o iluminaţie specifică mitului. Iar pentruca mitul să fie colectiv trebue ca proectarea să se facă concomitent asupra aceleiaşi idei, idee care să corespundă unei nevoi imperioase a colectivităţii. Mitul este unul din elementele primare ale conştiinţei individuale şi colective, deaceia el va renaşte continuu subt nume nouă, corespunzind uneia din necesităţile permanente ale sufletului omenesc. In timpurile mai nouă am avut o prodigioasă înflorire a miturilor sociale. Rolul lor este de a da o unitate şi un sens vieţii sociale prin mijlocul unei simplificări uneori excesive. Schematizind realitatea şi sintetizind elementele alese, care de obiceiu au între ele o afinitate, se formează mitul necesar psihologiei colective.

Viaţa juridică are şi ea în mod firesc mituri. Spre deosebire de simplele reguli care exprimă raporturile de cauzalitate dintre diferite fenomene, mitul juridic este o regulă imperativă

(caşi norma juridică de-altminteri) şi o cauză generatoare de noi fenomene. Mitul comandă direcţia a numeroase acţiuni, este o sinteză de norme de conducere. Norma juridică este o regulă de conduită obligatorie pentru un număr restrîns de fapte, mitul juridic este un summum de reguli ce influenţează asupra unei infinităţi de fapte. Cauzele care împing la deosebirea dintre mituri şi norme juridice propriu zise sînt multiple. In primul rînd, pentrucă orice operaţie ştiinţifică presupune izolarea factorilor unul de altul şi studiarea lor separată pentru a surprinde mai cu uşurinţă mecanismul lor. Pentru definirea şi găsirea legilor sociale, se izolează ceiace este unic în individ şi se ia în consideraţie numai comunul ce se găseşte la indivizi. Printr'o operaţie analogă cu găsirea factorului comun în aritmetica elementară, se extrage socialul din individual şi mitul juridic din mai multe norme juridice. O modificare a mitului aduce după sine modificarea fizionomiei generale a Dreptului şi legile care-l conduc sînt elemente importante de care trebue ţinut samă. In al doilea rînd, după cum este folositor pentru a ne da sama de mecanismul vieţii sociale de a cerceta rolul miturilor sociale (cazul lui Sorel), sau al celor filozofice (Bréhier), etc., tot atît de folositor este de a arăta importanţa mitului juridic, ramură derivată din copacul stufos al gîndirii mitice.

*

In istoria dreptului, miturile sînt multiple. Rolul ideologiei pe care o degajează ele, este de a concentra în cîteva formule mnemotehnice, care să evoace un întreg proces sufletesc, punctele cardinale ale unei doctrine. Ele formează un bloc compact de idei care se referă la cele mai intime şi mai importante puncte ale vieţii juridice. *Aceste idei sintetizate în mit nu se percep prin analiză şi fragment cu fragment, ci total prin intuiţie.*

Ideile juridice nu trebuesc niciodată considerate numai din punct de vedere static, ci şi din punct de vedere dinamic. Ba încă, dinamica unei idei fertile prin consecinţele sale îi este cu mult mai importantă decît statica. De altminteri ceiace face caracteristica unei idei *viabile* de orice natură este puterea de a influenţa, putere ce nu poate fi stăvilită decît temporar. Ea nu este numai o simplă rezonanţă a unei acţiuni exterioare, ci angajează o parte din fenomenele psihologiei individuale şi colective şi tinde a le modifica. Trebue făcută deci o diferenţă între simple idei juridice, forme ale gîndirii şi ale voinţii juridice şi între mituri, forme tot ale voinţii şi gîndirii juridice, dar cu o putere motrice în plus cu ajutorul căreia modifică aspectele juridice cu care vine în contact. S'ar putea face cred o apropiere între mituri şi între ideile-forţe aşa cum le-a descris Fouillée. Atît miturile cît şi ideile-forţe au acelaşi rol funcţional: de a unifica stările sufleteşti, ideile-fôrţe stabilind unitatea compoziţiei mintale, iar miturile juridice unificînd gîndirea juridică. Procesul constitutiv al ideilor-forţe este cam acelaşi cu al miturilor. La o idee-forţă găsim trei etape: 1) un discernămînt care este germenele senzaţiei şi al inteligenţei, 2) o mulţumire sau o nemulţumire şi 3) o reacţiune. Acelaşi proces: senzitiv, emotiv şi apetitiv (care formează un tot) există şi în formarea miturilor juridice. Avem: 1) geneza mitului juridic, 2) preferinţi pentru anumite idei juridice şi respingerea altora şi 3) reacţionarea pentru sau împotriva unor reguli juridice stabilite mai dinainte. Dar pe cînd primul proces se întîmplă într'o perioadă relativ scurtă, procesul de formaţie al miturilor juridice îşi joacă drama pe o suprafaţă întinsă în spaţiu şi în timp. Şi mai ales, de îndată ce mitul juridic a luat naştere nu se mulţumeşte numai cu existenţa sa, pentrucă elementele sale constitutive îl împing să acţioneze asupra altor idei.

*

Stabilirea conceptului de mit juridic serveşte la rezolvarea uneia dintre cele mai grele controverse de drept public, anume controversa în privinţa noţiunii de suveranitate. Pentru explicarea suveranităţii s'au elaborat construcţii teoretice dintre cele mai curioase şi mai contradictorii. Suveranitatea prezintă de fapt caracterele tipice ale mitului juridic: generalitate, idee centrală (în jurul cărei idei se grupează majoritatea problemelor de drept public dacă nu în jurul suveranităţii?), influenţă asupra a nenumărate reguli juridice, etc.. Juriştii anchilozaţi până la ridicol într'un raţionalism sterp şi incapabili să înţeleagă tumultoasele forţe pe care le închide un concept juridic ca suveranitatea sînt stupefiaţi de faptul că suveranitatea a avut mai multe definiţii şi astăzi are unele incoherenţe logice. Un exemplu ni-l oferă Duguit care vrea să izgonească suveranitatea din Dreptul public pentrucă nu este un concept perfect logic. Astfel Haurion este ridiculizat de ilustrul profesor dela Bordeaux cînd spune că „la souveraineté est comme la personalité humaine, à la fois simple et complexe, une et triple" (Dr. adm. pg. 13). Această formulă pentru concepţia modernă a suveranităţii, dar aplicabilă evului mediu, se explică dacă ţinem samă de două lucruri: 1) suveranitatea a apărut în evul mediu şi 2) există un paralelism între concepţiile religioase şi concepţiile politico-juridice din acea vreme. Ideia de suveranitate în evul mediu este copiată după ideia de Dumnezeu. (Concepţia religioasă a modelat toată viaţa socială, culturală politică, până şi... iubirea). Suveranitatea este unică, pentrucă unică este ideia de Dumnezeu şi este triplă după cum dumnezeirea se arată în cele trei ipostaze. Pentru mentalitatea contemporană trinitatea suveranităţii, unice totuşi în esenţa sa şi modelată după trinitatea dumnezeiască, este tot ce poate fi mai

bizar. Dezbărîndu-ne însă de carapacea ideologiei noastre, se poate vedea că paralelismul stabilit este o realitate istorică. Dela această primă formă a suveranităţii s'a trecut la alte forme. De altminteri suveranitatea este în ansamblul ei un concept polemic, cum remarcă Jellinek. Lupta s'a dat între seniori, „apostolica sublimitas", „imperialis dignitas", „regalis dignitas" şi „civitates superiorem non recognoscentem", succesiv aliaţi între ei sau duşmani. Fiecare grupare reclamînd acest concept ideal, abstract, obiectiv, impersonal şi a cărui posesiune îndreptăţeşte conducerea statului, în mod fatal trebuia să-i dea definiţii diverse şi să-l înţeleagă în felul lor. Aceste divergenţe între competitorii suveranităţii ne arată adevărata natură a acestui concept atît de controversat. *Suveranitatea nu poate avea un singur conţinut, ci conţinuturi multiple, variind în timp şi 'n spaţiu.* Suveranitatea este mitul juridic al Dreptului public, mit care analizat în detalii poate prezenta incoherenţe logice, dar care în *totalitate* joacă rolul de unificator al ideilor juridice din dreptul public diseminate în toate părţile şi lipsite de forţă. Imaginile împrăştiate se topesc într'o imagine integrală, armonioasă în ansamblul ei, capabilă să evoce dintr'odată, prin simplă intuiţie, un şir nesfîrşit de sentimente şi gînduri.

Mitul juridic al suveranităţii studiat prin metode analitice la popoare şi în epoci deosebite va prezenta diferenţe. Dar unitatea conceptului rămîne intactă, fiindcă în numele acestui mit se cere conducerea statului. (Excepţie face doctrina sindicalistă, care şi-a creiat un mit aparte, mitul grevei generale. În numele suveranităţii se prezintă mai multe categorii sociale—„poporul" e o expresie vagă şi elastică,—pe cînd greva generală este mitul specific al clasei muncitoare sindicalizate. O a doua deosebire între mitul grevei generale şi mitul suveranităţii este: pe cînd mitul suveranităţii a fost termenul ultim la care a aspirat burghezia, mitul grevei generale este un mijloc pentru dărîmarea cadrelor actuale şi impunerea altor forme sociale în conformitate cu doctrina sindicalismului şi cu necesităţile economice).

Introducîndu-se acest fel de a privi suveranitatea, anume ca mitul dreptului public actual, iau sfîrşit numeroasele controverse asupra caracterelor suveranităţii. Suveranitatea ca mit juridic îmbrăţişează toate aceste înţelesuri, topindu-le, armonizîndu-le şi dîndu-le o semnificaţie unitară. Suveranitatea medievală cu cele două etape parcurse: 1) aparţinînd seniorului feudal, 2) aparţinînd regelui, sau suveranitatea lui Jean Jacques Rousseau care face o simplă schimbare, înlocuind pe mai mult sau mai puţin augustul cap regal cu hidra populară, precum şi diversele interpretări care se dau, nu sînt decît aspecte ale *aceluiaşi* mit. Aceste diferenţe nu sînt decît ramuri numeroase ale trunchiului suveranitate=mit juridic, concepţie care dă suveranităţii o unitate şi o explicaţie.

Petre Marcu

Ploaie de primăvară

O vorbă rea îşi toarnă 'n noi veninul greu—
Şi nu mai ştiu: ai spus-o tu, am spus-o eu...

Ne-am aşezat pe-aceiaşi bancă,
Tu într'un capăt, eu în celălalt.
Tu scrii c'o creangă pe asfalt;
Eu stau, cu păru 'n ochi ca o ţigancă.
Şi strîng din dinţi şi din pleoape strîng—
De frică să nu plîng.

Mă uit în altă parte...
De lîngă noi şi până 'n cîmp, departe,
Ogrăzi pustii, cu iarbă crudă.

Pe stradă nu e nimeni, și e cald...
Mi s'a făcut pe rochie un fald;
Il netezesc, cu ciudă.

Am scos oglinda mică, să mă uit: m'arată
Destul de supărată?

Ce lung o să ne fie drumul înapoi,
Prin colb și soare...
Și mîna mea, dece nu poate, oare,
Să umple golul dușman dintre noi
Cu gestul bun și simplu de 'mpăcare?

Deasupra unui zid
A pîlpîit un flutur cu aripi de fum...
Și tu—ce faci și ce gîndești acum?...
Trimet spre tine—cercetaș timid—
Privirea iute pe subt pălărie.

Pe-asfaltul neted, cu crenguța vie,
Tu scrii, mereu.
M'aplec să văd ce scrii anume:
In colbul străzii 'nsemni același nume,—
Al meu...

Și nu știu bine care dintre noi
Și-a stîns întâiu în ochi tăișul rău,—
Dar mîna mea s'a sprijinit de brațul tău,
Și ne-am zîmbit, deodată, amîndoi.

Otilia Cazimir

Din viaţa hulubilor

NUFERII

. . . .
...Ei sorb, în ploaia de lumini,
Cu însetate rădăcini,
Subt valul cel tremurător
In care-albastrul palid moare,
Noroiul cel adînc din care
Hrănesc de mult zăpada lor.

Alice Călugăru

Prezentarea

Dimineaţa, cînd se deschide portiţa hulubăriei, se îmbulzesc unii peste alţii cu foşnituri de aripi, hulubi mulţi şi pestriţi.

Unii cenuşii, sobri şi distinşi, poartă numai pe gît o revărsare de lumini: luciri smaragdine şi violete, albăstrimi întunecate. Alţii, albi fără nici o pată, întrupează simplicitatea perfecţiunii. Apoi sînt cafenii, cu o nuanţare bogată şi amănunţită, mascată de o discreţie aleasă; negri, stranii, ca trimişi rătăciţi ai altui neam şi albi cu negru, în combinaţii variate, cu eleganţe diverse şi înrudite, ca nişte siluete de femei *dernier cri*.

II

Dragostea dintâiu

Au fost doi la început. Hulubul cenuşiu, vioiu, energic şi moţat, cu pieptul verde-metalic. Hulubiţa, mai mică şi mai fină în contururi, plăzmuire ideală de marmoră albă.

N'au fost lăsaţi liberi, până n'au depus cea dintâiu garanţie:

un ou mic, cu forma lui banală, de o miraculoasă desăvîrşire. Atunci — ca la un cuvînt magic — portiţa a rămas deschisă. Hulubii au eşit după o scurtă cumpănire şi au explorat grăbiţi împrejurimile imediate. Apoi, printr'o înţelegere tainică, fără semne vădite, hulubiţa s'a întors la cuib, iar hulubul a plecat în cercetări lungi, înfruntînd primejdii felurite în înălţimea albastră.

Zile după zile, în armonie deplină şi automată, hulubul şi hulubiţa şi-au schimbat pe rînd locul în cuib, unde se ivise şi al doilea ou. Rar, mai ales înspre sară, eşeau împreună şi stăteau cuminţi pe acoperişul casei.

Aşa i-a găsit într'o după amiază de vară un nour perfid, alb şi aurit pe margini, care a adus după el în cîteva clipe întuneric şi furtună. Păsări mici, vrăbii şi rîndunele, trec dezmetice prin aerul greu. In zbor stupid pornesc hulubii, mereu mai departe de adăpost.

Furtuna e în toiu. Fulgerul de-al doilea se ajunge cu tunetul dintâiu; scăpărările orbitoare se urmează tot mai dese şi copacii îşi frîng ramurile laolaltă în freamăt necurmat, cu creşteri şi cu scăderi. Din cînd în cînd, mici şi şterşi, hulubii trec pe sus, pe subt bolta sinistră — uşoare năzăriri zbuciumate — cu zborul deviat de vînt, pierduţi în vîltoare.

Ploaia începe brusc, cu picături mari şi grăbite, cu o impetuozitate care descătuşează apăsarea stranie dela început.

Cerul s'a luminat. Copacii şi ierburile strălucesc, clătinînd mărgele de cristal fluid. Din pămînt se ridică miresme tari. Prin uluce cîntă blînd furia de acum cîteva clipe. Cîte o picătură răsună limpede, la răstimpuri regulate, într'o băltoacă.

III

Fidelitate

Hulubul s'a întors. Aripele i-s ude şi zborul ostenit. Intră în hulubărie şi ese numaidecît. Zboară pe acoperiş, unde rămîne nemişcat, cercetînd doar cu capul împrejurimile. In hulubărie intră pentru noapte odată cu înserarea.

A doua zi—în dimineaţa plină de soare—izbucneşte cum se deschide portiţa şi porneşte în zbor neliniştit să-şi caute păre-

chea. Ca o dungă cenuşie tae albastrul compact al cerului, zburînd peste biserică. Descrie un cerc larg, dispare, apoi se întoarce din cealaltă parte a casei. Trece fără să se oprească peste grădina abia smălţuită de soare, peste vîrfurile subţiri, cu frunze fragede, ale salcîmilor. De pe o ramură un grangur îl priveşte o clipă, întorcînd în sus cînd un profil, cînd celălalt al căpuşorului lui rotund. Apoi urmează să-şi ciugulească penele şi la fiecare ridicătură a aripilor sure, trupul galbăn luceşte în soare ca o jucărie de aur.

Zile întregi hulubul nu se mai arată. Apoi într'un amurg apare iarăşi pe acoperişul hulubăriei, ori pe scîndurica din faţă. Stă multă vreme hursuz, cu penele înfoiate, cu ciocul în jos.

Ouăle au rămas la locul lor, neschimbate în aparenţă. O lăuntrică prefacere se vădeşte însă pe încetul, prin subtile semne. Intr'o bună zi se cunoaşte fără îndoială că sînt două lucruşoare rotunde, netede şi moarte.

IV

Revedere

Hulubiţa, după neştiute peregrinări, a nimerit la hulubăria ei natală. De acolo într'o zi a fost adusă îndărăt. Hulubul în clipa revederii parcă a înebunit cu adevărat. A început a se învîrti electrizat în jurul ei, huruind cu frenetică tandreţă. Şi-a umflat penele, încît părea de două ori mai mare. Vreme îndelungată s'a învîrtit mărunt şi din ce în ce mai iute împrejur. Hulubiţa, nemişcată şi foarte calmă în aparenţă, primea această furtunoasă manifestaţie de iubire, ca pe un omagiu firesc, înţeles dela sine.

După vre-un ceas hulubul, cu căpuşorul îngropat în penele hulubiţei, parcă încremenise. Numai cînd şi cînd era înfiorat de un tremur, de o vibraţie profundă.

V

Destinul

Intr'o noapte fără lună s'au auzit zgomote tainice şi abia simţite în preajma hulubăriei. O scurtă clătinare: Scara a fost cu multă fereală sprijinită de stîlp. Apoi o mînă a pătruns hoţeşte în două rînduri, răscolind fînul şi pricinuind o fîlfîire de aripi somnoroase. Hulubul s'a tras în fund de tot şi după puţină vreme n'a mai simţit nimic. Prin portiţa rămasă deschisă, răcoarea, mai aspră ca în celelalte nopţi, năvălea în căsuţa pustiită...

Adoauzi hulubiţa nu mai era.

Hulubul a pornit iar pe lungile drumuri singuratice ale văzduhului. La răstimpuri rare cerceta casa. Poposea o clipă pe streşină, cobora pe pazia cerdacului, se mişca neliniştit în jurul hulubăriei.

— Poate s'a întors iar...

VI

„Căsătorie de convenienţă"

Intr'un rînd l-au pîndit cînd a intrat în hulubărie. L-au închis şi adouazi i-au adus o nouă tovarăşă, — albă ca şi cea dintăiu. La zvonul misterios, pe care-l făcea ea mişcîndu-se mărunt în întuneric, hulubul a tresărit. S'a apropiat, dar nu prea mult, apoi a revenit în colţul lui.

Au eşit mai tîrziu amîndoi pe scîndurica din faţa portiţei, s'au lăsat la pămînt şi au ciugulit împreună grăunţe. Hulubul a petrecut ziua deasupra căsuţei; hulubiţa mai mult înăuntru.

Bărbatul n'a mai plecat de acasă. Grav şi liniştit se învîrte pe lîngă hulubărie şi, după zboruri scurte, se întoarce fără greş.

Intr'o zi hulubiţa n'a mai eşit la mîncare odată cu hulubul. Aşezată comod, stă cuminte în culcuşul de fîn. Cloceşte. Hulubul o asistă cu prietinie şi împărtăşeşte scrupulos greutăţile situaţiei. După cîtăva vreme, pui urîţi şi golaşi îl întîmpină cu larmă subţire. Hulubul poartă în ochi o grijă. La mîncare e lacom şi grăbit. Apoi vine întins la pui şi în spazmuri hidoase le sloboade hrana în gîtlej.

Cît clocesc şi cît cresc puii, paele din cuibar nu trebue să fie atinse de om, că atunci pasărea *părăseşte*... In lungul celor cîteva săptămîni paele se amestecă cu fel de fel de resturi şi se face acolo, în întunericul cuibarului, un fel de învălmăşeală heterogenă, tare, care se simte dela distanţă... De acolo se ivesc

intr'o zi-două căpuşoare fine, albe ori cenuşii, care cu ochi rotunzi şi neschimbători iau cunoştinţă de lume. Şi puţin după aceia tinerii hulubi, cu ciocuri prea lungi, cu pene proaspete, es în pragul căsuţei, sprijinindu-se cu temere pe piciorușe trandafirii. Cînd incep a zbura, făcînd sforţări stingace, alte două ouă mici stau alături în fin, în cuibarul părintesc.

Şi familia creşte.

Puii eşiţi în acelaşi timp din ouă se schimbă din fraţi în logodnici timizi şi într'o bună zi cel mai viguros din doi—bărbatul—începe să-şi umfle penele, hurue şi se învîrte în jurul hulubiţei liniştite... *Ignoti nulla cupido*... Până a nu-şi statornici cuibul, pătrund zăpăciţi prin căsuţele stăpînite de părechi mai bătrîne. Cu lovituri de cioc, cu aprige bătăi de aripi sînt alungaţi de pretutindeni.

VII

Aventurierul

Un venetic pestriţ, cu capul negru cam sălbatec, dă tîrcoale hulubăriei. Stărue toată ziua prin preajmă. Demn şi retras, evită orice conflict cu băştinaşii. O fi singurul supravețuitor dintr'o hulubărie nimicită prin cine ştie ce cataclism.

O hulubiţă „sable“ stă singuratică şi fără rost pe scîndurica hulubăriei. Abia a început să zboare. Hulubul ei, mai vînjos, zboară pe acoperiş, unde rămîne vreme uitată, apoi se avîntă până pe turnul bisericii, ori dispare cu totul cîtăva vreme.

Hulubul cu capul negru se alătură ca din intîmplare de hulubiţa „sable“, adolescentă cu forme neîmplinite, cu farmec gracil şi nedefinit. Intr'o zi intrusul se roteşte huruind cu intenţii precise în jurul ei.

VIII

„La donna e mobile“

Străinul alege cu chibzuinţă o căsuţă, în care hulubiţa pătrunde docilă.

In scurtă vreme... ouă mici, albe şi fragile luminează întunericul cuibarului.

Hulubul pestriţ e un tată desăvîrşit. La mîncare calcă repede şi mărunt; aripile larg desfăcute în laturi împing departe pe ceilalţi hulubi. Boabele dispar cu o precizie minunată pe urma lui.

Sara hulubul străin şi hulubiţa „sable“ stau mai tîrziu decît ceilalţi pe scîndurica din faţă. Amurgul se lasă peste grădină. In vale se aprind focurile. Casele şi livezile se prevăd printr'un văl albastru şi mobil. Prin penele veneticului vîntul serii trece odată cu înfiorările depărtărilor.

Larmă de glasuri multiple se aude dinăuntru şi se potoleşte pe încetul. Numai două ţiuituri foarte subţirele stărue încă. Hulubiţa „sable“ înţelege că puii ei firavi simt răcoarea serii şi intră grăbită în culcuş. Hulubul rămîne singur. Se scutură apoi cu hotărîre şi-şi urmează tovarăşa. Toată noaptea are să doarmă cu grijă pe pragul căsuţei lor.

IX

Dreptate imanentă

Strîngîndu-şi şi lungindu-şi corpul ca o gumă, un motan negru se apropie cu pas catifelat. O scară a rămas uitată lîngă hulubărie. Nesimţit, motanul se azvîrle pe ea şi acolo, cu ochii ficşi, cu blana străbătută de un tremur ondulat, aşteaptă. Crupa îi vibrează în nerăbdare sălbatecă, ochii s'au făcut galbeni ca două văpăi. Ca o nălucă sare pe scîndura hulubăriei. Moale şi subţiat lunecă, parc'ar curge, într'un cuibar întunecos. Ese îndată, ducînd în gură o făptură vînătă, prelungă şi golaşă... Cu pradă cu tot, motanul se topeşte ca o negură.

Spre sară hulubul pripăşit şi hulubiţa sperjură au intrat şi au eşit îndată din cuibar. Au stat zgribuliţi şi nemişcaţi toată noaptea pe pragul căsuţei şi adouazi au zvîrlit jos încă un pui, cu fulgi rari şi vineţi, cu gîtul lung, însîngerat, cu cioc diform şi ochi bulbucaţi, încercuiţi într'o vircă neagră,—în totul aidoma cu celălalt.

Intr'un colţ de ogradă, printre trunchiuri de lemne, aruncate în neregulă de tăetor şi printre butuci care nu vor putea fi tăiaţi, hulubii ciugulesc grăunţe. Hulubul pestriţ mînîncă de

zor. I-a scos iarăşi hulubiţa doi pui, holbaţi şi ţiuitori, pe care nu-i mai poate sătura.

Socul înflorit răspîndeşte mireasmă ameţitoare. Ca un *maître d'hôtel* scund şi gros, întinde insinuant, pe sute de braţe, talgere înspumate. Subt soc grăunţele stau neatinse. Fără veste hulubii se înalţă în zbor fîlfîitor. Numai hulubul pestriţ—veneticul—rămas singur stăpîn, mănîncă mult şi repede.

O rămurică uscată trosneşte abia. In aceiaşi clipă, ghiare ca ăcele încleştează de după cap pasărea surprinsă. Sfîşiat de fiara îndulcită la carne caldă şi zvicnitoare, Don Juanul pripăşit îşi arată pieptul desfăcut şi sîngele de rubin.

X

„Blînzi şi nevinovaţi ca nişte hulubi..."

Hulubiţa „salbe" a rămas stingheră. Cu greu dovedeşte acuma să-şi sature puii.

Un hulub tînăr se tot învîrte în jurul ei şi în curînd începe a hurui cu dinadins.

In cuibar răsare într'o zi un ou. Pentru gingaşa plăzmuire însă, puii aproape zburătăciţi sînt o primejdie. Ciocăniţi cu îndărătnicie în cap, sînt mînaţi tot mai spre marginea cuibului şi până la urmă aruncaţi jos. Cel mai mic tremură cîteva clipe, apoi rămîne înţepenit. Cel mai viguros încearcă un zbor penibil şi după sforţări chinuitoare se agaţă de scîndurica hulubăriei. Rănit şi slab abia izbuteşte să pătrundă înăuntru, într'o căsuţă străină.

A doua zi stăpînii căsuţei, doi hulubi albi ca fulgii de ninsoare, au eşit la lumină cu piepturile roşii. In cuib puiul stingher zăcea mort, plin de sînge, cu capul găurit.

Intîmplările vieţii se topesc în valma zilelor ca valurile spumate într'o mare, după ce furtuna a trecut.

Hulubii, în stolul lor fîlfîitor, îşi duc neschimbat şi liniştit în aparenţă, viaţa.

Fine simboluri de iubire credincioasă, de puritate şi de graţie, se înalţă uşori în azurul profund, până nu se mai deosebesc de nouraşii efemeri de vară.

Iulie, 1925.

Lucia Mantu

Pragmatism şi psihologie

Mulţi din aceia care au primit cu neîncredere pragmatismul, îl prezintă ca un curent de idei specific mentalităţii anglo-saxone, lipsit, în afară de mentalitatea insularilor ori a transoceanicilor, de orice generalitate omenească.

E adevărat că temperamentul practic al acestei rase prin excelenţă activistă, al „poporului mut, care şi-a scris epopea pe suprafaţa globului", după expresia lui Carlyle, intră în bună parte în alcătuirea acestei doctrine. Dar pragmatismul ni se pare o concepţie ceva mai generală. Trebue să-l considerăm ca o reacţiune specifică a secolului XX, o reacţiune contra excesului de viaţă contemplativă, speculativă a secolului trecut. Nici un veac din istoria omenirii nu a fost mai intelectualist, mai îndrăgostit de teorie, de poezie, de tot ce e alături de viaţă şi de acţiune. Tipul romantic, atins de „mal de siècle", Rolla, René, Werther, Sărmanul Dionis s'a perpetuat, inadaptabil, până către sfîrşitul secolului. Pe urmă au apărut alte atitudini gratuite: estetismul cu Baudelaire, Flaubert, Gauthier. In altă ordine de idei, în aceia politică, nici un secol n'a însemnat mai multă gîndire utopică: socialism, anarhism, comunism etc..

Secolul nostru caută să se scuture de această atitudine meditativă. El vrea o readaptare la viaţă şi la acţiuni. Mentalitatea modernă nu priveşte ca insolubile gravele probleme de conştiinţă, scrupulele paralizante ale înaintaşilor noştri. Secolul XX vrea să ofere formula de împăcare cu viaţa practică, cu sănătatea biologică, cu bunul simţ, cu societatea.

De aici apariţia sistemelor activiste.

Pragmatismul e cel mai important dintre ele. In inima lui stă scrisă acţiunea cu orice preţ. Ni se demonstrează că cea mai însemnată parte din viaţă e activitatea. Animalul caşi omul primitiv, prin excelenţă „homo faber", s'au adaptat la realitate prin

mişcări. „Am Anfang war die Tat" cum zicea Goethe. Intre gîndirea unui Bergson, Mach, Poincaré, James, Avenarius ori Schiller există comună ideia de acţiune, ca fenomen primordial al vieţii omeneşti. Dacă totul e îndreptat către adaptare, către reuşita acţiunii, urmează că şi adevărul nu e altceva decît succesul unei ipoteze. Dezinteresare logică, care să speculeze pe deasupra oricărui interes direct ori deghizat nu există. Toate teoriile noastre, cele mai speculative chiar, sînt rămăşaguri practice. Dacă reuşesc sînt şi adevărate, dacă nu, ele merg să alimenteze imensul cimitir al adevărurilor moarte, care e istoria.

Iată o teorie a cunoaşterii, care la prima vedere poate revolta prin practicitatea ei trivială; s'ar părea epistemologia unor bancheri. Cu toate acestea, ca în toate doctrinele, chiar şi în cele eronate, în pragmatism există un adevăr.

Această învăţătură suplă, coherentă, n'a reuşit să ne dea numai un capitol de logică sau o teorie a cunoaşterii. Ea a creat o morală şi o pedagogie. Sforţări importante încoronate de succes s'au făcut şi în domeniul psihologiei. Şcoala psihologică americană, în bună parte se conduce de principii pragmatiste.

Rezultatele aplicării pragmatismului în psihologie voim să le examinăm astăzi, pentru a vedea care e valoarea lor.

* * *

Psihologia mai veche, aceia de acum două, trei decenii se caracteriza prin două aspecte fundamentale: subiectivismul şi pasivitatea. Primul caracter ducea la introspecţiune ca unică metodă, a doua la asociaţionism.

Nu se poate spune că în ultimul timp introspecţiunea n'a fost în favoare. Renaşterea ei în şcoala dela Paris cu A. Binet, în şcoala din Würzburg cu K. Marbe, Külpe, Bühler, Messer, Watt etc., apariţia ei chiar pe teritoriul american în preocupările unui Titchener, dovedeşte aceasta. Insuşi W. James, fundatorul filozofiei pragmatiste, în psihologie a rămas introspecţionist.

Analiza sufletească se făcea pe dinăuntru. In scrutarea conştiinţei se găsea formaţia şi dezvoltarea actelor noastre sufleteşti. Se cunosc obiecţiile aduse introspecţiunii: imposibilitatea de a se observa în momentele de intensă activitate sufletească (pasiune, emoţie etc.); caracterul fragmentar al conştiinţei care neglijează cîmpul virtual (inconştientul) dimprejur; idei preconcepute după care ne vedem altfel decît sîntem (bovarysm), în fine imposibilitatea pe care o vedea Aug. Comte pentru o fiin de a se vedea pe el însuşi. Cu un cuvînt subiectivismul autoanalizei, poate să aducă servicii, totuşi erorile şi deviaţiunile lui sînt de aşa natură, încît trebuesc complectate cu o altă metodă, cu una *obiectivă*. Multă vreme s'au pus mari speranţe în metodele experimentale de laborator. Ele s'au dovedit însă sterile şi limitate doar la actele sufleteşti elementare: senzaţii, percepţii, asociaţii.

Iată dar necesitatea unei metode care să studieze actele sufleteşti prin manifestarea lor *exterioară*. Psihologia pragmatistă a adus în această privinţă, ideia de *comportare*, de conduită.

In adevăr, un fapt sufletesc e aproape totdeauna însoţit de o mişcare exterioară. El poate fi studiat astfel pe două căi: fie urmărind imaginea lui interioară, din conştiinţă, fie determinînd conduita exterioară legată de această imagine.

Inchipuiţi-vă în literatură două moduri de a face psihologie: Proust şi Tolstoi. Unul e introspecţionist: urmăreşte stările interioare în toate detaliile lor. Caracterul personagiilor e degajat prin viaţa lor interioară. Celălalt, Tolstoi, se mulţumeşte să descrie acţiunile, faptele eroilor săi. Figura lor se încheagă, tot aşa de caracteristică, numai din gesturile lor.

Tolstoi e comportist, adică pragmatist. Vom vedea mai jos în ce constă această idee de conduită (comportement, behavior).

O a doua eroare a psihologiei mai vechi era ideia, înrădăcinată în capul cercetătorilor dela Condillac încoace, că sufletul omenesc e o pastă moale pe care se pot imprima toate ecourile din lumea exterioară. Psihicul nostru ar fi o materie pasivă. Impresiile, transformate în senzaţii şi percepţii se leagă între ele în asociaţii, acestea la rîndul lor se încheagă în raţionamente, după o scară erarhică, care permite elementelor simple să se complice printr'un fel de chimie mentală, în elemente mai complexe. Era eroarea asociaţioniştilor, a unor James Mill, Bain, etc.. Ca reacţiune a venit curentul voluntarist. Wundt a arătat că sufletul nostru e un tot indecompozabil, o unitate desăvîrşită. In cel mai mic act sufletesc, o simplă senzaţie bunăoară, individualitatea noastră reacţionează integral. Atitudinea eului e prezentă veşnic în orice percepţie, şi se manifestă printr'un act de atenţie şi de voinţă în acelaşi timp, prin funcţiunea aperceptivă. Prin ideia curentului continuu al conştiinţei, W. James ajungea la concluzii analoage. Sufletul nostru ne apare deci, în acelaşi timp unitar şi activ. El nu mai e acea gelatină pasivă în care vin să se imprime senzaţiile din lumea exterioară.

In acelaşi curent de idei intră şi psihologia pragmatistă, introducînd în ştiinţa sufletului ideia *de reacţiune*. Şi ea poate fi alăturată curentelor voluntariste.

In afară de aceasta, psihologia introspecţionistă nu lua în consideraţie decît fenomenele de conştiinţă. Ea izola astfel omul de celelalte organizaţii psihice animale. Introducînd noţiunea de comportare, psihologia pragmatistă lărgeşte domeniul fenomenelor sufleteşti. Psihologia umană intră în continuitate cu cea zoologică. Cîmpul ei capătă noi orizonturi, mai ales din punctul de vedere evoluţionist, fiindcă conştiinţa se înfăţişează ca ultimul moment dintr'o serie de perfecţionări treptate fiziologice şi psihologice.

* * *

In ce consistă noţiunea de „conduită" (behavior) introdusă de psihologia pragmatistă?

Ea are la bază ideia aceasta că orice act sufletesc are un-

determinant exterior, față de care e o simplă reacțiune. Lucrul e evident pentru reflexe, e mai puțin evident pentru instincte, e greu de susținut însă, că însăși actele de conștiință nu pornesc dintr'o inițiativă proprie, din libertatea noastră, ci sînt și ele reacțiuni mai superioare, derivate în atitudini pur sufletești față de un stimulus exterior.

Vom vedea cum explică pragmatiștii acest lucru. Să urmărim deocamdată accepțiunea restrînsă a noțiunii de comportare, așa cum o înțelege școala americană. „Cînd studiem influența mediului, efectul unui stimulent ne apare ca o reacțiune care ia forma unei mișcări determinate. Un om, de pildă, surprins de un strigăt întoarce capul și vorbește; trecînd prin fața unei vitrine se oprește și privește. Toate aceste mișcări și alte adaptări musculare mai puțin evidente, secrețiunile ele însăși, sînt în realitate efectele unor circumstanțe exterioare și reprezintă un răspuns la excitații din afară. Totalitatea acestor fenomene motrice se cheamă „comportare".

Noțiunea de comportare rezumă felul de a acționa al unei ființe, într'un mediu a cărui influență o suferе. Dar aici trebue să dăm cuvîntului „acțiune" un senz special. Dacă un vînt lovește și răstoarnă la pămînt un om, căderea acestuia nu e o comportare și urmele lăsate pe pămînt nu sînt o reacțiune; acest om nu acționează în felul unei ființe organizate. Din contra, dacă se înțepenește și dacă e capabil să evite căderea sau să o facă mai puțin brutală întinzînd brațele, actele sale devin exemple de „comportare"; forța nu întîlnește în om un corp inert ci un organism care reacționează".*

Așa dar trebuesc reținute numai actele sufletești care presupun din partea individului o reacțiune la o provocare externă. Dar „comportiștii" încearcă să dovedească că toate fenomenele psihice sînt atitudini, conduite de adaptare practică la invitații venite din mediul exterior. E adevărat că școala americană n'a mers așa de departe. Meritul acestei interpretări revine unui francez, lui Pierre Janet.

Plecînd dela ideia că psihologia e știința adaptării sufletești la mediu, știința răspunsurilor pe care le acordăm ambianței, școala americană distinge mai multe tipuri de „comportare".

Cele mai primitive sînt desigur *reflexele*. Fie că e vorba de reflexe simple sau de reflexe compuse aceste fenomene psihice servesc ca moduri primitive de reacțiuni chiar organismelor celor mai puțin înaintate în scara zoologică.

Un tip mai superior îl găsim în „comportările instinctive". Aici nu e vorba de un răspuns direct la o excitație. „Activitatea instinctivă e rezultatul unei complicații, al unei integrări, al unei

* Howard Warren, Précis de Psichologie, p. 16—17. Asupra doctrinei „behaviorismului" se poate consulta: Meyer, Fundamental Laws of human Behavior; Thorndike, Educational Psychology; Watson: Behavior; Parmeele, Science of human behavior, lucrări pe care însă nu le-am putut avea la îndemînă.

coordonări nervoase, în care ajustarea e datorită unor conexiuni ereditare între neuronii senzitivi și cei motori".* Adaptarea la mediu, ajustarea e mai reușită. Reacțiunile cele mai potrivite au fost experimentate în rasă și s'au creat oarecum procedee-tip de răspunsuri adequate, pe care le primim de-agata congenital.

Aproape toate nevoile primordiale ale vieții noastre sînt întovărășite de un instinct care le garantează funcționarea. Astfel se pot face clasificări: instincte nutritive alimentarea, vînatul, economia); reproductive (atracție sexuală, maternitate); defensive (fuga, ascunderea, repulzia, pudoarea etc.); agresive (luptă, dominație, resentiment); sociale (gregare, familiare, cooperație). Printre acestea din urmă Thorndike distinge instincte „apopathetice", care sînt răspunsuri la atitudinea altor oameni. Iată cîteva varietăți: 1. Prezența martorilor, chiar dacă ne sînt indiferenți, modifică actele noastre 2. Dacă ei intră în relații cu noi, conduita noastră se modifică. 3. Reacționăm în mod specific la ocara sau lauda altora.

Pe măsură ce viața omului devine mai complicată, adică pe măsură ce are nevoe de adaptări mai complexe și mai variate, se pot achiziționa noi instincte, numărul acestora crescînd mereu.

Comportarea prin reflexe și instincte e oarecum o conduită moartă, mai dinainte fixată prin procedee stabilite odată pentru totdeauna. Realitatea e însă mult mai variată și mai complexă. De multe ori instinctele nu ajung, ajustarea la mediu numai prin ele e imperfectă. Mai rămîne atunci un al treilea fel de conduită: „comportarea inteligentă" Omul poate modifica reacțiunile adaptative, corectîndu le ori creînd altele nouă.

Experiența individuală poate găsi răspunsuri cu mult mai suple, mai adequate împrejurărilor. Aici e meritul unei bune educații. „Dezvoltarea unei modificări adaptative e bine pusă în evidență, prin felul prin care, pe măsură ce crește se „comportă" un copil față de o ușă închisă. Cînd e mic de tot țipă sau plînge. Mai tîrziu împinge poarta și-i dă lovituri. În fine, cînd e mai în vîrstă pune mîna pe clanță și o deschide. Inteligența e capacitatea de a cîștiga și de a perfecționa, prin experiența individuală, noi forme de răspunsuri".** Iată cum inteligența e pusă în slujba acțiunii și nu e altceva decît continuarea individuală a instinctului ancestral. Și ea e o obișnuință, o obișnuință contractată prin experiență personală. „Comportarea inteligentă se elaborează fără încetare prin formarea de noi obișnuințe. A scrie o scrisoare, înseamnă un act inteligent. Dar pentru aceasta e indispensabil să știi să scrii fiecare din cuvintele care o compun".*** Orice obișnuință nouă, trebue așa dar învățată. Ca să știi să conduci automobilul sau să manipulezi telegraful trebue două operații 1. Achiziționarea unor procedee și 2. fixarea lor, adică repetarea lor uniformă.

* Howard Warren, op. cit., p. 101; vezi în această privință și Mac Dougall, Social psychology, cap. III.

** Howard Warren, op. cit., p. 109.

*** Ibid., p. 111.

Pentru achiziţia noilor mişcări avem nevoe de o acomodare sau imitaţie şi de o inhibiţie care să bareze vechile obiceiuri. Pentru fixare e nevoe de exerciţiu. Viteza şi lipsa de erori dovedese fixarea operaţiei. Uşurinţa, adică vitesa şi exactitatea vin cu timpul.

Dacă realitatea se schimbă putem să ne adaptăm prin alte procedee. In primul rînd prin încercări şi erori. Cînd deslegăm o problemă sau inventăm un aparat dibuim prin diferite ipoteze, prin tentative, care dacă se dovedesc nereuşite, încercăm altele până reuşim. Ne mai putem sprijini şi pe faptul că noile situaţii nu sînt totdeauna inedite, originale. Atunci putem să ne bazăm pe memorie, întrebuinţînd formule mnemotehnice, utilizînd mijloace întrebuinţate altădată în situaţii analoage.

Invăţarea de procedee ori mecanisme, educaţia, descoperirile personale, toate aceste sînt acte de comportare inteligentă.

Inteligenţa nu e o calitate speculativă, menită să găsească raporturi teoretice între lucruri. Ea e înainte de toate un instrument practic de soluţionare a dificultăţilor ivite în mediul înconjurător. Ea presupune maximum de ajustare la realitate, găsirea soluţiilor celor mai precise, mai potrivite într'o situaţie dată. Alături de instinct care reprezintă prin formule gata făcute experienţa rasei, inteligenţa reprezintă prezenţa de spirit, experienţa, îndemînarea, adresa individuală. Aşa dar totul e să soluţionezi o dificultate. Indiferent dacă procedeul întrebuinţat e original sau e o imitaţie, dacă e spontan sau e o obişnuinţă. A putea să contractezi obişnuinţa înseamnă maleabilitate, înseamnă inteligenţă. Psihologii americani se ridică contra celor care consideră obişnuinţa ca un act neinteligent. Ca să poţi creia, trebue întâiu să te deprinzi a învăţa, adică să te adaptezi la tehnică. „Nimic nu ne autoriză să concepem inteligenţa caracterizată de faptul că-ţi dai samă că un anume fel de a acţiona e convenabil, şi că celălalt nu e. Obiceiurile poartă semnul inteligenţei, tot aşa de bine caşi noile achiziţii. Semnul distinctiv al inteligenţei nu poate fi decît adaptarea progresivă la mediul înconjurător... Aşa dar indiferent de ce mijloc întrebuinţezi—obişnuinţă, imitaţie ori invenţie personală—, totul e să reuşeşti. După psihologia pragmatistă un om inteligent nu poate greşi şi dacă a greşit e cu siguranţă un prost. Totul se reduce la succes. Inteligenţa supremă e suprema reuşită. Obiceiurile nu sînt rele decît cînd ne împedică să ne adaptăm la noi condiţiuni, adică cînd, prin inerţia lor ne impedică să reuşim.

Mijloacele de succes sînt infinite, deaceia „comportarea inteligentă", nu poate fi clasificată ca cea reflexă ori instinctivă, unde am descoperit tipuri formate de reacţiuni. Viaţa omului inteligent e complexă, ea nu poate prevedea instrumentele de luptă.

In orice caz reflex, instinct, inteligenţă, cu speciile şi varietăţile lor, înseamnă trei moduri, trei etape ale conduitelor psihice. Psihologia n'are nevoe de instrospecţiune ca să le studieze.

Ea le poate privi din afară, în mod obiectiv, descriindu-le şi explicîndu-le de la formele lor simple până la cele mai complexe. Numai că psihologia americană s'a oprit la aceste trei capitole. Multe din actele sufleteşti, de pildă, conştiinţa, memoria, credinţa nu pot fi băgate în rubricile: reflex, instinct, inteligenţa adaptativă. Ca să căpătăm o explicaţie a lor prin aceiaşi metodă, trebue să părăsim simplismul american ca să trecem la subtilitatea spiritului francez. Acolo vom găsi perfecţionarea metodei.

* * *

Pierre Janet era cunoscut până în ultimul timp ca un eminent psihiatru. Lui îi datorim, alături de noi concepţii asupra isteriei şi psihasteniei, teorie modernă a inconştientului, elaborată concomitent cu Freud. De vre-o zece ani însă, prin cursurile sale dela Collège de France, el s'a făcut protagonistul în Franţa, al unui sistem psihologic extrem de original, de profund şi de ingenios avînd la bază o concepţie activistă, foarte apropiată de aceia a pragmatismului american. Şi el întrebuinţază o metodă opusă introspecţiunii. Deviaţiile autoanalizei îi sînt mai mult decît suspecte.

Viaţa psihică trebue prinsă în manifestările ei externe, obiective, care sînt acţiunile. „Această ştiinţă (psihologia) trebue să devie mai obiectivă şi să considere faptele subt aspectul lor vizual şi auditiv, în acelaşi fel caşi celelalte ştiinţe. Ea are ca obiect studiul conduitelor oamenilor, studiul mişcărilor parţiale, al atitudinilor de ansamblu prin care individul reacţionează la acţiunile pe care diferitele obiecte le exercită asupra lui.

Psihologia trebue să descrie aceste reacţiuni, să le clasifice şi să le descopere legile, pentru ca să le poată prevedea şi modifica.* Pentru P. Janet, fenomenul primordial din psihologie este *tendinţa*. In fiecare moment, viaţa sufletească se compune, fie din veleităţi, din virtualităţi de acţiune, fie din acţiuni propriu zise. Caşi psihologii americani, savantul francez nu crede că activitatea psihologică poate avea alt rost decît adaptarea la mediu. „Subt diferite nume, reflexe, reflexe psihice, tendinţi, automatisme, instincte, obişnuinţi, sisteme psihologice, complexus, mulţi autori au arătat, la individul care trăeşte şi gîndeşte, unele dispoziţii de a reacţiona totdeauna în acelaşi fel la unele modificări produse la suprafaţa corpului său. Vom numi „recepţie" această modificare particulară a corpului, care serveşte de punct de plecare şi „acţiune", totalitatea mişcărilor reacţionale.

...Unii filozofi credeau altădată că asemenea tendinţi, numeroase la animale, sînt rare la om: W. James a protestat însă, arătînd că omul e superior animalelor tocmai fiindcă posedă in-

* P. Janet. La tension psychologique in „Traité" de O. Dumas, p. 919.

stincte şi tendinţi mai complexe şi mai numeroase. Aceste tendinţi sînt, după părerea noastră nenumărate şi cea mai importantă sarcină a psihologiei de azi ar trebui să fie descrierea lor.*

Atît cît e vorba de fenomene elementare şi de natură motrice, psihologia poate întreprinde această misiune. Dar aceasta ar fi numai un capitol din problemele ei. Fiindcă fenomenele superioare: conştiinţă, memorie, etc. sînt de natură pur interioară, ele nu sînt tendinţi, nici acţiuni, nu sînt vizibile la exterior şi nu pot fi determinate obiectiv, fără ajutorul introspecţiunii.

Deja Th. Ribot arătase că aproape toate fenomenele sufleteşti sînt întovărăşite de mişcări, de senzaţii chinestezice, de adaptări motorii. Pierre Janet merge mai departe. El arată că orice fenomen psihic, oricît de superior, e complicaţia unei tendinţi primitive, şi că constitue în ultimă esenţă o atitudine, o reacţiune, o conduită practică faţă de mediu. Aşa de pildă: „*senzaţiile elementare* nu sînt altceva decît reacţiuni simple, derivate din marile funcţiuni: alimentaţia, respiraţia, excreţia, fecundaţia. Pentru a înţelege *durerea*, trebue studiată reacţia de prehenziune (prindere) şi aceia de îndepărtare (écartement); pentru a înţelege *simţul chinestezic* trebue examinată acea reacţiune particulară care constă în a menţine mişcarea unui membru într'o anumită direcţie în raport cu acţiunea începută, dispoziţie care e una din primele regulări ale acţiunii". **

Dar fenomenele de conştiinţă se pot explica ele după această metodă? P. Janet crede că da. „E foarte probabil că noţiunea aşa de încurcată de *conştiinţă*, se va clarifica... *Conştiinţa va fi înţeleasă ca o reacţiune a întregului organism la recepţiunile determinate de către acţiunile proprii*." *** Alte fenomene se explică tot ca reacţiuni. Vorba, după Janet e o poruncă primitivă: „*Limbajul* nu poate fi înţeles fără studiul comandei şi al supunerii, ascultării, care e adevăratul său început. Un număr imens de diferite tendinţi sînt în raport cu această acţiune de a vorbi şi cu această altă acţiune, pe care putem s'o numim acţiunea de a fi vorbit (l'acte d'être parlé), adică acţiunea care consistă în a reacţiona într'un anumit mod la vorbă". ****

E mai greu cu *memoria*. Dar şi aici P. Janet găseşte un răspuns. „Reunim subt acest nume un ansamblu de acţiuni remarcabile, pe care oamenii au învăţat să le facă repede pentru a se adapta la o proprietate particulară a lucrurilor, proprietatea acestora de a fi trecute. Încetul cu încetul, ei au învăţat să construiască în legătură cu un eveniment tendinţi către o reacţie particulară, capabilă de a fi repetată mai tîrziu în *absenţa* acestui eveniment, cînd el nu mai există. De cele mai multeori această operaţie e un produs al limbajului: sentinela care păzeşte la porţile lagărului a învăţat să reacţioneze la apropierea inamicului, nu numai printr'o reacţiune imediat apropiată ca fuga ori lupta, dar şi prin prepararea unui discurs, care va putea fi repetat şefului în absenţa inamicului. Prepararea acestui discurs constitue memoraţia". *

* P. Janet, ibid., p. 9[illegible]0.
** Janet, ibid., p. 920.
*** Janet, ibid., p. 921.
**** Janet, ibid., p. 921; cf. de acelaşi autor, Les tendances sociales et le langage în „Annuaire des cours du Collège de France", 1911–12.

Celelalte fapte sufleteşti se explică la fel. *Credinţa* e o promisiune de acţiune: voi face cutare lucru, dacă cutare circumstanţe se realizează. *Imaginaţia* e un proect, o acţiune amînată pe viitor. Şi aşa mai departe.

Viaţa interioară a apărut cînd, în locul acţiunii propriu zise, a venit limbajul, adică acţiunea vorbită. Orice fenomen interior e un discurs, o vorbă interioară, care înlocueşte activitatea propriu zisă. În loc să lucreze, omul vorbeşte efectiv sau interior, dar aceasta e tot o acţiune. Viaţa interioară e limbajul interior, promisiunea intimă pe care ne-o facem „in petto" ca să lucrăm în viitor. Aşa dar, totul e atitudine practică, conduită. Tendinţa primitivă, de la simplu reflex se complică în comportări diferite. La început răspundem imediat şi direct invitaţiilor mediului. Pe urmă răspundem imediat, reflexiv, derivat. Dar tot de un răspuns e vorba.

Fireşte, aceste tendinţi primitive nu se găsesc în orice moment şi la toţi oamenii în acelaşi grad de activare. La unii ele sînt în stare de *latenţă* numai, dispoziţii vagi de a efectua un lucru. Un grad mai sus e *gîndirea interioară:* planuri, aprecieri tăcute, dispoziţii conştiente, dar numai în stare de proect. Vin după aceia *eforturile* şi dorinţile: acţiunea e îndeplinită pe jumătate. Stadiul cel mai înalt al activării tendinţii e acela al *realizării*. Individul se confundă cu realitatea, acţionează ajustat identificîndu-se cu mediul. În acest grad, oamenii au ceiace Janet numeşte „la fonction du réel", adică înţelegerea clară a realităţii, a momentului prezent, şi a procedeelor care trebuesc întrebuinţate ca să reuşească, credinţa fermă în lumea exterioară şi în posibilităţile de acord cu ea. Visurile, reveriile, planurile din stadiul vieţii interioare au rămas în urmă. Activarea maximă a tendinţii aduce acordul complect cu mediul exterior pe care omul îl pricepe şi îl cucereşte. Există, aşa dar diferite grade de creştere, de excitare a tendinţilor. Există, prin urmare în noi diferite grade de *tenziune*, de energie psihică. Această tenziune însă nu e constantă, nu se menţine la acelaşi nivel. Chiar la oamenii cei mai sănătoşi, ea sufere oscilaţiuni, ridicări şi coborîri. Bolnavii nervoşi, psihopaţii nu sînt altceva, decît indivizi deprimaţi, adică cu tenziunea scăzută, subiecte care nu se mai pot ridica până la funcţiunea realului, până la adaptarea la ambianţă. Ideia de tenziune, alături de aceia de tendinţă, introduce punctul de vedere energetic, dinamic, în psihologie. În acelaşi timp şi pe

* Ibid., p. 922. Pentru ultimile idei ale lui P. Janet a se vedea: „Médications psychologiques", 3 v., Paris, 1920, şi „Annuaire des cours de Collège de France", anii 1910–1923.

acela cantitativ, arătînd că deosebirile dintre oameni, dintre n mali și bolnavi nu sînt altceva decît diferențe în gradul de ac vare al tendințilot. Maximum de tenziune, de sănătate core punde cu „funcțiunea realului", cu activitatea potrivită și aju tată. Iată dar și o psihiatrie pragmatistă, o psihiatrie care co sideră ca sănatos pe omul de acțiune și ca bolnav pe omul viață interioară.

Diferitele tendinți, concretizate în tipuri de fapte sufleteș de la reflex, la percepție, la credință, memorie și judecată au părut încetul cu încetul în istoria psihicului omenesc. Trecer s'a făcut de la simplu la complex. Janet ajunge astfel la punct de vedere evoluționist. El arată că tendințile cele m primitive sînt reflexele, au venit apoi percepțiile care sînt niș reflexe amînate, apoi tendințile intelectuale elementare, cele credință, apoi cele raționale, experimentale și la urmă cele a tistice. Există astfel, după el, o *ierarhie a tendinților*, repr zentînd drumul parcurs de omenire, și în care conduitele simpl de la început și-au alăturat încetul cu încetul atitudini din ce ce mai complicate, răspunsuri din ce în ce mai ingenioase. Str turi peste straturi s'au depus. Insă orice achiziție nouă nu de ființează pe cea anterioară. Viața sufletească colectează veșni Janet ne dă chiar un tablou în care tendințile sînt expuse evo luției și ierarhiei după rang.

Cînd tenziunea tendinților scade, bolnavul cade dintr'o faz superioară în alta inferioară. Dacă cade bunăoară din faza pe nultimă, cea experimentală, în stadiul credinții e vorba de un is teric, dacă cade până în aceia a reflexelor e vorba de epilepsie Orice scădere de tenziune aduce o retrogradare în scara achizi țiilor mintale ale speței.

Un sistem activist, dinamist, bazat pe ideia că viața sufle tească e făcută numai din tendinți de adaptare practică și di reacțiuni, atitudini, conduite adequate; că aceste tendinți au va riațiuni de tenziune, de activare, urmate de fenomene de degra dare psihică până în stadii inferioare pe care omenirea normal le-a depășit de mult. După cum se vede, sistem coherent, inge nios, de puternică nuanță pragmatistă.

Să vedem cît valorează.

* * *

Psihologia americană a unui Thorndike, Ierkes, Warren, Watson etc., limitată numai la reflexe, instincte și acte inteligente de învățare (faimoasa experiență a labirintelor), nu exclude introspecția. Ea îi face un loc, pentru fenomenele de conștiință, alături de „comportism". P. Janet însă exclude complect și reduce toate fenomenele la conduite și atitudini practice, observabile pe dinafară, obiectiv. Acest mod de a vedea are desigur o mulțime de avantagii. Psihologia capătă un cîmp de studiu, vizibil, palpabil o-

biectiv. Deviațiile subiective ale analizei sînt îndepărtate. Cași fizica, chimia ori biologia, psihologia poate observa fenomenele pe dinafară.

In afară de aceasta, studiul conștiinții noastre capătă o continuitate evolutivă ca psihologia zoologică. In fine, actul sufletesc capătă o semnificație și poate apela la concursul biologiei.

Dar dacă acestea sînt avantajele, noua metodă nu e scutită de o mulțime de inconveniente. Determinarea faptelor sufletești pe dinafară, numai după gesturile care le traduc, poate duce la studiul a două sau trei fenomene sufletești mai principale. Această metodă poate studia *facultățile* sufletești, ea nu poate în nici un caz determina *procesele*. Diferitele momente sau faze succesive prin care trece un fenomen psihic nu pot fi prinse și descrise decît prin introspecțiune, prin analiza interioară. Și studiul proceselor, ni se pare tot așa de important cași acela al facultăților sau elementelor sufletești.

Alături de acest inconvenient trebue să mai adăugăm altul. Dacă e adevărat că viața noastră psihică are o semnificație de adaptare la mediu, trebue observat totuși că această tendință nu se realizează totdeauna. In decursul evoluției psihice, prin complexitatea veșnic crescindă, se întîmplă ca scopurile biologice să fie derivate. Apariția actelor inutile, a actelor absurde, ne dă de gîndit. Nu toți oamenii au atenția veșnic încordată la interesul vital. Există distrați din punct de vedere biologic, există indivizi a căror acțiuni nu sînt totdeauna perfect adaptate. Unii oameni sînt, din punct de vedere al adaptării, ratați. Acțiunile lor nu sînt perfect ajustate nevoilor, ci derivate, adesea, în senzuri foarte îndepărtate. In fine, la tipuri foarte interiorizate, acțiunea, atitudinea practică nu întovărășește întotdeauna un act sufletesc. Asemenea subiecte nu pot fi studiate cu ajutorul „comportismului".

Trebue să mai adăugăm, că dela reprezentare la acțiune, există ca în toate realizările o *pierdere* de energie sufletească. Și nu numai o diferență cantitativă, dar una calitativă. Intre gîndul interior și întruparea lui în gest sau conduită există o margine. Reprezentarea, actul de conștiință e un moment al procesului și executarea lui motrice un al doilea moment. Cum viața psihică nu e reversibilă, nu putem determina reprezentarea numai cu ajutorul mișcării sau al atitudinii care o traduce la exterior.

Concluzia care se impune astfel, e că atît pragmatismul psihologic cît și introspecțiunea sînt egal de necesare. O bună metodă trebue să le combine pe amîndouă. Impreună, ele se pot ajuta reciproc. Una fără alta, ele îngustează posibilitățile noastre de a pătrunde în sufletul omenesc.

Mihai D. Ralea

Oblomov

Partea IV

VIII (continuare)

Zgomotul lumii o atingea puţin; Olga se grăbea la colţuşorul ei, ca să descarce de pe suflet vre-o impresie grea, neobişnuită, apoi se refugia din nou în măruntele griji ale vieţii casnice, nu părăsea copiii ceasuri întregi, purta îndatoririle de mamă-dădacă, se cufunda cu Andrei din nou în cetire: discutau despre „cele serioase şi cele plicticoase", sau ceteau poeţii; începură să vorbească dela o vreme despre o călătorie în Italia.

Se temea să nu cadă în vre-o stare de apatie, ca Oblomov. Dar oricît se străduia să scuture de pe suflet aceste momente de înţepenire periodică, acest somn al conştiinţei,—mereu se tot strecurau în suflet, cînd un vis de fericire, învăluind-o într'o noapte azurie şi înlănţuind-o în aţipire, cînd venea iar o nemişcare îngîndurată, ca un fel de repaos al vieţii, iar mai apoi... turburare, nelinişte, oboseală, un fel de tristeţă nedesluşită; în mintea neastîmpărată se aud nişte întrebări nelămurite, întunecoase...

Olga asculta cu luare aminte, se întreba pe ea însăşi, dar nu se alese cu nimic, nu putea să înţeleagă ce cere, ce-i vrea sufletul; şi doar cere şi caută ceva, ba — celace e chiar grozav—ea sufere chiar, că această fericire nu-i ajunge, că parcă s'a obosit de ea şi cere ceva nou, se uită mai departe, înainte...

„Ce este asta?"—se gîndea ea cu groază. „Mai trebue oare, se mai poate dori încă ceva? Unde vreau să merg?...— „Nu mai ai încotro! Drumul s'a sfîrşit..."—Cu putinţă?—„S'a sfîrşit cercul vieţii. Asta-i totul!"—îi răspundea sufletul, şi parcă tăgăduia ceva... Şi Olga cu nelinişte se uita în juru-i: să nu afle

cineva, să nu pîndească această şoaptă a sufletului. Întreba cu ochii cerul, marea, pădurea... nici un răspuns: acolo e numai depărtare, adîncime şi întuneric.

Natura vorbea una şi aceiaşi: în ea se vedea acelaşi mers necurmat al vieţii, monoton, fără început, fără sfîrşit...

Olga ştia pe cine să întrebe despre aceste stări de nelinişte, şi ar fi găsit răspuns, dar ce răspuns? Dar dacă această nelinişte e protestul unei minţi sterpe, sau şi mai rău, setea unei inimi, create nu pentru simpatie,—unei inimi nefemeeşti? Dumnezeule! Ea, idolul lui—o femee fără inimă, cu o minte uscăcioasă, veşnic nemulţumită! Oare ce-are să iasă din ea? Un „ciorap albastru?" Cît de grozav are să cadă ea, cînd se vor descoperi dinaintea lui aceste noi suferinţi ale ei, pe care el le înţelege desigur!

Se ascundea de el, sau născocea vre-o boală, cînd ochii pierdeau fără voie-i gingăşia lor catifelată, priveau uscaţi parcă şi aprinşi, cînd pe faţă se lăsa un nour greu; şi Olga, cu toate sforţările ei, nu izbutea să zîmbească, să vorbească; asculta cu indiferenţă ştirile cele mai proaspete din lumea politică, explicaţiile cele mai interesante ale progreselor ştiinţifice, sau noilor creaţii ale artei.

Cu toate acestea, nu-i venea să plîngă, n'avea tremure neaşteptate, ca pe vremea cînd jucau nervii, se trezeau şi se dădeau la iveală puterile fecioreşti. Nu, era altceva!

— Ce să fie? se întreba cu desnădejde, cînd o apuca deodată plictisul, indiferenţa pentru toate,—în timpul vre-unei frumoase, îngîndurate seri, lîngă leagăn, chiar în mijlocul mîngîierilor şi vorbelor bărbatului...

Încremenea parcă şi tăcea deodată, apoi, ca să ascundă această ciudată apăsare, cu o înviorare prefăcută, îşi căuta treabă încolo şi încoace, sau dădea vina pe migrenă şi se culca...

Dar nu-i era aşa de uşor să se ascundă de privirea pătrunzătoare a lui Stolz: ştia lucrul acesta şi se pregătea pentru o lămurire neînlăturată, cu acelaşi nelinişte cu care se pregătise pentru mărturisirea trecutului. Momentul lămuririi sosi.

Într'o seară se plimbau prin aleea de plopi. Ea aproape atîrna de umărul lui şi păstra o tăcere adîncă. Era chinuită de accesul său neînţeles, şi la orice vorbă a lui răspundea scurt.

— Dădaca spune că Olenca a tuşit astă noapte. Să nu trimitem oare după medic?—întrebă el.

— I-am dat să bea ceva cald, şi mîne n'o las să se plimbe, apoi vedem,—răspunse ea încet.

Ajunseră tăcuţi la capătul aleei.

— Dece n'ai răspuns la scrisoarea prietinei tale Sonicica?—întrebă Stolz:—am tot aşteptat, eram cît pe-aci să întîrzii la poştă. E a treia scrisoare a ei fără răspuns.

— D'apoi aşi vrea s'o uit mai degrabă...—răspunse ea, şi tăcu din nou.

— Am transmis complimente din partea ta lui Biciurin,— începu Andrei din nou:—e doar înamorat de tine; poate se consolează măcar cu atîta, dacă griul n'ajunge la destinație, la timp.

Ea zîmbi cu răceală.

— Da, mi-ai mai spus-o,—îngînă plictisită.

— Ce-i cu tine, ți-i somn?

Olgăi îi sări inima din loc,—și nu pentru întîia dată, căci mai avuseseră loc asemenea întrebări.

— Încă nu,—răspunse cu o vioiciune prefăcută:—dar ce e?

— Nu ți-i bine?

— Ba da. Dece ți se pare?...

— Atunci ești plictisită?

Ea îi strînse cu putere brațul cu amîndouă mînile.

— Nu, nu!—tăgădui cu un ton de nepăsare, în care suna totuși un fel de plictiseală.

Stolz o scoase din alee și o întoarse cu fața spre lună.

— Uită-te la mine!—zise, și o privi drept în ochi.—S'ar putea crede că ești... nefericită! Ai azi niște ochi așa de ciudați, și nu numai azi... Ce-i cu tine, Olga?

O conduse, ținînd-o de talie, iar în alee.

— Știi ce? Mi-i... foame!—răspunse ea, sforțindu-se să rîdă.

— Nu, nu, minți! Nu-mi plac minciunile,—rosti el cu o asprime prefăcută.

— Nefericită!—repetă ea cu mustrare, oprindu-l în alee.— Da, sînt nefericită poate numai fiindcă... sînt prea fericită!— sfîrși cu o notă așa de gingașă, de duioasă în voce, încît Stolz o sărută.

Olga deveni mai îndrăzneață. Presupunerea, deși ușoară, glumeață, că poate-i nenorocită, o făcu deodată să vorbească mai deschis.

— Nu mi-i urît, și nu poate să-mi fie urît: tu o știi, și nu crezi nici tu singur, se înțelege, ce vorbești; nu-s bolnavă, dar... sînt tristă uneori... Iată totul, om nesuferit, dacă nu se poate ascunde nimeni de tine! Da, sînt întristată, și nu știu de ce!

Îi puse capul pe umăr.

— Așa... Dece oare?—întrebă el încet, aplecîndu-se spre ea.

— Nu știu.

— Totuși, o cauză trebue să fie: dacă nu în mine, dacă nu în jurul tău, atunci în tine. Uneori asemenea tristeță nu-i altceva, decît un început de boală... Ești tu sănătoasă?

— Da, poate, răspunse ea serios:—deși nu simt nimic. Tu vezi cum mă plimb, mănînc, dorm, lucrez, și deodată mă năpădește ceva, un fel de ipohondrie... viața mi se pare... parcă nu-i totul... Nu, n'asculta; prostii...

— Vorbește, vorbește!—începu el cu vioiciune.—Așa dar, „nu-i totul": și încă ce?

— Uneori parcă mă tem... să nu se schimbe, să nu se sfîrșească toate astea... nu știu nici eu singură! Sau mă chinuesc cu

gîndul prostesc: ce are să mai fie?... Că ce e fericirea... ce e întreaga viață?...—urmă tot mai încet, mai încet, rușinîndu-se de asemenea întrebări:—toate aceste bucurii, supărări... natura... parcă mă tot atrage încă undeva; devin nemulțumită... Doamne, chiar mi-i rușine de prostiile astea... visări extravagante... Tu nu le băga în seamă, nu te uita,—adăugă cu voce rugătoare și alintîndu-se.

— Tristețea asta trece, și din nou mi-i așa de luminos, vesel—iaca, din nou sînt veselă!

Se strîngea de el așa de sfioasă și drăgălașă, rușinîndu-se de bună seamă și rugînd parcă să-i erte „prostiile".

Mult o cercetă bărbatul, multe îi povesti ea, ca o bolnavă unui medic, despre simptomele tristeței, despre întrebările nelămurite, îi zugrăvea turburările sufletului, și cum apoi trece mirajul acesta—tot, tot ce-și mai putea aduce aminte.

Stolz păși din nou pe alee, tăcut, cu capul pe piept, adîncit în gînduri, ascultînd cu îngrijorare, cu uimire mărturisirea nedeslușită a nevestei.

Ea se uita în ochii lui, dar nu vedea nimic, și cînd ajunseră pentru a treia oară la capătul aleei, nu-l mai lăsă să se întoarne, îl scoase la rîndu-i la lumina lunii și se uită în ochii lui.

— Ce e?—îl întrebă cu sfială.—Rîzi de prostiile mele, da? E o mare prostie, tristețea asta, nu-i așa?...

Stolz tăcea.

— Dece taci?—îl întrebă cu nerăbdare.

— Tu ai tăcut mult timp, deși, se înțelege, știai că eu te observ demult; lasă-mă și pe mine să tac și să mă gîndesc. Problema, pe care mi-ai pus-o, nu-i ușoară.

— Iaca, acuma ai să începi să te gîndești, și eu am să mă chinuesc... Rău am făcut că ți-am spus. Mai bine vorbește ceva...

— Ce să vorbesc?—răspunse el pe gînduri.—La tine poate se arată încă vre-o turburare nervoasă: atunci are să se pronunțe doctorul, nu eu. Trebue trimis mîine... Iar dacă e altceva...— începu și din nou căzu pe gînduri.

— Ce „altceva", spune!—stărui Olga nerăbdătoare.

El mergea gîndindu-se mereu.

— Dar hai!—zicea ea, scuturîndu-l de mînă.

— E poate un prisos de imaginație: tu ești prea vioaie... sau poate ai ajuns la acea epocă...—sfîrși el cu jumătate de voce, aproape pentru dînsul.

— Andrei, vorbește, te rog, tare. Nu pot suferi cînd bombănești cu tine!—I-am înșirat la prostii, și el a lăsat capul în jos și-și șoptește subt nas! Chiar mi-i frică cu tine aici, în întuneric!...

— Ce să zic, nu știu... „o tristeță îmi vine, niște întrebări mă turbură"... Ce poți să înțelegi? O să mai vorbim despre lucrul ăsta și o să mai vedem: mi se pare, vor trebui iar băi de mare...

— Ai zis: „iar dacă... poate... ai ajuns la o epocă"... Ce aveai în vedere?—întrebă ea.

— Credeam,—începu el rar, vorbind pe gînduri și neîncrezîndu-se nici el singur în ideia sa, parcă s'ar fi sfiit și singur de vorba lui! -vezi ce e... sînt momente.. adică, vreau să zic, dacă nu-i semn de vre-o turburare, dacă ești cu totul sănătoasă, atunci poate că ai ajuns la acea epocă de maturitate, cînd s'a oprit pasul vieții... cînd nu mai există enigme... cînd totul s'a descoperit...

— Vrei să spui, mi se pare, că am îmbătrînit?—îl întrerupse ea cu vioiciune;—să nu îndrăznești!—îl amenință chiar.—Sînt încă tînără, puternică.. —adăugă, îndreptîndu-se.

Stolz începu să rîdă.

— Nu te teme,—răspunse;—tu, mi se pare, n'ai gînd să îmbătrînești niciodată! Nu, nu-i asta... la bătrînețe puterile scad, încetează și lupta cu viața. Nu, tristețea ta, apăsarea—numai dacă e celace cred eu—sînt mai degrabă semne ale puterii... Năzuințile unei minți vioaie, aprinse caută să treacă uneori peste marginile vieții, nu găsesc, se înțelege răspunsuri, și atunci apare tristețea..., o vremelnică nemulțumire de viață... E tristețea sufletului care vrea să afle tainele vieții... Poate și cu tine e la fel... Dacă-i așa, nu-s prostii.

Olga oftă, dar parcă mai mult de bucurie că îngrijorarea ei a luat sfîrșit și că nu apare micșorată în ochii bărbatului, din contra...

— Și parcă nu-s fericită? Corpul nu-mi lîncezește; nu mă pierd în visări; viața mea e variată—ce-mi mai trebue? La ce întrebările astea?—Asta-i o boală, o apăsare.

— Da, dacă vrei, o apăsare—pentru o minte întunecată, slabă, nepregătită. Această tristeță și aceste întrebări l-au făcut poate pe mulți să-și piardă mințile; unora le apar ca niște fantome, ca o aiurare a minții...

— Fericirea curge peste margini, așa ai vrea să trăești... Cînd colo un fel de amărăciune, așa, din senin...

— A, e o răsplată pentru focul lui Prometeu!—zise Stolz.—Trebuie nu numai să rabzi, ci să și iubești această tristeță, și să respecți îndoielile și întrebările: sînt prisosul ajuns pânăla margini, e luxul vieții,—care apar mai ales în culmile fericirii, cînd dorințele grosolane nu mai au loc; nu se nasc în viața de toate zilele: acolo unde e durere și lipsă, n'au ce căuta; mulțimile trec și nu cunosc această piclă a îndoielilor, chinul întrebărilor.. Dar cine a dat ochii cu ele la timp, pentru acela sînt nu ciocan peste cap, ci niște dragi prietini.

— Dar sînt greu de învins; aduc plictis și indiferență... aproape pentru tot...—adăugă ea nehotărît.

— Dar parcă pentru mult timp? Apoi îți împrospătează viața. Te aduc până la bezna, dela care nu poți afla nimic; apoi din nou te fac să privești viața cu o dragoste și mai mare... Provoacă la luptă puterile demult încercate, pentru a nu le lăsa parcă, să mai adoarmă...

— Să te chinuești într'un fel de piclă, între fantome!—se plîngea ea.—Totu-i bine, luminos, și—deodată un fel de umbră sinistră se lasă peste viață! Să nu fie oare mijloace de scăpare?

— Cum să nu fie! Sprijinul e în viață! Nu există sprijin—ți-i silă să trăești și fără întrebări!

— Atunci ce-i de făcut?

— Nimic, trebue numai să te înarmezi cu curaj și să mergi cu răbdare, cu stăruință pe drumul tău. Nici eu nici tu nu sîntem Titani,—urmă el, îmbrățișînd o:—noi nu vom merge cu Manfrezii și Fauștii la lupta semeață cu problemele răzvrătitoare, nu vom primi provocarea lor, noi vom pleca fruntea, vom îndura cu smerenie clipa grea, și din nou ne va surîde viața, fericirea și...

— Dar dacă nu ne lasă în pace niciodată: dacă tristețea ne va apăsa tot mai mult, mai mult?...—întrebă ea.

— Ei, și? O primim ca o nouă stihie a vieții... Dar nu, asta nu se poate, n'are ce căuta la noi! Tristețea asta nu-i a ta; tristețea asta e boala comună a omenirii. Peste tine a căzut numai o picătură... E grozav lucru cînd omul pierde legătura cu viața... cînd nu mai are sprijin. Noi... Dă Doamne, ca această tristeță a ta să fie celace cred eu, și nu semnul vre-unei boli... atunci e mai rău. Iată o nenorocire, în fața căreia eu unul aș cădea fără apărare, fără putere.. Dar așa, s'ar putea ca o piclă, o tristeță nedeslușită, niște îndoieli, întrebări,—să ne răpească binele nostru, să ne răpească..?

Nu sfîrși, iar ea, ca o nebună se aruncă în brațele lui, și ca o bachantă, într'o uitare pătimașă, încremeni o clipă, cuprinzîndu-i gîtul cu brațele.

— Nici picla, nici tristețea, nici boala, nici... chiar moartea!—șopti în extaz, din nou fericită, liniștită, înveselită. I se părea că niciodată nu l-a iubit ca în clipa asta.

— Caută să n'audă soarta protestul tău,—încheie el cu o observație superstițioasă, inspirată de o duioasă prevedere,—și să nu-l ia drept o ingratitudine! Nu i place, cînd nu-i prețuim darurile. Până azi tu numai ai învățat viața, va trebui s'o și înduri... Așteaptă, ai să vezi cum are să se desfășoare, cum are să vie durerea și munca... căci au să vie.. Atunci nu de întrebări are să-ți ardă... Păstrează-ți puterile!—adăugă încet aproape pentru el, ca răspuns la pornirea ei pătimașă. În vorbele lui suna tristețea,—parcă ar fi și văzut în depărtare „durerea și munca".

Ea tăcea, izbită deodată de tonul trist al vocii lui. Avea o credință nemărginită în el—până și în vocea lui. Se contagie de îngîndurarea lui, tăcu și căzu și ea pe gînduri.

Rezămîndu-se de umărul lui, Olga pășea mașinal și încet pe alee, adîncită într'o tăcere îndărătnică. Privea cu frică, împreună cu bărbatul, spre depărtările vieții, într'acolo de unde, după vorbele lui, avea să sosească epoca „încercărilor", unde-i așteaptă „durerea și munca".

Incepu să vadă alt vis, nu nopţi azurii: întrezărea altă margine a vieţii, nu străvezie şi veselă, nu în mijlocul unei linişti neturburate, în mijlocul belşugului nesfîrşit, singură numai cu el...

Nu, vedea un lanţ de pierderi, de lipsuri scăldate în lacrămi, de jertfe neinlăturate, o viaţă de foame şi de renunţări forţate la capriciile născute în trîndăvie, auzea strigăte şi gemete de suferinţi încă neîncercate; vedea boli, pierderi în afaceri, pierderea bărbatului...

Tresărea, aproape cădea subt povara gîndurilor, dar cu o bărbătoasă curiozitate privea spre acest nou fel de viaţă, îl privea cu fiori şi-şi măsura puterile... Iubirea singură nu o trăda nici în acest vis, stătea ca o pază credincioasă a acelei noi vieţi. Dar nici iubirea nu mai era aceiaşi!

Nici urmă din suflarea ei aprinsă, din noaptea luminoasă şi azurie; cu anii, totul părea o jucărie de copii faţă de acea iubire îndepărtată, pe care o luă asupra-şi adînca şi fioroasa viaţă. Acolo nu se aud sărutări şi rîs, nici vorbă tremurătoare şi îngîndurată în umbra boschetului, în mijlocul florilor, în sărbătoarea naturii şi vieţii... Totul „s'a vestejit şi s'a dus".

In ziua grea, în tovărăşia durerii, acea iubire nevestejită şi nepieritoare se zugrăvea neînvinsă, ca puterea vieţii pe feţele lor, şi lumina în privirea tăcută a suferinţii obşteşti, se auzea în nesfîrşita răbdare, în lacrămi stăpînite şi plînsete înăbuşite...

In tristeţa nedesluşită şi întrebările care neliniştea pe Olga, se strecurau cu încetul alte fantome, deşi îndepărtate, dar desluşite şi dătătoare de fiori...

Subt vorba liniştitoare şi fermă a bărbatului, în încrederea nemărginită în el, Olga găsea odihnă în mijlocul acestei tristeţi neînţelese, necunoscute celor mulţi şi, după sinistrele şi fioroasele visuri ale viitorului, păşea cu tărie înainte.

După „piclă" sosea dimineaţa luminoasă cu grijile de mamă, cu grijile casei; ici o atrăgea florăria, sau cîmpul, colo—odaia de lucru a bărbatului. Olga nu se juca cu viaţa în plăceri fără griji, trăia cu un gînd tainic şi treaz, se pregătea, aştepta...

Creştea tot mai sus, tot mai înaltă... Andrei vedea că idealul lui de mai înainte, idealul femeii şi soţiei, e inaccesibil, dar era fericit şi de un slab reflex al lui în Olga: nu se aşteptase niciodată nici la atîta.

Dar nu puţină grijă avea şi el, de a-şi păstra încă mult timp, aproape toată viaţa, şi la acelaşi înălţime, demnitatea de bărbat, în ochii ambiţioasei şi mîndrei Olga, şi nu dintr'o vanitate meschină, ci ca să nu întunece viaţa ei curată ca cristalul,—ceiace se putea întîmpla, dacă încrederea ei în bărbat ar fi şovăit măcar o clipă.

Multe femei n'au nevoe de aşa ceva: odată măritate, primesc cu supunere toate însuşirile, şi bune şi rele ale bărbatului, se împacă cu orice situaţie şi sferă pregătită de el, cedează tot aşa de uşor celei dintaiu ispite, găsind deodată că nu-i nici putinţă, nici nevoe de a se împotrivi: „mă rog, soarta, patimi, femee, fiinţă slabă", şi aşa mai departe...

Chiar dacă bărbatul se ridică deasupra mulţimii cu mintea-i,—această atrăgătoare putere a bărbatului,—asemenea femei se mîndresc de această superioritate, cît s'ar mîndri cu vre-un scump colier de mărgăritare,—şi încă numai dacă această minte rămîne oarbă faţă de meschinele lor şiretenii femeeşti. Iar dacă bărbatul îndrăzneşte să pătrundă în mărunta comedie a existenţii lor viclene, nule, uneori vicioasă,—atunci se simt apăsate şi stingherite de această minte.

Olga nu cunoaştea această logică a supunerii în faţa soartei oarbe, şi nu înţelegea micile patimi şi şovăeli femeeşti. Recunoscînd odată în omul ales demnitatea şi dreptul asupra sa, avea încredere în el şi-l iubea; dacă ar fi încetat încrederea—ar fi încetat şi iubirea, cum a fost cu Oblomov.

Dar atunci paşii ei fuseseră nehotărîţi, voinţa şovăitoare; pe atunci ea abia încerca să observe şi să înţeleagă viaţa, abia zărea în lumina conştiinţii stihiile minţii şi caracterului său, şi aduna material; momentul constructiv încă nu începuse, căile vieţii încă nu fuseseră înţelese.

De astă dată s'a încrezut în Andrei nu orbeşte, ci conştient şi în el s'a întrupat idealul ei, idealul perfecţiei bărbăteşti. Dar cu cît se încredea în el mai mult, mai conştient, cu atît mai greu îi venea lui să se ţină la acelaşi înălţime, să fie ecoul—nu numai minţii şi inimii, ci şi închipuirii ei. Iar ea credea în el pănăla atîta, încît nu recunoştea alt mijlocitor între sine şi el, altă instanţă, afară de Dumnezeu.

De aceia n'ar fi îndurat o coborîre nici cît un fir de păr,—a calităţilor lui recunoscute de ea; fiecare notă falşă în caracterul, sau mintea lui, ar fi produs o disonanţă zguduitoare. Dărîmarea edificiului fericirii ar fi îngropat-o subt ruine, sau dacă forţele i-ar fi supravieţuit, s'ar fi pus pe o nouă căutare...

Dar nu, asemenea femei nu se înşeală de două ori... După prăbuşirea unei astfel de credinţi, unei astfel de iubiri, renaşterea e cu neputinţă.

Stolz era adînc fericit de viaţa-i plină şi agitată, în care înflorea o nevestejită primăvară, şi o păzea, o îngrijea cu luare-aminte, cu sîrguinţă, cu patimă. Numai atunci i se ridica groaza din fundul sufletului, cînd îşi aducea aminte că Olga a fost numai la un fir de păr dela prăpastie, că existenţele lor se puteau despărţi; că necunoştinţa drumurilor vieţii putea să aducă o greşeală plină de nenorociri, şi că Oblomov...

Tresărea. Cum! Olga cu o viaţă pe care i-o pregătea Oblomov! Ea—într'o lîncezeală de azi până mîne, cucoană de ţară, dădaca copiilor, gospodina casei şi—atîta!

Toate întrebările, toate îndoelile, toate frigurile vieţii s'ar fi cheltuit în grija gospodăriei, în aşteptarea sărbătorilor, musafirilor, întrunirilor familiare, la naşteri, la botezuri, cu apatia şi somnul bărbatului!

Căsătoria ar fi fost numai o formă, nu conţ'nut, mijloc, nu scop: ar fi fost un cadru larg şi nesch'mbat pentru vizite, pentru primirea musafirilor, mese, serate şi flecărie deşartă!..

Cum ar fi îndurat ea asemenea viaţă? La început s'ar fi zbătut, căutînd şi pîndind taina vieţii, ar fi plîns, ar fi suferit, apoi s'ar fi deprins, s'ar fi îngrăşat, ar fi mîncat, ar fi dormit, s'ar fi tîmpit...

Nu, s'ar fi petrecut altfel: ar fi plîns, ar fi suferit, şi ar fi murit în braţele unui bărbat iubitor şi neputincios... Sărmana Olga!

Dar dacă focul nu s'ar fi stins? Dacă viaţa n'ar fi murit, dacă puterile ar fi rezistat şi ar fi cerut libertate, dacă ea ar fi desfăşurat nişte aripi de vultur şi, încătuşată o clipă de nişte mîni slabe, s'ar fi avîntat pe o stîncă înaltă, unde ar fi zărit pe tovarăşul mai puternic decît ea, cu o vedere mai pătrunzătoare?.. Sărmane Ilia!

— Sărmanul Ilia! — zise odată Andrei tare, aducîndu-şi aminte de trecut.

Olga la auzul acestui nume lăsă deodată mînile în jos, cu broderia pe genunchi, lăsă capul pe spate şi căzu adînc pe gînduri. Exclamaţia aceasta îi deşteptă amintirile.

— Ce-o fi cu el? — întrebă apoi: — Oare nu se poate afla?

Andrei strînse din umeri:

— Cînd te gîndeşti, parcă am trăi pe vremurile cînd nu exista poştă, cînd oamenii, împrăştiaţi în toate părţile, se socoteau unii pe alţii pierduţi şi dispăreau de bună seamă fără veste.

— Să fi scris şi tu vre-unui prietin de ai tăi: ar afla cel puţin... — zise Olga.

— Nimic n'ar afla, în afară de ceiace ştim demult: viu, sănătos, în aceiaşi locuinţă — o ştiu şi fără prietini. Încolo, cum suportă asemenea vegetare, murit-a moraliceşte, sau tot mai mijeşte o scînteie de viaţă — astea un străin nu le poate afla..

— Ah, nu vorbi aşa, Andrei: mă apucă groaza şi mă doare, cînd aud. Aşi vrea să şi ştiu, mi-i şi frică...

Era gata să plîngă.

— La primăvară o să fim la Petersburg, o să aflăm singuri.

— Nu-i de ajuns să afli, trebue făcut totul..

— Dar n'am făcut? Puţin l-am îndemnat? Puţin am alergat pentru el, i-am aranjat afacerile? Nu răspunde o vorbă! La întîlnire e gata la orice, dar cum te-a scăpat din ochi — adio: a adormit din nou. Te chinueşti ca cu un beţiv!

— De ce să te scape din ochi? — întîmpină Olga cu nerăbdare. — Cu Oblomov trebue procedat cu hotărîre: să-l aşezi în trăsură şi să-l aduci. Acuma ne mutăm la moşie; are să fie aproape de noi... îl luăm la noi.

— Noi mai avem altă grijă! — zise Andrei, umblînd prin odae încolo şi încoace. — Nu se mai sfîrşeşte!

— Te oboseşte? — zise Olga. — E nou pentru mine! Te aud ntru întăia dată plîngîndu-te de aceste griji.

— Nu mă plîng, mă gîndesc.

— Dar de unde asemenea gînd? Ţi-ai dat seama singur te plictiseşte, că te supără? Da?

Se uita la el cu curiozitate. Stolz clătină din cap negativ.

— Nu, nu mă supără, dar e fără folos: la asta mă gîn-ăsc uneori.

— Nu vorbi, nu vorbi! — îl opri ea. — Eu iar am să mă gîn-ăsc la lucrul ăsta toată ziua, şi am să fiu mîhnită — caşi săp-mîna cealaltă. Dacă ţi s'a stins prietinia, atunci trebue să porţi rija asta din iubire pentru om. Dacă te-ai obosit, mă duc sin-ură la el, şi nu plec fără el: rugăminţile mele au să-l mişte; nt că am să plîng amarnic, dacă-l văd pierdut, mort! Poate lacrămile...

— Au să-l învie, crezi?

— Nu, n'au să-l învie pentru muncă, dar au să-l silească puţin să arunce o privire în juru-i şi să-şi schimbe viaţa pe va mai bun. N'are să stea în murdărie, ci cu cei deopotrivă el, cu noi. Atunci abia mă arătai — şi se deşteptă de ruşine ată...

— Nu-l iubeşti cumva, ca mai înainte? — întrebă Andrei în mă.

— Nu! — răspunse Olga serios, pe gînduri, privind parcă cutul. — Nu, îl iubesc nu ca mai înainte, dar e ceva ce iubesc el, un ceva, faţă de care am rămas, mi se pare, credincioasă, nu m'am schimbat ca alţii...

— Care alţii? Zi, şarpe veninos, muşcă, înţeapă: eu, aşa-i? e înşeli! Şi dacă vrei să afli adevărul, apoi şi pe tine te-am văţat să-l iubeşti şi am fost cît pe aci să te fericesc. Fără ine ai fi trecut pe lîngă el, fără să-l bagi în seamă. Eu ţi-am t a înţelege că la omul ăsta e şi minte, nu mai puţină decît alţii, numai că e o minte îngropată, înăbuşită de gunoae şi dormită în nemişcare. Vrei să-ţi spun de ce ţi-i scump, de ce încă la el?

Olga dădu din cap în semn de învoire.

— Pentru ceiace e mai scump decît orice inteligenţă: o ini- cinstită, credincioasă! Acesta e aurul lui nativ; — l-a purtat tins toată viaţa. A căzut adesea de izbituri, s'a răcit, a a-mit; însfîrşit, abătut, dezamăgit, a pierdut puterea de a trăi, n'a pierdut onestitatea şi credinţa. Inima lui n'a scos o sin-ă notă falşă, murdăria nu s'a prins de el. Nici o minciună podobită n'are să-l ademenească, şi nimic n'are să-l întoarne e un drum falş; poate să se frămînte în jurul lui un ocean eg de murdărie, de răutate, poate să se umple lumea întreagă otravă, în sufletul lui întotdeauna va fi curat, luminos, cins-. E un suflet de cristal străveziu. Puţini se găsesc, rari sînt menea oameni; în mulţime sînt ca nişte mărgăritare. Inima

nu i-o cumperi cu nimic; poţi conta pe el oricînd şi oriunde, iată dece i-ai rămas credincioasă, iată dece grija despre el nu-ţi va fi grea niciodată. Am cunoscut mulţi oameni cu însuşiri înalte, dar n'am întîlnit niciodată o inimă mai curată, mai luminoasă, mai simplă. La mulţi am ţinut, dar la nimeni cu atîta statornicie şi căldură. Cînd l-ai cunoscut odată, nu poţi să nu-l iubeşti. Aşa-i? Am ghicit?

Olga tăcea, lăsînd ochii pe lucru. Andrei se gîndea.

— N'am zis totul? Ce mai e? A!—adăugă vesel, după ce se gîndi puţin.—Am uitat cu totul „gingăşia de porumbel"...

Olga începu să rîdă, lăsă iute cusutul, alergă la Andrei, îi cuprinse gîtul cu braţele, se uită cîteva minute drept în ochii lui cu ochii săi lucitori, apoi rămase pe gînduri, cu capul pe umărul lui. In amintire îi răsări chipul blînd, visător al lui Oblomov, privirea lui duioasă, supunerea, apoi zîmbetu-i jalnic şi ruşinat cu care, la despărţire, răspunse la reproşul ei... şi simţi pentru el atîta durere, atîta milă...

— N'ai să-l laşi, n'ai să-l părăseşti?—zise, fără să lase din mîni gîtul bărbatului.

— Niciodată! Doar de se va deschide deodată vre-o bezn între noi, se va ridica un părete...

Olga îl sărută.

— La Petersburg ai să mă iai la dînsul?

Stolz tăcu nehotărît.

— Da? Da?

— Ascultă, Olga,—zise Stolz, căutînd să-şi elibereze gîtul din braţele ei:—mai întăiu trebue..

— Nu, spune: da; făgădueşte, nu te las!

— Fie, dar nu la întăia dată, ci la a doua: eu ştiu ce are să fie cu tine, dacă...

— Nu vorbi, nu vorbi! Da, ai să mă iai: amîndoi facem totul. Singur n'ai să te pricepi, n'ai să vrei.

— Fie şi aşa; dar ai să te tulburi, şi poate pentru mult timp,—zise Stolz, nu tocmai mulţumit că Olga i-a stors acest consimţimînt.

— Atunci ţine minte,—inchee Olga, aşezîndu-se la locul ei,—că ai să-l părăseşti numai atunci, cînd „se va deschide o bezn nă, sau se va ridica un părete între tine şi el"; n'am să uit vorbele astea.

IX

Pace şi linişte domnesc peste mahalaua Viborgului, peste străzile nepavate, trotuarele de lemn, grădinile neîngrijite, şanţurile acoperite cu urzică unde, pe lîngă zaplaz, vre-o capră cu o sfoară legată în jurul gîtului, ciupeşte stăruitor iarba, sau piroteşte în nesimţire; iar la amiază bocănesc pe trotuar tocurile elegante înalte ale vre-unui piser: s'a mişcat o perdea de stambă într'o

fereastră, şi din dosul unui leandru se uită o cinovniţă; sau se arată deodată deasupra zaplazului şi dispare în acelaşi clipă faţa rumenă a unei fete; după ea răsare altă faţă la fel şi iar dispare, apoi se arată din nou cea dintăiu şi e urmată de cealaltă; se aud ţipete şi chihoteala fetelor care se dau în scrînciob.

Totu-i liniştit în casa Pşeniţinei. Intri în curte şi eşti înconjurat de o vie idilă: găinile şi cocoşii se sparie îndată şi încep să se ascundă prin colţuri; cînele începe să sară în lanţ, lătrînd din răsputeri; Aculina se opreşte din mulsul vacii, iar rîndaşul din tăiatul lemnelor, şi amîndoi cu curiozitate se uită la vizitator.

— Pe cine căutaţi?—te întreabă rîndaşul şi, auzind numele lui Ilia Iliici sau proprietăresei, îţi arată în tăcere cerdacul şi se apucă din nou de tăiat lemne; iar vizitatorul, pe o cărăruşă curată, acoperită cu nisip, merge spre cerdac, pe treptele căruia e aşternut un covor simplu şi curat, trage de mînerul de alamă, strălucitor de curat al clopoţelului, şi uşa se deschide de către Anisia, de copii, de însăşi stăpîna, sau Zachar,—de Zachar mai rar decît de toţi.

Totul în casa Pşeniţinei respiră atîta belşug şi îndestulare, cîtă n'a fost nici mai înainte, pe cînd Agafia Matfeevna trăia împreună cu frăţiorul.

Bucătărie, cămări, bufet—totul e rînduit cu rafturi pentru vase, blide mari şi mici, rotunde şi ovale, castronaşe pentru sosuri, cliţuri de farfurii, oale: de tuciu, de aramă şi de lut.

In dulapuri e aşezată acuma şi argintăria proprie,—demult răscumpărată, fără să mai fi fost amanetată,—şi argintăria lui Oblomov.

Şiruri întregi de ceainice, enorme, pîntecoase, altele de tot mici, şi cîteva rînduri de farfurioare de porţelan, unele simple, altele cu figuri, cu poleială de aur, cu devize, cu inimi săgetate, cu Chineji. Borcane mari cu cafea, cu scorţişoară, cutiuţi cu doctorii de casă, cu erburi, cu oblojeli, cataplasme, spirturi, camforă, prafuri, afumătoare; tot aci era şi săpun, şi preparate pentru curăţirea dantelelor, scoaterea petelor,—de toate cîte se găsesc în orice casă de provincie, la orice bună gospodină.

Cînd Agafia Matfeevna deschide deodată uşa vre-unui dulap, plin de asemenea bunuri, nu rezistă nici ea în faţa buchetului atîtor mirezme îmbătătoare şi, pentru o clipă, îşi întoarce capul într'o parte.

In cămară erau atîrnate jamboane afumate, ca să nu le strice şoarecii, brînzeturi, căpăţîni de zahar, batocuri, saci cu bureţi uscaţi, nuci cumpărate dela ciuhoni.

Jos—putini cu unt, borcane mari acoperite, cu smîntînă, coşuri cu ouă—ce nu era? S'ar cere pana unui al doilea Omer, ca să înşiri în întregime şi cu amănunte, tot ce era adunat prin toate unghiurile, pe toate rafturile acestui mic paladium al vieţii casnice.

Bucătăria era adevărata arenă a marii gospodine şi vrednicei

ei ajutoare, Anisia. De toate se găseau în casă și toate la îndămînă, la locul lor, pretutindeni regulă și curățenie,—s'ar putea zice,— dacă n'ar fi rămas un singur colț în toată casa, unde niciodată nu pătrundea nici rază de lumină, nici curent de aer proaspăt, nici ochiul stăpînei, nici mîna îndemînatecă a Anisiei: colțul, sau cuibul lui Zachar.

Odaia lui Zachar era fără fereastră, și veșnicul întunerec ajuta la prefacerea acestei locuinți omenești într'o neagră vizuină. Cînd dădea uneori peste el stăpîna cu vre-un plan de îmbunătățiri și curățiri, Zachar declara hotărît că nu-i treabă de femee să știe unde și cum trebuie să stea periile, vaxul și ghetele, că ce treabă are, oricine ar fi, dece hainele îi stau grămadă, jos, iar așternutul în colț, după sobă, în praf; că hainele le poartă *el*, doarme pe așternutul ăsta *el*, nu ea. In cît privește mătura, scîndurile, cele două cărămizi, fundul de butoiu și doi butuci pe care îi ținea în odaie—fără dînsele în gospodărie nu se poate; dar dece—nu lămurea; că nici praful, nici paiajenul nu-l stingheresc,—că într'un cuvînt, el nu-și bagă nasul la bucătărie, prin urmare nu-i place să-l sîcîie nici pe el.

Pe Anisia, pe care o întîlni odată acolo, o învălui în atîta dispreț, o amenință așa de serios cu cotul în piept, încît aceasta se temea să mai dea pela el. Cînd afacerea asta ajunse la o instanță mai înaltă, la înalta hotărîre a lui Ilia Ilici, boerul se duse să vadă și să ia măsuri cuvenite mai severe, dar băgînd numai capul în ușa lui Zachar, și zărind o clipă ce era acolo, scuipă numai și nu zise o vorbă.

— Ce-ați cîștigat?—zise Zachar către Agafia Matfeevna și Anisia, care veniseră cu Ilia Ilici, în nădejde că intervenția boerului va duce la vre-o schimbare. Apoi rîse în felul lui, cu tot obrazul, așa că sprincenele și favoritele se dădură în amîndouă părțile.

Pretutindeni în celelalte odăi era luminos, curat, aerisit. Vechile perdele decolorate dispăruseră, iar ferestrele și ușile salonului erau umbrite de draperii albastre și verzi, și perdele de muselină, cu festoane roșii, lucrate—toate de mîna Agafiei Matfeevna.

Pernele erau albe ca zăpada și se înălțau—munte întreg, aproape până în tavan; plapomele—de mătasă, tivite de o parte și de alta.

Săptămîni întregi odaia gazdei fusese încărcată de cîteva mese întinse, și alăturate una de alta, pe care se așezau aceste plapome și halatul lui Ilia Ilici.

Agafia Matfeevna le-a croit cu mîna ei, le-a umplut cu vată și le-a cusut, aplecîndu-se pe lucru cu puternicul ei piept, înfigîndu-se în ele cu ochii, chiar cu gura, cînd trebuia să taie ața; și se trudea cu dragoste, cu o hărnicie neobosită, răsplătindu-se cu modestul gînd că halatul și plapomele vor înveli, încălzi, mîngîia și odihni pe falnicul Ilia Ilici.

Zile întregi lungit pe divan, a privit Ilia Ilici cum se mișcau coatele ei goale încolo și încoace, cu acul și ața. Nu odată a adormit sub fîșîitul stofei și trosnetul aței tăiate cu dinții—întocmai ca odinioară la Oblomovca.

— Destul cu atîta muncă, te obosești!—o potolea el.

— Lui Dumnezeu îi place munca!—răspundea Agafia Matfeevna, fără să-și ridice ochii depe masă și de pe lucru.

Cafeaua i se servea cu aceiași îngrijire, curățenie și gust, cași la început, cînd se mutase el aici, acuma cîțiva ani. Supa cu măruntaie, macaroane cu parmezan, culebeaca, botfinia, pui de casă—toate se rînduiau în ordine severă și făceau să varieze într'un chip plăcut zilele monotone ale micii familii.

In ferestre de dimineață până în seară băteau razele vesele de soare, o jumătate de zi dintr'o parte, o jumătate din alta, neoprite de nimic, mulțumită grădinilor de zarzavat din amîndouă părțile.

Canarii cîripeau vesel; iendrii și cîteodată iacinții, aduși de copii din grădina contelui, răspîndeau prin mica odaie un puternic parfum, care se amesteca plăcut cu fumul havanei, scorțișoarei, vaniliei, pe care o pisa, mișcînd energic din coate, stăpîna casei.

Ilia Ilici își trăia viața ca într'un cadru de aur în care, ca într'o dioramă se schimbau numai fazele obișnuite ale zilei și anotimpurilor; alte schimbări, întîmplări mai însemnate, care să răscolească dedesubturile vieții, adesea amare și turburi, n'aveau loc.

De cînd Stolz a scos Oblomovca din datoriile tîlhărești ale frățiorului, decînd frățiorul și Tarantiev au dispărut cu totul, dispărură și toate amărăciunile din viața lui Ilia Ilici. Acuma îl înconjurau niște fețe așa de simple, iubitoare și blajine... care cu întreaga lor existență s'au unit să-l sprijine, să-l ajute a nu observa nimic, a nu simți.

Agafia Matfeevna era în zenitul vieții; trăia și simțea că trăește o viață plină, cum n'a trăit niciodată mai înainte; numai că niciodată n'ar fi fost în stare s'o spună nici mai înainte; mai bine zis, nu-i trecea nici prin minte s'o spună. Ruga numai pe Dumnezeu să prelungească viața lui Ilia Ilici și să-l păzească de orice „amărăciune, mînie și nevoie", iar pe sine, copiii și toată casa, le lăsa în voia lui Dumnezeu. In schimb fața ei arăta întotdeauna aceiași neschimbată fericire, deplină, lipsită de dorinți, deci rară și la orice altă natură—cu neputință.

Se mai rotunji; pieptul și umerii luceau de aceiași mulțumire și împlinire a tuturor dorințiilor; în ochi se lumina blîndețea și o singură grijă: a gospodăriei. Își recăpătă acea ținută plină de demnitate și liniște, cu care domnise și mai înainte, în mijlocul supușilor—Anisia, Aculina și portarul. Și acuma, cași mai înainte, Agafia Matfeevna nu merge, ci parcă plutește dela dulap la bucătărie, dela bucătărie la cămară și, în plină cunoștință de cei ce face, dă porunci: liniștit, măsurat, fără grabă.

Anisia a devenit și mai vioaie, fiindcă și treabă are mai

multă: veşnic se mişcă de colo încoace, aleargă, lucrează—tot după cuvîntul stăpînei; chiar ochii îi sînt mai vioi, iar nasul, acest nas roş-trandafiriu, atît de vorbitor, numai nu sare din loc: de griji, de gînduri, de planuri.

Amîndouă sînt îmbrăcate după gradul demnităţii şi funcţiei. Stăpîna are acuma un dulap mare cu un cuier întreg de rochii de mătasă, mantele şi paltoane; bonetele se comandă pe celălalt mal al Nevei, aproape pe Liteinaia uliţa; ghetele nu mai sînt dela Apraxin, ci din Bazar, iar pălăriile—destul de ciudat—din Morscaia. Chiar Anisia, după ce isprăveşte cu bucatele, şi mai ales Duminicile, îmbracă rochii de lînă.

Numai Aculina umblă tot cu poala în brîu, şi portarul nu se poate lipsi de cojocel, nici chiar în vacanţele de vară.

N'a rămas în urmă nici Zachar, dar din fracul cel sur şi-a făcut o scurteică; în privinţa pantalonilor şi cravatei, e greu de hotărît din ce stofă sînt făcute.

Zachar curăţă ghetele, apoi doarme, stă în portiţă, uitîndu-se somnoros la rarii trecători, sau însfîrşit, stă în prăvălioara cea mai apropiată, şi face tot aşa şi tot ce făcea şi mai înainte, intîiu la Oblomovca, apoi în strada Gorochovaia.

Dar Oblomov? Oblomov e însăşi expresia cea mai deplină şi firească a acestei mulţumiri tihnite şi linişti neturburate. Căutînd să-şi dea seamă, să pătrundă viaţa pe care o ducea, şi deprinzîndu-se cu ea tot mai mult, hotărî însfîrşit că n'are încotro, n'are unde merge, n'are ce mai căuta, că idealul vieţii lui s'a înfăptuit, deşi fără poezie, fără acele raze cu care îl împodobeau închipuirea,—larga viaţă boerească, fără griji, pe pămîntul natal, între ţărani, între slugi.

Işi privea viaţa de aici ca o urmare a celei dela Oblomovca, numai cu altă culoare a locului şi, în parte, a vremii. Şi aici, caşi la Oblomovca, reuşi să scape tot aşa de eftin de cerinţile vieţii, şi să-şi asigure o linişte neturburată.

Triumfa în gîndu-i că a scăpat de plicticoasele, de chinuitoarele ei cerinţi şi turburări, că a scăpat de orizontul subt care strălucesc fulgerile marilor bucurii, se aud loviturile neaşteptate ale marilor amărăciuni, unde se frămîntă speranţe înşelătoare şi năluciri măreţe de fericire, unde omul e ros şi mîncat de propria-i gîndire şi sfişiat de patimi, unde cade şi triumfă mintea, unde în lupte necurmate se războeşte omul, plecînd depe cîmpul de luptă sfişiat, tot nemulţumit şi nesăturat. Fără să încerce plăcerile dobîndite în luptă, Oblomov le părăsi de mai înainte şi-şi simţea liniştea sufletească numai în colţul uitat, străin de zbucium, străin de luptă şi viaţă.

Şi acuma, dacă i se mai aprinde cîteodată închipuirea, dacă mai răsar amintirile uitate, visurile neînplinite; dacă mustrările conştiinţii îl turbură pentru viaţa trăită aşa, şi nu altfel,—atunci doarme neliniştit, se trezeşte, sare din aşternut, varsă uneori lacrămi reci de deznădejde pentru idealul luminos al vieţii, stins

pentru vecie,—plînge, cum plîngem pe un scump răposat, cu conştiinţa amărîtă că n'am făcut pentru el deajuns cît a fost în viaţă.

Apoi se uită în juru-i, gustă din bunurile trecătoare, şi se linişteşte, privind îngîndurat, cum se lasă încet şi liniştit în focul zării, soarele în apunere, hotărăşte însfîrşit că viaţa i-a fost nu numai alcătuită, ci şi creată, chiar menită aşa de simplu şi nemeşteşugit,—ca să exprime putinţa unei părţi din idealul de linişte al existenţei omeneşti.

Unora, se gîndea el, li s'a hotărît de soartă să exprime părţile ei zbuciumate, să pună în mişcare puterile creatoare ş distructive: fiecare cu menirea lui.

Iată ce fel de filozofie a fost elaborată de Platon-ul dela Oblomovca,—care-l legăna în mijlocul întrebărilor şi asprelor cerinţi ale datoriei şi menirii pe acest pămînt! S'a şi născut, a fost şi crescut, nu ca un gladiator pentru arenă, ci ca un paşnic privitor al luptei; nu un suflet sfiicios şi leneş va îndura, nici larma fericirii, nici loviturile vieţii: el, prin urmare, a exprimat o parte a ei; să mai caute să schimbe ceva în ea, sau să se căiască—n'are de ce.

Cu anii turburările şi căinţa se arătau tot mai rar, şi Oblomov începu să se aşeze încet, treptat, în simplul şi încăpătorul mormînt al existenţii lui,—făcut de propria-i mînă,—cum fac bătrînii pustnici care, depărtîndu-se de viaţă, îşi sapă singuri mormîntul.

Nu mai visa să organizeze moşia şi să plece acolo cu toată casa. Administratorul pus de Stolz îi trimitea regulat un venit foarte însemnat spre Crăciun, mujicii îi aduceau pîne şi ce se mai putea, şi casa înflorea în belşug şi veselie.

Ilia Ilici cumpără chiar o păreche de cai, dar cu precauţia lui obişnuită, aşa fel de cai, că se urneau de lîngă cerdac numai după a treia lovitură, căci după întîia şi a doua unul se legăna şi păşea într'o parte, apoi se legăna al doilea cal şi făcea un pas în altă parte, apoi însfîrşit, întinzînd cu tărie hăţurile, spinarea şi cozile, se mişcau odată împreună şi plecau dînd din cap. Cu ei duceau pe Vaniuşa pe celălalt mal al Nevei, la liceu, sau pleca stăpîna după cumpărături.

Pe timpul Carnavalului şi la Paşte toată familia şi însuşi Ilia Ilici plecau la plimbare şi la bărătci; luau cîteodată o lojă şi vizitau cu toată casa, teatrul.

Vara plecau afară de oraş, în Vinerea de Sfîntul Ilie la Pulberărie, şi viaţa îşi urma mersul, fără să aducă schimbări,—s'ar putea zice pierzătoare,—dacă loviturile vieţii n'ar ajunge până şi prin colţurile cele mai mici şi mai retrase. Din nenorocire, o lovitură de tunet, zguduind aşezările munţilor şi întinsele depărtări ale văzduhului, răsună şi în gaura unui şoarece,—deşi mai slab, mai surd, dar pentru şoarece, simţitor.

Ilia Ilici mînca mult şi cu poftă, caşi la Oblomovca, umbla

şi lucra încet şi puţin, tot ca la Oblomovca. Cu toate că vrîsta înainta, bea fără grijă vin, rachiu de coacăză şi dormea după masă şi mai fără grijă, şi mult.

Toate astea se schimbară deodată.

Intr'o zi, după odihna şi aţipeala de după masă, vru să se scoale de pe divan, şi nu putu; vru să rostească o vorbă—limba nu se supunea. Ilia Iliici făcea numai din mînă, cu spaimă, chemînd în ajutor.

Dacă trăia numai cu Zachar, ar fi putut să telegrafieze cu mîna până dimineaţă; putea însfîrşit şi muri, — celace s'ar fi aflat numai adouazi; dar ochiul gazdei veghea asupra lui ca ochiul providenţei. Agafia Matfeevna n'avea nevoie de minte multă, ci numai de bănuiala inimii, că Ilia Iliici parcă nu-i tocmai bine.

Dindată ce o lumină această bănuială, Anisia zbură cu birja după doctor, iar stăpîna îi puse ghiaţă la cap şi scoase în grabă din dulapaşul preţios toate spirturile şi oblojelile—tot ce ştia că se potriveşte pentru asemenea întîmplări,—din deprindere şi din auzite. Chiar Zachar apucă să încalţe în timpul ăsta o gheată, şi aşa, numai într'o gheată, îngrijea împreună cu doctorul, cu stăpîna şi Anisia, pe boerul bolnav.

Ilia Iliici fu adus la simţire, i se scoase sînge; doctorul declară că-i apoplexie şi că acuma boerul trebuie să ducă altfel de viaţă.

Rachiul, berea, vinul, cafeaua, cu puţine excepţii, apoi tot ce-i grăsime, carne, lucruri iuţi, piparate, fură oprite, iar în locul lor se recomandă mişcare şi somn cumpătat, dar numai noaptea.

Fără ochiul Agafiei Matfeevna nu s'ar fi îndeplinit nimic din toate astea, dar Agafia Matfeevna ştiu să facă aşa, ca să supună aceluiaşi sistem toată casa; şi mai cu şiretenia, mai cu blîndeţea, îndepărta pe Oblomov dela gusturile ispititoare pentru vin, aţipeala de după masă şi culebeacele grase.

N'apucă, de pildă, să aţipească Ilia Iliici—îndată cade vre-un scaun: aşa, dela sine; sau cu zgomot se spargea vre-un vas vechiu în odaia vecină, sau copiii încep să facă un zgomot—să fugi! Dacă n'ajută nici asta, se aude vocea ei blajină: îl cheamă să-l întrebe ceva.

Aleea din grădină fu prelungită până în grădina cu zarzavat, şi Ilia Iliici dimineaţa se plimbă pe ea cîte două ceasuri. Umblă cu el chiar Agafia Matfeevna, iar dacă nu se poate, atunci—Maşa, sau Vanea, sau vechea cunoştinţă, nerăspunzătorul, atotsupusul şi atotprimitorul Alexeev.

Iată-l pe Ilia Iliici mergînd încet pe alee, rězămat de umărul lui Vanea. Vanea, băiat mare acuma, în mundir de liceu, deabia îşi stăpîneşte pasu-i vioiu, grăbit, căutînd să se dea după pasul lui Ilia Iliici. Oblomov păşeşte cu un picior nu tocmai liber—urme ale accesului.

— Acuma hai în odaie, Vaniuşa,—zice Ilia Iliici.

S'ar fi îndreptat spre uşă, dar le ese în cale Agafia Matfeevna.

— Incotro aşa de devreme?—întreabă, nelăsîndu-i să între.

— Ce fel de devreme! Am trecut de vre-o douăzeci de ori încolo şi încoace, şi de-aici până la zaplaz sînt cincizeci de stînjini, prin urmare două verste.

— De cîte ori aţi trecut?—întreabă Agafia Matfeevna pe Vaniuşa.

Băiatul se încurcă puţin.

— Nu minţi, bagă de seamă!—îl ameninţă mama, uitîndu-i-se în ochi.—Aflu eu îndată. Ţine minte, Duminică nu pleci de acasă!

— Nu, mamico, am trecut, zău, de vre-o.. douăsprezece ori...

— Vezi ce hoţ eşti!—zice Oblomov.—Tu tot timpul ai cules flori de salcîm, dar eu am numărat...

— Nu, nu mai umblaţi. Nu-i gata încă nici ucha!—hotărăşte stăpîna şi le închide uşa.

Şi Oblomov vrînd-nevrînd, mai numără încă opt dăţi, apoi vine în odaie.

Aici, pe o masă mare, rotundă, fumegă ucha. Oblomov se aşează la locul lui, singur pe divan; lîngă el, din dreapta, pe un scaun mic cu stinghie dinainte, stă un copil de vre-o trei ani. Lîngă copil—Maşa, fetiţă acuma de vre-o treisprezece ani, apoi Vanea şi în sfîrşit, de astă dată Alexeev, faţă în faţă cu Oblomov.

— Mai staţi, daţi-mi voie să vă mai pun un peştişor: s'a nemerit aşa de gras!—zice Agafia Matfeevna, punînd lui Oblomov în farfurie încă un *erş*.

— Un pirog ar fi bun...—zice Oblomov.

— Am uitat, zău am uitat! Şi doar m'am gîndit încă de aseară, dar parcă mi s'au luat minţile!—răspunde cu şiretenie Agafia Matfeevna.—Şi pentru dumneata, Ivan Alexeevici, am uitat să-ţi pregătesc nişte varză la cotlete!—adăugă, adresîndu-se lui Alexeev.—Nu te supăra.

Şi iar minţi.

— Nu-i nimic, mă rog: eu pot mînca orice!—zice Alexeev.

— Dece nu i se face nişte şuncă cu mazere, sau un biftec?—întrebă Oblomov.—Îi place.

— Singură am fost, m'am uitat, Ilia Iliici; nu s'a găsit carne bună! In schimb am poruncit să vă facă gelatină din sirop de vişini: ştiu că eşti amator,—adăugă ea, adresîndu-se lui Alexeev.

Gelatina era bună pentru Ilia Iliici, trebuia să placă deci şi lui Alexeev, gata să mănînce orice.

După masă nimeni şi nimic nu putea împiedeca pe Oblomov de a sta culcat. Se lungea de obiceiu chiar aici, pe divan, pe spate, dar numai pentru un ceas. Ca să nu poată dormi, gazda îi turna, tot aici, pe divan, cafeaua; tot aici, jos se jucau copiii, şi Ilia Iliici vrînd-nevrînd trebuia să ia parte.

— Nu te tot lega de Andriuşa: acuş plînge!—mustra Ilia Iliici pe Vanicica, cînd acesta necăjea copilul.

— Maşenca, ia vezi, Andriuşca are să se lovească de scaun! — prevenea el cu grijă, cînd copilul se băga pe subt scaune.

Şi Maşa se grăbea să scoată pe „frăţior”,—cum il numea ea.

Totul tăcu o clipă, stăpîna eşi la bucătărie să vadă, dacă e gata cafeaua. Copiii se liniştiră. In odaie se auzi horăială, întăiu înceată, în surdină, apoi mai tare; şi cînd Agafia Matfeevna se arătă cu ibricul aburos de cafea, o izbi o horăială, ca într'un bordeiu de *surugii dela poşta Zemstvei.*

Agafia Matfeevna clătină din cap către Alexeev.

— L-am tot trezit, dar n'ascultă,—zise Alexeev, îndreptăţindu-se.

Agafia Matfeevna puse iute ibricul pe masă, înhăţă pe Andriuşa de jos şi-l puse încetişor pe divan, lîngă Ilia Iliici. Copilul se urcă pe Ilia Iliici, ajunse la obraz şi-l apucă de nas.

— A? Ce e? Cine-i?—zicea Ilia Iliici, îngrijat.

— Aţi aţipit şi Andriuşca s'a urcat şi v'a trezit,—zise stăpîna cu blîndeţă.

— Dar cînd am aţipit?—se îndreptăţea Oblomov, luînd pe Andriuşca în braţe.—Parcă n'am simţit cum se căţera pe mine cu minuţele? Aud totul! Ce ştrengar: m'a luat de nas! Iţi dau eu! Mai stăi, aşteaptă!—zise, alintînd şi giugiulind copilul. Apoi, îl lăsă jos şi oftă, de se auzi în toată odaia.—Mai spune ceva, Ivan Alexeevici!

— Toate s'au spus,—Ilia Iliici; n'ai ce mai spune,—răspunse Alexeev.

— Ei, cum n'ai ce? Umbli prin oameni, nu-i vre-o noutate? Cred că ceteşti.

— Da, cetesc uneori, sau alţii cetesc, vorbesc şi eu ascult. Iaca, eri, la Alexei Spiridonici, fiu său care-i student, cetea tare..

— Şi ce cetea?

— Despre Englezi, că au adus nu ştiu cui puşti şi praf. Alexei Spiridonici a zis că are să fie războiu.

— Dar cui i-au adus?

— In Spania, sau în India, nu ţin minte, numai că ambasadorul a rămas foarte nemulţumit.

— Care ambasador? — întrebă Oblomov.

— Iaca, am uitat! — zise Alexeev, ridicînd nasul spre tavan şi căutînd să-şi aducă aminte.

— Dar cu cine războiu?

— Cu un paşă turcesc, mi se pare.

— Şi încolo, ce mai nou prin politică?—întrebă Ilia Iliici după o tăcere.

— Se mai scrie că cică globul pămîntesc se tot răceşte: are să îngheţe odată cu totul.

— Naţi-o bună! D'apoi asta-i politică?

Alexeev se zăpăci.

— Dimitrii Alexandrovici întăiu a amintit de politică,—se îndreptăţea el;—apoi au cetit pe rînd şi n'au spus cînd se sfîrşeşte. Ştiu că a început apoi tot literatură...

— Şi ce cetea despre literatură?—întrebă Oblomov.

— D'apoi spunea că cei mai buni scriitori cică-s Dimitriev, Caramzin, Batiuşcov şi Jucovschii...*

— Dar Puşchin?

— Despre Puşchin n'a fost vorbă. M'am gîndit şi eu, că dece n'a fost. E doar un *chenîu*,—zise Alexeev, rostind pe *g* drept *ch*.

Urmă o tăcere. Stăpîna casei veni cu lucrul şi începu să dea cu acul încolo şi încoace, uitîndu-se din cînd în cînd la Ilia Iliici, la Alexeev, şi trăgînd cu urechea ageră, nu-i vre-o dezordine, zgomot undeva, nu se ceartă cumva Zachar cu Anisia la bucătărie, dacă spală Aculina vasele, n'a scîrţîit cumva portiţa, adică n'a plecat cumva portarul la „stabiliment”.

Oblomov se cufundă cu încetul în tăcere şi îngîndurare. Ingîndurarea aceasta nu era nici somn, nici veghere: Oblomov lăsă gîndurile să rătăcească în voie, neconcentrîndu-le nici într'un punct, asculta în linişte bătaia măsurată a inimii şi din cînd în cînd clipea regulat, ca omul care n'are ochii îndreptaţi în nici o parte. Căzu într'o stare nehotărîtă, ciudată,—un fel de halucinaţie.

Dau uneori peste om clipe rare şi scurte de îngîndurare, cînd i se pare că trăeşte pentru a doua oară momentul, pe care l-a mai trăit cîndva şi undeva. Văzut-a în vis fenomenul care se petrece acuma dinaintea lui, trăitu-l-a cîndva mai înainte şi l-a uitat? Dar îl vede: aceleaşi persoane stau lîngă el, care stăteau şi atunci; aceleaşi cuvinte au mai fost rostite cîndva: închipuirea e neputincioasă să ne transporte din nou, memoria nu mai învie trecutul, şi aduce îngîndurare.

Aşa era acuma cu Oblomov. Il învăluia un fel de linişte întîlnită încă undeva, se mişcă acelaşi minutar, se aude trosnetul unei aţe tăiate cu dinţii; se repetă vorbă şi şoaptă cunoscută...

(Va urma)

(Tradus din ruseşte de A. Frunză)

I. Gonciarov

* Nume foarte cunoscute în literatura rusă depe la 1820 - 50. — N. trad.

Consideraţii asupra Prostului-gust

Prostul-gust e o particularitate relativ modernă, izvorîtă, în mare parte, din însăşi progresele nevoii de frumos. Cine cade în prost gust dovedeşte că îl căuta pe celălalt; şi numai într'o societate ca cea de astăzi, unde frumosul e cu atîta frenezie căutat,—numai acolo urîtul poate fi atîta de uşor găsit..

Căci asupra conştiinţilor contemporane, arta apasă ca un fel de datorie. Niciodată ca acum preocupările estetice n'au fost mai obligatorii. Intreaga atmosferă socială în care trăim parcă ne porunceşte, subt pedeapsă de a fi mai puţin stimaţi, să avem păreri personale asupra frumuseţii. Cu prilejul celor mai cotidiene întîmplări, trebue să alegem subt ce banieră artistică să ne înrolăm sentimentele.

Şi trebue să recunoaştem în toate acestea o adîncă noutate a timpurilor de astăzi. Să nu uităm că, până acum foarte puţină vreme, preocupările estetice n'aveau nici-o autonomie. Stau subalterne, la remorca altora socotite ca infinit mai principale. In clasa aristocratică—singura care cunoştea plăcerile artelor frumoase—acestea aveau rolul de accesorii: alături de valorile morale, politice, juridice şi religioase ale castei, nobilul mai respecta, pe deasupra, şi cîteva reguli comune de evaluare estetică; şi după felul cum cineva stima frumosul, după categoria de frumos pe care o stima, puteai chiar recunoaşte un nobil. Dar atît. Cel mult mijloc de recunoaştere al unei grupări deja existente, criteriul estetic nu putea fi, ca astăzi, agent activ şi ferment creator de grupări nouă, de asociaţii artistice speciale sau şcoli literare adhoc. Adunări în felul companiei „amicilor lui Stendhal" sau al societăţii „pentru cetirea operei lui Marcel Proust" sînt noutăţi curat contemporane.

Dăunăzi, ziarul parizian „Le Matin" instituise un îamărmuritor concurs al „celor mai frumoase bonete de hîrtie". Şi este

indiferent dacă tichiile cîştigătoare au fost, în definitiv, de o urîciune matematic egală acelei a tichiilor refuzate; reţinem doar, ca un semn al vremii, introducerea preocupărilor de frumos până şi acolo unde au cel mai puţin ce căuta...

Să fim clemenţi cu prostul-gust. E sluga credincioasă a celui bun. Rastacuerii de toate treptele care consimt acum să se umple de grotesc în numele Artei, sînt pioneri adevăraţi, sînt „bateril de sacrificiu" care plătesc cu propria lor dezonorare estetică putinţa, pentru generaţiile viitoare, de a atinge bunul-gust direct, sigur, imediat...

* * *

Cînd găsim că o femee e frumoasă, se poate să sfîrşim prin a o iubi. Cînd însă iubim o femee, nu se poate să nu sfîrşim prin a o găsi frumoasă...

Această estetică a sexelor, societatea burgheză o transpune şi în lumea celorlalte obiecte de consumaţiune. In regimul proprietăţii individuale, proprietarul iubeşte ce posedă pentrucă posedă. Rareori cumpără un lucru fiindcă e frumos; întotdeauna numeşte frumos un lucru pentrucă l-a cumpărat.

Nimic nu egalează în urîciune un salon de mic-proprietar. Se găseşte acolo, etalată cu impudoare, estetica întregii clase. Păsări împăiate, statuete de Adonişi în imitaţie de halva, oglinzi cu pluş, cadre pirogravate, vaze de caşcaval pictat pe care scrie „Souvenir", dulapuri în formă de monument funebru, scaune aşezate ca pentru tras la semn... Văzul acestor hidoase ustensile narcotizează, zi cu zi, ceas cu ceas, simţul artistic al bravelor familii.

Logica burgheză, astăzi, cînd se înglodează în exagerările inerente declinului, tinde să prefacă în artă tot ce este proprietate. Burghezul sfîrşeşte prin a găsi că haina, casa, fiica, griul, vaca, nevasta, curtea, proza *lui* sînt cele mai frumoase de pe lume. Şi aşa, posesia adoarme frumosul. Adoarme bunul-gust, şi-l instalează, durabil, pe cel prost. Proprietarul e marele duşman al artei. O ucide. Mai rău: o prosteşte. Falnica ei valoare de universal, i-o schimbă pentru o alta, domestică, interesată şi uzuală.

Proprietatea cealaltă,—proprietatea *publică*, e care a dăruit oamenilor marile lor monumente de frumuseţe. Sînt regii; sînt edilii; sînt, însfîrşit ministerele diverse. Dar mai ales în jurul monarhilor au muncit meşteşugarii de altădată la descoperirea noutăţilor în bun-gust. Stilurile—acele gramatici generale ale frumosului—poartă mai întotdeauna nume de domni. Felul puţin cam socialist în care un suveran posedă tot ce posedă, îi făcea cu deosebire propriu de a stîrni apariţia de capodopere.

O paralizie măcar provizorie a instinctului apropriaţiunii individuale este indispensabilă artistului. Căci starea lui de spirit

este acela a omului care *dă*, și *a da înseamnă a avea și în același timp a nu ține să ai*. Contradicție ce nu-și găsește concilierea decît într'un regim de proprietate mai mult sau mai puțin colectivistă. Iată de ce societatea comunistă de mîne oferă artei mult mai prielnice condiții de viață decît sfîrșita civilizație capitalistă.

* * *

Și acuma, să ne reîntoarcem la rastacuerii de artă nouă, la snobii manierelor moderne, la creatorii de prost-gust sistematic și întreprinzător.

Spuneam mai sus că rostul lor e, între altele, să cadă în grotesc, pentruca nefericirea lor să ne semnaleze nouă pozițiile de artă pe care să le ocolim. Dar la această eroică misiune, se mai adaogă una: aceia de „rău la rău", aceia de antidot împotriva ravagiilor pe care, în artă, le face mentalitatea proprietară.

Două estetici sînt în luptă. Estetica proprietarului, și estetica parvenitului. Cea dintăiu păstrează tot ce-i cade subt mînă, preface în frumos tot ce-i intră în posesiune. Parvenitul, dimpotrivă: elimină mult și păstrează puțin. Dadaistul svîrle tot trecutul pe fereastră, futuristul oprește din viitor numai un minimum strict indispensabil, constructivistul distruge aproape tot ce este; snobii frumosului contemporan selectează într'una, cu înverșunare, cu exagerare.

Două estetici sînt în luptă. Dacă le-am lăsa singure, ar face mult rău artei. Căci una caută s'o imbecilizeze, alta s'o înnebunească. Împreunate însă, își neutralizează efectul toxic. Estetica proprietarului e prea ospitalieră: primește tot ce cumpără. Estetica rastacueră e prea puțin primitoare; din antagonismul lor, echilibrul e finalmente păstrat, în așteptarea unor vremi mai bune pentru artă.

Estetica proprietarului moare. Estetica parvenitului, ca tot ce e medicament, are o durată vremelnică și provizorie. Mai curînd sau mai tîrziu, prostul-gust pasiv al salonașelor de provincie, cît și prostul-gust activ al modernilor căutători de frumos-cu-orice-preț, vor ceda locul esteticii de mîni.

Care îi vor fi legile, legile acelui bun-gust ce nu e încă,— nu se poate spune în amănunte. Un lucru pare însă de pe acuma previzibil: *disocierea noțiunii de artă de aceia de proprietate*. Un exemplu: după toate probabilitățile, în societatea comunistă care își pune candidatura la succesiunea celei de astăzi, frumusețea arhitecturii oricărei case, fie chiar a celei mai modeste locuinți private, nu va mai fi lăsată la libera socotință estetică a particularilor. O casă e văzută de toată lumea care trece. Cu ce drept locatarul își permite a ofensa ochiul comunității? De altfel nici „arhitecții primăriei" nu au cădere să decidă singuri. Trebue aici o colaborare generală și controlată a întregii simțiri artistice din societatea aceia, o conlucrare a tuturora, printr'unul din acele mijloace ingenioase pe care în zadar socialiștii de astăzi se încearcă a le cunoaște, căci ele sînt secretul nedivulgabil al socialiștilor de mîne...

Așa dar, disocierea dintre artă și proprietate. Aceasta e reforma fundamentală, la care nu cu puțin contribue lăudabila sforțare a exasperaților vînători de urît contemporan. Dezorientarea pe care ei o aduc în artă nu-i decît în aparență răufăcătoare. Căci bine este să se distrugă, atunci cînd ceva este de distrus, cînd ceva este de dărîmat.

Disocierea dintre artă și proprietate. Cînd această prefacere va fi trecut în rîndul realităților împlinite,—atunci misiunea nefericiților cavaleri ai prostului-gust va lua și ea sfîrșit...

D. I. Suchianu

Cronica ideilor

Politica lui Charles Maurras

Politique d'abord

Inchipuiţi-vă un medic pricepîndu-se de minune să pună diagnosticul unui bolnav, să descopere cu o iscusinţă rară izvorul răului, să stabilească in mod definitiv gradul de intensitate al acestuia, să-i prevadă cu o luciditate fără greş consecinţele in toată amploarea lor; dar care, cînd bolnavul şi cei din jurul lui, gîfîind de turburare şi teamă, impresionaţi şi convinşi de ştiinţa lui minunată, l-ar întreba cu nelinişte dar cu dorinţa de a şti: „leacul, doctore, leacul" ! s'ar metamorfoza brusc—printr'o alchimie scumpă imaginaţiei populare—intr'un vraciu medieval, indicînd ca singur remediu uitate practice primitive, recomandînd hotărît şi neindurător reţete dezgropate din vechi şi prăfuite tomuri pierdute din amintirea oamenilor.

Pe planul politic, e cazul d-lui Charles Maurras, duşman al democraţiei şi teoretician al Monarhiei absolute.

I

„Cei care sint mulţumiţi, să nu deschidă cartea aceasta pe care o supun raţiunii tuturor Francezilor nemulţumiţi".

Cuvintele acestea cu care incepe prefaţa ediţiei din 1909 a cărţii sale fundamentale, „Enquête sur la Monarchie" ar putea servi drept epigraf intregei sale opere. Cei care nu găsesc mo-

tive de nemulţumire in stările actuale, caşi în acelea de acum 30 de ani (epoca debutului lui Maurras), din Franţa, nu se pot opri decit o clipă in faţa străduinţilor lui Charles Maurras, pentru a trece apoi mai departe, cu liniştea omului care nu se gîndeşte deloc la nevoia unei schimbări, care nu simte îndemnurile demonului criticii, necum acelea ale revoltei.

Decît, aceştia sint foarte puţini: chiar d. de La Palisse va fi observat că nu s'a născut încă—în nici un colţ al lumii—regimul care să mulţumească pe toţi cei care au să-l îndure. E firesc ca nici Republica, nici democraţia să nu împlinească dorinţele tuturor: cît de perfect ar fi un regim, îşi are nemulţumiţii săi. „Les peuples sont plaintifs de leur nature", constata Bossuet. Mai mult, se poate afirma, fără intenţie de paradox, că un regim ca acela din Franţa, republican şi democratic, e de natură să stîrnească mai multe nemulţumiri decît unul absolut, viciat în întreaga lui structură: pretinzîndu-i-se perfecţia, şi prezentîndu-se ca atare, Republicii democrate i se va reproşa cel mai neînsemnat defect în funcţionare, păcatelor ei mărunte li se vor da proporţii exagerate; ca unele ce sînt trecute prin alambicul analizei milioanelor de cetăţeni guvernaţi, dintre care atîţia ar prefera să guverneze. Senzibilitatea civică atingînd un rafinament exagerat, cea mai vagă neplăcere stîrneşte o reacţiune puternică: de aici nemulţumirile hrănite de partidele şi indivizii competitori la guvernare, de gazetele şi cuvîntările acestora.

Pe cînd subt un regim absolut şi sever, răul fiind general şi congenital, nemulţumirile şi criticile ne aducînd altceva decît intensificarea asprimii şi asupririi, singura reacţiune posibilă ar fi revoluţia: ori, o revoluţie nu se face oricînd şi nu o face oricine. Nemulţumirea e generală, dar înăbuşită şi pentru cei mai mulţi inconştientă: deprinsă cu răul, mulţimii nu-i apare posibilă o schimbare, şi nu doreşte inovaţii în instituţii care, durînd de multă vreme, s'ar părea că nu ar avea de ce să moară. Pe cînd subt un regim absolut educaţia ce se face mulţimii e conservatoare, educaţia democraţiei o îndeamnă spre progres, spre mai bine, deci spre altceva decît celace este: democraţia nu poate fi mulţumită cu starea de lucruri actuală, esenţa ei fiind tendinţa spre reforme. Fără legiunile de nemulţumiţi, democraţia s'ar anchiloza, şi din aceasta i s'ar trage moartea: ea nu poate sta in loc.

Incît era firesc ca izbucnirile de revoltă ale lui Ch. Maurras să nu sune în pustiu. Critica pe care o făcea instituţiilor timpului său era făcută să oprească atenţia multora. Relele pe care analiza sa ascuţită le descoperea în structura politică a ţării sale, erau din acelea care nu pot fi trecute cu vederea; păcatele regimului disecate şi—cîteodată—date la iveală de el, erau destul de însemnate pentruca acţiunea lui să nu rămînă aceia a unui singuratic, stearpă şi neluată în samă.

Şi totuşi, in jurul său s'a grupat un număr infim de cetă-

țeni, adunați din diferite colțuri și minați cei mai mulți de interese de castă, de ambiții personale; la apelul său au răspuns prea puțini și nu dintre cei buni. (Vom da o mărturie romînească, imparțială, aceia a d-lui Mihai D. Ralea: „Maurras .. are ca discipoli numai o mînă de studenți, și nu din aceia care obișnuesc să treacă la examene".[1] Să adăogăm la acești studenți cîțiva nobili și preoți, care suspină după vremurile de altădată, „le bon vieux temps"). Cauza acestei izolări e soluția pe care Maurras o dă relelor pe care le discerne în Franța, e leacul pe care-l propune boalei căreia i-a pus cu atîta pătrundere diagnosticul: monarhia absolută „o monarhie tradițională, ereditară, antiparlamentară și descentralizată".

Acelora care au venit spre el căutînd un remediu pentru nemulțumirile lor mărunte, Maurras le-a propus ca vindecare otrava care înspăimîntă de generații pe orice Francez dintre acei neinteresați direct la restaurarea Monarhiei: un rege absolut.

Terapeutica aceasta n'avea șanse de izbîndă: și în adevăr, după 30 de ani de acțiune bogată în talent și muncă, ideile politice ale lui Maurras sînt mai departe ca oricînd de speranța vreunei realizări.

Opera unei vieți întregi se dovedește a fi fost o construcție fragilă, clădită pe nisip; din carton poleit și de un gust atît de dubios încît n'a izbutit să atragă decît cîțiva tineri puțin interesanți.

Dacă însă opera lui constructivă a compromis și adevărul cuprins în critica sa lucidă a regimului democratic, nu-i mai puțin adevărat că paginile în care autorul „Anchetei asupra Monarhiei" diseca fără milă politica republicană, sînt din acelea care impresionează. Dialectica sa a impus contimporanilor—prietini sau adversari—adevăruri a căror evidență nu poate fi contestată și de care trebue ținut samă: atenția publică a fost atrasă asupra unor vicii constituționale remediabile, încît acest vrăjmaș al Republicii e unul dintre cei care i-au adus cele mai mari servicii.

Celace observă în primul rînd Maurras e că Republica democratică nu-i regimul ideal pe care l-au vestit „Uriașii dela 1789". După o sută de ani dela Marea Revoluție ne putem da sama că ea a însemnat o cotitură fatală în viața franceză: dela ea purcede răul de care sufere națiunea și patria. Prin constituția anului VIII s'a dat o astfel de îndrumare evoluției Franței încît s'a putut ajunge la aceste consecințe: „Decăderea, enervarea, și desorganizarea finală a cetățeanului; decăderea, enervarea și desorganizarea finală a Statului";[2] prin codul Napoleon s'a ajuns la un individualism neînfrînat, generator al anarhiei și al dezordinei.

---

1 Mihai D. Ralea, Scrisori din Paris, „Viața Romînească", Ianuar, 1922.
2 Enquête sur la Monarchie, Nouvelle Libr. nationale, 1924, p. 87.

Renan, proclamînd falimentul Revoluției, a scris o pagină care umple de admirație pe teoreticianul de azi al Monarhiei: „Nepăstrînd decît o singură inegalitate, acela a averii; ne lăsînd în picioare decît un uriaș, Statul și 25 milioane de pitici; creînd un centru puternic, Parisul, în mijlocul unui pustiu intelectual, provincia; transformînd toate serviciile noastre sociale în administrații; oprind dezvoltarea coloniilor și închizînd astfel singura eșire prin care statele moderne pot scăpa de problemele socialismului, Revoluția a creat o națiune al cărei viitor e puțin asigurat, o națiune unde bogăția singură are preț, unde noblețea nu poate decît să decadă. Un cod de legi care pare a fi fost făcut pentru un cetățean ideal, născîndu-se copil găsit și murind celibatar; un cod care face totul viager, unde copiii sînt un inconvenient pentru tată, unde orice operă colectivă și perpetuă e interzisă, unde unitățile morale, care sînt cele adevărate, sînt dizolvate la fiece deces, unde omul chibzuit e egoistul care se aranjează pentru a avea cît mai puține datorii posibil, unde proprietatea e concepută, nu ca un lucru moral, dar ca echivalentul unei plăceri totdeauna apreciabilă în bani, un astfel de cod, zic, nu poate naște decît slăbiciune și micime... Cu meschina lor concepție asupra familiei și proprietății, cei care au lichidat atît de trist bancruta Revoluției, în ultimii ani ai secolului XVIII, prepară o lume de pigmei și de revoltați".[1]

Critica aceasta, căreia i s'ar putea răspunde punct cu punct, Maurras și-o însușește în totul, fără să observe că unele din relele constatate de Renan în 1889 au fost remediate în urmă, și fără să știe că celace i se reproșează codului civil se potrivește tot atît de bine și legislației romane care i-a servit drept izvor de inspirație, și pentru care cel ce a scris tirada patetică „Je suis Romain"[2] are o admirație profundă.

Regimul republican, moștenitor al Revoluției, i-a moștenit și păcatele. Păstrînd spiritul și instituțiile, „les grands principes de 1789", Republica a dus la slăbirea Statului prin regimul parlamentar, la ruina cetățeanului prin codul civil.

„Camerile critică cele mai mici hotărîri și cele mai mici tendințe ale guvernului. Acesta își pierde vremea contestînd critica aceasta prealabilă; cu vremea nu mai încearcă, cum ar face-o o ființă sănătoasă, să opună censurilor vane o voință pozitivă. Forțele sale vii sînt absorbite în dialogurile cu opoziția. El confundă necesitatea de a se menținea contra asalturilor acesteia din urmă cu oficiul său de a administra și de a guverna țara. Puțina inteligență și energie practică nelovită de ataxie sau de paralizie este astfel cheltuită în manevre josnice de apărare ministerială. Statul lîncezește. Se disolvă, administrația îi scapă".[3]

---

1 Citat de Maurras, op. cit., p. 12–13.
2 Maurras, La Politique religieuse. Nouvelle libr. nat., 1914, p. 395.
3 Enquête, p. 15

„La démocratie c'est le mal. La démocratie c'est la mort“ !—
clamează cu o patimă mereu înviorată directorul ziarului „l'Action
française“.[1]
Starea de spirit existentă în Franţa dela „Declaraţia dreptu-
lor omului“, e „un adevărat cuib de erori grosolane“.[2] Din spi-
ritul democratic, din instituţiile democratice purced toate relele
de care e bîntuită Franţa: familia, asociaţiile, comuna, provincia,
tot celace face forţa individului au fost şi sînt mereu victimele
acestui rău capital. Greşala cea mare a fost că puterea în Stat
s'a dat pe mîna celor mai puţini apţi a o exercita. „Cu inima
uşoară s'a comis eroarea capitală care e de a deferi masei
chestia pe care o ştie mai puţin dezlega, chestia formei de gu-
vernămînt şi alegerea suveranului“, spune undeva Renan. Şi
Maurras relevă o ciudăţenie a sistemului în vigoare: pe cînd
datorită centralizării nici o iniţiativă, cît de locală şi secundară,
nu poate fi dusă la îndeplinire fără aprobarea Centrului, aceloraşi
oameni care au mînile legate în ce priveşte chestiile de interes
mărunt, lor este încredinţată dezlegarea celor mai complicate
probleme de politică generală. Aceiaşi oameni care refuză ce-
tăţeanului dreptul de a trata chestiile pe care le cunoaşte şi de
a gira interesele care îi sînt mai apropiate, aceiaşi oameni care
refuză alegătorului municipal dreptul de a schimba o fîntînă din
loc sau de a deschide un drum fără permisiunea Statului, acordă,
prin cea mai uimitoare dintre ficţiunile constituţionale, aceluiaşi
cetăţean şi aceluiaşi alegător puterea absolută de a face o ale-
gere chibzuită şi de a emite o părere utilă în chestiile cele mai
depărtate, cele mai profunde şi cele mai spinoase ale politicii
generale: alegătorul acesta, cetăţeanul acesta, a cărui competenţă
era adineaori suspectată în subiecte foarte modeste, e socotit
deodată posedînd luminile celor cinci secţii ale Institutului, fiindcă se
propune acestui cetăţean de a alege între politica radicală şi cea
oportunistă, între cea autoritară şi cea liberală, între socialism
şi capitalism, şi că are dreptul de a orienta prin alegerea sa,
prin votul său, legislaţia, justiţia înaltă, diplomaţia, organizaţia
militară şi navală a întregii ţări“.[3]
Astfel se ajunge la cultul incompetenţii, flagelul democraţiilor,
şi la corolarul său, eroarea de responzabilitate. Mulţimea e inaptă
să discearnă meritele, să descopere realităţile subt masca aparen-
ţelor. Făcînd critica sufragiului universal—cheia de boltă a unei
democraţii—jurisconsultul Courcelle-Seneuil îl compara ingenios
cu o instituţie unde „copiii minori sînt chemaţi să-şi aleagă
tutorele“.
Duşmănia pe care o poartă Maurras democraţiei republi-
cane îl face să vadă în ea cauza tuturor relelor de care sufere
Franţa. Şi pornirea aceasta cîteodată îl face să alunece pe o
pantă nesigură.

1 Enquête, p. 121.
2 Id., p. 120.
3 Id., p. 454.

Astfel, în „Discours préliminaire“ pus în fruntea ultimei e-
diţii din „Enquête sur la Monarchie“ (1924), Republica e făcută
responsabilă de criza natalităţii de care sufere ţara sa: „Ade-
vărata Republică nu făcuse să se nască, sau dacă preferaţi, nu
lăsase să se nască multă lume“.[1] Răspunderea pe care i-o a-
tribue Republicii nu-i întemeiată, căci nu legislaţia ei are vre-o
vină în aceasta: dovadă e faptul că noi, care am adoptat codul
francez, nu suferim de răul acesta şi tot astfel şi celelalte ins-
tituţii copiate după codul Napoleon. Crede d. Maurras că pre-
zenţa unui rege în fruntea statului contribue atît de mult la spo-
rul populaţiei?
Tot astfel, în acelaşi „Discours préliminaire“, Republica e
acuzată de nepregătire pentru războiu, nepregătire care a cos-
tat viaţa a 1.750.000 Francezi căzuţi „sur leur terre mal défen-
due“, din cauza piedicilor puse de parlament înarmărilor. Dar
am putea obiecta că cel puţin tot atît de puţin pregătiţi ne-am
înfăţişat şi noi, care doar sîntem în monarhie—şi cei 800.000
morţi ai noştri la o populaţie de 7.000.000 impresionează mai
mult decît cei 1.750.000 la o populaţie de 40 milioane—şi Italia
şi Anglia caşi Austro-Ungaria. Iar dacă se va găsi vinovat de
aceasta Parlamentul—celace la noi n'ar fi drept, Parlamentul ne-
jucînd nici un rol, mai ales în ce priveşte creditele militare—i
s'ar putea răspunde cu exemplul Rusiei, monarhie absolută după
gustul d-lui Maurras, şi a cărei slăbiciune s'a vădit din primele
zile ale războiului acelora care n'o cunoşteau mai dinainte şi mai
nutreau iluzii.
Şi apoi, la ce au folosit Germaniei pregătirile ei savante?
Dimpotrivă, ele i-au fost fatale: conştiinţa superiorităţii sale mi-
litare a îndemnat-o la războiu şi teama de celace avea să în-
semne victoria ei probabilă a determinat alianţa atîtor popoare
care a înfrînt-o. Dacă Franţa ar fi fost tot atît de puternică cît
şi Germania, nimeni n'ar fi intervenit probabil în favoarea ei:
celelalte puteri ar fi socotit că o luptă între forţe egale nu poate
duce decît la o victorie à la Pyrrus, de pe urma căreia ambii
combatanţi ar fi eşit cu forţele sleite. Şi singură în faţa Ger-
maniei cu cele 70 milioane locuitori ai săi, Franţa cea cu 40 mi-
lioane n'avea prea multe şanse.
Incît s'ar putea spune că nepregătirea aceasta, dacă ne-
pregătire a fost, e o binefacere.
Pentru a compromite ideile şi instituţiile pe care nu le ad-
mite, Maurras a adoptat un sistem despre care nu se poate
spune că-i ingenios: le atribue cu încăpăţînare o origine străină,
depărtată de realităţile franceze şi *deci* duşmane acestora.
Astfel, începînd cu ideile Revoluţiei, ideile elveţiene ale lui
Jean Jacques Rousseau, continuînd cu sistemul parlamentar îm-
prumutat dela Englezi, cu principiile egalitare şi umanitare ale

1 Enquête, p. XXXVII.

jidoviților și ale protestanților robi ai Bibliei anarhice, cu legile laice ale Republicii a treia pe care le declară impuse de către Bismarck cu scopul de a slăbi pe Francezi, „les lois boches" cum le spune Léon Daudet, toate antipatiile sale sînt decretate ca instituții străine; ca un „pendant" la proclamația pretendentului duce d'Orléans „tot ce e național e al nostru", crainicul său Maurras afirmă: „tot ce nu e al nostru (al regaliștilor), e străin", venit de peste hotare „par l'échancrure de Genève et de Coppet".

Intr'o formulă sintetică, autorul „Anchetei" declară: „Nu democrația, liberalismul, spiritul Republicii, al Revoluției și al Reformei n'au nimic latin. Toate acestea, de fapt, își trag originile din pădurile Germaniei"[1].

Deaceia, pentru a-și distruge adversarii „l'Action française" îi va acuza de a face jocul străinilor, le va găsi o indepărtată origine străină, convins că în chipul acesta i-a redus la tăcere; va vorbi dar de Benjamin Constant ca de un „métèque hughenot", de Bergson ca de „un petit juif tarabiscoté", secondat de tumultul injuriilor vulgare ale lui Léon Daudet despre care se poate spune celace Jules de Goncourt afirma despre Louis Veuillot, situîndu-l față de Joseph de Maistre: e lătrătorul ideilor lui Maurras, cum o dovedește mai ales absurda sa carte „Le stupide XIX-ème siècle", caricatură grotescă a unor idei interesante.

Şi vom mai ceti că Republica franceză e guvernată de cele patru state confederate: „Evreii, protestanții, francmazonii și metecii" și de uneltele lor; că afacerea Dreyfus a fost pornită de Englezi pentru a opri cuceririle coloniale franceze, divizînd Franța („precum consilierii reginei Victoria mașinau afacerea Dreyfus pentru a-l opri pe Marchand în Estul Africei, consilierii lui Wilhelm II au provocat mișcarea anticlericală și separatistă pentru a opri efortul diplomaților și al soldaților noștri în nordvestul african");[2] că într'o formulă, „de cînd Franța e în Republică, ea indură întru cîtva suveranitatea străină și chiar dușmană"[3].

Pentru Maurras, spirit unilateral și iubitor al clarității, tot ce e rău în Franța subt regimul actual, sau tot ce i se pare lui rău, se datorește Republicii și democrației; tot ce e bun se datorește trecutului monarhic și principiilor ce-i stăteau la bază.

Căci întocmai ca în dramele romantice, unde frumosul are ca unul din elementele sale componente antiteza, Răului care se întrupează în Republică i se opune Binele care e regimul monarhic, Demonului care e democrația îi răspunde Ingerul care e reacțiunea: „Réaction, d'abord", spunea Henri Vaugeois, fondatorul revistei „l'Action Française" (astăzi gazetă).

Cum observa un critic pătrunzător și binevoitor, Gonzague

1. La Politique religieuse, p. 202.
2. La Politique religieuse, p. 267.
3. Enquête, p. LI.

Truc, discipolii lui Maurras „fac din puterea personală o idee bucolică, ei vor să-i ignoreze viciul intern, lipsa aceasta de măsură și de limită care, cu vremea, o distruge totdeauna".[1]

Precum spre a contempla Republica, Maurras își pune ochelarii cei mai negri, pentru a slăvi virtuțile Monarhiei, el are grijă să acopere pe Rege cu brațe întregi de crini albi și lauri.

Un monarh absolut și ereditar „e în cea mai bună dintre pozițiile pentru a guverna",[2] e capabil să aleagă pe cei destoinici pentru a le încredința posturile cele mai importante, e interesat mai mult ca oricine la prosperitatea poporului său căci de soarta acestuia e legată și aceia a dinastiei sale. Concluzia sa e hotărîtă: „Franța are nevoe de Monarhie; dacă, dintr'un motiv sau altul, ea nu satisface nevoia aceasta, atunci va fi sfîrșitul Franței".[3]

Maurras scria rîndurile acestea acum 25 de ani: Franța tot n'are rege și totuși n'a perit. Dimpotrivă, a eșit învingătoare dintr'un războiu în care cele patru imperii existente la începutul acestui veac au devenit și ele republici, infirmînd observația veche a lui Maurras: „vechea stare de spirit republicană descrește în lumea întreagă. Democrația a căzut în discreditul universal".[4]

D. Maurras s'a dovedit un observator mediocru; e drept că vina e mai mult a spiritului său de sistem, inclinîndu-l a-și lua dorințele drept realități și a le tăgădui pe acestea.

II

Emile Faguet observă undeva că străduințile cugetătorilor veacului al XIX-lea, dela de Bonald la Auguste Comte, de la Joseph de Maistre la Ernest Renan, au toate ca țintă găsirea unei puteri spirituale care să impună puterii temporale, s'o educe și s'o modeleze în sensul scopurilor supreme ale statului și națiunii. Fie că puterea aceasta spirituală e religia, subt diversele ei forme, fie că e morala laică și democratică, nu se poate concepe un Stat fără acest suflu animator.

Era deci firesc ca în Monarhia sa Charles Maurras să instituie o putere spirituală adaptată nevoilor monarhice. Pentru aceasta însă, elevul lui Auguste Comte nu era pus în situația dificilă în care se aflase maestrul său de a plăsmui „de toutes pièces" o religie nouă, ca cea pozitivistă: ci n'avea decît să se adreseze catolicismului care corespunde de minune, pe planul spiritual, instituțiilor monarhice absolutiste de pe planul politic. „Eficacitatea catolicismului și a educației catolice consistă într'o idee a erar-

1. Gonzague Truc, Ch. Maurras et son temps, Bossard, 1917, pag. 44.
2. Enquête, p. LXXXIV.
3. Id., pag. 193.
4. Enquête, Prefața din 1909, p. 24.

hiei, într'o subordonare a individului, în ordinul exterior", notează Thibaudet.[1] Ideile acestea sînt tocmai acelea de la baza edificiului monarhic. Deaceia, autorul „Anthinéii", cel din urmă dintre păgîni cum l-a numit Albert Thibaudet, s'a făcut apologetul catolicismului.

„Oamenii care nu se împăcau asupra punctului de a ști dacă catolicismul e adevărul, au recunoscut că desigur el e binele,[2] proclamă Maurras pentru a explica adesiunea sa de păgîn la o religie de al cărui adevăr lăuntric nu e sigur. Intră în domeniul metafizicei explicația cum o doctrină care nu se bazează pe adevăr poate fi salutară totuși oamenilor; nu ne vom aventura să încercăm o motivare a declarației citate, din prudență: știu că ași fi incapabil, în ce mă privește, să dovedesc susținerea teoreticianului monarhiei.

Precum procedase pe tărîmul politic, opunînd Monarhia republicii, încărcînd cu virtuți prima instituție, copleșind subt povara relelor pe care i le găsea pe cealaltă, tot astfel procedează Maurras pe terenul politicii religioase.

Virtutea supremă pe care autorul „Democrației religioase" o găsește religiei catolice e tocmai celace face obiectul criticii dușmanilor săi: aceia că spiritul catolicismului e foarte depărtat de acela al creștinismului. Luther, biserica răsăriteană, toți dușmanii Romei, își motivau și motivează atacurile împotriva Bisericii romane acuzîndu-o de îndepărtare de la cuvîntul lui Isus, de la spiritul Evangheliei: Reforma n'a vrut să fie altceva decît întoarcerea la Evanghelie, la adevăratul creștinism. Creștin și catolic, pentru mulți, sînt două noțiuni care aproape se contrazic; Jean-Jacques Rousseau declară: „Deveni catolic, rămînînd *totuși* creștin". Faptul era meritoriu și trebuia menționat.

Atacurilor acestora catolicii le-au răspuns totdeauna susținînd neadevărul lor: precum Papa e descendentul Sft-lui Petru, tot astfel Biserica romană e trupul și sufletul lui Christ, și firește, ereticii erau toți cei care nu recunoșteau autoritatea Sft-lui Scaun.

Maurras însă, improvizat apologet al catolicismului, va glorifica celace obișnuit e socotit ca păcatul suprem al Bisericii romane. „Am socotit din totdeauna că catolicismul mîntuise genul uman", declară d-sa, răspunzînd unui prieten. Dar adauga: „dacă ași spune de ce (l-a salvat), d. de Lantivy ar fi probabil jignit".[3]

Cași d. de Lantivy orice catolic credincios avea de ce să se supere: căci Maurras admiră catolicismul fiindcă a salvat omenirea de otrava Bibliei și a monoteismului. Pentru el, „precum autoritatea romană figurează ordinea, Biblia ebraică e piatra pe care e clădită casa dezordinei".[4]

1. „Les idées de Ch. Maurras", N. R. F., 1920, p. 118.
2. Pol. relig. p. 109.
3. La Politique religieuse, p. 23.
4. Thibaudet, op. cit., p. 96

Grație catolicismului, Franța a fost salvată timp de veacuri de doctrina primejdioasă a Evangheliei, de învățăturile anarhice a „patru jidovi obscuri" (evangheliștii). Biserica ne învață să nu dăm ascultare îndemnurilor la războiu civil pe care le seamănă Biblia: Sf. Luca se bucura fiindcă „Domnul a înjosit pe puternicii pămîntului", fiindcă a exaltat pe cei mai umili, „fiind că „a copleșit cu bunuri pe cei flămînzi", și „i-a gonit pe cei bogați cu mînile goale". Tot astfel, Sf. Mateiu, în „Predica de pe Munte", dă cuvintele acestea ale lui Cristos: „Nu numiți pe nimeni stăpînul vostru, căci n'aveți decît un stăpîn și el locuește în cer".[1]

Și Maurras adauga: „Din fericire, biserica, vechea biserică catolică și apostolică a Romei, vestește pe credinciosul său că n'are nimic de scos din astfel de texte împotriva autorității părinților, nici împotriva stăpînilor cetății umane".[2]

Meritul Bisericii e deci acela că ne-a învățat să nu ascultăm de Evanghelie. Și acesta e păcatul protestant: întorcîndu-se la spiritul Bibliei, Luther a deslănțuit asupra Europei barbaria. Protestantismul a însemnat „cel mai desăvîrșit dintre regresele spiritului uman".[3] „Cultul rușinos al lui Calvin", punînd principiul liberului examen a provocat toată ideologia funestă care a dus la Marea Revoluție, la regimul democratic, etc.

Că în adevăr Reforma a promovat individualismul, deci spiritul democratic, egalitar, cu toate consecințele sale, e incontestabil: Max Weber a arătat cum structura societății noastre contemporane e opera protestantismului. D. H Bois, decan al Facultății protestante de teologie din Montpellier, într'o conferință intitulată „Democrația și Evanghelia", revendica pentru religia căreia îi aparține onoarea de a fi pus principiul individualismului, interpretînd just sensul doctrinei creștine: „Creștinismul e un mare principiu de liberare individuală... Christos a arătat valoarea incomparabilă a omului ca om.. Valoarea incomensurabilă a sufletului individual e una din ideile centrale ale lui Isus, și unul din elementele permanente ale moștenirii pe care lumea modernă a primit-o de la el. Stăruința aceasta asupra valoarei intrinseci a sufletului omenesc ca atare e marele serviciu pe care l-a adus creștinismul istoriei libertății"[4] (In acelaș sens v. E. Troeltsch, Bedeutung v. Protestantismus f. d. Entstehung d. modernen Welt, Oldenbourg, 1906).

Sensul acesta al Evangheliei n'a apărut popoarelor decît după învățăturile Reformei: catolicismul dădea cu totul altă interpretare textului sacru, îndruma cu totul în altă direcție aspirațiile maselor. Și Maurras proclamînd aceasta, face elogiul Romei, blestemă opera lui Luther și Calvin.

1. Une campagne royaliste au „Figaro", p. 507.
2. Idem.
3. Politique religieuse, p. 212.
4. Les démocraties modernes, Ed. Flammarion, 1921, p. 85.

Apărarea pe care o face autorul „Politicei religioase", spiritului catolic, a nemulțumit în primul rînd pe catolicii înșiși, pe aceia dintre cei destul de credincioși pentru a nu se lăsa atrași de politica lui. I s'a obiectat că laudele lui sînt tot atît de jignitoare cași atacurile protestante, ca unele ce susțin aceleași lucruri, atăcînd Biblia se dărîmă fundamentul creștinismului, Evanghelia: o apă otrăvită la izvor, rămîne otrăvită în tot cursul ei. A vedea în creștinismul ei inițial „o lepră semită", a regreta împrejurarea că împărații păgîni ai Romei n'au luat măsuri pentru distrugerea ei, înseamnă a te erija în dușman al Bisericii, nu în apologet al ei. Paul Claudel vorbind despre atitudinea aceasta a unui tînăr discipol al lui Maurras, Henri de Montherlant, care se proclama catolic dar nu creștin, protesta nu de mult împotriva ei: „Nici un catolic nu poate accepta omagiul acesta insultător și derisoriu. Orice catolic știe că Biserica e singura formă autentică și perfectă a voinții lui Christ".

Păcatul cel mare al protestanților, după Maurras, este de a fi preferat scrisul „a patru jidovi obscuri" operei seculare a papilor, episcopilor, conciliilor și doctorilor în teologie, de a se fi depărtat de Roma pentru a se apropia de Ierusalim, de a se fi „semitizat": „nu doresc compatrioților mei soarta intelectuală a Germanului sau Englezului, a căror întreagă cultură dela limbă până la poezie, e infectată, de trei veacuri, cu ebraisme desonorante".[1]

Atacurilor sale îndărătnice împotriva protestantismului, li se răspundea stăruitor invocînd un singur argument: progresul evident al popoarelor protestante (Englezii, Germanii, Olandezii, nordicii) și declinul tot atît de evident al celor rămase catolice (Spania, Italia, Franța). „De la Reformă care ar marca principiul de decadență politică a Europei, faptele nu par să meargă pe calea pe care au crezut c'o discern autorii „Politicii pozitive" (Auguste Comte) și a „Politicii religioase" (Ch. Maurras), observă obiectiv Thibaudet.[2]

Maurras însă nu se dă bătut: cu o desinvoltură care-i este familiară, dă o explicație fantezistă. Progresele Angliei și ale Prusiei se datoresc faptului că ele au adoptat principiile Romei și Franței catolice; iar decadența țărilor catolice se explică, invers, prin infiltrarea ideilor protestante, a ideilor elvețiene creînd „confuza atmosferă a Norilor[3] juridico-metafizico-politcomorale pe care le-au acumulat sec. al XVIII-lea și XIX-lea".[4]

Dușmană a protestantismului Biserica romană e adversarul hotărît al ideilor născute din Reformă, a tuturor instituțiilor Franței contimporane. Ea este deci aliata firească a lui Maurras,

1. Politique religieuse, p. 392.
2. Thibaudet, op. cit., p. 112.
3. Aluzie la celace înțelegea și Aristofan prin aceasta.
4. „L'Action française et la relig. catholique, p. 147.

în lupta pentru intronarea regalității, care va duce la prosperitatea Bisericii ca una ce este cel mai prețios auxiliar al puterii monarhice.

III

Intrebarea care se pune este: e posibilă restaurația pentru care militează Maurras de peste un sfert de veac? Pentru oricine afară de grupul restrîns al „Cameloților Regelui", răspunsul e hotărît: nu! Totuși, Maurras crede contrarul: cu toate deziluziile suferite în atîtea rînduri, intronarea aceluia care pe atunci era tînăr iar azi e un om de 60 de ani, a ducelui d'Orléans, i se pare apropiată. Doctrinarul monarhiei așteaptă mereu prilejul „d'un coup de force" care să-l aducă pe tron pe Philippe VIII.

Situația e prea clară pentruca Maurras să nu-și dea sama că nu prin voturile poporului, nu prin aclamațiile majorității se va înfăptui restaurația aceasta: diferitele alegeri i-au dovedit că gruparea sa nu reprezintă nimic pentru masele electorale (în actualul parlament francez, regaliștii grupați în jurul lui n'au isbutit să cucerească vre-un mandat). Deaceia speranța sa e într'o lovitură a unei minorități hotărite; faptul odată împlinit poporul nu se va mai opune. „Dacă i-ai pune în fața faptului împlinit, el (poporul) nu s'ar mișca și ar fi mai curînd mulțumit", credea Jules Lamaître, și părerea aceasta o împărtășește și Maurras.

Decît, nimic mai contestabil. Dacă e ceva care, astăzi, ar putea ridica mulțimea cea mare, într'un consens spontan și aproape unanim, pe baricade, care ar provoca o revoltă generală, a tuturor claselor, atunci aceasta e primejdia revenirii unui Rege: „un rege ar fi astăzi insuportabil", constată just Gonzague Truc.[1]

Și aceasta fiindcă—orice ar spune d. Maurras și elevii săi,—monarhia e urîtă în Franța. Nimic mai inexact decît afirmația unui corespondent al Autorului Anchetei despre Monarhie, „la France est poignardée", Franța e dornică de un regim aspru: dimpotrivă, urmașul celor dela 1789 urăște despotismul, încît regimul democratic e singurul admisibil, democrația imaterializînd despotismul, după fericita definiție a lui Tocqueville.

Că regalitatea e rău privită de Francezi, o recunoaște un partizan al d-lui Maurras, d. Louis Latzarus, care a candidat la alegerile din 1924 pe o listă „d'Action française": „Un rege, pentru comunul Francezilor, e un om care face celace vrea și nu dă socoteală nimănui".[2]

Și cum credința aceasta e întemeiată pe însăși doctrina lui

1. G. Truc, op. cit., p. 44.
2. L. Latzarus, „La France veut-elle un roi? Ed. du Siècle, 1925, p. 113.

Maurras, care cere „instituirea unei Monarhii tradiţionale, ereditare, antiparlamentare", se cerea prea multă naivitate pentru a crede în pasivitatea unui popor surprins printr'o restaurare pe care o respinge în totul.

Neînsemnatul număr de sufragii pe care le recoltează gruparea sa la diferitele alegeri, e o dovadă că propaganda sa n'a prins, deşi stăruitoare şi îndelungată.

Nu pentrucă i-ar lipsi puterea de convingere, talentul de a susţinea o cauză, ci pentrucă e din cele iremediabil pierdute.

Maurras n'a ţinut sama de un amănunt, destul de important, credem şi noi: acela că „Monarhia, în Franţa, e moartă".

Şi n'a înţeles adevărul lui La Palisse: Quand on est mort, c'est pour longtemps.

Manuel Menicovici

Cronica externă

Către o politică europeană

II

Problema securităţii

Noile încercări de organizare pacifică dau acestei preocupări un caracter permanent. Odinioară, utopii rare cărora evenimentele zilnice le dădeau dezminţiri incontestabile; apoi tresăriri romantice care se risipeau în faţa oricăror violenţe, au devenit astăzi element de propagandă electorală. Masele alegătoare au incorporat această nădejde şi au început să-i închine ambiţiile şovine. Virtutea educativă a operei dela Geneva se sprijină pe un presentiment popular şi se întinde, peste frontiere, pânăla democraţiile cele mai crude.

Guvernele au misiune dublă: să organizeze pacea pe baza unei colaborări economice şi prin propăşirea democraţiilor şi să grupeze forţele europene împrejurul unor tradiţii comune în scopul apărării contra asaltului din Pacific. Evenimentele le ajută căci ţările din Europa îşi ridică mentalitatea populară către un nivel comun. Democraţiile birue peste tot şi, chiar în ţările unde o guvernare conservatoare dă impresia unui regim reacţionar, opoziţia impozantă a elementelor înaintate asigură un echilibru satisfăcător. In structura însăşi a societăţii actuale stă o decizie fermă care nu poate fi interzisă decît cu un preţ capital. Consolidarea democraţiilor naţionale este zilnic confirmată. Ea constitue posibilitatea fundamentală a unei politici europene, fiind continuu stimulată de interdependenţa economică şi de redeşteptarea vechilor continente. Este aici o tendinţă, un izvor care trebuesc canalizate către o încredere reciprocă. Iată prima misiune a Societăţii Naţiunilor.

Organism viu şi sensibil la toate aspiraţiile vieţii europene, el poate da, printr'o ameliorare nesfîrşită, o capacitate dinamică textului contractelor originare. In această formulă, să nu se vadă o concepţie anarhică. Nu este vorba de desfiinţarea oricăror baze de drept, a oricărei stabilităţi internaţionale. Dimpotrivă, respectul însăşi al tratatelor poate asigura evoluţia aplicării lor; dar chiar acest respect solicită o justificare progresivă in raport cu mentalitatea actuală. Necesitatea creiază interpretări nouă ale vechilor prescripţii de drept: este singura condiţie a conservării textului. Inutilitatea uşura puterea de aplicaţie a unei dispoziţii: este singura condiţie a salvării restului. Facultatea inovării, pe care o au instanţele superioare în materie de drept intern, poate fi transferată Societăţii Naţiunilor în aprecierea textelor internaţionale. Ea este comandată de nevoile unei vieţi mobile şi complexe la cele dintâiu; de ce să nu fie legitimată de aceleaşi cauze la cea din urmă? Şi una şi alta respectă principiile fundamentale. Astfel ambele devin auguste. Articolul 19 al pactului, conceput în termeni largi, este o bază suficientă în materie legală. Condiţiile deciziilor, dependenţa membrilor, sistemul de votare sînt singurele obstacole.

Doctrina nu este dealtfel nici nouă. Fundată la Spa de d. Millerand, a fost neîntrerupt practicată până la Londra unde şi-a găsit cea mai vastă aplicare. Ce sînt toate conferinţele şi acordurile aliate decît tot atîtea *novaţiuni* operate pe tratatul din Versailles? Dar ce înseamnează reînvierea sau liberarea atîtor naţiuni, decît respectarea strictă a textului tratatelor inspirată din principiile de incontestabilă justiţie? Iată cele două limite ale doctrinei. Ele sînt cei doi poli ai existenţei. Formula este copiată de pe viaţă.

Doctrina statică a interpretării restrictive este supusă la capriciile întîmplării sau la arbitrariul răzvrătirilor. Ea poate fi biruită de chiar orgoliul său prin extravaganţele forţei pe care le solicită. Jocul sancţiunii nu poate salva totdeauna o dispoziţie legală care nu se înoadă cu realitatea. Sancţiunea se subţiază pânăla istovire printr'o continuă aplicare. O forţă fără prestigiu este o calamitate astăzi caşi pe vremea cînd Romanii au inventat formula consensului unanim. Revoltaţi împotriva unui sistem care acorda violenţii un rang primordial, nu putem accepta actualmente acelaşi criteriu, oricare i-ar fi noua eleganţă. Ar fi să înjosim biruinţa, să umilim istoria. Nu numai pentru noi este bună această doctrină, care îşi găseşte izvorul în viaţa democratică, dar ea este un comandament uman al cărui respect trebue impus chiar dacă ar încerca să reînvieze în cercul învinşilor vechiul sentiment de dominaţie. Să tindem către apropierea popoarelor pe o bază pacifică este în adevăr o nobilă năzuinţă şi o politică nouă.

Până acuma, se cunoşteau *diviziuni colective* făcute subt auspiciile războiului. Fundate pe agresiune sau pe teamă, ele hipertrofiau psihologia populară sau o consternau şi dădeau frontierelor semnificaţia unor concentrări naţionale. Alianţele sau înţelegerile erau formele masive ale duşmăniilor politice. Singurul lor scop era organizarea eficace a războiului. Dorinţi nelegitime de expansiune sau nedreptăţi istorice le stimulau fără preget. Nu exista nicăeri un sistem şi o instituţie de înţelegere internaţională din care să crească o speranţă pacifică alături de o ameninţare.

Curtea dela Haga era închisă în limitele unei competinţe juridice şi, fără putere politică, nu se putea adapta nevoilor caracteristice fiecărui conflict. Ea era afectată de o adevarată caducitate, care, in principiu, nu poate fi înlăturată decît de iniţiativa jurisdicţiei însăşi. O lege este neconfenit ameliorată de organele care o aplică şi foarte des improspătată de puterea legiuitoare. De ce dispoziţiile juridice organizate la Versailles să nu poată fi adaptate noilor condiţii pentru a fi astfel salvate de caducitate? De ce să nu se acorde Societăţii Naţiunilor această facultate, asigurîndu-i-se astfel existenţa şi sporindu-i-se autoritatea? Aceasta ar fi o metodă de organizare pacifică în care naţiunile ar vedea un alt recurs decit cel la forţă.

Protocolul dela Geneva a născut din o asemenea inspiraţie şi tindea la gruparea unanimă a statelor europene. Ceiace trebuia înlăturat, mai ales, era vechiul sistem de alianţe exclusive. Continentul european nu trebuia împărţit în tabere duşmane; trebuia înlăturată concurenţa şovină care rezultă iremediabil din această opoziţie. Pactele regionale au fost la început criticate subt cuvînt că ascund germenii duşmăniilor. Se vedea în ele refacerea foastelor grupuri şi erau suspectate ca nişte obstacole la realizarea sinceră a pactului. Dar raţiunea lor însăşi, izvorîtă din reacţiunea contra vechilor sisteme, dispoziţia geografică şi diversitatea condiţiilor economice ale ţărilor care le compun au îngăduit convingerea că ele sînt conforme cu substanţa pactului şi constitue un material pentru structura acestuia. Deacela au fost consacrate şi rămîn considerate ca un prim pas, făcut subt protecţia Societăţii Naţiunilor, în opera de educaţie europeană. Multiplicate fără piedică şi întreţesute, ele vor putea ajunge la un organism unic. Iată o metodă inductivă de a reconstitui pactul. Polonia şi Cehoslovacia au dat deja exemplul apropiindu-se amical, după o mulţime de dificultăţi politice, prin ajutorul Micei Antante şi intermediul Romîniei.

Ţara noastră ar fi putut, desigur, servi mai activ şi mai fecund la această întreprindere de apropiere europeană, dacă n'ar fi fost condusă spre o atitudine de anchilozare naţionalistă. Şi ar fi tras de acolo, în afară de avantagii palpabile, şi o mai bună situaţie internaţională.

Protocolul dela Geneva a devenit un model pentru instituirea noilor pacte regionale. El este un fel de declaraţie de principii, de constituţie, în care pactele regionale găsesc normele şi limita-

Acestea devin un fel de legi şi regulamente făcute în realizarea practică, în aplicarea pactului. Aşa trebuesc înţelese existenţa şi legătura lor. In aceste condiţii se lucrează astăzi la organizarea pactului de securitate occidentală.

Intinderea protocolului caşi riscurile nenumărate ale complicaţiilor eventuale depăşeau poate tendinţa pacifică a mentalităţii actuale. Simţul răspunderii, în unele părţi, ar fi fost copleşit de gravitatea unei misiuni de care nu se legau nici interese directe, nici sentimente puternice. Anglia, mai ales, trebuind să garanteze materialmente respectarea protocolului, refuza să-şi asume o sarcină considerabilă şi permanentă. Această obligaţie era stînjenită de reacţiunea populară, care nu vrea să-şi lege viaţa de prea multe întîmplări şi era contrazisă de convingerea sferelor conducătoare că o ameliorare a relaţiilor orientale nu este pentru Germania o imposibilitate. Poate că este tot atît de adevărat că s'ar fi exagerat facultăţile pedagogice ale maselor vrînd să li se impună dintr'odată şi pe deantregul o operă nouă. Cînd era vorba să se transforme într'o obligaţie şi o garanţie reală, protocolul dela Geneva ar fi pierdut în eficacitate ceiace avea mai mult în întindere. Păstrîndu-i-se caracterul normativ, el poate naşte şi îmbrăţişa pactele regionale. Şi dacă pactul occidental îi va fi o primă aplicare, efectivă şi limitată, el va stimula multiplicarea acestuia garantîndu-i existenţa şi mărindu-i puterea.

Mica Antantă va unifica desigur tratatele sale particulare şi le va adapta la dispoziţiile pactului occidental tinzînd astfel către o fuziune generală într'un pact european. Deocamdată însă, trebue recunoscut Societăţii Naţiunilor dreptul de iniţiativă şi de intervenţie, atribuind mai întâiu organizaţiei sale însăşi mai multă supleţe şi un caracter mai dinamic. Legată strict de toate condiţiile literale ale tratatului din Versailles, Societatea Naţiunilor se veşteşte sigur şi va deveni o manifestare emfatică a unui regim perimat. Din contra, acordîndu-i-se prerogativele reale ale unei jurisdicţii supreme, Societatea Naţiunilor va răsplăti speranţele într'o justiţie internaţională sau exigenţele unui patriotism pacific.

Elaborarea pactului occidental este solicitată de factori numeroşi.

1) In mod general *spiritul european* cerea, pentru conservarea sa însăşi, gruparea forţelor europene în faţa revendicărilor asiatice şi a amestecului rusesc în politica de răzvrătire din Pacific. Unite prin tratatul de la Rapallo şi ostile Occidentului, Rusia şi Germania constituiau un pericol şi cea mai adîncă slăbiciune europeană. Atrase apoi, prin politica lor asiatică, şi prin acordurile cu Japonia, în axa Pacificului, aceste două mari puteri periclitau rezistenţa noului continent şi încurajau alarma în Asia şi Africa. Rusia singură se depărtează de spiritul european prin forma actuală a statului, prin principiile esenţiale de organizare

socială şi, poate, şi prin faza actuală a evoluţiei sale etnice. Psihologia sa caracteristică îngădue poporului rusesc mai uşor o apropiere de mentalitatea asiatică decît contopirea cu aspiraţiile occidentale fundate pe alte tradiţii şi altă organizaţie. Germania însă poate fi atrasă în orbita occidentală pe care, în parte, o constitue şi de care s'a deslipit pe o cale artificială, apropiindu-şi în aparenţă scopuri duşmane. Fiindcă lipsa coloniilor nu justifică pe deaîntregul ostilitatea la politica europeană, după cum posesia lor nu formează elementul fundamental al spiritului european. Germania, caşi Franţa sau Anglia, şi-a aşezat civilizaţiile pe aceleaşi tradiţii greco-romane, şi-a organizat libertăţile politice printr'o concurenţă comună şi din inspiraţii reciproce şi şi-a cules de pe ţărmurile aceloraşi mări ambiţiile de expansiune colonială.

In locul duşmăniei franco-germane, pe care n'o pot explica în întregime decît capriciile istoriei, spiritul de conservare al Europei are nevoe de linişte în atmosfera Rhinului. Acolo este poate cea mai puternică pîrghie a vieţii europene.

2) Pentru Franţa, pactul de securitate este o condiţie vitală. Vorbim, bine înţeles, de un pact real în care obligaţiile active să fie garantate de sancţiuni automatice. Asigurarea frontierei orientale este elementul esenţial al politicii franceze actuale; respectul celorlalte graniţe din Europa este un mijloc pentru cel dintâiu şi, evident, o condiţie a năzuinţilor de pace de care Franţa este atît de legată. Pusă în faţa unei alegeri, Franţa nu poate şovăi între garanţiile fragmentare şi precare oferite de deosebitele pacte şi garanţia masivă acordată de Anglia pentru graniţa sa răsăriteană. Singura sa grijă este să o fortifice, dacă se poate, cu armura celorlalte, eliminînd totdeodată existenţa teoretică a unui pretext de război. Franţa, desigur, vede în afirmarea zilnică a existenţei intangibile a tratatelor o metodă rodnică de asanare pacifică. Cu spiritul său juridic şi cu buna sa credinţă, ea poate cere unui text virtuţi care îi depăşesc şi întinderea şi existenţa. Dar nu-şi poate lega soarta de situaţii criticabile, a căror fragilitate nu poate fi îmbunătăţită de oricîtă prietinie.

Tendinţa actuală a Franţei este să atribue pactului o extindere europeană prin adăogirea unor pacte de arbitraj care să oblige Germania faţă de vecinele ei de pretutindeni la respectul statului-quo teritorial. Este desigur, pentru faza de astăzi a politicii de pace, o formă ideală care ar reconstitui aproape protocolul dela Geneva, împuternicindu-i garanţia în detrimentul facturii unitare. Pentru Franţa ar fi poate un progres; pentru ideia de pace însă, o diminuare fiindcă s'ar confirma autoritatea pactelor regionale care pot constitui piedici în organizarea unitară a politicii europene. Răspunderea nu este a Franţei: ea este legată de voinţa Angliei.

3) Anglia îşi dă samă că în fapt deţine rolul de arbitru

în Europa. Mijloacele sale economice considerabile, puterea navală și aeriană, forța sa colonială cași poziția politică în afară de controversele zilnice ale vieții continentale îi dau primul rang în ierarhia europeană. Dificultățile lăuntrice, hrănite de problema șomajului și de veleitățile autonome ale imperiului colonial, reclamă, cu orice preț, liniștea Europei. Astfel Anglia ar putea avea o clientelă regulată și posibilitatea de a se ocupa liberă de autoritatea sa în celelalte continente. Problema securității este pentru ea, mai ales, o problemă economică, în care, apoi, din punct de vedere politic, urmărește stabilirea unui echilibru între Franța și Germania. Dezinteresată, în ceiace privește obligațiile particulare, fiindcă nu a iscălit tratate cu micile țări europene, Anglia are vederea mai limpede asupra diferendelor create de tratatul din Versailles. Ipoteza unor rectificări parțiale înspre granițile răsăritene ale Germaniei este plauzibilă pentru conducătorii Angliei și recursul în fața Societății Națiunilor pe baza art. 19 din pact este pentru ei o metodă abordabilă.

Societatea Națiunilor își poate exercita prerogativa esențială atribuită de acest articol oriunde; acțiunea sa însă, tinzînd la modificări teritoriale, este paralizată numai în domeniul frontierelor de lîngă Rhin. Libertatea aceasta acordată Germaniei nu poate constitui o piedică în executarea tratatelor și nici un pretext pentru eludarea pactului rhenan. Procedura pacifică înaintea Societății Națiunilor, inspirată și condusă de dispozițiile însăși ale tratatului, îi este deschisă. Orice interpretare deosebită ar fi falșă și teama manifestată în unele cercuri se baza mai mult pe lipsa de credință în cuvintul Germaniei decît pe condițiile proectului de pact occidental.

Scrisoarea d-lui Austen Chamberlain către d. Aristide Briand cu data de 8 Iunie 1925 (piesa No. 8 din „le livre bleu") limpezește această dublă chestie. Devenită membră a Societății Națiunilor, Germania poate folosi toate drepturile acordate de către pactul Societății (vezi secția VI din răspunsul guvernului francez). Articolul 19 îi este deschis însă «il serait manifestement inique que le pacte rhénan proposé pût, dans une circonstance quelconque, jouer en faveur d'une Puissance signataire qui aurait enfreint les obligations résultant des traités conclus par elle».

4) Memorandul german remis d-lui Herriot la 9 Februar 1925 este desigur una din cele mai importante manifestații politice ale guvernului de la Berlin. Oferind garanția unui pact occidental, Germania se alătură la politica pacifică a Franței. Această garanție restrînsă are, în afară de cusurul tocmai al limitei, avantajul de a pune problemele europene subt o formă mai precisă. Pentru Germania, desigur, această nouă politică este deasemenea o cale spre liberarea de constringerile aliate și un mijloc care să-i permită o atitudine mai suplă în fața Societății Națiunilor. Ea vrea să reintre în cercul puterilor europene și să colaboreze la destinele Europei.

Ipotezele unor rele credinți sau ale subtilităților diabolice nu au ce căuta în această cronică. Odată admise, ele ar face zădarnică orice discuție: pactul, tratatele și toată activitatea guvernelor ar fi glume sinistre. Noi ne mărginim să discutăm aceste probleme în cadrul realităților, și să le interpretăm ca atare. Deaceia presupunem chiar că exagerările din ultimul răspuns al guvernului Luther au să dispară și că proectul franco-englez, ușor amendat, va căpăta consacrarea definitivă.

Germania va putea părăsi clauzele străine unei stricte garanții a securității. E de prisos să repeți, subt formă prea afirmativă, eventualitățile legitime indicate de alte contracte. Dezarmarea și reparațiile sînt probleme distincte. Ele ar adăuga numai prevențiile în jurul bunăvoinței necesare alcătuirii pactului occidental.

Franța va înțelege că opinia engleză pretinde să-și păstreze libertatea față de conflictele posibile în alte părți ale Europei, dar primește răspunderea frontierei cu Germania. Amicițiile sale cași securitatea generală sînt perfect compatibile cu condițiile limitate ale pactului occidental ocrotit de Societatea Națiunilor.

Anglia nu se poate sustrage rolului precumpănitor pe care i-l atribue istoria. Actuala ei hegemonie este incontestabilă. Politica de pace cași de conservare europeană, trebue pusă subt scutul englez.

Tratativele în curs precum și apropiata conferință ne vor arăta tributul fiecărei țări la opera de înțelegere europeană.

Paris, August, 1925.

Const. I. Vișoianu

Recenzii

Herbert Spencer, *Individul împotriva statului,* traducere din limba engleză de I. Olimpiu Stefanovici-Svensk, Bucureşti, 1924, „Cultura Naţională".

Acum treizeci de ani tradusese Maiorescu un articol-prefaţă a lui Spencer *în contra socialismului.* O serie de alte articole, cu aceiaşi intenţie, adunase Spencer subt titlul: *Individul contra statului.* D. I. Olimpiu Stefanovici-Svensk a tradus această colecţie în romîneşte, şi „Cultura Naţională" a editat-o frumos. Dacă las la o parte arhaisme de prisos, cum e *obîrşie* în loc de origine; şi un altul, care-i mai grav: *oprelişte* în loc de piedică, textul d-lui Stefanovici este drept romînesc şi clar cît se poate. Nu înţeleg de ce d. Stefanovici n'a luat sama că *obîrşie,* dar mai ales *oprelişte,* pătează foarte urît simplicitatea egală şi cuminte cu care e scrisă această traducere. Ce rost are presărarea a două-trei bucăţele de limbă veche în romîneasca normală, potrivită unei scrieri politice actuale?

De articolele acele ale lui Spencer s'a vorbit mult pe vremea cînd s'au publicat. Dar curînd s'a cam uitat, mi se pare, de dînsele. In cei patruzeci de ani de pace, burghezia a cochetat cu socialismul. Era elegant să proclami că-l „înţelegi", şi că—viitorul e al lui. In cărţi, broşuri şi discursuri, etatizarea funcţiona ca postulat teoretic prestigios. Au venit pe urmă dictaturile din vremea războiului, şi elegantul etatism din broşuri a fost silit să facă puţină probă practică. Guvernele burgheze au vrut să regulamenteze comerţul, în contra legii fundamentale a cererii şi ofertei. Rezultatele au fost slabe sau deplorabile: forma politică şi socială contrazicea prea violent realităţile economice, şi negreşit acestea din urmă au fost mai tari. Statele burgheze au rămas serios bolnave pe urma acestor osteneli de a schimba esenţa structurii lor economice. In aceste împrejurări, articolele lui Spencer se fac din nou interesante. Un interes încă mai mare le dă lupta din ce în ce mai gravă a burgheziei cu socialismul extrem. Este amuzant de văzut cum, astăzi social-democratul Kautsky strigă contra „etatismului" bolşevic, cam în acelaşi ton în care, acum jumătate de veac, striga Spencer contra „socialismului".

Ca filozof ce era, Spencer la lucrurile de departe. Există, zice el, două forme de cooperaţie socială: este cooperaţie silită şi cooperaţie voluntară. Cooperaţia silită se găseşte la baza regimului militar; cea voluntară e caracteristică regimului industrial. Doctrina coo-

peraţiei silite este cea conservatoare; a celei voluntare, liberalismul. Şi numaidecît Spencer observă că regimul militar şi spiritul conservator sînt specifice ţinuturilor, respectiv ţărilor rurale; pe cînd regimul industrial şi liberalismul sînt orăşăneşti. Ideile acestea nu sînt nouă pentru acei ce cunosc cît de cît gîndirea engleză din secolul XIX. De pildă în *Istoria civilizaţiei engleze,* carte vestită pe vremuri, Buckle spunea aproape întocmai ce spune Spencer.

Ceşi Buckle, Spencer e liberal, şi urăşte colaborarea silnică. Maximum de mişcare liberă pentru individ este binele cel mare. De sigur libertatea lasă pe individ la voia întîmplării, şi întîmplările pot fi foarte rele. Dar o întîmplare cît de rea subt regimul liberal este preferabilă foloaselor cu care vrea să se laude regimul colaborării silite. Silnicia părintească a statului are şi păcatul de a se pune împotriva naturii; fiindcă falşifică lupta pentru viaţă făcînd, prin aşa numita ajutorare socială, pe cei buni şi vrednici să se jertfească pentru cei răi şi nevrednici. Spencer se miră şi se supără că liberalii, după ce au luat puterea, au uitat liberalismul, au adoptat în totul metode conservatoare şi aduc legi după legi prin care statul se amestecă tot mai obraznic în trebile individului. Invăţătură cu sila, ajutarea săracilor cu sila; apărarea lucrătorilor contra accidentelor şi ajutor la caz de boală cu sila,—Spencer le înşiră pe toate pentru a se scandaliza şi indigna cu deamăruntul. Mirarea şi supărarea lui sînt naive până aproape să pară comice. Filozoful evoluţionismului perde din vedere că strigătul după libertate este de cînd lumea o armă elementară a partidelor de opoziţie; nici nu se gîndeşte că această *evoluare* a „liberalismului" de eri în „conservatism" de astăzi ar putea fi impusă de însăşi dezvoltarea economiei capitaliste. Intervenţia statului înăuntru şi regimul protecţionist în afară au fost necesităţi de adaptare ale capitalismului. Lui îi trebuiau lucrători anume educaţi şi anume îngrijiţi, şi-i trebuia să domine pe cît se poate piaţa interioară, să lupte cît mai bine cu pieţele externe. Doar nu din exces umanitar, cum crede Spencer, ci pentru trebuinţele lui vitale se amestecă statul capitalist în educaţie, caută să reducă la minimum analfabetismul şi îngrijeşte de sănătatea lucrătorilor. Dar acestea sînt astăzi idei curente... Spencer se imobilizase în consecvenţa naivă a omului de teorie, care nu înţelege şi nu iartă ştirbirea programelor fixate în teorie—odată pentru totdeauna! Totuşi cartea lui interesează astăzi, în vremile de etatism acut prin care trec şi burghezii şi comuniştii. Teoria liberală, expusă de Spencer cu simplicitate cărturărească, ne va ajuta poate să evaluăm mai exact elasticitatea formelor capitaliste, să vedem mai clar care din inconsecvenţele şi contrazicerile practice ale burgheziei ar putea da roade viabile, care nu.

Despre faimosul individualism englez, şi germanic în general, e bine să ne amintim că istoricii romantici şi naţionaliştii de la începutul secolului XIX au fost acei care au aruncat formula pe piaţa literară. Această dogmă etnopsihologică, banalizată prin literatura patriotică a ţărilor respective, a trebuit cu vremea să ajungă suspectă prin însăşi simplicitatea ei. Istoria şi etnografia, liberate din feşele romantismului, trebuiau să-şi dea samă de complexitatea problemei aşa numitului caracter al popoarelor. Cel puţin era cu nepuţinţă să nu se observe spiritul gregar şi capacitatea de supunere către normele de stat şi cele sociale, care disting aceleaşi societăţi germanice cu atitea zel invocate pentru individualismul lor neînfrînat. La această constatare literaţii nemţi răspund cu celebra „libertate interioară",—o banalitate germană de care Latinii şi Slavii vor zîmbi, probabil, totdeauna. Cred că tocmai acel spirit gregar explică de ce anarhisme diverse şi pompoase apar tocmai la Nemţi, la Stirner, la Schopenhauer, la Nietzsche. Tot aşa la Englezi dandysmul, silinţa de a speria (*bluff* însemnează, la origine, *grosolan!*) lumea prin mutră, purtări şi idei ciudate, este un fenomen de contrast, paralel anarhismului filozofic nemţesc.

In masa popoarelor germanice simțul ridicolului e obtuz. Din contra, Latinii urmăresc până și cele mai ușoare diformități estetice sau intelectuale; ei nu stimează cît de puțin originalitatea caraghioasă. Asta nu insamnă că in privința estetică și intelectuală Latinii sînt mai puțin diferențiați decît Germanii, nici că inițiativa individuală a celor d'intăiu e mai slabă decît a celor din urmă. Iar descentralizarea politică și economică, gruparea in turme mici, cum sînt sectele religioase, cluburile și *Vereinurile* nu sînt nicidecum simptome de individualism îndîrjit.

Cetitorului de astăzi cu interese pur teoretice îndrăznesc să-i spun că prefața scrisă de d. Niculae Ionescu pentru traducerea d lui Stefanovici este mult mai actuală și, in general, mai interesantă decît doctrina liberală a lui Spencer. De o sumă de ani, teologi ca Troeltsch, economiști ca Max Weber, au studiat de aproape raporturile istoriei religioase cu cea economică și socială. Cu o rară pătrundere și un dar puțin obișnuit de a concentra extrem multă știință și rafinat raționament, d. Ionescu interpretează, subt aspectul religios, raporturile dintre individ și disciplina socială. Din motive de metodă, care aici nu pot fi dezbătute, d. N. Ionescu ține mult să știe cetitorul că d-sa nu vrea să încerce decît o *descriere* a unor structuri istorice. Cred totuși că nu va respinge cuvîntul *interpretare* pe care i-l aplic eu; desigur d-sa e de acord cu mine că descrierea *pură* e simplu prejudițiu al unui realism naiv de care nici unul din noi doi nu ținem socoteală.

Subt regimul romano-catolic, așa cum înflorea el in evul mediu, conștiința individualității nu se putea dezvolta, pentrucă individualitatea nu se prețuia atunci pe ea însăși. Totuși epoca aceasta a fost bogată in individualități, care nu se simțeau și nu se accentuau ele însele ca atare. In biserica răsăriteană a existat însă un individualism pronunțat, tocmai pentrucă acea biserică n'a exercitat constringerea spirituală și socială in felul celei apusene. Ea samănă, din acest punct de vedere, cu protestantismul. Ar fi de adăogat, poate, că lipsa de constringere in viața religioasă a Răsăritului este și un efect al slăbirii activității intelectuale în această parte a lumii. Apatia corespunzătoare acestei slăbiri poate trece drept spirit liberal; și atunci indiferența pare toleranță. Nu trebue uitat însă că intoleranța, pe anume trepte istorice, arată vigoarea vieții intelectuale. Individualismul răsăritean a fost steril din punct de vedere al culturii europene.

In Apus, fenomenul modern cel mai interesant e calvinismul. Un economist a zis chiar că spiritul și forma de producție capitalistă sînt opera lui Calvin. D. N. Ionescu crede că afirmarea este riscată. Desigur însă între doctrina lui Calvin și noul individualism european asemănarea este izbitoare. In Calvinism omul comunică individual cu divinitatea, dar el trebue să aștepte pasiv mîntuirea. Valorile particulare ale persoanei nu însamnă nimic. Toți sînt *egal* de pasivi in așteptarea mîntuirii. Acesta-i sensul individualismului modern, prin excelență in forma lui engleză, așa cum între alții, a teoretizat-o Spencer. D. N. Ionescu luminează subtil această formă a spiritului european, arată ce este un individualism în care individualitatea nu contează.

Paul Zarifopol

* * *

Ion Pillat, *Satul meu.* Editura Fundației Culturale, 1925.

D. Ion Pillat este revendicat cu o egală tenacitate de „poezia nouă" și de tradiționalism. Cum delimitările sînt cam vagi, d-sa pare să aparție ambelor imperii. Eu cred că d. Pillat e conservator (in literatură) și tradiționalist. Tema generală din acest ultim volum de

versuri o afirmă mai mult decît orice altă operă. Poezia „satului său" și a locurilor natale cu nostalgia aceia profundă legată de primele noastre noțiuni de copil, nu o are un reprezentant al școalei și „poeziei nouă" care nu aspiră decît să moară pe malurile lui Misisipi îmbătat de tuberoze și de parfum origan.

„Satul meu" manifestă o strînsă legătură de colțul de pămînt pe care a copilărit autorul, și legăturile acestea de țarină cu sentimentul familiar pe care-l stimulează, sînt baza tradiționalismului.

Proust spre finele primului volum din „Du côté de chez Swann", după ce a petrecut in memorie împrejurimile Combray-ului, cu toate florile dinspre Méséglise pe care le-a văzut copilăria lui, spune: „Soit que la foi qui crée soit tarie en moi, *soit que la realité ne se forme* que dans la *mémoire,* les fleurs qu'on me montre aujourd'hui pour la première fois ne me semblent pas de vraies fleurs".

Pentru d. Pillat, satul său,—Miorcanii,—cu tipurile și peisajul care-au constituit primele noțiuni ale copilăriei, este singurul sat „adevărat" cu singurile tipuri „adevărate" cu singurul peisaj „adevărat". Toate satele pe care apoi le-a văzut pentru prima oară sînt parcă sate artificiale.

Acest sentiment îl are fiecare din noi, pentru satul, tîrgușorul sau ulița în care s'a născut. Unei „epopei" a satului natal,—care virtual trăește în fiecare din noi, d. Pillat a vroit să prefere o fragmentare pe tipuri, peisagii, momente, care constituind simetrice noțiuni primordiale, alcătuesc „satul" așa cum s'ar alcătui un sat „definiție" sau „noțiune" pentru copii, din cuburi și figuri de lemn cu dimensiuni egale. Fiindcă realitatea s'o fi formînd numai in memorie, tot ce-a avut „satul" expresiv încît a impus memoriei, poartă o definiție in două strofe constituite din elementele evocatoare pe care memoria copilăriei le-a reținut.

Moș Gheorghe Jitarul, Vlad Plugarul, Ilie Baciu, Vasile Butnoc cași peisagiile: curtea boerească, copacii din sat, biserica, crîșma, Prutul etc. sînt gravuri în lemn, cu linii primitive și simple dar adînci. Ele poartă ceva din simplitatea fermecătoare a unor icoane vechi săpate in rădăcină de păr, cum am văzut odată la tipografia veche dela mănăstirea Neamț. D. Pillat cunoaște bine arta de a scrie și are la îndămînă mijloacele pentru a izbuti in arta aceasta sintetică.

Infățișarea satelor este pe cale de a se primeni. Tipurile pe care le cîntă d. Pillat încep a face parte din trecut. Tristeța părăsită a curții boerești, ruina rateșului vechiu, singurătatea tăcută a parcului, cași Moș Gheorghe Jitarul fac parte dintr'o lume care va dispărea. Pentru generațiile viitoare „satul meu" va fi altul, va fi altfel. Pentru noi acela nu va exista, il simțim „fals", parcă artificial, fiindcă numai al nostru e, pentru fiecare din noi, cel adevărat.

D. Ion Pillat a lăsat viitorimii icoana satului copilăriei noastre cu tot ce a uimit-o fiindcă a purtat pentru noi proporții uriașe, așa cum numai cei bătrîni ne lasă uneori obiecte de preț pentru ca să știm cum era și cum se lucra odinioară.

Cartea d-lui Pillat închide între foi, ceva din viziunile fiecăruia din acei care-au început a învăța lumea într'un sat *„prins în drumuri negre ca 'ntr'o plasă"*.

Toți aceia vor citi acest volum de cadre și gravuri, se vor surprinde ascultîndu-se, și se vor surprinde rămași pe gînduri. Și desigur asta a voit d. Pillat.

D. Razu

* * *

M. Paulovici și M. Rafail, *Schițe din Romînia contimporană.* Odesa, 1925, Ediție de stat a Ucrainei, (un vol. de 170 pag. în rusește).

In publicistica rusască dinainte de războiu, Romînia era aproape necunoscută. In cîteva publicații care existau, se dădeau asupra

ţării noastre date învechite, necontrolate şi neexacte. Imperialiştii ruşi ne priveau ca pe o cantitate neglijabilă în drumul lor spre Constantinopole, iar poporul rus avea alte griji şi interese decît micul regat depe Dunăre.

Unele cercuri diriguitoare din actuala formaţie a statului rus, se interesează de ţara noastră, vecină lor, mărită şi cu o organizaţie de stat protivnică concepţiilor lor. Ca rezultat avem din cînd în cînd cîte o nouă publicaţie rusească asupra ţării noastre, destinată a servi marele public din Rusia. Nu putem spune că noile publicaţii sînt izvorîte din sentimente mai bune faţă de ţara şi poporul nostru şi că conţin date mai exacte şi mai complecte. Siguri sîntem că din aceste publicaţii oficiale, publicul rusesc nu ne va cunoaşte poporul şi ţara mai bine.

Unul din autori, d. M. Paulovici, pare a fi fost la noi în timpul neutralităţii noastre ca corespondent al gazetelor burgheze ruseşti, întrucît, în prima parte a volumului: „Romînia în războiul mondial" (pag. 7—42) autorul îşi citează corespondenţele sale din Bucureşti din anul 1915, pentru a dovedi că armata romînească din acel timp, nu era de un milion. In această parte a lucrării autorul arătînd pe de o parte legăturile strîns economice ale Romîniei cu puterile centrale, nevorbind decît foarte puţin şi necomplect despre istoria şi chestia noastră naţională, singurile cauze care au determinat atît neutralitatea lungă a Romîniei, cît şi intrarea ei în războiu, caută să explice aceste două fenomene exclusiv (crede el) prin prizma dogmei comuniste, a cărei adept pare a fi devenit, — anume că burghezia mondială a băgat Romînia în războiu, cumpărînd burghezia romînească — cea mai ticăloasă din lume.

Epoca neutralităţii noastre îi serveşte pentru a dovedi corupţia presei şi cercurilor politice dela noi; generalizînd unele fapte morbide, autorul atribue corupţia întregei noastre societăţi. Luptele şi suferinţele întregului popor romînesc în timpul războiului, autorul nu vrea să le vadă. In atribuirea Romîniei de către congresul din Versailles a Basarabiei, Transilvaniei, Bucovinei, Banatului, Crişianei şi Maramureşului, autorul nu găseşte decît o recompensă pentru luptele împotriva comuniştilor de peste Nistru şi dela Budapesta.

In Romînia actuală autorul nu vrea să vadă decît „războiu contra naţionalităţilor". „Ovreimea din Basarabia ca element revoluţionar, care gravitează către Rusia şi nu vrea să se împace cu anexarea Basarabiei, este privită de clasele dominante ale Romîniei ca vrăjmaşe" (pag. 41).

Aceste vederi largi îl împiedică a observa şi cerceta greşelile mici: pe d. Corteanu autorul îl numeşte Cortoni, pe Tache Ionescu îl numeşte Taco; Ştefăneştii îi numeşte Ştananeştii; D. N. N. Alexandri, actualul senator de Chişinău este declarat: „cunoscutul poet romîn" V. Alecsandri, etc..

Partea a doua a volumului: „Romînia contimporană" este scrisă de M. Rafail. El priveşte situaţia Romîniei actuale din punctul de vedere al tezelor internaţionalei a III-a. Concluziile lui Buharin asupra sărăcirii populaţiei Europei, care din această cauză se va răscula şi va trece la forma sovietică, autorul caută să le aplice la toate ramurile din viaţa ţării noastre.

Decăderea socială şi decăderea economică, complicate de lupta între naţionalităţi, caracterizează, după autor, Romînia contimporană. Sistemul de administrare a ţării este numit: „tîlhăresc, însoţit de prădări, asasinări, confiscări", din această cauză în toată ţara n'ar fi decît „răscoale ţărăneşti", pogromuri contra Evreilor, „războiu cu naţionalităţile".

In capitolul asupra populaţiei ne dă cifre, despre care singur spune: „de înainte trebue să observăm, că în cifrele pe care le dăm sînt multe inexactităţi". Reforma agrară nu îi dă ocazia decît să constate

întărirea elementului ţărănesc burghez. Industria şi comerţul sînt descrise ca complect ruinate. Acelaşi lucru şi cu căile ferate, pe care autorul le crede (pag. 84) dela 21 Noembre 1920, arendate pe 30 ani Englezilor. Starea financiară este descrisă mai dezastruoasă ca în realitate. „Romînia fără îndoială este astăzi falită". Comerţul exterior este, după autor, complect distrus. Partidele politice sînt descrise, toate inclusiv cel ţărănesc, ca antipatice. Liberalii ar vrea şi ar căuta mărirea preţului pentru pămîntul expropriat. Ţărăniştii, chiar cei din stînga, sînt burghezi şi luptă pentru menţinerea Basarabiei. Partidul comunist este confundat cu vechea mişcare socialistă. După autor mişcarea comunistă ar fi puternică, ar avea 3000 de membri încercaţi şi 7000 tineret. In industrie ar fi în ţară 156,223 lucrători, dintre care ar fi 25,000 sindicalizaţi.

Autorul socoteşte Basarabia ca o regiune a Ucrainei (pag. 133). Descriind tratativele ruso-romîne de la Viena, autorul crede că Rusia a repurtat acolo o victorie.

Intr'un capitol final numit „perspective" autorul scrie: „Romînia a prădat Bulgaria, Ucraina, Austria, Ungaria. In politica externă este în conflict cu Iugo-Slavia şi Ceho-Slovacia". „Romînia este ţară imperialistă". Politica ei externă este aventuroasă. Ea se înarmează. Visul imperialiştilor romîni merge dincolo de Nistru şi de Bug, nouă ni se pare că ele se întind şi până în Volinia, Nicolaev şi Ecaterinoslav".

Eşirea din această situaţie autorul o aşteaptă de la federalizarea popoarelor balcanice în republici sovietice, „care nu este un vis îndepărtat cum le place multora a crede".

Cetitorii din această scurtă expunere se pot convinge că autorii n'au făcut în lucrarea lor un studiu obiectiv, ci au executat prost un ordin izvorît din resentimente, şi ca atare, lucrarea lor n'a meritat de a fi recenzată, decît că e bine să ştim exact ce cred despre noi comuniştii oficiali ucraineni.

Dr. P. Cazacu

* * *

G. I. Brătianu, „*Les bijoux de Curtea de Argeş et leur éléments germaniques*". Extras din „Bulletin de la section historique" al Academiei Romîne, Bucarest, 1924, 16 pp. + 4 figuri.

După cercetarea elementelor italiene din podoabele care au acoperit pe primii Voevozi munteni, d. Brătianu adaogă o contribuţie interesantă la capitolul influenţelor occidentale asupra artei romîneşti oficiale. Deşi „aprig protagonist" al influenţelor orientale—cum mi-a zis d-sa odată,—îmi dau perfect samă de raporturile evidente între producţiile artei romîneşti şi izvoarele occidentale, transmise la noi în deosebi prin intermediul Germanilor şi Italienilor. Descoperirile dela Curtea de Argeş au apropiat enorm Principatele romîneşti de Apus, pe care eu îl cred mai stăpîn asupra trecutului romînesc în domeniul politico-social; expun aceasta într'o nouă caracterizare şi împărţire a istoriei Romînilor.

Cercetînd o minuţioasă bibliografie istorică şi artistică, d. Brătianu recunoaşte în capul femeii de pe paftaua lui „Radu Negru" amintirea „femeii-paseri", din tradiţia antică trecînd la cea medievală şi 'n special în sudul şi estul Germaniei. Evul Mediu german a cunoscut un ordin închinat „Sf. Fecioare a lebădei", dar deosebit de lebăda cu cap de femee dela Argeş, care se rataşează tradiţiilor mai vechi: apropieri de „femeile lebede" ale lui Eschyl şi Walkyriele germane sau, din punct de vedere artistic, de sculptura în lemn Sf. Maria Magdalena dela Kunsthalle din Hamburg. Acolada portalului central din

castelul reprodus pe pafta, cași întreaga fațadă, amintește fațadele flamande și renane; o siluetă generală asemănătoare în „Codex Balduini Trevinensis", care ilustrează coborîrea lui Henric VIII în Italia la începutul sec. XIV. La Curtea de Argeș se încrucișară, pe lîngă vechile influențe bizantine, curente noi artistice din Apusul germano-italian, mai puțin francez.

P. Constantinescu-Iași

* * *

Heinrich Glück, *Die christliche Kunst des Ostens*, Berlin, 1923, XI + 67 pp. + 132 planșe.

Cel de-al 8-lea „band" din colecția lui William Cohn „Die Kunst des Ostens" — similară editurilor franceze amintite într'o recenzie anterioară, — deși ne-a căzut cam tîrziu la îndămînă, prezintă interes deosebit, prin noutatea interpretării senzului artei creștine, obișnuiți s'o numim „bizantină".

Creștinismul n'a fost creația religioasă a unui popor, s'a diferențiat după națiuni, fără să-și peardă unitatea izvorîtă din victoria vechiului spirit oriental asupra spiritului urban apusan. Orientalul e imaterial: „Dumnezeu e cuvîntul", care a fost la început. Parabola și cuvîntul sînt bazele artei creștine în Orient; forme materiale a luat mai tîrziu, cînd a venit în contact cu civilizația Apusului. Reprezentările mai vechi — ca de pildă sarcofagiile — sînt scene de parabole. În două capitole: „Iranul" și „Lupta cu Apusul", numai de cîteva pagini, sînt sobru decalcate caracterele reliefate ale celor două lumi cu simbolul și podoaba de-o parte, figura și forma de cealaltă. Natura întreagă fu izvorul simbolurilor: peștele e animal sfînt la Syrieni de pe vremea lui Xenofont; metul, porumbelul, planeta sînt iraniene. Ornamentul nu este numai ornament, cum vedem noi, ci e ceva fără sfîrșit, uniform repetat pentru a reda ideia infinitului; figurile omenești sînt redate despersonalizate, în linii. Apusul a dat Răsăritului reprezentarea; aici apar minunile, patimile și alte elemente dramatice; persoanele sînt indivizi. Unele scene sînt luate din mitologie cu trăsături ideale: Leda, Orfeu, delfinul drept marea, etc.. Iar după contopirea artei creștine figurile materiale ale Vestului sînt înconjurate de cîmpul estic, ca realul în ireal; uneori figurile apar pe cîmpul gol. Un exemplu al artei primilor timpuri: scena de pe Muntele măslinilor din „Evangheliarul Rossano": minunată miniatură cu valuri de dealuri, în culoarea sumbră a serii, prin care abia se zăresc figurile Apostolilor cu Isus mai pronunțat.

După căderea Romei se reînoiră forțele vechi pe vremea lui Justinian, nu fără hrana Orientului. Cupola dă un centru, de unde se pot desfășura infinitele motive orientale: totuși înșirarea regulată a coloanelor dă măsura și ordinea vestică; totul e prins într'un spațiu dreptunghiular care strînge împreună realul și irealul. Urmează cunoscutele epoci în dezvoltarea artei bizantine cu monumentele proeminente din Constantinopol, Ravenna — această moartă cetate, adevărata capitală artistică a lui Justinian însă; — renașterea Răsăritului creștin din Armenia și Asia Mică, odată cu apariția altui curent oriental, Islamismul. Între Bizanț și Islam, biserica armeană reprezintă o forță proprie: în fața basilicei apare planul oriental central, cu formele bine mărginite, cu exteriorizarea acoperișului ca o stea — în legătură cu terenul vulcanic al Armeniei. Dela studiile lui Strzygovschi arta armeană s'a bucurat perzistent de-o atenție deosebită: planul cruciform nou și decorațiile originale, minate pănăla Ciridale, i-au constituit motivele.

În operele bizantine de după Schismă, atît la Constantinopol, Daphini, St. Luc din Phocida, cît și'n arta eclectică a Italiei sudice din veacurile XI—XIII, o nouă învoială între legile individuale vestice și abstracte estice. O întregire firească a celor din urmă mozaicuri bizantine o constitue marile cicluri din Veneția și Sicilia. Cași 'n Apus, biserica ortodoxă s'a întins la tinerile popoare nordice: cîștigarea sufletului nou și-a luat-o asupră-și mănăstirea: o creație a estului indus, islamic sau creștin. Caracterele arhitectonice: turnul predominînd cupola ca la M-rea Saba din Sinai, ca bulb de ceapă la Kostroma în Rusia sau cu acoperiș conic ca la Pătrăuți în Bucovina. Elementele decorative sînt orientale, musulmane sau profiluri gotice la uși și ferestre, ca'n Bucovina; în frescele bucovinene acum încetățenite în orice manual de artă bizantină cu caracterul lor de puternică originalitate se remarcă un spirit mistic dela Nord. Același origină la unele sculpturi și țesături; autorul german expune chiar exemple: tronul lui Petru Rareș, ripidă dela Putna, acoperemintele de pe mormintele lui Ieremia și Simion Movilă dela Sucevița, care azi frapează privirile vizitatorului expoziției de artă romînească dela Paris.

Cu arta romînească — alături de cea rusă — trebue să termine astăzi orice manual, cît de restrîns, de artă orientală — la Glück 67 pagini. Din 132 planșe 6 sînt romînești și din 13 figuri, una. Chipurile sînt lucrate cu tehnică occidentală și suficiente a povesti singure despre arta creștină a Orientului; textul ne e dat aici ca o explicare a lor. Dacă i-am căuta cîteva pricini: s'a folosit pentru arta romînească de lucrările lui Strzygovschi; n'a cunoscut, se pare, lucrarea lui „Iorga et Balș", dar mai curînd „Buletinul Comisiunii monumentelor istorice". De ce nimic despre arta sîrbă-bizantină, cînd dă figuri din Bulgaria și China chiar? Arta sîrbă e doar foarte importantă în școlile din Macedonia și Morava, tocmai pentru celace a urmărit mereu: încrucișarea curentelor estic și vestic; e o mare greșală. Mai mici: Guisnet e Guimet; Bacicov e 'n Bulgaria, nu în Ukraina; Sucevița nu Suczavitza — noi romînizăm numele proprii franțuzești, nemțești etc.?

După atîtea istorii, cursuri și schițe de artă generală care au apărut în romînește dela războiu încoace, cerem și-un manual de artă bizantină, mult mai interesantă pentru noi. Cine ni-l va da?

P. Constantinescu-Iași

* * *

E. Goblot, *La barrière et le niveau*, étude sociologique sur la bourgeoisie française moderne, Alcan ed., Paris, 1925.

În secolul trecut burghezia a fost detestată de intelectuali. „La haine du bourgeois" era cuvîntul de ordine al unor scriitori ca Flaubert, Baudelaire, Theophile Gauthier. Clasă viguroasă, recent ajunsă la putere, ea îmbracă formele capitalismului odios descris de Balzac în romanele sale. Un mercantilism exclusiv îi inspira. Crevel, eroul din „Cousine Bette" se adresează în momente de dragoste iubitei sale cu cuvintele: „Je t'aime comme un million".

Alături de aceste tipuri feroce, apăreau altele ridicule în genul lui Mr. Prudhomme, cel cu „Ce sabre est le plus beau jour de ma vie".

Încetul cu încetul, burghezia a depășit aceste tipuri odioase ori ridicule. Cătră sfîrșitul secolului ea și-a creat o educație morală și una estetică, a înglobat în cercul ei pe intelectuali. Astăzi ar avea ambiția să devie chiar o elită. Germeni prevestitori de decadență încep să apară. Spiritul critic, cultura, educația trec și în domeniul proletariatului. Burghezia începe să devie o nobleță. De aici a întoarcere a opiniei publice în favoarea ei.

Dacă se mai adaugă și teroarea de bolșevism la unii intelectuali, atunci înțelegem de ce burghezul pare reabilitat.

In ultimul timp au apărut o serie de lucrări în acest sens printre care „Eloge du burgeois" a lui R. Iohannet.

E. Goblot, profesor de filozofie la universitatea din Lyon, cunoscut prin manualul său de Logică, scrie o serie de observații asupra posibilităților de viață ale burgheziei franceze. El arată rolul modei și al luxului în distincțiunea noțiunii de clasă. Thorstein Veblen le-a studiat deja aplicate la nobleță.

Definiția clasei sociale, după Goblot nu aduce nimic nou, față de cele anterioare ale lui Schmoller, Bücher, Halbwachs. Studiul nu are nici pretențiuni riguros științifice. El conține însă o mulțime de observații de detalii foarte prețioase și e scris plăcut, cu multă vioiciune.

M. R.

Revista Revistelor*

Adevărul Literar.— In n-rul nostru din Iunie am salutat cu cuvinte de simpatie și de speranță reorganizarea *Adevărului Literar*, sub conducerea d-lui M. Sevastos. Speranța noastră nu a fost înșelată. *Adevărul Literar* este astăzi o revistă de primul rang și cea mai bună publicație literară săptămînală. Infruntînd toate dificultățile vacanței, *Adevărul Literar* a putut da publicului un material foarte bogat, foarte variat și foarte interesant. Admirabilele schițe dobrogene ale d-lui M. Sadoveanu și o sumă de foiletoane foarte interesante ale aceluiași scriitor. Eseurile remarcabile prin ascuțimea lor de gîndire și de expresie ale d-lui Zarifopol. Nuvelele reputaților scriitori Agîrbiceanu și Patrașcanu. Paginile de satiră ale d-lui Hotnog, scriitorul atît de apreciat de cetitorii „Vieții Romînești". Insemnările despre Basarabia ale d-lui Nour și o minunată schiță-amintire a aceluiași publicist, care și-a relevat, astfel, însemnatele-i calități de beletrist. Jurnalul de Bord, în care d. Jean-Bart își consemnează plăcut și instructiv impresiile dintr'o călătorie în America. Articolele ardente ale d-lui Galaction despre problema religioasă și bisericească. Vioaele schițe ale Sărmanului Klopstock. Cronicile feminine ale admirabilei scriitoare Otilia Cazimir, și o frumoasă poezie de aceiași autoare. Articolele d-lui Ralea, din care remarcăm mai ales minunatul portret al lui Matei Cantacuzino. Asociațiile de idei ale d-lui Demostene Botez, întotdeauna personale și suggestive. Dările de samă ale d-nei Izabela Sadoveanu, și ale d-lor Bărgăuanu, Stejar Ionescu, Gh. Baiculescu, etc.. Amintirile interesante ale d-lui I. Petrovici. Articolele iscălite Topîrceanu, Suchianu, Octav Botez, G. Ibrăileanu. Notițele redacționale, în deobște polemice, ale cavalerului fără pată și fără frică, d. M. Sevastos. Și altele,— căci nu avem de gînd să facem sumarul complect al *Adevărului Literar* pe cele două luni din urmă.

Uitam nuvelele, bine traduse, din limbi străine,— alese cu gust și socoteală.

Cele înșirate mai sus, sînt premisele, a căror concluzie este că această revistă trebue să fie, cum se zice, pe masa oricărui intelectual romîn.

P. S. Ce caută în ultimul număr naivitățile „satanice" despre amor ale lui Baudelaire? Aceste paradoxe debile ale marelui poet sînt rezumatele experienței lui de om indigent și anormal în iubire, întrucît sînt sincere. Și întrucît sînt poză... Dumnezeu cu el!

* *Din cauze de forță majoră, numărul de față al „V. R." este lipsit de rubrica „Miscellanea". In n-rul viitor vom relua firul, și atunci vom sta de vorbă cu cetitorii noștri și despre cele două pierderi recente ale intelectualității romîne, Slavici și Matei Cantacuzino (N. R.).*

Critica franceză și critica germană

Două critici asupra lui Balzac apar aproape în același timp, prima în Franța, a d-lui André Bellessort, foarte apreciată de publicul „Societății de conferințe", unde a fost prezentată subt formă de cursuri înainte de a apare în volum, cea de a doua, publicată în Germania, opera d-lui Curtius.

Deosebirea dintre aceste două critici este în același timp deosebirea dintre întreaga critică franceză și cea germană din timpul nostru.

D. Bellessort se adresează unui public și mai ales vorbește în vederea și limitele acestui public, în timp ce critica d-lui Curtius seamănă mai degrabă cu fructul unei cugetări formulate pentru sine. Scopul acestei cugetări este acela de a lumina și de a-și clasa propriile idei mai mult decît de a lămuri un public.

Despre critica franceză s'ar putea spune poate celace Nisard, spunea despre limba franceză că „nu este, în mîna scriitorului decît unelta tuturor cu ajutorul căreia poți comunica idei valabile și comprehensibile pentru toți; ea nu urmărește plăcerea de a gusta solitar roadele spiritului".

In Germania dacă luăm „Goethe" a lui Gundolf, „Nietzsche"-le lui Bertram sau Balzac-ul lui Curtius, cu toate deosebirile acestor lucrări, putem în linii generale desemna figura criticii germane contimporane și o putem opune celei franceze. Prima critică caută să degajeze temele principale dintr'o operă, caută o muzică a spiritelor...

Dacă comparăm programul anunțat în cartea d-lui Bellessort și ideile fundamentale ale d-lui Curtius atunci putem stabili această mare deosebire: In timp ce criticul german tinde către o metafizică a lui Balzac, cel francez tinde către o psihologie, o morală, o utilizare a lui Balzac.

După două capitole relative la misterul și magia operei balzaciene, Curtius ajunge la capitolul esențial al cărții sale, la capitolul despre energia sau intuiția energetică, pe care este construită toată opera lui Balzac și toate ideile sale despre artă, istorie politică, morală.

Curtius arată la pagina 83 a lucrării sale că dinamismul lui Balzac, sentimentul său de energie umană este același în diferitele personagii pe care le îmbracă; exprimă cu aceiași violență amorul sexual, dragostea de mamă, pasiunea artistică și pasiunea aurului.

Capitolul al patrulea este consacrat pasiunilor balzaciene. Curtius distinge trei tipuri de pasionați: 1) *„jouisseurii"* sau *epicureii*, care sînt risipitori de energie, 2) *„colecționorii"*, care acumulează, economisesc pasiunea și în sfîrșit 3) *„naturile faustiene"* care se află în fruntea acestor trei tipuri de pasionați, veșnic în căutarea infinitului. Capitolul despre amor și putere nu aduce nici o contribuție nouă cetitorului francez.

Curtius insistă asupra dragostei lui Balzac pentru societatea din timpul său. El a dus simțul contemporaneității poate tot așa de departe ca Baudelaire și frații Goncourt pe acel al modernității.

Pentru numeroasele biografii, care se vor putea scrie despre Balzac este și aceia a succesului său și a diferitelor și succesivelor atitudini ale criticii în fața operei sale.

Se anunță pentru în curînd, traducerea în limba franceză a „Balzac"-ului d-lui Curtius care dimpreună cu cartea d-lui Bellessort vor facilita lectorului stabilirea paralelei dintre critica germană și franceză.

(Al. Thibaudet. *Nouvelle Revue Française*, August).

Criza liberalismului

Ca un efect imediat al războiului s'a evidențiat în diferite țări o criză a politicii liberale. Tactică intermediară, ea a căzut în disgrație față de tacticile extreme: dictatura reacționară și comunismul. Cea dintîiu s'a consolidat mai ales în Italia, subt forma fascismului. Intre ele există de mult o anumită comunitate de vederi, aproape o simpatie. In „Manifestul comunist" găsim alături de cuvinte aspre față de liberalism și forma lui economică: capitalismul, cuvinte de compătimire și de simpatie față de feudalismul reacționar, a cărui dispariție e oarecum regretată. Aceiași prietinie între cele două tactici extreme o găsim și în timpul nostru. Un sindicalist revoluționar ca G. Sorel inclină adesea către politica cezaristă preconizată de „Action française".

In Italia mulți soreliști au trecut deadreptul la fascism.

Firește, atît socialismul cît și reacționarismul au fundamentele lor sociale: primul justifică ideia de justiție și democrație, celălalt de ordine și autoritate.

Liberalismul e însă forma cea mai desăvîrșită, fiindcă le împacă pe amîndouă. El e, mai ales politica culturii, bazată pe independența spirituală.

Politica tradițională a Italiei a fost totdeauna liberală. Eroii de la 1848 au fost martirii, în închisorile austriace, ai ideii de libertate.

Fascismul nu are decît o bază pur literară. El e inspirat de literatura lui D'Annunzio și poate de cea franceză a lui Maurras și Barrès. El n'are fundament istoric național n'are un trecut italian, e simplă importație. Fiind lipsit și de directive economice, în aceste timpuri grele, e condamnat de la sine.

(Benedetto Croce. *Europäische Revue*).

Insurecția rifo-marocană

Francezii n'au în fața lor numai pe Rifanii lui Abd-el-Krim. Uniț cu șeful Rifului, numeroși Marocani atacă pe Francezi din coaste sau din spate. Părăsirea triburilor supuse până eri este faptul cel mai important al momentului.

Care sînt cauzele schimbării de atitudine la o populație liniștită și supusă?

Se vorbește de propaganda bolșevică. Dar această propagandă n'a putut să determine singură răscoale, nici în Maroc nici în Rif.

Ne găsim în fața unei manifestări a spiritului general al Islamului. După ce a agitat în Orient: revolte în India, mișcări în Irak, Transiordania, succesele Wahabiților în Arabia, mișcarea s'a localizat în Maroc. Servindu-ne de o expresie medicală, putem spune că insurecția marocană a fost abcesul de fixațiune, localizînd pe un singur punct tulburarea generală a Islamului.

Francezii au fost până anii trecuți în termeni buni cu lumea musulmană. A urmat conferința dela Lausanne, unde Turcii au fost părăsiți de Francezi, care nu și-au ținut promisiunile. De atunci Franța a pierdut terenul în Turcia și se știe că opinia turcească are o influență covîrșitoare în toată lumea musulmană.

S'a crezut că suprimarea Kalifatului de către Mustafa-Kemal va micșora coheziunea Islamului. Rezultatul a fost altul. Succesele lui Kemal au dat Islamului o bază tot așa de solidă cași influența religioasă. Interesele de rasă au legat între dînșii pe Musulmani tot așa de puternic cași credința în Profet.

Pentru convingere, este deajuns să constatăm faptul următor: în tot Islamul, mai mult sau mai puțin fățiș, după cerințele politicei oficiale, se fac chete, al căror produs este trimes lui Abd-el-Krim.

Francezii trebue să adură două soluții problemei marocane.

Prima este acțiunea militară energică, până la respingerea Rifanilor în munți, pentru a arăta triburilor dizidente că nu se pot sustrage controlului francez.

A doua soluție privește orientarea politicei externe, care trebue să aibă în vedere numai interesele proprii ale Franței.

(Victor Augagneur. *La Revue Mondiale*).

Actorul comic

Nu se poate spune că oamenii se duc la teatru mai degrabă să rîdă decît să plîngă.

Dintre piesele comice nu au succes decît acele licențioase, dar de îndată ce se găsește o dramă care conține scene îndrăznețe ori si-

tuaţii scăldate într'o atmosferă de senzualitate, orice piesă comică cade pe plan inferior.

Se poate uşor vedea, de altfel, că marile opere dramatice pe care popoarele le schimbă între ele nu sînt piesele comice. Explicaţia stă poate în aceia că sentimentele mari, grave, sînt comune tuturor oamenilor din toate ţările, căci ele exprimă luptele, aspiraţiile şi durerile generale, şi pot fi înţelese mai uşor.

Piesele comice exprimă ciudăţeniile vremelnice şi locale de cele mai multe ori, lucruri care provoacă rîsul într'un cerc mărginit. Restul oamenilor nu înţeleg şi deci nu rîd.

Personajul comic este un om vesel, sănătos, fericit care şi-a ales rolul să fie ridicol, exploatînd de obiceiu o disgraţie fizică.

Actorul comic, întrupînd acest personaj, pentru a produce rîsul trebue să facă mult mai multe sforţări decît partenerii lui: (cocheta seducătoare, ingenua sau primul amorez), căci el are cu mult mai puţine elemente de suggestie în el. Ceilalţi actori exprimă un sentiment sau un caracter; actorul comic trebue să redea o atitudine, un fel de a fi, dar totul cu o ciudăţenie izvorîtă din stîngăcie, cu cinism ori cu un spirit pătat de vulgaritate, de veselie şi viclenie. El observă starea de suflet pe care trebue s'o redea, şi imită toate gesturile dar nu exact, ci cu stîngăcie, fiindcă succesul lui vine tocmai din lipsa de îndemînare suprapusă peste înfăţişarea lui fizică, urîtă.

Va fi îndrăgostit, dar prosteşte şi toate bucuriile şi necazurile lui au ceva discordant, anormal, neaşteptat; ceva neverosimil, lipit pe ceva real. Este un amestec de stîngăcie şi de surpriză în jocul actorului comic, care unite cu sentimentul de superioritate ce-l are spectatorul cînd se compară cu el, provoacă rîsul, care nu e altceva decît o descărcare firească a organismului. Ca să rîzi nu trebue să te emoţionezi, nici să cugeţi. Aici stă toată arta actorului comic; să supună atenţia spectatorilor în aşa fel ca să-i facă să trăiască în el, în gîndurile şi viaţa lui.

Cum ajunge actorul comic la aceasta? Totul se bazează pe curiozitate; actorul comic trebue să aibă în fizicul lui, în voce, în mers o ciudăţenie care să deştepte imediat curiozitatea spectatorului, şi să pară mereu verosimil. El trebue să fie urît fiziceşte, să aibă un talent mare de imitaţie şi în acelaşi timp darul de a amplifica sau reduce personajul piesei după nevoe. Astfel succesul îi este asigurat.

(Claude Berton. *Les Nouvelles Littéraires*).

Educaţia împotriva eredităţii

Este ştiut că indivizii moştenesc caracterele fizice ale părinţilor lor până în cele mai mici amănunte. Dacă părinţii au suferit de boli grele ca: sifilis, tuberculoză, alcoolism, urmaşii lor se nasc cu trupuri slăbite. O ereditate rea fizică se resfrînge şi asupra facultăţilor spiritului.

Orice om se naşte cu aptitudinile fiziologice, intelectuale şi morale care rezultă din funcţionarea organelor lui.

Urmaşul unui paralitic general, va fi adeseori un anormal. În copilărie va fi slab, rachitic, se va alimenta greu şi se va dezvolta tot astfel. Aptitudinile lui intelectuale vor fi inferioare copiilor de vîrsta lui. Mai tîrziu degeneratul va fi expus la boli ca demenţa precoce, epilepsia sau chiar nebunia.

Dar pe lîngă păcatele părinţilor, copiii moştenesc şi predispoziţii bune de cele mai multe ori.

Aici intervine rolul educaţiei care poate face din unii indivizi cu predispoziţii spre boală şi nebunie, oameni care să ducă o viaţă normală, cu folos pentru ei şi semenii lor. Pentru aceasta trebuesc înfrînate tendinţile rele şi dezvoltate instinctele cele bune şi gustul de muncă, alegîndu-se şi felul ei, potrivit fiecărui individ, după aptitudine.

Deaceia copiii trebuesc cunoscuţi foarte bine de mici, de părinţii şi profesorii lor care numai aşa le vor putea dezvolta şi conduce calităţile moştenite.

Toată viaţa unui om depinde de modul în care el a putut să-şi dezvolte calităţile sau defectele moştenite. Dacă un individ a devenit scriitor de geniu poate că — fiu de librar, a dobîndit din copilărie observînd pe tatăl lui — gustul cărţilor, a stilului corect şi colorat, obiceiul de a munci şi gîndi ordonat etc..

Părintele trebue să-şi deprindă copilul să aibă voinţa de a munci. Mai tîrziu, la maturitate cînd el îşi dă samă de personalitatea lui, deprins de mic cu munca, va deosebi înclinările lui bune pe care le va dezvolta singur, înlunecînd pe cele rele.

Educatorii, părinţii în primul loc şi apoi profesorii cunoscînd sufletele şi trupurile copiilor, pot cu muncă chibzuită, înlătura de multe ori urmările nefaste ale unei eredităţi nenorocite.

(Dr. A. Rodiet. *Revue Mondiale*, August).

Boalele profesionale

La a şaptea conferinţă internaţională a muncii s'a luat în discuţie şi problema boalelor pe care muncitorii le pot căpata din cauza şi în timpul lucrului în mine sau în ateliere nesănătoase. Dacă accidentele de muncă reclamă o dreaptă despăgubire materială pentru muncitorii loviţi cu atît mai mult boalele contractate de ei le dau dreptul la o despăgubire care în nici un caz nu poate fi mai mică decît acea acordată în cazul accidentelor.

Comisiunea însărcinată anul precedent cu studierea problemei şi întocmirea unui proect de convenţie pentru toate ţările, se găsea în încurcătură pentrucă nu avea la îndămînă o definiţie universal admisă a boalei profesionale. Cauza unei boli a muncitorului poate fi profesională sau de altă natură şi apoi de multe ori o boală profesională se manifestă tîrziu, după părăsirea lucrului nesănătos.

Membrii comisiunii, cei mai mulţi experţi, după lungi desbateri au ajuns să formuleze o listă în care au prevăzut deocamdată ca boale profesionale următoarele: Intoxicarea cu plumb, intoxicarea cu mercur şi intoxicarea cu cărbune. Aceste trei au fost recunoscute în mod absolut ca boli care pot fi contractate în timpul lucrului.

De altfel acest proect e provizoriu, el va putea fi amplificat cu prilejul altei conferinţe din alt an. Comisiunea a prezentat conferinţei rezultatele cercetărilor ei şi proectul cu rezerva de a fi puse în discuţie din nou la cea mai apropiată sesiune, chiar în 1926.

Raportul comisiunii şi proectul de convenţie au fost imediat adoptate de conferinţă fără nici o schimbare.

(*Revue Internationale du Travail*, August).

Mişcarea intelectuală în străinătate

LITERATURĂ

Rabindranath Tagore, *Mashi*, Ed. de la Nouvelle Revue Française, Paris.

O culegere de nuvele traduse de d-na Hélène Pasquier. Şi aici, ca în mai toată opera sa cunoscută, marele scriitor indian e preocupat de misterul morţii, de trezirea şi regenerarea sufletelor, de iubirea care înalţă şi multiplică individul şi de mobilele morale ale vieţii.

Lectura acestei cărţi împrăştie în suflet o adiere de înaltă spiritualitate.

Lafcadio Hearn, *En glanant dans les champs de Boudha*, Ed. Mercure de France, Paris.

Autorul a trăit şi a murit în Japonia. Prin scrierile sale a contribuit mult la cunoaşterea ţării şi poporului adoptiv. Cartea tradusă acum conţine povestiri de călătorie, studii filozofice despre budism, şi Nirvana şi studii asupra cântecelor populare şi asupra artei japoneze, în genere.

Paul Lagrange, *L'honneur du juge*, Librairie Perrin, Paris.

E vorba în acest roman de un judecător integru, în sufletul căruia se dă lupta între sentimentul justiţiei şi al milei. O soră a lui, vitregă, comite o crimă. Judecătorul nu ştie ce să facă: să o denunţe ori nu. Conştiinţa îl îndeamnă să spue adevărul, dar mila pentru nepotul lui, copil nevinovat, îl opreşte. În cele din urmă, judecătorul, ca un bun creştin, se hotărăşte să şi denunţe sora, dar pe scările palatului de justiţie el cade mort, în momentul când se ducea să-ş facă datoria potrivit conştiinţii lui.

Jean Royère, *Clartés sur la Poésie*, Messein, Paris.

Poezia nu este după d-sa în ultima analiză, decât o *repetiţie şi o catacreză*. Elementul esenţial este catacreza (o figură retorică care constă în a întrebuinţa un cuvânt la alt înţeles decât în înţelesul lui propriu).

Autorul analizează operele poetice ale marilor La Fontaine şi Racine, dar pentru ilustrarea teoriei sale alege pe Baudelaire şi Mallarmé. Baudelaire a inventat fără să vrea şi fără să caute, impresionismul literar. *Logica impropriului* a creat noua estetică spune d-sa şi citează un vers din Baudelaire: *cheveux bleus, pavillon de ténèbres tendues*, arătând că e prima oară când un poet îndrăzneşte să facă această catacreză picturală. Baudelaire a scos acest procedeu din suprema lui artă cu care viaţa lui se confunda.

Poezia lui Mallarmé este artă privită în absolut. Mallarmé a fost poet după cum Spinoza a fost filozof, în mod natural, fiindcă nu se putea altfel.

Adolphe Boschot, *Chez nos Poètes, Hugo, Guerres d'écoles. La Beauté*, Plon Nourrit, Paris.

D. Boschot ne conduce printre şcolile care s'au urmat dela romantism până astăzi. Arată cum s'a format în sec. XVIII senzibilitatea care a nutrit romantismul şi rolul pe care l'au avut în această formaţie unii oameni ca Rousseau şi societatea franceză de atunci.

În Victor Hugo s'a întrupat cu strălucire noua senzibilitate; odată cu el au intrat în literatură definitiv, emoţia şi visul. Limba a luat subt influenţa lui culoarea şi armonia pe care n'o avusese înainte. Influenţa lui Hugo a rămas încă puternică şi după moartea lui. Autorul dovedeşte că Parnasienii trăiau din technica lui Hugo.

Mai departe, d. Boschot studiază reacţia simbolistă şi în special „cazul Mallarmé". Aici arată cum Mallarmé a suferit influenţa lui Wagner, cum a ajuns să considere cartea ca un instrument de muzică şi cum a scris un poem orchestral.

Analizează versul liber cu exemple multiple. Cartea se termină cu un capitol asupra lui Théophile Gautier în care descopere un idealist în felul lui Platon şi un naturalist ca Goethe.

Claude Farrère, *Mes Voyages*, Flammarion, Paris.

Descripţia drumului Marsilie-Saigon, trecând prin Neapole, Port-Saïd, Canalul de Suez, Singapore etc. Autorul relevă pas cu pas peisagiile frumoase, obiceiurile şi curiozităţile popoarelor din Orient.

Paul Leon, *Art et artistes d'aujourd'hui*, Fasquelle, Paris.

O serie de studii, unele relative la chestiuni de interes public ca: Expoziţia de arte decorative, reconstruirea monumentelor distruse de războiu; iar altele consacrate marilor artişti: Saint-Saëns, Rodenbach, Maurice Denis, Porto-Riche, Alfred Roll etc.

TEATRU

Romain Rolland, *Le Jeu de l'amour et de la mort*, Albin Michel, Paris.

O dramă istorică din ciclul epopeii dramatice a marii Revoluţii. D. Rolland dramatizează în „Jocul amorului şi al morţii" sfârşitul lui Condorcet:

Jérome de Courvoisier, eroul, e urmărit de Convenţie. E desperat şi sălbătăcit, dar sufletul lui încercat îi dă putere să fie generos, aproape supraom. El descopere în casa lui pe un girondin ascuns, Claude Vallier, alungat de toţi — condamnat la moarte, care totuşi o înfruntă pentru ca înainte de a muri să-şi sărute femeia iubită, soţia lui Courvoisier, Sofia. Aceasta e tânără; îşi respectă soţul bătrân, dar n'are pentru el pasiune. Ea iubeşte pe Vallier. Jérome află acest lucru dar se sacrifică pentru fericirea femeii sale şi a amantului. Lazare Carnot îi dă lui Courvoisier două bilete de trecere — ca să poată scăpa împreună cu soţia lui. Dar el îşi cedează biletul lui Vallier ordonându-i să fugă cu Sofia. Vallier primeşte. Dar Sofia, văzând gestul sublim al soţului său nu mai pleacă, îşi arde biletul şi rămâne să moară lângă Jérome Courvoisier.

PREISTORIE

J. de Morgan, *La préhistoire orientale*, généralités, vol. I, ed. Geuthner, Paris.

Autorul, mort anul trecut, a făcut multiple cercetări în domeniul preistoriei. Acest prim volum nu este decât o introducere generală în care sânt studiate cu multă competenţă originile vieţii pe pământ, fenomenele glaciare care au despărţit populaţiile şi epoca aluviunilor cuaternare. După perioada aceasta, pământul s'a populat din nou, dar grupele proaspete au fost cu totul altfel împărţite ca cele primitive. Interesându-se de civilizaţiile vechi, autorul nu uită să ţină samă de un factor adeseori neglijat: *condiţiile climaterice ale regiunilor* care au avut totdeauna o puternică influenţă asupra omului.

SOCIALISM, ECONOMIE

Charles Gide, *La Russie soviétique*, La Flèche, Sarthe.

Autorul a fost de faţă în Noembre 1923 la a două zeci şi cincea aniversare a Federaţiei cooperative ruse. Cu acest prilej descrie din viaţa republicei sovietelor ceiace a putut observa personal.

Dr. Arthur Shadwell, *The socialist Movement 1824-1924, Its origin and meaning, Progres and Prospects*, Philipp Allan, London.

Autorul încearcă să arăte progresul teoriilor şi mişcărilor socialiste în curs de o sută de ani. Studiul se împarte în trei perioade: întâia până la 1848, a doua dela 1863 de când Lasalle pune bazele partidului social-democrat german până în preajma războiului, iar a treia se referă la evenimentul bolşevismului. Bolşevismul e fundat pe ideile cuprinse în manifestul comunist; metodele de aplicare poate că nu ar fi fost aprobate de Marx.

Ideia, cu care autorul închee: un socialism moderat nu poate fi de folos salariaţilor, un socialism extremist conduce la ruină generală, aşa că socialismul va trebui să cedeze pasul altor concepţii mai adaptate cu realităţile evoluţiei sociale.

COMPILATOR

Bibliografie

In Editura „Cartea Romînească" Bucureşti:

Mihail Sadoveanu, *44 de zile în Bulgaria*", Preţul 60 lei.
" " *Frunze 'n furtună*, Preţul 35 lei.
" " *Insemnările lui Neculai Manea*, Preţul 40 lei.
" " *Dureri înăbuşite*. Preţul 50 lei.
Liviu Rebreanu, *Pădurea spînzuraţilor*, roman, Preţul 70 lei.
I. Slavici, *Mara*, roman, Preţul 50 lei.
Th. D. Speranţia, *Curcanii*, Teatru sătesc, ed. III, Preţul 8 lei.
Grigore Alexandrescu, *Memorial de călătorie*, Preţul 50 lei.
Victor Crăsescu (St. Basarabeanu), *Schiţe şi Nuvele*. Preţul 45 lei.
Madeleine Gouygou, *Jeux D'Esprit*, Pr. 25 lei.
Al. Giuglea, *Lămurirea calendarului*, „Cunoştinţi Folositoare", Preţul 4 lei.
Ion Adam, *Subt arşiţă*, „Pagini Alese", Preţul 3 lei.
N. Pora, *Oglinda fermecată*, „Pagini Alese", Preţul 3 lei.

In diferite edituri şi tipografii:

George Voevidca, *Epigrame*, Ed. Bucur Orendovici, Suceava.
George Georgian, *Proprietatea şi Posesiunea în Codul Civil austriac şi romîn*. conferinţă, Tip. Cărţilor Funduare, Cluj, Preţul 55 lei.
René Violaines, *Un nouveau Prophète: Loys Labèque*, La Pensée française, Paris, 1925.
Gerea, *Pripiie*, Rimnicu-Vilcea, Preţul 20 lei.

Reviste primite la redacţie

Mercure de France, No 651, 1 Août; *La Nouvelle Revue Française*, No. 143, 1 Août; *Le Monde Nouveau*, 15 Juillet, No. 5; *Societatea de mîine*, No. 30–31; *Adevărul Literar*, No 243–246; *Viaţa Agricolă*, No. 15; *Cuvîntul Liber*, No. 27 28; *Cîmpul*, No. 16; *Infrăţirea romînească*, No. 7–8; *Lumea* No. 34; *Natura*, No. 7; *Clipa*, No. 108; *Ideia Europeană*, No. 172; *Tinerimia romînă*, No. 7–10; *Klingsor*, No. 8; *Analele Ministerului Sănătăţii şi Ocrotirilor Sociale*, No. 7; *La Revue Mondiale*, 1 Août, No. 15; *Foaia Plugarilor*, No. 8; *Vlăstarul*, No. 7; *Ateneul Literar*, No. 5–6; *Flamura*, No 6; *Cultura creştină*, No. 7 8; *Ţara Voevozilor*, No. 11; *Casa noastră*; *Scînteia*, No. 6–8; *Solidaritatea* No. 1-3; *Nouă revistă Bisericească*, No. 1–3, *Zări senine*, No. 3–4; *Transilvania*, No. 7 8; *Cosmos*, No. 6; *Graiul nostru*, No. 4–6; *Romînia Militară*, No. 5; *Junimea literară*, No. 4.

Ziare primite la redacţie.

Patria, *Gazeta Transilvaniei*, *Glasul Bucovinei*, *Galaţii Noi*, *Lumea*, *Infrăţirea Poporului*, *Nădejdea*, *Gazeta Maramureşană*, *Unirea*, *Carpaţii*, *Esperanto*, *Lupta Economică*, *Clipa*.

PENTRU AUTORI

Se aduce la cunoştinţa autorilor că manuscrisele primite la redacţie, nu se înapoează; în schimb, acei autori ale căror lucrări urmează să se publice în revistă, vor fi înştiinţaţi, despre aceasta, cel mult într'o lună dela data primirii manuscrisului.

Redacţia îşi rezervă dreptul să tipărească articolele cînd va crede de cuviinţă, conducîndu-se numai după consideraţii tehnice şi editoriale.

Odată cu trimiterea manuscrisului, autorii sînt rugaţi să ne comunice şi onorarul dorit; în caz contrar, acesta se va fixa de către Direcţiunea Revistei.

Autorilor care nu locuesc în Iaşi nu li se pot trimite corecturile şi prin urmare sînt rugaţi să-şi redacteze manuscrisele definitiv şi citeţ.

Pentru tot celace priveşte redacţia: manuscrise, reviste, ziare, cărţi etc., a se adresa la **Redacţia Revistei „Viaţa Romînească", strada Alecsandri, Iaşi.**

m. 9, 1925

LA MEDELENI

DRUMURI...

PARTEA ÎNTÂIA

SFÎRŞITUL UNUI AN ŞCOLAR

CAP. I.

Deşi plină de şcolari, vasta clădire a „Liceului Lazăr" din Bucureşti amuţise. Din ea nu s'auzeau decît zvonurile de-afară: gemătul lung al tramvaelor electrice de pe Bulevard; semnalele stropşite ale automobilelor; vociferările ritmice ale Oltenilor cu zarzavaturi, fructe şi cărbuni; şi in răstimpuri, prin flacăra albă a verii, corul crud şi anarhic al vrăbiilor din Cişmigiu.

Mai bine de cinci sute de peniţi porniseră cruciada ultimelor teze ale anului, alungate de aceiaşi teroare—corigenţa sau repetenţa—călăuzite de acelaşi fanatism: cucerirea vacanţei fără de griji.

In toate clasele, mirosul acid al cernelii stăpînea—mai presus de celelalte—ca prezenţa unui destin. De pe catedre—dominînd şirurile spinărilor aplecate—zeii didactici—îndeobşte sluţi, neraşi, cu ochelari călări pe triste nasuri—aveau expresia enigmatică a zeilor autentici.

Fiţuicile circulau pe subt pupitre, se tupilau subt sugătorile imprimate cu tabla înmulţirii, pîndeau subt filele caetelor liniate şi emoţionate—agere şi clandestine ca şopîrlele—răsărind dintr'o manşetă cu inscripţii microscopice, din crăpăturile atavice ale băncilor, sau din alte tainiţe intime. Cînd şi cînd, uşa

vre-unei clase se deschidea cu o încetineală leşinată şi se închidea patetic, izgonind pe coridor un mic Oedip în uniformă, prins cu fiţuica în caet, cu cartea pe genunchi, sau aplecat famelic pe caetul vecinului. Şi corul antic al tăcerii murmura 'n urechile urechite în prezent şi viitor: „Repetent.. Repetent.. Repetent..."

Alteori, o uşă izbucnea în lături şi se 'nchidea pocnind ca un aplauz formidabil, făcînd loc şcolarului palid de emoţie, care cu gestul scenic al „Damei cu Camelii" ţinea pe faţă batista copios carminată cu sîngele unei sticluţe de cerneală roşie...

Clasa VII-a modernă analiza poezia „Melancolie"—„Părea că printre nouri s'a fost deschis o poartă, prin care trece albă regina nopţii moartă"—cu o viteză păgubitoare în primul rînd ortografiei, călcată la toate virajurile gramaticale, ca o vulgară găină sau gîscă pe şosea.

Tinerii comentatori ai melancoliei eminesciene se desfătau ca la lectura unor stihuri de Topîrceanu, rezervîndu-şi masca melancoliei pentru tezele ştiinţifice, îndeosebi pentru cea dela matematici.

Profesorul de literatură se uita pe fereastră, fredonînd mintal o arie din „Văduva veselă". Purta o lavalieră la fel cu a lui Maximilian din „Fire de artist", şi avea numai douăzeci şi şase de ani. Pe bulevard treceau cu paşi dănţuitori fete cu bluze de vară... şi pe caete „regina nopţii moartă".

„Dan Deleanu
cl. VII-a m."

Iscălitura din josul paginei scrisă în cursive torenţiale, era abea schiţată, ca pe recipisa unei telegrame urgente.

Dănuţ se uită la ceasul-brăţară, descoperindu-l cu o bruscă mişcare a braţului: unghiul drept al minutarelor arăta treijumătate. Se aplecă la urechea camaradului de bancă.

— Mircea...

— ...?—clipiră ochii bruni, zmulgîndu-se din decorul nocturn al „Melancoliei" cu un reflex de lună şi o iluminare parcă.

— ...eu plec. Ia-mi tu geanta. Ne întîlnim acasă.

— Nu m'aştepţi?—se alarmă Mircea întorcînd condeiul.

— Nu pot. Nu mai pot. Vreau să ştiu tot. Să se sfîrşească odată.

— Cum? Te duci *acolo?*

— Da.

— Şi scrisoarea?

— Rupe-o.

— ...? Asta nu! Eu o duc.

— Am spus nu.

— Dan!

— Nu te-amesteca.

— Dan, te-ai jurat!—se încruntă Mircea cu ochi serioşi şi o subită roşeaţă în obraji.

— Am să-mi calc jurămîntul... Nu te uita aşa!... Tu...

„n'ai iubit", continuă în gînd Dănuţ, intimidat şi exasperat de dispreţul ironic al camaradului său.

— Pentru o astfel de *femee!*

— Mircea!

— Ssst!—şuşuiră glasuri indignate.

Izbind pupitrul şi aruncînd o privire de sfidare întregei clase, Dănuţ se ridică din bancă, spătos, zvelt şi ondulat în uşoara uniformă de camgar. Înaintă spre catedră, febril, urmărit de priviri nedumerite: Dănuţ era printre premianţii clasei. Şi e o axiomă pentru orice elev bun, că o oră e cu totul neîndestulătoare pentru întocmirea unei teze destinate notelor majore, mai ales la Romînă unde „scrii tot ce ţi trece prin cap".

— Ai şi isprăvit, Deleanu?—întrebă profesorul, ritmîndu-şi întrebarea şi gestul—din distracţie—pe aria de operetă fredonată până atunci.

— Da, domnule profesor.

Aruncă spre uşă o privire semnificativă.

— Cum s'ar zice: „veni, vidi, vici..." intonă profesorul cu familiaritatea cantabilă a chelnerilor de berărie cînd se avîntă plesnind din şervet, c'un „vine, vineeee..."

— Hi!—zîmbi Dănuţ condescendent.

Şi 'n gînd: „Ce idiot!"

— Ce zici, Deleanu, despre Eminescu al nostru? Genial poet: ai? Are un ce aparte...

Dănuţ strînse pumnii cu o vigoare sportivă.

— Îmi permiteţi să plec, domnule profesor... Ştiţi, căldurile!—răsuflă el, trecîndu-şi batista peste faţa nădușită glacial.

— Poftim, poftim.

Dănuţ se înclină scurt şi se zmunci spre uşă, lăsînd în urmă-i plutirea de parfum turburătoare şi impudică a adolescenţilor impregnaţi de intimitatea unei femei cochete.

Profesorul aspiră cu nări viguroase parfumul evocator, şi netezindu-şi mustăcioara cu un deget începu să fredoneze o arie din „Fetiţa dulce". Totodată deschise caetul zvîrlit pe marginea catedrei şi aruncînd o privire distrată pe teza indescifrabilă—cu satisfacţia înduioşată a chefliilor care nu se uită la bacşiş—puse un zece apăsat cu creion roşu, notă care ignora şi conţinutul tezei, şi „Melancolia" dar care aplauda superlativ, pulpele grăsune şi dessou-urile roze ale Floricăi Florescu în „Fetiţa dulce".

„Mircea Balmuş
Cl. VII-a m."

Toată revolta lui Mircea se descărcă în iscălitura aruncată

în mijlocul filei, subt teza neisprăvită, făcînd, alături de corectitudinea fină a rîndurilor de mai sus, efectul dezordonat al trăsnetului într'un impecabil parc englezesc.

— Şi dumneata, Balmuş? Ce-aţi păţit azi?—se minună profesorul, consultîndu-şi ceasul.

— Sînt cam indispus, domnule profesor, răspunse Mircea aşezîndu-şi teza sacrificată peste teza lui Dănuţ.

Trecu în goana mare prin coridorul pustiu. Cobori scările, vîrtej. Il ajunse pe Dănuţ dincolo de Bulevard.

— Dan! Dan!

Dănuţ se întoarse încruntat, cu ochi răi.

— Ce *mai* vrei?

— ..Eşti supărat pe *mine!*

Se priviră ochi în ochi. Dănuţ sfida.

Ceva mai înalt şi mult mai voinic decît Mircea şi decît toţi camarazii lui—chiar decît repetenţii mustăcioşi—Dănuţ avea în schimb o faţă copilăroasă cu toate că în jurul ochilor i se inelau viorii, cearcănele dragostii. Izgonită din trup, copilăria stăruia delicat în rotunjimea lină a obrajilor, în puritatea feminină a bărbiei şi a gîtului, şi în entuziasmul fraged al miniei cu reflexe de violetă pe fruntea cu o vînă răzvrătită. Mişcările sportive şi conturul hotărît al trupului îi dădeau o energie aparentă, atenuată dacă nu dezminţită, de dulceaţa molatecă a ochilor castanii. Roşeaţa miniilor se învecina cu izbucnirea lacrimilor pe obrajii lui Dan,— încă Dănuţ.

— Ascultă, Mircea, începu el îndoindu-şi cu un gest familiar liceenilor, cozorocul chipiului; Adina, orice s'ar întîmpla, şi orice-ai gîndi *tu*, nu-i o *femee*. Bonjour.

Cotind pe o stradă laterală se îndepărtă cu paşi elastici întrecînd pe toţi trecătorii.

— Asta înseamnă că eu sînt un magar!—monologă Mircea.

Un tramvai, venind dinspre Cotroceni, se opri la halta apropiată. Mircea se repezi într'acolo. C'un picior pe scară şovăi. Intoarse capul în direcţia lui Dănuţ. Il zări mersul aplecat şi nervos caşi scrisul.

„Du-te cu tramvaiul; du-te cu tramvaiul" şoptea îndîrjită demnitatea lui Mircea.

Totuşi, numai demnitatea lui luă tramvaiul. El se luă după Dănuţ, săltînd cele două genţi şcolare care-i împovorau braţul.

— Ca un hamal!—se batjocori singur ştergîndu-şi cu podul palmei broboanele de nădușeală.

„Aşa *ţi* trebue" gîndi el întrebuinţînd pronumele la persoana doua, caşi cum în felul acesta, ar fi stabilit o distanţă între Mircea Balmuş care se lăsa jignit fără să reacţioneze, şi glasul critic care. neatîrnat, înfiera această nedemnitate.

Arşiţa se abătuse ca o migrenă colectivă asupra trecătorilor congestionaţi şi lenţi. Cinii scoteau limba; oamenii batistele. Pe acoperişul caselor s'ar fi putut prăji cafeaua.

Soarele ardea atît de intens încît pierise alb ca un viscol în cerul scînteetor.

Bucureştiul aştepta noaptea ca o ploae.

Vioiciunea agresivă a lui Dănuţ şi graba lui Mircea, după el, contrastau atît de categoric cu ritmul lînced al străzii, încît un trecător triplat de pîntec, cu un carton de îngheţată într'o mînă, umbrela deschisă în cealaltă, şi o popească batistă atîrnată de guler ca o bavetă,—se întoarse după ei exclamînd suav:

— Oh! Tinereţe! Tinereţe!...

*

Zărind vitraliul albastru al vestibulului, Dănuţ începu să alerge deabinelea. Zmunci în lături portiţa de fier. Cinele îl cunoştea. Il cunoştea şi bacanul de peste drum.

— Ăsta-i âl dă inimă! Hă-hă!

La auzul epitetului aruncat în gura mare, ca o exclamaţie la teatru, din galerie,—Mircea nu îndrăzni să treacă prin faţa băcăniei. Se opri pe loc, profund umilit.

Dănuţ sună autoritar, lung, privind duşmănos tăbliţa de metal înşurubată în zid, deasupra cutiei de scrisori.

MICHEL STEPHANO
Căpitan
Din Marina Comercială

Tăbliţa aceasta îi amintea sarcastic ziua şi clipa cea mai încîntătoare a vieţii lui... Luase premiul întâiu la concursul de patinaj, subt ochii Adinei, în aclamaţiile frenetice ale „Liceului Lazăr". O după-amiază întreagă patinaseră împreună, înfruntînd viscolul. Spre sară o întovărăşise acasă, călăuzind-o cu braţul în jurul mijlocului prin troenile viforoase.

In faţa uşii, Dănuţ se descoperise ceremonios.

— Je vous baise les mains, madame.

— Comment? Vous n'entrez pas cher *monsieur?*

Il venise să fugă cu fericirea inimii lui... Atunci zărise la lumina becului electric, tăbliţa. Şoptise, cu ochii plecaţi şi glasul răguşit.

— J'ai peur, madame, de déranger monsieur votre mari!

— Mais je suis toute seule, mon petit page... Il est à l'étranger.

Dănuţ ameţise, îngropat parcă subt trandafiri. Toţi fulgii ninsorii oglindeau sclipirea dinţilor mărunţi.

Intrase...

Acum aştepta.

Şi-i venea să zmulgă şi să calce în picioare tinicheaua tutelară a acestui ridicol Michel Stephano „qui était toujours à l'étranger".

Sună din nou: ascuţită vibraţie a soneriei... Nici un răspuns. Bătu cu pumnul în lemnul uşii, apoi în geamuri. Parcă se zărea o mişcare prin perdeluţele uşii din faţă. Uitîndu-se mai bine, nu zări nimic, apoi zări oglindindu-se în geamuri —holbată diform de curiozitate—figura bacanului, şi faţă în faţă, umilitoare, uniforma lui de licean.

Scutură clanţa, aprig, ca pe o mînă senzibilă. Nimic. Casa cu storurile trase era mută, închisă, ostilă.

In goana mare înconjură faţada şi intră prin atenanse. In sofragerie găsi penumbra gălbue a storurilor trase. Il intîmpină brusc—răsărind de după bufet—pe jumătate speriată, pe jumătate cochetă şi zîmbitoare, Aneta. Işi friza cu degete neliniştite, cînd danteluţele şorţului, cînd şuviţele bretonului.

— Nu-i acasă, domnişorule: plecă la Sinaia.

Dănuţ se făcu palid.

— A plecat?

— Da, domnişorule.

— Nu se poate... Minţi. De ce nu mi-ai deschis?

— Dormeam, domnişorule.

— Minţi. Ce-i acolo? Pentru cine?—vociferă Dănuţ arătînd cu degetul pe bufet portocalele tăiate alături de două pahare aburite.

— Pentru mine, domnişorule. Mă jur, na! Să nu mai ajung... Dacă ţi-e poftă răcoreşte-te c'o lemonată.

— Aneta!

— Zău, domnişorule!

— Minţi! Am să-ţi arăt că minţi. Toţi spuneţi minciuni, numai minciuni...

— Stai, domnişorule. Nu se poate... e închis, gîngăvi Aneta, aşezîndu-se energic în faţa uşii.

Dănuţ o apucă de umăr vroind s'o înlăture. Aneta il cuprinse de mijloc, înodîndu-l cu braţele, lipindu-şi obrazul de faţa lui. Se scutură, dar braţele ei il strîngeau din răsputeri.

— Ce-i asta?!.. Vai, Dănuţ! Avec les servantes! Oh! mon petit!

Aneta işi frămînta şorţul, legănîndu-se uşor din şolduri, în atitudinea clasică a subretelor de operetă surprinse de stăpînele lor umblîndu-le la pudră.

— Asta-i o infamie!—gemu Dănuţ, zmulgînd de gulerul tunicii, sufocat. Vreau să-ţi vorbesc.

— Poftim.

— In faţa Anetei!!

— Aneta, dute-afară.

Dănuţ se aşeză pe un scaun de lîngă masă, cu mîna pe frunte.

— Te rog, descopere-te!

Lovind cu podul palmei în cozoroc îşi aruncă jos chipiul,—şi înfrînt de căldură, de alergătură şi de atîtea emoţii, îşi lăsă braţele pe masă şi capul pe braţe aşteptînd dezlegarea tuturor nenorocirilor.

In liniştea bruscă, muştele încleiate pe spirala atîrnată de lampă, murmurau cu o surdă frenezie.

Adina Stephano îşi pături una peste alta aripele kimonoului brodat cu crizanteme ruginii, acoperindu-şi trupul gol şi bătăile inimii.

Deşi abea lunecase din aprigi dezmierdări, era proaspătă şi luminoasă ca o mandarină descojită. Părea pulverizat cu ilarităţi de aur vaporos chipul roz, cu nasul mic şi ştrengăreşte cîrn şi buza cea de sus tot cîrnă, şi părul roş şi-atît de creţ încît Dănuţ spunea că graseiază caşi glasul.

Era mică: abea întrecea umărul lui Dănuţ, cu tocuri cu tot —dar prea vivace pentru a da răgaz ochiului să o cuprindă. Şi avea ochii miraţi de mari ce erau,—verzi, umezi, răcoroşi.

Aruncă o privire asupra lui Dănuţ: niciodată nu-l văzuse în uniformă. Işi culcase fruntea pe braţe ca un şcolar furat de somn pe cînd îşi face lecţia. Capul aplecat—numai reliefuri castanii—descoperea curba inocentă a gîtului şi o gropiţă împrejmuită de vîrtejurile părului.

Se aplecă asupra lui. O sărutare, castă la început, stărui... înfrigurînd spinarea aplecată. Dănuţ se scutură. Adina se deslipi, privind cu capul aplecat pe-o parte, urma roşie,—ca o veveriţă gata să culeagă încă o alună, dar speriată şi desfătată de picurul celor care cad... Se răzgîndi. Işi strînse din nou kimonoul desfăcut. Intîlnind oglinda bufetului se aplecă, întinzînd buzele, ciufulindu-şi părul pe tîmple, pieptănîndu-şi sprincenele, cu gesturi iuţi, mărunte, mandolinate parcă.

Obrajii lui Dănuţ ardeau caşi respiraţia. O simţea mişcîndu-se după clămpănitul minuscul al papucilor cu tocuri înalte. Căldura de fineaţă a parfumului atît de cunoscut, insinuîndu-i-se pe faţă, îi destăinuia goliciunea întăiului trup de femee pe care adolescenţa lui îşi culcase obrajii sperioşi şi trupul naiv.

Cunoştea vînătăi tainice: umbrele intîrziate ale sărutărilor grele. Cunoştea dezmierdările lungi dealungul pulpelor îmbietoare până acolo unde pieliţa e dulce, grasă şi fierbinte ca a renclodelor în arşiţa de Iulie. Şi cunoştea dura elasticitate a sînilor zvîcnind în mînile lui mai goi decît orice goliciune, rotunzi ca însuşi fructul dezmierdării mînilor crispate. Şi cunoştea vîrtejul curbelor acelui trup îngrozitor de alb pe care ar fi vrut să-i topească în trupul lui ca pe-o zăpadă în pămînt,—şi care totuşi rămînea al ei.

Se auzea zăngănitul linguriţii în paharul cu oranjadă, batjocoritor parcă.

Dănuţ sări în sus.

— Ruşine! Să-ţi fie ruşine! Asta-i cruzime! N'ai inimă!

— Fiindcă beau oranjadă?

Apucînd-o cu violenţă, Dănuţ o ridică în braţe,—şi blînd, o aşeză pe genunchii lui.

— Adina, de ce nu ţi-e milă de mine?

Şi cu veşnica mişcare a copiilor alintaţi îşi alipi obrajii de sînii ei.

— Spune-mi că nu-i adevărat... Te rog, Adina. Fii bună şi spune-mi că nu-i adevărat...

Şi obrazul frămîntindu-se, căuta goliciunea sînilor şi a adevărului dorit.

— Dănuţ, dar ce-i cu tine? Ce să nu fie adevărat? Nu mai înţeleg nimic!... Hai, prostuţule! Nu eşti tu pajul meu rău şi cuminte..

Îi vorbea în obraz, gîdilîndu-l cu suflarea caldă şi cu genele. Vorbele ei graseiate, erau zîmbitoare, naive şi cu parfum de miere.

— Adina, nu mă mai iubeşti!—se tîngui Dănuţ. Spune-mi drept, adevărat... Jură-te, Adina. Te rog, ju...

O sărutare se adînci ascuţit în buzele lui. Două mînuţe îi încleştară părul, sălbatec. Un tremur de frunzişuri subt lună, îi străbătu adînc. Gîfîiau.

Braţul lui Dănuţ îi încolăci trupul pe subt kimono. Căpătîndu-şi suflarea, începu să o sărute la întîmplare, nebuneşte, cum se tăvălesc prin iarba primăverii subt întăia ploae, animalele tinere.

— Sînt un prost! Sînt un prost!—cînta bucuria lui cu ochi turburi.

Cu ea în braţe, dănţuind, porni spre uşă.

Dezmeticindu-se, Adina se zmunci deodată.

— Stai aici, dragă Dănuţ.. Cuminte, Dănuţ!... Dănuţ! Nu se poate! Nu vreau!—ţipă ea spăimîntată, în pragul uşii, zvîrcolindu-se.

La ţipătul ei, uşa salonului—învecinată cu a etacului—se deschise teatral.

— Ce-i, tinere?—întrebă un domn scund, plinuţ, congestionat, cu monoclu înramat. Vrei s'o răpeşti pe doamna?

— Ce cauţi dumneata? Cine eşti dumneata?—întrebă Dănuţ cu ochii măriţi, dînd drumul Adinei din braţe pe jumătate dezgolită.

— Dar dumneata?

Dănuţ îşi scutură capul. Clipi. Înghiţi uscat.

Domnul zîmbea ironic, trăgîndu-şi maşinal manşetele. Revăzîndu-l, după o tăcere în care inima se prăbuşea cu fiecare bătae, Dănuţ izbucni, cu pumnii încleştaţi.

— Eşi afară!

— Tinere! Mi se pare că nici proprietar, nici chiriaş nu eşti!... Ori poate mă înşel?—adăugă el potrivindu-şi monoclul cu un zîmbet strîmb.

— Eşi afară!

— Tinere!

— Eşi afară!—răspică Dănuţ c'un fel de stranie implorare în glas.

— Eşi dumneata!—dacă nu-ţi place compania mea!

— Eşi afară!—gemu Dănuţ, tremurînd. Te-am insultat. Trimite-mi martori. Mă numesc Dan Deleanu, strada Pitar-Moşu 20.

— Bravo, cavalere! Dar după cîte văd mai ai o adresă: la liceu! Hai? Acolo nimeresc mai uşor!

— Laşule!

— Mucosule, adu-ţi aminte că ai urechi fragede!

— Ramolitule!

— Afară, neruşinatule!—zbieră domnul, înaintînd spre Dănuţ cu braţ răzbunător.

Dar înainte ca să-l fi ajuns, Adina îl acoperise pe Dănuţ cu trupul şi cu braţele.

— Nu-ţi dau voe! Afară din casa mea! Afară!

— Casa dumitale? Aha!

O îmbrînci în lături cu toată puterea, şi brutal, după întâia victorie, îl înşfăcă pe Dănuţ de tunică.

Dănuţ îl măsură adînc, şi zmuncindu-se îndărăt, îl pălmui din două părţi, scurt, formidabil. Monoclul căzu. Pecetluit cu o roşeaţă care evolua spre vînăt—pe amîndoi obrajii—domnul se uita la Dănuţ ca la mîna dentistului după ce ţi-a scos măseaua.

Urmă un scurt răstimp de tăcere, ca după explozii. Revenindu-şi în fire, domnul se repezi la Dănuţ suflînd astmatic, cu pumnii ridicaţi. Un pumn în plin piept îl aruncă la pămînt.

Adina cu pumnii în gură şi ochii măriţi de spaimă ca ai copiilor cînd se deşteaptă din somn auzind stafiile care umblă în pod,—tremura, ghemuită în părete, cu ochii la Dănuţ, pe cînd domnul de jos, îşi relua monoclul şi-şi pipăia nodul cravatei îndemne cu aerul corect şi grav al celor răsturnaţi de o trăsură cînd îşi iau din nou în primire demnitatea.

— Eşi afară!—răsună glasul lui Dănuţ ca un refren automat.

Domnul se ridică, tuşind. Se grăbi spre vestibul, tamponîndu-şi fruntea cu batista. Dănuţ îl urmărea cu o privire de supravieţuitor al unui cataclism. În capul gol un singur gînd răsuna, tenace şi absurd: „să nu-şi uite ceva; să nu-şi uite ceva"...

De două ori răsună metalic, cheia răsucită în broasca uşii de dinfaţă. Apoi, o voce înecată de tusă, în falset:

— Peşte...

Uşa pocni, pălmuind tăcerea.

Dănuţ porni spre etac. În faţa uşii se opri mirat. Se întoarse îndărăt. Se opri, zăpăcit, distrat, cu un tic în colţul buzelor.

Cu gîtul aplecat—încălecat parcă de ceva nevăzut, dar concret—porni încet spre sofragerie, călcînd prin cioburile inimii lui.

Adina îi urmă, furişîndu-se pe lîngă zid. Un papuc îi căzu din picior. Îl lepădă şi pe celălalt, urmîndu-l pe Dănuţ, desculţă ca o penitentă.

— Dănuţ!—răsună duios şi plîngător glasul din urmă.

Întoarse capul. O văzu spăimîntată, cu ochii încremeniţi şi

înghețați, cu buzele tremurînd, cu umerii ghemuiți, cu picioarele goale, așa de mică-mică și de dezarmată, că izbucni în plînset, hohotind, și fugi.

* * *

— Oprește la a treia casă... cea cu trandafiri, vorbi Mircea birjarului cu glas scăzut, făcîndu-i semn să cotească la stînga.

Tăcuseră tot drumul în trăsura cu coșul tras, ca după o înmormîntare.

Mircea sări, strecură în mîna birjarului moneda pregătită, și cu o solicitudine îngrijorată întinse mîna lui Dănuț a cărui față era blîndă și distrată.

— Bonjourrr.. bonjourrr.. Hai, Nae; hai Nae... Sictirrr... Sictirrr...

Birjarul cu biciul ridicat rîdea cu hohote, privind cu capul întors, papagalul al cărui glas de cocotă bețivă, îl invectiva. La glasul papagalului, răsări în haine negre austere, cu chip tragic de cabotin scos la pensie, Nae, feciorul lui Herr Direktor. Ținea într'o mînă fascicola 155 din „Contesa fără Nume".

Se înclină protocolar în fața băeților, oglindindu-le trecerea în chelia de un roz serviabil. Îi urmări apoi cu privirea și o severă surprindere îi adînci cutele care închideau în paranteză colțurile gurii: domnul Dan fără de chipiu, cu nasturii dela tunică zmulși!

— Hm! Hm!

— Sictirrr, sictirrr!—huruia îndrăcit papagalul, către birjarul extaziat.

— Pleacă odată, domnule!—invită Nae pe birjar, cu un gest scandalizat. Nu vezi că te înjură pasărea!... Taci, Coco, taci odată!

— Sictirrr, sictirrr...

— Taci, Coco, că te-o apuca damblaua, Coco!—îl implora Nae, scoțînd din buzunarul jiletcei o bucățică de zahar.

Dar Coco, care absorbise odinioară sictirurile tuturor haimanalelor din „Făgădăul" lui Nae, nu mai contenea. Și glasul papagalului suna mai uricios pornind din trupul cu penaj de perlă, mugur tînăr și mărgean.

Din pragul ușii, Mircea întoarse capul și aruncă o privire de definitivă scîrbă papagalului în care vedea icoana Bucureștiului copleșit de lux, strident și trivial.

*

Herr Direktor, tatăl adoptiv al lui Dănuț avea o concepție despre majoritate, sau, mai exact, despre minoritate, mult mai largă decît a Codului Civil și a Codului Penal. Potrivit acestei concepții originale, Dănuț fusese declarat major—de către Herr Direktor—

la cincisprezece ani. Isprăvise cele patru clase ale cursului inferior, la „Școala Luterană", în chip onorabil: media șapte și oarecare fracțiuni, la învățătură, hors-concours la sporturi, inclusiv bătae, de unde o reducere simțitoare a notelor la „conduită".

La sfîrșitul anului școlar, Herr Direktor venise cu automobilul cel nou—tip 1911—la internatul unde cu patru ani în urmă adusese o „fetiță" cu haine de băiat, care-l strîngea de mînă lăcrămind și suspinînd.

Șofeurul—același blond Herr Kulek—încărcase bagajele sumare ale unui tînăr licean, a cărui frunte larg deschisă subt șapca pe-o ureche, și al cărui umeri larg croiți—în armonie cu fruntea—oglindiră în ochii lui Herr Direktor, și'n monoclul său, imagina crudă a bărbăției temerară 'n gînduri și fermă în pumni.

Spre uimirea lui Dănuț, automobilul nu se oprise la ușa apartamentului din strada Scaune, unde Dănuț își avea odaia alături de etacul lui Herr Direktor,—ci la poarta unei case sprintene cu terasă la etaj, ogradă pavată și grădină cu chioșc de verdeață. Casa albă părea pudrată în scînteerea soarelui de vară; trandafirii agățători izvoriți parcă din adîncul ei, cădeau din margina terasei acoperind fațada cu cochetul lor torent. Semăna atît de mult cu o vilă casa din Pitar-Moșu că ochii se mirau întîlnind împrejmuirea urbană, în loc de mare albăstrie sau munte verde.

Herr Direktor zîmbise, aprinzînd o nouă țigară, la întrebarea mută a lui Dănuț. În ușa casei, Nae, mai protocolar ca oricînd—acum sintetiza autonomia unei case cu două rînduri—se înclinase în unghiu drept, în timp ce papagalul iritat de trecerea unei trăsuri, inaugurase rulada democratică a sictirului în noul cartier.

În apartamentul de jos, Dănuț recunoscuse mobila din strada Scaune—confort de piele și covoare—și mirosul de tutun, de lemn de cireș și de colonie „4711" al hainelor lui Herr Direktor. Din „hall" o scară de stejar cu trepte largi, acoperite de un covor adînc ducea la...

— ...Garsoniera tînărului Dan Deleanu, anunțase Herr Direktor cu o ciudată emoție în glas.

„Hall" parchetat cu ziduri boltite, prelungit—și prefăcut oarecum în terasă—dincolo de vitraliul cu două uși,—înzestrat cu o masă patrată, patru scaune și un mic bufet, toate de lemn brun, în contrast calculat cu zăpada iernilor și trandafirii verilor de pe terasa ocrotită de soare printr'o vastă aripă de pînză, mobilă.

— Cînd ai invitați, poate servi, cu oarecare bunăvoință, de sofragerie, explicase Herr Direktor rostul mobilierului...

La stînga, etacul cu proporții de salon, substanțial și sever mobilat; alături, încăpătoare odae de bae—despărțită în două printr'o perdea—al cărei scop mixt îl învederau halterele metalice înșurubate în zidul ripolinat și balonul de box

suspendat agresiv între plafon și podea, alături de toate cele trebuitoare igienei și cochetăriei bărbătești.

La dreapta „hall"-ului, odaia de lucru: fotolii și canapea de piele castanie, spațioase; biurou american cu capac mobil: bibliotecă, pendulă cu barometru; iar pe păretele din spatele biuroului, trei panoplii: una cu arme și unelte de vînătoare; alta cu florete, spade, măști de scrimă și mănuși; și cea din mijloc, mai puțin marțială, alcătuită din două rachete de tenis cu presele lor și o rețea cu mingi albe.

Dar mai era o surpriză în noua garsonieră,—aceasta pregătită de mama lui Dănuț. Gheorghiță a Marandei, flăcăul cel mai dezghețat de pe moșia Medeleni, după ce ucenicise trei ani —iarna la Iași, vara la Medeleni,—la semnalul soneriei răsărise ca din pămînt, cu păr bălan, nas ascuțit, ochi albaștri și zîmbet blond din pricina mustăcioarei abea mijite, purtînd cu dezinvoltură straele nemțești și lunecînd cu presteță pe luciul parchetului, la care contribuise intens.

— Si trăești, conașule. De-amu is aici la mata.

Aducea în garsoniera din Pitar-Moșu dulceți făcute la Iași pentru tînărul gospodar bucureștean, solicitudine prietinoasă de copii de țară, și dulce graiu moldovenesc.

Apartamentul lui Dănuț avea și o intrare separată.

— Iată cheia, i-o oferise Herr Direktor cu oarecare solemnitate adequată acestui simbol.

Il bătuse pe umăr.

— De-acuma înainte ești tu singur stăpîn pe viața și în casa ta... In apartamentul de jos locuește un vechiu și devotat prietin al tău—ceva mai bătrîn decît tine!—suspinase Herr Direktor.

Gheorghiță a Marandei destupase o sticlă de șampanie, după canoane..

De-atunci, Dănuț fusese stăpîn în casa lui, iar Herr Direktor, un vechiu și devotat prietin al său,—pe care Dănuț îl consulta și-l respecta spontan...

*

...Atent de pe terasă la orice zgomot, Gheorghiță a Marandei, auzind trăsura și văzîndu-și stăpînul, se repezi pe scări. Luă gențile și chipiul lui Mircea, înregistră cu o discretă nedumerire ținuta lui Dănuț și *dădu raportul*, urcînd scările în urma băeților.

— ...Sus așteaptă conașu Tonel...

Un zîmbet, prizat de nasul ascuțit, îi aprinse mustăcioara blondă. Auzind numele celui care-l aștepta, Mircea ridică din umeri și din sprincene.

— ...Am pregătit de ceaiu.

— S-s-s-salve, mă! U-u-unde-ați șt-ti-terso?

Dănuț schiță un semn de salutare spre Tonel și intră în etac, docil, împins ușor din urmă de mina lui Mircea.

— Ce-ce-ce-i, mă!

Tonel, „Tontonel" sau „Mototonel"—calambur onomatopeic derivat din substantivul, detunător și vertiginos, motocicletă—avea o rondă față de măr domnesc, pe care un copil ar fi desemnat primitiv cu cărbunele, ochii, sprîncenele și mustăcioara lineară. Bîlbîia, împodobind cu triluri cacofonice, orșice silabă,—dar era impermeabil: zeflemelele și poreclele colegilor dintr'a șaptea modernă, și chiar ale „puștilor" din cursul inferior, nu-l atingeau.

— Ș-ș-ș-și ce? B-băiat frumos s-s-sînt; suc-c-c-ces la dame am!

Tezele cele grele i le făcea Mircea sau Dănuț; de oral era exonerat, cu excepția Matematicilor, obiect din pricina căruia fusese lăsat de două ori repetent în cursul inferior, și la care era corigent îndeobște în cursul superior. Avea în schimb o tunătoare voce de bariton utilizată de direcția „Liceului Lazăr" la producții. Tonel o mai utiliza și pentru „cu-cucerirea damelor".

Se „înamorase" de trei fete deodată—avea lirismul plural cași silabele—vecinele lui Dănuț, și venea zilnic pe terasă—cu tunică de postav „cloche", pantaloni de tenis, tot „cloche" și guler de-o înălțime eroică. De-acolo le pîndea galant, aruncîndu-le cîte trei trandafiri sau alte flori de sezon, și frivolizînd gestul benedicțiunii ortodoxe prin executarea unor „bezele" cu trei degete,—pînă cînd insera sau pînă cînd îl expulza „bu-bucheru l de Balmuș".

— M-m-mă Balmuș, ce-ce-ce porc pa-pa-pa-papagalul ăsta! Si-sictirește, mă, c-c-c-ca un porc? A-a-aud f-f-fetele, mă! S-s-strică p-p-pontul lui Tonel, mă!

— Tonel, du-te acasă și invață pe mine... Ai să rămîi repetent, Tonel!—adăugă Mircea văzîndu-i grimasa sceptică.

— D-d-de ce, mă?

— Fiindcă avem teză la istorie și nu știi o iotă?

— D-d-d-da' știe Balmuș!—făcu din ochi Tonel.

— M'am săturat!—gesticulă exasperat Mircea. Nu te mai las să copiezi! Du-te și 'nvață odată! Ești om bătrîn! Nu ți-e rușine!

— S-s-s-serios, mă!

— ...

— P-pe-pe-pe-pe parola ta?

Mircea ridică din umeri.

— A-a-a-atunci s-ss-ss-să nu mai vorbești cu mine!... C-cece-copii eu dela Deleanu! Ce-ce-ce crezi tu, m-m-mă H-h-hardmuth?—mai aruncă el din pragul scării agitîndu-și șapca bufantă.

Ceaiul era pregătit pe terasă. Samovarul aprins părea că rîde cu hohote în fața paharelor.

Mircea intră în etac.

— Dan...

— ...

— Unde eşti, Dan?

Nu-l vedea din pricina penumbrei dese: obloanele ferestrelor erau inchise.

Dănuţ şedea pe marginea patului cu umerii plecaţi şi mîinile uitate pe genunchi ca o carte deschisă pe care se lăsă noaptea.

— Mircea...

Se opri mirat, neştiind ce să mai spue.

— ...Ce-avem pe mîine?

— Teză la Istorie... Vrei să invăţăm?

— Da, articulă distrat şi maşinal Dănuţ.

Şi deodată se ridică săltat, işi cuprinse obrajii cu palmele, privi sperios toată încăperea; ochii i se dilatară treptat ca intr'o zvicnire de coşmar.

— Mircea!—răsună glasul zugrumat.

Mircea simţi un fior rece dealungul spinării.

Dănuţ incepu să-şi clatine capul cu o desnădejde care nu mai încăpea în bătăile inimii şi ale timplelor. Faţa i se 'ncreţi crispată, transfigurindu-se în mască. Ochii i s'adînciră. Buzele supte, se 'ncălecară.

Se prăbuşi, pe pat, plingind cu hohote mari.

Răsuna în uşă, mai demult, o bătae stăruitoare; auzind-o, Mircea întredeschise uşa, mascind cu trupul încăperea.

— Gheorghiţă nu mai luăm ceaiu, şopti el ca dintr'o odae cu moarte. Strînge tot. Lui Dan nu i-i tocmai bine. Nu mai primi pe nimeni.

Inchise uşa cu cheia.

In penumbra deplină, jelania înăbuşită se zbătea ca vîntul în casele pustii.

Mircea se aşeză pe marginea patului, sfios şi stingaciu alături de durere.

— Mircea, dragă Mircea!... Am să 'nebunesc, Mircea!... Mircea dragă, Mircea ce să mă fac?...

Şi lacrimile curgeau, curgeau şiroae pe obrajii clătinaţi.

— Mircea, dacă mi-i milă de ea!... Era aşa de mică, mică... saraca, saraca... Şi picioarele ei desculţe!... Mircea dragă, am să 'nebunesc...

Şi palmele se tîrau dealungul obrajilor şi degetele se 'ngropau în ochi, şi alungate se 'ngropau în păr; şi inima bătea, bătea dînd viaţă şi putere desnădejdii.

— Şi mi-i dragă, Mircea... Şi mi-i dragă, dragă... Şi-i toată în mine..

Şi iarăşi hohote de plîns spulberară vorbele.

Mut, Mircea-i dezmierdă capul.

...Incetul cu încetul o sumbră istovire potoli trupul zbuciumat. Curmînd, din timp în timp, cadenţa hohotelor tot mai înecate, mai înăbuşite,—un gemăt răsuna tînguitor şi muzical.

Apoi tăcerea se limpezi purtînd în ea ca un susur de şipot depărtat, o suflare de copil adormit plîngînd.

Din toată furtuna nu mai rămase decît un singur val duios şi monoton: mîna lui Mircea alintînd cu acelaşi mişcare, fruntea năduşită şi părul răscolit al lui Dănuţ.

Apoi intrară vulgare, zgomotele de toate zilele alungind umbra coşmarului şi delicatul calm: şuerul foşnitor al furtumului cu care rîndaşul ungur stropea grădina, şi îndemnul lui Coco:

— Pis-piss; pis-piss.. Hai Loşca, hai Loşca...

*

O uşoară, abia simţită bătae în uşă curmă intimitatea veghei şi visării lui Mircea. Cu scurte opriri întrebătoare, îşi trase mîna din degetele lui Dănuţ, care i-o încleştaseră prin somn.

— Ce-i, Gheorghiţă?—întrebă el, închizînd uşa etacului.

— Vă pofteşte domnu' director la dumnealui.

Coborînd scările, Mircea-şi trecu mîinile pe ochi, îşi pieptănă părul...

— Buna ziua, Mircea,—il intimpină cordial Herr Direktor, examinînd alternativ pe Nae, care încremenise încordat cu sticla de colonie într'o mînă, şi pantalonii smokingului în cealaltă... Să-mi aduci peria de haine, Nae; cam prăfuiţi pantalonii! S'aştepţi soneria.

— Am înţeles.

Dispăru cu un rictus amar.

— Incep să fac burtă! Trebue să reacţionăm, monologă Herr Direktor, trăgînd cu ochiul la Mircea... Lui Dan nu-i e bine?—întrebă el pe neaşteptate, scoţînd ţigara din gură.

— ...Im!

— Bolnav?

— O.. indispoziţie...

— Sufletească?

— ..!

Mircea ridică din umeri.

Se roşise. Herr Direktor îl bătu amical pe obraji.

— Eşti cam slăbuţ, Mircea! Prea multă învăţătură! Apropo: Cum se face că Tonel nu-i pe terasă? L-am zărit dînd tircoale!

— L-am trimis să mai inveţe puţin.

— A! Da! Studiază geamurile dealături!... Aşi putea să-l văd pe Dan?

— Acuma doarme.

— Doarme? Umberufen!—bătu Herr Direktor în speteaza scaunului, trăgînd totodată un fum adînc. Atunci totu-i în regulă!

Auzind desconsiderarea durerii prietinului său, Mircea avu o mişcare de revoltă. Herr Direktor îl luă de bărbie, zîmbind.

— Măi băeţi, nu vă supăraţi. Asta-i deosebirea între optsprezece ani şi patruzeci şi cinci de ani... Cînd încep insomniile gratuite, regreţi şi durerile, şi somnul tinereţii... Dar experienţa moşnegilor e jignitoare pentru cei tineri: şi aveţi dreptate.

Zîmbetul lui Herr Direktor şi tonul—dela egal la egal—dezarmară complect pornirea lui Mircea. Revirmentul era aşa de vădit încît Herr Direktor îl privi lung

— Mircea dragă,—iartă-mă că mă amestec—un singur cusur ai tu, după părerea mea: Sufletul tău vorbeşte cu glas tare... Il aude oricine—cu condiţia să n'aibă vată în urechi. Şi fetele, dragă Mircea, *aud* extraordinar. Bagă de samă!

Obrajii lui Mircea ardeau. Işi plecase genele şi umbra lor răsfrîntă părea carbonizată subit de roşul intens al obrajilor.

Se înclină şi muşcîndu-şi buzele sui repede scările.

Herr Direktor îl urmări cu privirea, zîmbind amuzat.

— ..Tot îi bine cînd au ce auzi!

Gheorghiţă aştepta în „hall". Văzîndu-l, Mircea întoarse capul şi trecu grăbit pe terasă. Ar fi vrut să fie singur pe lume: să nu-l vadă şi să nu-l ştie nimeni.

„Sufletul tău vorbeşte cu glas tare; îl aude oricine..."

Vrasăzică.. vrasăzică.. şi domnul Deleanu, şi Dănuţ... şi chiar...

„Dar nu-i adevărat!"—se apără sufletul rupînd şi indepărtînd pe „chiar" —cu spaimă şi pudoare—de numele care dezlănţuia vii jocuri de ape şi fugi de căprioare în suflet,—şi pe obraji culori de rodie.

Se oprise pe marginea terasei, cu capul aplecat. Şi mînile, cu degetele întinse răsfirat în evantai, destăinuiau cu claritate gestul sufletului.

Nerostit, „numele" trecuse... Era departe... Bătăile inimii îl urmăreau.. O osteneală fragedă închidea florile sufletului...

Chipul lui Mircea avea conturul delicat şi zîmbetul ciudat în colţul gurii, al unor desenuri de Vinci. Părul brun, pieptănat cu cărare la oparte, işi înclina şuviţele răsfirate pe o frunte dreaptă ca o înălţare. Linia obrajilor se subţia spre bărbie, suptă parcă de zîmbetul necontenit —zîmbet?— care concentra faţa în jurul buzelor subţiri. Şi subt frunte, osteniţi de genele prea grele, ochii negri aveau evlavia gravă a ochilor deprinşi să se închine la icoane în biserici nalte şi întunecoase.

„Sufletul tău vorbeşte cu glas tare; îl aude oricine..."

— Fiindcă roşesc uşor!

Şi se roşi din nou fiindcă era adevărat.

— La revedere, Mircea!— îi strigă Herr Direktor, urcîndu-se în automobil. Spune-i lui Dan să nu m'aştepte la masă. Dacă vreţi vă trimit maşina să vă plimbaţi.

— Nu, mulţumesc.. M'aşteaptă acasă.

Şi ca să nu-l mai vadă ochii străbătători ai lui Herr Direktor, se ghemui pe un fotoliu de pae, la adăpostul balustradei cu trandafiri.

Huruiala claxonului siluetă abrupt drumul automobilului spre Calea Victoriei.

„Sufletul tău vorbeşte cu glas tare; îl aude oricine..."

Cu un gest meditativ şi familiar, Mircea işi scoase creionul din buzunarul dela piept, vîrî în gură capătul neascuţit şi începu să-l frămînte.

Acest tic al „şefului clasei" era notoriu în clasa şaptea modernă. In fiecare dimineaţă—cu perseverenţa caracteristică glumelor şcolare—apărea pe tabela proaspăt spălată, următoarea inscripţie:

«Aspru interzis fumatul... creioanelor!!!»

Aceleaşi trei semne de exclamare punctau entuziast gluma care provoca aceleaşi reflecţii şi aceleaşi risete.

— Cînd te vei retrage în Thebaida, scîrbit de cele lumeşti—îi proorocea Dănuţ—Dumnezeu va trebui să deschidă o librărie în deşert pentru alimentarea anahoretului creion.

Iar Olguţa, pusă la curent întîmplător despre deprinderea celui mai bun prietin al lui Dănuţ, într'o scrisoare îi adăugase o nouă poreclă.

«Transmite salutările mele, eminentului tău amic Hardmuth No. 6.

No. 6, exprimă tăria de caracter a acestui supra-Hardmuth care *roade* Latina, după cîte-mi scrii—admirativ de altfel—cu acelaşi perseverenţă cu care roade creioanele. Eu prefer creioanele—care într'adevăr au un gust delicios deşi mai puţin antic decît al Latinei; gustul acesteia nu-mi convine, din care cauză, cuvioasa Monica e obligată să-mi servească de juxtă-gramofon la oral, şi să-mi faciliteze plagiatul la teză.

Vive Valeque.

P. S. Această formulă epistolară am găsit-o—după ce am căutat-o, bine înţeles—în Larousse. Spune-i-o lui Hardmuth—fără să-i destăinueşti restul—ca să-l epatezi cu erudiţia surorii tale.

Mai este şi o altă variantă: „Vive et me ama". Am întrebuinţat-o ca motto într'o teză la Latină. Poţi să-ţi închipui *capul* domnului Achindin (?) Arbore, venerabilul, cel atît de distrat încît a apucat într'o bună zi, de după gît, o elevă pusă de el la colţ, confundînd-o cu cortelul..

— Ce-i asta, bre?—mi s'adresează el impersonal agitînd caetul pe care l-am recunoscut imediat—prin intuiţie, cum spui tu, s'il vous plait!

Deschid o paranteză.

„Bre" e o expresiune familiară a domnului Arbore, mai mult: o secreţie proprie ca moscul la epurii cu acelaşi nume. Cînd suna-vor—cum scrie la Apocalips—trîmbiţele supremei judecăţi, o tăcere de moarte fi-va între turmele răposaţilor. Numai

domnul Arbore trezindu-se din somnul morții, cu cortelul subțioară și prinzindu-și ochelarii pe vîrful nasului, va întreba inocent:

— Ce-i scandalul ista, bre?

...așa cum face cînd intră în clas, celace va provoca, evident, ilaritatea întregului cer, ratînd efectul sublim al Invierii.

Inchid paranteza.

La întrebarea lui și la un semn al meu se ridică in picioare toată clasa.

Domnul Arbore se strîmbă și se scarpină în creștet.

— Nu, bre, cu toate!... Cum îi zice? Cum îi zice? Stăi! Deleanu! Deleanu Olga. Ia spune tu, ce-i asta, bre?

I-am replicat întrebîndu-l care-i origina lui bre.

— Lătinească au slăvonească?

Răspunsul:

— Lasă, bre! Nu mă mai amărî atita!

Dar partea miraculoasă a acestei întîmplări este că a observat motto-ul meu. O colegă și-a încheiat teza astfel:

„Te iubesc la nebunie
Geta"

Și domnul Arbore s'a iscălit dedesubt, punîndu-i 9,—celace dovedește că doamna Arbore nu corectează tezele—și bine face! —și că domnul Achindin rău face că nu le cetește până la sfîrșit.

Olguța»

Curînd după această scrisoare, Mircea primise un pachet expediat dela Iași, pe care scria: „Comestibil". In pachet era o plumieră plină de creioane Hardmuth, iar pe capac, o inscripție pirogravată:

„Fabrica Recunoscătoare".

De-atunci, citáva vreme, în fiecare scrisoare, Olguța nu-l uita pe Hardmuth.

„Recomand lui Hardmuth creioanele «Castell». Au o culoare verde ca Lunca din Mircești. Dar considerațiile estetice n'au ce căuta aici! Ii dau un sfat medical: Toți carnivorii trebue să facă din cînd în cînd puțină dietă vegetariană. Creioanele «Castell» sînt cele mai indicate".

Alta:

„Am descoperit niște friandize pentru Hardmuth. Niște creioane, niște creionașe, niște creionișoare, niște creionișorele, mici, micuțe, mititele. O drăgălășie, un deliciu! Se topesc în gură. Iți vine să le plîngi de milă, atît sînt de fragede și nevinovate! După ce le mănînci ai viziuni. «Se face» că ești în cer. Și vezi doi îngerași cît două libelule ținuți pe degetul unui înger de juste proporții, care le surîde serafic ca în cărțile poștale ilustrate pe care le primesc dela un «satelit» * de al meu.

* „Satelit", în argoul pensionatelor de fete, înseamnă: o jună elevă care gravitează liric în jurul alteia—dintr'o clasă superioară—numită „flamă". Satelitul se roșește grațios și pudic deciteori își vede flama; îi așează pupitrul; îi scoate petele de pe șorț și rochie; îi trimite cărți poștale ilustrate în timpul vacanțelor... Intr'un cuvînt, satelitul e un fel de ordonanță pasională a flamei.—N. R.

Cine crezi că sînt?

Chiar creionașele «Ingeraș», care se vînd la magazinul Socek & C-nie, sucursala Iași".

Alta:

„H B. × Venus Drawing × American Pencil Co. New York".

„Joindre l'utile à l'agréable" ne spune c'un ușor accent englezesc domnișoara Calypso Popescu, profesoara noastră de Franceză. In acest spirit și cu acest accent internațional, recomand lui Hardmuth creioanele Yankee. Sînt nutritive, sînt instructive, sînt distractive".

Alta:

„O senzațională noutate! Am descoperit un creion de cinci kilograme: Mamuth.

Enorm!

Am tremurat pentru viața lui Hardmuth. El, mititelul, nu-l poate mînca. Dar dacă monstrul de creion e antropofag?"

Și însfîrșit, într'o dimineață—era în preajma vacanței de Crăciun—intrînd în clas, Mircea se minunase de tăcerea solidară a camarazilor săi. Tonel îl întîmpinase în fața băncilor, întinzîndu-i solemn telegrama pe care i-o predase portarul.

Mircea Balmuș
Elev cl. VII-a modernă
Liceul Lazăr
București

„Slavă ție stîrpitor al creioanelor nefaste în mînile profesorilor. Stop. Unite în Sobor te proclamăm sfîntul Hardmuth al școlarilor de ambe-sexe".

Urmau iscăliturile mai tuturor elevelor pensionatului «Humpel» din Iași, cu a Olguței în frunte.

— M-m-mă H-h-hardmuth, t-te s-s-s-sfințiră f-f-fetele! Z-z-ziceți, mă!

Și corul clasei, zugrumat de rîsete, intonase pe două voci:

„Hardmuth sus răsare
Ca o lună mare
Hardmuth luminează
Și adeverează...
Etc..."

— Ura! Ura! Ura!

Ii venise să plîngă de exasperare în fața rîsetelor cu accent și gest de crîșmă. Profesorul intrase, curmînd delirul.

Și 'n recreație—după o oră de surdă enervare—Mircea luase la o parte pe Dănuț.

— Ce copilăroasă-i sora ta!.. Poți să-i scrii din partea mea că am să-l rog pe Moș Crăciun să-i aducă o păpușă și o minge.. ca să aibă cu ce se juca.

In recreația următoare, după o oră de gîndire, vorbele lui îi păruseră crude, jignitoare, odioase... Cu ce era vinovată sora lui Dan? Făcuse o glumă... fiindcă era veselă.

Dacă gluma ei se trivializase în risetele unei clase de băeți, asta era altceva!

Gata să retracteze, nu îndrăznise; se sfiise...

Dănuț nu-i scrisese nimic Olguței fiindcă dela Crăciun scria numai Adinei. Olguța-i plătise tăcerea prin tăcere. Dar Mircea atribuise vorbelor lui—crude, jignitoare, odioase—încetarea scrisorilor.

Scrisorile Olguței erau numai anecdote, malițiozitate, reflecții burlești, năzbîtii, glume, veselie: atît știa Mircea din Olguța. Și mai știa și o fotografie—mai de demult—în care un cap rotund de fetiță—numai ochi și gropițe ilare—cu degetul cel mare al mînii pe vîrful nasului adus în sus, și cel mic răsfrînt în aer, —arăta că Olguța nu stima deloc aparatul lui Dănuț, adus din Germania, nici pe junele fotograf,—pe cîtă vreme, alături, o fetiță cu cozi lungi plecase genele în pămînt ca pentru rugăciune.

— Surorile mele, explicase Dănuț. Cea care rîde e Olguța, cea cuminte e Monica.

Atît știa Mircea din Olguța: rîsul din scrisori și cel din fotografia veche.

Fără s'o cunoască, o auzise rîzînd—rîzînd de toți și toate —ca un plop impertinent plin de glumele vrăbiilor, răsărit din zidurile nalte ale unei case necunoscute.

Apoi, tăcerea.

Dar o fetiță pe care ai văzut-o rîzînd poate să și plîngă, —nu? Ș'atunci e cu atît mai trist cu cît ai auzit-o numai rîzînd până atunci. Și dacă ești lîngă ea, și dacă din pricina ta plînge, îi ceri ertare, din toată inima, cu lacrimi în ochi,—te-apropii, blînd de tot, îi ștergi ochii, îi săruți mînile ude...

— Dacă ai ști ce rău îmi pare!...

Și poate că te iartă, și poate că rîde din nou cu ochii umezi... Rîsul renaște așa de firesc din lacrimi...

Ce drăgălașă trebue să fie o fată cu ochii umezi... din pricina ta... după ce te-a ertat...

Dar mereu tăcerea!

Tăcerea, după ce-ai ucis brutal, cu o piatră, veselia...

Astfel intrase în sufletul lui Mircea o fată, o fetiță necunoscută pe care o făcuse să plîngă, să tacă, să fie abătută, tristă... și pe care nopți dearîndul o alina cu toate umilințile, cu toate duioșiile, cu toate visurile...

Dar n'o văzuse niciodată... Nu știa cum e... Știa doar c'avea un rîs proaspăt de copil cu ochi mari și dinți albi... că nu mai avea un rîs de copil cu dinți albi, ci numai doi ochi triști și mari de copil cu rîsul ucis... ucis de el.

O știa în sufletul lui ca un copil care vine noaptea, cu noaptea, și stă singur—ca părăsit—pe o bancă, privind... Da, privindu-l. Și sufletul lui Mircea era plin de melancolia acelei priviri.

Dar privirea aceia era în el, pentru el!...

„Je fais souvent ce rêve étrange et pénétrant
D'une femme inconnue, et que j'aime, et qui m'aime,
Et qui n'est chaque fois, ni tout à fait la même,
Ni tout à fait une autre, et m'aime et me comprend..."

Nu mai avea nici trup, nu mai avea nici nume: era privirea din el, lumina lui de lună, singurătatea lui înduioșată, bucuria melancoliei lui...

Și dacă uneori acel nume demult pierdut prin sufletul care îl acoperise cu visuri, ca un inel prin erburi nalte și flori sălbătăcite,—cerca să răsune, zvonirea lui trezea în suflet vii jocuri de ape adormite și fugi de căprioare sperioase, iar pe obraji culoarea inimii...

„Sufletul tău vorbește cu glas tare; oricine îl aude..."

Mircea își scoase creionul din gură. Și c'un rîs de copil care ascuns pe după pomi aruncă o glumă,—își șopti privind creionul:

— Hardmuth!

Și se roși din nou.

* * *

. . . .

— Saraca! Saraca!

E așa de mică în haina de doliu! Își ține pumnii pe gură ca să nu plîngă, dar ochii plîng, ochii pe care nimeni n'are să-i mai sărute...

Totu-i negru.

Caii merg la pas. Cu pași grei, osteniți-osteniți! Bieții cai...

Fața lui Dănuț e albă; din tîmplă-i curge sîngele roșu, cald...

Caii se sperie, sar: sicriul se răstoarnă.

Dănuț cade.

Ah! Cum îl doare capul!

...Deschise ochii. Își urni capul greu, îndurerat.

Dibui cu mîna prin întuneric. Aprinse lampa de pe măsuța de noapte.

Visase!

Era viu!

Trăia!

Porniseră din inimă trei gînduri ca trei chiote. Și trupul, plin de bucuria roșie a sîngelui, se'ntinse, ca dimineața după somn.

— Conașule, ești plin pe sînge!—sări alarmat Gheorghiță

din pragul odăii de bae unde veghiase prin întuneric până atunci.

— Sînge ?

Işi trecu mîna peste faţă,—cu spaimă. Era plin de sînge. Perna înroşită...

Clipi.

Da. Sînge!

Iţi curge sînge din nas, conaşule. Stăi s'aduc un prosop... Intinde-te, conaşule, sfătui glasul lui Gheorghiţă din odaia de bae.

Dănuţ işi răsturnă capul pe pernă.

— Iac' aşa. Acuma ridică mata mîna stîngă în sus, că trece îndată.

Dănuţ ridică mîna... şi o lăsă în jos, abătut. Un oftat şi un gemăt răsurară subt prosopul ud.

— Mircea!... Unde-i Mircea?

— O plecat amu-amu. Ş'o lăsat un bileţăl.

Dănuţ îşi împreună mînile... Miros de ars în suflet, şi gîndurile strîmbe şi strivite ca lanuri peste care au trecut năvălitori călări cu o mireasă răpită.

Faţa lui Gheorghiţă era îngrijorată. Işi trecea palma peste obraz, în sus şi 'n jos, privind cu încruntare trupul abia însufleţit, şi faţa acoperită cu prosopul ud.

— Gheorghiţă, dă-mi scrisoarea lui Mircea, oftă Dănuţ dînd la o parte prosopul şi ridicîndu-se cu capul aplecat pe spate din pricina migrenei.

„Dragă Dan,

Te las dormind şi plec de lîngă tine cu mare nelinişte. Dar trebue să mă duc pe-acasă. Asară am dormit la tine fără s'o anunţ pe mama şi sînt sigur că şi acuma mă aşteaptă cu ochii la poartă: tu o ştii!

Te rog, dragă Dan, să fii *cuminte*. Ştiu cît de mult suferi. Sînt lîngă tine şi cu tine, frăţeşte. Iţi string, din toată inima, amîndouă mînile.

Mircea

P.S. Vino la noi diseară. La noi ai să uiţi de acest Bucureşti conrupt şi ticălos pe care îl urăsc îndoit decînd văd suferinţa şi desamăgirea pe care ţi le-a pregătit.

Te aştept *neaţărat*. Dacă nu poţi veni, trimite-l pe Gheorghiţă c'un cuvînt, şi vin eu la tine. Dacă n'am nici un semn de la tine până la 12, vin nechemat.

Incă odată îţi string mînile frăţeşte.

Mircea".

Dănuţ îşi luă capul în mîni...

— Conaşule, nu vrei să ei mata oleacă de supă?

— ...

— Zău, conaşule! Pui ceva la inimă şi te 'ncălzeşte... Capeţi putere, conaşule...

— ...

Gheorghiţă se scărpină cu amărăciune

— Apui ce-are să zică coniţa? C'acuşi ne 'ntoarcem la noi!...

— ..

— Zău, conaşule, hai şi-i lua ceva!

— Deschide ferestrele, Gheorghiţă... şi fă-mi o cafea neagră, mare, amară.

Cu paşi de convalescent Dănuţ se duse până la fereastră.

Noaptea îl aştepta albastră şi inutilă. Răsuna necontenit rumoarea batraciană a Capitalei.

Eşi pe terasă, întinzîndu-se într'un fotoliu.

O adiere de vînt trecu, feminină, lăsînd o presimţire de flori de tei în declin... O strîngere de inimă. La ora asta se întîlnea cu Adina. O strîngea în braţe—tremurătoare şi luminoasă ca o stea de Septembre—şi nu-i venea să creadă că-i a lui.

Şi nu era a lui.

Işi privi mînile goale, goale: fructul elastic, căzuse; seva secretă, secătuise. Toate cele deveniseră găunoase şi împovorate de uşurinţa tomnatică a putredului.

— Doamne! Doamne!

„Quand j'ai bu du vin clairet
Tout tourne, tout tourne.
Quand j'ai bu du vin clairet
Tout tourne au cabaret"...

Cînta Coco. Şi glasul parcă nu era al lui, atît de duios şi melodic răsuna. Glas de femee care-a plîns—violă guturală—cînd îşi adoarme un copil bolnav, sau cîntă la fereastră, despletindu-şi părul pentru nimeni.

„Quand j'ai bu du vin clairet
Tout tourne, tout tourne,
Quand j'ai bu du vin clairet
Tout tourne au cabaret"...

Aceiaşi strofă, aceiaşi melodie simplă, acelaşi ritm timid şi melancolic de muzicuţă mecanică picurînd într'un salon cu mobile decolorate.

Coco se legăna uşor în cuşca lui, şi legănarea lui era de bătrîn cînd îşi aminteşte un vals din vremea tinereţii şi-adoarme dînd din cap, ridicol şi 'nduioşător.

„Quand j'ai bu du vin clairet
Tout tourne, tout tourne
Quand j'ai bu du vin clairet
Tout tourne au cabaret"...

Coco cînta mereu, aninînd în ritmul aiurit, gîndul şi singurătatea lui Dănuţ.

Dacă l-ar fi întrebat cineva:

— Ce ai, Dănuț?

Ar fi răspuns ca un copil de țară:

— Nimic... Mi-i jale...

Dar nimeni nu-l întreba nimic. Și asculta cîntecul papagalului, dus din tristeță în tristeță, tot mai departe, în adîncul sufletului gol.

...Cine știe pe ce vas cu pînze înflorite 'n vînt sarat, venind din cine știe ce insule Azore, Coco venise-odată pe o mare care-l legăna—penaj de periă, mugur tînăr și mărgean—rupt din verdeața și azurul insulei natale...

Și cine știe ce matrod—cu barbă de argint și sare, și ochi mărunți și trupul mare, și fața cruntă și surîs naiv—cîntase în clipe de singurătate și alean, un cîntec trist de veselie și de vin.

Poate demult corabia se scufundase, cu pînze veștede; poate demult matrodul..

„Quand j'ai bu du vin clairet
Tout tourne, tout tourne
Quand j'ai bu du vin clairet
Tout tourne au cabaret"...

Un cîntec vechiu, cîntat de buze care-au fost, și-un papagal care-l cînta mecanic, cu legănări de val și amintire... Atît a mai rămas dintr'o corabie cu pînzele 'nflorite 'n vînt sarat, venind din cine știe ce insule Azore..

...„Robinson Crusöe"...

Intr'un pod cu vechituri, demult, un copil plîngea cetind plecarea lui Robinson Crusöe din insulă. Plîngea sărutînd o cromolitografie prostuță.

Copilărie cu miros de pod și de livadă, de colb, de piersici și de lacrimi!

Bucle de fetiță...

Un copil care-ar fi vrut să fie o culoare în cromolitogafia de pe coperta lui Robinson Crusöe. Un copil care vroia să nu mai crească, să rămie mic, în pod, în cartea minunată..

Moș Gheorghe.. podul.. poveștile.. șifoniera din etac.. cozile Monicăi.. Kami-Mura, Potemkin.. Ileana Cosînzeana...

„Una liă
Duduiță
Ești oaș
Toporaș
Pe la..
Pe la.."

Nu mai știa. Uitase.

Se cufundase tot, pierise tot ca o corabie venind din cine știe ce insule Azore. Și-atît mai rămînea: un glas mecanic, îngînînd la fel cu papagalul, versul naiv, ciudat și frînt,—deasupra unei devastări de veci...

...„Cine-i acel ce-mi spune povestea pe derost
De-mi țin la el urechea și rîd de cîte-ascult
Ca de povești străine?... Parc' am murit demult..."

Își strînse tîmplele în mînile reci.

Iar își auzea gîndurile vorbind singure, într'o tăcere superstițioasă de țintirim... Iar răsărea sufletul din umbră, straniu ca propria față cînd și-o privea noaptea în oglindă, cu ochii ficși.

— Am să 'nebunesc!

Gheorghiță aprinse lumina de pe terasă și înaintă în cumpănă cu ceașca de cafea.

Dănuț își privi mînile, clipind. Zări o pată de cerneală pe deget. Își aminti de teză. Amintirile-i trecură vii prin inimă umplîndu-i pieptul cu stol'uri de zvîcniri ca cerurile primăverii sau ale toamnei.

Strînse pumnii.

-- Ticălosul!

— Cine ți-o năcăjit, conașule?

— ..

Quand j'ai bu du vin clairet
Tout tourne, tout tourne,
Quand j'ai bu du vin clairet
Tout tourne au cabaret ...

Sorbi din cafea.

— Oh! Stupid papagal! Gheorghiță, spune să-l mute în casă.

Ticălosul!.. A îndrăznit să o îmbrîncească! In fața lui!..

Din inimă, mînii după mînii se prăvăleau ca stîncile, îngreuind puterea pumnilor.

— Ticălosul!

Cum ar fi vrut să-l aibă în față—cu floreta, spada sau pistolul—sau—da! mai bine—cu mînile goale. Să-l apuce de piept, să-l scuture, să-l zgudue și să-l trîntească,—să-l vadă prăbușit la pămînt cu figura aceia inertă și buhăită de păpușă fălcoasă din care se scurg tărîțele..

Sorbi din cafea.

Incepu să colinde terasa cu pași repezi, oprindu-se uneori cașicum s'ar fi izbit de un zid. Și iar pornea, ferindu-se.

Cum poți să iubești pe un astfel de om?... Nu. Nu se poate. Batjocorești dragostea... Și nu se poate..

Nu. Adina îl iubea pe el. Adina era a lui.

Il acoperise cu trupul ei.

— Ticălosul.

Ea să-l apere pe *el*?.. O mirare încîntătoare îi acoperi

sufletul, încălzîndu-i-l, ca acele izbucniri de soare în primăverile înourate, cărora le întinzi mînile.

Zîmbi. O vedea mică, spăimîntată și hotărîtă în fața lui, acoperindu-l,—ca o floare care vroia să fie pavăză: pavăza lui... împotriva...

Il venea să plîngă. Era trist și înduioșat... Se întîmplase ceva... Dragostea lui era ostenită...

Și era uneori ca un țipăt în el, ca un vaet, undeva în adîncuri, ca deasupra unei vînători cu săgeți tăcute. Și o spaimă... Se întîmplase ceva... Ce se întîmplase?... Adina era a lui. Adina îl iubea, îl acoperise cu trupul ei,—atunci ce se întîmplase?

Era o mihnire în el, undeva în adîncuri, o spaimă, o singurătate, un frig...

Stinse lumina. Se așeză într'un fotoliu. Aștepta... Aștepta să se întîmple ceva... Să se întîmple o minune, cum aștepta și cînd era copil... Să fie deodată Adina lîngă el, fără s'o audă venind, fără să-i presimtă pașii, să fie lîngă el, în brațele lui, ca un vis care te face să tresari, să zîmbești și să strîngi perna prin somn.

S'o simtă în brațele lui și s'o alinte, să închidă ochii, să-și rezeme capul de pieptul ei. Și s'o audă ca prin vis, vorbindu-i în șoaptă:

— Dănuț, nu s'a întîmplat nimic... Tu ești un rău și un prost, ai plîns, ne-am întristat amîndoi.. dar ne-a trecut. Acum sîntem amîndoi, unul lîngă altul...

Și s'o simtă în brațele lui, lipită de el, ca o floare a trupului lui, ca o floare răsărită din el în care sufletul lor era parfum.

Fără de ea începea singurătatea; era o troiță la răscrucile pustietăților.

O dorea, o dorea lîngă el, în brațele lui, și era dor în ochii lui, în buzele lui, în obrajii lui, în mînile lui, în trupul lui, ca suferința sevei în tulpini frînte, cu floarea zmulsă.

O trăsură se oprise la poartă. Tresări. Se repezi la marginea terasei, cu inima înebunită de spaima bucuriei.

Adina?

Nu: Aneta.

Dănuț oftă,—și se încruntă. Era o dezamăgire în el: de ce nu venise Adina cînd el o aștepta pe ea? Totuși, venise Aneta, trimisă de Adina. Preajma unei bucurii, îl făcu mîndru, demn, sever, ca cei care acordă audiențe față de cei care le cer.

Gheorghiță urca scările în goană.

— Conașule, o venit o dudue cu un *belet*. Intreabă dacă ești mata acasă. Eu am zis ci nu știu, zîmbi Gheorghiță pe înfundate. Ș'am vinit si văd!

— Unde-i biletul?

— Zici că si ță-l dee matale în mîni, ci așteaptă răspuns.

— Poftește-o sus.

Dănuț trecu în goană în odaia de bae. Iși pieptănă părul,

își spălă ochii, se pudră, îmbrăcă o pijama, zvîrlind tunica mototolită cu nasturii zmulși. Vroia să pară calm, liniștit, odihnit. In fața ușii dinspre „hall" se opri. Ii bătea inima. Intră.

— Buna ziua, buna sara Aneta vorbi, el distant, cu o dezinvoltură afectată.

— Sărut mîna, domnișorule, se aplecă Aneta cercetîndu-l pe furiș cu ochi experți, care înlocuiau provizor ochii stăpînei. Aveți o scrisoare dela dînsa.

— Da, consimți Dănuț luînd-o. Poți să pleci.

— Imi spuse să aștept răspuns.

— Bine, așteaptă.

Trecu în biurou, fără grabă. Inchise ușa. Și singur cu scrisoarea, o privi, o respiră, sărută plicul, și transfigurat ca un copil cu darul în brațe, își ascultă bătăile inimii.

Zăbovi îndelung asupra adresei:

„Domnului
Dan Deleanu
Str. Pitar-Moșu 20
In mînă"

— Dac'ași rupe-o?

Il ispitea ca o prăpastie gîndul să rupă scrisoarea fără s'o citească — să sufere, să se chinuiască alături de bucuria nemicită.. Bucuria?... Dacă-i scria ceva îngrozitor, dacă.. Rupse plicul.

„Dănuț drag, *știu* că nu mă mai iubești. Am simțit astăzi cînd ai venit lîngă mine, dușmănos, străin de mine, că nu mă mai iubești. Și sufăr, Dănuț. Auzi, Dănuț: sufăr. Numai eu știu ce-i în sufletul meu. Ce ți-am făcut, Dănuț? Cine te-a înstrăinat de mine? Cine ți-a spus lucruri urîte pe socoteala mea? Și cum ai putut tu, Dănuț, să le crezi? Crezi tu, copilul meu scump, că ași fi eu în stare să-ți ascund ceva? Crezi tu că ași *putea* eu să-ți ascund ceva? Și ce să-ți ascund, Dănuț, cînd toată viața mea e a ta? Singurul lucru pe care ar fi *trebuit* să ți-l ascund era iubirea mea... și n'am putut. Atunci ce ți-ași putea ascunde? Nu, Dănuț, tu te-ai *schimbat*. Altădată știam un Dănuț care nu-mi ascundea nimica, un Dănuț care era numai al meu, un Dănuț care va fi cea mai frumoasă amintire a bietului meu suflet. Unde-i acel Dănuț, unde-i? Cine mi l-a luat? Cine mi l-a furat?

Nu-s supărată pe tine, Dănuț. Oricît de mult ași suferi din cauza ta, tu tot Dănuțul meu drag ai să rămîi. Tu ești un copil răsfățat, eu sînt bătrînă pe lîngă tine. Nu-i nimic!

Dar să știi, Dănuț, că te iubesc prea mult ca să pot trăi despărțită de tine pentru totdeauna. Auzi, Dănuț. Dacă ești crud cu mine, are să-ți pară rău! Tu, Dănuț, îmi ești mai scump decît viața și dacă nu te mai am... are să-ți pară rău!

Dar eu nu-ți cer mult, dragul meu Dănuț. Nu-ți cer să mă iubești întotdeauna așa cum — poate — te temi tu. Nu. Știu că

nu se poate. Nu spun nimic. Dar prietinia ta nu poţi să mi-o iei, n'ai dreptul să mi-o iei. Atît îţi cer, Dănuţ, prietinia ta. Să vii din cînd în cînd la mine, să mă leşi să te privesc, să-ţi dezmierd părul, să stau cuminte lîngă tine, puţin, nu mult: atîta îmi ajunge.

Dar poate mă înşel, Dănuţ! Poate nu-i adevărat! Spune-mi Dănuţ, că nu-i adevărat. Ar fi prea îngrozitor să fie aşa cum mă tem. Spune-mi, Dănuţ, scrie-mi o vorbă numai.

Orice mi-ai spune, eu te aştept, tristă până cînd vei veni.

Adina"

Respiră adînc.. O simţea alăturea, o vedea parcă plîngînd, şi-i era aşa de milă de ea că-i venea şi lui să plîngă, — şi era fericit. Şi pe măsură ce tristeţea ei îl apăsa mai mult, bucuria lui era mai vie. Nu vroia să-i scrie nici s'o vadă.

Era crud faţă de el, crud faţă de ea, — dar o cruzime care-i înviora sufletul cu biciuri de ploae tînără.

Deschise uşa. Aneta se sculă de pe scaun. Dănuţ îi vorbi din pragul uşii.

— Spune că bine.

— ...? Scrieţi-i, domnişorule.

— Spune că bine.

— Dece nu-i scrieţi, domnişorule?

— ...

Aneta se apropie de el, vorbindu-i în şoaptă.

— Domnişorule, dînsa plînse toată ziua...

— Bine.

Inchise uşa. Aneta ridică din sprincene şi cobori scările călăuzită de Gheorghiţă.

Dănuţ îşi şterse ochii. Privi scrisoarea „...Atunci ce ţi-aşi putea ascunde?..."

Dacă minţea? Dacă întreaga scrisoare era o minciună?

Cobori în goană scările, trecu alergînd pe lîngă Gheorghiţă. O ajunse pe Aneta ceva mai încolo de casă, în faţa trăsurii cu care venise. O apucă de mini. O ghemui lîngă un gard, strîngîndu-i mînile din răsputeri. Aneta părea speriată, cu mult sînge rece.

— Vai de mine, domnişorule, ne vede lumea...

— Aneta...

Inghiţi. Ii era silă şi groază de ceiace vroia să facă.

— Lasă-mă, domnişorule..,

— Taci, taci odată. Ascultă ce-am să te întreb. Să-mi spui drept.

— ...?

— Cine era... domnul..

— ...?

— Aneta, nu minţi.

— Care domn, domnişorule!

— De ce nu mi-ai deschis cînd am sunat?

— Doamne păzeşte! Multe-mi fu dat să trag! Păi dacă-mi spuse că nu-i acasă!

— Cum? Ţi-a spus că nu-i acasă?... Nici pentru *mine?*

— Păi da, domnişorule.

— Şi domnul ce căuta?

— Păi era proprietarul, mînca-l-ar ciorile! Venise să-şi ia chiria şi intră pă dindos. De asta spuse dînsa că nu-i acasă! Păi ce! Parcă el crezu? Dă unde! Intră s'o aştepte. Şi dumneata o dăduşi dă gol!... Vezi, domnişorule! Ii făcuşi pocinogu!

— Cum? Proprietarul?

— Nu-ţi spusei, domnişorule!

— Aneto, nu minţi!

— Ce să mint, domnişorule! Mă dăduşi dă ruşine! Eu spusei că nu-i acasă şi el o văzu cu dumneata!

Dănuţ îşi trecu o mînă peste frunte.

— Atunci de ce mi-ai spus că a plecat la Sinaia?

— Ca să nu intri... Nu te ştiu eu pă dumneata! Parc'aşa mă crezuşi!...

Tîmplele lui Dănuţ se zbăteau. Nu mai ştia nimic! S'o lovească pe Aneta, sau s'o sărute... Şi-i era scîrbă de el şi de ea: să vorbească cu slugile, să spioneze cu slugile, dragostea lui!

— Bine, du-te.

— Nu vii cu mine, domnişorule?

— Nu. Lasă-mă... Iţi mulţumesc, Aneta.

Işi scotoci buzunarele, erau goale.

— Lasă, domnişorule, altădată..

Fugi de lîngă ea Urcă scările în goană.

— Gheorghiţă, pregăteşte-mi hainele.

Se limpezise tot... şi-i era frică! Şi-i era ruşine. Se înjosise...

De ce nu putea s'o prefacă pe Adina într'o icoană, într'o iconiţă mică atîrnată la căpătâiul lui, — ş'acolo, singur cu ea, departe de lume şi de oameni, mai presus de el, să îngenuncheze, şi dragostea lui să fie simplă şi curată? S-o iubească fără vorbe, fără fapte, în tăcere şi singurătate, cu toată puterea ochilor, cu tot avîntul sufletului, cu toată evalvia buzelor.

Năvălise viaţa cea de toate zilele în dragostea lui, vulgară şi năprasnică. Asvîrlea viaţa cu oameni în dragostea lui, mai răi decît pietrele în mînile oamenilor. Şi el singur se simţea înjosit, murdar, nevrednic de dragoste.

— Am pregătit hainele, conaşule.

— Bine, Gheorghiţă.

Se aşeză din nou, prin întuneric, într'un fotoliu de pe terasă. Era ostenit. Ar fi vrut să iasă din el, să fugă, lăsînd tot în urmă. Să fugă din el ca dintr'o casă de care ţi-e scîrbă, luînd cu el dragostea lui ca pe-un copil pe care vrei să-l păstrezi curat.

Ce clare îi răsunau vorbele lui Hamlet către Ofelia — „Du-te la mănăstire"... — şi cu ce duioşie plîngeau vorbele care-i păruseră mai demult crude şi batjocoritoare în gura unui cabotin pompos.

„Du-te la mănăstire": deplina elegie a iubirii care nu se poate duce la mănăstire, și care se scufundă în mlaștini, iluminîndu-le ca părul Ofeliei înecate...

— Dănuț! — răsună duios din urmă, glasul care-i răscolise sufletul.

Il auzea. Il auzea din toate părțile ca o vibrație de clopot pur.

— Dănuț!...

Și cine—afară de omericul Ulysse—s'ar fi îndepărtat, lăsîndu-l să se stingă'n urmă, jalnic!

* * *

Numai cerul și luna nu erau bucureștene.

Noaptea mirosea a benzină ca o roch'e de bal după scoaterea petelor de grăsime,—și uneori trandafirii unei grădini parfumau o clipă—dezvăluind un zîmbet—ca într'o adiere de evantai.

Cădea cîte-o stea, scurt, urmărită de țignalele imperioase ale gardiștilor.

Și răsunau contradictorii, orchestre sentimentale pentru „țapii cu guler", și alunele prăjite, care se beau și se mănîncă jovial,—și cuplete sălbărețe pentru rachiul care sălbătăcește tristeța în ochi și'n pumni.

In grădini particulare, concertau cu gura cascată gramofoanele.

Dănuț purta o romantică pălărie de pîslă brună, cu boruri late care puneau o mască de umbră pe jumătatea feței.

Femeile cu obrajii prea roșii îl urmăreau cu privirea, fiindcă avea buze proaspete 'n lumina lunii, și fiindcă era îmbrăcat elegant,—dar nu-l opreau.

Avea un mers direct, pasionat.

Mîinile cu gest nocturn—experte dar precaute—se fereau să atingă viteza unui trup voinic și legănarea brațelor ostile ca două spade de duel.

N'avea decît un singur gînd: să-i vadă casa. Nici duioșie, nici amărăciune, nici scîrbă, nici dușmănie, nici melancolie. Un gînd dur, mat, cu contur precis: să-i vadă casa.

Era sătul de sentimente, emoții și zbucium teatral. Un vid sportiv înlocuise tot. Mușchii lucrau automat ducînd trupul spre un țel.

Trebuia să ajungă. Era în marș. Sufletul. .

...Dar sufletul venea în goană dinspre casa ei și trupul lui Dănuț îl întîlni la colțul străzii, palid; și trupul lui Dănuț se opri îmbătat, ca atunci cînd după ani de lipsă, întorcîndu-te în locurile tinereții, iubita îți cade în brațe, fără suflare, parfumîndu-ți nările cu părul...

Cum îi bătea inima!

Iși trecu mîna peste frunte.

Casa Adinei îl privea... Dela ei până acolo, era o punte îngustă peste o prăpastie neagră de adîncuri, pe subt care vuiau vijelioase fluviile sîngelui. Și 'ncolo, tăcerea lumilor oprite.

*

...De cînd o privea? Cine știe!... Ii era atît de dragă!

Ședea ascuns în gangul unei case, cu mîinile împreunate decînd o văzuse la geamul luminat.

„Adina! Aici-s, Adina!... Nu m'auzi? Aici-aici lîngă tine... Iartă-l pe Dănuț al tău..."

Așa se tînguiau gîndurile. Un cor stîngaciu, lîngă ea, la fereastra ei. Ca niște copii desculți cu steaua dragostii lui... Și ea nu le-auzea vestirea umilă.

Dar trupul încremenise ca o hrubă deschisă în noapte, pentru apariția unei madone; ca o stîncă grea, în așteptarea miraculoasă a șipotului viu..

Trecu o trăsură pe strada acoperită de sufletul lui Dănuț.

Adina tresări, așteptă cu ochii aprinși,—și plecă fruntea.

Trăsura trecuse mai departe.

Apoi trecu împleticindu-se un om beat, dealatul și dealungul.

Apoi trecură amintiri, repezi ca plutele cînd vin pe ape revărsate.

..Adina-l aștepta pe el. Dar el venise lîngă ea, subt ochii ei. Și ea îl aștepta departe, privind o noapte unde nu era decît singurătatea.

Se îmbrăcase ca o fetiță, Duminica, așa cum îi plăcea lui. O simplă bluză de batistă albă, cu guleraș răsfrînt, în care sînii sînt așa de caști că-ți vine să le surîzi. O bluză de un alb subțire și primăvăratic,—albul parfumului de zarzări din diminețile copilăriei.

Un alb în care sînii sînt o mirare de vînt oprit,—care te face să închizi ochii și să-ți dezmierzi obrajii. Un alb care e o lumină pe un joc de hulubi.

Și toate amintirile adorară albul inocent în care adiau sînii.

Se pieptănase așa cum îi plăcea lui. Cu cozile pe spate, ca o fetiță care se duce la biserică lăsîndu-și cercul acasă, rezemat de gard.

Părul cu miros de soare, vara!

Ii înoda cozile subt bărbie, și-i săruta rîsul buzelor închise, și-i spunea că are doisprezece ani și că nu știe să sărute fiindcă-i prea mică. Și ea rîdea cu tremurul genelor plecate pe ochii verzi...

Și-i despletea cozile.

— Acum am să le fac să rîdă!

Le scutura, le 'mprăștia, și părul creț rîdea în hohote de roș scînteetor.

Ș'apoi o săruta. O săruta pe ochi, ca să-i închidă. O săruta pe bărbie ca să deschidă buzele rîzînd. O săruta pe gură ca să-l cuprindă de după gît cu brațele, și ca să-i vadă tremurul nărilor.

Și o lua în brațe și o strîngea—luminoasă și tremurătoare ca o stea de Septembre—și nu-i venea să creadă că-i a lui.

Şi-o despuia atunci, ca să-i găsească trupul, şi sufletul din el să-l scuture.

Trupul acela îngrozitor de alb,—fermecătoare spaimă a trupului lui!

..Şi cînd simţea profunda bătae de aripi a paserii de pradă care sfîşie adînc viaţa trupului, demonica bătae de aripi a trupului fierbinte în goliciunea lui de flacăra cărnoasă,—ochii lui Dănuţ priveau o pură faţă de fetiţă palidă, cu capul răsturnat pe spate, zîmbind cu uşoare tresăriri, cerului în care vede îngeri.

Mînile lui Dănuţ erau reci.

...Dar acum, vedea la geamul de peste drum, o fetiţă cu bluză albă şi cozile pe spate, o adorabilă fetiţă a cărei gură buda ca o cireaşă, pentru cine ştie ce necaz mărunt şi graţios.

Cu o mişcare resemnată şi somnoroasă, Adina trase storul.

Dănuţ dădu din cap,—şi nu se repezi, nici n'o strigă.

Nu. Iubea o fetiţă, şi sufletul era parfumul primăverii în livezi. Şi mînile erau candide ca un crin în mînile unei Madone.

Nu. Iubea o fetiţă care se ducea la culcare în bluză albă şi cozi somnoroase. O iubea de departe şi era de-asupra somnului ei ca o stea deasupra unei ape.

Trecuse o furtună şi un zbucium adînc... Trecuse?..

Işi şterse ochii. O iubea atît de mult că plîngea zîmbind storului tras.

...Ii bătea inima.

Despuiase o grădină de ultimii trandafiri albi, sărind gardul ca un hoţ, după ce pîndise îndepărtarea paşilor sergentului cu spinare vigilentă.

Deschise poarta, cu trandafirii subt surtuc. Cînele nu-l lătră. Avea o coadă amicală pentru Dănuţ.

A! N'avea cu ce să-i lege!

— ...?

Zîmbi. Işi scoase batista şi cu ea înodă cozile trandafirilor de clanţa uşii.

Şi fugi emoţionat, ca un îndrăgostit, după ce-a avut temeritatea să dăruiască flori casei în care e somnul fetei pe care o iubeşte de departe.

* * *

— Mata ce spui, Mihăiţă?

— Cum vrei mata, Catinca..

Aşa îşi vorbeau unul altuia părinţii lui Mircea Balmuş. Erau Moldoveni din *Ieşi*.

„Cum vrei mata, Catinca" nu era o formulă de politeţă sau de comoditate casnică, ci o recunoaştere blajină şi mucalită delaolaltă, a energiei Catincăi înzestrată cu cei mai frumoşi ochi din tinereţa lui cuconu Mihăiţă, şi cu o voinţă în armonie cu focul ochilor negri.

Tot ce făcuse cuconu Mihăiţă dela logodnă încoace, vroise cucoana Catinca. Şi avea voinţa norocoasă.

O singură dată, totuşi, voinţa cucoanei Catinca...

Şi acum regreta.

Regreta aerul curat ca apa dela pivniţă pentru dulceţile de vară; regreta belşugul de verdeaţă care transformă unele cartiere ieşene într'un fel de livezi în care casele-s un fel de stupi mai mari; regreta priveliştea dealurilor Galatei şi Cetăţuei, şi căsuţa bătrînească—singura ei zestre—cu cerdac, grădină şi amintiri, din strada Palladi; şi vaca dela care avea lapte bun pentru sănătatea lui Mircea; şi accentul moldovenesc al prietiniei deacolo; şi liniştea Iaşului, şi eftinătatea lui...

Cu doi ani în urmă, solicitudinea distrată a unui Ministru de Justiţie, oferise Preşedintelui secţiei a II-a a Tribunalului Iaşi, un loc de Consilier la Curtea de Apel din Bucureşti.

— Cum vrei mata, Catinca...

Cucoana Catinca veghiase o noapte, cu cafele negre şi emoţii ca în Vinerea Mare cînd cresc cozonacii... Curtea de Apel din Bucureşti era parcă mai aproape de Casaţie decît rudele ieşene ale Justiţiei supreme... Viitorul lui Mircea: glorie a „Liceului Internat". Bucureştiul era parcă mai aproape de Paris decît naufragiatul Iaşi..

Se apropiaseră aşa dar de Curtea de Casaţie, dar se depărtaseră de blajinul oraş al tinereţii. Şi totuşi, cucoana Catinca nu plecase fruntea. Regreta Iaşul, dar îl regreta dintr'o gospodărie moldovenească, miraculos răsărită în Popa-Nan-ul bucureştean. Căsuţă cu patru odăi—mobilă bătrînească, miros de podele ceruite şi de fructe;—antreţel cu păretele împodobit de un blazon păstrat şi arătat cu evlavie: cununile de premiant ale lui Mircea şi portretul lui de copil cu întăia cunună pe cap; pivniţă cu murături şi pod cu amintiri; un petec de ogradă şi o fâşie de grădină.

In casa din Popa-Nan 24, cucoana Catinca decretase moldovenismul. Se vorbea moldoveneşte, se mînca moldoveneşte, se trăia moldoveneşte.

Dar şi 'n grădină voinţa cucoanei Catinca spulberase strădania ultimului proprietar de a întocmi în faţa casei o grădină vanitoasă la care „să se uite gură-cască şi vecinii ca la farfuria de salată-rusească de pe tejgheaua restaurantelor".

Acum, grădina era o odae afară în care „să poţi sta oleacă la aer„ la adăpostul viţei sălbatice care acoperea gardul dinspre stradă. Florile cele mai provinciale—ţesute parcă în faţa caselor moldoveneşti de mînile stăpînei—se aşternuseră supuse în Popa-Nan, cu aceeaşi rînduială şi acelaşi zîmbet colorat, alături de legumele pe care cucoana Catinca nu vroia cu nici-un chip să le

cumpere din piață. Erau și cițiva păpușoi, și între ei, înaltă, rotundă și rurală, o floarea-soarelui, dominînd petuniile, vizdoagele, panselele, crăesele, tufănelele, ochiul boului, micsandrele, busuiocul...

Iar în ogradă—nu curte—era o poiată—nu cușcă dă pasări—o hulubărie—nu porumbar,—un felinar cu gaz, și un cine adus dela Iași, care nici pe solul Munteniei nu se simțea solidar cu motanul moldovan prin lene și locul nașterii.

In fața scării de intrare, la dreapta și la stinga, două ciubere cu leandri aprindeau flori roze.

In această casă modestă dar vie, Dănuț regăsise parfumul patriarhal al copilăriei și moalea inflexiune a vorbei moldovenești. Și casa îl primise cu brațele deschise fiindcă era prietinul lui Mircea, fiindcă era „Moldovan de-al nostru" și fiindcă cucoana Catinca avea o autoritară slăbiciune pentru acest „diavol simpatic".

Și Gheorghiță a Marandei cunoștea gospodăria cucoanei Catinca. Cînd se făcea grijitură mare dădea și el o mînă de ajutor. Iar de Paști—cu mînicile suflecate și legat la cap—frămînta patriotic aluatul cozonacilor pentru care Herr Direktor avea o adevărată evlavie. Mai era la bucătărie și o fetișcană din Holboca. In fiecare Duminică, Gheorghiță a Marandei și Mândița din Holboca, se plimbau ținîndu-se de mînă prin Cișmigiul tuturor exilaților rurali.

După cum se vede, apartamentul din Pitar-Moșu avea o inclinațiune pentru casa din Popa-Nan, reciprocă dealtfel.

*

Coconu Mihăiță dormea în etacul cu candelă roșie; hulubii dormeau în hulubărie: dulcețile de trandafir în gavanoase; găinile în poiată. Felinarul lumina ograda amănunțit măturată.

Mircea învăța în grădină cu mai mulți camarazi, adică făcea: „curs seral pentru adulții clasei" cum spunea Dănuț

Totuși, cucoana Catinca nu se statornicise în fotoliul așezat pe peronul din fața casei, subt becul electric, unde cetea „cînd totul era în regulă" numere din „Viața Romînească" din care prețuia, mai ales, „blăstămățiile lui Patrașcanu" și „minciunile mîncăului de Hogaș": „Moldoveni de-ai noștri".

Același așteptare care făcea pe cucoana Catinca să nu-i tihnească tîrziul de noapte cînd gospodăria era pacificată, îi făcea pe Mircea să aibă lacune în șirul explicațiilor pe care doi colegi le înregistrau minuscul pe fițuici, și alți doi, provizor, în capetele grele de energia somnului.

„De ce nu mai vine Dan"? Această întrebare de actualitate, schimba fizionomia trecutului oficial, determinînd uneori un subit și inexplicabil armnistițiu între două armate care se luptau încîlcit și eroic în cartea de Istorie,—iar alte ori, întineriri arbitrare ale Crailor.

„De ce n'o fi venind diavolul?"

„Diavolul" nu fusese călcat nici de tramvae, nici de automobile; venea cu pași domoli spre casa unde era așteptat. Și ritmul pașilor legăna împărecheri de cuvinte care voiau să fie vers într'un suflet limpezit după furtună.

Dănuț zîmbi, cu capul aplecat în lături ca un violonist cînd își acordă vioara.

.... Malheureux
De la mer verte, de la mer bleue"...

Malheureux!

Cuvîntul cădea de sus, planînd, ca o mare pasăre ostenită pe jocul onctuos al valurilor.

„De la mer verte, de la mer bleue
De la mer verte, de la mer bleue"...

Se apropia. Incetini pasul cașicum ar fi purtat pe umeri o amforă prea plină și fragilă.

„Il était bien malheureux
Ce pauvre ciel d'ambre bleu
Car il était amoureux
De la mer verte, de la mer bleue"...

„Ambre bleu"?

De ce nu? Suna frumos, răcoros. „Renard bleu"; „Ambre bleu"..

— De unde-mi vii?—îl întîmpină la poartă cucoana Catinca.

— Sărut mîna, se inclină Dănuț.

— Mă rog, mă rog... Nu te-atinge! Departe de mine, Satană! Unde ți-s urechile?.. Să te 'nveți tu minte, diavol ușarnic, să mai faci să te-aștepte ca pe mare ce, o femee în toată firea! Acuma sărută mîna și cere pardon.

— Pardon!—zîmbi Dănuț sărutînd mîna care răspîndea parfumul recentelor dulceți de trandafir.

— Rîzi tu, rîzi!... Ia poftim cu mine!

— Dan!

Mîna lui Mircea—cu nedespărțitul creion—se agita din răsputeri ca mîna unui armator la ivirea corabiei scăpate din naufragiu.

— Salve, Deleanu!—răsunară patru glasuri entuziasmate de diversiune.

— Ia dați-i pace, mă rog!—interveni cucoana Catinca aducîndu-i de mînecă în casă.

Cucoana Catinca aprinse lumina din antreţel, privi tacimul pregătit pe mescioara de pasienţe, şi luîndu-l pe Dănuţ de umăr, cu vîrful degetelor, îl întoarse cu faţa spre becul electric.

— *Am auzit* că nu ţi-i bine! Ce 'nseamnă asta?... Ia scoate limba... Pfee!... Dă-mi mîna... Hm!.. Limbă bună, temperatură nu, îmbrăcat civil, jigărit ca un motan, umblă lelea pe străzi... Cunoaştem noi demult boala asta, domnul meu!... Ce-ai mîncat la masă?

— ..Imposibil să-mi aduc aminte! Am o memorie!...

— Da-da! Memoria!... Poftim la masă. La o astfel de oră ar trebui să-ţi pun lingurile 'n brîu!

— Vai de mine! Nu mi-i foame!

— Poftim! Pîrjoale calde să nu-mi ceri!—exclamă indignată cucoana Catinca, aşezîndu-l cu deasila pe scaun în faţa pîrjoalelor reci... Aşteaptă, mă rog, flămîndule!—îi porunci ea, aprinzînd maşina de spirt la care trebuia să încălzească bulionul de găină.

Şi văzînd cu coada ochiului, că-i năduşit de căldură, adăugă încruntată.

— Pfiu! Unde-ai învaţat, diavole, să te parfumezi aşa?... Scoate surtucul! Auzi dumneata! Să mă ameţească şi nu altceva!

Fără surtuc în cămeşă de mătasă cenuşie cu guler jos, picior peste picior, cu cotul rezemat de masă şi degetele răsfirate pe fruntea cuprinsă în mînă,—Dănuţ avea zîmbetul de juvenilă iluminare al adolescenţilor poeţi cînd îşi respiră sufletul...

Cucoana Catinca vărsă bulionul. Şi bulionul fierbinte, dovedi lui Dănuţ cît era de înfometat.

— Ce nu te mai tunzi, diavole? Poftim! Parcă-i făcut cu drotul!—se indignă glasul cucoanei Catinca, în timp ce degetele culegeau admirativ o buclă în spirală cu fulger arămiu.

Îi ridică farfuria de supă.

— Mă rog, să faci bine să nu te saturi cu pîrjoale... că mai este şi pui fript... şi nişte strudel de care-ţi place.

*

Una din cele patru odăi ale casei din Popa-Nan, era odaea de musafiri.

— Mai bine să am eu un pat pentru Moldovenii mei decît salon pentru Munteni.

Alături era odaia lui Mircea.

Aproape toate versurile lui Dănuţ fuseseră scrise în odaia musafirilor, la biuroul de nuc pe care pisica îşi încolăcea somnul, ca un presse-papier familiar.

Scrisorile de dragoste le scria în Pitar-Moşu, dar versurile numai la biuroul de nuc cu scaun sculptat.

E drept că din casa cucoanei Catinca Bucureştiul avea alt sunet. Se auzeau deafară, greerii şi cosaşii de argint, cotcodăcitul găinelor, piuitul piculinat al curcilor; uguitul hulubilor groşi.

Un cuc cînta în faţa celui ce scria la biurou, anunţînd optimist orele.

Iarna ardea focul în sobă—în Pitar-Moşu erau calorifere.

Şi dimineţile timpurii şi pripite de şcolari somnoroşi, aveau miros de pîne prăjită pentru cafeaua cu lapte „cu caimac".

Patul era înfaţat proaspăt. Pe cuvertura de pichet se răstignea cast o cămeşă de noapte de-a lui Mircea. Pe covoraşul din faţa patului, o păreche de papuci turceşti, brodaţi, de-a căror expropiere cucona Mihăiţă nu se indignase.

— Cum vrei mata, Catinca...

Pe măsuţa de noapte, cucoana Catinca rînduise tablaua cu paharul de lapte—obligator—şi chiseaua cu dulceţi facultative.

*

Toate luminile din casă erau stinse, afară de una. Din odaia musafirilor, prin uşa întredeschisă, pătrundea în odaia lui Mircea, dîra verde a lămpii cu abat-jour de porţelan: Dănuţ scria.

Din pat, Mircea-i vedea numai profilul concentrat, cu fruntea sprijinită în palmă. Scria, cu mînicele cămeşii de noapte suflecate. Nu-şi încheiase nasturii dela cămeşă. Pieptul gol; gîtul gol. Părul pieptănat în sus, cu reliefuri întortochiate şi subite luciri, ca zvîrcolirile de balauri sculptate pe coapsele unui vas chinezesc, în care un foc nevăzut şi-ar fi oglindit neliniştea.

De cîte ori nu veghiase Mircea—ceasuri de noapte dearîndul—avînd în faţa ochilor, prin uşa întredeschisă, icoana profilului concentrat asupra caetului, dar copilăros cînd se întorcea spre întunericul odăii lui Mircea, cu buzele sonore de trilul versului crud.

— Ascultă, Mircea!

„Pourquoi, o ma douleur,
Haleine douce, haleine moite,
Vent frileux, vent berceur,
Efeuille-tu les pommiers, les blancs pommiers du coeur?
Pourquoi les exiler, ces sonatines en fleurs,
Sous le regard vainqueur, sous le regard moqueur,
De celle qui connaît mon âme, mon amour, et ma douleur" ?

Dănuţ nu scria versuri decît în franţuzeşte: limba lecturilor. Era singura mustrare care i-o făcea Mircea. Dănuţ răspundea categoric:

— Cum aşi putea iubi, suferi, şi cînta, cu vorbele pe care le aud la şcoală, pe stradă, în prăvălii,—cu vorbele de toate zilele? „Limba maternă" ? O respect şi o iubesc ca pe o mamă; dar limba versurilor trebue s'o iubeşti altfel... Cu limba franceză n'am trăit în casă de mic copil, nu m'am jucat cu ea, n'am mîncat la masă cu ea...

E o fată frumoasă pe care am văzut-o uneori numai; am văzut-o în cărțile cu versuri, cum ai vedea o fată la teatru în lojă, la geamul unei case necunoscute, trecînd în goană într'o trăsură... Limba romînească trăeşte cu mine în casă din copilărie, o văd zilnic, limba franceză e într'o casă străină, e frumoasă şi enigmatică...

— Bine, dar n'o cunoşti deajuns, replica Mircea. E o limbă livrescă pentru tine, n'ai *amintiri* în ea...

— Tocmai de asta o iubesc. Oamenii de care te leagă amintiri comune sînt părinții, frații, prietenii din copilărie... Dar o fată pe care o iubeşti cînd ai văzut-o întâia oară? Ce amintiri te leagă de ea? O iubeşti, tocmai fiindcă n'o cunoşti. Fără enigmă, fără necunoscut, nu este dragoste. Dragostea e nostalgia de ceva necunoscut în care presimți frumuseță... Şi o limbă care ți-e prea familiară nu mai are enigma de care are nevoe poezia, fără de care poezia e un simulacru.

— Atunci, după tine, ar urma ca Eminescu să fi scris poeziile lui în nemțeşte, Verlaine în limba turcă şi Heine în chinezeşte!

— Poate c'ar fi scris mai frumos, fiindcă niciodată n'ar fi simțit osteneala pe care ț'-o dă familiarul, cunoscutul limbii natale.

— Dar de unde ai scos tu că limba romînească nu mai are mister pentru tine? O cunoşti fragmentar... Descopere-o. Fă-ți o limbă personală, cum şi-a făcut Eminescu, cum şi-a făcut Arghezi, cu vorbele tuturora, dîndu-le un alt accent, o altă muzică.

— Nu pot. Nu mă atrage... Cuvintele de care am nevoe sună odios. Ascultă: „amor"! Il spun numai şi-mi sună în urechi toate viorile țigăneşti cu cupletele sentimentale. E un cuvînt care locueşte la mahala. A îmbătrînit acolo. Nu pot să-l iubesc. Altul: „iubita"! Iți vine să rîcanezi cînd îl spui, sau să faci cu ochiul. Dar: „l'aimée, la bien-aimée"? E dulce, muzical, blînd, şi-ți vine să ridici ochii, cînd îl spui, cum îi ridici fără să priveşti nimic, cînd auzi o muzică depărtată.. Pentru mine, limba romînească e bună pentru discursuri, pentru poezii patriotice şi pentru sarcasmul lui Caragiali...

Discuțiile dintre Mircea şi Dănuț, pe această temă, erau fără sfîrşit... Dănuț avea o superioritate asupra lui Mircea: pe cîtă vreme el scria versuri—în franțuzeşte—pe care Mircea le prețuia,—Mircea nu scria versuri deloc.

Nu ştia încă Dănuț că fiecare cuvînt e o Cenuşăreasă care s'a întors dela bal—dela un bal cu lună, soare, fluturi, rouă şi păduri—pierzîndu-şi condurul. Şi dacă stă acoperită de cenuşă, într'un bordei, la vatra stinsă,—în schimb un „Făt Frumos" îndrăgostit o caută prin toată lumea cu condurul în mînă. Şi această umilință, această aşteptare, şi această căutare, e enigma fiecărui cuvînt.

Şi nu ştia încă Dănuț că în limba franceză, Cenuşăresele sînt venerabile, şi că fiecare dintre ele locueşte într'un palat străveziu de cleştar,—cu conduri de toate formele şi culorile aşezați pe calapoade—amintindu-şi vremurile basmului din tinerețe, cînd piciorul era mai mic decît condurul, şi cînd condurul era pierdut...

Dănuț avea o slăbiciune pentru alb: meri şi zarzări înfloriți se scuturau în nopțile cu versuri, dinspre biurou în odaia lui Mircea. Hulubi—numai albi—lebede, ninsori, lumini de lună, copii în lungi cămeşi de noapte, case de țară,—alcătuiau vistieria versurilor lui Dănuț.

— Aşi putea face trusoul de primăvară al tuturor livezilor cu albul din mine.

Aceste nopți de veghe, cu duhul primăvăratic al albului între odăile lor, era unul din secretele prieteniei lui Mircea pentru Dănuț. Cîte capricii nu-i trecuse, cîte îngenuncheri nu indurase—el care avea sufletul mîndru ca o icoană de ctitor—din pricina acelor nopți. Acest „zarzăr exilat în viața oamenilor" care înflorea uneori în odaia de alături, era fratele ochilor trişti. Pe acest Dănuț în cămeşă de noapte, cu profil concentrat pe caet şi chip copilăros cînd se întorcea înspre odaia lui,—Mircea îl pierduse dela Crăciun. Il vedea zilnic şi de-atunci—la şcoală—dar vedea o față de faun ostenit sau exuberant, de care ferea cu o îndurerată pudoare, privirea ochilor din el...

Acum îl regăsise.

Dănuț închise caetul, stinse lampa şi se sui în pat.

Mircea aşteptase în zădar, familiara întrebare: „Asculți, Mircea?"

Totuşi era fericit. Şi multă vreme privi lumina lunii vibrînd în odăi—cu acelaşi privire pe care o avea cînd asculta versurile lui Dănuț—caşi cum albul lunar ar fi fost o pulbere desprinsă din albul caetului cu versuri, ca să încununeze din nou întregita puritate frățească a celor două odăi vecine.

*

Ațipise zîmbind.

Un vis trecu prin cîteva bătăi de inimă:. Trebue s'o prindă, trebue s'o prindă.

Fuge în goana mare, după o fetiță mult mai mică decît el, cu cozi blonde pe spate... Se apropie. Şi-i plin de spaimă sufletul, şi de ciudată încîntare. Dacă nu-i ea?

A prins-o de cozi.

Inima bate din răsputeri.

O zmunceşte 'n spre el, şi 'n acelaşi clipă, fetița cu cozi blonde a crescut, cozile s'au înflăcărat, şi coaptă 'n trup şi roşie în păr o are 'n brațe pe Adina...

Se deşteptă, la lumina de fulger a visului.

Adina! Il apăsa sufletul amintirea ei ca un parfum greu. Scutură capul. Se culcă din nou. Nu mai putea dormi. Ii

băteau tîmplele. Era o izbucnire în trup ca fluviile cînd clocotesc subt ghiaţă. Mînile vroiau s'apuce, braţele să strîngă,—trupul vroia arsura trupului dorit în vis.

Se îmbrăcă prin întuneric.

Cucul din părete cîntă de două ori, amintind trecerea orelor paşnice prin casa patriarhală.

— Mircea... dormi?

— Ce-i, Dan? —tresări Mircea văzîndu-l îmbrăcat.

— Mă duc...

Cuvintele cădeau grele, ca ale unei spovedanii urite.

— ..Spune mamei tale că am plecat disdedimineaţă să-mi iau uniforma de-acasă.

— Unde te...?—începu Mircea, oprindu-se brusc, încruntat.

Ştia unde se duce. Sărind din pat, văzuse în lumina lunii chipul de faun cu ochii lucioşi.

Incălecind fereastra, Dănuţ întoarse capul spre Mircea. Il văzu sever şi curat.

— Da. Mă duc la Adina. Mi-am uitat chipiul, vorbi el cu sfidare în glas şi cinism în ochi.

Se furişă prin ogradă, negru.

Dela fereastră, Mircea îl urmări cu melancolia îngerilor cînd privesc prăbuşirea unui frate întru aripi,—dar şi cu secreta mîndrie că o privesc din cer.

(Va urma) **Ionel Teodoreanu**

Basmul fluerului

Deasupra tîrgului părăginit
De suflete 'ncîlcite 'n lanţuri grele,
Pe cerul nopţilor nemărginit
Un glas de fluer curge printre stele...

Ca un pîrău cu unda lui uşoară
Săltînd prin munţi în albii de argint,
Se sue cîntecul şi se coboară:

— Pe locurile sterpe de acum,
Pe unde zace colbul şi rugina,
Iar omu 'n scorburi de 'ntuneric moare
De teamă să nu-l zgirie lumina
Cu aşchiile ei scînteetoare,—

Se revărsa în tot cuprinsul zării
Văzduh de soare proaspăt, fără pată,
Subt care codri verzi pluteau odată
Ca valurile mării...

Pe patul lor de crengi și frunze moi
Iși odihnea lumina veșnic drumul
Imprăștiindu-și anii albi și goi
Pe crestele pădurilor, ca fumul...

Prin nouri distrămați de vîrfuri,
Printre ploi,
In șerpi de pară fulgerele izbucneau
Rostogolindu-și trăznetele peste stînci
Și zguduind
Incheeturile copacilor adînci...

Iar cînd amurgurile se 'ntîlneau
In ape cu răzvrătitoare guri,
De peste lumi ascunse-un meșter faur
Desvăluia pe nouri și păduri
Odăjdii lungi de purpură și aur...

In vremea asta, fluerul necunoscut,
Cu frunzele și cerul la un loc,
Trăia și el în trupul unui fag
Ori într'o creangă fragedă de soc.

*

Dar într'o zi, pierdută printre veacuri,
Cînd codrii nepătrunși s'or fi rărit,
Din țarnă un păstor a răsărit
Cu mîni ca crengile și păr ca iarba
Dar singur și nefericit...

Pe drumul soartei lui posomorît
Dînd peste fluer într'o dimineață,
L'a rupt dintre tăceri și i-a suflat viață
Să-i ție zi și noapte de urît...

Și fluerul alături rătăcind,
Vieți dearîndul peste munți și văi,
Ii picura în suflet totdeauna
Scîntei de unde stelele s'aprind,
Lumini de unde soarele s'arată 'ntâi,
Și liniștea pe care-o 'ntinde luna..

Cînd a murit păstorul năzdrăvan
Și s'au topit și codrii an cu an,
Bătrînul fluer a rămas stingher
Intre pămînt și cer.

*

Deasupra morții, a crescut
Ca o ciupercă, tîrgul
Cu vizuini de piatră și de lut,
Cu fabrici care strigă până'n sară
Și-alungă soarele din tîrg afară...

De-atunci, în orice noapte, printre stele,
Tot mai străin și mai departe de pămînt,
Ecoul fluerului vechiu adie,
Ca o făclie
La cel mai părăsit mormînt...

G. Bărgăuanu

Spiritul nou în estetică

O regulă veche prescrie vorbitorilor (și nu văd de ce n'ar prescrie același lucru și scriitorului care anunță un subiect dificil și neobișnuit) să cucerească atenția binevoitoare a persoanelor cărora li se adresează. In împrejurarea specială a articolului de față, autorul declară că nu va urmări acest scop pentru sine, ci pentru disciplina despre care va vorbi. Că estetica are nevoe să cucerească bunăvoința persoanelor cărora, din întîmplare sau prin natura ei, le vorbește, este o împrejurare pe care cu oarecare melancolie o recunoaște acela care și-a făcut din Estetică obiectul unor silințe mai îndelungi. Căci deși Estetica numără peste două mii de ani dela data primelor ei monumente și cu toate că studiul ei s'a încetățenit de multă vreme ca materie neatîrnată în programul învățămîntului universitar al celor două continente, deși despre estetică vorbește toată lumea și nu este om civilizat care să nu treacă printre criteriile purtării sale și criteriul estetic, deși vechimea științei este atît de venerabilă și înrădăcinarea ei în viața oamenilor pare atît de bine asigurată, o mulțime de glasuri vin s'o critice cu o asprime care amenință cu nimicirea.

Conștiința că apariția ei în lumea modernă nu va fi primită cu entuziasm, și că va fi întovărășită mai degrabă de sentimentul care însoțește nașterea bastarzilor, pare s'o fi avut și acela care a găsit termenul de „estetică", consacrînd științei astfel denumite, un tratat în care pentru întâia oară se încerca fundarea logică a unei discipline care fusese dealtfel reprezentată și mai înainte. Mă gîndesc la Germanul Alexandru Baumgarten care, pe la mijlocul veacului al XVIII-lea, scria în latinește o operă în două volume intitulată „Aesthetica" și care, în prefața scrierii sale, cerea ertare cetitorilor săi că se va ocupa de

o știință atît de inferioară. Inferioară trebuia să fie știința esteticii, ca una ce se ocupă de „cunoștința confuză", spre deosebire de logică al cărei obiect îl alcătuește „cunoștința clară", întocmai cum studiul protozoarelor ar trebui să-l judecăm inferior studiului animalelor cu coloană vertebrală.

Progresul spiritului științific ne-a învățat însă că o știință nu poate fi compromisă de nivelul la care obiectul său există în ierarhia creației sau a sufletului omenesc. Nimeni nu mai deduce astăzi o prețuire relativă din faptul că în intuițiile frumosului, despre care estetica tratează în primul rînd, adevărul lucrurilor ar transpărea prin ceață, că fantazia artistului amintește felul general al intelectului primitiv sau infantil ori că valorile artistice sînt nu numai eterogene față de valorile științifice, dar că stau chiar în cel mai radical contrast. Inferioară ar fi estetica, dacă în natura obiectului ei, ar fi cuprinsă și o împiedecare la constituirea ei ca știință, dacă s'ar putea dovedi că ea încearcă să găsească rațiunile iraționalului, și că nu este decît o știință a anti-științificului.

Dar tocmai aceasta este celace susțin numeroșii adversari ai esteticii. Printre aceștia, acei cărora estetica li se adresează întîmplător, marea mulțime a oamenilor conduși de bunul simț popular, a hotărît odată pentru totdeauna că „nu-i frumos decît ce-mi place mie". În forme deosebite, aceiași afirmație apodictică revine și la oameni a căror bunăvoință și atenție estetica vrea mai ales s'o cucerească. Acești oameni sînt artiștii și filozofii. În ce privește pe artiști, experiența pe care o au ei despre faptele artei le dovedește că felul de producere a operei, subita ei degajare din straturile active ale subconștientului, pasiunea exclusivă pe care o inspiră și împrejurarea că nici o metodă nu poate înlocui neantul predispoziției creatoare, totul le dovedește că raza minții omenești nu poate străbate cu vre-un folos oarecare în acest complex de taine și minuni. Și celace experiența artiștilor le spune lor și ne dezvălue și nouă este atît de adevărat, încît acolo unde opera este rezultatul unei aplicări raționale, unde fapta creatoare se modelează după exemple propagate prin școală și unde metoda vrea să înlocuiască neprevăzutul creației, avem deaface cu producții de o valoare cu totul mediocră. Despre nulitatea mijloacelor raționale în creația artistică ne convingem dacă privim și acele dintre produsele artei moderne unde dependența creației de teorie o resimțim invariabil ca pe o degradare a furtunoasei energii care face pe artist. Cînd dispune de o însușire autentică, artistul simte limpede că în sine însuși, iar nu în niște motive generale, stă explicația faptei sale și își însușește astfel punctul de vedere al dictonului popular.

Dar din incapacitatea esteticii de a influența fapta artistului nu se poate trage vre-o concluzie împotriva legitimității ei ca disciplină științifică, după cum din neputința logicei de a înzestra pe cineva cu gîndire clară și de a face din imbecil om

de știință, nu se poate conchide la vre-un nihilism logic. Nulitatea esteticii n'o dovedește nici măcar faptul că artistul resimte aptitudinea sa ca străină aptitudinii raționale. Este doar caracteristica vieții de a nu se putea cunoaște decît alienînd o parte din energia ei propriu-zisă. Auzim adeseori din gura bătrînilor noștri că „cine știe multe moare curînd!" Bătrînii noștri au fixat astfel intuitiv adevărul că știința neagă viața, în sensul că din curentul ei general de energie, abate un braț și îi schimbă destinația. Aci stau temeiurile tragediei cunoștinței. Din această pricină, o lungă obișnuință de studii și meditații se însoțește fără greș cu o atenuare a tonusului vital și cu o negreșită închircire a floarei omenești. Dar dacă este așa, se înțelege atunci de ce artistul declară că știința nu-i poate fi de nici-un ajutor și de ce noi înșine sîntem nevoiți să recunoaștem că întrunite în aceiași persoană, știința neagă puterea creatoare. Kant este acela care a formulat mai întîiu că genialitatea, al cărui domeniu el îl restrîngea la faptele artistice, lucrează ca o putere a naturii. Exercițiul unei asemenea puteri exclude reflecția despre sine. Cînd aceasta totuși apare, caracterul primitiv al energiei se schimbă, se atenuiază și se transformă în contrariul lui. Afirmația artiștilor n'are deci decît o valoare ilustrativă. Ea confirmă într'un caz special legea generală pe care am amintit-o —dar n'aduce nici un argument valabil împotriva posibilității esteticii ca știință. Afirmația artiștilor ca și aceia a vorbei populare mai are însă un înțeles. Dar despre aceasta nu ne vom putea ocupa decît mai tîrziu.

Cu puținele lucruri pe care le-am cîștigat până acum, putem combate și vorba kantiană că „frumosul place fără concept", că adică nimeni nu poate să înfățișeze motivele pentru care un obiect i se pare frumos și-i place. Este destul doar să băgăm de samă că o mulțime de oameni obișnuesc să se explice de ce pînza unui pictor și scrierea unui poet le-a plăcut. Inclinarea de a introduce lumină în această materie nu este străină firii omului cultivat. Pornind dela această înclinație se desfășură, între oameni tineri, lungile convorbiri despre artă, pe care experiența ne învață să le prețuim ca pe un bun exercițiu dialectic și ca pe un excelent mijloc de cultură a gustului. Din aceiași temelie se dezvoltă și așa numita critică literară și artistică pe care este oricum greu s'o combatem ca pe o zădarnică vorbărie în luptă cu imposibilul. Inzestrat cu bun gust, avînd la îndămînă numeroase exemple și prin urmare o largă putință de comparație, deprins cu obiceiul cercetării de sine, oricine poate măcar încerca să dea socoteală despre pricinile încîntării sale în fața artei. Celace se poate susține este că în clipa în care exercițiul acesta este încercat și are succes, ceva din intensitatea emoției dispare, tocmai pentru motivul că din energia vieții, un fragment a fost sustras și atribuit cunoașterii. Tot așa explicăm și numeroasele greutăți cu care critica literară și artistică

are să lupte. Publicul nu regăsește în fața unui studiu de artă, frăgezimea emoției sale primitive și este înclinat să-i facă din cunoștința acestei absențe o vină, deși critica însăși nu-i făgăduise niciodată că-i va da emoții, ci cunoștințe. Învinuirile care pururi au fost aduse criticilor sînt că aceștia ar fi niște oameni insensibili, lipsiți de respectul pe care desigur că geniile omenirii îl merită, preocupați mai mult să manifeste marea istețime a minții lor. Aceleași învinuiri pe care oamenii sentimentali le aduc pururi oamenilor înzestrați exclusiv sau preponderant cu o aptitudine logică. Și nu este de sperat că vre-odată sentimentalii vor găsi pe critici, destul de sensibili, foarte modești și reverențioși, pentrucă niciodată viața nu va judeca cunoșterea, decît ca pe o activitate făcută în paguba ei.

Am spus că satisfacția artistică și judecata asupra artei intră în conflict *în clipa* confruntării lor, și este de subliniat că în această clipă puterea conflictului este mai mare. Cu timpul însă ceiace a fost cîștigat prin cunoaștere se depune printre energiile primitive ale vieții. Ceiace în genere înțelegem prin cultură este tocmai o asemenea asimilare și aducere subt punctul de vedere al energiei practice, a unor lucrări de care mai înainte ne apropiasem prin rațiune și printr'o penibilă aplicare metodică. Ne putem aștepta deci că ceiace în adevăr am cîștigat prin reflecție personală, prin studiul criticilor și prin studiul esteticii să se integreze ca o putere a vieții. Și că într'adevăr lucrul se întîmplă așa, ne-o dovedește chiar comparația nevoii artistice la individul care se găsește înainte de începerea procesului culturii, foarte slabă și îndestulîndu-se în monotonie, cu nevoia artistică la individul care se găsește la o fază relativ înaintată a procesului cultural, pentru care ea se nuanțează nespus de bogat și se ordonează printre nevoile elementare ale vieții.

Dar dacă nici unul din argumentele obișnuite nu poate avea trecere în ochii noștri și dacă dela estetică sînt de așteptat unele rezultate pe care omenirea modernă le socotește prețioase, poate că atenția cetitorului va începe să fie binevoitoare. Dacă totuși rezistența sa nu este deplin învinsă, îi vom spune că avem de gînd să facem importante concesii.

Vechea estetică speculativă a meritat să fie privită cu oarecare neîncredere. Dacă cu toate serviciile pe care le-a adus, și pe care le putem pune și astăzi în contribuție, ea n'a întîmpinat o bună primire fără restricții, nu trebue să ne plîngem decît pe jumătate. E înțelept lucru să ne aplecăm în fața criticei, dacă de aici poate decurge o îmbunătățire a metodelor. Estetica speculativă se găsea în paradoxala situație de a voi să epuizeze dintr'odată obiectul specific oferit cercetării sale. Spun că această situație este paradoxală, pentrucă nici una dintre științele naturii sau ale omului, la vremea în care estetica speculativă domnea neturburată, nu mai era însuflețită în același măsură de înclinarea de a da un tot, complect în fiecare din părțile sale,

bine articulat și fără nici o lacună. Ba chiar astăzi nicăeri *spiritul sistematic* nu este mai activ decît se dovedește a fi în estetică.

Tendința sistematică a dominat toate disciplinele științifice de cînd Descartes a arătat că prin îndoitul proces al *analizei* și *sintezei*, mintea omenească este capabilă să reconstitue sistemul lumii din principiile lui cele mai simple. Victoria culminantă a acestei înclinații au serbat-o Enciclopediștii francezi la mijlocul veacului al XVIII-lea. Tendința sistematică a intrat de atunci în descreștere și treptat-treptat, conștiința omenirii cercetătoare s'a obișnuit cu ideia că opera științei nu se poate desăvîrși prin efortul speculativ al unui singur om, nici printr'un efort speculativ continuu, ci stă mai de grabă în natura activității științifice de a se complecta prin integrări parțiale la care să colaboreze toți oamenii unei generații și toate generațiile între ele. Această nouă metodă de lucru decurgea din noua icoană a lumii, care încetă să mai fie un întreg armonios, un „cosmos", pentru a se transforma într'un complex inextricabil de serii cauzale, pornite din infinitul timpului și al spațiului, fără reprezentarea unui scop oarecare.

Vechea icoană a lumii era un tablou căruia artistul (pentru a întrebuința un termen care circulă printre artiști) îi adăogase „finitul", accentul ultim revelator prin care bucata se întregește și se încunună. O semnificație totală și permanentă se degajează din această operă de artă în care părțile se comportau între ele cu armonia care caracterizează frumoasa complexiune a unui organism viu și sănătos. Ce morală pesimistă rezultă din noua icoană a lumii nu este necesar să arătăm mai pe larg aici pentrucă lucrul a fost făcut cu îndestulare de către alții! Este destul să spunem că în concepția care se substitui concepției vechi, universul se goli deodată de orice semnificare. Succesiunea cauzelor și efectelor se arătă că aleargă în infinit, fără menire și fără scop. Nimeni nu mai crezu în acea caritabilă intervenție a Divinității care potrivește între ele lucrurile acestei lumi, cum ar potrivi ornicele din atelierul unui ceasornicar, și pentrucă această credință dispăru din conștiința oamenilor, inima lor deveni nemîngîiată. Pentru a explica echilibrul dintre elementele lumii, care oricum continuă să existe și să funcționeze, deși lipsa ei de idealitate internă ar trebui s'o abandoneze mai de grabă haosului și anarhiei, cercetătorii au presupus între aceste elemente, acțiunea irevelantă a puterilor naturale și între indivizii care compun societățile omenești și promovează istoria, lupta omului cu natura inclementă și bestiala luptă a oamenilor între ei. Vechiul univers elocvent și armonios, fu astfel înlocuit cu un univers mut și disarmonic.

Am spus că noua icoană a lumii atrăgea după sine o nouă metodă de lucru. Edificiul integral al științei se ridică astăzi prin totalizarea rezultatelor speciale. Încrederea carteziană în

puterea şi roadele speculaţiei e înlocuită printr'o îndoială plină de modestie faţă de ceiace spiritul cercetătorului individual poate produce singur şi prin nevoia de a apela la rezultatele tuturor sforţărilor desfăşurate înlăuntrul unei epoci şi dealungul timpului. Munca ştiinţifică se socializează. Erudiţia, pentru care cartezianismul profesa cel mai mare dispreţ, începe să se bucure de o nouă cinste. Valoarea erudiţiei în ştiinţa modernă diferă cu toate acestea, de aceia pe care ea o avea la humaniştii Renaşterii. Căci pe cînd la aceştia din urmă ea joacă un rol pur autoritativ, serveşte anume să sprijine o părere modernă prin mărturii antice, în ştiinţa modernă ea are rolul de a complecta într'un punct eterogen munca specială a cercetătorului şi de a coordona astfel nişte rezultate care nu pot fi decît parţiale.

Reforma metodologică fu chiar mai adîncă. Căci pe cînd în acea alternanţă de analiză şi sinteză, de care nici o întreprindere ştiinţifică nu se poate scuti, vechea ştiinţă punea accentul mai ales pe sinteză, — ştiinţa nouă accentuiază mai ales analiza. Ceiace o interesează sînt mai mult deosebirile decît asemănările. Ea se hotărăşte mai greu la generalizare pentrucă vrea să cuprindă mai adînc temeiul unei generalităţi. Va considera deci cu o deosebită atenţie, abaterile dela regulă, cazurile rare, micile fapte caracteristice, în speranţa că din încordarea proprie contrastelor şi a anomaliilor se va revela un principiu mai simplu şi mai adînc.

Disciplinele filozofice nu rămaseră străine de acest spirit nou. Niciun psiholog şi niciun sociolog modern nu vor întreprinde astăzi lucrări de sinteză în dispreţul sau ignoranţa cercetărilor parţiale ale specialităţii. Aceste cercetări sînt astăzi de un număr foarte mare. Numai cunoştinţa şi practica lor dau astăzi, unui autor de tratate, autoritatea ştiinţifică necesară.

Nu vreau să spun că estetica rămase cu totul neinfluenţată de progresul spiritului nou în ştiinţă. Se poate afirma totuşi că modernizarea ei a întîmpinat unele dificultăţi. În estetică domneşte şi astăzi tendinţa de a îmbrăţişa întreaga cuprindere a obiectului şi de a epuiza printr'o singură emisiune taina lui cea mai adîncă. Principiile trezesc în ştiinţa noastră un interes cu mult mai mare decît faptele particulare. Afirmaţia sufocă cercetarea. Libertatea nu se găseşte cu autoritatea în acel raport de echilibru care să garanteze o sigură şi liniştită dezvoltare a ştiinţei.

Trebue amintit spre justificarea esteticei că această stare de lucruri cuprinde în sine ceva firesc. Estetica neavind de a face nici cu fenomene naturale şi nici cu fapte istorice (acestea din urmă deşi se oferă preţuirii noastre, pun totuşi o graniţă jocului acestei preţuiri), obiectul e apropiat fiind lumea de valori pe care o constitue frumosul artistic, este firesc ca variaţia individuală să aibă aici un cîmp de evoluţie cu mult mai larg decît acela pe care-l îngădue repeţirea experienţelor în ştiinţele

naturii şi consensul documentelor în istorie. Valoarea se defineşte ca obiectul unei dorinţe. Dorinţele însă nu sînt niciodată determinate prin motive generale. Faptul că un obiect oarecare este socotit preţios de către semenul meu sau chiar de un mare număr al semenilor mei, nu mă face niciodată să-l doresc, dacă în mine însumi nu voiu găsi îndemnul de a mi-l apropia. Cineva ar avea dreptate cu toate acestea să observe că nu sînt puţini acei care doresc unele bunuri, nu pentrucă personal le-ar găsi dezirabile, dar pentrucă toată lumea în jurul lor le găseşte astfel. După cum dorinţa este înrădăcinată în năzuinţa personală sau în năzuinţa mediului, oamenii ar putea fi împărţiţi în *autonomi* şi *heteronomi* *. Dar dacă veţi observa lucrurile de aproape, veţi înţelege fără greş că ceiace mînă pe aşa numiţii *heteronomi*, nu este aspiraţia care trăeşte în sufletul semenilor, ci dorinţa de a trăi la acelaşi nivel cu aceşti semeni şi care locueşte în propriul lor piept. Observaţia aceasta o confirmă şi faptul că heteronomii sînt mai ales influenţaţi de exemplul pe care-l dă un individ sau un grup de indivizi aparţinînd unei clase superioare. Vesta pe care regele Angliei a purtat-o în cutare împrejurare festivă —observă un sociolog german—o veţi găsi după cîţiva ani la ţăranii din Munţii Bavariei. Dorinţa de a te depăşi, subordonată unui temperament mai mult sau mai puţin vanitos, lucrează aici ca un imbold autonom. Şi cu toate că pe această cale viaţa omului se contaminează de oarecare artificialitate, împrejurarea nu trebue s'o condamnăm fără nici-o circumstanţă atenuantă. Prin propagarea exemplelor venite mai de sus sau mai de departe, moravuri mai bune pot pătrunde mai adînc, civilizaţia generală se poate găsi sporită, dacă totuşi nu se întîmplă dimpotrivă....

Motivele dorinţii se confundă cu însăşi faptul creaţiei noastre pe această lume. De ce un lucru trezeşte în mine dorinţa posesiei lui, sau de ce viaţa mea este dominată de anumite aspiraţii generale, nu se poate explica decît prin acea variaţie diferenţială care face din fiecare individ o speţă, prin ceiace au depus în mine „părinţii din părinţi" sau cel mult prin condiţiile cu totul speciale ale dezvoltării mele. Ceva adînc, obscur şi iraţional este dorinţa. Impulsul ei porneşte din însăşi temeliile fiinţei şi la oamenii înzestraţi cu dorinţi puternice, cu pasiuni profunde, nesatisfacerea lor ameninţă cu surparea tragică a acestor temelii. Valorile către care neamul omenesc năzueşte trebuesc aşa dar distribuite după natura dorinţelor cărora ele corespund şi în ultimă analiză după multiplicitatea nesfîrşită a indivizilor care compun neamul omenesc. De această regulă ascultă şi valoarea artistică şi astfel dobîndim ultimul înţeles al vorbei populare că „nu este frumos decît ce-mi place mie!" Din nesfîrşitele posibilităţi ale artei, artiştii nu realizează decît pe acelea care li se potrivesc, şi oamenii cărora arta li se adresează nu

* Cp. E. Adickes, Charakter und Weltanschauung, 1907.

aleg decît pe acelea pentru care organul nu le lipsește. Sînt însă și printre artiști și printre contemplatorii de artă heteronomi, indivizi care sînt determinați de moda timpului sau de o greșită cunoștință de sine, dar producția sau reacțiunea acestora n'are un caracter estetic, și prin urmare de ei estetica se poate dezinteresa. Aci nu ne vom ocupa decît de indivizii estetic autonomi. La acest punct cercetarea noastră ar putea fi încheiată cu convingerea că deoarece valoarea artistică este înrădăcinată în adîncurile individualității, estetica nu este posibilă. In adevăr, a construi o știință a individualului este o intreprindere contradictorie și zădarnică. Fiindcă creațiunea și plăcerea artistică nu pot fi explicate decît prin calitatea particulară a indivizilor implicați în aceste procese, orice generalizare este exclusă și prin urmare orice știință imposibilă. Dar înainte de a ne resemna cu ideia că ignoranța noastră este fatală și înainte de a ne lua rămas-bun de la speranțele noastre, să ne îndreptăm încă odată privirile către domeniul istoric al artei.

Istoria artei ne învață că o generalizare printre obiectele artistice nu este cu totul imposibilă. Istoria Artei lucrează chiar cu niște concepte care rămîn străine istoriei politice. Ea vorbește de „școli" și de „stiluri", adică despre niște lucruri pentru care nu există nici un echivalent în descrierea trecutului politic al unui stat. Pe cînd în istoria politică faptele se urmează fără repețire, în istoria artei faptele prezintă în granițele unei anumite regiuni geografice și în cuprinsul unei epoci anumite, un izbitor aer de rudenie. Acest aer de rudenie este la urma urmelor un efect de repețiri însă care servește de fundament unei inventivități nesecate. Intre biserica Nôtre Dame din Paris și catedrala din Colonia, există cîteva caractere comune ca de exemplu arcurile ogivale, contraforții, împărțirea tripartită a interiorului, etc. etc., există însă și unele caractere diferențiale ca de exemplu verticalismul cu mult mai accentuat la catedrala germană decît la biserica pariziană. După cum considerăm deosebirile sau asemănările, cercetarea noastră la un caracter diferit. In primul caz ea se apropie mai mult de cercetarea istorică propriu-zisă al cărui tip socotim că este cercetarea de istorie politică; în cazul al doilea ea se apropie mai mult de cercetarea care servește științelor naturii. Se știe că, în adevăr, este propriu acestor științe să grupeze după asemănări faptele pe care le studiază și anume: în clase, genuri, specii, etc. etc.. Pentru a recîștiga punctul de vedere istoric propriu-zis, Istoria Artei chiar atunci cînd se ocupă în principal de *stiluri* și de *școli*, iar nu de feluritele monumente așa cum ele au răsărit în decursul timpului, consideră aceste stiluri și școli, ca pe niște fapte unice, sustrase repetiției.

Pentru a explica pe ce cale anume au ajuns artiștii să repete în operele lor anumite caractere esențiale, s'au produs mai multe ipoteze. Sînt unii care socotesc că simpla imitație ajunge să explice fenomenul constituirii unui stil artistic. Se vorbește atunci de regiunea restrînsă unde el a apărut și de liniile itinerariului său. Meșterii se pot imita pe sine cînd lucrează într'o țară străină sau cînd sînt autohtoni pot fi aduși să imite pe meșterii străini. Importă atunci de a cunoaște biografia artiștilor, influențele care s'au exercitat asupra lor, călătoriile intreprinse în scop de studii sau pentru a răspunde chemării unui puternic stăpînitor. Fără a nega orice valoare unei asemenea explicații vom observa că ea nu este totdeauna posibilă și că în genere rămîne insuficientă. Căci atunci cînd este vorba de a explica un fenomen de atîta amploare ca emigrarea goticului din stînga în dreapta Rinului și exuberanta înflorire pe care el o cunoaște în aceste regiuni, călătoriile meșterilor arhitecți de pe un țărm pe celălalt al fluviului, pentru a învăța sau pentru a construi, lasă neexplicat motivul însăși al acestei emulații. S'a spus atunci că modelul prim care stă la baza unui stil artistic a rezolvit la vremea lui o anumită problemă tehnică și că de cîte ori artiștii s'au găsit în fața aceleiași probleme, ei au trebuit să-și amintească de chipul fericit în care ea a fost rezolvată odată. Contraforții, de exemplu rezolvă problema construirii înaltelor bolți de catedrală și goticul l-a adoptat cu unanimitate pentrucă numai el rezolvă problema construirii de bolți. De ce însă o anumită generație de artiști își pune o anumită problemă tehnică, de ce generația următoare nu și-o mai pune, de ce ea nu valorează decît pentru anumită regiune și de ce ea nu există pentru regiunea învecinată, se vede dintr'odată că are nevoe de o altă explicație. Mintea trebue să meargă mai adînc dacă vrea să-și lămurească de ce goticul începe din veacul al XII-lea și se stinge în veacul al XV-lea și de ce el înflorește mai cu samă în Franța centrală și în Germania vestică.

Răspunsul care apare în acest moment este unul dintre cele mai profunde care s'au pronunțat vreodată în legătură cu problemele morale ale omenirii. Apariția lui trezește o ordine nouă de preocupări, o știință nouă, și estetica pe care arbitrarul individual o amenința cu ruina, simte deodată că întinerește. Ni s'a spus anume că la baza unui stil artistic stă o atitudine ireductibilă a omului în fața lumii. Arta unei culturi manifestă felul în care ea resimte viața, ca pe o durere sau ca pe o fericire, felul în care percepe lumea, ca pe o devenire de impresii confuze sau ca pe un ansamblu armonios de fenomene dominate de legi, felul în care concepe pe Dumnezeu, ca pe o putere vrăjmașă și redutabilă sau îndepărtată și inaccesibilă ori prietinoasă și identică cu ființa lumii. Țin să accentuez că o asemenea înțelegere nu este o năzăreală speculativă sau un rezultat obținut în cabinetul de studii printr'o operație asemănătoare cu tăerea firului de păr în mai multe felii longitudinale. Căci dacă admitem că și culturile sînt individualități, că sînt adică ființe în care facultățile generale ale omenirii s'au specializat în așa fel

încît nici ereditatea lor, nici condițiile de dezvoltare nu pot să le epuizeze formula, atunci prima concluzie care ni se impune este că orice cultură aspiră către un sistem propriu de valori, că are dorințele ei adînci și satisfacțiile ei incomparabile. Din faptul că cultura este o individualitate rezultă că ea înțelege viața într'un fel unic, determinat de poziția relativă pe care o ocupă față de restul universului, și că din acest fel decurge și calitatea bunurilor pe care le socotește dezirabile. Arta fiind o valoare, explicarea înfățișerii pe care ea o capătă într'o anumită cultură, trebue să străbată până la temeliile adînci ale individualității. Nu putem merge mai departe aici pe urma acestor probleme. Operația am făcut-o într'o lucrare specială.

Dar o dificultate nouă ne apare în cale. Nu toate culturile prezintă același grad de omogeneitate, aceeași închegare solidă pe un fundament unic, care să ne permită înțelegerea artei respective din principiul lor interior. Dacă de pildă, considerăm cultura modernă occidentală sîntem izbiți de un fenomen care răstoarnă oarecum situația existentă în culturile omogene. Pe cîtă vreme în trecut, „școlile" și „stilurile" artistice erau expresiile unor atitudini în fața lumii, variabile în decursul timpului, dar stabile pe o porțiune restrînsă a lui, astăzi asistăm la un amestec de „școli" și de „stiluri" care ne dă impresia că toate temperamentele active cîndva în istoria universală ar voi să-și realizeze deodată expresia lor. Luptele literare și artistice, încordarea dintre bătrîni și tineri, excentricitățile de tot felul și manifestele care vin să le legitimeze, totul documentează impresia că vremea și-a perdut cu adevărat temelia. Pentru a o regăsi, spiritele care resimt ca o durere anarhia prezentă, apelează sau la trecut sau la popor, adică la tot ceiace poate opune mobilității de astăzi, o realitate consistentă încercată de ani. Sînt însfîrșit, unii care lucrează la statornicirea unei concepțiuni filozofico-religioase, în acord cu noile condiții de viață ale omenirii, spunîndu-și că astfel adusă la cunoștință de sine, civilizația noastră va înceta să rătăcească și că se va dezvolta pe o direcție unitară. Cine nu vede însă că nu pe calea unei adaptări raționale omenirea va căpăta o nouă situație precisă în fața universului? Filozofii nu pot în această materie decît să definească criza. Ei pot cel mult să propage în lume iubirea spiritualității și curagiul vieții sincere și eroice.

Bănuesc că spectacolul culturii moderne a avut o deosebită influență asupra esteticii. Din considerarea contrastelor artistice care se agită înlăuntrul civilizației noastre, estetica va fi scos învățătura că fiecare formă artistică trebue pusă în legătură cu un alt tip omenesc. Filozofia culturii ne arătase mai înainte că arta exprimă în valori specifice o anumită atitudine a omului în fața lumii, generală și unică într'o cultură omogenă. Cînd cultura încetează de a mai fi omogenă, arta nu dispare, pentru că ea continuă să se alimenteze înrădăcinîndu-se în adîn-

cimile sufletului individual și tălmăcind astfel felul particular al unui individ.

Particularitățile indivizilor în legătura lor fundamentală cu lumea nu pot fi însă de un număr nesfîrșit. Acest număr trebue în chip firesc să fie limitat pentru că e greu de a crede că diferențiarea individuală poate fi mai amănunțită și mai bogată decît diferențiarea pe care a cunoscut-o întreaga omenire în cursul istoriei sale. Dar diferențiarea omenirii dealungul vieții sale, tipurile omenești pe care ni le aduce la cunoștință istoria universală, sînt mărginite, chiar numai din motivul că viața istorică se întinde pe un număr restrîns de secole și deci nu putea realiza decît un număr limitat de posibilități. Individualitățile omenești sînt produsul acestei vieți istorice, ele își datoresc conținutul și chiar conformația lor muncii seculare de cultură a omenirii, din care se alimentează prin instrucție, prin hasardul misterioaselor încrucișări de sînge și prin hasardul influențelor de tot felul. Așa încercăm să ne lămurim de ce omenirea nu pare a se specializa în sufletul individual cu mai multă bogăție decît o făcuse mai înainte în culturile ei istorice.

Dar mai este un motiv pentru care socotim că tipurile de individualitate nu pot fi decît un număr restrîns. Am spus că esența individualității coincide cu calitatea specială a felului în care omul percepe lumea. Aceste feluri nu pot fi nici ele de un număr infinit, pentrucă ele pun în joc numărul limitat al intereselor sau instinctelor noastre. În fața universului omul poate simți conservarea sa amenințată sau asigurată, voința sa de a stăpîni și de a fi fericit poate fi contrazisă sau încurajată etc. etc. Este probabil că în jurul celor doi poli ai senzibilității morale—suferința și fericirea—se depun rezultatele confruntării omului cu lumea și această împrejurare ne-a îngăduit să înscriem în fruntea amintitei lucrări, cuvintele *Dualizmul estetic*.

În momentul în care estetica încearcă să înțeleagă operele și reacțiunile în fața artei prin particularitățile individualității tipice, un rezultat de însemnătate se produce. În acest moment, estetica nu va mai afirma cu exclusivitate o singură valoare și, la adăpostul dogmaticei sale siguranțe, nu va mai încerca să ridice un sistem firesc unilateral. Îndată ce se va înțelege că motivele creației și satisfacției estetice rezidă în adîncimile tipice ale individualității, va intra și în estetică acel spirit de relativitate care este de natura științei moderne. Fiecare cercetător își va pune întrebarea dacă ceiace rezultă pentru el din experiența artistică, reprezintă întregul adevăr sau numai un aspect parțial al lui și, pentrucă răspunsul întrebării ce-și va pune îi va arăta că în adevăr se găsește în prizonieratul propriei sale subiectivități, el va chema la sfat experiența altora și la colaborare, rezultatele particulare ale altor cercetători. Așa va înainta și estetica la acel grad de obiectivitate, pe care simpla reflecție a esteticianului asupra reacțiilor produse în conștiința sa, nu

i-o poate da. In acest chip, Estetica va intra pe calea acelei specializări care stă în firea cercetătorilor moderni. Un spirit nou se va adăposti în știința noastră.

La toate acestea se poate observa că, pe o asemenea cale, unitatea domeniului estetic este compromisă și că, nemulțumiți de exclusivismul unei estetice absolutiste, noi am dori mai multe Estetice inconciliabile. Impotriva acestei intîmpinări, observăm la rîndu-ne că, socotind că fiecare ideal artistic se înrădăcinează într'o particularitate individual-tipică, noi nu tăgăduim prin aceasta că omul creiază artistic și se bucură de artă în virtutea unei nevoi sufletești unice. Nu tăgăduim nici că, deși stilurile artistice sînt atît de deosebite, ele întrebuințează un limbagiu unitar de forme. Ceiace variază de la o cultură la alta și de la un individ la altul, nu este nevoia ideală care face din om artist, nu sînt nici elementele cu care el se ajută în manifestarea acestei nevoi, ci numai semnificarea specială a operei, stilul, idealitatea ei. Din această împrejurare se reliefează trebuința (cum în parte s'a și făcut în timpul din urmă) de a distinge între o Estetică generală și o Teorie a artelor ceva asemănător cu ceiace Germanii numesc „Kunstwissenschaft"). Estetica generală va trata deci despre ceiace este comun operelor și predispoziției creatoare, pe cînd Teoria Artelor, despre ceiace le este particular și caracteristic. Se înțelege atunci că o comprehensiune complectă a operei, o epuizare a întregii ei semnificații, nu se poate produce decît prin aducerea ei subt punctul de vedere al principiilor stabilite de Teoria Artelor.

Tudor Vianu

Intre păreri și ipoteze

— Cetind despre cronica lui Ureche —

Chestia cronicii lui Ureche a fost una din preocupările favorite ale istoriografiei noastre. Acest neîntrerupt interes a rămas pe deplin justificat. Nici un cronicar următor n'a avut curajul și mijloacele să-l înlocuiască. Nicolae Costin cu adaosele sale a modificat pe alocurea opera părintească: *De neamul Moldovenilor*. Dimitrie Cantemir și Constantin Cantacuzino stolnicul, poate fără să știe unul de celălalt, s'au luat la întrecere, cînd și-au închinat răgazul disponibil încercării de a prezenta *originile noastre*. Nici unul din acești mari istorici n'a lăsat opera, care să facă din cronica lui Ureche o carte de interes numai pentru bibliograf și bibliofil. Moartea l-a împiedecat pe Cantemir să dea *Hronicul* țărilor romîne și „de după înturnarea Romînilor"[1] și astfel nu știm, cum la mică distanță de cei mai învățați interpolatori și glosatori ai lui Ureche ar fi modificat învățatul principe expunerea și azi de foarte mare preț a vornicului cronicar, cu știri „din cîțiva scriitori străini... carile istoricii noștri cei mai vechi, nici cu vîrvul condeiului, nu li-au atins și până astăzi, a lor noștrii stau îngropate și neștiute"—așa se lăuda Cantemir.[2]

Discuția asupra cronicii lui Ureche începea imediat ce aceasta a fost pusă în circulație. Constantin Cantacuzino stolnicul lua cunoștință de cronică în vara anului 1670. Comisul mare, Ioniță Racoviță, „om de cinste și de socotință" i-a dat învățatului stolnic, un scormonitor de știri asupra trecutului nostru, un exemplar.[3] Constantin Cantacuzino a primit însă cronica lui Ureche

1 Dimitrie Cantemir, Hronicul vechimei a Romano-Moldo-Vlahilor, ed. Gr. G. Tocilescu, București, 1901, pag. 462.

2 Ibidem. – Cf. și I. Minea, Despre Dimitrie Cantemir, Iași, 1924, pag. 112 și urm..

3 Constantin Cantacuzino, Operele, ed. N. Iorga, București, 1901, pag. 129 - 130; N. Iorga, Manuscripte din biblioteci străine, (An. Acad. Rom., seria II, tom. XXI, pag. 68 – 49). E prima mențiune.

interpolată, prelucrată de Simion Dascălul, fiindcă însuşi ne spune că manuscrisul primit conţinea unul din adaosele lui Simion Dascălul. Nu ne spune, cine este acela, care a „prescris acel leatopiseţ", dar marele boer muntean nu crede, că „aceste basne" au fost scrise de Ureche, despre care adaogă: „om învăţat se vede că au fost şi om tocmit de cîte se pare că au scris el".

Astfel se începea seria de lupte literare în contra lui Simion Dascălul prin opera lui Constantin Cantacuzino. Acesta din urmă, om învăţat al vremii sale, în zădar va căuta să găsească acel letopiseţ unguresc, la care se referă Simion Dascălul. Discutatul letopiseţ unguresc nu va fi găsit nici de Miron Costin, care a afirmat: „celelalte ce mai sînt scrise adaosături de un Simeon dascalul, şi al doilea un Misail călugărul, nu letopiseţe, ce ocări sînt..." [1] Cu acest prilej cel ce în vremuri de prăpăd politic a scris evenimentele istoriei moldoveneşti dela Aron Vodă până la moartea lui Ştefăniţă Vodă Lupul, ne informează după o comunicare verbală a lui Nicolae Buhuş, rudă a ureche ştilor, că „pre acest Simeon dascălul, Istratie logofătul l-au fătat cu basnele lui, şi Misail călugărul dela Simeon au născut, cela fiiu, cestalalt nepot". Nici Miron Costin şi apoi nici fiul său nu au cunoscut un text neinterpolat, neadaos al cronicii lui Ureche. Intr'o lucrare a sa, gata în Iulie 1684 (Opisanie ziemie Moldawskiej i Multanskiej, ed. V. A. Urechia, în Miron Costin, Opere complete, II, Bucureşci, 1888, pag. 73—127, după ms. nr. 1348 al bibliotecii Czartoryski) Miron Costin, atunci pribeag, scria că înainte de Ureche a scris istoria Moldovei Istratie tretiilogofăt,[2] fără să spue că şi aici acestuia este a se atribui „ocara" adusă originii neamului moldovenesc. Miron Costin în „De neamul Moldovenilor" a dat în felul arătat transmisiunea „basnei hulitoare" şi iată că unii autori îl interpretează ad litteram, afirmînd că într'adevăr Simion Dascălul a fost fiul lui Istratie logofătul, iar Misail Călugărul fiul lui Simion Dascălul[3]; dar este firesc că această interpretare a rămas *unică* şi neconsiderată.[4]

N'avem nici o dovadă că Miron Costin a cunoscut opera istorică a lui Istratie logofătul, iar celace spune despre acesta în *De neamul Moldovenilor*[5], nu contrazice a doua afirmare, care specifică numai că Istratie logofătul a scris înainte de Ureche

1 Miron Costin, De neamul Moldovenilor, ed. C. Giurescu, Bucureşti, 1914, pag. 3.
2 Despre traducerea greşită a lui Hasdeu, al cărui text îl reproduce Urechia, vezi P. P. Panaitescu. Influenţa polonă în opera şi personalitatea cronicarilor Grigore Ureche şi Miron Costin, An. Acad. Rom., Seria III, tom. IV, Bucureşti, 19 5, pag. 101 şi urm.
3 Alex. Gidei, Studiu asupra cronicarilor moldoveni din sec. XVII, Bucureşti, 1898, pag. 158. Aici s'a împrumutat interpretarea dela V. A. Urechia, Schiţe de istoria literaturii romîne. Bucureşti, 1885, pag. 199.
4 Ştefan Orăşanu, Cronicarii moldoveni din sec. al XVII lea, Bucureşti, 1899, pag. 97.
5 Ed. C. Giurescu, pag. 5.

istoria moldovenească.[1] Cantemir îşi închipuia că Istratie tretilogofăt a fost acela care a purtat această slujbă în vremea lui Constantin Vodă Bătrînul[2]: acest amănunt l-a adaos la celace ştia din *De neamul Moldovenilor* în prelucrarea lui Nicolae Costin. Considerînd această afirmaţie a lui Cantemir şi pornindu-se dela textul cronicii publicat fără critică de M. Kogălniceanu, s'a putut pune întrebarea, dacă Istratie logofătul a fost un interpolator al cronicii lui Ureche şi deci nu e de confundat cu cunoscutul cărturar Istratie.[3] Istratie logofătul a fost mult timp nedreptăţit. Mulţi din generaţia lui Miron Costin, generaţia lui Dimitrie Cantemir toată (şi Neculce) îl considerau „scornitorul basmului răspîndit de Simion Dascălul şi Misail Călugărul". Nici Nicolae Costin nu s'a lăsat deplin convins că Istratie tretiilogofăt a scris înaintea lui Ureche un letopiseţ moldovenesc, fiindcă odată aminteşte ca adnotatori ai lui Ureche numai pe Simion Dascălul şi Misail Călugărul, altădată adaogă însă şi pe Istratie logofătul.[4] Deoarece şi Neculce în predoslovia sa[5] aminteşte de „letopiseţul lui Evstratie logofătul şi a lui Simion Dascălul şi a lui Misail Călugărul", Ştefan Orăşanu ajungea la concluzia următoare: „Dacă Eustratie Logofătul a scris într'adevăr... şi vre-o scriere istorică — celace ar explica renumele său de istoric, al cărui vag ecou îl întîlnirăm la Miron Costin, — atunci acea scriere credem să fi fost traducerea vre-unui cronograf grecesc, în felul celuia scris de Doroteu din Monembasia, şi din care poate un fragment, cel despre Turcia, a trecut în adnotaţiile lui Simion Dascălul".[6]

Dar în prelucrarea sa[7] Simion Dascălul afirmă că povestea cu Lasläu, însuşi a scos-o „din letopiseţul cel unguresc, care poveste o am socotit, pre semne ce arată, că poate fi adevărată", deci nu este împrumutată din opera lui Istratie logofătul. Simion Dascălul a găsit însă, cum însuşi ne spune „izvod din ceput, cam pre scurtă vreme şi toate pre rînd însemnînd până la domnia lui Vasilie Vodă". Izvodul era scris romîneşte.[8] Cu ştirile acestui letopiseţ Simion adaogă expunerea istorică a lui Ureche. Cine a alcătuit acest letopiseţ? C. Giurescu în baza afirmaţiei lui Miron Costin din *Poemul polon*, îl atribue lui Istratie logofătul. „Un

1 Studiind textul polon, d. Panaitescu (op. cit., pag. 101) a arătat lipsa contrazicerii semnalate de I. Sbiera, Mişcări culturale şi literare etc., Cernăuţi, 1897, pag. 173; Şt. Orăşanu, op. cit., pag. 106; cf. şi C. Giurescu, în introducere (pag. XLVII) la De neamul Moldovenilor.
2 Hronic, ed. cit., pag. 172.
3 Al. Gidei, op. cit., pag. 156; N. Iorga, Istoria literaturii romîne în secolul al XVIII-lea, II, Bucureşti, 1901, pag. 562–3 şi Revista istorică, VI, 1920, pag. 68.
4 M. Kogălniceanu, Letopiseţe, I, pag. 37, 66 şi urm.
5 Ed. Kogălniceanu, II, pag. 195–6.
6 Op. cit., pag. 119–120. Cf. şi G. Pascu, Grigorie Ureache, Iaşi, 1920, pag. 37–39.
7 Ed. Giurescu, Bucureşti, 1916, pag. 11.
8 Ibidem, pag. 4.

fond de adevăr putem vedea în această informaţie numai presupunînd că Istratie logofătul, unul din cei mai de samă cărturari de pe vremea lui Vasile Lupu, este autorul acelui letopiseţ moldovenesc, necunoscut de Ureche, pe care îl foloseşte Simion dascălul, şi de unde îşi ia el cea mai mare parte din adaosele, pe care le face" — scria Giurescu.[1] Am arătat în altă lucrare că singura menţiune dela Miron Costin că înainte de Ureche a alcătuit Istratie logofătul un letopiseţ moldovenesc, nu este îndeajuns de suficientă pentru a afirma fără nici o rezervă că letopiseţul Moldovei până la Vasile Lupu, letopiseţ cunoscut lui Simion, este opera lui Istratie logofătul.[2]

Asupra lui Simion apasă naivitatea, cu care s'a grăbit să însemneze povestea hulitoare din *letopiseţul unguresc*. S'a pus întrebarea, dacă acest letopiseţ a existat. Cel dintâiu Dimitrie Cantemir se întreabă, de nu cumva Simion însuşi a scornit basna din elemente informative deosebite.[3] Cercetîndu-şi izvoarele principele-autor ajunge să creadă că a dat de izvorul „acestei puturoase basne".[4] Intr'un *hronic bulgăresc* a găsit Cantemir o povestire, care era un capitol de legendă din istoria ungurească. Legenda regelui Ladislau I (= Laslău), ştim, pătrunsese în Polonia. N'avem nici un motiv să nu credem că a pătruns şi'n cea mai veche istoriografie rusească. De aceia pentru Cantemir minte Simion, cînd afirmă că a împrumutat vinovata povestire dintr'un letopiseţ unguresc.[5] Cantemir povesteşte forma alterată a legendei sf. Ladislau după trei mari cronice ruseşti[6] şi înfăţişează „basnele istoricului bulgăresc". — Cantemir susţine adică că prin o operă istorică bulgărească a ajuns „basna" în letopiseţele ruseşti — cu basna lui Simion măzacul. Necunoscîndu-se izvorul unguresc al lui Simion Dascălul chestia a rămas deschisă şi după osteneala de cercetare a lui Cantemir. *Letopiseţul unguresc* ar fi cunoscut şi opera acelui autor, care ne-a lăsat prescurtarea rusească a vechilor anale moldoveneşti, păstrată din secolul XVI-lea în *Voskresenskaia lletopis* — scria în 1901 d. Iorga.[7] Autorul *letopiseţului unguresc*

1 Prefaţa al De neamul Moldovenilor, pag. XLVIII. Cf. însă G. Pascu, op. cit., pag. 10—11, unde autorul nu găseşte destul de concludente ştirile, pentru a afirma că letopiseţul moldovenesc al lui Ureche, a fost întrebuinţat în traducere romînească. Vezi şi P. P. Panaitescu, op. cit., pag. 34 şi nota 1. Aici d. Panaitescu admite că însuşi Ureche a întrebuinţat analele slave traduse de Istratie.

2 I. Minea, Letopiseţele moldoveneşti scrise slavoneşte, Iaşi, 1925, pag. 180. — In recenzia, pe care o scrie d. Iorga despre ediţia cronicii îngrijită de Giurescu scrie despre „textul lui Ureche prea puţin înădit de acel Istratie Logofătul, care trebue să fie Eustratie, compilatorul de lucrări juridice şi probabil, traducătorul lui Herodot" (Revista istorică, l. c., pag. 68).

3 Hronicul, pag. 1—9 şi passim.

4 Ibidem, pag. 139 şi urm..

5 Ibidem, pag. 453.

6 Ibidem, pag. 455 şi urm..

7 N. Iorga, Istoria literaturii, II, pag. 563.

ar fi prelucrat introducerea despre origini din prescurtarea rusească amintită. Simion Dascălul a avut lipsa de critică şi bun simţ de a o introduce în cartea, care pentru veacuri a fost manualul istoric, al tuturor generaţiilor moldoveneşti.

Avem şi o interpretare, care se potriveşte cu a lui Cantemir în concluzie. In lucrarea sa d. G. Pascu[1] la fel crede că Simion n'a găsit povestea cu Simion în vre-un letopiseţ unguresc, „că infamia este o invenţie a lui Simion pentru a se arăta învăţat, şi poate pentru a critica deghizat o stare de lucruri, şi pusă în spatele unui Ungur pentru a nu-şi atrage ura şi dispreţul contimporanilor", dupăce mai înainte admisese şi că „s'ar putea... presupune că Simion a cunoscut povestea dintr'o redacţie ungurească a unei cronici moldoveneşti, redacţie astăzi pierdută caşi cele trei izvoare ale lui Ureache, şi datorită unui Ungur, care a profitat de ocazie să strecoare o infamie la adresa Moldovenilor".

Se poate afirma că Simion pretindea numai că cunoaşte izvoarele, din care Ureche şi-a alcătuit cronica, fără ca să le fi cetit într'adevăr, cum s'a afirmat?[2] Un editor al cronicii a arătat că Simion citează pe Bielski pentru informaţii, pe care nu le găsim în *Kronika Polska*.[3] Tocmai această greşală a lui Simion ne arată felul, cum a lucrat acela, care după părerea lui Constantin Cantacuzino stolnicul a *prescris* cronica lui Ureche. Simion considera pentru această parte alcătuită din două izvoare cronica lui Ureche: din letopiseţul moldovenesc şi din cronica lui Bielski. Mijlocul de a constata, ce are Ureche din Bielski, erau lipsurile acelui letopiseţ moldovenesc, cu ştirile căruia dascălul, poate de la Trei-Ierarhi[4], complecta povestirea vornicului. Lipsind acele ştiri despre Despot şi Tomşa în expunerea izvodului său moldovenesc, Simion a crezut că cronica lui Ureche le are din Bielski.[5] Această interpretare exclude o afirmaţie, că Ureche ar fi utilizat în afară de Bielski şi o altă cronică scrisă leşeşte,[6] cum vom vedea în cele următoare că s'a dovedit. Un polon ar fi dat o prelucrare de felul celei a lui Brzeski sau o culegere a ştirilor relative la noi aflătoare în opere istorice polone, cum a dat Guagnini şi avem în traducerea lui Martin Paszkowski apărută în 1611.[7]

1 Op. cit.; pag. 30.

2 Ibidem, pag. 30 şi urm..

3 I. N. Popovici, Chronique d'Urek, Bucureşti, 1911, pag. 248; — G. Pascu, op. cit., pag. 30 şi urm.; cf. şi P. P. Panaitescu, op. cit., pag. 38 şi urm..

4 N. Iorga, Istoria literaturii, II, pag. 562.

5 Cf. şi P. P. Panaitescu, op. cit., pag. 39.

6 In lucrarea citată d. G. Pascu (pag. 24) a ajuns la concluzia că „cronicarul cel leşesc era... o cronică internă a Moldovei scrisă în leşeşte pentru Poloneji de către un anonim. Cum această cronică utilizase desigur şi pe cronicarii polonezi pentru cele câteva locuri, unde ating istoria Moldovei, este evident că Ureache a utilizat pe Bielschi după cronicarul cel leşesc".

7 I. Minea, O cronică leşească a Moldovei în *Ioan Neculce*, fasc. 3, 1923, pag. 188 şi urm.; P. P. Panaitescu, op. cit., pag. 27 şi urm.

Ca un corolar al acestei chestii, se ridică întrebarea, cum a contaminat Simion știrile sale nouă cu textul cronicii lui Ureche. Fiindcă asupra locurilor interpolate există discuție și va continua, până se va găsi izvodul moldovenesc avut de mult discutatul dascăl, vom lua cîteva pasagii indiscutabile. Simion nu dă totdeauna separat numai celace era mai mult în izvoarele sale necunoscute lui Ureche. Prezentîndu-ne după Ureche, descălicarea Moldovei în al doilea rînd, care avînd povestire mai scurtă se potrivește cu expunerea mai detaliată a letopisețului său moldovenesc, printr'un *sau* avem inferența luptei lui Lasläu craiul cu Tătarii.[1] La fel introduce în expunerea lui Paszkowski despre originea lui Despot elemente nouă: fiindcă cetise în cronica lui Ureche că Heraclu Vasilic era din ostrovul Samos, Simion mută și el, cînd ne arată expunerea lui Paszkowski, pe Despot dela Roma într'un ostrov—„alt ostrov",[2] avem în text —; același prelucrează expunerea lui Paszkowski, nu dă o traducere. N'a știut bine leșește Simion? Paszkowski scrie că Despot cel bătrîn a fost frate cu Ruxanda, doamna lui Lăpușneanu, iar Simion spune că falșul nepot, și el Despot, era fratele doamnei. etc.. Așa procedează și alte dăți.[3]

Din aceste motive nu se poate susține că letopisețul unguresc este o invenție a lui Simion Dascălul. Povestea cu craiul Lasläu este evident în legătură cu legenda sf-lui Ladislau. Simion Dascălul a însemnat din același letopiseț unguresc, că Laslau după victorie a scos pe Tătari din Ardeal „pre la Rodna, pre care cale și semne prin stînci de piatră în două locuri se află făcute de Lasläu craiu".[4] Povestirea letopisețului unguresc poate fi o contaminare a tradiției noastre, a legendei sf. Ladislau și a interpretării dușmănoase despre originea Romînilor, pe care o găsim în istoriografia polonă din sec. XVI, celace cu dreptate a susținut d. Panaitescu.[5] O istorisire care la fel găsea în Moldova anului 1647 Bandini la călugării catolici unguri de aici. Astfel într'altă formă revenim la explicarea lui Cantemir, care mai susținea însă că alcătuirea întregei basne aparține lui Simion

Același Cantemir a pus și problema paternității cronicii lui Ureche. Este interesant adică și de aceia trebue subliniat faptul că în afară de Cantemir nici un cronicar următor nu dă numele de botez al vornicului cronicar. S'a comentat doar singură amin-

1 Ed. Giurescu, pag. 12—13.

2 Cf. P. P. Panaitescu, op. cit., pag. 52 și nota 1, unde arată că după text ar însemna că Simion considera ostrov Roma.

3 Cf. însă G. Pascu, op. cit., pag. 30 și urm.: considerînd că nu totdeauna este în pasagiul, căruia i se semnalează izvorul, numai ce e în izvor și neadmițînd că pentru domnia lui Tomșa, Simion consideră textul lui Ureche ca reproducere a știrilor din Bielski, d. Pascu scrie (pag. 35): „Simion dascalul era deci un copist semidoct, un prost și un mincinos cu pretenții de autor".

4 Acest amănunt se găsește și'n cronica lui Székely István, care după prima ediție a lui Marcin Bielski a publicat în ungurește la Cracovia o istorie universală: Chronica ez vilagnac jeles dolgairol.

5 Op. cit., pag. 36—37.

tirea, ce o face Miron Costin în cronica sa despre „Nestor Ureache, tatăl lui Grigorie Ureache vornicul, care a scris leatopisețul țerei până la Aron Vodă".[1] Există un singur manuscris, care vorbește în titlu dat de copist, de Nestor Ureche ca autor.[2] Copia însă cea mai apropiată de arhetip în prefața lui Simion Dascălul scrie de „dumnealui Gligorie Ureche, carele din mila domnului său a fost vornic mare".[3] Manuscrisul acesta este din 8 Decemvre 1712. Cantemir însuși nu are altă dovadă pentru autoratul lui Nestor Ureche decît că „au trăit și au scris pre vreamile lui Aron Vodă Tiranul, într'a căruia domnie și sfîrșitul istorii sale face".[4] Hasdeu mai tîrziu scria: „cine oare putea să știe aceasta mai bine decît Cantemir, destul de apropiat prin timp de epoca lui însuși Urechia, dela care nu trecuse atunci nici un secol, și ca domn avînd la dispoziție manuscriptele cele mai corecte ale cronicei".[5] Hasdeu atenuiază această afirmație, cînd scrie în continuare că Nestor „nu avuse timp de a-și redacta definitiv opera, lăsînd numai nesce estracte și notițe împrăștiate, pe care un altul, mai probabil însuși fiiu-seu Grigorie Urechia, le va fi redus mai în urmă într'o ordine sistematică".

Aron Densusianu,[6] Ion Nădejde[7] au adoptat punctul de vedere al lui Hasdeu și au încercat să aducă argumente nouă pentru autoratul lui Nestor. In 1905, cînd se cetea într'una din ședințele Academiei *Contribuții la biografiile unora din cronicarii moldoveni* de *I. Tanoviceanu*, într'o vreme cînd d. A. Philippide nu luase o hotărîre definitivă în această chestie[8] și Ion Bogdan[9] găsise că „cestiunea e îndoioasă", A. V. Gideiu scrisese că „cestiunea încă nu e pe deplin lămurită",[10] iar Ștefan Orășanu[11] declarase că chestia este de cel mai mare interes, minuțiosul cunoscător al trecutului boerimii moldovenești, crede că aduce

1 Miron Costin, Opere complecte, ed. V. A. Urechia, I, București, 1886, pag. 458.

2 Aron Densusianu, l. c., și în Revista critică literară, I, pag. 209.

3 Ed. Giurescu, pag. 2.

4 Hronicul, ed. cit., pag. 114.

5 B. P.-Hasdeu, Ion-Vodă cel Cumplit, ed. II, Bucuresci, 1894, pag. 245; Idem, Arhiva istorică, 1865, I, pag. 117. Cf. și Idem, Unde învățau Romînii vechi? în *Anuariulu* generale al instrucțiunii publice pe 1864—65, București, 1868, pag. XIX; apoi *Columna lui Traian*, III, 1872, pag. 274 și în *Romînul* din 18 Sept. 1872.

6 Istoria limbei și literaturei romîne, ed. I, pag. 164—168, ed. II, pag. 213 și urm.; Idem, Cronica lui Nestor Ureche în Revista critică literară, Iași, I, 1893, pag. 201 și urm..

7 Istoria limbei și literaturei romîne, Iași, 1886, pag. 452—454.

8 Istoria limbei și literaturei romîne, Iași, 1888, pag. 120. Pentru cealaltă bibliografie până la 1908, vezi C. Giurescu, Noui contribuțiuni la studiul cronicilor moldovene, București, 1908, pag. 4—5 nota 1.

9 I. Bogdan, Vechile cronice moldovenesci până la Urechia, București, 1891; Idem, Cronice inedite atingătoare de Istoria Romînilor, București, 1895.

10 A. V. Gidei, Studiu asupra cronicarilor moldoveni din sec. XVII, București, 1898, pag. 72.

11 Ștefan Orășanu, op. cit. pag. 57.

proba decisivă în contra autoratului lui Nestor, cînd arată că acesta n'a putut înşira boeriile moldoveneşti aşa cum se ceteau în ediţia dată de Kogălniceanu la domnia lui Alexandru cel Bun. Ingrijita ediţie a lui Giurescu a aşezat însă în rîndul interpolărilor necontestate acea listă de boerii şi deci dispărea judiciosul argument, menţinîndu-se până azi următoarea părere: Grigore Ureche a murit înainte de a-şi termina scrierea letopisețului. Pentru domnia lui Aron Vodă, precum şi pentru cîţiva ani din domnia lui Petru Şchiopul vornicul cronicar a avut izvoare tradiţionale orale.[1] Ştefan Orăşanu mai observa „că pentru domnia lui Aron Vodă, letopisețul lui Ureche dă date mai puţin precise decît pentru domniile anterioare",[2] ştiri comunicate de tatăl său sau alţi boeri bătrîni iar d. G Pascu a scris: „un izvor principal al lui Ureache pentru timpul dela 1592—1620 a trebuit să fie spusele tatălui său Nestor, mort pe la 1620".[3]

Este adevărat, că după 23 Noemvre 1588, ziua luptei dela Ţuţora, nu mai găsim în cronică date de zile: nu ni se dă ziua eşirii lui Petru Şchiopul din ţară, ziua sosirii în Iaşi a lui Aron Vodă, noul domn, nici ziua luptei de pe Răut, nici ziua plecării la Constantinopol a mazilului Aron Vodă, nici sosirea acestuia în Iaşi cu noua domnie etc.. Cu toate acestea prima domnie a lui Aron Vodă este istorisită cu detalii de martor ocular: este posibil că Ureche a fost dintre pribegii, care au însoţit pe domn cîtva timp în drumu-i de pribegie voită şi s'a înapoiat în ţară, dupăce Aron Vodă se instalase. Cîte amănunte precise nu sînt în enumerarea precauţiilor, pe care le lua Aron Vodă, cînd auzise că a fost mazilit după lupta de pe Răut! Cine altul, decît Nestor Ureche putea în primul rînd şti că Oprea armaşul trimis de Aron reconfirmat în domnie, a sosit seara la Iaşi, că a găzduit la odăile dărăbanilor, că noaptea a venit la gazda lui Ureche logofătul lăsat de Aron Vodă să păzească scaunul, caşi convorbirea dintre armaş şi logofăt, apoi drumul de fugă al lui Ureche, înainte de intrarea în Iaşi a lui Petru Cazacul? Contribuţia lui Nestor Ureche la păstrarea acestor ştiri în o aşa formă este evidentă. Dacă am cunoaşte izvodul moldovenesc al lui Simion Dascălul şi dacă acesta nu şi-ar fi aşezat uneori „prin poveste" unele adaosuri ale sale, am putea preciza poate şi pentru domniile anterioare lui Aron Vodă vre-o contribuţie a logofătului, care a fugit de favoarea danaică a domnului său.

In starea de azi a informaţiei manuscriselor nu se poate afirma că ştim toată contribuţia de ştiri provenite dela Nestor logofătul în cronica lui Ureche. Se poate spune că Nestor Ureche n'avea atît orgoliu moldovenesc cît fiu-său Grigorie, şi că prin urmare acela, care a iscălit un tratat de vasalitate faţă de Polonia, n'ar fi putut suprima din împrumuturile, pe care le putea

1 Ştefan Orăşanu, op. cit. pag. 79; P. P. Panaitescu, op. cit., pag. 61.
2 Op. cit., pag. 62.
3 Op. cit., pag. 26.

face din Bielski, toate subliniierile de vasalitate ale şovinului cronicar polon în povestirea relaţiilor şi tratatelor Moldovei cu Polonia, aşa cum a semnalat cercetătorul cel din urmă în serie, dar nu şi în valoarea contribuţiilor de interpretare a cronicii lui Ureche?[1]

Atitudinea politică a lui Nestor Ureche a fost o acomodare la situaţiile create de vremea sa. Cel ce cunoştea din letopisețul ţării „începătura" şi „adaosul" lucrurilor ţării Moldovei, constatînd „şi scăderea, care se vede că au venit în zilele noastre", cum zice predoslovia cronicii în parafrazarea lui Simion Dascălul, n'avea nici un motiv să facă concesii de conştiinţă Polonilor, cînd era vorba de trecutul plin de sforţări eroice şi lupte dîrze ale Moldovenilor. Din letopisețul moldovenesc oricine putea vedea că tratatele vechi ale Moldovei cu Polonia au fost tratate de alianţă încheiate din prevedere politică sau pentru a preintîmpina restrişti momentane între un stat mic şi o ţară mare, cum era totdeauna pretenţioasa Polonie: de aceia forma medievală a acestor tratate nu trebue să ne inducă în eroare. Obligaţii băneşti sau alte legături de vasalitate nu se găsesc în aceste tratate, care arată numai că domnul moldovean făcea parte din gruparea politică, căreia aparţinea regatul polon. Ceia ce scrie Dlugosz despre făgăduelile făcute de Iliaş Vodă în anul 1435, nu se găseşte cuprins şi parafat în niciun tratat scris.

Deci şi după ce avem îngrijita ediţie critică dată de C. Giurescu şi după cunoaşterea detaliată a izvoarelor polone, care au fost puse la contribuţie de cronicar, ne lipsesc toate mijloacele, ca să putem preciza întreaga serie de informaţie, care pentru sfîrşitul sec. XVI a putut-o da Nestor Ureche.

(Va urma) **I. Minea**

1 P. P. Panaitescu, op. cit., pag. 57 nota 4.

Inchisoarea

Pe la 6, își face intrarea convoiul, între baionete, al noilor deținuți. In rîndul celor ieșiți în fiece dimineață pentru a fi cercetați la Parchet sau judecați, se adaogă seara numărul arestaților din ajun. Unii dintr'înșii intră cu călcătura sceptică și distrată a celui care a mai fost și a mai văzut. Zîmbetul lor afirmă o familiaritate ceremonioasă cu portarul Ilie, care de 15 ani păzește în acelaș loc, cu obrazul fraged și mustața încolăcită scurt, cavoul uriaș al fostei mănăstiri. Ochii lor revăd satisfăcuți, zidurile, bolțile ce se succed, pe drumul podit cu bazalt, clopotnița cu ciori negre pe capete albe de heruvimi de tencuială—și pe pardoselile curate dintre atîtea clădiri, văruite proaspăt, ei recunosc cu o ușurare un confort, nebănuit în mahalaua de mlaștină și mortăciuni de acasă.

Alții au intrat aci, acum pentru întâiași dată. Demoralizați de cîteva nopți petrecute la Poliție și de înghesuiala prin smîrcurile îndelungate ale distanței, între gardieni și soldați, au ajuns inconștienți și ridiculi. Ei sînt ca dopurile smulse dela sticla lor, care au astupat șampanii și coniacuri și trebuesc potrivite pe sticle de oțet și gaz. Sosesc ca niște fantome, bolnave de nebunia tăcută a misterului. Inșirați ca pe o sfoară, grupul lor merge cînd pitit, cînd sculat mai sus decît îngădue statura, și în obscuritatea care-i deformează, ei par schițați cu cărbuni cenușii și mîzgîliți, după iconografia bizantină, pe un părete foarte vechiu și fără dimensiuni, de biserică ruinată, fără turle.

Datina cere ca intrînd, procesiunea să se descopere, ca în fața unui altar. Ei par neofiții unui cult impresionant, care se închină la ceasornic. Noii sosiți sînt chemați la realitate de vocea injurioasă a „Prrimului de noapte". Cuvîntul, rostit cu dublu *r* indică puterea șefului gardian. Primul de noapte e un personaj încălțat cu jambiere, fudul de ghetele lui cu nasturi și cu tocuri înalte subțiri. In veriga lui sună o sută de chei și, ca un simbol, prin verigă trece biciușca. Primul de noapte are toată înfățișarea mîndră a unui călăreț descălicat. Călcîiul lui înaripat joacă mărunt, solidar cu agerimea pantalonului croit pe reliefuri și biciușca îi bate pulpa ca o flagelație de trufie. In fața lui stă dimpotrivă, răscăcărată, arătarea moliie a unui gardian bălan imberb, cu pleoapele bătrîne, cu gîtul pîntecos, cu șoldurile dărăpănate, care suge în obrocul mînii țigara, trecută, pe la spate, din gura sălcie a unui deținut în gura lui de spîn.

Cînd primul începe să ia „în primire", la lumina unei vîlvătăi imense de șomoiage de grăsimi, prestigiul lui imens se știrbește pe registru. Paginile catastivului sînt scrise cu o caligrafie gătită de mîna cu unghiile răsfățate, ale grefierului cu zulufii frizați.

Geniul grefierului lucrează inițialele ca niște broderii, inventînd în cursul textului, gulere, picioare și căciuli de fantezie. Litera *B* în registrul Cancelariei se răsfață ca un episcop catolic. *M* dansează cu pene de struț la cap, într'un stol de fluturi, realizați din zboruri de puncte. Singura care refuză să se supue ingeniozităților artistice ale grefierului e litera *O*, ca o gaură și ca un colac—și tot ce poate complica simplicitatea covrigului acestei majuscule, e o pulverizare exterioară de molecule de susan, care-i dă înfățișarea bizară de verigă cu păr.

Ca să izbutească lectura numelui lui Gheorghe Trișcă, zis Șmecherul, zis Napolion, Primul repetă silabele și le gîngăvește, în ilaritatea depărtată a grefierului, din ușa cancelariei, care cu un ifos răzimat ironic de Adonis, își freacă un cîrlionț lăsat pe frunte mai lung. Iar ca să pue cruce numelui strigat, căruia îi răspunde un „zent!" de curs secundar, venit cu vo-

lubilitate din grupul prizonierilor—Primul duce la gură și înmoae de mai multe ori, buricul unui creion aplicat pe registru, rămînîndu-i gura violetă și amară, ca și cum ar fi mîncat unsoare de copite.

Mișcare generală... După ce s'au așezat rîndurile și a început strigarea, iată sosind la lumina pîlpie, dintr'un întunerec de uși zguduite, capul unui amiral, cu trese late de aur. De loc grăbit, însă energic în pasu-i artistic, se apropie Directorul, bosumflat și țanțoș. Fascinați de aurul sclipitor al galoanelor dela șapcă, noii sosiți au o viziune despre cum ar fi să se petreacă Judecata din urmă, în ceruri închise cu zăvoare și cu apel nominal. Ei trăiesc o repetiție generală de Apocalipsă, străbătuți de-o emoție sfîntă care le dă intuiția că toți au avut dreptate, și Popa de-acasă, și Jandarmul și Subcomisarul și Judecătorul de instrucție. Prin urmare, din veac totul e aranjat iar Poliția și Parchetul merg mînă în mînă cu Infernul și cu Dumnezeu. Și fiecare își zice fără cuvinte și numai în sentiment, stupefiat de acest mare acord universal:

— M'a luat dracul!

Și cînd gardienii, din spatele frontului de arestați, șoptesc, zărind pe Director și îndreptîndu-și repede ținuta:

— Vine Țiganul!

Noii sosiți mestecă reflecția că și îngerii profesează porecla și calomnia.

Directorul se înfățișează ca un țigan adevărat. La culoarea pielii, care nu dă loc la nici-o îndoială, se adaogă expresia, tonul, grimasa de mare parvenit. Ochii lui refuză să se uite, gura lui refuză să stea sau să se miște normal, nasul lui refuză să primească ideia că ar avea două nări și că suflă ca organele identice de prin prejur. Figura lui, în genere și în detaliu, exprimă o nemulțumire fără motiv și fără scop. Parcă aerul îi pute, îi înțeapă ochii și îi otrăvește limba. Parcă Directorul ar voi și să fie și să nu fie, plictisit că este și desgustat că n'ar mai fi. Persoana lui i se pare mai presus de cunoștință, ca într'o filozofie—și carnea lui, înecată de puroaie, ce se vădesc la pleoapele umflate de-o conjunctivită neagră, la colțul vînăt al gurii, la grumazul constelat cu buboae variate, are senzațiile

unei plămădiri superioare, ceva cam între Patriarhul din Constantinopol și Regele Italiei.

Ființa Directorului face ocolul într'adins al curții pe lîngă ziduri și apare din fund, între cele două rînduri, de deținuți, ca să guste o intrare triumfală de dramaturg. In cor, deținuții strigă:

— Trăiți!... iți...

Unele glasuri au rămas în urmă, pentrucă au început să vocifereze, prin surprindere, prea tîrziu. Urechea Directorului e supărată, ca auzul unui șef de orchestră.

Acum Directorul se vede întreg, dela cap până la vîrful picioarelor, ca trupul scump al d-lui Burileanu, care, ca să nu i se ascundă nici una din frumusețile sale splendide, și-a croit pentru calea Victoriei o vitrină specială cu roți de cauciuc și motor. Directorul sosește să facă cercetarea.

Directorul își proclamă gulerul lustruit, hainele călcate cu dungă, ghetele de lac, ce-l strîng îngrozitor, inelele gigantice din degetele înmuiate în briliante cu aur.

Cercetarea domnului Director privește mai ales două categorii de oameni noi: recidiviștii și neofiții. Vocea lui mustră deopotrivă, în cuvinte nescrise, evocatoare de Dumnezeu, de Mamă, de Organele anatomice ale sexului slab și ale propriului său Sex, și pe cei care au mai fost și pe cei abia sosiți. Și interogatoriul lui e nemilos, relativ la familie, la rangul ei social, la studii și funcțiuni, cu scopul de-a stabili contrastul cu pușcăria și o lecție individuală de morală. Indiferent dacă răspunde sau nu, indiferent de ce răspunde și de felul cum răspunde, noul venit este, însfîrșit, bătut în calitate de nou venit iar recidivistul în calitate de recidivist.

Bătaia consistă într'un asortiment de palme ajustate, trimise în figura clientului cu îndoitul efort al brațului și al pieptului ce-l împinge. Intâia palmă este expediată cu o mare putere mecanică pentru motivul că individul se găsește sosit în închisoare. A doua palmă e puiul viguros al celei dintâiu. A treia palmă este dată pentrucă pălmuitul s'a ferit. A patra palmă rectifică

pe a treia. A cincea palmă este chemată de a patra. A șasea palmă stabilește ritmul și cu douăsprezece palme se obține simetria.

Inelele Directorului au jucat rolul boxului blindat, vasalul rămîne vînăt, însîngerat și strivit. Inchisoarea are în fund o infirmerie.

Un tînăr svelt, îmbrăcat corect, chiar cu oarecare lux, într'un costum de mătase cînepie, se afirmă la interogatoriu, contabil într'o Bancă și își arată în termeni politicoși mirarea că se găsește arestat. La primirea celei dintăiu palme figura lui fină, încadrată de procesiunea lungă a hoților de buzunare, exprimă o stupefacție negrăită. Crezuse că e o eroare. După a doua palmă, dată cu răgazul necesar indicației că nu trebue să se mai înșele el izbucnește în hohotul de plîns al uimirii desnădăjduite și în acest moment cumplit, și ca o supremă chemare de leagăn, sufletul lui, strîns până la pruncie, îngînă cuvîntul: Mamă!

Domnul Director dă drumul palmelor următoare. Etica lui e revoltată de un bărbat în toată firea, incapabil să suporte bătaia, care chiamă ca să-l ajute icoana mă-sii.

Observația Directorului are succes. Hoții il aprobă cu veselie, ceiace iscă o atmosferă de colegialitate de clasă între convoiul deținuților și funcționari.

Deținuții, în mare parte cu picioarele goale, sînt întinați de noroiul cenușiu al șoselei străbătute. Cîte o pîne jumulită de coajă pe drum, iese din cîte o subsuoară peticată. Ferfenița pantalonului a ajuns pe un picior gol la genuchi, iar pe celălalt a rămas la nivelul unei încălțăminte abstracte. Cîțiva țărani, neturburați în seriozitatea lor mută, privesc și ascultă cu un aer de prinți liniștiți în opinci, scufundați în căciuli.

Două femei fac un grup osebit în convoiu. Una e urîtă, cu înfățișarea de brută monstruoasă a tuturor muierilor din închisoare, lipsite de orice grație și la care sexul, comparabil cu o rană, cu o gîlcă, cu un zgîrciu, sau cu un intestin, nu comunică fizicului lor nici o atracție, ochilor nici o scînteere, pasului, mișcărilor nici o poezie. Burdufuri de hoit prost, saci de vicii abjecte și de atrofii, femeile închise, recrutate din slugile hoațe, nu prezintă nici un interes; perversiunea lor aparține întotdeauna cretinismului și niciodată însușirilor de rafinament feminin.

Cealaltă, e o fată ca de vre-o 17 ani, pe jumătate goală în cîrpele sfîșiate, în care este ipotetic îmbrăcată. O privire aproape frumoasă, animată de un accent halucinat, se strecoară printre genele prinse în gălbenușul umed al permanentelor urdori. Gura ei, spintecată ca de briciu, e îngropată de-asupra bărbiei. Cînd surîde, cu cochetărie, printre gingiile vinete fără dinți, i se străvede limba, ca un limbric bălos în cuibul lui fetid. Părul ei, galben ca polenul, contrastează cu figura murdară, stropită pe pomete. Ochii ei caută atenția absentă a primului gardian, cu moletierele verzi și tocurile subțiri.

Sculați în zdrențele pieptului, bumbii sînilor dau, într'o duhoare de vechi spălături de vase, impresia virginității trupului ei neastîmpărat și hidos. Răspunsurile-i sînt recitate cu o aiureală zîmbitoare și cu cinismul candid al unei inocențe primitive. E ca un mînz degenerat, care gesticulează artificial și s'a trezit vorbind. Se deduce din povestirea ei, că a servit 5 ani gratuit familia numeroasă a unui bătrîn cîrciumar albanez, ca fată 'n casă, ca bucătăreasă, ca spălătoreasă și ca guvernantă și că în gospodăria stăpînului ei s'a simțit fericită. Domnișoara cînta la piano *Tosca* și ea o asculta, transportată, cu lingura de supă în brațe. Văzîndu-i carnea înmugurită, instinctele penisulare ale bătrînului evoluau libidinoase. Intr'o seară, pe cînd familia era la cinematograf, ea s'a văzut silită să-l refuze, în vreme ce, gîfîind, patronul îi strecura în palmă darul, scos din tejghea, al unei hîrtii de 2 lei. Insă nobilul orgoliu albanez, rănit, s'a răzbunat. Acuzată de furt, copila fu arestată. Intr'un avînt de tinerețe inconștientă, buzele ei arse de mizerie, fac o destăinuire. Deținuta ar fi preferat pe fiul cîrciumarului, un tînăr frumos și elegant, cu părul creț de berbec, care scrie poezii.

Directorul o ascultase cu șapca lui de amiral dată pe ceafă, fără să o „plesnească" măcar odată... La o fereastră de sus luminată, apar culorile unui papagal.

Și o voce leneșă, de sirenă, cîntă din cadrul ferestrii:
— Mișule, vino la masă...
E doamna Directoare, groasă, în capotul de catifea verde cu pieptul galben și cu o creastă roșie de mătase în cap, gravidă de 6 luni. Atenție respectuoasă, vocile tac, atitudinile se 'ndreaptă. Directorul se 'ntoarce transfigurat către fereastra dintre frunze. Sirena s'a ascuns cu o intenție de farsă și din pervazul ce-o maschează îngînă:
— Cucu!... Mișule!... Cucu!
Și cînd Directorul deschide ușa, ea, de pe scară, împunge cu deștiul și face din întunerec:
— Bum!

Pîlcul întreg și-a luat porțiile de palme, apelul e terminat, noii sosiți încep să se desmeticească și o comandă îi clatină din loc și-i duce 'n fața celei de-a doua porți, a temniții adevărate, o poartă imensă, de lemn gros, încadrată de bolta cu ceasornicul. O poartă mai scundă se deschide din poarta mare înlăuntru, ca un fund și fiecare deținut intră în negura ei, ca pe gaura cheii. E gangul de subt clopotniță, unde convoiul face al doilea popas, pentru percheziții, închis între două porți, poarta pe care convoiul a intrat acum și poarta încă neatinsă, prin care se vor scufunda definitiv în temnița mare.

La o masă cu lampă uriașă și registru așteaptă în coate un alt gardian, a căruia menire este să înscrie conținutul buzunarelor. Alți gardieni caută buzunarele. Un rînd de lanțuri monumentale și cătușe decorează umbra uriașă a gardianului de serviciu.

Interogatoriul reîncepe. E amuzamentul suprem al celor ce primesc. Și prima întrebare, după un discurs de injurii colective, retușate de înjurătura individuală, așezată sau după cuvîntul întrebător sau la mijlocul frazei sau la sfîrșit, dacă întrebarea e scurtă, este monoton aceiași:
— Cînd ai mai fost *pe-aici?*... Pe tine te cunosc...
Că a mai fost, că n'a mai fost: fiecare nou-sosit spune că *vine* pentru întăia oară și fiecare iese la percheziție bătut, din nou.

Contabilul bătut de Director și-a calculat situația și a luat hotărîrea să se acomodeze cu orice preț. El și-a formulat speranța timidă că procedînd ca la Bancă, prevenitor și gentil, nu ca față de un client ce-și preschimbă polița, dar de un deputat care intră să-și incaseze prețul permisului obținut—calăii lui se vor simți obligați la o atitudine ceremonioasă. Ceiace-l preocupă evident este să dea acestor psihologi impresia că el nu e un hoț ordinar, că nu seamănă cu nici unul din tovarășii lui de drum, asupra cărora contrastează panamaua și costumul lui de *soie écrue*, și că în definitiv el nu e cîtuși de puțin vinovat; că o năpastă l-a copleșit pe neașteptate, ajutată de pisma unui director de serviciu, din pricina unei dactilografe.

E de altfel punctul de vedere, sincer sau prefăcut, dar în deobște sincer, al tuturor deținuților. Nici unul nu-și explică arestarea și deținerea și noțiunile tuturora sînt obscurate, fie din cauze morale congenitale de paralizie a unui sector de sensibilitate, fie din cauza convingerii exacte că dacă ei au furat ceva alții au furat și fură mai mult, fără să-și piardă libertatea. In mintea lui desorientată fiecare hoț citează hoțiile mai mari, autorizate de onoruri și de situații sociale și se mîngîe cu concepția că furtul e starea normală vie a Societății. Și faptul că judecătorul îl întreabă numai despre furtul lui, cu excluziunea oricăror alte furturi bine cunoscute de el, pe deținut îl bucură ca o viclenie secretă cu care se găsește de acord.

Contabilul voind să degajeze personalitatea lui adevărată, cade în exces bombastic și vecinii lui îl batjocoresc iar gardienii cred că au în fața lor un vicleșug nesuferit. Onoarea unui gardian de pușcărie consistă intru a nu face impresia că poate să fie prostită și se apără de o asemenea eventualitate cu palmele, cu picioarele și cu pumnii. Un marxist din convoiu atrage violent atenția contabilului că nu toți cei de față sînt pungași sau vinovați și că în închisoare stau și deținuți de-o extracție superioară celor ce măsluesc registrele contabilității, deținuții politici.

Contabilul își cere scuze, cu desăvîrșire năucit de suma neroziilor ce-și închipue că a făcut și de terenul

pierdut în stima pungaşilor, cu care din acest moment va trebui să vieţuiască. Se bîlbîe, se împleticeşte şi ar voi să retracteze.

Cînd îi vine rîndul, scoate din buzunar un portmoneu de mătase albastră, cu o monogramă de aur.

— E *caramagiu*, definesc doi pungaşi de buzunare.

— De unde l-ai şterpelit?—întreabă altul, observînd că în tramvae portmoneele sînt de obiceiu de proastă calitate şi că numai în marile restaurante circulă asemenea giuvaere.

Pipăindu-l, gardianul întreabă, ca să înscrie în registru:

— Cît ai în el?

— 900 de lei, mă rog, răspunde dulce vocea contabilului de Bancă.

La numărătoarea, făcută cu destoinicie, gardienii au găsit însă suma de 120 lei, şi-l chiamă mai aproape.

— Dumneta de-acolo, făte 'ncoace. Va să zică şi minţi?

Contabilul de Bancă încă nu a înţeles. El afirmă sus şi tare că *are* 900 de lei în portmoneu. Un torent de stoluri de palme cade pe obrajii lui uşor umflaţi de atingerile domnului Director şi hoţii dimpreună cu socialistul, participă cu aprobări unanime la bătaia fantastică a „Domnişorului". Gardianul perchezitor s'a sculat din coate, dela masă. Convoiul se retrage la păreţi şi lasă arena liberă în mijlocul încăperii, pardosită cu piatră pătrată, ca unei partide de luptă, pe cînd, din turla de de-asupra, bat orele de bronz lente, ca un semnal solemn de gong.

Cizmele gardianului perchezitor şi-au şi pus de cîteva ori botul în stomacul, în şalele şi'n spinarea tînărului contabil de Bancă. Pumnii lui l-au ajuns de repetate ori în fălci cu duritatea silexului colţuros. Inebunit, contabilul se aplică la necesităţile cele mai urgente şi se opreşte o secundă din cursa ce-l poartă într'un vîrtej de picioare şi de ghionţi, ca să scuipe un albuş sanghinolent. Ochii lui spăimîntaţi caută un zădarnic loc de scăpare. El ar voi să zboare, să se arunce în sus, ar voi să facă explozie ca o bombă, pentruca botul cismelor domnului Gardian să nu-l mai întîlnească

şi să treacă prin el ca printr'un fum. Convoiul înşirat la păreţi, suride. Cînd cade într'un părete, tovarăşii îl aruncă înapoi ca pe o minge cu picioare şi contabilul de Bancă, în orice direcţie ar nimeri-o şi în orice punct s'ar afla, se izbeşte neapărat de cismele celui ce-l preumblă.

Şedinţa se închee cu o formă legală. Contabilul recunoaşte că portmoneul lui a conţinut suma de 120 de lei.

Sînt orele 8. Ultima poartă a temniţii se deschide şi ea, în faţa bisericii din mijlocul fostei mănăstiri. Se procedează la „deparazitare". Contabilul ar vrea să zacă la pămînt. In două ore fiinţa lui s'a transformat cu totul şi nu mai are nici amintire. Nu mai ştie cum l-a chemat şi nu mai ştie nici să plîngă. I se pare atît de imposibil tot ce i s'a întîmplat încît începe să creadă că el e altcineva, un bandit bătrîn sau un gardian sau o vacă sau un papuc de pîslă. Intre fotoliul de puf din biuroul dela Bancă şi cismele gardianului se desfăcuseră secole şi civilizaţii. A mai avut o singură tresărire a omului vechiu, cînd jupuindu-l de haine ca să-l înbăieze, gardianul a dat ordinul:

— La piele!

Maşina de tuns a intrat flămîndă cu dinţii în părul lui negru ondulat, suculent de sănătate, şi după cîteva scîrţiituri palma lui trece ca'n vis pe ghiuleaua capului, aspră ca un dăsag umflat de un dovleac. Apoi, un briciu muşcător pustieşte toată podoaba bărbăţiei lui. Căzut în leşinul personalităţii, el nu aude glumele peilor goale desfătate de duşa caldă şi nu simte în aburul întunecos al sălii imense, pătată de plămădeala de foc a unei singure lămpi cu petrol, nici gîndacii mîncîndu-i săpunul uscat pe buric.

II.

In buzunarul sufletului găurit, Contabilul se anevoeşte să-şi adune amintirile unei zile încheiate, risipite ca un mărunţiş. Se apleacă ici după un gologan, dincolo după cinci parale şi de cele mai multe ori izbeşte cu degete curate francul gelatinos al unei sa-

live. Din toate lucrurile, petrecute totuși cu preciziune, lipsește în ora cînd le recheamă ca să-și exprime abjectul conținut, din fiecare un fragment—și el le reconstitue pe cîte jumătate goale. Intervalul uimirii se tae egal cu cîte o linie de viziune plină.

Contabilul ar avea despre sineși impresia că pe de o parte ar fi fugit în pas gimnastic în interiorul unui pustiu circular îngrădit cu stinghii, iar că pe de altă parte ar fi trecut pe acolo, în același timp, pe dinafară și că s'ar fi zărit prin zăbrele alergînd, vărgat cu dungi: o dungă de realitate lîngă o dungă de ficțiune. Toată urzeala imaginilor în care suferința lui se coase pestriță, îi lasă o senzație de secol lichid și de peisaj încrețit.

Și, parcă, uneori, el ar fi fost și niște cărți rînduite frumos, prăvălite însă într'un mare întuneric de cadavre. Și parcă tot el ar fi fost și niște șoareci și parcă șoarecii ar fi ciupit din cărți și din paginile ilustrate în culori. O muscă verde, stîrnită de mirosul beznei dar sfioasă de întuneric și umezeală, cîntă parcă în sita lucarnei. Și musca tot sufletul lui ar fi fost.

In reconstituirea zilei, gîndul Contabilului de Bancă elaborează cu o unghie alene, schițe slabe de gravură, începute și numaidecît aruncate, pe niște scoici de talc și spermancet intelectual unsuros, cu speranță și cu desgust. Dar și din speranță și desgust el simte tot numai o fracțiune sau numai indicația exterioară fugitivă a unui sentiment, încercat într'un viitor care ar fi trecut, întors cîteodată pe jumătate înapoi. Senzibilitatea lui se găsește alterată ca exactitatea vizuală a unui om înecat într'un fluviu limpede de mare capitală și numai pe trei sferturi mort. Din dedesubtul undei ochii aceluia citesc într'un turn cu orologiu, ceasurile de jos în sus.

— De ce a fost el arestat? De ce a fost închis? Pentruce a fost bătut?

Contabilul se complace în verificări turburi și înțelesul lui mat se aținteste stăruitor în cîte o problemă care degradează insul:

— Cine l-a bătut întâiu? Directorul sau gardianul? Și de ce a fost bătut atîta și atît de tare?

Pentrucă a izbutit să-l bată și să-i sluțească mîndria, lașitatea lui fizică împrumută acestor doi magistrați noi o autoritate, de care totodată bravura lui se răzvrătește.

— Arestat... Bătut... Director... Gardian...

Definiții: ce-i un Director?... Ce-i un Gardian?...

Silabisiri: Gar-di-an...

Apoi rostirea sunetelor izolate: A...i...a... I...e ..o...

Nimic nu mai are niciun sens!... Insă cuvîntul „bătut", întipărit pe toate organele lui cu de-amăruntul, ivește o jale nemaipomenită. Ca numele unui decedat de curînd, în familie, seara, cînd rudele se regăsesc la cină singure și nu s'au deprins încă pe cine să-l mai servească cel dintâiu.

— Nu se poate! Nu se poate! Nu se poate!

Răcnind, Contabilul sare de jos în picioare, din mocirla lui de săpun, gesticulează o apărare violentă și pornește prin aburul înecăcios al sălii de bae, la o luptă imaginară și tîrzie, atlet de piatră albă pe-o streșină de templu.

Puterea lui se desinează integrală, ageră și covîrșitoare, pe un trup de mineral elastic. Dedesubtul mușchiului încins ca o sanglă vie peste pîntec, ca se strînge bărbătește într'un ciorchin abrupt. Ura i se deslănțue însă ca un mizer cataclism. El se înverșunează că a răbdat pedeapsa bătăii fără să lovească. Acum, el ar fi în stare să rostogolească zimbrii cu pumnul, izbiți între coarne. Slobod de legile sociale transpuse în costum; betelia și cusătura mijlocie a nădragilor: ca să împiedice avîntul; subsuorile jiletcii și ale vestonului: ca să reție ridicarea profetică a brațelor; mănușile: ca să comprime mînile și să le ducă legate; gulerul: jug pe grumaz; încălțămintea: ca să strice mînia și să armonizeze pasul celui ce purcede drept; pălăria: graniță obștească a frunții;—trupul Contabilului, de o frumuseță cruntă, se regăsește în instinctele adevărate, poruncite din adînc, din pămînt...

Un sfîrșit de zi, de altă zi, irizează și începe să-l

preocupe, fără motiv și consecință... Gîndurile lui se strecoară unele într'altele, contradictoriu, se compun în desordine absurdă, ca și cum i-ar fi cîntate, din patru, cinci apartamente deodată, cu ferestrele deschise peste o grădină uscată, melodiile deosebite ale căsniciilor de etaje, cu flaut, violoncel, armonium și vioară....

Din geamul unui vagon, cu care se vede călătorind, ochii lui urmăresc în apusul de aramă bălțată, zborul aplecat al unui corb singuratic, întîrziat în luminișul crepuscular. Din cînd în cînd pasărea se împleticește din linia lui oblică pe orizont. Corbul trecuse pe de-asupra trenului, demon de catifea, vast în uniforma-i neagră. Alunecase peste uscăturile cenușii ale toamnei. Se depărtase. Și deodată corbul șchioapătă pe cîte o aripă.

De mai sus de el, dintr'un zbor paralel cu al lui, scoboară scurt, la timpuri, ca o săgeată vie, o pasăre mică. Lovește corbul cu ciocul în cap și pleacă. Și se întoarce iarăși ciocnindu-l. Și se depărtează iarăși. Clătinat din massiva lui stabilitate, până în marginea zării corbul va trebui să cadă ucis. Ceiace-l zgudue pe amintitor în această necunoscută mare tragedie vesperală dintre două nevinovății, una lentă și docilă și alta agresivă, este debilitatea *lăuntrică* a uriașului corb, jucărie spectaculoasă a unui pui de uliu asasin—resemnarea la fatalitatea că trebuia prăvălit din cerurile înalte și devorat de un gîndac.

— Inchideți geamul că se face frig!

E ordinul șovăitor al buzelor unui pasager din compartiment, cu gîlcele în bandaje și care depune uneori, cuprinsul unei guri cuviincioase în cleiul vînăt al unei batiste cu monogram.

— Nu te-ai mai îmbrăcat, mă?

E apostrofa gardianului dela bae...

Un moment ridicată, ființa morală a Contabilului de Bancă se desumflă ca o spumă, cade ca o minge pe un acoperiș povîrnit, trece în scursori prin întunericul jghiabului și al burlanului de ploae.

Teroarea execuției la comandă răstită îl ia în stăpînire. Cămașa, pantalonul, ciorapii și ghetele sînt imediat reintegrate pe om. Cu pardesiul de culoare halva, cu cravata și bretelele pe umăr și braț, el intră în convoiul, condus prin închisoare de o feștilă cu fumărae, aprinsă în vîrful răsucit al unei sîrme. Lampagiul oficial poartă costumul cu tichie, desinat cu vărgi, al închisorii. E un fost șofeur, vinovat de moartea unui advocat sfărîmat cu botul mașinii. El străbate cu procesiunea lui nocturnă curțile vinete, coridoarele expresioniste și arcadele pitite, ca preotul unui rit grotesc. Mîna lui dreaptă înalță feștila iar stînga duce căldărușa cu petrol, în care, cu bumbacul în jos, așteaptă feștilele de rezervă. Lampagiul botează cu funingini toată închisoarea și participă, ca factor administrativ asimilat, la predarea dormitoarelor și a celulelor pe rînd—și în drumul lui către dormitoare, convoiul noilor sosiți, legănați de focul intermitent al feștilei, pare că scoboară în infern, strecurîndu-se pe gaura cheii.

Doi gardieni, reprezintînd Guvernul și puterile civile dau în seama puterii militare, înfățișată printr'un sergent și opt ostași cu baionetă la armă, paza de noapte a pușcăriei.

Se face apelul nominal al unui dormitor. Numele lui Ion Cîță este cetit pe registru, cu toate poreclele lui boerești, zis Ciocoiul, zis Alfons, zis Marghiloman. Arestații primesc apelul smirnă, în atitudine disciplinată, rînduiți în dreptul paturilor ce le-au fost destinate și, în iluzia unei simpatii fără consecinți din partea Armatei, ei se silesc să maimuțărească poziția „drepți" la perfecțiune.

Ion Cîță, zis Marghiloman, nu cuprinde în sumarul lui fizic și oratoric nimic din cîte ar putea să amintească figura provocătoare a ilustrului bărbat de curse. Pe jumătate despuiat și subțiat pănăla cartilage, descompus și sperios, el învălue alaiul forțelor executive într'o contemplare abstractă de apostol jigărit. Vina lui Ion Cîță, zis Alfons, e țigănească: furt de rufe de pe frînghie. Detaliu umilitor, Cîță a fost prins înainte de-a fi putut fugi cu albiturile furate, muerile au închis poarta și au tăbărît pe Alfons cu zece retevee.

— De ce îţi zice *aşa*, mă băete?—întreabă sergentul.

— *Imi mai hlichle hli Chlirhliac*, răspunde Cîţă cu naivitate.

— Ii mai zice şi Chiriac, traduce un deţinut.

Sergentul bagă de seamă că „Marghiloman" pătimeşte de-o gravă insuficienţă a pronunţării şi de-o infirmitate dublă. Limba lui răscoaptă, lipită'n gură şi rimpoasă, gelatinează cuvintele şi le beşică, iar buzele automatizate de ritmul repeţirii întorc silaba de cîte două ori.

„Aghiuţă" reapare pentru a patrusprezecea oară într'un dormitor. Procurorul nu a putut tămădui labele acestui geniu monstruos de nevroza lor naturală. Aghiuţă profesează specialitatea de *scorţar*, care consistă întru a îndemna buzunarele să-şi verse conţinutul în profitul lui fulgerător, fără ca proprietarul, transportat de admiraţie în faţa cîte unui monument din Capitală, să prindă de veste. Aghiuţă operează în toate punctele unde cultura şi conştiinţa naţională s'au aliat într'un monument, la Ateneu, la Teatrul Naţional şi la Cercul Militar şi cele mai multe şanse i le-a oferit până azi Mihai-Viteazul, pentru memoria căruia profesează un respect incomparabil.

Mutră de 60 de ani pe un trup de 15, Aghiuţă leagănă pe nişte umeri slăbănogi un craniu de gigant, prins de un gîtlej ca un belciug. El se înfăţişează ca un ciocan cu coada ruptă la mijloc, ca un şurub cu piuliţa prinsă în ghevint sau ca un balon umflat de orificiul căruia spînzură un vierme. Pare zbîrcit într'un borcan cu spirt şi îmbătrînit la vîrsta de avorton. Gura, fără buze, ca o puşculiţă, nu ştie să grăiască. Rîsul ei e ca o linie decorativă şcămoasă pe o spinare de păianjen. Privirea fugară chioriş e maladivă de prea multă lumină a masalalei şi pleoapele sînt strînse ca nişte cheotori. Dela nasul umed atrofiat, ocolindu-i bărbia cocoloşită, obrajii spînzură putrezi pe două linii duse adînci, curbate pe bot. Buza de subt nări e mare cît fruntea şi fruntea, păroasă până'n sprîncene, e-a unui cap de pisică.

Aghiuţă, cel mai idiot dintre hoţi, este cel mai dibaciu. Ca să petreacă la exerciţiul abilităţilor lui excepţionale, camarazii îl desfid să le fure lucrurile din buzunare şi Aghiuţă li le fură întotdeauna, fără greş. Buricele degetelor lui se lipesc de obiecte ca lîna de scaeţi, mînile lui le imprimă o nerăbdare, le hipnotizează cu o ameţeală magnetică uimitoare: Ceasornicele, inelele, acele de cravată, portofelele doresc instantaneu să treacă în posesiunea irezistibilă a lui Aghiuţă.

In timpul nopţii Aghiuţă execută dorinţele ceauşului din dormitor, jăfuind pe noii sosiţi, culcaţi îmbrăcaţi şi adormiţi. Ceauşul, ales de Direcţie dintre hoţii, remarcabili prin puterea pumnului, dintre aceia care strivesc un cap sau dogesc un piept sau înfundă cîteva coaste cu o singură simplă lovitură, reprezintă noaptea într'un dormitor ordinea şi disciplina, aplicate pe loc. Descîntate de Aghiuţă, încălţămintele părăsesc picioarele dulce şi hoţul în luptă cu victima lui adormită se acomodează elastic, ca un şarpe mut, cu mişcările şi zvîrcolirile ei. Cînd cel adormit dă semne că ar putea să se trezească, ceauşul suflă în lampa de petrol, lărgind jăfuitorului sfera de acţiune. La nevoe, el dă pe tăcute o mînă de ajutor, strîngînd victima de boaşe. Sufocată de durere, ea leşină cu un suspin confundat cu visul.

Alte ori, o luptă adevărată se încinge pe întuneric, o luptă în care noul sosit, stupefiat de un atac neînţeles, atribuit diavolului din basme şi din închisori, nu se apără şi nu loveşte, ci numai îşi schimbă atitudinile şi aşteaptă desfăşurarea crizei înspăimîntat. Descalţarea şi desbrăcarea lui sînt atunci violente şi radicale. La reaprinderea lămpii, jefuitul începe să se desmeticească şi să priceapă un adevăr, pe care nu va îndrăsni niciodată înainte de punerea lui în libertate să-l formuleze—şi atunci numai pe tăcute.

Un sistem ingenios de-a fura pantalonii unui *fraier* e acela al „întoarcerii cu acul". El permite desbrăcarea unui tovarăş adormit, la lumină, şi jocul acului şi al adormitului, purtat în toate direcţiile de vîrful ce-l împunge cu destoinicie, este egal cu o voluptate. Hoţul, aşezat pe marginea patului, vizează punctul

ascuns, înţepînd uşurel în punctul opus. Adormitul se desface odată şi revine la o poziţie anterioară. O nouă înţepătură, dozată, rectifică poziţia. Experimentînd sensivitatea subiectului, acul învaţă împunsătura eficace şi la fiece înţepătură corespunde deşertarea unui buzunar, descheerea unui nasture sau ieşirea unei părţi a cracului de pantalon, de pe individ.

Cîteodată contactul electric al acului, mînile calde şi febrile ale operatorului şi fanteziile somnului, vizitat de imagini, au putut să determine beţia simţurilor şi să le înşele, punînd o piedică de zăvor la desbrăcarea unui ins... Alte ori gemete guturale şi mîngîieri în fraza cărora se strecura numele diminutiv al unei femei rugate, cuprinsă goală în absorbirea fierbinte a demenţii sensuale, se însumau într'un final tumultuos de convulzii şi într'o agonie zbătută...

Pipăitul lui Aghiuţă ştia să exploateze prin rafinament şi situaţiile speciale.

T. Arghezi

Doi oratori: Alex. Marghiloman şi Take Ionescu

Un tînăr nuvelist care a binevoit să-mi cetească ultima lui compoziţie, stăruia să mă informeze că îşi scrisese bucata în nu mai mult de jumătate de ceas. M'am făcut că nu dau atenţiune acestui detaliu, menit în ochii autorului să-i ridice considerabil şi meritul lucrării şi prestigiul talentului său. Cînd l-am văzut totuşi că insistă, i-am spus aceia ce trebuia să i se spue: că timpul de confecţionare nu prezintă în literatură nici un interes. Pe public nu-l priveşte în cîtă vreme ţi-ai scris bucata, într'un ceas, o lună sau un an. El vrea pur şi simplu să-i placă, iar chestia cît a durat elaborarea îl lasă perfect indiferent.

Şi ca să îmbrăţişez mai larg chestiunea, i-am adăugat tînărului meu prietin, căruia îi părea parcă rău să am eu dreptate: „Sînt numai două genuri literare, unde viteza cu care produci este un factor important şi de care nu poţi să nu ţii samă: *ziaristica* şi *oratoria*.

Gazetarul trebue să creeze prompt, fiindcă nu-i dau răgaz evenimentele, veşnic schimbătoare, să mediteze îndelung asupra lor. De asemeni oratorul, care trebueşte şi dînsul să compue repede,—de multe ori chiar instantaneu.

Chestiunea promptitudinii şi iuţelii este şi mai esenţială la orator decît la ziarist. Neapărat şi acesta din urmă trebue să cugete şi să formuleze cu viteză. *Însă aceasta numai din pricină că evenimentele se produc adesea pe neaşteptate, nu fiindcă publicul cetitor n'ar putea să guste un articol din ziar, de îndată ce-ar şti că autorul l-a compus încet.*

În ipoteza că un ziarist ar prevedea un eveniment ce are să se producă peste o lună şi ar lucra pe'ndelete un articol care va fi după treizeci de zile de plină actualitate, cetitorii ar

putea să se desfăteze perfect la lectură chiar dacă ar afla că acel articol a fost migălit îndelung.

Nu tot aşa stă lucrul la orator. Pe acesta îl apreciezi *dacă frazează repede*, şi refuzi epitetul de orator aceluia la care „nu curge", nu-şi înlănţue gîndurile cu promptitudine şi nu-şi face o frază bine construită, imediat şi natural.

Fireşte şi cei mai mari oratori se pregătesc acasă, publicul o ştie, şi-o îngădue. Insă ceiace îngădue e numai adunarea materialului şi cel mult sistematizarea lui, nu însă şi pregătirea tuturor frazelor,—adică învăţarea pe din afară. Frazarea trebue să rămie opera momentului, in orice caz oratorul care învaţă de-acasă şi nu este descoperit de ascultători—ceiace e aproape imposibil—de fapt mistifică publicul, trece de orator prin fraudă.

In concluzie: la oratorie, spontaneitatea creaţiei şi viteza formulării fericite nu sînt un ornament superfluu *ci o condiţie a talentului*. Timpul genezii nu este aci un factor indiferent ca la poezie, nuvelă sau roman.

Măcar să faci impresia că izvodeşti atuncea şi de-aceia sînt aşa de gustate acele discursuri la care caracterul de improvizaţie nu sufere nici o controversă şi pentru aceia sînt admiraţi oamenii care pot răspunde la moment, într'o formă pentru care altora le-ar trebui poate ceasuri întregi.

Lăsînd la o parte însuşirile accesorii, nici acelea de despreţuit, care sporesc puterea de fascinaţie a oratorului—glasul, ţinuta, nuanţarea etc.—calitatea lui esenţială în orice caz rămîne *uşurinţa improvizării*, bine înţeles nu de fraze neînseilate, ci bine articulate şi fericit împodobite.

Şi *Alexandru Marghiloman* şi *Take Ionescu* au fost doi reprezentanţi de rasă ai eloquenţei romîneşti. Ambii au fost doi mari improvizativi. Pregătiţi fireşte în marile lor discursuri, fraza apărea însă totdeauna naturală şi parcă fumega proaspătă în clipa rostirii. Puterea de improvizaţie era parcă la Take Ionescu şi mai uimitoare, însă o poseda în mare grad şi Alexandru Marghiloman, pe care l-am auzit răspunzînd instantaneu la tot felul de chestii şi înlăturînd elegant diverse piedici neprevăzute, pe care ţi le întind adversarii în luptele parlamentare.

Amîndoi erau din punctul acesta de vedere—susţinuţi fiind şi de o vastă rezervă de cunoştinţi politice—vorbitori eminenţi, larg utilizabili în momentele critice, cînd alţi oratori poate mai vibranţi şi mai sguduitori, dar mişcîndu-se mai agale, nu puteau fi trimeşi la locurile primejdioase unde duşmanul dădea lovitura pe neaşteptate.

In afară de această însuşire predominantă, pe care o socot, cum am spus, calitatea centrală a oratoriei, fără bine înţeles să constitue un orator titanic dacă nu se complectează şi cu alte daruri lăturalnice,—şi unul şi celălalt mai aveau aspecte co-

mune, în orice caz asemănătoare. Menţionez dibăcia rară de-a lăsa în umbră lucrurile care nu le erau favorabile, fără ca să se remarce această alunecare, cel puţin în primul moment.

Pe urmă iscusinţa de-a exploata poziţiile prielnice, storcînd din ele toate avantajele posibile. Pînza vorbirii lor era ţesută din nenumărate fire, care se încrucişau fără a înfăţişa nimic haotic, spre deosebire bunăoară de Titu Maiorescu a cărui magistrală unitate se dobîndea în deobşte prin reducerea discursului la desvoltarea nedeviată a unui singur fir.

Şi Marghiloman şi Take Ionescu se distingeau prin limpezimea cristalină a expunerii, asociată cu precizia expresiilor. Nu găseşti nici la unul nici la altul îngrămădiri de coloare sau mănuncheri bizare de cuvinte.

Ei şi-au dat samă că discursul în genere nu comportă decît un minim de literatură, în orice caz un minim de poezie. Epitete, lirism şi expresii rare astea n'au ce căuta într'un discurs decît în doze moderate, cînd acelaşi lucru se cere chiar pentru tiradele unei piese de teatru, dovadă cunoscuta frază a celebrului actor Talma, care spunea autorilor: „Surtout pas des beaux vers!".

Nu voiu spune acuma că discursul n'ar fi compatibil şi cu ceva mai multă coloare decît aveau cuvîntările lui Take Ionescu sau Marghiloman. Dovadă Delavrancea (pe care totuşi nu-l gustau unii tocmai din abuzul de lirism), dovadă chiar Alexandru Lahovari din ale cărui discursuri poţi desprinde mai multe pasagii de creaţie literară.

Dacă ar fi să comparăm elocvenţa celor doi oratori de care ne ocupăm acuma cu producţiile altei arte, am putea să o asămănăm cu o *pictură linsă*. Coloarea nu astupă desemnul, care rămîne neted şi precis. Nicăeri asvîrlituri îndrăzneţe de penel, combinări ciudate de umbre şi lumini. Totul e desluşit şi simplu, detaliile se văd tot aşa de lămurit ca şi ansamblul, nefiind lăsat nimica în sarcina suggestiilor capricioase.

O parte mai puţin uşoară ar fi să vedem *deosebirile* oratorice dintre Marghiloman şi Take Ionescu,—zic mai puţin uşoară fiindcă ele nu au caracterul de contrast izbitor care le-ar face lesne sezizabile.

O primă diferenţiare este cred că elocvenţa lui Take Ionescu era ceva mai populară decît a lui Marghiloman, care păstra mai multă distincţiune. La cel dintăiu găseai pe alocuri expresii şi întorsături mai familiare, dacă nu chiar plebee. Fraza lui Marghiloman era în genere mai aleasă, a lui Take Ionescu mai senzuală. Menţinîndu-ne în cadrul comparaţiei cu pictura linsă, am putea spune că oratoria lui Marghiloman avea linii de delicateţă rafaelică, pe cînd frazele lui Take Ionescu amintesc mai degrabă chipurile pîntecoase ale lui Rubens.

O altă deosebire ar fi că la Take Ionescu se simţea mult mai tare căutarea efectului decît la Marghiloman, care nu în-

groşa niciodată glasul şi nu repezea nici odată gestul, cu toate că dacă analizezi atent construcţia unora din frazele sale, constaţi că nici dînsul nu era complect străin de urmărirea efectului.

Pentru motivele arătate Take Ionescu era mai gustat în întruniri publice decît Marghiloman şi este explicabil pentruce cîtăva vreme faima de orator a celui dintîiu a depăşit sensibil pe-a acestuia din urmă. Poate va fi contribuit la asta şi faptul că Take Ionescu se producea în mai mare cantitate, avînd pe lingă activitatea sa parlamentară şi pe acea de barou,—după cum şi Maiorescu a avut reputaţia oratorică mai mare decît Marghiloman, fiindcă—între altele—se adăuga la discursurile sale politice şi strălucirea prelegerilor sale universitare.

Dacă ar fi să facem o comparaţie din sfera muzicală—care e mai aproape de oratorie decît pictura—Marghiloman era un violonist, Take Ionescu un pianist. (Nici unul nici altul n'ar putea fi asemănaţi cu o fanfară eroică, celace s'ar potrivi de pildă cu Delavrancea).

Marghiloman dădea cu mare virtuozitate concerte de vioară, încîntînd pe cunoscători, dar bine înţeles mărginindu-şi influenţa la limitele fatale ale acestui instrument. Take Ionescu dispunea la pianul său de posibilităţi mai întinse de execuţie, de putinţa de a răsuna mai tare,—dar instrumentul lui se sustrăgea fineţilor viorii şi uneori cădea victima unui inevitabil aer de banalitate, cu atît mai mult cu cît temperamentul lui Take Ionescu îi îngăduia după o execuţie de simfonie înaltă să facă pe tapeurul de bal popular.

Aşa cum au fost, cu nuanţe de talent deosebite, dar putînd fi totuşi puşi în aceiaşi rubrică oratorică, erau două figuri proeminente ale elocvenţei romîne, avînd locuri de frunte în splendida galerie de vorbitori de-acum două decenii, rămasă astăzi din nefericire cu jilţurile aproape goale...

Nu erau prea deosebiţi ca gîndire politică, amîndoi înclinînd spre ideile conservatoare, duşmani ai utopiilor reformiste, sfioşi cînd era vorba de prefaceri mai adînci. Şi totuşi soarta lor a fost aproape veşnica vrăjmăşie. Deşi amîndoi conservatori, au servit în două grupări rivale: Take Ionescu în vechea ramură conservatoare, Marghiloman în falanga junimistă. (Aceasta a fost încă o cauză pentru care cel de al doilea a rămas un timp mai puţin militant şi s'a produs mai cu măsură chiar în parlament. Take Ionescu a dus curînd pe umeri toată greutatea luptelor grupării sale, pe cînd Marghiloman a trebuit să şadă ceva mai multă vreme în umbra şefului său, a omului superior care a fost Petre Carp. Mai tîrziu s'a ratrapat, devenind şi dînsul ca Take Ionescu, animatorul şi suportul exclusiv al partidului său).

Această adversitate politică (întreruptă din cînd în cînd şi de unele colaborări) a căpătat caracterul unui crîncen antagonism spre finele carierii lor politice. Aceasta fiindcă amîndoi au încarnat îndată după izbucnirea războiului mondial două direcţii ireconciliabile. Pe cînd Take Ionescu credea că sosise momentul pentru revandicarea teritoriilor romîneşti din Austro-Ungaria, Marghiloman, fără să o spue tot aşa de categoric, credea totuşi în adîncul inimei sale, că bătuse ceasul pentru desrobirea Basarabiei din ghiarele ruseşti. Nici abilitatea unuia, nici dibăcia celuilalt n'au fost suficiente pentru a-i aşaza pe un teren comun sau măcar pe poziţii care să le îngădue raporturi convenabile. Lupta dintre dînşii a luat aspecte feroce, amîndoi contestîndu-şi total unul altuia capacitatea politică, cel mult recunoscîndu-şi reciproc, şi asta doar în intimitate, că fuseseră odată excelenţi miniştri de resort.

Evenimentele au rezolvit procesul dînd mai multă dreptate unuia decît altuia, fără însă a-i da triumfătorului atîta dreptate, încît celălalt să fie redus la tăcere. Fiindcă Marghiloman putea să invoace şi mai tîrziu în sprijinul intrezăririlor sale, atît prăbuşirea Rusiei—moment prielnic pentru răfuelile tuturor spoliaţilor—cît şi faptul material că Basarabia a fost cea dintîiu provincie care a revenit între hotarele ţării romîneşti,—după cum putea să observe că dacă nici el, dar nici Take Ionescu nu a prevăzut exact rezultatele războiului, care a adus după sine celace nu se aşteptase de nimeni—realizarea idealului nostru *integral*. Evenimentele veneau parcă nu să sape şi mai adînc abizul dintre dînşii ci mai degrabă să-i apropie, conciliind într'o sinteză mai vastă punctele lor de vedere. Dacă unul putea să tresalte de o legitimă mîndrie văzînd pe scaunele parlamentului din Bucureşti, deputaţi din Bucovina şi Ardeal,—nu mai puţin şi celălalt avea fireasca satisfacţie văzînd în aceiaşi incintă pe deputaţii provinciei de peste Prut. Realitatea nu se pusese exclusiv de partea unuia, ci depăşind prevederile unilaterale ale amîndurora, a adus fiecăruia partea sa de satisfacţie egoistă.

De altfel după cum Take Ionescu contribuise efectiv prin activitatea sa neobosită la celace a produs alipirea Transilvaniei şi Bucuvinei, şi Marghiloman şi-a avut rolul său incontestabil în săvîrşirea unirii Basarabiei. Şi s'ar putea chiar spune referitor la opera lor patriotică, înfăptuită de sigur în direcţii variate, în acele memorabile momente, că amîndoi au avut o soartă asemănătoare: Şi meritele lui Take Ionescu şi acele ale lui Alexandru Marghiloman, s'a căutat şi se caută încă, a fi escamotate în profitul altora.

I. Petrovici

Invocație

MEPHISTOPHELES:
Știu niște Zine 'n hăurile-adînci;
In preajma lor nu e nici loc, nici vreme.
Și greu îți vine să vorbești de ele:
Sînt *Mamele*...

Faust, II. Act. I.

Mă 'nduplec vouă, Chipuri subt pămînt,
Măestre Mame, Zine fără țară,
La care drumul e un lung mormînt—
De care chiar Satan se înfioară!

De m'am învrednicit de drumul lung
E că mi-i gîndul fără de prihană...
— Vă voiu ajunge fără să v'ajung,
Ori voiu pieri în bezna subterană.

Nu știu decît că dor îmi e de voi,
Zeițe reci la fire, dulci la nume,
Și 'n slava voastră, slobod peste lume,
Și gîndul și genunchiu 'mi încovoi!

Ce aprig vînt iscoditor de stînci
Dărîmă 'n mine poartă după poartă?
De ce mi-s zilele fîntîni adînci
In care apa veții doarme moartă?

Robit mereu de clipa care vine,
De ce vreau veșnic clipa cea de-acum
Și-alerg rodită s'o culeg în mine
Ca pe-un crin rar crescut în colb de drum?

Mi-i dor de deslegarea cea adîncă...
In sufletul meu trudnic de pădure
Vreau cheia care nici-un diavol încă
N'a izbutit neantului s'o fure.

Vreau să trezesc lumina ce-a rămas
Neiscodită încă 'n adîncime
(Căci e lumină 'n orice 'ntunecime
Cum tot tăcere doarme 'n orice glas)

Din jugu-atîtor ieri și azi și mîine
Să-mi desrobesc vreau visul meu cel lung...
— Vă voiu ajunge fără să v'ajung,
Ori apa vieții moartă va rămîne.

Nu știu decît că dor îmi e de voi,
Măestre Mame, Zine dulci la nume,
Și 'n slava voastră, slobod peste lume,
Și gîndul și genunchiu 'mi încovoi!

Al. A. Philippide

Matei Cantacuzino

Intr'un articol despre doamna Récamier, Emile Faguet spunea —citez din memorie—următoarele: „Trăia în antichitate o zeiţă cu numele Cyrceia, care avea deprinderea să prefacă oamenii în porci; doamna Récamier izbutea să facă tocmai contrarul".

In această privinţă, Matei Cantacuzino semăna—fără să vrea, fireşte—doamnei Récamier, lăsînd—fără s'o dorească, desigur—asemănarea cu pomenita zeiţă, multilor săi confraţi profesionali, şi, mai ales, distinşilor bărbaţi politici care, cu el sau fără de el, au fost în fruntea dregătoriilor ţării.

Din fericire, ironica Natură ne-a interzis memoria metamorfozelor; altminteri, afirmaţiunea de mai sus ar găsi o deplină şi, poate, melancolică adeverire, în rîndurile celor care l-au ascultat ca dascăl universitar, avocat, sau orator politic.

Cînd am păşit pentru întâia oară—avocat neofit—în aşa zisul palat al Justiţiei din Iaşi—căci, după cum se ştie, Justiţia are un palat slut dar real în Bucureşti şi mai multe palate nominale în provincie—am rămas îngrozit mai întâiu,—uimit mai apoi, după ce m'am dezmeticit şi recules.

Ce se întîmplase? Eram sau nu eram în Iaşi?... Sau îmi pierdusem oraşul la uşa părăginitei clădiri domneşti din faţa Mitropoliei?

Venisem doar, pe uliţile paşnice—năpădite de iarbă şi singurătate—ale acestui oraş timid într'atît, încît auzi din el răsunînd vorbele copacilor—mulţi de tot—mai lămurit decît ale trecătorilor—rari. Venisem fără grabă, domol ca în urma unui car cu fîn,—aşa cum merg îndeobşte toţi oamenii de pe la noi.

Dacă nu mă înşel, începuse şi toamna, subit, ca o paloare

de dragoste pe obraji. Plecau păsările, şi mă opream deseori, rezemat de un gard ostenit, petrecîndu-le cu ochii aeriana bejenie. In faţă, în dreapta sau în stînga, după cum treceam pe-o uliţă sau pe alta, întîlneam calmul şi alungitul profil al dealurilor albastre. Da. Eram în Iaşul pe care îl ştiam de mic copil, în oraşul care îmbătrîneşte văzînd cu ochii...

Şi deodată, trecînd peste un simplu prag pămîntesc, mă aflam între alţi oameni—ieşeni totuşi—trăind o altă viaţă—în Iaşi cu toate acestea.

Păreau cuprinşi—mai toţi—de o epilepsie verticală.

De ce se grăbeau febrili, într'o casă—oricît de vastă ar fi fost—cînd niciodată nu-i văzusem grăbiţi pe străzi? De ce erau congestionaţi ca după un abuz erotic, alcoolic sau cartoforicesc? De ce gesticulau mînioşi, privindu-se cu ochi haini, oameni pe care îi ştiam prieteni între ei, şi-i vedeam mergînd la braţ aiurea? Şi de ce ţipau toţi, cînd între timpanele lor nu se interpuneau depărtări cîmpeneşti?

De ce atîta supărare, atîta zbucium, atîta ţîfnă? Şi de ce viscolul acela, iureşul acela de vorbe pe toate coridoarele întunecoase, înteţit în răstimpuri, de cel care izbucnea din sălile de şedinţă?

Am vroit să vorbesc unui coleg cu tîmple sure—om blajin—pe care îl ştiam mai demult, din casa bunicilor mei. M'am apropiat de el.

— A! Te-ai înscris în barou! Bravo!... Altă dată! Sînt extenuat! Nu-mi văd capul de treabă! Oh! Ce infern!...

Toţi nu-şi „vedeau capul de treabă" învîrtindu-se în loc pe sălile pline. Oamenii cei mai afabili erau inabordabili, şi ostili parcă. Mai mult de două vorbe—hăcuite de gesturi enervate—nu izbuteam să schimb cu nimeni. Nu numai eu. Nici chiar femeile: chiar cele tinere, frumoase şi elegante.

Palatul Justiţiei vibra ca o hîrbuită maşină de treer, învălmăşind impetuoasă, pleava vorbelor.

Eram extenuat. Aşa dar, acesta era decorul profesiei mele! Acesta era ritmul profesiei mele!

Am eşit afară.

— Ai pierdut procesul?—mă întîmpină un coleg urgent, care intra, interpretînd profesional atitudinea mea învinsă.

Afară, în faţa dealurilor, printre ţăranii culcaţi la pămînt, mă simţeam mai în larg decît înnăuntru, printre colegii mei.

Şi pe cînd şedeam aşa—cu o geantă inutilă subt braţ—întorcînd spatele, profesiei şi viitorului,—l-am văzut intrînd pe Matei Cantacuzino. Era acelaşi Matei Cantacuzino, cu trup înalt şi uscăţiv de ctitor, frunte înaltă şi zîmbet de o arhaică distincţiune, pe care-l vedeam în unele dimineţi, intrînd pe uşa universităţii ca un Domn în palatul său, sau plimbîndu-se cu mîinile la spate pe subt teii „Copoului".

Un aprod îl salută plecat; îi răspunse, scoţîndu-şi cu gest

larg pălăria brună cu fundul rotund şi boruri late. M'am luat după el.

Saluturi în dreapta şi'n stinga. Aplecări de capete şi de spinări. Grupurile se despicau, amuţind, în faţă-i. Trecerea lui dura un fel de alee calmă prin zbuciumul înconjurător. Il urmăream, ca purtătorul pulpanei unei mantii lungi. A'ţi tineri avocaţi îl întovărăşiră de departe. Cind a intrat în sala Curţei de Apel un alai întreg de tineri îl întovărăşea.

Procesul începu.

— Aveţi cuvintul.

De pe cealaltă bancă a apărării un avocat săltă, declarînd agresiv:

— Am un incident...

— Poftim.

Deschid o paranteză. In concepţia legii „incidentul" este un mijloc de apărare, *dar un mijloc*. In concepţia avocăţească, incidentul este un scop, o pasiune, o obligaţie statornică, blazonul nobleţei profesionale, o virtuozitate suverană.

Un automobilist, vorbind despre maşina sa, spune cu orgoliu:

— Face 120 km. pe oră.

Un avocat, vorbind despre un proces, spune cu acelaşi gen de orgoliu:

„Am ridicat 15 incidente.

Cu cît incidentele ridicate sînt mai numeroase, cu atît avocatul e socotit mai erudit şi mai abil. N'are nici o importanţă dacă sînt întemeiate, utile, dac'au fost primite sau respinse. Simplul fapt că le-a găsit sau născocit şi dezvoltat, e o dovadă a mulţimii şi fertilităţii circonvoluţiunilor cerebrale, specializate. Aşa că unii avocaţi au ajuns meşteri exclusiv în incidente, cum, de pildă, unii doctori s'ar specializa excluziv în gutunar.

Tot astfel, unii citadini, amatori de aperitive—care n'au alt scop, în principiu, decit să mărească apetitul—încetul cu încetul se hrănesc numai cu aperitive,—incapabili să mai poată sta cu plăcere şi folos la o «masă».

Inchid paranteza.

In timp ce avocatul părţii adverse îşi dezvoltă primul incident din inexorabila serie, Matei Cantacuzino îşi strînse hîrtiile în geantă, îşi luă pălăria şi paltonul, şi ridicîndu-se, vorbi cu un zîmbet afabil:

— Mă erţi, iubite confrate, că *întrerup* o discuţie atît de instructivă! Fii, te rog, bun, şi anunţă-mă cînd vei avea chef să te judeci.

In uimirea generală se îndreptă spre uşă.

Dar preşedintele Curţii interveni la timp.

— Domnule avocat, Curtea respinge incidentul ridicat... cît şi pe cele viitoare.. la notă, domnule grefier.

„Domnul Cantacuzino are cuvintul."

După avizul unanim, procesul era complicat: dedalian! Teancuri de jurisprudenţe—contradictorii, natural—întăreau acest diagnostic.

Avocaţii combatanţi şi cei din asistenţă, pronosticau numărul de ore—imens—în care procesul putea fi parcurs de pledoarii.

Ciudat! Procesul era simplu! Pe măsură ce Matei Cantacuzino vorbea, problema se limpezea ca o colină în lumină, proectată pe cer.

Vorbitorul făcea gesturi puţine şi potolite. Intindea palmele, paralel, adunîndu-le, legănîndu-le, depărtîndu-le, caşicum între ele ar fi fost, nevăzut, capul unui înger adormit, pe care-l alinta încet ca să nu-l deştepte.

Alteori, două degete ale mînii drepte—lungi şi delicate—întovărăşeau enunţarea unui principiu, cu o plutire ovală, caşicum ar fi lunecat pe nobila curbă a unei coapse eline.

Alteori mîna dreaptă avea gestul larg—nostalgic parcă—pe care-l ai uneori în faţa unui zbor în fund de zări marine, sau în faţa unei luciri de rîu nălucit în adînc de vale.

Capul alb se încîina uneori într'o parte, zîmbitor, ca pe un alt obraz tînăr. Alteori se înălţa drept, dominat de frunte, cu un port trufaş, care făcea cuvintele rostite să se coboare parcă pe treptele de marmură ale unui palat, spre cei de jos, impunîndu-le ascultare cu frunţile plecate.

Dar pe faţa acestui om care gîndea,—ale cărui vorbe erau încrustate—fiecare în parte—cu substanţială gîndire juridică şi umană,—plutea mereu un zîmbet blajin, puţin ironic uneori, sclipind subt îmbinarea sprincenelor stufoase în orbitele afunde. Era o luptă în acest om, o luptă aprigă şi delicată, lupta dintre gîndul de o sireapă pudoare şi vorba care vrea să-l răpească, întreg şi viu, şi să-l aducă altora ofrandă. Era o trudă necontenită în acest om. Şi totuşi era un zîmbet pe faţa lui, ca pe-a acelora care privesc soarele în grădină, albinele, fluturii, florile sau copiii.

Şi cei care-l ascultau aveau acelaşi zîmbet pe feţele meditative—zîmbetul lui—zîmbet care le dădea o comună înstelare intelectuală; şi o înrudire poate.

Astfel, lectura paginilor lui Anatole France, a deşteptat acelaşi zîmbet—fugar dar neuitat—pe mulţimea feţelor disparate, aplecate asupra lor.

După ce Matei Cantacuzino a isprăvit, s'a suspendat şedinţa. Judecătorii s'au retras, ceilalţi au rămas tăcuţi. Nimeni nu cuteza să vorbească tare, să gesticuleze. O imperioasă nevoe de armonie pacifica gesturile şi vorbele,—temperînd vulgarele izbucniri care urmează tăcerilor prelungite.

Cineva şopti:

— C'est un charmeur!

Inapoindu-mă spre casă căutam să definesc farmecul acestui om. Şi linia dealurilor leşene îmi întovărăşi din nou privirile.

Da, acelaşi farmec izvorit din armonia simplicităţii. Acelaşi ritm florentin care inobila zările Iaşului cu albastre ondulări de dealuri pe cerul sineliu, inobila gîndirea lui Matei Cantacuzino, făcînd-o firească, situată în largi perspective aeriene, împodobită doar cu goliciunea simplicităţii,—şi iluminînd-o cu acel zîmbet blînd, moldovenesc pe dealurile ieşene ca şi pe faţa lui.

*

De-atunci l-am auzit vorbind de multe ori. Era acelaşi în toate procesele. Purtîndu-şi cugetarea ca un crin cu prelungă tulpină, printre acei care o purtau ca o bîtă, ca o flaşnetă, ca un sirop, sau ca un pachet de cărţi măsluite.

Incetul cu încetul anii au început să-i apese, aplecîndu-i făptura înaltă, fără să i-o înfrîngă.

Portul capului în anii din urmă era altul: aplecat, cu un fel de atentă încordare, ca la auzul unei tainice, grave şi îndepărtate apropieri. Işi presimţea sfîrşitul şi-l aştepta îndepărtîndu-se tot mai mult de oameni, rămînînd tot mai mult între florile grădinii sale şi printre teii eminescianului Copou, cu blondă floare.

Il vedeam uneori oprit în loc, privind nu cerul ci pămîntul. Ingrozitoare melancolie a clipei cînd simţi că pămîntul pe care l-ai călcat o viaţă întreagă, e o uşă solemnă care din clipă în clipă se poate deschide ca să intri prin ea, pentru vecie,—unde?...

Se simţea ostenit.

Nu de mult se judeca un proces de foarte mică importanţă juridică, dar celebru prin cantitatea milioanelor în litigiu şi a avocaţilor. Matei Cantacuzino trebuia să vorbească la urmă. Pledoariile curgeau torenţiale. Sala era plină de spectatori veniţi cu drept cuvînt, să vadă gratuit acea operetă judiciară. După ce pleda un avocat, îţi puneai următoarea problemă: „Ce-o să mai poată spune următorul cînd nici primul n'a avut ce spune"?

Dar problema se rezolva dela sine, fiindcă „următorul" găsea dela început, că predecesorul abea prefaţase chestiunea pe care el urma să o „tatoneze" rămînînd ca următorul să o „atace", următorul următorului să o „aprofundeze" şi ceilalţi abea să o limpezească,—fără ca s'o poată „elucida" complect „într'o singură şedinţă".

Am eşit afară la aer şi lumină. Curînd după mine, a eşit şi Matei Cantacuzino.

— Am îmbătrînit! Mi-e dor de grădina mea... Nu-mi mai place profesia: e prea limbută.. „Cela m'écoeure!"

*

Vestea morţii lui Matei Cantacuzino mi-a adus-o vîntul. Nu ca în baladele populare; mai puţin frumos: o foae de ziar purtată de vînt pe o plajă de pe marginea Mării-Negre, unde mă aflam.

Acel necrolog amintea cu o părintească îngăduinţă—ştiţi: „de mortuis nil nisi bene"—despre inconsecvenţele politice ale lui Matei Cantacuzino,—pomenind, evident, şi de „marile lui calităţi".

Mă gîndeam: „şi Marea-Neagră e „inconsecventă", dar e o mare frumoasă". Şi mie unui parcă mi-e mult mai dragă această mare inconsecventă—dar mare—decît un oraş de o perfectă, imuabilă şi municipală consecvenţă,—dar oraş.

Fantezia vînturilor pe o mare sau într'un suflet, nu e oare o nesecată bogăţie, o statornică renaştere, o necontenită înviorare estetică? Nu e însuşi semnul vieţii?

Atunci?

— Dar în politică...

Şi am zîmbit mării nestatornice: Ce bine e să nu fii om politic, ci om pur şi simplu.

Şi ce greu e să fii om pur şi simplu, dar *om* dela început până la sfîrşitul vieţii—după ce ai fost şi om politic. Desigur, Matei Cantacuzino n'a fost „om politic". Dar a fost un om.

E greu însă, ca acest omagiu să i-l aducă un ziar.

De aceia, am luat foaia tipărită care-mi adusese vestea morţii lui şi am dat-o vîntului care bătea, salin, dinspre mare.

*

Tot acolo, în cald culcuş de nisip, ascultînd cum suna plină, cadenţa mării, mi-am închipuit învierea prorocită de Biblii.

..Chemarea înaltă a trîmbiţelor; subita împădurire omenească a pămîntului-mormînt; cerul înourat de îngeri în alb tumult, şi spart în mijloc, de Dumnezeul fulgerilor, stelelor şi soarelui blînd şi năprasnic.

Judecata din urmă.. Vine şi rîndul oamenilor politici. Ce-au *făcut*? Au vorbit. Să învie viaţa lor, adică vorbele vieţii lor. Vor răsuna d'întâiu vorbele copilăriei, mai cu seamă rîsetele ei: cascade. Apoi vorbele tinereţii: sonore şi impetuoase în faţa vieţii, dulci în faţa dragostii. Ş'apoi, vorbele anilor maturi: kilometrii fiecari ai discursurilor, identici unii cu alţii, avînd suprema consecvenţă a platitudinei şi a banalităţii.

Pleoapele copilăroase ale îngerilor se zbat. Unii strănută. A'ţii adorm. Alţii cască. Urîtul pămîntesc înalţă spre cer pale de neurastenie şi lehamite.

Dar Dumnezeu ascultă, căci vorbele discursurilor înviate, respectă canoanele Cerului, predicînd virtutea, mila, jertfa şi devotamentul...

Le-ascultă şi cei care le-au rostit, amintindu-şi că unele

dintre ele au fost săpate pe bronzul statuilor, altele așternute și păstrate in cărțile Istoriei,—și zimbind cu supremă trufie, decit ori aplauzele care le intovărășeau odinioară, răsună in fața cerului, ca un zbor cu mii de aripi al gloriei pămîntești.

S'a isprăvit? Nu.

— Să învie *șoaptele*.

Oroare! Pe măsură ce șoaptele învie ca uriașe cuiburi de șerpi, ingerii pălesc, Dumnezeu se incruntă. Tot ce-au spus *vorbele*, șoaptele dezmint.

Vorbele predicau:

— Să ne jertfim cu toții până la ultima picătură de singe, pentru binele obștesc...

Șoaptele rîcanau:

— Muncească și căznească-se imbecilii pentru huzurul celor deștepți...

Etc....

Ce-au *făcut* oamenii politici! Au vorbit? Nu. Au șoptit.

Se 'mbujorează negurile Iadului.

Și vine și rîndul celui care-a fost in viață Matei Cantacuzino.

Crunt, Domnul poruncește:

— Să 'nvie șoaptele.

Tăcere. Ingerii apleacă urechea. Tăcere limpede: puritatea aerului deasupra piscurilor cu zăpezi.

— Atunci să 'nvie vorbele!

Și-ar răsuna atunci, nestatornice ca marea și ca vîntul, dar topindu-se intr'o singură și tot mai amplă armonie, vorbele unei vieți fără șoapte.

Și, desigur, corul ingerilor, dela sine, se va imbina cu treptata înălțare a acelor vorbe,—cîntec cînd vor răsuna delaolaltă.

*

In aceste zile de toamnă, trecind pe subt teii Copoului, nu l-am mai văzut.

Viața lui a trecut printre copacii, oamenii și zidurile vechi ale Iașului, ca o lebădă purtătoare a unui Lohengrin, și s'a topit albăstrue ca declinul fumului prin valurile albastre ale zărilor cu dealuri line, unde trupul lui e îngropat.

Și veșnica lui plecare dintre noi e un nou adaos la melancoliile care alcătuesc ultima și inviolabila vistierie a acestui oraș mort.

Iași—Septembre, 1925.

Ionel Teodoreanu.

Despre conștiința socială

Problema conștiinții sociale interesează tot atit de mult sociologia cît și psihologia. Dealtminteri greu ar putea face cineva psihologie fără ajutorul sociologiei, căci omul, pe care il studiază psihologia, nu este o ființă izolată cu caractere psihice fixate odată pentru totdeauna, ci el e un element al realității istorico-sociale, e supus influenței societății și se schimbă odată cu ea. Oricît am vorbi noi despre *om în genere*, nu-l vom găsi in experiență, deoarece aceasta ne arată pe om intr'un anumit cerc social, cu mentalitatea specifică acelui cerc, ca membru al unei familii, ca cetățean al unui stat, ca șef al unei intreprinderi economice, etc. Chiar scriitorii, in special eticianii, care au vorbit despre omul ideal, au infățișat pe omul timpului lor și al societății din care au făcut ei parte. Morala stoică, în care se găsește formulată ideia de om în genere, s'a referit tot la tipul grecesc de om, iar filozoful, pe care Platon il consideră ca o personalitate morală, care trebue neapărat să conducă statul, e conceput tot după modelul filozofilor greci. Omul, ca ființă rațională absolută, așa cum l-a visat Kant, nu există in realitate. Deaceia psihologia trebue să nu neglijeze sociologia, ci să țină samă de faptul că structura sufletului omenesc se schimbă odată cu societatea. Psihologia mai nouă chiar face din ce in ce mai mult loc explicării sociologice, incercind a arăta modul cum se formează tipuri psihice evolutive subt influența vieții sociale. Pe de altă parte insă nici sociologul nu se poate dispensa de ajutorul psihologiei, pentrucă oricît am privi noi fenomenele sociale în forma lor concretă, materială, ca niște fapte naturale, fizice, ele sint totuși de natură spirituală, sint, cum le zic Germanii, *geistige Formen*.

Problema conștiinții sociale este un bun exemplu pentru a arăta această strinsă legătură dintre sociologie și psihologie.

Dacă pentru unii cercetători conștiința socială este un postulat fundamental al sociologiei, alții au combătut-o cu inverșunare, considerind-o ca o piedică prin care se oprește intemeierea adevărat științifică a sociologiei. Astfel Lacombe, intr'un mic

studiu recent, critică concepția sociologică a lui Durkheim tocmai pe baza acestui argument, susținînd că sociologia, pentru a progresa, trebue să renunțe la noțiunea de conștiință colectivă, deoarece aceasta împiedecă cercetarea psihologică a conștiințelor individuale, din care se nasc—în ultima analiză—toate fenomenele sociale.[1] Alții se ridică în contra ideii de conștiință socială pe motivul că sociologia nu are a se ocupa decît de fapte concrete, pe care trebue să le cerceteze în mod obiectiv, așa cum privește fizicianul fenomenele fizice, excluzînd orice considerații psihologice, ori ideia de conștiință socială e o noțiune psihologică, implică un proces psihic. Deși se vorbește foarte mult de psihism colectiv, spirit integral, suflet colectiv, toate expresiile denumind același lucru: conștiința colectivă, totuși mulți sociologi o consideră nu ca o realitate, ci numai ca un nume, căruia nu-i corespunde nimic real.[2]

Voiu căuta a lămuri această problemă, arătînd în ce constă conștiința socială și necesitatea acestei noțiuni pentru explicarea fenomenelor, care alcătuesc obiectul de studiu al sociologiei.

Societatea omenească nu este o sumă de indivizi, care se găsesc laolaltă fără nici o legătură între ei. Călătorii, care merg în același tren, în același vagon sau compartiment, sînt tot așa de departe unul de altul, cași cum ar fi izolați la mari distanțe, pentrucă ei nu au nimic comun din punct de vedere sufletesc. Dar de îndată ce trenul e atacat, imediat între acești călători, atît de străini unul de altul, se stabilește o legătură; emoțiunile și dorințele comune îi apropie. Comunitatea de interese și de idei poate transforma o agregare informă de oameni într'o societate propriu zisă. Societatea trebue considerată ca o unitate psihică, iar fenomenele sociale ca produse spirituale. Știința, religia, morala, regulele de drept, viața economică, toate sînt, în primul rînd, complexe spirituale; sînt niște manifestări ale conștiinței sociale și trebuesc privite ca atare. Ele ne apar cu un caracter supraindividual, adeseaori dobîndesc chiar o formă materială și noi sîntem supuși influenței lor, căci sufletul individual este format de societate prin instituțiile sale. Faptul acesta l-a făcut pe Marx să susțină că ideologia și conștiința umană este reflexul lucrurilor, al fenomenelor materiale. Dealtminteri Marx consideră drept singură realitate efectivă, cu putere de cauzalitate, conștiința socială, tăgăduind orice rol conștiinții individuale.

Se impune însă problema: există o conștiință socială deosebită de cea individuală și mai presus de ea? Are societatea, ca unitate spirituală, o conștiință proprie a sa?

Din experiența de toate zilele fiecare individ poate ușor constata că mai presus de dînsul există o putere, care îl con-

1 *R. Lacombe*, L'intérpretation des faits matériels dans la méthode de Durkheim, Revue philosophique, 1925, No. 5–6, pg. 388.
2 *W. Sauer*, Grundlagen der Gesellschaft, Berlin, 1924.

strînge la anumite acțiuni sau îl oprește dela altele, o putere care îl face să-și înăbușe unele dorinți și să se conformeze unor reguli, care adesea sînt supărătoare. De ce la săvîrșirea acțiunilor noastre ținem samă de așa numita opinie publică? De ce invocăm autoritatea opiniei publice în materie de guvernămînt, de morală, etc.? Ce este această opinie publică altceva decît judecata colectivității, aprecierea fenomenelor de către grupul social? Opinia publică este una dintre formele de manifestare ale conștiinții sociale. O altă formă evidentă a ei este *conștiința națională*. În timpuri normale, de pace, nici nu ne dăm bine sama adeseori de puterea acestei conștiinți — se întîmplă uneori să intrăm în conflict de interese cu statul căruia aparținem, să fim în divergență de păreri și credinți cu concetățenii noștri—dar imediat ce națiunea e atacată sau vine în conflict cu alta, simțim cu toată puterea că există în noi ceva care ne leagă de conaționalii noștri —buni sau răi, așa cum sînt ei—ceva care ne face să ne sacrificăm pe noi. Cît de dureros se simte insultat cineva atunci cînd e ridiculizat sau injuriat neamul căruia aparține el! Națiunea nu este decît conștiința solidarității acelora care se simt legați prin trecut și prin aspirațiile către viitor. Renan spunea că numai conștiința morală creiată de un mare agregat de oameni solidari face posibilă națiunea. Există prin urmare o unitate de simțire, de aspirațiuni între toți acei care formează un grup social și conștiința de această unitate este conștiința socială.

Dacă există această conștiință socială, în mod firesc trebue să vedem cum e concepută dînsa de către cercetători și mai ales cum trebue să o concepem. Filozofii, care s'au ocupat și de legile evoluției istorice a popoarelor, au fost adesea înclinați să dea o interpretare metafizică conștiinții sociale. Herder are meritul de a fi accentuat că fiecare popor are o viață spirituală a sa și că fazele culturale, care se constată în evoluția popoarelor, au imprimate caracteristicele proprii popoarelor culturale. Filozofia hegeliană a explicat deosebirile dintre popoare prin existența acelui *Volksgeist*—spirit al poporului—care e diferit dela popor la popor. În concepția lui Hegel însă spiritul poporului nu este o realitate ultimă, ci numai o formă individuală de manifestare a unui spirit universal —forța unică și ultimă care creiază realitatea cu toată varietatea și multiplicitatea ei. Prin urmare, orice popor are o conștiință și o voință proprie, care se impune tuturor indivizilor care îi aparțin. Libertatea voinții și a personalității noastre nu însamnă altceva decît adaptarea la voința și spiritul colectiv și tot ceiace sîntem noi se datorește faptului că participăm la conștiința și voința generală.[1] În concepția aceasta, conștiința socială apare ca o entitate spirituală, metafizică, produsă printr'un proces dialectic, nu ca o realitate psihică a cărei origine se poate explica pe cale empirică. Deaceia nu vom stărui mai mult asupra ei.

În deosebire de filozofi, care au interpretat conștiința so-

1 *Hegel*, Philosophie der Geschichte.

cială în mod metafizic, unii sociologi au făcut din ea un fenomen psihic legat de organe fizice, aşa cum se constată la fenomenele psihice individuale, care sînt legate de sistemul cerebrospinal. Astfel A. Schäffle, vroind să dovedească natura organică a societăţii, a stabilit o sumă de analogii între societate şi un organism, între conştiinţa socială şi cea individuală. El vorbeşte despre puterea de concentrare a conştiinţii sociale, de pragul, de oboseala şi de alterarea ei. După cum în viaţa sufletească a individului nu orice impresie intră în sfera conştiinţii, tot aşa în societate nu orice fenomen atrage atenţia socială.[1] Alţi organicişti vorbesc chiar de un creer social, care ar fi sediul conştiinţii. Mult mai interesante sînt însă concepţiile care interpretează conştiinţa socială în mod psihologic. Vom cita în primul rînd concepţia lui Giddings, care încearcă să întemeieze societatea, cu toate formele ei, pe baza acestei conştiinţi, pe care el o numeşte *conştiinţă a speţei* (Consciousness of kind).

Ce este conştiinţa speţei? Diferiţi comentatori au considerat conştiinţa speţei cînd ca un fenomen biologic, cînd ca o formă a simpatiei, ba unii au identificat-o chiar cu instinctul sexual. In realitate această conştiinţă e o stare mentală variabilă, care nu poate fi confundată nici cu conştiinţa rasei sau a clasei, nici cu cea morală, deşi în unele momente ea se poate identifica cu fiecare din ele.[2] Conştiinţa speţei este conştiinţa asemănărilor şi deosebirilor dintre indivizi şi dacă asemănările şi deosebirile fizice sînt fenomene biologice, nu putem spune acelaşi lucru şi de conştiinţa despre ele. Deasemenea nu se poate admite că este o noţiune abstractă metafizică, deoarece ea are forţă de socializare, crează asociaţii, organizări, face pe cei care se aseamănă şi au conştiinţa acestei asemănări să se grupeze laolaltă. In ceiace priveşte identificarea acestei conştiinţi cu simpatia, e adevărat că simpatia intră şi ea ca un element component în conştiinţă, dar ideia de conştiinţă a speţei e mult mai bogată, cuprinde elemente care nu se găsesc în noţiunea de simpatie. In conştiinţa speţei intră un fel de simpatie organică a indivizilor, dar pe lîngă aceasta şi mai ales fundamental este reflexia şi percepţia asemănării.[3] Giddings a înţeles prin conştiinţa speţei conştiinţa asemănărilor şi deosebirilor dintre indivizi şi dintre grupe. In baza ei se unesc oamenii în societăţi, clase, partide.

Sfera acestei conştiinţi e mică la început, fiind limitată numai la hoardă sau la familie, mai tîrziu însă ea se lărgeşte din ce în ce mai mult. Opoziţia dintre eu şi non-eu, dintre individ şi fiinţele din jurul său, îl face pe om să se perceapă pe sine ca ceva deosebit de ceilalţi—aşa se naşte conştiinţa de sine. După aceasta urmează procesul de stabilire a asemănărilor, pe care le vede omul între sine şi semenii săi. In producerea şi dezvoltarea

1 *A. Schäffle*, Bau und Leben des sozialen Körpers.
2 *Giddings*, The Principles of Sociology, pg. 17.
3 *Giddings*, Elements of Sociology, pg. 66 şi Inductive Sociology, pg. 99.

acestei conştiinţi a speţei sînt două faze şi anume: mai întâiu se stabilesc asemănările fizice, externe (culoare, statură, sex, vîrstă) şi apoi cele psihologice (sentimente, idei, scopuri). Prima *fază e obiectivă* şi e caracterizată prin existenţa unei *simpatii organice*, care se stabileşte între cei asemănători din punct de vedere fizic. A doua e *faza subiectivă*, căci acum avem deaface cu fenomene psihice subiective, din a căror asemănare se naşte *simpatia reflexivă*, conştientă. Din lucrările lui Giddings nu se vede destul de clar care din aceste faze este cea mai importantă în producerea conştiinţii speţei. S'ar părea însă că asemănările fizice sînt o limită pentru gruparea oamenilor. Pentru Giddings conştiinţa aceasta a speţei condiţionează existenţa societăţii. Iată deci o altă concepţie asupra conştiinţii sociale.

In genere ideia de conştiinţă presupune *un subiect* care e purtătorul ei şi *un obiect* perceput. In cazul de faţă trebue neapărat să vedem care este subiectul şi obiectul conştiinţii sociale. Răspunsul imediat pe care îl dă oricine în ceiace priveşte problema subiectului este: grupul social. El trebue să se simtă ca un tot unitar şi să-şi dee sama că se deosebeşte de alte grupe prin caractere proprii, specifice numai lui.[1] Mc Dougall (The group Mind) consideră drept condiţie sine qua non a existenţei unui grup această conştiinţă, care se afirmă mai ales prin conflictul cu alte grupe. Conştiinţa unei societăţi se exteriorizează întotdeauna prin simboluri sau semne materiale, care exprimă şi rezumă fondul special şi tendinţele grupului. Ce este drapelul pentru regiment decît tocmai expresia materială a conştiinţii acelei unităţi militare? Tot aşa, dacă privim alte grupe sociale, pretutindeni constatăm că orice asociaţie sau grupare presupune conştiinţa de unitatea unui scop, de unele interese proprii. Nu se poate înţelege ideia de clasă socială fără conştiinţa de clasă, fără conştiinţa de interese şi aspiraţii comune.

Obiectul conştiinţii sociale îl formează reprezentările, sentimentele şi dorinţile comune membrilor unei societăţi, instituţiile suht a căror autoritate trăesc acei oameni, legile şi monumentele lor. Conştiinţa aceasta cuprinde însă şi un element de va-

1 Noi întrebuinţăm termenul generic de *conştiinţă socială*, alţii însă îi spun *spirit* social, suflet colectiv, psihism colectiv—toate expresiile denumesc însă acelaşi fenomen. *Scheler*, în lucrarea lui (scrisă în colaborare cu alţii) „Versuche einer Soziologie des Wissens", 1924, face deosebire între *suflet al grupei* şi *spirit al grupei*, înţelegînd prin *suflet* subiectul colectiv al activităţilor semi-automate sau chiar automate, în care inconştientul are o mare parte de influenţă (în mit, legende, datine), iar prin *spirit* al grupei subiectul colectiv care face acte intenţionate, conştiente (creaţiile în drept, morală, artă, etc). Pe cînd sufletul grupului e ceva impersonal, anonim, spiritul grupului e personal, căci este realizat în conducători, pg. 42.

In realitate deosebirea aceasta este artificială; pentrucă spiritul grupului, în senzul pe care i-l dă Scheler, nu este decît spiritul individual, care în toate manifestările sale are imprimată pecetea proprie mentalităţii grupului social în care s'a dezvoltat el. Chiar după activităţile pe care le atribue Scheler spiritului social (ştiinţă, artă, drept, etc.) se vede că avem de a face cu creaţii personale ale unui spirit individual.

loare, pentrucă odată cu recunoașterea caracterelor specifice, deosebitoare de altă grupă, o societate își afirmă și propria sa valoare. Dar ceiace mai ales predomină în această conștiință este afectul comun, e sentimentul de solidaritate al celor care trăesc laolaltă.[1]

Dar dacă purtătorul conștiinții e grupul social, nu este această conștiință ceva exterior, o unitate morfologică transcendentă față de indivizi?

Mulți sociologi nu văd în conștiința socială altceva decît un nume, care se dă unor reprezentări și sentimente comune mai multor indivizi, nerecunoscîndu-i caracterul de realitate efectivă, care poate să apară subt o formă obiectivă și constrîngătoare față de individ.[2] Tarde susține că prin contact și mai ales prin suggestie de la o conștiință la alta se produce o stare de spirit comună la toți acei care fac parte dintr'un anumit grup social. Cu alte cuvinte imitația, care uniformizează credințele și dorințele oamenilor, produce conștiința socială—și aceasta nu ar fi nimic mai mult decît generalizarea conținuturilor psihice ale unui individ. Odată cu schimbarea credințiilor și dorințelor unei personalități puternice s'ar putea schimba complect mentalitatea socială, prin adoptarea acestor credinți și dorinți de către ceilalți oameni. Procesul de transformare al conștiinții sociale s'ar efectua odată cu apariția de invenții și cu generalizarea lor. După această concepție stările de conștiință individuală sînt singura realitate; faptele sociale, chiar subt forma lor materială, nu sînt inteligibile decît dacă găsim la baza lor fenomene psihice individuale. În special doctrina contractualismului din sec. 18 a explicat societatea prin individ, considerînd-o ca o creațiune rațională a oamenilor. Conștiința socială este, după această doctrină, numai media caracterului persoanelor grupate laolaltă. Prin urmare nu societatea condiționează conștiința membrilor ei, ci spiritul lor determină și formează conștiința socială.

Opusă acesteia este concepția sociologică *universalistă*, care pare a fi inspirată de filozofia platonică. Discuția raportului dintre universal și individual este transpusă în sociologie de Lazarus, care i-a dat o formă mai puțin largă, preocupîndu-se numai de raportul dintre conștiința individuală și cea națională sau socială. Conștiința socială, pe care Lazarus o numește spirit integral (sau total), este realitatea originară, din care derivă conștiința individuală. Individul e considerat numai ca un exemplar dintr'o speță.[3] Pentru O. Spann, reprezentantul universalismului în sociologia contimporană, individualitatea spirituală nu este anterioară societății.[4] După cum în doctrina lui

1 *Vierkandt*, Gesellschaftslehre, Berlin, 1923, precum și *Stoltenberg*, Vierkandt's Lehre vom Kollektivbewusstsein, Kölner Vierteljahrshefte für Soziologie, 1924.

2 *Tanon*, L'évolution du droit et de la conscience sociale, 1900.

3 A se vedea *L. Stein*. Philosophische Strömungen der Gegenwart, 1908.

4 *O. Spann*, Gesellschaftslehre, 2 Aufl, 1923.

Platon lucrurile individuale, din lumea senzibilă, sînt numai niște copii ale ideii, a cărei existență este anterioară lor, tot așa pentru Spann conștiința socială e un prius logic față de cea individuală. Ideia fundamentală, care se degajază din sociologia lui Spann, și care—trebue să o recunoaștem—este justă, e că psihismul individual se dezvoltă în societate și numai prin societate. Aceasta oferă omului mediul și impulsiunea pentru a-și dezvolta posibilitățile sale psihice. Dacă ne oprim puțin asupra acestei concepții, vedem că ea cuprinde o mare parte de dreptate, trebue însă să lăsăm la o parte orice speculație metafizică, abstractă.

Durkheim afirmă, vorbind despre faptele sociale, că ele diferă de fenomenele psihice individuale nu numai prin calitatea lor, ci chiar prin substratul pe care îl au.[1] Conștiința socială, care produce faptele sociale și care se impune indivizilor, există în colectivitate: ea nu are ființă pentrucă există în indivizi, ci invers, există în indivizi pentrucă există în colectivitate.[2] Durkheim a căutat să libereze cît mai mult sufletul uman de biologie, să-l explice prin societate, prin conștiința socială concretizată în instituții. De aceia R. Lacombe susține că ideia de conștiință colectivă l-a împiedecat pe Durkheim de a studia metodic conștiințile individuale, care produc în realitate, fenomenele sociale, căci nu se poate concepe socialul decît în funcție de psihicul individual.

Durkheim nu este însă un nominalist, căci pentru el conștiința socială este o realitate care se exteriorizează în credinți religioase, în regule de drept, doctrine și directive politice etc.. Sediul acestei conștiinți este tot în indivizi însă. El spune: „ansamblul credințelor și sentimentelor mediei membrilor unei aceleiași societăți formează un sistem bine determinat, care are propria sa viață și care poate fi numit conștiință colectivă sau comună"[3]. Conștiința aceasta nu este însă suma conștiințiilor individuale, ci e ceva mai mult, e sinteza lor și ca orice sinteză ea prezintă caractere nouă deosebite de cele individuale. „Din acțiunile și reacțiunile care au loc între indivizi se degajază o viață mentală cu totul nouă, care transpune conștiințile noastre într'o lume de care n'am fi avut nicio idee, dacă am trăi izolați"[4]. Prin urmare conștiința socială este *o rezultantă* a conștiințiilor individuale, o sinteză a credințelor, ideilor și sentimentelor indivizilor. Pe cînd Tarde, Tanon, făceau din conștiința aceasta o simplă etichetă, care exprima numai o masă de reprezentări și sentimente comune mai multor oameni, Durkheim vede în ea o sinteză, care apare în mod obiectiv materializată în instituții juridice, religioase, economice, dar care există ca fenomen psihic tot în indivizi. Ea nu e un fenomen omogen,

1 *E. Durkheim*, Les règles de la méthode sociologique, XVI.

2 „ „ „ „

3 *E. Durkheim*, De la division du travail social, 1911, pg. 46.

4 „ Sociologie et Philosophie, pg. 85.

ci cuprinde în sine şi diferenţele şi opoziţiile individuale. De aceia purtătorul conştiinţii sociale este tot conştiinţa individuală.

Societatea nu este o persoană în carne şi oase, care să aibă un suflet individual, ci ea este o structură cu viaţă proprie produsă prin sinteza conştiinţilor individuale. Ca membru al unei comunităţi omul are trăsături psihice asemenea cu ceilalţi, pentrucă toţi suferă influenţa aceleiaşi societăţi. Din conştiinţa legăturii cu alţii şi a comunităţii lor se naşte în sufletul individului un fel de conştiinţă supraindividuală. Spranger spune textual: „grupa ca atare nu are suflet, dar întru cît ea influenţază asupra fiecărui membru al ei, ea produce o capacitate psihică supraindividuală, un fel de eu colectiv".[1] Conştiinţa socială apare deci tot ca ceva imanent în conştiinţa individuală, însă cu un caracter special, în baza căruia individul se ştie şi se afirmă ca parte şi ca reprezentant al unei grupe. In acelaşi timp însă ea se prezintă şi subt un aspect concret, obiectiv în instituţii.

Acel principiu al sintezei creatoare, cum l-a spus Wundt, sau al totalităţii, cum îl numeşte Höffding,[2] găseşte aici o minunată aplicare. Orice totalitate, din cauza legăturii interioare a elementelor ei, are însuşiri pe care niciuna dintre părţi nu le posedă, de acela ea apare ca ceva deosebit de ele. Conştiinţa socială, deşi are ca suport pe indivizi, există în ei, are totuşi un caracter obiectiv tocmai pentrucă ea cuprinde ceva mai mult decît e în conştiinţa fiecăruia—sinteza lor. Şi tot celace nu ne aparţine numai nouă, ci depăşeşte conştiinţa noastră ne apare ca ceva exterior, obiectiv şi capătă o viaţă proprie, ba adese ori chiar forma de fiinţă personală. Eroii din mitologie sînt creaţii de asemenea natură, produse ale unor credinţe şi aspiraţiuni colective.[3] Conştiinţa socială presupune deci o mulţime de psihisme individuale, dar ea supravieţueşte indivizilor, căci se încorporează în instituţii, pe care noi le găsim deja în societate ca autorităţi obiective.[4] E dovedit astăzi că indivizii grupaţi laolaltă îşi modifică personalitatea, după grupul din care fac parte. După cum în psihologia individuală aceleaşi elemente psihice, după poziţia lor în structura psihică, dau naştere unor complexe deosebite între ele, unor tipuri diferite de suflet (psihologia sexelor, de ex.), tot aşa şi aici indivizii în grupe, în structuri sociale diferite, îşi schimbă personalitatea. Le Bon, Sighele, Tarde, Tönnies, studiind masa de oameni — mulţimea—au arătat cum prin gruparea lor se naşte un fel de conştiinţă nouă, cum indivizii prezintă un adevărat unison sufletesc: fricoşii pot deveni eroi, cei inteligenţi se prostesc, cei blînzi pot deveni cruzi şi aşa mai departe. Va

1 *E. Spranger*, Die Lebensformen, 1922, pg. 105.

2 *H. Höffding*, La doctrine des catégories, Revue philosophique, 1924. Vezi şi der Totalitätsgedanke.

3 A se vedea *H. Hubert*, Le culte des héros et ses conditions sociales, Revue de l'histoire des religions, prefaţa la lucrarea lui *Czarnowski* asupra lui Saint Patrick héros national de l'Irlande, 1915.

4 *A. Moret et Davy*, Des Clans aux empires, 1923 Prefaţa de *H. Berr*.

să zică, prin contactul cu alţii într'o masă de oameni personalitatea unora scade, iar a altora creşte. Niciodată o mulţime nu este numai o medie a elementelor ei componente, ci ea are caractere nouă, o conştiinţă proprie. Just a observat Simmel că masa cantitativă produce, în domeniul psihico-social, chiar schimbări calitative.[1] E foarte interesant de constatat acest lucru, de oarece din punct de vedere logic pare paradoxal ca prin cantitate să se schimbe calitatea unor lucruri: oricîte bucăţi de pietre am pune într'o grămadă, nu vom obţine altăceva decît un morman de pietre. Prin convieţuirea indivizilor laolaltă însă se formează o mentalitate nouă, caracteristică pentru fiecare societate, un anumit fel de a gîndi de a simţi şi de a reacţiona. Nu avem decît să cercetăm mentalitatea diferitelor popoare din jurul nostru pentru a ne convinge de acest adevăr fundamental. Netăgăduit că poporul englez are altă fire decît cel francez sau german; de aceia Taine spunea că Englezii reprezintă conştiinţa practică, utilitară, Francezii conştiinţa estetică, iar Germanii conştiinţa metafizică.[2] Conştiinţa socială subt forma concretă de obiceiuri, norme morale şi de drept, ni se impune nouă indivizilor, care apărem numai ca o parte dintr'un spirit obiectiv, din conştiinţa colectivă—şi cu toate acestea ea este şi în noi pentrucă deşi ne depăşeşte, societatea ne este şi imanentă. „In acelaşi timp în care ne depăşeşte ea este şi în interiorul nostru, pentrucă nu poate trăi decît în noi şi prin noi."[3]

In om există două feluri de conştiinţă, afirmă cu dreptate Durkheim: una personală, conştiinţa de stările şi fenomenele care-l privesc exclusiv pe individ—şi alta colectivă, care cuprinde caracterele comune societăţii în care trăeşte individul. Prima reprezintă şi constitue personalitatea individuală, secunda tipul colectiv, conştiinţa socială. Intre aceste două conştiinţi există un raport de subordonare şi de armonie—dar uneori poate fi şi luptă între ele. Dacă privim raportul dintre cele două conştiinţi din punct de vedere evolutiv, constatăm că legătura socială e cu atît mai tare şi autoritatea cu atît mai puternică, cu cît conştiinţa socială copleşeşte mai mult pe cea individuală. Intr'adevăr în faza clanului originar, omogen, cînd personalităţile nu sînt încă diferenţiate, credinţele religioase—în special totemismul—îl stăpînesc complect pe om şi îi regulează întreaga viaţă. Conştiinţa individuală este atunci anihilată de către cea socială. Mai tîrziu cînd individul devine o personalitate, care judecă toate faptele şi reacţionează, atunci între conştiinţa socială şi cea individuală se stabileşte un altfel de raport; nu mai este o subordonare absolută, ci o armoni-

1 *G. Simmel*. Das soziale und das individuelle Niveau—in Grimdfragen der Soziologie, 1917.

2 In lucrarea sa „die Nationen und ihre Philosophie",—*Wundt* încearcă, subt influenţa surescitării produsă de războiul mondial, să facă o altă caracterizare a mentalităţii acestor trei popoare, avînd drept criteriu sistemele de filozofie produse de fiecare naţiune. El găseşte că Germanii sînt idealişti, iar Francezii şi Englezii materialişti.

3 *E. Durkheim*. Sociologie et philosophie, pg. 79.

zare a acestor conştiinţi—şi prin aceasta se face posibilă acea solidaritate organică, despre care vorbeşte Durkheim.[1]

Prin urmare orice conştiinţă psihologică are două aspecte, două feţe: una individuală şi alta socială, ambele fiind foarte strîns legate una de alta. Fiecare avem o conştiinţă a propriei vieţi, a instinctelor moştenite de la strămoşi, a inclinaţiilor noastre, o conştiinţă a eului propriu, dar avem în acelaşi timp şi o conştiinţă de dependinţa noastră faţă de grupul social, de legătura intereselor noastre cu acelea ale altora—o conştiinţă socială. Conştiinţa eului stabileşte un paralelism—uneori chiar şi opoziţie—între interesele proprii individului şi acelea ale grupului social, pe cînd conştiinţa socială face unitatea acestor interese[2]. Conştiinţa eului e modificată necontenit de societate, care îi lărgeşte mereu sfera şi capacitatea. Societatea a îmblînzit pe om şi a întunecat egoismul feroce, făcînd posibilă dezvoltarea altruismului şi tot ea a prilejit progresul ştiinţilor, al invenţiunilor şi al artelor. La rîndul său însă şi conştiinţa individuală, prin evoluţie, poate impune caractere şi direcţii nouă societăţii.

Conştiinţa socială trebue concepută deci ca *o unitate funcţională*, nu ca ceva fizic, morfologic. Cooley a comparat această unitate funcţională a conştiinţii sociale cu unitatea muzicei unei orchestre, cu armonia unitară şi nouă, care e produsă totuşi de instrumente diferite.[3] Unitatea conştiinţii sociale e datorită sintezei şi coordonării diferitelor conştiinţi individuale.

După cum am arătat, conştiinţa socială nu este un simplu nume, nici o entitate metafizică, ci e o realitate spirituală. Cum se transformă însă această conştiinţă socială? E fapt experimental netăgăduit că opinia publică, instituţiile religioase, juridice, politice etc., se schimbă necontenit—ei cum se explică această transformare? Aici se poate vedea şi partea de contribuţie a conştiinţii individuale pentru viaţa socială. Orice sinteză nu este o *simplă formă* constantă, ci în totdeauna ea variază calitativ după elementele din care a rezultat, chiar în domeniul fizic şi chimic. Conştiinţa socială a popoarelor inferioare este de altă calitate şi alt grad cultural decît acela a popoarelor civilizate, pentrucă elementele componente sînt pe o altă treaptă de evoluţie psihică socială. Instituţiile obiective, deşi au putere de constringere asupra noastră, deşi sînt tiparul după care sufletul nostru este educat, format, totuşi ele se transformă prin schimbarea conştiinţii indivizilor.

Nu trebue să se dee însă o interpretare absolut individualistă acestei afirmări, pentrucă noi înţelegem procesul acesta în modul următor: societatea face pe indivizi să se ridice deasupra lor înşişi, să reacţioneze chiar faţă de formele de instituţii existente, să conceapă un alt mod posibil de dezvoltare al lor

1 *E. Durkheim*, De la division du travail social, 1911.
2 *F. Oppenhemier*, Algemeine Sociologie, Jena, 1922. *Ich*—u d: *Wirbewusstsein*
3 *Ch. Elwood*, Sociology in its psyhological Aspects, 1913.

să formuleze idealuri, în serviciul cărora îşi pun forţele lor. Prin urmare conştiinţele individuale formate şi dezvoltate subt influenţa instituţiilor moştenite, pot reacţiona faţă de realitatea socială şi, inspirîndu-se tot din această realitate, pot făuri sau scopuri nouă sau alte mijloace de realizare a scopurilor deja existente. Nu se poate tăgădui însă orice rol personalităţii umane în procesul social.

In această privinţă Tarde are meritul de a fi accentuat rolul individului pentru evoluţia socială, dar el nu a văzut caracterul obiectiv şi exterior al conştiinţii sociale. Universaliştii din contra au stabilit diferenţa calitativă dintre faptul social şi cel individual, au văzut just caracterul sintetic obiectiv al conştiinţii sociale, dar au neglijat complect rolul conştiinţii individuale în transformarea conştiinţii sociale.

P. Andrei

Oblomov

Partea IV

IX (continuare)

— Iaca, nu pot nimeri cu aţa in ac; ia vezi, tu Maşa, ai ochi mai ageri.

Oblomov se uită alene, maşinal, ca intr'un fel de uitare, la faţa gazdei, şi din adîncul amintirilor răsare un chip cunoscut, văzut odinioară. Se gindeşte cînd şi unde a mai auzit vorbele astea...

Se vede in încăpătorul şi întunecosul salon din casa părintească, luminat cu o luminare de său, vede pe răposata mamă şi musafirii şezind în jurul unei mese rotunde: mama coasă în tăcere; tata umblă tăcut; prezentul şi trecutul s'au contopit şi s'au amestecat...

I se năzăreşte că a ajuns la acel pămint făgăduit, unde curg riuri de miere şi lapte, unde se minincă pine nemuncită, se umblă în aur şi argint...

Aude povestiri de visuri, de semne, zgomot de farfurii şi zăngănit de cuţite, se lipeşte de dădacă, ascultă vocea ei bătrinească şi hodorogită:

— Militrisa Chirbitievna!—zice dădaca, arătîndu-i chipul gazdei.

I se păru că acelaşi nouraş pluteşte în cerul albăstriu, caşi atunci, acelaşi vintişor adie în fereastră şi se joacă în părul lui; cucoşul dela Oblomovca umblă şi strigă subt fereastră.

Iată că a lătrat cinele: trebue să fie vre-un musafir. N'o fi venit Andrei cu tatăl său dela Verhleovo? Pentru dinsul asta era o sărbătoare. El trebue să fie de bună seamă: paşii se apropie, se apropie, se deschide uşa... „Andrei" !—zice Oblomov. De bună seamă în faţa lui stă Andrei, dar nu copil, ci bărbat copt.

Oblomov se deşteptă: aevea, dinaintea lui, şi nu în halucinaţie, stătea adevăratul, întrupatul Stolz.

Gazda înhăţă îndată copilul, ridică lucrul de pe masă, scoase pe ceilalţi copii; dispăru şi Alexeev. Stolz şi Oblomov rămaseră amindoi, uitîndu-se tăcuţi şi nemişcaţi unul la altul. Stolz îl străpungea cu ochii.

— Tu eşti, Andrei?—întrebă Oblomov, abia putînd rosti de emoţie,—cum întreabă după o lungă despărţire un amant pe prietena lui.

— Eu,—zise Andrei încet.—Eşti viu, sănătos?

Oblomov îl îmbrăţişă, stringîndu-l cu putere.

— Ah!—rosti prelung, vărsind în acest *ah* toată puterea tristeţii închise îndelung în suflet, şi a unei bucurii, care din clipa despărţirii nu s'a revărsat asupra nici unei fiinţi, sau lucru.

Se aşezară pe scaune şi se uitară din nou unul la altul.

— Eşti sănătos?—întrebă Andrei.

— Da, acuma, slavă Domnului.

— Dar ai fost bolnav?

— Da, Andrei, am avut un acces...

— Cu putinţă? Dumnezeule!—rosti Andrei cu spaimă şi compătimire.—Dar fără urmări?

— Da, numai că piciorul sting nu prea...

— Ah, Ilia, Ilia! Ce-i cu tine? Te-ai lăsat cu totul la fund! Ce-ai făcut tu tot timpul ăsta! Glumă-i? E al cincilea an, de cind nu ne-am văzut!

Oblomov oftă.

— Dece n'ai venit la Oblomovca? Dece n'ai scris?

— Ce să-ţi spun, Andrei? Tu mă cunoşti şi nu mă mai întreba!

— Şi tot aici, în aceeaşi locuinţă?—zise Stolz, examinînd odaia:—nu te-ai mai mutat?

— Da, tot aici... Acuma nici nu mă mai mut!

— Cum, hotărît?

— Da, Andrei, hotărît.

Stolz îi privi fix, se gîndi puţin şi începu să umble prin odaie.

— Dar Olga Sergheevna? E bine? Unde-i? Mai ţine minte?... Nu sfîrşi.

— E bine, şi te ţine minte, parcă v'aţi fi despărţit eri. Am să-ţi spun îndată unde-i.

— Dar copiii?

— Sînt bine şi copiii... Dar spune, Ilia: tu glumeşti că rămii aici? Şi eu am venit după tine, ca să te iau la noi la ţară...

— Nu, nu!—începu Oblomov, vădit alarmat, scăzînd vocea şi uitîndu-se din cînd în cînd spre uşă.—Nu, te rog, nici nu începe, nici nu vorbi...

— Dece? Ce-i cu tine?—încercă Stolz.—Tu mă ştii: eu demult mi-am pus problema asta şi nu mă las. Până acuma m'au oprit afacerile, acuma sînt liber. Tu trebuie să trăeşti cu

noi, aproape de noi: așa am hotărît noi cu Olga, așa are să fie. Slavă Domnului că te-am găsit tot așa, și nu mai rău. Nu nădăjduiam.. Deci plecăm... Sînt gata să te iau cu forța. Trebue să trăești altfel, înțelegi cum...

Oblomov asculta tirada aceasta cu nerăbdare.

— Nu striga, te rog, mai încet!—rugă.—Acolo...

— Ce-i acolo?

— Au să audă... gazda are să creadă că eu vreau de bună seamă să plec...

— Ei, și? Las să creadă?

— A, cum se poate!—îl opri Oblomov.—Ascultă, Andrei!—adăugă deodată, cu un ton hotărît neobișnuit: nu fă încercări zădarnice, nu mă îndemna; eu rămîn aici.

Stolz se uită cu nedumerire la prietenul său, Oblomov se uita la el liniștit și hotărît.

— Tu ești pierdut Ilia!... Casa aceasta, femeia aceasta.., întreg acest fel de viață... Nu se poate: mergem!

Il luă de mînecă și începu să-l tîrască spre ușă.

— Dece vrei să mă duc? Unde?—zicea Oblomov, împotrivindu-se.

— Afară din groapa, din mocirla asta, la lumină, la lărgime, la viața sănătoasă, normală!— stăruia Stolz, sever, aproape poruncitor.—Unde te găsești? Ce-ai devenit? Trezește-te! Pentru asemenea viață te-ai pregătit tu? Ca să dormi ca o cîrtiță în vizuina asta? Adu-ți aminte tot ce...

— Nu-mi aminti, nu scormoni trecutul: nu-l întorci!—răspunse Oblomov, cu expresia gîndirii în față, cu toată conștiința minții și voinții.—Ce vrei să faci cu mine? De lumea unde mă tîrăști tu, m'am dezlipit pentru totdeauna; n'ai să legi la loc, n'ai să întrunești două jumătăți desfăcute... M'am prins de această groapă cu o parte dureroasă: încearcă să mă zmulgi, și va fi—moartea.

— Dar uită-te în juru-ți, unde și cu cine ești?

— Știu, simt.. Ah, Andrei, totul simt, totul: mi-i rușine demult să mai trăesc pe lume! Dar nu pot merge cu tine pe drumul tău, chiar dacă aș vrea... Poate că data din urmă ar fi fost cu putință. Acuma... Oblomov lăsă ochii în jos și tăcu vre-un minut;—acuma e tîrziu... Mergi și nu te opri la mine. Eu merit prietenia ta—o vede Dumnezeu,—dar nu merit grijile tale.

— Ilia, tu vrei parcă să spui ceva, și nu sfîrșești.. Și tot am să te iau, am să te iau, fiindcă... bănuesc... Ascultă, îmbracă pe tine ceva, și hai la mine, stă o seară la mine. Am să-ți povestesc multe, multe: tu nu știi ce se fierbe la noi acuma, tu n'ai auzit?...

Oblomov se uita la el întrebător.

— Am și uitat: tu nu te vezi ca lumea, mergem, și am să-ți povestesc totul... știi cine mă așteaptă aici în trăsură?... O chem aici!

— Olga! — îi scăpă deodată lui Oblomov înspăimîntat. Se schimbă chiar la față..—Pentru Dumnezeu, n'o lăsa să vie aici, du-te. Adio, adio, pentru Dumnezeu!

Aproape împingea pe Stolz afară; dar Stolz nu se mișca.

— Nu mă pot duce la dînsa fără tine: i-am dat cuvîntul. Auzi, Ilia? Dacă nu azi, mîine; tu numai mă amîi, dar n'ai să mă gonești... Mîne, poimîne, dar tot o să ne vedem!

Oblomov tăcea, lăsînd capul în jos și neîndrăznind să se uite la Stolz.

— Cînd deci? Olga are să mă întrebe.

— Ah, Andrei,— zise Oblomov cu o voce duioasă, rugătoare, îmbrățișîndu-l și punîndu-i capul pe umăr.—Lasă-mă cu totul... uită-mă...

— Cum, pentru totdeauna?—întrebă Stolz cu mirare, zmulgîndu-se din brațele lui și uitîndu-i-se în față.

— Da!—șopti Oblomov.

— Stolz se dădu un pas îndărăt.

— Tu ești, Ilia?... Mă respingi? Pentru ea, pentru această femee!... Dumnezeule! strigă ca de o durere neașteptată.—Copilul acesta, pe care l-am văzut adineaoari... Ilia, Ilia! Fugi de aici, hai, hai mai iute. Cum ai căzut! Această femee... ce-ți e?...

— Nevasta!—rosti Oblomov liniștit.

Stolz rămase împietrit.

— Iar copilul acesta e fiul meu! Se numește Andrei, în amintirea ta!—sfîrși Oblomov grăbit, și respiră liber, lăsînd să cadă greutatea mărturisirii.

Stolz se schimbă la față și întorcea în juru-i ochii uimiți, aproape stupizi. Dinaintea lui se deschise deodată o „beznă", răsări un „zid de piatră" și Oblomov dispăru deodată, parcă nici n'ar fi fost, parcă ar fi dispărut din ochii lui, s'a prăbușit. Simți numai acea tristeță usturătoare, pe care o simte cineva, cînd se grăbește emoționat, după o lungă despărțire, să vadă un prieten, și află că prietenul demult nu mai există, că a murit.

— S'a isprăvit!—rosti mașinal, în șoaptă. Ce-am să spun acuma Olgăi?

Oblomov auzi cuvintele din urmă, vru să zică ceva și nu putu. Intinse lui Andrei amîndouă brațele; se îmbrățișară în tăcere, cum s'ar fi îmbrățișat înaintea unei lupte, înaintea morții. Această îmbrățișare înăbuși vorbele lor, lacrămile, simțirile...

— Nu uita pe Andrei al meu!—fură cele din urmă cuvinte ale lui Oblomov, rostite cu o voce stinsă.

Andrei eși tăcut; încet, îngîndurat trecu prin curte și se sui în trăsură, iar Oblomov se așeză pe divan, se sprijini cu coatele pe masă și-și acoperi fața cu mînile.

„Nu, n'am să uit pe Andrei al tău",—se gîndi Stolz cu tristeță, trecînd prin curte. „Te-ai pierdut tu, Ilia: degeaba ți-aș spune că Oblomovca ta nu mai e în pustietate, că a ajuns rîndul și la ea, că au căzut și peste ea razele soarelui! N'am să-ți spun

că peste vre-o patru ani la Oblomovca are să fie stație de cale ferată, că mujicii tăi au să se ducă să lucreze la terasament, apoi griul tău are să meargă in vagoane spre port.. Incolo... școli... carte... iar mai încolo... Nu, ai să te sperii de zorile noii fericiri; ochii tăi nedeprinși n'au s'o suporte. Dar am să duc pe Andrei al tău acolo, unde tu n'ai putut merge... și cu dînsul o să punem în lucru visurile tinereții noastre.—Adio, veche Oblomovca!—zise, aruncînd cea din urmă privire spre ferestrele micii locuinți.—Ți-ai trăit traiul"!

— Ce-i acolo!—întrebă Olga cu mare bătae de inimă.

— Nu-i nimic!—răspunse Andrei rece, întrerupt.

— E bine, sănătos?

— Da,—abia răspunse Andrei.

— Dece te-ai întors așa de degrabă? Dece nu m'ai chemat nici pe mine, dece nu l-ai luat nici pe el? Dă-mi drumul!

— Nu se poate!

— Ce e acolo?—întrebă Olga cu spaimă.—S'a deschis „bezna"? Ai să-mi spui odată?

Stolz tăcea.

— Dar ce se petrece acolo?

— Oblomovșcina!—răspunse Andrei întunecat, și la celelalte întrebări ale Olgăi păstră o tăcere posomorită până acasă.

X

Trecură vre-o cinci ani. Se schimbară multe și în cartierul Vâborgului: pe toată ulița pustie care ducea spre casa Pșenițînei, se clădiră vile, printre acestea și o largă clădire de piatră a Statului, care împiedeca razele soarelui să lovească în geamurile pașnicului refugiu al lenei și liniștei.

Se cam învechi și căsuța, avea aer părăsit, neîngrijit, ca un om neras și nespălat. Vâpseaua se luase, ulucile pealocuri erau rupte: din pricina asta în curte erau băltoace de noroiu peste care se afla aruncată, cași mai înainte, o scîndură îngustă. Cînd intra cineva în curte, bătrînul Arapca nu mai sărea în lanț, ci lătra răgușit și alene, fără să iasă din colțineață.

Dar ce schimbări înlăuntrul casei! Acolo domnește o femee străină, se joacă alți copii. Se arată iar din cînd în cînd fața roșie, bugedă de beție a scandalagiului Tarantiev, și nu se mai vede blîndul, tăcutul Alexeev. Nu se mai vede nici Zachar, nici Anisia: o bucătăreasă nouă și groasă gospodărește la bucătărie, îndeplinind alene și cu grosălănie poruncile încete ale Agafiei Matfeevnei; dar aceiași Aculina, cu poala prinsă în brîu spală troacele și oalele de lut; același portar somnoros, și în același cojoc, își petrece bătrînețea fără treabă în bordeiul lui. Pe lîngă gardul de ostrețe, la ceasurile hotărîte, desdedimineață și la timpul mesei, trece din nou figura „frățiorului", cu un mare pachet subsuoară, în galoși de cauciuc, iarna și vara.

Dar ce s'a întîmplat cu Oblomov? Unde-i?—La cimitirul cel mai apropiat, subt o urnă modestă se odihnește trupul lui, între tufe, în liniște. Niște ramuri de liliac așezate de o mînă prietenească, dorm deasupra mormîntului; neturburat miroase pelinul. Insăși îngerul liniștei pare a păzi somnul lui Ilia Ilicî.

Cu toată veghierea neadormită și de fiecare clipă, a ochiului femeesc, veșnica odihnă, veșnica liniște, lenevoasa tîrîre din zi în zi, opriră încetul cu încetul mașina vieții. Ilia Ilicî se sfîrși, pe cît se vede, fără durere, fără chinuri,—parcă s'ar fi oprit un ceasornic pe care au uitat să-l învîrtească.

Nimeni n'a văzut clipele lui din urmă, n'a auzit gemătul de dinaintea morții. Accesul de apoplexie avu loc a doua oară peste un an, și trecu din nou cu bine: numai că Ilia Ilicî deveni palid, slab, mînca puțin, începu să iasă rar în grădină, și deveni tot mai tăcut, tot mai îngîndurat; uneori plîngea chiar. Presimțea apropierea morții și se temea.

De cîteva ori i se făcu rău, dar îi trecu. Odată, într'o dimineață Agafia Matfeevna îi aduse, ca de obiceiu, cafeaua și-l găsi odihnindu-se tot așa de liniștit pe patul morții, cași pe patul somnului; numai capul îi căzuse puțin de pe pernă și o mînă îi era strînsă pe inimă, unde se concentrase, se vede, și se oprise sîngele.

De trei ani e văduvă Agafia Matfeevna: în timpul acesta totul trecu la vechea stare. Frățiorul se ocupase cu antreprize, dar se ruină; deabia putu să intre cu fel de fel de șmecherii și plocoane, în locul de mai înainte, ca secretar în cancelaria unde „se scriu mujicii", umblă din nou pe jos la slujbă și aduce cetfertaci,* poltinnici* și dvugrivenici,* încărcînd cu ei cufărul cu multă grijă. Gospodăria e tot așa de simplă, dar grasă și îmbielșugată, cași mai înainte,—înainte de venirea lui Oblomov.

In casă rolul de căpetenie îl juca soția frățiorului, Irina Panteleevna, adecă își lua dreptul de a se scula tîrziu, de a bea cafea de trei ori, de a schimba rochiile de trei ori pe zi și a observa un singur lucru în gospodărie: să fie crohmolite cît mai tare fustele. Incolo, nu se amesteca în nimic, și Agafia Matfeevna era cași mai înainte, minutarul viu al casei; vedea de bucătărie și masă, servea pentru toată casa ceaiu și cafea, îi cosea pe toți, vedea de rufărie, de copii, de Aculina și de portar.

Dar cum așa? E doar doamna Oblomov, moșieră; ar fi putut trăi singură, neatîrnată, neavînd nevoe de nimeni și de nimic. Ce a putut s'o facă să ia asupra-și jugul unei gospodării străine, să-și bată capul cu niște copii străini, cu atîtea griji mărunte, pentru care o femee se jertfește din iubire, din datoria sfîntă a legăturilor familiare, sau pentru o bucată de pîne de toate zilele? Unde-i Zachar, unde i Anisia, slugile ei de drept? Unde-i însfîrșit

---

* Monede de cîte 25, 50, 20 copeici=65, bani, 1 fr. 30, 50 bani (aprox.).—N. Trad..

chezăşia vie, lăsată de bărbat, unde-i micul Andriuşa? Unde-s copiii dela primul bărbat?

Copiii sînt aşezaţi bine, adică Vaniuşa a isprăvit învăţătura şi a intrat în slujbă; Maşenca s'a măritat după intendentul nu ştiu cărei instituţii a statului; iar pe Andriuşa l-au cerut să-l crească, Stolz şi nevasta lui, şi-l socot drept membru al familiei. Agafia Matfeevna niciodată n'a socotit soarta lui Andriuşa deopotrivă cu a copiilor săi dintâiu, deşi în inima-i, poate fără să-şi dea seamă, le-o fi dat tuturora aceleaşi drepturi. Dar educaţia, felul de viaţă, viitoarea viaţă îl despărţea pe Andriuşa printr'o întreagă beznă, de viaţa lui Vaniuşa şi a Maşencăi.

— Aceştia ce-s? Nişte nespălaţi, caşi mine,—zicea Agafia Matfeevna:—s'au născut din trup negru, pe cînd ăsta,—adăuga aproape cu respect pentru Andriuşa şi dezmierdîndu-l, dacă nu cu sfială, dar cu băgare de seamă,—ăsta e cuconaş! Uite—cît e de alb! Şi parcă-i turnat; ce mînuţi şi picioare micuţi! Şi părul—ca mătasa! Răposatul—ca o picătură de apă!

De aceia se învoi fără cea mai mică împotrivire, chiar cu bucurie, la propunerea lui Stolz, de a-l lua să-l crească, presupunînd că acolo, nu aici e locul lui, în „negreaţă", cu murdarii ei nepoţi, copiii frăţiorului.

Vre-o jumătate de an după moartea lui Oblomov a trăit ea cu Anisia şi Zachar, mistuindu-se de durere. A bătut cărare până la mormîntul bărbatului şi şi-a secat ochii; n'a mîncat aproape nimic, n'a băut; se hrănea numai cu ceaiu, noaptea adesea nu închidea ochii şi se sleise cu totul. Nu se plîngea niciodată nimănui şi, pare-se, cu cît se îndepărta mai mult de clipa despărţirii, cu atît se închidea în tristeţea ei, de toţi, chiar de Anisia. Nimeni nu ştia ce are în suflet.

— Dar stăpîna dumitale plînge mereu după bărbat,—spunea bucătăresei, prăvăliaşul dela care se luau provizii pentru casă.

— Tot mîhnită!—zicea starostele bisericii, către prescurăriţa dela biserica cimitirului, unde nemîngîiata văduvă venea în fiecare săptămînă să se roage şi să plîngă.

— Tot se mistue,—se vorbea în casa frăţiorului.

Intr'o zi, subt pretextul compătimirii, năvăli la ea deodată toată familia frăţiorului, cu copii cu tot, chiar cu Tarantiev. Incepură mîngîierile banale şi meschine, sfaturi „să nu-şi piarză sănătatea", să se „cruţe pentru copii"—tot celace s'a spus cu vre-o cincisprezece ani mai înainte, cu prilejul morţii întâiului bărbat, şi ce atunci produsese efectul dorit, dar acuma îi pricinuia —cine ştie de ce—chiar dezgust.

I se făcu mult mai uşor, cînd începură să vorbească de alte lucruri şi-i declarară că acuma pot să trăiască împreună, că are să-i fie mai uşor şi ei să-şi ducă durerea „între ai săi", mai uşor şi lor, căci nimeni nu ştie să ţină casa, ca ea.

Agafia Matfeevna ceru timp ca să se mai gîndească, s'a mai chinuit vre-o două luni şi însfîrşit s'a învoit să stea împreună. In timpul acesta Stolz luă pe Andriuşa la el, şi Agafia Matfeevna rămase singură.

Iat-o umblînd ca o umbră din odăi în bucătărie, într'o rochie neagră, cu o basma de lînă la gît, închizînd şi deschizînd dulapurile, caşi mai înainte, coisînd, călcînd horbote. Dar încet, fără energie; vorbeşte ca de silă, cu voce încetă; şi nu se mai uită în juru-i ca mai înainte, cu ochii care trec fără grijă dela un lucru la altul, dar cu o expresie concentrată, cu un înţeles adînc, tăinuit în privire. Gîndul acesta stă nevăzut pe faţa ei, pare-se, încă din acea clipă, cînd se uita conştient şi lung la faţa moartă a bărbatului,—şi de atunci n'a mai părăsit-o.

Se mişca prin casă, făcea caşi mai înainte totul, tot ce trebuia, dar gîndu-i nu lua parte la nimic din toate astea. Lîngă trupul bărbatului şi odată cu pierderea lui şi-a înţeles parcă deodată viaţa şi s'a gîndit la menirea ei; şi acest gînd s'a lăsat ca o umbră pentru totdeauna pe faţa ei. Apoi după ce-şi plînse amarul durerii, rămase stăpînită numai de gîndul pierderii; totul muri pentru dînsa, afară de micul Andriuşa. Numai cînd îl vedea pe Andriuşa, îi reveneau parcă semne de viaţă, trăsăturile feţei se înviorau, ochii se umpleau de o bucurie luminoasă, apoi—de lacrămile amintirilor.

Era străină de tot ce o înconjura: se întîmpla de se supăra frăţiorul pentru o rublă cheltuită fără rost sau peste preţul obişnuit, pentru friptura arsă; pentrucă nu-i proaspăt peştele; sau s'a supărat cumnata pentru fustele slab crohmolite, pentru ciaiul slab şi rece, sau a răspuns obraznic bucătăreasa cea groasă, — Agafia Matfeevna nu bagă în seamă nimic, — parcă nu despre ea ar fi fost vorba,—n'aude măcar şoapta veninoasă: „Cucoana moşiereasă" !...

La toate răspundea cu demnitatea durerii şi o tăcere supusă.

Dimpotrivă, la Crăciun, la Paşte, în serile vesele ale Carnavalului, cînd în casă totul se veselea, cînta, mînca şi bea, deodată o podidesc lacrămile, şi Agafia Matfeevna fuge în colţuşorul ei.

Apoi iar se pierde pe gînduri şi uneori se uită la frăţior şi nevasta lui chiar cu un fel de mîndrie, cu compătimire.

A înţeles cîtă lumină a fost în viaţa ei, a înţeles tot ce-a pus Dumnezeu în sufletul ei şi ce i-a luat, că soarele ei a luminat şi s'a stins pentru totdeauna!.. Adevărat, pentru totdeauna; în schimb şi viaţa ei a căpătat un sens pentru totdeauna; acuma Agafia Matfeevna ştia pentru ce a trăit şi că n'a trăit degeaba.

L-a iubit atît de mult pe Oblomov: l-a iubit ca amant, ca bărbat, ca boer; numai că nu-i în stare s'o spună nimănui, cum n'ar fi fost în stare nici mai înainte. Şi nici n'ar fi înţeles-o nimeni din juru-i. Şi de unde să ia limbă pentru aceasta?... In vocabularul frăţiorului, în vocabularul lui Tarantiev, al cumnatei nu existau asemenea cuvinte, fiindcă nu existau nici no-

ţiunile. Ar fi înţeles-o numai Ilia Ilici, dar ea niciodată nu i-a spus-o, fiindcă pe atunci nu-şi dădea seamă nici singură, sau nu era în stare.

Cu anii începu a-şi înţelege trecutul tot mai mult şi mai limpede, şi-l tăinuia tot mai adinc, devenea tot mai tăcută, mai îngîndurată. Peste întreaga-i viaţă se revărsau razele de lumină liniştită a celor şapte ani trecuţi ca o clipă; Agafia Matfeevna n'avea ce să dorească mai mult, ce să caute mai încolo.

Numai cînd sosea de la ţară familia Stolz pentru timpul ernei, Agafia Matfeevna alerga la locuinţa lor şi privea pe Andriuşa cu lăcomie, îl mîngîia cu o sfială duioasă, ar fi vrut apoi să spună ceva lui Andrei Ivanovici; să-i mulţumească, să-i spună înşirşit tot, tot ce s'a adunat, a trăit şi s'a îngropat în suflet. Şi Andrei Ivanovici ar fi înţeles-o, dar nu ştie s'o spună, şi numai aleargă la Olga, lipeşte buzele de mînile ei, şi îndată o podideşte un puhoiu de lacrimi atît de ferbinţi, încît Olga, fără să vrea, începe să plîngă şi ea, iar Andrei ese din odaie, turburat şi grăbit. Pe toţi i-a legat aceiaşi amintire, aceiaşi simpatie, pentru sufletul curat ca cristalul, al răposatului. O rugau să meargă cu ei la ţară, să trăiască împreună, lîngă Andriuşa, dar ea repeta una: „unde ne-am născut, unde am trăit o viaţă, acolo trebue să şi murim".

Zadarnic îi dădea Stolz socoteală de administraţia moşiei, îi trimitea veniturile cuvenite: Agafia Matfeevna trimitea totul îndărăt, ruga să se păstreze pentru Andriuşa.

— Toate astea sînt ale lui, nu ale mele,—repeta cu încăpăţînare: lui au să-i trebuiască, el e boier; eu am să-mi trăesc viaţa şi aşa.

XI

Intr'o zi, spre amiazi mergeau pe trotuarul de lemn din cartierul Viborgului doi domni; de la spate îi urma încet o trăsură. Unul din ei era Stolz; celălalt—un prieten al lui, un literat, om gras, cu faţa apatică, cu ochi îngîndurați, poate cam somnoroşi. Ajunseră în dreptul bisericii; slujba se sfîrşise, şi lumea năvălea în stradă: înaintea tuturora cerşetorii. Colecţia acestora era mare şi variată.

— Aşi vrea să ştiu de unde se iau cerşetorii?—zise literatul, uitîndu-se la ei.

— Cum de unde? Aşa, de prin tot felul de găuri şi unghere...

— Intreb nu de unde,—zise literatul;—aş vrea să ştiu cum poate deveni cineva cerşetor, cum ajunge la starea asta? Se face deodată, sau treptat, sincer, sau fals?...

— Ce-ţi trebue să ştii? Nu vreai cumva să scrii Mystères de Petersbourg?...

— Poate...—zise literatul, căscînd leneş.

— D'apoi iată o ocazie: întreabă-l pe care vrei; pentru o rublă îţi vinde tot istoricul vieţii, iar tu scrie şi vinde-l cu spor. Uite un bătrîn, tipul cel mai normal al cerşitorului. Ei moşule! Vino încoace!

Bătrînul se întoarse, se descoperi şi se apropie de ei.

— Boieri milostivi!—hîrîi bătrînul. —Ajutaţi pe un vechiu şi sărman ostaş, ciuntit în treizeci de bătălii..

— Zachar!—rosti Stolz cu mirare.—Tu eşti?

Zachar tăcu deodată, apoi umbrindu-şi de soare ochii cu mîna, se uită cu luare aminte la Stolz.

— Iertaţi-mă, măria voastră, nu vă pot... am orbit cu totul...

— Ai uitat pe Stolz, prietenul boierului tău!...

— A... ah, cuconaşule Andrei Ivanovici! Doamne, m'a dat gata orbirea! Dragă cuconaşule!...

Incepu să se frămînte, vru să prindă mîna lui Stolz şi neputînd-o nimeri, îi sărută poala hainei.

— M'a învrednicit bunul Dumnezeu să ajung la aşa bucurie, cine ticălos ce sînt..—începu Zachar să plîngă, să rîdă de bucurie. Toată faţa, de la bărbie până la frunte, îi era arsă ca de o pată purpurie. Nasu-i mai era atins şi de o vineţeală. Capul—chel cu totul; favoritele—mari, ca şi mai înainte, dar mototolite şi încîlcite, ca o pîslă,—parcă în fiecare ar fi fost pus un bulgăr de zăpadă. Pe trup—o veche manta spălăcită, căreia îi lipsea o poală; era încălţat în nişte galoşi vechi şi turtiţi, cu picioarele goale; în mînă ţinea o căciulă de blană, roasă de tot.

— O, Doamne milostive! Ce milă ţi-ai făcut cu mine azi, de Sfinta sărbătoare...

— Dar dece eşti în asemenea hal? A? Nu ţi-i ruşine?—întrebă Stolz cu asprime.

— Ah, cuconaşule Andrei Ivanovici! Ce să fac?—începu Zachar, oftînd din greu.—Cu ce să mă hrănesc? Cît a trăit Anisia, nu umblam nici eu haimana, dar de cînd a murit sărmana de holeră,—Dumnezeu s'o erte,—frăţiorul cucoanei n'a vrut să mă mai ţină, îmi zicea trîntor. Michel Andreici, de cîte ori treceam pe lîngă dumnealui, căuta mereu să-mi dea cu piciorul... N'aveam traiu! Cîtă ocară am îndurat!... Mă credeţi, cuconaşule, se oprea în gît bucăţica de pîne! Dacă nu era cucoana, Dumnezeu să-i dea sănătate!—adăugă Zachar, făcîndu-şi cruce,—de mult aşi fi perit în ger! Dumneaei îmi mai dădea, şi o hăinuţă pentru iarnă, şi pîne destulă, şi un colţ pe cuptor—îşi făcea milă cu mine. Dar începuseră din pricina mea, s'o amărască şi pe dumneaei, şi am plecat unde m'or duce ochii. Iaca, acum e al doilea an, de cînd îmi tîrăsc necazul...

— De ce nu ţi-ai căutat vre-un loc?—întrebă Stolz.

— Unde să-l găseşti în ziua de azi, cuconaşule Andrei Ivanovici? Am fost în două locuri, dar n'am brodit-o. Nu mai e ca înainte, e rău azi. Pentru lachei caută de cei cu carte; şi apoi nici pe la boierii mai mari nu-i ca altădată — să stea antreul

plin de norod. Tot cîte unul, cîte doi lachei – mai rar. Ghetele şi le scot singuri—au născocit un fel de maşincă!—urmă Zachar cu durere.—O ocară, o ruşine, se pierde boieria!

Oftă.

— Mă tocmisem într'un rînd la un neamţ, un negustor să stau în antreu: totul bine; cînd colo—mă pune să slujesc la bufet. Treaba mea e asta? Odată luai să duc nişte vase, cică de cele de Bohemia; duşamelele netede, lunecoase—naiba să le ia! Picioarele mele—deodată, unul în colo, altul încoace: toate cu tabla cu tot—jos! M'au gonit îndată. Altădată îi plăcui, cu înfăţişarea asta a mea, unei contese bătrîne: „arătos la vedere",—zice,—şi mă luă uşier. Slujbă bună, ca pe vremurile vechi: stai colo pe scaun cît mai măreţ, picior peste picior; te legeni numai, şi nu răspunzi deodată, cînd vine cineva; întăia mormăi ca ursul, apoi îl laşi să intre; sau, dacă-i nevoe—de guler şi afară. Pentru musafirii buni, se înţelege—onor cu buzduganul: iaca aşa! Zachar făcu cu mîna cum se face onorul. Frumos n'ai ce zice! Dar se nimeri o cucoană aşa de mofturoasă—Dumnezeu cu ea! Într'o zi aruncă o privire în cămăruţa mea, zări o ploşniţă, începu să bată din picior, să strige, parcă eu am născocit ploşniţile! Cînd s'a mai pomenit gospodărie fără ploşniţi! Altădată trecu pe lîngă mine, şi i se năzări că miroasă a băutură... aşa afurisenie! Şi m'a dat afară.

— D'apoi miroşi de bună seamă, ba încă cum!—zise Stolz.

— De necaz, cuconaşule, Andrei Ivanovici, zău de necaz,—fosăi Zachar, încreţindu-se cu amărăciune.—Încercai să umblu şi cu birja. Mă băgai la stăpîn, dar mi-am degerat picioarele: n'am putere, am îmbătrînit! S'a întîmplat să fie un cal afurisit; într'o zi se aruncă subt trăsură: cît pe ce să mă schilodească; altădată dădui peste o babă mă luară la secţie...

— Ei, destul, nu mai umbla haimana şi nu bea, vino la mine, îţi dau eu un colţ, mergem la ţara—auzi?

— Aud, cuconaşule Andrei Ivanovici, dar...

Oftă.

— Nu-mi vine să plec de aici, de la mormînt!... Binefăcătorul nostru Ilia Ilici... of!...—începu să se jelească;—azi iar l-am pomenit, Dumnezeu să-l ierte. Ne-a luat Dumnezeu aşa boier! Numai pentru binele oamenilor a trăit; să fi trăit o sută de ani... —suspina şi se bocea Zachar, încreţindu-se.—Am fost azi la mormînt; cum dau pe aici, îndată — la mormînt; mă aşez şi stau aşa; lacrămile şivoiu... Uneori stau pe gînduri, jur împrejur linişte, şi deodată parcă mă strigă: „Zachar, Zachar!". De te furnică prin spate! Unde mai iai aşa boier? Dar la dumneavoastră cît ţinea—pomeneşte-l, Doamne, sufletul în împărăţia ta!

— Hai, vino de vezi pe Andriuşa: dau ordin să-ţi dea de mîncare, să-ţi dea haine; încolo—cum vrei!—zise Stolz, şi-i dete de cheltuială.

— Viu; cum să nu viu să văd pe Andrei Ilici? Trebue

să fie mărişor! Doamne! Cu ce bucurie m'a învrednicit Dumnezeu! Viu, cuconaşule, să vă dea Dumnezeu sănătate şi ani neumăraţi...—bombănea Zachar după trăsura care se depărta.

— Ei, ai auzit istoria cerşetorului ăstuia?—zise Stolz către prietenul său.

— Dar cine-i acel Ilia Ilici, pe care-l aminteşte?—întrebă literatul.

— Oblomov: ţi-am vorbit de el de multe ori.

— Da, mi-aduc aminte numele: un coleg şi prieten al tău? Ce s'a făcut?

— S'a dus, s'a perdut aşa, de pomană.

Stolz oftă şi se lăsă pe gînduri.

— Şi nu era mai prost decît alţii; un suflet curat şi senin, ca sticla; nobil, duios, şi s'a pierdut!

— Dece? Care-i cauza?

— Cauza... ce cauză! Oblomovşcina!—zise Stolz.

— Oblomovşcina!—repetă literatul cu nedumerire.—Ce însamnă?

— Îţi povestesc îndată: lasă-mă să-mi adun gîndurile şi amintirile, iar tu scrie: poate o fi de folos cuiva.

Şi i-a povestit ce s'a scris aici.

(Trad. din ruseşte de A. Frunză) *Sfîrşit*

I. Gonciarov

Influențe franceze în poezia lui Eminescu

Dacă studiile asupra lui Alecsandri, „regele" de altădată al poeziei romîne, au progresat în ultimul timp într'un mod sensibil, nu tot astfel s'a întîmplat cu cele asupra lui Eminescu, strălucitul și neînțelesul său urmaș. Printr'o tendință explicabilă, s'a dat cea mai mare atenție amănuntelor biografice, adese ori neînsemnate. Am aflat astfel din partea unor scriitori de ocazie, pe care întîmplarea i-a făcut vre-odată vecini de masă, cum ducea Eminescu paharul la gură ori cum stătea pe scaun; și de la alții, informații mai mult decît suficiente despre cumnatul său, profesor la „Pedagogiu" sau despre stilul tatălui său, vechil la „nadvornicul" Costache Balș. S'au publicat deasemenea listele de subscripție ori petițiile elevilor unei „școli de pictură", s'au imprimat cu zel însemnări, chitanțe și chiar copioase scrisori fictive.

S'ar părea că Eminescu nu e „*mare*" prin monumentul veșnic pe care și l-a înălțat; căci cu timpul el a devenit numai un *nume mare*, în jurul căruia trebuiau să se îngrămădească tot felul de știri mărunte ori piedoarii inoportune. Aceste fapte, din modeste mijloace, au ajuns scop unic. Iar opera lui Eminescu, singura care contribue ca omul atît de bine cunoscut să aparțină istoriei, așteaptă încă să fie analizată și explicată altfel decît numărînd apariția cuvîntului „zîmbet", fără păreri preconcepute sau neîntreruptă admirație.

Studiul acesta, nu e decît o mică piatră la edificiul pe care-l așteptăm de atîta vreme, mai greu de clădit decît bănuesc cei care l-au anunțat și pe care, credem, că Eminescu îl merita mai de mult.

I

Intre poeziile lui Eminescu care au fost mai mult discutate, este—fără îndoială—și sonetul Veneției. Discuția a început prin acuzarea nedovedită că Eminescu l-ar fi plagiat; ea a urmat apoi în jurul chestiunii, mai puțin frapante, dacă sonetul este o creație originală ori numai o imitație. Care au fost argumentele diferiților cercetători în susținerea acestor păreri aproape opuse?

In studiul său despre poeziile „inedite" ale lui Eminescu, d. Rădulescu-Pogoneanu a emis părerea că sonetul „S'a stins viața".. este o imitație („e probabil că originalul după care s'a inspirat Eminescu e în nemțește..."), fiindcă se găsea în forma presupusă ca mai veche, împreună cu alte trei sonete, într'un caet cu note de cursuri în limba germană. Deși d-sa nu cunoștea textul după care se inspirase Eminescu, aceasta nu l-a împiedecat totuși să afirme: „sintem siguri că «imitația» lui Eminescu e superioară originalului". [1]

Mai tîrziu, în notele publicate la ediția poeziilor lui Eminescu, I. Scurtu a însemnat că în două variante anterioare păstrate în manuscrise, una e menționată ca „imitație", iar alta, arată destul de lămurit și izvorul de inspirație: „după G. (sic!) Cerri". [2] Poezia lui Cajetan Cerri imitată de Eminescu, a fost găsită de I. Grămadă în volumul *Aus einsamer Stube*, volum apărut la Viena în 1864. Reproducînd sonetul lui Cerri, fără să analizeze datele pe care le-a avut la îndămînă, I. Grămadă a afirmat tot odată că în sonetul său, Eminescu n'a făcut decît o traducere ori „în cazul cel mai bun o imitație, ce-i drept genială". In acest mod, credea că „spulberă un neadevăr literar și face un act de dreptate față de Cajetan Cerri". [3]

In timpul din urmă, N. Zaharia, autorul unei utile colecții de fapte și citații asupra lui Eminescu, comparînd amîndouă sonetele, a ajuns la concluzia că sonetul „S'a stins viața..." nu e

---

1 *Convorbiri Literare*, XXXV (190?), p. 407.

2 *Lumină de lună*, Bucureșii, 1910 [1912], p. 380. — In aceste note I. Scurtu, cercetătorul care a avut tăria să urmărească mai bine de un deceniu numai viața și opera lui Eminescu, a indicat greșit că ar exista două variante în Mss.-le lui Eminescu dela Academia Romînă, cu numerele 2251 și 2272 (în loc de 2261 și 2262); numărul ultim arătat de el cuprinde a doua parte a dicționarului de rime, iar primul, nu conține vre-un Ms. al lui Eminescu. — Și nici ediția sa, pe care ar fi voit să o facă superioară celor precedente, cu toată munca pe care i-a hărăzit-o, nu e mai exactă. Astfel în *Epigonii* (p. 153), urmînd ediția Socec, Scurtu face pe Eminescu să spună despre Alecsandri: „El deșteaptă 'n sinul nostru dorul țării cei străbune, el *revoacă* 'n dulci icoane a istoriei minune", ca și cum icoanele dulci ale istoriei ar putea fi *revocate* (în loc de *evocată*); în *Împărat și proletar* (p. 176), îndreaptă pe Eminescu: „Locul hienei îl luă acel vorbareț, locul cruzimii vechie acel *fin* pismătareț", — în loc de „cel *lin* și pismătareț", cum e în *Convorbiri* și chiar în ed. Socec, etc. etc..

3 *Mitteilungen des Rumänischen Instituts an der Universität Wien*, hrsgg. von W. Meyer-Lübke, I. Bd, Heidelberg, 1914, p. 216.

„nici traducere, nici imitație" și că „adevărul cel mai probabil (?) în privința genezii acestui sonet nu poate fi decît, că creația lui i-a fost *sugerată* lui Eminescu în urma cetirii sonetului lui Cerri " [1]

După cum se vede, grammatici certant.., iar în locul argumentelor, nu aduc decît afirmații. Deaceia credem că discuția merită să fie reluată, pentru a constata care este măcar... „adevărul cel mai probabil." Inainte de a începe cercetarea amănunțită a sonetului, trebue să amintim însă că el n'a fost publicat de Eminescu și nici nu știm dacă l-ar fi publicat subt această formă. Din colaborarea sa restrînsă la *Convorbiri Literare* după anul 1879, vedem că Eminescu devenise extrem de pretențios cu poezia lui, avînd conștiința artistică deplin formată. Astfel în 1880 a publicat numai poezia *O mamă*; în 1881, cele patru scrisori; în 1882, *Luceafărul*, iar în 1883 *Doina* și o variantă la *Mai am un singur dor*. Cu toate că multe dintre poeziile apărute în *Convorbiri literare*, din 1 Februar 1881 sînt perfecte ca formă, Eminescu nu le-a publicat singur. Nepublicarea acestor poezii de către Eminescu, în afară poate de unele nemulțumiri trecătoare, [2] dovedește că el voia să le modifice. Faptul că avem din sonetul Veneției nu mai puțin decît 14 variante păstrate, din diferite timpuri, ne arată totuși că Eminescu s'a ocupat mai mult cu acest sonet și că—după alte modificări—ar fi avut intenția să-l publice. [3]

Intre forma cunoscută a sonetului lui Eminescu și sonetul lui Cerri, sînt mai multe asemănări decît comparația finală, cum a afirmat decisiv N. Zaharia. Acestea se pot vedea dintr'o fidelă traducere a textului german:

Ori de cîte ori privesc în lumina posomorîtă a lunii, cum marea urmînd unei puteri lăuntrice necunoscute, se lipește sălbatec într'un neliniștit imbold de palidul prag de marmoră al Veneției—

Îmi pare că acest val întunecat ar fi un băiat posomorît, care, zăpăcit și neliniștit, îngrijit din nou caută pe palidul obraz de mort al iubitei izvorul vieții —

Și cînd sună în pustia tăcere de cimitir, lugubru, din turnul Sf. Marcu al doisprezecelea ceas, ca geamătul unei sibile a durerii, —

1 N. Zaharia, *Mihail Eminescu, Vieața și opera sa*², București, 1923, p. 296.

2 V. ciorna unei scrisori din 1876, publicată de Scurtu în *Lumină de lună*, p. 15–16: „Spun drept, că n'aveam de gînd a mai tipări versuri. Această cură radicală de lirism o datoream Junimii din Iași, căci de sigur că pentru convulsiuni lirice rîsul e mijlocul cel mai bun și—cel mai rău...

3 Curioasă e însă apariția izolată a sonetului în *Convorbiri Literare*, din Ianuar 1884, în timp ce poeziile inedite au apărut în bloc, în numărul următor.

Se pare că dintr'un mormînt înăbușit ar răsuna cuvîntul dureros și jalnic: „Încetează! copile, morții nu se mai scoală!"

Sonetul lui Cajetan Cerri cuprinde după cum vedem două comparații: în primele două strofe se compară atingerea mării de galbănul prag al Veneției cu acea a unui copil de obrazul cadaveric al iubitei lui; iar în cele două terțete, se compară loviturile ceasului dela San-Marco, cu un glas din mormînt care ar striga—wehmutsvoll und traurig—că morții nu mai învie. La Eminescu, Okeanos veșnic tînăr izbind în zidurile Veneției, personificată și ea mireasă neînsuflețită, ar vrea în acest chip să-i redea viața; în terțete, cuvintele dela sfîrșit sînt rostite de însuși ornicul catedralei venețiene, iar nu de acel glas dureros ca din mormînt. Așa dar amîndouă comparațiile deși existente, sînt modificate. Redusă aproape la neființă este comparația din quatrene, din care prea puține elemente mai amintesc sonetul lui Cerri. In schimb, în celelalte strofe, sonetele au mai multe puncte comune: tăcerea de cimitir, San-Marco sunînd lugubru miezul nopții, geamătul de Sibilă și ultimile cuvinte preventive. Din aceste elemente comune, reesă că sonetul lui Eminescu este în partea finală o *imitație* după sonetul lui Cerri, aproape independentă însă, în primele două strofe.

Legătura dintre aceste sonete ne este arătată însă într'o altă lumină de variantele păstrate în manuscrise. In rîndurile următoare, nu vom considera decît acele variante în care se pot constata inovații demne de interes pentru felul cum scria Eminescu. Datarea unor variante e posibilă, până la un timp, după limba utilizată; dar cel mai sigur criteriu e depărtarea progresivă de sonetul german, pentrucă cea mai veche variantă nu e decît o *traducere*, puțin liberă, a „Veneției" lui Cerri:

Cînd sub lumina lunii clar-obscură
Eu văd pornită de durere-adîncă
Plîngînda mare, ce venind s'aruncă
Pe-ale Veneției trepte de marmură palid-pură

Atunci îmi pare cum că unda sură
E un copil ce cu durere amară,
Ar vrea și pe-a miresei față moartă încă
Viu să trezească viața ca și 'n natură.

Ca 'n țintirim tăcere e 'n cetate
Ca glasul dureroaselor Sibile
Din turnul Marco miezul nopții bate.

Și pare-atunci c'ale istoriei file
Ca din mormînt șoptesc întunecate
Morții nu 'nvie — în van te 'ncerci copile. [1]

1 Ms. Acad. Rom., No. 2285, p. 135—6. — Variantă publicată în *Opere complecte*, Iași, 1914.

Amindouă comparațiile lui Cerri sînt menținute, cu mici înlocuiri; și fiindcă unele expresii ale originalului („glasul dureroaselor Sibile", „turnul Marco"...) se intilnesc numai in această variantă, sintem îndreptățiți să o considerăm ca mai veche. Traducerea, făcută în timpul petrecut la Viena (între 1869 și 1872), cuprinde cîteva compuneri particulare stilului lui Eminescu din acea vreme („palid-pură", „clar-obscură"), frecvente și în poeziile publicate (*Venere și Madonă*: „ochi negri-adînci ca marea") dar mai ales în proză („negru-strălucit"; „obiectiv-atribuibilă; „legiuit-regulară", etc.).

Celelalte variante, aproape toate, nu sînt decît o emancipare progresivă și continuă dela această traducere. In varianta aflată la un loc cu alte trei sonete—poate și ele numai traduceri,[1] variantă crezută de d. Rădulescu-Pogoneanu că ar fi întăia formă a sonetului, apar în primul terțet cuvintele „Și un preot din a vechimei zile", rămase apoi în aproape toate variantele ulterioare. Locul valului mării, tradus de Eminescu prin „undă sură", îl ia în această variantă Oceanul cu „fruntea spumată", care mingie fața Veneției, mireasa lui fără viață; iar prima strofă, atît de puțin reușită în traducere, este complect refăcută:

Deasupra mării luna 'n nouri joaca
Acoperind Veneția măreață
C'un văl diafan de argintoasă ceață,
In giulgiul alb mărirea-i o îmbracă.

In afară de unele licențe provocate de endecasilab („diafan" în două silabe; „mării intunecate" în șase silabe) ori de rimă (ceață-brața), versiunea nu mai prezintă nici una din stîngăciile de limbă ale variantei precedente.

Varianta declarată de Eminescu ca imitație [2] pe lingă unele schimbări în ultimul terțet, aduce întocmiri în strofa a doua (se inlocuește „scările de marmur palizi" cu expresia „de marmură portaluri", etc.) și o radicală prefacere a primei strofe:

Veneția doarme subt un văl de ceață
Și luna lin răsare dinspre maluri
Ea poleind străvechile canaluri
Cu raze 'mbracă apa ce se 'ncreață.

---

1 Ms. Acad. Rom., No. 2287, p. 59 verso; publicată în volumul de *Poezii postume*, ed. Ilarie Chendi și în *Opere complecte*. Celelalte trei sonete din același manuscris sînt: *Adîncă mare*, *Cum Oceanu* (p. 59) și *Maria Tudor* (p. 59 verso), toate publicate în *Opere complecte*, 1914.

2 Ms. Acad. Rom., No. 2262, p. 142. Publicată în *Opere complecte* și de N. Zaharia, *M. Eminescu*, p. 300-1.

Această strofă, cu mici modificări, se găsește și în alte variante, a căror ordine cronologică este următoarea: 1) acea din Ms. Academiei Romîne no. 2283, p. 41: 2) varianta cu mențiunea lui Eminescu: „după G. Cerri", Ms. Academiei Romîne no. 2262, p. 193; 3) acea din Ms. Acad. Romîne no. 2260, d. 143. Prima variantă dintre acestea se apropie foarte mult de cea arătată ca „imitație" de Eminescu. In varianta următoare sînt unele transpuneri de versuri, astfel încît față de „imitație", versurile din strofa a doua apar în ordinea 2, 4, 1, 3; datorită acestui aranjament „Oceanul" ajunge în primul vers al strofei, loc pe care îl menține apoi în toate variantele mai nouă. In a treia versiune e interesantă înlocuirea „Oceanului" cu forma „Okeanos", păstrată ca formă definitivă.[1]

Dacă traducerea și varianta din caetul cu note germane se pot data cu siguranță, nu tot astfel e cazul cu aceste trei versiuni ulterioare. In acest timp limba din poezia lui Eminescu a reușit să învingă valurile de influențe datorite poeziei lui Bolintineanu ori limbii germane. Incepînd cu *Impărat și proletar*, publicată în 1874, numai rareori se mai arată Eminescu însoțit de Bolintineanu, printre lebede murinde, flori dalbe și filomele. Și tot din acest timp, reflexele limbii germane au rămas numai în păstrarea caetelor în care poetul încercase o chinuită traducere —din lipsa pe atunci a unei nomenclaturi filozofice romînești— a „Criticii rațiunii pure". Cu toate acestea, se pot data și ele cu oarecare probabilitate. După obiceiul cunoscut astăzi, Eminescu utiliza în poeziile publicate comparații și expresii din manuscrise anterioare. In partea a șaptea din *Călin*, Eminescu în versurile:

de pe lacuri apa sură
Infundă mișcarea-i creață *între stuf la iezătură*,

a întrebuințat două comparații pe care le aflăm în variantele sonetului Veneției. Din acest fapt ar rezulta că variantele au fost scrise înainte de 1876, anul cînd a apărut *Călin*, sau în același timp cu acest poem; iar variantele în care nu mai e pomenită „apa mișcînd creață" și nici „apa sură" urmează că sînt din preajma anului 1876—cînd comparațiile fuseseră utilizate —ori posterioare acestui an.

In unele dintre variantele acestea, foarte puțin diferite în-

---

1 Prima și a treia variantă sînt publicate în *Opere Complecte*: a doua a fost imprimată de Zaharia, *op. cit.*, cu prea multe greșeli, încît consultarea manuscrisului e încă necesară.—Inlocuirea formei moderne prin cea antică a numelui din varianta a treia, apare și în traducerea de mai tîrziu a comediei lui Em. Augier, *Le joueur de flûte*: Chalcidias, Ariobarzane; Jupiter (*Théatre complet*, Paris, Lévy, 1892, I, pp. 400; 416), se găsesc la Eminescu subt forma Chalkidias, Ariobazzanes; Zevs (*Opere Complecte*, pp. 320; 324).

tre ele, se vede sfo:ţarea continuă de a găsi o formă cît mai aleasă primului q atren :

Ai nopţii aburi înnălesc subţire
Veneţia, cetatea fără maluri
Străbate luna peste vechi canaluri
Se clatin unde subt a ei lucire.[1]

In cea mai nouă dintre variantele păstrate, dacă prima strofă se apropie mult de cea publicată, se pot constata însă cu surprindere modificări şi în restul versurilor, dintre care unele erau neschimbate dela facerea traducerei :

Veneţia doarme. Blînda apei larmă
Nu-i turburată de cîntări, semnaluri,
Nici şopot blînd de guri, lumini din baluri
Nu serenade, nici ciocniri de armă.

Okeanos de-alungul pe canaluri
De ziduri vechi el aiurind se farmă
Mireasa moart' o roagă să nu doarmă
Viaţă sper' a-i da sunînd din valuri.

Prin uliţi strîmte luna blînd străbate
Privind subt arcuri, prin fereşti cu grile ;
Sonor San-Marco miezul nopţii bate.

El spune adînc de atîţia ani de zile :
„Okeanos nu-mi plînge în cetate,
„Şi nici visa să 'nvii pe morţi-copile".[2]

Dintre modificările aduse, unele sînt nefericite : astfel epitetul blînd este repetat în mod excesiv iar primul vers întrece numărul necesar al silabelor. Din această cauză, probabil, în versiunea publicată Eminescu a revenit la ultimele trei strofe la variante anterioare. In prima strofă, în enumerarea subt formă de negaţie, Eminescu s'a inspirat dintr'o altă sursă. Cuvintele *sonor* şi *grile* din întâiul terţet, ne arată destul de clar că de astă dată izvorul a fost francez şi anume cunoscuta *Venise* a lui Alfred de Musset.

In afa ă de prima strofă subt formă negativă :

Dans Venise la rouge
Pas un bateau qui bouge,
Pas un pêcheur dans l'eau
Pas un falot.

1 Ms. Acad. Rom., No. 2261, p. 144 ; publicată cu unele erori în *Opere complecte.*

2 Ms. Acad. Rom., No. 2260, p. 151. Publicată în *Opere complecte.*

Musset mai spune că în timp ce a încetat orice mişcare, corăbiile „dorm pe apa care fumegă" ;

Tout se tait, fors les gardes
Aux longues hallebardes,
Qui veillent aux créneaux
Des arsenaux.

La Eminescu nici gărzile nu turbură sgomotul apei, nu se aud „ciocniri de armă" ; şi tot aşa, cu toate că A. de Musset pomeneşte în poezia lui „le bal qu'on prépare", pentru a întregi tabloul cetăţii decăzute, Eminescu a voit ca somnul de moarte al Veneţiei să nu fie însoţit de „lumini de baluri", ci numai de razele iscoditoare ale lumii.

Atît negaţia repetată, cît şi „ciocnirile de armă" ori „semnalurile" (la Musset : „Pas un falot" şi „Navires... dorment... et croisent... leur pavillon") din prima strofă a variantei penultime, au dispărut şi ele în versiunea publicată. Acestea au fost înlocuite cu elemente originale, de care nu e lipsit complect sonetul lui Eminescu.

Din cele de mai sus rezultă că sonetul Veneţiei nu i-a fost *sugerat* lui Eminescu numai de cetirea sonetului lui Cajetan Cerri, cum a susţinut N. Zaharia ; deşi la început o traducere liberă, sonetul s'a depărtat prea mult de originalul german în versiunea publicată pentru a fi înregistrat ca o simplă traducere, cum iarăşi a crezut-o I. Grămadă. *Veneţia* lui Eminescu, după cum arată variantele, este *un complex de influenţe*, toate modificate după gustul şi după starea lui sufletească.

Variantele mărturisesc pentru un deceniu din cariera poetului (căci versiunea în care am constatat influenţa lui Musset este din preajma anului 1880) în acelaşi timp cu evoluţia gustului său şi interesanta chestiune : „cum plăzmuia Eminescu". Din variantele sonetului, a căror succesiune în timp am fixat-o mai sus, se vede cît adevăr cuprinde relaţia dată de Maiorescu asupra modului în care îşi compunea Eminescu poeziile : „Cînd venia în mijlocul nostru... şi ne aducea ultima poezie ce o făcuse, o refăcuse, o rafinase, căutînd mereu o formă mai perfectă, o cetia parcă ar fi fost o lucrare străină de el".[1]

De obiceiu se admite că între simţirea adevărată şi rapiditatea compunerii ar fi un raport de cauză la efect. După Lamartine, care în rîndurile liminare ale „Armoniilor" a formulat această supoziţie, „ce que l'on sent fortement s'écrit vite". Şi cu toate acestea, nu se poate contesta că în poezia lui Eminescu, alcătuită după îndelungate încercări şi reveniri, n'ar fi simţire adevărată.

1 Maiorescu, *Critice*, III, p. 118.

II

A fost influențat Eminescu de literatura franceză numai după 1880, cînd constatăm reminiscențe din Musset într'o variantă a Veneției, cînd traduce *Serenada* după V. Hugo și *Le joueur de flûte*[1] a lui Em. Augier? În poezia celui despre care s'a spus că e un „rob al literaturii germane", această influență se poate urmări însă și mai înainte.

După o comunicare a căpitanului Eminescu, poemul *Călin* publicat în *Convorbiri literare* din Noembre 1876, ar avea ca izvor de inspirație un basm povestit de o maică la mănăstirea Agafton din județul Botoșani. Este drept că însuși Eminescu își intitulează poemul „file din poveste", avînd ca subiect aceeași temă a *zburătorului* pe care o tratase înainte, cu mijloace infinit mai puține, Eliade Rădulescu. În acest fond de inspirație populară se ascund însă influențe literare străine, cum e tabloul fetei de împărat din „castelul singuratic", așezat într'un minunat cadru romantic:

După pînza de painjen doarme fata de 'mpărat:
Înecată de lumină e întinsă în crivat;
Al ei chip se zugrăvește plin și alb: cu ochiu-l măsuri
Prin ușoara 'nvinețire a subțirelor mătăsuri:
Ici și colea a ei haină s'a desprins din sponci ș'arată
Trupul alb în goliciunea-i, curăția ei de fată.
Răsfiratul păr de aur peste perini se 'mprăștie,
Tîmpla bate liniștită ca o umbră viorie.
Și sprîncenile arcate fruntea albă i-o închee,
Ce o singură trăsură măestrit le încondeie;
Subt pleoapele închise globii ochilor se bat,
Brațul ei atîrnă leneș peste marginea de pat,
De a vîrstii ei căldură fragii sînului se coc,
A ei gură-i descleștată de-a suflării sale foc,
Ea zîmbind își mișcă dulce a ei buze mici, subțiri,
Iar pe patu-i și la capu-i presărați-s trandafiri.

Acest tablou însă este și el o influență franceză, destul de apropiată de poezia lui Théodore de Banville intitulată *La Femme aux roses*:

Nue, et ses beaux cheveux laissant en vagues blondes
Courir à ses talons des nappes vagabondes,
Elle dormait, sereine. Aux plis du matelas
Un sommeil embaumé fermait ses grands yeux las,
Et ses bras vigoureux, pliés comme des ailes,
Reposaient mollement sur des flots de dentelles.
Or, la capricieuse avait, d'un doigt coquet,
Sur elle et sur le lit parsemé son bouquet,
Et,— fond éblouissant pour ces splendeurs écloses!—
Son corps souple et superbe était jonché de roses.
Et ses lèvres de flamme, et les fleurs de son sein,
Sur ces coteaux neigeux qu'elle montre à dessein,
Semblaient, aux yeux séduits par de douces chimères
Les boutons rougissants de ces fleurs éphémères.[1]

Chiar unele expresii au fost menținute de Eminescu din această poezie; astfel cuvintele lui Banville „ses bras... reposaient mollement" s'au păstrat de Eminescu în expresia: „Brațul ei atîrnă leneș".. Femeia la Banville avea „son corps... jonché de roses" și împrăștiase trandafiri „sur elle et sur le lit" și tot așa Eminescu spune despre fata de împărat că: „pe patu-i și la capu-i presărați-s trandafiri". Notele originale ale lui Eminescu constau dintr'o mai insistentă descriere a detaliilor și din înălțarea tabloului prin mai mult lirism,—aceleași însușiri care se evidențiază și în traducerile lui. Așa, de exemplu, versurile destul de prozaice ale lui Augier:

„Qu'on l'emplisse à la mer, qu'on l'emplisse au ruisseau,
La vase ne tient pas plus d'une goutte d'eau",[2]

devin poezie, în traducerea făcută de Eminescu:

„De ump'eți urciorul vostru dintr'un val spumînd de mare,
Sau din apa care curge limpezită de izvoare,
Totuși nici o picătură nu încape 'n el mai mult".[3]

Influența lui Banville asupra lui Eminescu, deși aparențele sînt contrare, este explicabilă. Cunoscut mai mult ca poet preocupat cu jocuri de rimă, Banville a avut nefericirea să rămînă până acum[4] stigmatizat cu eticheta de „Clown" aplicată de neimpăcatul său dușman Sarcey, acela pe care poetul îl numise odată: „Un tout petit pamphlétaire"[5]. La părerea lui Sar-

---

1 Din schimbarea numelor după modul de pronunțare german și după mai multe expresii (de ex.: „*stă* într'un colț... statua lui Eros" ori traducerea repetată a lui *à part* cu „pentru sine" după *für sich*, etc.), s'ar putea bănui că traducerea a fost făcută după un text german. Cîteva exemple vor edifica suficient însă că traducerea e după originalul francez: „Fii binevenit, prietin al prietinului meu"=„Ami de mon ami, soyez le bienvenu!; „Ce erai tu înainte de a fi satrap? Ce 'ntrebi? N'am luat adio oare?"= „Qu'étiez vous avant d'être satrape? Que vous importe encor, puisque j'ai pris congé?"; „Da, căci tu mi-ai smintit capul"=„Oui, vous m'aviez tourné la tête"; „Voi sînteți încă aici?"=„Vous êtes encore là?; „Da vorbea mîndria 'n mine și-ai crezut-o pe cuvînt"=„C'est l'orgueil qui parlait, et tu l'as pris au mot", etc..

1 *Oeuvres de Théodore de Banville*, *Les Stalactites* (1843 1846, Paris, A. Lemerre édit., MDCCCLXXXIX, p. 28.

2 *Théatre complet de Émile Augier*, I, 416.

3 *Opere complecte*, p. 324.

4 René Lalou, *Histoire de la litt. française contemporaine*, Paris, MCMXXIV, p. 8: „La chasse à la rime riche... prête à ses poèmes un air d'improvisation souvent clownesque".

5 *Oeuvres de Théodore de Banville*, *Odes funambulesques*, Paris, A. Lemerre, p. 244-246.

cey, atît de nedreaptă, s'a asociat și acela unilaterală a lui Anatole France, că nici odată „gustul amar al vieții și al morții nu s'a ridicat la buzele acestui plăcut adunător de vorbe".[1] Dar nu jocurile de rimă și optimismul aparent al lui Banville l-ar fi atras pe Eminescu. Acest fapt se datorește tocmai cuprinsului poeziilor din *Stalactites*, unde găsim alături de imitarea cîntecelor populare,[2] și tristeța amară din *Elegie* ori din *Etang Mâlo*.[3]

* *

Influența franceză în poezia lui Eminescu se observă chiar mai înainte de 1876, cînd a apărut *Călin*, din timpul în care poetul era la Viena, în mijlocul culturii germane. După limba pe care o utiliza Eminescu în unele poezii postume datate, se vede că literatura și limba franceză nu-i erau nici atunci străine, deși dintr'un articol asupra teatrului recomanda piesele franceze în traducerile eftine ale colecțiilor germane. Astfel în poezia postumă *Steaua mării*,[4] din 1869 Eminescu spune că:

> „... Scheletele de piatră
> În natura cea maratră
> Stau bătrîne, slabe, seci",

pomenind în același timp „lumina *matinală* și rimînd „al mării vis *rebel*" cu un neologism nu mai puțin semnificativ:—„pămîntul *eternel*".

Așa dar influența franceză se poate urmări în cursul întregii cariere poetice a lui Eminescu, de la debutul său în *Convorbiri literare* și până la palida și trista colaborare la *Fîntîna Blanduziei*. Proza lui Eminescu, de care ne vom ocupa altădată, confirmă și ea această influență, pentru timpul cuprins între 1870 și 1876.

Constatarea acestei influențe, lăsată până acum în umbră ca și întreaga cercetare a izvoarelor poeziei lui Eminescu, are o îndoită importanță:

1. Se dovedește astfel că odată cu inspirația din poeziile și basmele populare romînești, pe care le-a cunoscut atît de temeinic; alături de reflexele culturii clasice, care, în cea mai mare

1. A. France, *Vie littéraire*, IV, p. 233.
2. Max Fuchs, *Théodore de Banville*, Paris, 1912, pp. 76 și 515.
3. Studiul d-lui N. Șerban din *Cele trei Crișuri* despre influența poeziilor lui Banville cu forma *Pantum-ului* malaez, asupra poeziilor „Și dacă ramuri bat în geam" ori „Somnoroase păsărele" (cf. *Dacoromania*, II, p. 870), nu ne-a fost accesibil.
4. Ms. Acad. Rom. no. 2239, p. 30. Publicată în *Opere complecte*, pag. 72.

parte sînt necunoscute (cîteva apropieri a făcut d. A. Philippide în *Coincidențe*) și de profunda influență germană, a existat pentru poezia lui Eminescu și un alt izvor de inspirație,—literatura franceză romantică.

2. Că în sinteza acestor elemente a existat un fond de inspirație occidental romantic, în afară de cel nordic, german.

Din combinarea fericită a acestor influențe, a rezultat farul strălucitor pe care îl formează opera lui Eminescu; și numai cu poezia eminesciană s'a ivit abia în literatura noastră tînără și nevoiașă, *poezia-artă*.

I. Șiadbei

Profesorul meu

Intr'o dimineaţă de August, cu simplitatea universală cu care-ar fi căzut o frunză din grădina lui, s'a stins Matei Cantacuzino.

Acei ce l-au cunoscut pe Matei Cantacuzino în ultimii ani, l-au simţit chinuit până la terorizare de ideia morţii. Spiritul lui artistic şi inteligenţa lui lucidă nu puteau gîndi şi imagina finalul, fără oroarea şi umilinţa lui. Mîndru şi estet a simţit revolta pentru suferinţa fizică premergătoare şi inevitabilă care coboară şi degradează. Matei Cantacuzino avea oroare de declin, pe care nu l-ar fi putut suporta, aşa după cum unii oameni prin construcţia lor fizică simt plăcerea ascensiunii pentru care manifestă bucurie de copil, dar nu pot suferi, fizic, scoborîşul.

Prin acest sentiment Matei Cantacuzino a avut o largă înţelegere de oameni, o duioasă compătimire pentru durerile lor nesfîrşite.

In toate cuvîntările lui din ultimii ani, străbătea o umanitară filozofie, şi o dragoste nemărginită izvorîte tot atît din firea lui sentimentală de artist cît din o cugetată înţelegere a vieţii.

Ca pe-o operă de artă pe care-ar vroi să o păstreze intactă, destinul l-a cruţat de greaua încercare a unei degradări fizice prin suferinţa fizică, de care el se temea aşa de mult. Suferinţa aceia trăită numai intelectual, simţită numai instinctiv, pentru un spirit ca al lui, a fost deajuns pentru ca lupta din el să însemne o tragedie cu dimensiuni clasice. Matei Cantacuzino a murit într-o clipă cu simplicitatea cu care în nopţile de August stelele căzătoare se desprind din cuiul lor de aur şi cad cine ştie unde. In noaptea de August cînd destinul era în mers, a căzut undeva, în cine ştie ce abis de întuneric, un bolid de preţ.

Matei Cantacuzino a avut în toată viaţa atitudini de artist de rasă, dar mai ales el a fost un artist al cuvîntului. Din gura lui cuvintele eşiau cizelate cu parfum de antichităţi alese, ca nişte obiecte de mare preţ pe care le-ar fi deţinut dela strămoşi. Spus de el, cuvîntul căpăta prestigiul nebănuit pe care-l capătă

blocul de piatră, constituit din aceiaşi materie care-i călcată de toată lumea pe caldarîm, subt mîna meşteră a unui artist, după ce l-a sculptat. Cuvintele nu mai erau o masă amorfă de sunete care numai prin totalitatea lor constituiau o idee, ci fiecare din ele era evocativ şi multiplu ca o imagine, ca fiecare părticică luată separat dintr'o operă de artă pură.

In tonul şi muzicalitatea cuvîntului, în felul de a-l întrebuinţa, simţeai parcă sintetizată toată tradiţia acelui cuvînt. Vorba neaoş romînească, pe care întrebuinţarea comună o vulgarizase, căpăta în cuvîntarea lui nobleţa cuvîntului din cronici, cu toată melancolia trecutului şi cu tot farmecul cuvîntului pe care îl simţeai astfel spus acum cîteva veacuri.

Dar farmecul cuvîntului rostit de Matei Cantacuzino, ţinea mai mult de magie, de o ştiinţă ocultă pe care numai el o cunoştea—şi al cărui miraj îl simţeai fluid şi ademenitor.

El nu se poate explica. La bara justiţiei, unde expresiile sînt scolastice şi interesele vulgare, Matei Cantacuzino vorbea cu aceiaşi artă, ca un artist înăscut care cu artă egală poate modela o operă în miez de pîne neagră, ca în marmoră.

De pe catedra universitară, de unde cuvintele vin în deobşte reci şi parcă decalcate după vechi modele didactice, lecţia profesorului Cantacuzino venea caldă şi originală, captivantă, ca o prietinească convorbire despre o minunată ştiinţă în care legiferarea raporturilor economice şi sociale dintre oameni, prin ele înşile vulgare, ne apăreau ca nişte reguli, de-o claritate divină, iar chestiile de drept care altfel la vrîsta de 19 ani ne-ar fi părut indiferente şi cel mult obligatorii într'un scop nu prea bine văzut, ne pasionau ca nişte descoperiri ştiinţifice pe care noi înşine le-am fi urmărit şi realizat, şi pe care în fine le-am fi deţinut cu o orgolioasă bucurie. Foiletez acum caetele mele de note la Drept civil. Nici expresia aceasta didactică „drept civil" nu are pentru mine o rigiditate ştiinţifică şi nu exprimă o formulă aproape de domeniu social.

Fiindcă o deţin de la el, am impresia că e titulatura unui tablou minunat pe care la el în casă l-aşi fi văzut pentru întîia oară.

In foile puţin îngălbenite ale caetelor mele de note, cuvîntul lui a păstrat puterea de evocare în memoria mea, pe care el vroia să i-o dea acum cincisprezece ani.

Amintirile mele dau fiecărui cuvînt fizionomia luminoasă pe care i-a dat-o glasul fostului meu profesor, cu preciziunea cu care o fotografie păstrează ani întregi trăsăturile unui om, de parcă în caetele acelea aşi păstra fotografia cuvintelor şi expresiilor, ca'ntr'un album.

Din expresiile pe care le regăsesc, din cuvinte, din glume pe care atunci le-am notat pentru a le gusta savoarea cu prietinii de bancă, răsare printre pagini, aproape la fiecare rînd, chipul de-o părintească prietinie pentru noi al lui Matei Cantacu-

zino, cu ochii lui vii care ne priveau cu bucuria manifestă a unui părinte cînd se uită la propriu-i copil de care se simte mîndru.

Dar, nu ştiu cum, amintirile despre Matei Cantacuzino ca profesor, stau în acelaşi scrin cu amintirile copilăriei mele, despre tatăl meu care nu este nici el, şi nu le mai pot scrie...

Pe urma lui Matei Cantacuzino, a rămas un tratat de Drept civil şi o lucrare asupra Persoanelor juridice.

Pe lîngă opera lui D. Alexandrescu care-i mai mult o operă de muncă neobosită, şi mai presus de ea, aceste două lucrări constituesc începutul doctrinei noastre juridice, cu o concepţie bine definită, aşa cum se înţelege în occident doctrina juridică.

„Elementele Dreptului civil" conţin principiile fundamentale de drept într'o formă de-o conciziune uimitoare, închizînd într-o frază toată evoluţia unei teorii şi punctul ei final, aşa cum inscripţia unei pietre de mormînt rezumă toată viaţa ca şi finalul unui om.

Nenumăratele controverse de drept au fost selecţionate şi coordonate de autor după o superioară concepţie socială, care dă acestei opere o superioară valoare de originalitate. Dar mai ales lucrarea sa recentă asupra persoanelor juridice marchează o concepţie de eliberare a voinţii individuale de tirania şi tutela puterii anonime a statului, tendinţa autorului fiind de a menţine un cîmp cît mai larg dreptului subiectiv.

Dar lucrările acestea de drept concentrate vor constitui multă vreme o sursă limpede şi nesfîrşită pentru multe generaţii de doctrinari ai dreptului.

Operele acestea însă, deşi constituesc singurele lucrări de doctrină juridică la noi, nu vor putea transmite generaţiilor viitoare farmecul pe care l-au simţit acei care l-au auzit pe Matei Cantacuzino. El era mai ales artistul artei efemere a cuvîntului rostit. Arta lui a murit şi ea în dimineaţa aceia de August.

Cuvîntul rostit de el avea darul de încîntare pe care il au operele scrise ale lui Anatole France. Dar nici noi care l-am cunoscut, nici nimeni nu va mai auzi cuvîntul rostit de Matei Cantacuzino, chiar dacă sufletul lui îl vom mai întîlni pe-aici, prin laşul care i-a fost aşa de drag, prin preajma porţii de la grădina casei lui pe care nu a părăsit-o, prin viaţa noastră, a foştilor lui elevi, cînd ne vom simţi mai singuri, prin sălile justiţiei pe unde va fi adus ca mărturie a dreptăţii, prin filele volumelor lui în care vom căuta căile adevărului.

Demostene Botez

Specific şi frumos

Pentru mulţi din noi ceva frumos însamnă ceva plăcut. Indiferent dacă plăcerea e senzuală ori spirituală, interesată ori dezinteresată, valoarea estetică ne apare ca un fenomen stenic, înălţător, o emoţie pozitivă, o contemplaţie însoţită totdeauna de o nuanţă de agreabil.

Frumosul, în mod comun, se prezintă ca o categorie a voluptăţii: voluptatea armoniei, a unei ordini superioare. Stendhal spunea: La beauté c'est une promesse de bonheur. Fenomenul estetic se simte, nu se gîndeşte: aceasta e credinţa curentă. Dar tocmai aceasta împiedică determinarea exactă, analiza lucidă a faptului artistic. Se întîmplă că ceiace pare unanim admis ca formînd esenţa frumosului să nu fie decît o serie de manifestaţii auxiliare. De aici o mulţime de neînţelegeri. Cu ocazia unor discuţii, ivite astă iarnă în publicistica noastră asupra relaţiunilor între estetic, specific şi etnic, mulţi au negat orice fel de relaţiune între aceste categorii, frumosul constituind după ei o valoare aparte autonomă. Cei care se uită numai la aspectul hedonic al artei au multe şanse să nu înţeleagă esenţa ei intimă. Frumosul e şi el o realitate pămîntească, fără atribute divine. Şi el a apărut aici în lumea noastră şi fatal e amestecat cu o mulţime de alte elemente sociale care intră fără voe, fiindcă au convieţuit istoriceşte atîta vreme în însuşi noţiunea de frumos. Există în societate o interdependenţă a valorilor: e greu de separat juridicul de moral, utilul de logic, religia de morală etc.. Nu putem să le disociem cu forţa prin abstracţie, atunci cînd viaţa istorică le-a legat indisolubil între ele. De fapt, se poate fixa, cam pe la mijlocul secolului trecut separarea complectă a valorii estetice de celelalte. Atunci, pentru prima oară, apar preocupări artistice pure, atunci estetismul devine un scop în sine, o religie cu neofiţi, cu credincioşi, cu rituri şi cult. Frumosul devine autonom.

Doctrina care justifica existența fenomenului artistic pur apare și ea și se cheamă „artă pentru artă"... Mai înainte de acest moment, în majoritatea societăților omenești, frumosul e amestecat cu religia (artele magice, catedralele gotice, misterele etc.), cu industria (sculpturi pe obiecte și instrumente războinice ori casnice etc.), cu economia, cu morala.

Dar tocmai fiindcă această diferențiere e recentă, fiindcă un Flaubert, Baudelaire, Theophile Gauthier sînt primii preoți ai unui cult abia născut, fanatismul lor e mai violent, mai complect. S'a stabilit astfel credința unei categorii estetice compusă din următoarele atribute: dezinteresare, independență, plăcere, armonie.

Se face din frumos o religie puristă, o dogmă sterilă, izolată în splendoarea ei, un fel de zeitate imaculată, satisfăcîndu-se pe ea singură, ferită de orice contact impur. Atitudine de credincioși, de fideli prosternați, dar nu de oameni de știință. Procedînd ceva mai omenește, vom găsi în compoziția artei o mulțime de elemente foarte pămîntești. Aceasta nu scade însă majestatea artei. Din contra.

Astfel condiționarea fenomenului estetic e, de fapt, cu mult mai complexă. După cum vom vedea, departe de a exclude noțiunile de specific și de etnic, arta le presupune în fiecare moment al afirmării sale.

I

Benedetto Croce e, printre primii care au căutat să așeze arta în cadrul facultăților noastre de cunoaștere, să facă din ea un mod de a percepe lumea exterioară.

Există, în adevăr, două feluri de raporturi ale inteligenței noastre cu realitatea. Unele sînt bazate pe raporturile dintre lucruri. Ele ne dau ideia generalului. Anume, printr'o economie a gîndirii, pentru a ne informa mai expeditiv asupra condițiilor mediului percepem numai aspectele comune ale fenomenelor, le clasificăm, le ordonăm în categorii, în raporturi, în serii. Facem abstracție de deosebirile dintre ele, neglijăm ca neexistente nuanțele. Formăm din ele concepte, noțiuni, judecăți. Lumea ne apare condusă de legi, de principii generale. E cunoașterea prin inteligență, cunoașterea logică a universului.

Alături de aceasta primim însă și altfel de informații din afară. Se poate ca lucrurile să ne apară nu în asemănarea lor, ci în deosebire, nu în ceiace au comun, dar în ceiace au individual. Putem percepe diferențele, nuanțele, putem înțelege esența unui fenomen, al unui lucru, în sine, independentă de legătura cu altele, putem deosebi în lumea înconjurătoare unități ireductibile, specifice, neasimilabile, nesubstituibile una alteia. Inteligența, deprinsă să lucreze cu generalul, cu raporturile constante, comune, nu ne poate ajuta la percepția individualului, a specificului. Pentru aceasta trebue să recurgem la *intuiție*. Ea

poate prinde orice nuanță, orice deosebire, aceiace e ireductibil, caracteristic în lucruri. Așa procedează omul practic, care trece peste teorii și abstracții ca să aibă o cunoștință imediată a realității, așa procedează omul politic, dușman al oricărei falșe generalizări, la fel criticul de artă care intră direct în esența operei de artă.[1] Există, astfel, două cunoașteri: una generală, bazată pe asemănări și raporturi, alta diferențială, specifică, bazată pe deosebiri, pe caracteristice ireductibile. Arta e dintre acestea din urmă. A devenit o banalitate afirmația că producția artistică n'are nici o valoare dacă nu reușește să reproducă, să imite, să creeze viața. Ea trebue să ne dea iluzia pulsației directe a vieții, să ne introducă printr'o intuiție imediată în partea aceia mobilă, schimbătoare, caleidoscopică, pe care o prezintă tot ceiace trăește. Dar Bergson a arătat că inteligența cu procedeele ei generale și spațiale e incapabilă să ne dea o idee despre cursul veșnic schimbător al elanului vital. Inteligența și metoda ei, știința, sînt procedee cantitative, bazate pe măsurători, aplicate lucrurilor încremenite, moarte. Viața, din contra, nu poate fi prinsă decît de un instrument fin, apt de a măsura numai diferențe calitative, schimbările imperceptibile în timp, cursul veșnic creator. Numai arta ne poate clarifica asupra acestor procese creatoare, asupra acestor momente veșnic altele. Cunoșterea noastră logică e cinematografică, adică imparte realitatea în bucăți separate, ca să le studieze în parte. Arta însă trebue să ne dea printr'o iluminație imediată, realitatea vie, pulsația continuă, „arta e, deci, o viziune a realității mai profundă decît acela pe care ne-o dă inteligența și de aceia ea participă mai mult decît aceasta din urmă la durata concretă, la evoluția mereu inedită și permanent inventivă, care constitue caracterul ireductibil și irațional al vieții adevărate, a cărei spontaneitate creatoare nu se repetă nici-odată".[2]

Obligată să reproducă momentele mereu inedite ale vieții, arta nu poate fi decît specifică, ca și modelul ei. Pentru a ne împărtăși individualul, cum a observat cu profunzime B. Croce, creațiunea artistică se servește de *expresie*, care e forma specificității. O cunoaștere mistică, așa cum vrea Bergson ar rămîne strict personală.

Ca să fie comunicată, ea ar trebui să îmbrace o formă. Dar dacă fondul e în adevăr specific, original, ireductibil, această formă va fi o expresie, adică, mai exact o expresie unică.

Către această expresivitate, tinde orice operă de artă. De aceia esența acesteia e așa de legată de nevoia de original. Originalitatea e suprema valoare în artă. In știință unde domină generalul această problemă nici nu se pune. Dar în creația artis-

1 Benedetto Croce. Esthetique comme science de l'expression, p. 1—12.
2 H. Bergson L'évolution creatrice, p. 368.

tică se face loc chiar straniului, acest aspect patologic al originalităţii. Aceleaşi constatări pentru stil. „Le style c'est l'homme", adică tocmai expresia caracterului particular, diferenţial al fiecăruia. Un stil impersonal, lipsit de pecetea specială a individualităţii artistului ne apare inferior. El cade în formula împrumutată, în manierism. In acelaşi ordine de idei, apreciem *sinceritatea* în artă. Dar aceasta însamnă tocmai revelarea acelaa ce e mai intim, mai ascuns, mai personal în sufletul artistului. Lipsa de sinceritate echivalează cu exprimarea unor stări comune, sociale, luate de la alţii, prin procedee tot sociale, tot împrumutate.

Arta e ţinută să exprime emoţiuni, în timp ce ştiinţa exprimă raporturi între concepte. Chiar cînd conţine idei, arta trebue să le dramatizeze, să le emoţionalizeze.

Ideia sau conceptul sînt instrumente sociale, ele prezintă aspectul comunicabil al sufletului omenesc, opusă lor, emoţia e strict personală: ea ne apare ca legată intim de specificitatea temperamentului din care emană.

Concluziile acestea, trase din analiza fenomenului estetic, privit din punctul de vedere al mecanismului său, sînt confirmate obiectiv, dacă privim evoluţia istorică a artei. O excursie etnografică ori istorică cît de sumară ne indică cu preciziune acelaşi scop urmărit de ori ce fenomen artistic: individualizare, tendinţă către specificitate.

In societăţile primitive arta e populară, anonimă. Ea e amestecată cu marile funcţiuni sociale, în special cu religia şi cu tehnica. Artistul n'are individualitate şi nici nu caută să exprime particularul, fiindcă nu-l găseşte în sufletul său încă contopit cu acela al masei, al ambianţei întregi. Miturile, muzica, desenul, sînt anonime, sociale.

Cu încetul însă, evoluţia se înfăptueşte în senzul diferenţierii. Artistul se degajează de mediu, devine o personalitate. Opera lui reflectează şi ea originalitatea sa sufletească, prezintă aspecte care n'au nici o asemănare cu acelea ale altor artişti... Din masa amorfă a clanului primitiv, artistul se desprinde cu toată originalitatea contribuţiei sale.

In acelaşi timp arta se separă, devine independentă faţă de celelalte valori cu care era strîns legată la început. Din simplu mijloc în serviciul religiei sau al moralei, ea devine scop în sine. Ea nu mai serveşte sacrul sau binele, ci îşi creiază un obiect aparte şi preocupări proprii. Esteticul devine autonom, în baza legii diferenţierei valorilor. Arta nu mai oficiază şi nu mai predică. Se exprimă doar pe sine.

Arta are funcţiunea de a revela un colţ ascuns, misterios, mascat de banalitatea cotidiană. Ea ne scoate din comun, ca să ne transplanteze într'un mediu nebănuit încă.[1]

1 Aceasta e şi concepţia lui M. Proust despre artă. Vezi Benjamin Crémieux, XX siècle, Paris, 1924, studiul despre M. Proust.

Toate aceste constatări nu conţin, de sigur, nici o noutate. Le-am amintit doar pentru a prepara concluzia care urmează.

II

Identificînd arta cu expresivitatea, mi se pare, că Benedetto Croce n'a mers decît până la jumătatea drumului. E adevărat după cum am văzut că artistul percepe şi exprimă individualul. Pentru aceasta el face apel la emoţiunile sale strict personale. El dă lucrurilor şi fenomenelor o fizionomie unică.

E adevărat, însă numai în parte. Dacă artistul ar exprima stări exclusiv specifice lui n'ar putea fi înţeles de nimeni. Esteticianul italian uită că expresivitate, însamnă comunicativitate socială. Aproape toate stările noastre sufleteşti, plămădite şi prefăcute de mediu, au laturi sociale. Numai inconştientul care nu e exprimabil e strict personal. Nu mai vorbim de concepte şi judecăţi. Intrebuinţate de ştiinţă pentru a exprima asemănările şi raporturile, aceste fenomene psihice n'au valoare decît obiectivitate, adică socializate. Dar chiar emoţiile nu se pot sustrage complect de la influenţa vieţii colective. Era o vreme cînd se credea că expresia emoţiunilor e condusă de legi fiziologice ori curat psihice. In urma studiilor lui G. Dumas asupra surîsului, s'a constatat că subt presiunea socială expresia noastră afectivă se modifică. Prezenţa altor persoane poate stimula ori opri semnele care traduc la exterior stările de sentiment. Pentru respectul politeţei, a bunei cuviinţi ne inhibăm în anumite ocazii risul ori furia. Alte ori sub imboldul societăţii, tristeţa ori deprimarea dispar, buna dispoziţie apare, spiritul de conversaţie, verva creşte. Societatea modifică expresia emoţiilor.

Dacă arta e expresivitate, (o prelungire a expresiei emoţiilor artistului, materializată printr'o tehnică), atunci ea trebue să suporte aceleaşi legi ca şi oricare expresie emotivă. Urmează de aici că modificarea comunicării sociale se va efectua după influenţa grupului. In adevăr, oricît se susţine într'o estetică ideală, că artistul creiază pentru el însuşi fiindcă are ceva de spus, în realitate el scrie pentru o societate dată, adică pentru un anumit public. Un artist care face abstracţie de un public, se gîndeşte la un altul, chiar dacă n'ar fi vorba decît de cîteva persoane, care speră că-l vor înţelege. Creaţiunea artistică, ca şi orice expresie e adresată cuiva, ea are o direcţie socială.

Incetul cu încetul arta devine un *limbaj*. Ea transpune impresiile strict personale prin cuvinte, imagini, formule de multe ori încercate deja. Tehnica prin care se face legătura artistului cu publicul, îl opreşte pe acesta din urmă să rămînă strict personal. Oricît ar fi de original un artist, el nu o poate rupe complect cu tradiţia, cu continuitatea socială a creaţiei dinainte de el. Va trebui atunci, pe lîngă creaţiunile sale de expresie, să întrebuinţeze şi altele mai vechi, utilizate de alţii până la el. Eminescu

a creiat o mare parte din limba de care se serveşte. A întrebuinţat însă şi formule din atmosfera literară a timpului său.

Dacă gîndul, concepţia ne aparţine exclusiv, realizările sînt totdeauna concesii făcute societăţii. In orice creaţie socialul e înţeles dela sine. Fără el nu există decît un plan inform, intenţii vagi, tendinţe semi-inconştiente. Obiectivarea definitivă a operei de artă nu începe decît, cînd un minimum de semne exterioare luate din viaţa grupului, detaşează creatorul de creaţia sa, aceasta din urmă căpătînd o fiinţă proprie, independentă, cu o viaţă aparte.

Astfel prin *scop* arta devine socială fiindcă se adresează publicului, iar prin *origine* este deja socială fiindcă educaţia artistului nu poate fi decît aceia a mediului în care trăeşte. Iată deci, că artistul, deşi amator pasionat de specificitate, nu se poate feri complect de a nu exprima prin opera sa şi generalul. Dar exprimarea acestui general nu e şi ea complectă. Artistul nu poate utiliza expresii valabile pentru orice societate, el nu poate fi cu desăvîrşire universal. Dacă ar fi aşa, ar pierde particularitatea, originalitatea. Arta s'ar transforma în ştiinţă, expresia ar deveni o formulă matematecă. Intre specificul complect, care atinge inconştientul, inexprimabil şi ştiinţificul integral, care singur e universal, uman, este loc pentru o *specificitate temperată*, relativă, pentru un compromis între individual şi general. Acest intermediar îl constitue *etnicul*. De fapt artistul, spre deosebire de omul de ştiinţă, care se adresează tuturor oamenilor, tuturor popoarelor, ia contact cu o societate dată. Ori societatea normală în care trăim astăzi e naţiunea. Cu aceasta intră direct în legătură artistul atunci cînd îşi exteriorizează creaţia, cînd trece dela concepţie la expresie. Obligat să fie social, el nu poate fi în stadiul actual de civilizaţie decît naţional. Dacă ar fi uman, ar pierde cu desăvîrşire specificul, adică ceiace constitue însăşi esenţa artei, şi ar cădea în ştiinţă, dacă ar fi prea specific, prea original ar pierde mijlocul de exprimare, contactul cu publicul. Etnicul e oarecum locul geometric între individual şi uman. Artistul trăeşte concret, real în societăţi limitate. Cum expresia e o adaptare la un public dat, e imposibil cuiva să se adapteze în simultan la infinitatea aceia de publicuri juxtapuse, care e umanitatea întreagă. In acelaşi timp, oricît de generală, de universală e educaţia cuiva, ea e făcută de o familie dată, într'un loc dat. Prin ea, artistul nu poate căpăta decît elemente spirituale mărginite, localizate.

Reesă de aici că etnicul e, cum se zice în termeni filozofici, o *categorie estetică* subt care artistul e obligat să vadă lumea. Ea arată limita subt care e permisă originalitatea, dar şi sociabilitatea, însemnînd un maximum permis de individualism şi un minimum de adaptare socială. Opera de artă ne apare ca un compromis necesar între manifestarea specificului şi realizarea lui subt presiunea socială într'o societate limitată, adică într'o naţiune.

Nici un scriitor oricît de „etern uman" ar fi el, dela Shakespeare la Goethe, dela Molière la Tolstoi nu poate scăpa acestei legi de condiţionare estetică. Nici unul din ei nu e ferit de pecetea caracterului naţional şi nici una din operele lor reuşite n'ar fi putut fi scrisă de cetăţeanul altei naţii. Fatal mijlocul de expresie e local. Nu există scriitor mare fără o cunoaştere adîncă a limbii, după cum nu există pictor mare fără o mînuire o culorii. Şi această culoare e şi ea locală. E a peisajului naţional. Un pictor francez, fără să vrea întrebuinţează cenuşiul albăstriu al cerului din Ile de France, un rus verdele aprins, un german culorile sumbre. Sculptura va urma şi ea inspiraţia unor linii moi, aspre, chinuite ori îndrăzneţe după caracterul poporului.

Etnicitatea nu e un caracter auxiliar artei. Intermediară între particularul extrem şi generalul vag, ea e presupusă, e oarecum intrinsecă însuşi momentului realizării artistice.

Mihai D. Ralea

Ioan Slavici

Cu Slavici a dispărut cel din urmă sol, întîrziat printre noi, al unei generaţii strălucite de scriitori, al literaturii de dincolo de *Sămănătorul*,—cea din urmă legătură vie, peste decenii, cu vechea tradiţie literară. Bătrînul părea lăsat anume în urmă de către *ceilalţi*, santinelă de ariergardă, să privească în juru-i, senin şi treaz până la sfîrşit, ca să poată duce din lumea aceasta a noastră vestea supremă marilor lui prietini, trecuţi de mult în împărăţia liniştei.

Puţinii cetitori de literatură romînească din generaţia lui, l-au preţuit dela 'nceput şi l-au urmărit cu dragoste. Dar cetitorii mai tineri, de azi, ori nu-l cunosc de loc, ori îl cunosc prea puţin, din ultimele lui scrieri,—de-aceia nu-l preţuiesc cum se cuvine. Căci opera literară a lui Slavici a fost cam inegală: ca să trăiască zi cu zi, scriitorul a fost nevoit să producă necontenit şi, desigur, nu s'a oprit la vreme.

Adevăratul Slavici se găseşte numai în cele două volume de *Nuvele*, cu care a debutat. Acolo e *Popa Tanda*, acolo e *Budulea taichi*, acolo sînt *Scormon, O viaţă pierdută* şi *Moara cu noroc*. Cine nu cunoaşte mai cu samă această din urmă nuvelă, nu cunoaşte pe Slavici şi nu cunoaşte una din cele mai puternice creaţiuni ale literaturii romîne în acest gen.

Ne-am delectat în copilărie cu *Budulea taichi* şi cu *Popa Tanda* şi le-am recitit mai tîrziu, cu acea indulgenţă şi lipsă de rezerve mintale cu care răsfoim cărţile îmbibate de farmecul unor amintiri personale, deci cu aceiaşi plăcere. Dar aceste două nuvele, de care pomenesc predilect toţi criticii lui Slavici, nu mi se par totuşi cele mai izbutite creaţiuni ale lui. Genul în care a excelat talentul lui Slavici este, fără îndoială, nuvela tragică.—*Moara cu noroc*, care nu poate să placă atîta în copilărie, recitită de cîteva

ori mai tîrziu, la intervale, cu toată blazarea necruţătoare a unui spirit saturat de literaturism, lasă aceiaşi impresie puternică. E povestirea unor fapte dramatice pe care autorul le plasează cu vre-o cincizeci de ani în urmă, în preajma unui orăşel din Ardeal, într'un colţ de lume evocat cu o mare putere de sugestie. Caractere tari, de oameni primitivi, se ciocnesc violent într'o atmosferă tragică impresionantă, zugrăvite viguros şi nuanţat în acelaşi timp, cu o pătrundere psihologică surprinzătoare. Intriga e condusă cu aceiaşi măestrie Toate sînt fericit îmbinate,—până şi tonul sfătos şi stilul cam greoiu al scriitorului ardelean pare potrivit anume, ca să contribue la impresia aceia de tragic, de trecut, de fapte întîmplate aevea, de „viaţă adevărată" intensă. Locurile şi personagiile îţi rămîn pentru totdeauna în minte. Drumul care urcă dealul din spre Ineu, hanul acela izolat, frecventat de drumeţi pitoreşti la anumite epoce ale anului şi la anume ceasuri ale zilei, Ghiţă hangiul şi soţia lui Ana, Pintea căprarul de jandarmi, fost tîlhar, Săilă boarul şi Buză-Ruptă—şi mai cu samă acel neuitat, cinic şi inteligent Lică *sămădăul*, personagiu unic în literatura noastră, exemplar de om straniu, care te urmăreşte ca enigmaticul Svidrigailof din Crimă şi Pedeapsă. *Moara cu noroc* nu-i numai o nuvelă bogată, e în acelaşi timp un mic roman de moravuri, tot atît de interesant,—prin fondul de viaţă locală pe care e proectată acţiunea principală, prin tipurile de al doilea plan sau abia întrezărite, prin *pitorescul* lui special,—caşi *Bordeenii* d-lui Sadoveanu.

Slavici are meritul că a inaugurat în literatura noastră nuvela realistă,—a scris nuvele realiste pe vremea Sărmanului Dionis, cu mult înainte de *Sămănătorul*, unde a înflorit mai tîrziu, totuşi, nuvela romantică şi ţărănistă. Aceasta se datoreşte desigur faptului că Slavici era scriitor ardelean, că avea altă psihologie decît scriitorul romîn din regat.

Fecior sau nepot de ţăran, ca toţi intelectualii de *dincolo*, Slavici a păstrat toată viaţa lui, în fond, ceva din psihologia specifică a ţăranului din Ardeal. Aşa se explică pănăla un punct şi atitudinea lui din viaţa publică de mai tîrziu şi calvarul pe care l-a îndurat: la noi, a intrat în puşcărie fiindcă nu era patriot romîn—iar în Ardeal a făcut puşcărie tocmai fiindcă era patriot romîn, adică fiindcă era, la fel cu ţăranul ardelean, împotriva Ungurilor—cu încredere în „drăguţul de Impărat". Acest din urmă sentiment, profund ardelenesc, care l-a dăinuit în fundul conştiinţei, spre nenorocul bătrîneţelor lui, pănăla sfîrşit,—a fost complectat poate de siguranţa convingerii pe care i-a înfipt-o în minte continuitatea politicei externe a Regatului, unanim susţinută patruzeci de ani în aceeaşi direcţie sau, poate, de încă un sentiment înrădăcinat în inima lui cu puterea instinctului de conservare: sentimentul spăimîntătoarei primejdii care ar ameninţa neamul nostru din spre Rusia... Primejdie iluzorie, după cum s'a şi văzut numaidecît. Astăzi Rusia nu ne mai poate face rău, fiindcă sînt

la putere bolşevicii, iar „pribegii" partidelor monarhiste sau burgheze, revanşarzii imperialişti, care ar dori poate să ne cutropească, nu ne mai pot face nici ei vre-un rău,—fiindcă nu sînt la putere... De unde era să prevadă bietul Slavici această situaţie ideală şi aceste complicaţii fericite ?

Toate aceste însă n'au fost, după părerea mea, pentru soarta lui Slavici decît nişte capcane ale destinului, nişte mijloace deghizate prin care marele Necunoscut a găsit de cuviinţă să-l lovească mai profund şi mai sigur.

Slavici a fost un scriitor de valoare, adică un suflet deosebit şi, încă,—un scriitor *romîn*. Trebuia să-şi plătească vama. Trebuia să-şi îndure partea lui de chin, hărăzită celor aleşi, asupra cărora apasă parcă, dela începutul lumii, un inexorabil blestem. Tîrît la bătrîneţe în închisoare, cu sensibilitatea sîngerată de ofense, umilit şi scuipat, Slavici poate că n'a înţeles totuşi niciodată, clar, *pentru ce* anume sufere. Dar a înţeles marea taină că *trebue* să sufere, înainte de a intra în istoria literară alături de cei mai aleşi fii ai neamului său. De aceia a putut să treacă cu resemnare şi cu seninătate marele prag.

G. Topîrceanu

Cronica fantazistă

Filantropie

Un biet măgar, al nu ştiu cui
Fugit dela stăpînul lui
Lihnit şi slab, sdrobit de jale,
Pe drum oftînd umbla hai-hui.
Cînd, iată că, păşind agale,
Cum merge el de obicei,
Un june bou îi ese 'n cale.
— «Ce faci, măgarule» ?
— «Ce vrei
Să fac, voinic între voinici ?
Fiindc'am vrut să scap de bici
Şi de cărat în hală poame
Mă plimb (cum vezi) şi mor de foame».
Iar boul (bou), cuprins de milă,
I-a spus atuncea : «Urechilă,
«Eu colo 'n grajd am fîn destul
«Mînîncă până-i fi sătul
«Apoi aşteaptă-mă ; căci vin
«Cum isprăvesc aici o treabă
«Ş'atunci, om mai vorbi puţin».

Măgarul o tuli în grabă
La grajd, mîncînd cu poftă mare,
Şi cînd nu mai putu de fel
Strivi tot restul în picioare.
Şi cum n' avea ce să mai facă
Intră 'n amor cu vaca (vacă)
Trîntind şi uşa după el.

. . . .

Boul a rămas tablou,
Insă măgarului nu-i pasă.

Morală

Cînd ştii prea bine că eşti bou,
Să nu inviţi măgari la masă.

Al. O. Teodoreanu

Miscellanea

Ruina invăţămintului şi a culturii.

In momentul cind scriem aceste rinduri, încă nu s'au isprăvit examenele de bacalaureat.

Rezultatul lor adevărat nu poate fi deosebit de cel din Iunie, pentrucă ştiinţa şcolarilor—*acea* care le lipsea!—n'au putut s'o capete într'o vacanţă. Cultură nu se poate face în două luni.

Cel mult, poate că unele comisii să fie mai „indulgente" şi „să treacă" mai mulţi candidaţi decit merită.

Dar indulgenţa ar fi deplasată şi dăunătoare. Cine nu ştie carte nu trebue să capete hirtie la mină că ştie carte; nu trebue să intre la universitate, oricare ar fi cauza neştiinţei—chiar şi dacă de această neştiinţă n'ar fi vinovaţi elevii.

Şi 'n adevăr, nu sint vinovaţi. *Din acest punct de vedere,* ei sint nişte victime. Dar aceasta nu are a face, căci oameni nepregătiţi n'au ce căuta la universitate.

Cauza pentru care elevii nu ştiu nimic la examenul de bacalaureat, se datoreşte faptului că de-o bucată de vreme,—de la războiu încoace,—nu se poate învăţa mai nimic în liceu (vorbim de generalitate, nu de excepţii: de unele licee bune ori de unii profesori buni de la licee).

Toată lumea ştie că şcolile noastre merg rău, rău de tot, din cauză că nu există profesori adevăraţi, în lipsa cărora statul a năimit tot felul de oameni, desigur foarte onorabili, dar care nu sint specialişti în meserie. Apoi toată lumea ştie că profesorii, volintiri ori specialişti, sint remuneraţi atit de slab, încit cei specialişti (de ceilalţi nu poate fi vorba: ei au atitea alte ocupaţii) nu au cu ce trăi, cu ce-şi cumpăra cărţi, măcar cărţile strict necesare meseriei lor,—trebue să muncească pe delături, istovitor, descurajant, ca să-şi agonisască traiul zilnic—situaţie care le răpeşte energia, şi le tae cheful necesare unui bun dascăl.

S'a spus că elevii fac politică, și de asta nu învață. Fără îndoială e și aceasta o cauză. O cauză, care are mai multe cauze. In ordinea școlară—și aceasta ne preocupă aici—cauza este tot lipsa de seriozitate de la școală. Dacă elevii ar avea profesori buni, care să-i intereseze, să le facă munca plăcută și fructuoasă, să le inspire dragostea și respectul de munca intelectuală, atunci ei nu ar face politică, ori nu ar face atita politică,—afară de cei meniți de Dumnezeu numai politicii.

Destrăbălarea intelectuală din școală, urmată fatal de destrăbălare morală, e celace face ori îi ajută să se dedea politicii, în loc să învețe carte.

Că există o destrăbălare mai generală, socială, post-belică și care condiționează totul, desigur. Dar noi vorbim acum numai de un caz particular. Și se pot lua măsuri și în particular.

Așa dar faceți din actualele „școli", școli adevărate. Plătiți bine pe profesori. Dați-le, prin aceasta, răgaz și mijloace de trai și de cultură. Faceți-i, prin aceasta, oameni ai datoriei. Incurajați, prin aceasta, pe oameni să se consacre carierei didactice. Atrageți, prin aceasta, pe studenți să se înscrie la facultățile care pregătesc profesori (unde azi se înscriu numai fete).

Apoi, nu mai înființați alte licee pe lîngă cele existente. Desființați, dacă se poate, pe cele dela Pocreaca și dela Popeștii-de-sus, ca să aveți cu ce plăti mai omenește pe profesorii adevărați. Și, cînd aceste măsuri își vor da efectele bune—peste cîteva decenii, căci astfel de stări se lecuesc greu—veți avea școli, și absolvenții nu vor mai cădea rușinos la bacalaureat.

Altfel, va fi din ce în ce mai rău, și însuși statul va fi periclitat, căci cultura nu e un lux, este un strict necesar. Fără cultură un popor nu poate rezista în concurența vitală dintre popoare.

P. S. Am cetit cu stupefacție că este vorba să se înființeze o universitate într'un oraș dintr'o provincie eliberată.

De unde profesori adevărați, cînd nici pentru complectarea locurilor la cele patru universități nu se găsesc adesea candidați serioși, și uneori candidați pur și simplu?

Această nouă universitate ar fi în învățămîntul superior celace este în cel secundar liceul dela Popeștii-de-sus.

Ș'apoi, în loc de o universitate nouă nu e mai bine să se întrebuințeze banii (dacă sînt! dar ni se spune mereu că nu sînt...) pentru universitățile existente, care au nevoe de laboratorii, de clinici, de căminuri și ai căror profesori n'au cu ce-și cumpăra cărți—ca să nu mai vorbim de lipsuri și mai strigătoare, și mai umilitoare încă,—dacă se poate!

„Antologia poeților de azi"

S'au găsit atîtea neajunsuri acestei cărți, că am fi dorit din toată inima să nu avem de spus despre ea decît bine, ori cît mai mult bine, pentrucă sîntem convinși că cei doi scriitori, care au alcătuit-o, au avut cele mai bune intenții.

Dar, din nefericire, nu putem să nu ne unim cu părerea recenzenților, care au primit nefavorabil această carte.

Antologia aceasta, ca orice „antologie", nu este un tablou al întregii producții în versuri de astăzi, căci nu cuprinde bucăți din toți

scriitorii de astăzi, care au tipărit versuri, în reviste ori în volume. Antologia d-lor Pillat și Perpessicius este o *selecție*. Selecție între poeți, și selecție între bucățile poeților. Criteriul, în alegerea poeților, a fost talentul, iar în alegerea bucăților—nota caracteristică a poetului, în definitiv tot talentul.

A judeca acest criteriu, este a opune un criteriu, al recensentului, altui criteriu, al antologistului,—cu alte cuvinte un criteriu subiectiv altui criteriu tot subiectiv. Procesul, astfel pornit, nu ar putea avea un sfîrșit concludent din punct de vedere obiectiv. Există însă un mijloc prin care putem ataca gustul cu care au fost selectate valorile poetice romînești actuale, un mijloc întrebuințat de d. Topîrceanu. Iată-l: este imposibil să existe șaptezeci de poeți veritabili într'un moment dat, la orice popor—dar încă la noi: popor mic, cu o literatură începătoare!

Pentru a spune cu toată siguranța că antologia d-lor Pillat și Perpessicius a trecut printre poeți mulți nechemați, nu e nevoe să cunoști nici poezia actuală romînă, nici această antologie. E de ajuns să te uiți la tabla ei de materii și să iei cunoștință de numărul poeților înscriși în antologie.

De fapt, credem că toți cetitorii au constatat că cele mai multe pagini ale antologiei conțin versuri, dar nu conțin poezie—și încă poezie de antologie, căci „o bucată de antologie" trebue să fie mai frumoasă decît o bucată *oarecare* tipărită prin reviste.

Dar, în definitiv, cineva ar putea să ne întrebe pentruce atîta vorbă în jurul acestei antologii. Ce primejdie poate constitui acest mănunchiu de poezii? Se publică doar atîtea volume de versuri rele, și nimene nu mai vorbește de ele.

Este drept că atitudinea cea mai cuminte față de literatura lipsită de talent este ignorarea ei,—dacă această literatură nu prezintă nici o primejdie pentru gustul public. *Dacă*...

Dar o antologie este o recomandare. Conține, exprimată ori
su ı țeleasă, declarația că în paginile ei se cuprinde tot ce are mai
bun o literatură sau, ca în cazul de față, un gen literar. O antologie
face, *cel puțin*, oficiul unei critici literare îndrumătoare: exclude din
literatură pe unii scriitori, încetățenește în conștiința publică pe alții:
așa dar contribue la formarea gustului public și, în special, la formarea
gustului tinerimii. Și cum, în cazul concret, care ne interesează a-
cum, recomandarea aceasta, critica aceasta, îndrumarea aceasta vine
dela doi scriitori nu fără nici o trecere în public,—ne-am simțit datori să atragem atenția acestui public.

Antologia de față și-a mai luat însărcinarea să ne facă cunos-
cut și chipurile poeților, să răspundă la o legitimă curiozitate a cetitorului, care vrea să cunoască figura poetului admirat... Dar, jude-
cînd după chipurile scriitorilor, pe care-i cunoaștem, figurile din an-
tologie nu samănă deloc cu poeții, pe care vrea să-i figureze. Dacă
sunt chipurile acestor cunoscuți ai noștri n'ar fi și numele lor, nu
i-am fi cunoscut nici pe unul. Dacă toți poeții și așa numiții poeți
din această antologie ar fi adunați într'o sală și, cu antologia în mînă,
am voi să identificăm chipurile din ea, ne-ar fi imposibil. Și, cum
se zice, sfidăm pe oricine s'o poată face. Dacă, doamne ferește, acești
poeți s'ar pune în situație să fie urmăriți de agenții d-lui Romulus
Voinescu și dacă acești agenți n'ar avea la dispoziția lor decît aceste
imagini, acești domni n'ar risca nici o primejdie. Dar toată stră-

dania și cheltuiala cu aceste imagini n'a avut oare de scop să dea cetitorilor mutra poeților?

Și mai este ceva. Aceste chipuri, pe lingă că nu sint ale poeților, dar, toate la un loc, dau impresia unei specii zoologice foarte hidoase. Oare specia „poet romin" e atit de urită? Nici mutrele din atlasurile lui Lombroso nu sint atit de criminale. Grozav de mizantrop trebue să fie pictorul care a zugrăvit așa pe poeții romini! Grozav de chinuit trebue să fie el de concepția omului-gorilă. Și grozav de misoghin mai ales trebue să fie, dacă a *imaginat* așa pe poetesele romine. Comparind cu tot ce poate presupune și reconstitui știința de azi,—nici omul dela Neanderthal nu era așa de pocit ca poeții și poetesele romine dela inceputul secolului XX. Dacă craniile acestor poeți ar fi găsite printre fosile, nici unui paleontolog nu i-ar veni in minte că ele sint resturi de *homo sapiens*.—Cei mai mulți din acești poeți fac parte dintr'un cenaclu. Dacă sint așa ca in cartea asta, imaginați-i pe toți in cenaclu. Ce groază, ce coșmar...

Și cu toate acestea, antologia d-lor Pillat și Perpessicius se cunoaște că este opera a doi intelectuali autentici,—prin prefața ei, prin biografii și bibliografii. Că cele mai multe biografii și bibliografii puteau să nu existe niciodată pe acest pămint până la răcirea și stingerea soarelui, e altă chestie. Dacă autorii au găsit șaptezeci de poeți, trebuiau să scrie și șaptezeci de biografii și bibliografii...

Redacția Imparțială

Cetim in *Orientul Occidental*, revistă săptăminală, următoarele:

Pentru d. Popescu.

In numărul trecut al *„Orientului Occidental"*, d. Popescu a incercat un atac stupid la adresa mea.

Numitul este sinteza arivismului, ca să intrebuințăm un eufemism, cum, de pildă, porcul este sinteza și apoteoza intestinului gros.

A studiat astronomia, dar a trecut subit la „Liberali", cu toate că iși făcuse studiile in străinătate grație unei burse obținute din mila „averescanilor" partid la periferia căruia figurase ca linge-blide.

Mai acum doi ani purta cotlete prelungite până la equatorul fălcilor—proeminente—musteață cu sfichi și batistă roșie la buzunarul pieptului,—ornamentații care indicau estetica Popescului, acuratețea provenienții sale sociale, și o irezistibilă vocațiune aquatică, ca să intrebuințăm un al doilea eufemism. Decind insă a intrat la „Liberali", a renunțat la batista roșie (pentru a nu fi bănuit cumva de afinități cu „Țărăniștii") răzindu-și totodată insignele faciale ale mahalalei natale, pentru a nu indispune pe nepoata de frate a șefului politic din localitate, care—putem s'o afirmăm fără indelicatețe, deoarece e un fapt notoriu in lumea cafenelei—preferă imberbii viguroși, in genul lui unchiu-său.

Fiind informat de către medicul curant al prefectului de județ—adică, mai exact, de către menajera maritală a acestuia—că parfumurile cele mai suave chiar, dau prefectului violente migrene, d. Popescu a renunțat la parfumurile—cumpărate cu gramul—a căror intensă intrebuințare il ridicau la rangul olfactic de vespasiană a parfumurilor eftine. Dar, fiind informat, pedealtă parte—de către camerista soției prefectului—că doamna, gingașă ca albinele, nu poate suferi mirosul

de sudoare, d. Popescu se duce regulat la baia de abur, unde face sudații prelungite ca jokeii,—și tot in acest scop, și-a cumpărat—obținind rabat, bine ințeles—o duzină de *sous-bras*-uri.

Priviți-l evoluind pe stradă: mătăhălos,—merge plecat, ca să nu jignească pe cei mărunți; borțos,—iși suge abdomenul, ca să nu stirnească ura proletară a celor flăminzi; zgircit,—dă de pomană, ostentativ, la toți milogii, ca să nu displacă celor caritabili; mojic,—salută mieros, până la pămint, chiar pe pietoni, calculind că intre ei se poate strecura și un potentat care face cură de slăbit sau de anonimat; țoapă,—se uită și socoate unde pășește, ca nu cumva să zdrobească laba sau coada vre-unei jăvruțe aparținind unei aristocrate; ateu ca boul și ca vaca,—iși face cruce și bate mătănii in fața bisericilor, sperind că-l va surprinde măcar un arhiereu; porcos,—nu numai că nu ciupește, dar nici nu face cu ochiul femeilor, de teamă să nu i se spue că-i frivol...

Intr'un cuvint, d. Popescu a *intrat* in societatea noastră, adinc. A intrat serviabil ca untul de ricin invelit in capsulă. Ii prezicem un viitor strălucit: *va ajunge* tirit de curentul... social.

—

Ionescu

Nota redacției „Orientul Occidental"—*E inutil, credem, să lămurim că discuția deschisă in paginile noastre intre valoroșii noștrii colaboratori Popescu și Ionescu, nu implică din partea noastră nici o luare de atitudine. Aprecierile făcute au, cum e firesc, un caracter strict personal.*

„Inchisori"

D. T. Arghezi a inceput cu acest număr să publice in „V. R." admirabilele sale *Inchisori*. Pentru ca seria să fie complectă, am tipărit in numărul de față și paginile (primul capitol) publicate mai demult de d-sa aiurea.

Rectificare.

In articolul „Spiritul nou in estetică" al d-lui Tudor Vianu pag. 356 rindul 30, cititorul e rugat să șteargă cuvintele: „impărțirea tripartită a interiorului" strecurate acolo din eroare.

P. Nicanor & Co.

Recenzii

Panait Istrati, *Présentation des Haidoucs*, Rieder et Co. Paris, 1925.

„Prezentarea Haiducilor" este prima parte din ciclul consacrat de autor haiducilor; iar acest ciclu este a treia povestire a lui Adrien Zograffi. Cetitorii le cunosc pe cele anterioare: Kyra Kyralina şi Oncle Anghel.

„V. R." a vorbit de mai multe ori de d. Panait Istrati şi i-a consacrat şi două articole speciale, unul de d. T. Vianu şi altul de autorul acestor rînduri. Aşa că nu mai este nevoe să vorbim, şi cu această ocazie, de natura talentului acestui scriitor.

„Prezentarea Haiducilor" este un titlu, care defineşte conţinutul: d. Istrati ne înfăţişează şase haiduci, dintre care unul este o femee, „căpitanul" lor. Desigur că în volumele viitoare, aceşti eroi vor acţiona dealungul unei intrigi, care va forma subiectul acelor volume. Dar „prezentarea" fiecărui haiduc, din această primă parte, este ea însăşi povestirea unor întîmplări, foarte „romantice", în urma cărora aceste personagii au luat calea codrului,—şi anume tot felul de nefericiri, individuale ori colective, ori şi una şi alta, care i-au pus în stare de revoltă.

Acest volum a avut în Franţa un succes şi mai mare decît cele două anterioare. Criticii foarte zgirciţi, l-au primit cît se poate de bine, fără rezerve.

Sînt inferioare Kyra şi Oncle Anghel acestui volum nou? Nu... Atunci de unde oare acest plus de entuziasm la critica franceză? Noi credem că pricina acestui entuziasm stă în *noutatea*, pentru Francezi, a pitorescului, noutate mai mare decît în celelalte volume. Pitoresc, în subiect, în decor şi în limbă,—cu un cuvînt, în toate elementele constitutive ale operei din acest volum. Ş în *frumuseţa* acestui pitoresc.

Subiectele sînt populare şi, fireşte, la asemenea subiecte, şi materialul e popular romînesc. Limba e, în bună parte... romînească! d. Istrati nu se sfieşte să întrebuinţeze, în franţuzeşte, cuvinte ca: mamaliga, zer, borche, gospodar, gospodărie, potéra, potérache, dascal, borangic, clacas, hora, caciula, caciula tzurcana, doina, Fat-frumos, fotta, ilick, donitza, pomojnic, cârciuma, cârciumar, oka, galben, girbaciu, coconache, baciu, zapciu, sluger, ghéba, tchobancoutza, dor, han, handgi, mezat, calabalâc, moucheteri, beilic, patcheavoura, pezeveng, borfache, tinda, rogojina, lefedgi, chouba, capcaoune, opinci,

obélé, ploutache, kica, catrintza, voinic, logofat, pacoste, itzari, iminei, baiestru, beteala, galbeni, vataf, mosnesi, patules, pogon, cojane, kélar, topouz, caftan, opincar, hazna, ispravnic, coviltir, judetz, béjénar, tzantzoches, beizade, codrou, gherghef, barbat, rakiou etc. Dar aceste cuvinte nu vin numai odată fiecare, ci des de tot, foarte curent. Aceste cuvinte, care împestriţează textul francez, d. Istrati ştie să le întrebuinţeze aşa de bine, încît rar are nevoe să le explice în note.

Ele trebue să dea textului, pentru Francezi, mult pitoresc, multă noutate, mult „miros de pămînt".

Nu putem rezuma aici volumul, ca să arătăm cît e de naţional materialul. Dar cuvintele romîneşti înşirate mai sus pot indica celui care n'a cetit această carte, subiectele şi materialul, atmosfera ei, —toate pitoreşti, nouă, specifice.

Putea să nu intereseze în chip deosebit şi să nu incînte pe criticul francez această literatură, să nu-l scoată din blazarea produsă de literatura curentă, cosmopolită şi aceiaşi?

Dar d. Istrati are un curaj mai mare, d-sa transplantează tale-quale în franţuzeşte expresii întregi romîneşti, şi cu aşa tact şi dibăcie, că nu are nevoe să le traducă (le pune numai ghilmete ori le subliniază) expresii frumoase,—alese cu socoteală—selectate de un întreg popor, expresii atît de proaspete pentru Francezi, „trouvaille-uri" atît de fericite pentru ei. De exemplu: un copil din flori (fils „des fleurs"), a mînca din ochi (qui te *mange des yeux)*, a se duce cu domnul (laisse-moi m'en aller „avec le seigneur") a cînta pe glasul al optulea (il chante sur le „huitième ton") a pleca în haiducie (je pars *en haïdoucie*), a cerca marea cu degetul *(je sondai la profondeur de la mer avec mon doigt)*, până la Dumnezeu te mănîncă sfinţii (*jusque chez Dieu, on peut être dévoré par les saints)*, banul strîngătorului în mîna risipitorului (*les biens du thésaurisateur tombent toujours dans les mains du dissipateur)*, a-şi face rîs de o femee (il... l'a trainée dans le bois et „s'est ri d'elle") a sări din lac în puţ, (*sauter du lac dans le puits)*, rău cu rău dar mai rău fără rău *(ça va mal avec le mal, mais cela pourrait être pis sans le mal)*, codru, frate cu romînul („le *codrou* frère du Roumain) etc. Toate aceste—unele metafore, altele „cugetări",—banale pentru noi, pentrucă sînt foarte cunoscute, cît de frumoase şi nouă trebue să fie pentru străini! Ce originalitate trebue să dea stilului...

Apoi d. Istrati introduce în textul său poezii, ca „Doina, doiniţa", „Sorcova, morcova" etc. care trebue să facă iarăşi impresie prin originalitatea lor.

Dar încă odată, ceiace nu putem da într'o recenzie, sînt faptele, decorul, populare, vechi, autohtone.

Ce sînt în fond, toate aceste mijloace ale sale, material, expresii, limbă, etc.? Sînt o avere comună, un material colectiv,—viaţa, psihologia şi limba poporului; mai mult: sînt un material *literar* al poporului şi al scriitorilor populari. Sînt haiducii noştri, concepuţi de mintea populară şi zugrăviţi de scriitorii noştri populari. Bine înţeles, materialul e prelucrat de talentul d-lui Istrati, topit în căldura sa, umanizat prin dragostea sa de oameni, prezentat cu remarcabilul său talent de povestitor şi înălţat de concepţia de viaţă a acestui justiţiar.

Dar acest talent e şi în Kyra şi în Oncle Anghel (în care, să nu uităm, e mult material naţional şi popular, dar nu ca în „Prezentarea Haiducilor"). Şi, cum am spus, acele volume nu sînt inferioare. Poate (mai ales paginile consacrate Unchiului Anghel) sînt superioare. Şi atunci, ceiace l'a ajutat acum pe d. Istrati să obţină un triumf şi mai mare în Franţa, e plusul de material naţional,—de noutate şi originalitate. De altmintrelea şi succesul său de la început se datoreşte mult faptului că în scrisul său, el vine cu averea „părinţilor din părinţi".

D. Istrati a avut cu el, nu numai talentul său, viziunea sa şi pu-

terea sa de expresie, ci puterea de expresie, viziunea, invenția, estetica — talentul unui întreg popor. De aceia a plăcut atît de mult. E triumful spiritului specific romînesc în fața criticii franceze.

E dovadă, încă odată, că literatura universală nu are nevoe de dublete, ci de un aport original, specific național. — Din volumul de bucăți originale romînești tradus în englezește de d-ra Byng, bucata care a plăcut mai mult lumii anglo-saxone, e Moș Nichifor Coțcarul; celelalte, în măsura specificului lor național.

Firește o operă de talent nu place numai din această cauză, ci și din cauza adevărului general, pe care-l cuprinde. Operele puternice prin acest caracter sînt însă în totdeauna *și* profund specific naționale.

Dar opera d-lui Istrati, atît de romînească, are însușirea curioasă de a fi, din cauza limbii, literatură franceză...

G. Ibrăileanu

* * *

Th. Capidan, *Romînii din Peninsula Balcanică.* (din „Anuarul Institutului de istorie națională", II), București, 1924.

Th. Capidan, *Meglenoromînii*, vol. I (Istoria și graiul lor), București, „Cultura Națională", 1925.

Numeroasele studii alcătuite de Romîni și străini asupra grupelor răzlețe ale poporului nostru, dacă au adus o avalanșă de informații etnografice și linguistice, astfel că din multe privinți aceste grupe sînt cunoscute mai amănunțit decît masa cea mare a Romînilor din stînga Dunării, înfățișează totuși adesea în mod diferit același lucru, ca și cum realitatea ar fi într'o strînsă dependență de priceperea, intențiile ori cunoștințele cercetătorilor. Imperfecțiile acestea se pot remedia — în parte — prin examinarea tuturor mărturiilor proteice și deducerea adevărului din informațiile mai apropriate. Dar și rezultatele acestea, tocmai fiindcă sînt *deduse*, pot fi la rîndul lor înșelătoare și contestabile.

Am fi reduși astfel la o nesiguranță și imprecizie fără limite, dacă n'am avea ca mijloc de control cîteva lucrări temeinice, care să formeze puncte de orientare pentru cetitorul rătăcit în polemicele etnografilor și filologilor cu predecesorii lor. Numărul redus al acestor călăuze a fost sporit cu lucrările recente ale d-lui Th. Capidan asupra Romînilor din Peninsula Balcanică.

In primul studiu, care e o sinteză a rezultatelor anterioare ori ale monografiilor sale parțiale, d. Capidan a ajuns la concluzia că Aromînii și Meglenoromînii sînt o parte din poporul altădată unitar al Romînilor, iar nu un popor romanic deosebit; și după lipsurile de împrumuturi albaneze ori după cercetarea elementului slav din aceste dialecte — contrar unor afirmații curente — d-sa conchide că scoborîrea la sud a acestor fracții romînești a trebuit să se facă prin partea răsăriteană a Macedoniei.

D. Capidan admite printre fenomenele vechi, rotacismul albanez și romîn; vechimea rotacismului însă, în dialectul tosc al limbii albaneze, nu e probată prin faptul că apare în cuvintele de origină indo-germană (p. 106), căci aceiași schimbare o prezintă și cuvinte slave. Fiind un fenomen dialectal atît în albaneză cît și în limba romînă (v. Al. Rosetti, *Etude sur le rhotacisme en roumain*, p. 53), lipsa rotacismului la Romînii sudici se poate deci explica și altfel decît prin locul ocupat de ei în patria comună (p. 105-108). Deasemenea d-sa admite în limba romînă („în oricît de mică măsură") și o influență a stratului autohton. Acest element este însă mai puternic decît se bănuește și fără îndoială, numeralul *sută* considerat încă drept un element slav (p. 114), cu toate că nu se poate explica *u* accentuat romînesc dintr'un

ą paleoslav, se datorește (fără a-l atribui limbii dace, cum specifică Meyer-Lübke, *Gramm. der rom. Sprachen*, II, p. 592) acestui fond anteroman.

Cealaltă lucrare a d-lui Capidan este primul volum din monografia sa mai întinsă asupra Meglenoromînilor. După o introducere etnografică și istorică bine informată și după o cercetare generală a limbii meglenite, pe care o consideră ca dialect independent de cel aromîn, d-sa studiază în cele mai mici detalii sunetele, formele, formarea cuvintelor și sintaxa, alcătuind prima gramatică istorică completă a limbii vorbite de această insulă romînească. Se pot observa totuși cîteva scăpări din vedere: astfel primul romîn care a scris despre Meglenìți, înainte de Apostol Mărgărit pe care-l însemnă d. Capidan (p. 8), a fost Săulescu în *Buciumul*, 1863 (no. 66), p. 263. — P. 67: Printre transformările proprii *numai* dialectului meglenit d. Capidan consideră (no. 6) diftongarea lui *o* accentuat inițial în *uo*, care se găsește și în dacoromînă (Oaș; Oltenia; Moldova: Jud. Fălticeni); căderea lui *l* final după consonante (no. 7), proprie și dialectului moldovenesc; căderea lui *d* final precedat de *n* (no. 18) în *cînd, curînd*, etc., ca și în Istria, Oltenia Gamillscheg, *Oltenische Mundarten*, p. 74) și Moldova (*Șezătoarea*, VI, p. 1 sqq.), unde dispare nu numai cînd e final, dar și în corpul cuvîntului (*Șezătoarea*, IV, 197: *gîneș* = gîndești, etc., cu aceiași reducere a lui *-ești* la *-eș* la indicativul prezent persoana 2 singular a verbelor de conjugarea IV-a din meglenită); și în fine căderea lui -c din terminația verbală și adjectivală -esc (no. 19), care apare și în Oltenia (Gamillscheg, *op. cit.*, p. 57) și Moldova (*Șezătoarea*, VI, p. 1: *sî găsăs*, etc.). Aceste fenomene trebuesc prin urmare scoase din numărul celor 42 de fenomene specific meglenite. — P. 69: La schimbările comune cu dialectul aromîn, a fost omis no. 3, care este probabil $e+n$, $e+m+$expl. $> i$ (cf. p. 73); pronunțarea constantă a lui *e* neaccentuat ca *i* este și un fenomen general moldovenesc; tot așa gradația (d. Capidan o numește superlativ) cu *mult* în înțeles de „foarte" (v. p. 204), există și în dacoromînă, fiind întrebuințată chiar de Eminescu („Mult bogat ai fost odată, mult rămas-ai tu sărac", etc.). Deci și aceste particularități nu trebuesc considerate între cele 35 arătate de d. Capidan.

In afară de acestea, s'au strecurat cîteva erori de tipar în numele citate (— P. 8: E. Picot, nu M. E. Picot; — P. 13 și 15: I. G. v. Hahn, nu G. J. v. Hahn; — P. 58: W. Meyer Lübke, nu G. Mayer Lübke, etc.) și la titlurile cărților (P. 4: Berneker, *Wb.*, I, 1913, nu 1861; — P. 61 nota 2: Halle a. S. 1910, nu 1920; — P. 8: cartea lui B. Nicolaides se însemnă ca apărută la 1859, iar la p. 1, la 1852, etc.). In cîteva locuri se găsesc stîngăcii de exprimare și asperități care contrastează cu forma ușoară și chiar atrăgătoare a introducerii.

Calitățile multiple ale primului volum ne îndreptățesc să credem că cele trei volume ale operei d-lui Capidan asupra Meglenoromînilor vor forma o lucrare indispensabilă pentru studiul dialectelor noastre.

I. Șiadbei

* * *

H. Stahl, *Spion*, edit. Cartea romînească, București.

E un volum de schițe scurte, mai degrabă de documente omenești, din timpul războiului. La adăpostul unei păci mult așteptate de toți cîți am trăit zilele înfrigurate ale războiului, ne gîndim cu strîngere de inimă la tot ceeace ni-l reamintește. Nici măcar în literatură... cum am zice, nici măcar în glumă. Pe lîngă aceasta, odioasa „Kriegsliteratura", mai aproape de pamfletul înveninat ori de lamentarea sentimentală, decît de adevărata literatură, a exploatat până la secătuire acest teren facil

declamaţiei, gazetăriei şi politicei. Trebue de făcut, printre altele, încă o excepţie pentru d. H. Stahl. Volumul d-sale începe cu un încurajator motto: „nici apoteozare, nici ponegrire: adevărul", aşa cum se cuvine să înceapă un scriitor.

In adevăr, e vorba de o observaţie justă, pe alocuri ascuţită, însufleţită în orice caz de multă imparţialitate. Scenele descrise, mici episoade anecdotice ori descriptive din viaţa frămîntată a războiului sînt bine prinse, adesea emoţionante. Stilul şi felul povestirei sînt agreabile.

M. R

*
* *

A. Reabinin-Sclearevsky, *Ocuparea Basarabiei de către Romînia,* (după notele fiului generalului Şcerbacev).

La Harcov, capitala Ucrainei bolşevice, se editează de către statul sovietic ucrainean, dar în limba rusă, - nu în cea ucraineană, revista „Letopiseţul revoluţiei" organ al comitetului executiv al partidului comunist ucrainean.

In No. 1(10) pe Ianuar şi Februar 1925, —A. Reabinin-Sclearevsky publică un articol asupra „ocupării" Basarabiei de către Romînia. Articolul este interesant, atît ca material pentru istoria Basarabiei, cît şi mai cu seamă prin faptul, că autorul pretinde că la alcătuirea lui s'a servit de „notele", pe care le lua zilnic fiul şi aghiotantul generalului Şcerbacev, fost comandant al trupelor ruseşti de pe frontul romîn, şi de alte documente din diferite arhive din Odesa, Kiev, Cameneţ, Feodosia şi Moscova. Dosarele de la Iaşi au fost duse la Odessa, de acolo la Feodosia, o parte a ajuns la Tiraspol, unde s'a ars o parte într'o iarnă grea.

Autorul începe cu capitolul: „Iaşii în toamna anului 1917".

Faptul că revoluţia bolşevică din Octombre 1917 n'a avut o repercusiune mai mare şi succes pe frontul romînesc, autorul îl explică prin amestecul armatelor ruseşti cu cele romîneşti, prin împrejurările că Statul Major rusesc era în legătură cu cel romînesc, că în Iaşi erau reprezentanţi diplomatici ai Antantei, misiunea Berthelot şi o mulţime de elemente reacţionare din Rusia, apărate de baionetele romîneşti. In notele sale, *fiul generalului Scerbacev* atribue tatălui său o mare influenţă asupra Romînilor şi Francezilor, izvorîtă din amiciţia, pe care a avut-o cu generalul Foch, încă din timp de pace.

Despre Ruşii din Iaşi, concentraţi în jurul generalului Scerbacev, fiul său scrie: „Cea mai mare parte trăiau *ca acasă, aducîndu-şi nevestele şi copiii*". Evenimentele din Petrograd erau departe, Iaşii erau peste graniţă, societatea rusească se simţea în siguranţă, trăia liniştită, în răstimpuri petreceau, auzind din cînd în cînd veşti groaznice. Cea mai mare parte din Ruşii din Iaşi erau în serviciul armatei şi statului; o parte, care mereu creştea spre primăvara anului 1918 era din refugiaţi şi din generali fără treabă.

Despre „comitete" revoluţionare, Scerbacev fiul scrie: „nimeni nu le ştia. Aceşti domni şedeau în comitetele lor, scriau hotărîri, dar nu ne piciiseau cu vizite".

Despre societatea romînească Scerbacev-fiul ar fi vorbind: bine de antantofili şi rău de germanofili.

Despre generalul Berthelot spune că era „un bonhomme-gras, dar şiret, care pe timpul generalului Zaharov conducea frontul, dar că generalul Scerbacev l-ar fi pus la locul său".

Despre reprezentanţii diplomatici ai antantei la Iaşi, Scerbacev-fiul n'ar fi de o înaltă părere. Saint'Aulaire ar fi fost un om „trăit, politicos, deştept; Fasciotti foarte simpatic", Syr. Barclay o „ruină bătrînă, care se prăpădea după şampanie, iar Vopicka —„incolor ca diplomat, amator de a mînca bine, a glumi, şi mare amator de bridge".

Raporturile între cercul Scerbacev din Iaşi şi Kerensky erau bune, deşi fără stimă reciprocă.

In al doilea capitol, Reabinin-Sclearevsky povesteşte tot după notele lui Scerbacev-fiul de repercusiunea revoluţiei ruseşti din Octombre asupra frontului din Romînia.

Despre revoluţia din Octombre, generalul Scerbacev a fost informat direct de Duhonin, comandantul suprem din acel moment al trupelor ruseşti. Temîndu-se că unda bolşevică va ajunge în Romînia încă de cu vreme, Scerbacev a înlocuit pe unii generali: aşa generalul Ţuricov a fost înlocuit prin generalul reacţionar Perenhailo, Ceremisov prin Chelcevsky şi alţii; apoi a început să împartă armata pe naţionalităţi şi să formeze corpuri de voluntari cu ajutorul bănesc al misiunii franceze. Cum pe front veneau publicaţii bolşevice, Scerbacev l-a pus pe Iancovsky de la Novoe Vremea să editeze un jurnal special rus „Republicanal". In acelaşi timp a intrat în legături cu generalii Caledin şi Alexeev. In armată a căutat să ajute pe socialiştii revoluţionari. A convocat la Roman 6 Noembre) un congres al soldaţilor pentru alegerea unui comitet ca să lupte contra bolşevicilor. Intr'adevăr, s'a ales un comitet socialist revoluţionar, care trebuia să lupte pentru războiu; dar era aşa de slab că în noaptea de 2 — Decembre cîţiva bolşevici l-au arestat şi s'au constituit ei în comitet la Roman.

„La Iaşi era un comitet revoluţionar bolşevizat; Scerbacev a instituit împotriva lui un comitet de coaliţie din reprezentanţi ai naţionalităţilor. Acest comitet a arestat la Iaşi comitetul bolşevist şi l-a expulzat la Socola, unde aceştia s'au întărit şi au întrerupt comunicaţia trenurilor cu producte, care veneau din Rusia şi mergeau la front. Din această cauză, Scerbacev a convocat la el acasă la 6 Decembre ambele comitete pentru a încerca o conciliare. S'a ajuns la o înţelegere. Rămînea de discutat detaliile, pentru care s'au adunat la 8 Decembre. Pentru această şedinţă din 8 Decembre, a venit şi Roşal, trimis bolşevic din Petrograd, cu 22 bolşevici din comitetul local şi comisarii naţionali, 20 de membri. Roşal s'a declarat preşedinte, naţionaliştii au protestat şi au părăsit sala şi au trecut în altă odae; discuţiile separate au durat două ore. Insfîrşit un grup de bolşevici ese din odaia lor, declarînd că nu mai pot face concesii şi că pleacă la Socola. Era evident că se duc după forţe armate. Pentru a evita neînţelegeri, comisarii naţionali au chemat soldaţi ucraineni. Casa a fost înconjurată. In odaia din mijloc a eşit Cornev (locotenent bolşevic) şi Asenov (ofiţer bolşevic) şi s'au îndreptat către odaia lui Sion (ofiţer romîn, aghiotant pe lîngă Scerbacev). Cornev a împins uşa, care era închisă, a lovit pe un ofiţer, care vroia să intre şi a scos revolverul. Trei ofiţeri din suita lui Scerbacev (Vadin, Massalski şi Andro) l-au dezarmat pe Cornev. Bolşevicii au fost invitaţi să predea armele. Ei s'au supus. Li s'a declarat că vor fi lăsaţi liberi, afară de cei doi care au atentat la viaţa lui Scerbacev. Toţi au plecat. La eşirea din oraş, au fost arestaţi. Roşal, Rog şi alţii. Nimeni n'a fost împuşcat din acei care au atentat la viaţa lui Scerbacev, nici chiar căpitanul Zaremba, care a atentat mai tîrziu.

Despre soarta lui Roşal, Scerbacev fiul povesteşte: „într'o zi în închisoarea unde era deţinut Roşal, au venit două persoane în uniformă de ofiţeri ruşi, cu ordin de la comandamentul romîn de a li se preda Roşal. Ofiţerii l-au luat pe Roşal; l-au pus în automobil şi au plecat. Au trecut două zile. Accidental s'a aflat că comandantul romîn n'a dat nici un ordin privitor la Roşal şi că hîrtia era falsă. Roşal a dispărut. Probabil că a fugit cu prietenii săi. Adouazi în gazeta rusească: „Republicanul", a apărut o notă, că în împrejurimile Iaşilor s'a găsit un cadavru, în uniformă de soldat rus, fără epoleţi, cu semne de moarte violentă. S'a presupus că era Roşal".

Capitolul al treilea este intitulat, ocuparea Basarabiei de Romîni.

La 8 Decembre, după arestarea lui Roșal, ruptura generalului Scerbacev cu bolșevicii a devenit definitivă și s'a dat pe față. Urmă, scrie fiul lui Scerbacev, să se ia măsuri severe pentru reprimarea bolșevismului pe front. Romînii lucrau încet și numai după ce fiecare din ei primea o hîrtie cu semnătura proprie a tatei. Dar însfîrșit pe la orele 6 dimineața la 9 Decembrie totul, mai mult sau mai puțin, s'a aranjat cu ajutorul aliaților, care s'au arătat gata să ajute pe tata. Intre timp la Socola s'a trimis un regiment romînesc ca să lichideze acolo complect bolșevizmul și să expulzeze de acolo pe bolșevici în afară de hotarele Romîniei".

„Bolșevicii din Iași și din Odessa s'au adunat la Chișinău, hotărîți de a pune mîna pe putere și asupra frontului romînesc. Intr'o zi s'a primit chiar un ordin No. 1 pentru frontul romînesc din partea unei secțiuni de front (front-otdel) din Chișinău. După acesta a venit altul, care semăna mai mult cu un apel către Romîni".

„Acești domni (de la front-otdel) nu țineau de loc socoteală de Sfatul Țării (guvernul Basarabiei), împiedecau și însfîrșit au oprit definitiv orice import de provizii la front. Trebuia reacționat; trebuia făcut un pas deciziv. Fără alimentare frontul nu mai putea exista, alimentarea prin ființa bolșevicilor la Chișinău nu putea continua regulat; prin urmare calea ferată trebuia curățită de ei. Ca se curățe calea ferată de bolșevici, era nevoe de forță armată și de unde să o iai? Care formație rusească va merge împotriva bolșevicilor? Erau formații mici dar nu se putea trimite la o așa aventură cîteva zeci de oameni. Era o singură eșire... Romînii".

„In același timp a venit și o deputație din Sfatul Țării, ca să-l roage pe tata și guvernul romîn ca să îi apere. Tata a ezitat cîtva timp. Insfîrșit s'a hotărît să introducă armate romînești în Basarabia. Era singura eșire pentru a stabili alimentarea regulată".

„Se poate spune că autorul notelor (fiul generalului Scerbacev), scrie d. Rabinin-Sclearevsky, își dădea samă de urmările de neînlăturat ale venirei Romînilor în Basarabia și înțelegea ce răspundere va cădea asupra generalului Scerbacev, care a introdus armatele romînești în Basarabia. Oricît ar căuta notele fiului generalului Scerbacev să-l apere pe acesta, faptul de importanță istorică s'a săvîrșit: ocuparea Basarabiei de Romîni s'a făcut prin mandat dat de Scerbacev".

„Al doilea congres al sovietelor, care a corespuns cu revoluția din Octombre, declară auto-determinarea popoarelor până la separare, al doilea universal (proclamație a Radei centrale ucrainene, în același timp declarase independența Ucrainei; Rada centrală nu socotea Basarabia ca făcînd parte din Ucraina, așa că în mod formal Romînii aveau aerul că în Basarabia nu execută decît ordinul lui Scerbacev pentru paza spatelui frontului; dar ei au prins gust de ocupare. Deja în Ianuar se observă schimbări în gesturile lor; se vede dorința lor de a se așeza în Basarabia solid și pentru mult timp"

„Prin tratative romîne cu puterile centrale s'a fixat un articol care admitea ocuparea Basarabiei prin două divizii romînești pe picior de războiu. Prin pacea de la București, Austro Germania, Turcia și Bulgaria sancționau ocuparea Basarabiei".

„*Astfel Romînii aveau două documente care le consfințeau dreptul lor la ocuparea Basarabiei; primul era ordinul generalului Scerbacev din 9 Decembre 1917, al doilea articolul din tratatul din București cu puterile centrale*".

„După sosirea la Iași a noului guvern al d-lui Marghiloman, acest nou ministru a căutat să consfințească anexarea Basarabiei printr'un nou act oficial. La 27 Mart, Sfatul Țării a votat unirea". Bine înțeles atît fiul generalului Scerbacev, în notele sale, cît și Rabinin-Sclearevsky, în articolul său, caută să ponegrească acest act; primul insinuînd, al doilea repetînd că s'ar fi cheltuit pentru mite 7 milioane lei, lucru absolut mincinos.

Articolul conține detalii: asupra dezarmării armatelor rusești bolșevizate de pe frontul romînesc de către armatele romînești, asupra raporturilor generalului Scerbacev cu Ucraina, asupra adunării la Iași într'un consiliu la 3—7 Noembre 1918 a reprezentanților partidelor de ordine din Rusia și memoriile și cererile lor adresate antantei de a ocupa sudul Rusiei, asupra ocupării Odesei de aliați, asupra răscoalei împotriva Hatmanului Scoropaschy în Kiev.

Asupra Basarabiei mai găsim un detaliu. Autorul spune că s'a găsit într'o casetă de Bancă din Odessa, petiția dată reprezentanților antantei, ca protest contra unirii Basarabiei, de un grup de cetățeni din Basarabia.

Semnatarii acestui protest (în limba franceză) sînt d-nii Ianovsky-pretins președinte al Zemstvei, P. Sinadino fost membru în Duma din Petersburg, un domn Mileant, pretins fost președinte al Zemstvei Orhei, d. Ohanov, N. Crupensky-președintele Zemstvei Hotin, A. Șmidt, fost primar al Chișinăului, reprezentantul cooperativelor Navacov, președintele biuroului sionist și comunității evreești, Cogan Bernștein și cîțiva foști deputați din Sfatul Țării.

„O delegație de elemente burgheze și mici burgheze" o caracterizează Reabinin-Sclearevsky.

Afară de Ianovsky, care a murit, sionistul Cogan, care s'a dus acum de curînd la Palestina, Șmidt și cîțiva alții care au plecat de bună voe din Basarabia, majoritatea semnatarilor acestui protest au devenit cetățeni romîni și trăesc pașnic subt ocrotirea Romîniei, împotriva căreia protestase.

Cu tot amestecul de material atît de variat și disparat, cu toată expunerea adesea confuză și tendențioasă, cu toate greșelile voite și nevoite, notele fiului generalului Scerbacev și studiul d-lui Reabinin-Sclearevsky sînt interesante și trebuesc cunoscute de aproape, ca material istoric.

Dr. P. Cazacu

* * *

G. Heymans, *Psychologie des femmes*, Paris, Alcan, 1925, traducere de R. le Senne.

Lucrarea profesorului olandez, devenită clasică în nemțește, era puțin cunoscută în Franța. Traducerea de față umple această lacună.

Dezbătută ca subiect de predilecție în psihologia moraliștilor ca Labruyere, Montaigne, Larochefoucault, Chamfort, Nietzsche etc., tratată în romanul psihologic, ademenind chiar filozofi sistematici în felul lui Schopenhauer, cercetările asupra sufletului femeii n'aveau nici o căutare în psihologia experimentală: aceasta fiindcă metoda pozitivă cerea ca substrat un om abstract, omogen, același în toate manifestările sale. Variații de la vrîste la vrîste sau dela sex la sex nu se admiteau, după cum nu se admiteau dela rasă la rasă. Au trebuit progresele psihologiei *diferențiale*, în felul inaugurat de W. Stern în Germania, pentru ca individualul, specificul să aibă preț în psihologie.

Ca o lucrare de psihologie diferențială trebue considerat și acest volum. Autorul, metodic și pozitiv, verifică toate diferențele dintre bărbat și femee. El cercetează deosebirile în ce privește sentimentele, emotivitatea, percepția, reprezentarea, memoria, judecata, imaginația, voința, activitatea și sfîrșește cu o privire generală asupra originei eterogeneității sexelor. Dar toate aceste proprietăți adunate la un loc, după cum spune și autorul în concluzie, nu ne dau încă acel misterios suflet feminin, inexprimabil în esență, ori exprimabil numai artisticește. Fatal asemenea monografii nu sînt decît un catalog descriptiv de diferențe sexuale.

M. R.

Revista Revistelor

Societatea de mîine, No. 10. Această revistă se menţine de doi ani celace dovedeşte că împlineşte o nevoe. Problemele economice şi sociale pe care le tratează sînt de cele mai multe ori prea vulgarizate şi, în afară de aceasta, sînt lipsite de un anumit orizont, preocupate fiind de nu ştiu ce utilitarism strimt şi imediat. Cu toate acestea multe din ele se pot citi cu folos.

In ultimul număr, d. N. Ghiulea se ocupă cu „Educaţia poporului". Autorul arată că idealul naţional, acum săvîrşit politiceşte, are şi o faţă culturală. Unitatea noastră nu trebue să rămînă superficială, limitată la unele clase, ci să se coboare, prin cultura ţărănimei, până în păturile cele mai adînci. Numai atunci se va putea vorbi de o realizare naţională şi unanimă a idealului nostru, prin adeziunea conştientă a tuturor. Educaţia poporului trebue să fie sarcina noastră permanentă.

D. Traian Brăileanu se ocupă în două numere cu studii sociologice asupra „conrupţiei".

Adevărul Literar. Ţinem să remarcăm din ultimele numere schiţele d-lui A. Franză, în care d-sa a fericit *impresia* muntelui, — a pitorescului, a „înălţimilor albastre", a singurătăţii — cu ţiţinele şi oamenii pădurii, şi dragostea de primitivitate a unui intelectual, care ştie să devină „primitiv" cînd trebue şi să se pună la unison cu simplicitatea firii: oameni şi locuri. In *Trei dezertori*, d. Jean Bart povesteşte o întîmplare, o repede tragedie, într'un decor de vis. In sufletul d-lui Jean Bart imaginile vieţii au, toate, proporţia şi greutatea lor adevărată, căci sufletul acestui scriitor e ca o balanţă de preciziune... De aici stilul său propriu, simplu şi *precis* — trei cuvinte aproape sinonime care însamnă: *exact*. — D. Mihail Sadoveanu, în *Instrumentele şi norocul pescarilor*, începe cu detaliarea mijloacelor de a pescui şi deodată ajunge la poezie: natura şi acel peşte de aur, împăratul peştilor! Mare poet e d. Sadoveanu! E amicul şi colaboratorul nostru, dar ce să facem? *Să tăcem*, din cauza aceasta?

Criza minieră şi dificultăţile britanice

Criza cărbunelui în Anglia există în stare endemică din 1912. Toţi economiştii o atribue organizării arhaice şi monarhice a industriei carbonifere. Exploatarea sufere de drepturile regaliene de tot felul ale proprietarilor solului şi subsolului; companiile sînt prea numeroase, materialul nu e destul

de modern. Minerul britanic, care primeşte cel mai ridicat salar din Europa, e probabil cel mai nenorocit şi exploatat. Dacă primul ministru Baldwin nu vede altă soluţie în conflictul actual decît subvenţionarea de către stat a exploatărilor deficitare, el va face astfel un mare pas spre naţionalizarea minelor, reclamată de Labour Party, dar nu va suprima niciuna din cauzele răului.

Industria continentală a cărbunelui a luat după războiu un mare avînt. E destul să menţionăm dezvoltarea minelor de cărbuni germane cu procedee de exploatare ameliorate, minele franceze reconstruite cu un utilaj perfecţionat, creşterea producţiei belgiene. In Europa însă, bolnavă încă şi convalescentă, nevoile nu au crescut în aceiaşi măsură. Industria ei dormitează şi stockurile de cărbune se acumulează în minele belgiene şi franceze. Europa are azi prea mult cărbune. In acelaşi timp, acest produs nu mai exercită asupra vieţii economice aceiaşi heghemonie ca înainte de 1914. Huila albă face o concurenţă serioasă celei negre. Cărbunele englez încearcă de altfel, soarta tuturor produselor britanice. El costă prea mult, într'o lume sărăcită.

Industria minieră nu e decît o victimă, printre altele. Victimă de preţ însă, căci Anglia trăeşte mai ales din cărbune. El asigură navigaţia engleză şi exportul lui permite, într'o mare măsură plata importului. Incetarea sau scăderea lui, în momentul în care tezaurul caută să menţină lira sterlingă în faţa dollarului nu e fără consecinţi grave. E bine cunoscut apoi că abundenţa tradiţională a combustibilului a deprins pe Englezi cu risipa. Răul de care sufere Anglia şi gravitatea lui fiind astfel definite, e uşor de văzut că în faţa cauzelor generale, acele locale nu compiează prea mult. Deşi poporul englez cu resursele lui de energie, a desminţit totdeauna până acum profeţiile cele mai pesimiste, indicii serioase ne arată că el e acum la începutul celei mai grave crize economice pe care a cunoscut-o, criză care coincide cu dezvoltarea în Extremul Orient şi Indii a unei situaţii, care dintr'un moment în altul, poate avea nevoe de toate resursele Europei.

In asemenea conjunctură e lesne de înţeles că politica britanică are motive imperioase de a dori ca liniştea să domnească în Europa şi tendinţa de a favoriza tot ce poate contribui la aceasta.

(L. Weiss. *L'Europe Nouvelle*, August).

Asupra politicii externe a Germaniei

Societatea Naţiunilor ţine luna aceasta sesiunea ei anuală. Marele eveniment al vremii ar trebui să fie, după unii, intrarea Germaniei în Societate. Dar nimic nu face să se prevadă, că ea se va produce. Se pare că printr'o lovitură de teatru, de acelea în care se complace diplomaţia germană, ea preferă să aştepte.

Stresemann îşi dă bine samă de avantajele morale şi materiale, pe care Germania le-ar putea dobîndi prin intrarea ei în Societatea Naţiunilor. Ea şi-ar regăsi astfel locul printre marile puteri, ar putea să spere mandate coloniale şi ar fi în măsură să intervină în toate afacerile importante. Dar Germania ar voi un tratament special şi neobţinîndu-l, ea se rezervă şi, ţinînd socoteală de necesităţile politicii ei interne, caută să cîştige timp. Motive serioase o împiedică de a se decide. In luna Februar, ea a luat iniţiativa unui pact de garanţie. Făcînd această manevră, Germania nu era atît împinsă de dorinţa subită de a ameliora soarta Europei şi de a regăsi la Geneva un loc printre naţiile civilizate, cît urmărea realizarea unor avantaje. Ea a crezut atunci, momentul oportun de a obţine pe cale de negocieri unele ameliorări imediate a situaţiei ce rezultă pentru dînsa din tratate: liberarea de obligaţiunea dezarmării, evacuarea Coloniei, acea a malului sting al Rinului şi a Sarrei sau cel puţin o importantă uşurare a ocupaţiei. Fără obţinerea acestor puncte, un pact cu Franţa nu ar oferi interes pentru Germania. Alt motiv,

o face de asemeni circumspectă. Ea s'a legat odinioară cu Rusia prin tratatul de la Rapallo și caută să concilieze după posibilități, politica sa occidentală cu cea orientală.

E greu de știut care sînt azi ideile Germaniei, în privința Rusiei. De la încheerea tratatului de Rapallo, în ajunul conferinții de la Genua, au trecut 3 ani și e posibil ca Germania să nu mai aibă azi exact aceiași concepție ca atunci, asupra relațiilor ei cu Rusia. Dar Sovietele veghiază. Presa lor anunță, că o întrevedere va avea în curînd loc între Stresemann Brockdorf Rantzau și Krestinsky. Litvinov la Berlin, în care se vor fixa condițiile colaborării diplomatice dintre Germania și Rusia, în cazul în care cea dintăiu ar intra în Societatea Națiunilor și ar semna pactul de garanție. Această informație concordă cu politica Sovietelor, care se sforțează de a reținea Germania de partea lor și de a rupe coaliția pe care Anglia încearcă să o formeze împotriva Rusiei. Un lucru pare sigur: Anglia caută să întoarcă spre Europa atenția Germaniei. Putere asiatică, îngrijită de propaganda bolșevică și de revoluțiile orientale, ea ar voi să reeduce Germania, la noțiunea solidarității europene. Anglia nu consideră deocamdată Germania ca o primejdie pentru dînsa, vede însă în Rusia bolșevică un dușman, împotriva căruia precauții serioase trebue luate. In aceste condiții, cabinetul britanic caută să intereseze Germania în ceiace privește pactul rhenan, făcînd-o să renunțe la orice combinație cu bolșevicii. Ea și-ar fixa astfel pe Vistula, frontul european contra revoluției sovietice. Germania nu neglijează aceste condiții favorabile, ea concepe că pactul la care e invitată și a cărui inițiativă, desigur nu a luat-o fără a consulta Londra, trebue să comporte pentru ea concesii largi, pe care le urmărește metodic.

(André Chaumeix, *Revue de Paris*, Septembre).

Impărțirile sociologiei

Cum obiectul sociologiei, cu toate progresele făcute în ultimul timp, e departe de a fi fixat, există în domeniul ei un fel de mișcare de endosmoză și de exomoză care aduce sau scoate veșnic un anumit material. Deaceia e greu de găsit o împărțire precisă în capitole a acestei discipline. Unele rubrici sînt complecte, altele abia schițate, altele, în fine, spații goale.

Sociologul german F. Tönnies încearcă în acest articol o *împărțire*. El deosebește mai întăiu: sociologie generală și sociologie specială. In cea generală ar intra: sociobiologia cu problemele ei (Demografie, problema rasei, societățile animale etc.). Sociopsihologia, adică studiul sentimentelor sociale. Cea specială ar conține a) sociologia pură în care s'ar studia întăiu felul legăturilor dintre oameni (subordonare, supraordonare, concurență etc.), *felul agregatelor* și al *grupurilor* secundare (societăți comerciale, clan, corporație, club, biserică etc.), pe urmă felul normelor și al valorilor sociale (juridice, politice, economice, etc.). Ar mai rămîne sociologia aplicată și cea empirică. Cea dintăiu ar studia aplicațiile la politică, artă, știință, iar cea de a doua ar fi un fel de Sociografie sau de biosociologie ca cea descrisă mai sus.

(Tönnies. *Zeitschrift für Staatswissenschaft*, No. 1, 1925).

Mișcarea intelectuală în străinătate

LITERATURĂ

Henri de Régnier, *Proses datées*, Mercure de France, Paris.

Sub pana cunoscutului poet din zilele noastre, reînvie chipurile unora dintre străluciții maeștri ai poeziei franceze din veacul trecut. D. de Régnier evocă cu căldură figurile poeților care l-au entuziasmat tinerețe: Leconte de Lisle, J. M. de Hérédia, Victor Hugo, Mallarmé, Moréas, etc.

Pe vremea cînd era student și cînd adeseaori, pe o bancă din grădina Luxemburg, citea un poem de Vigny sau Baudelaire, Leconte de Lisle trecea pe acolo înspre Biblioteca Senatului: Era de statură mijlocie și purta pe capul nobil și frumos o pălărie înaltă cu margini largi, de subt care părul lung și alb se revărsa pe gulerul redingotei; trecea totdeauna singur și Régnier îl privea cu admirație până se îndepărta... Mai tîrziu l-a cunoscut. Odată, la un dejun intim, Leconte de Lisle, a recitat poezia lui *Si l'Aurore*, cu glas tremurător. Cînd a isprăvit-o, plîngea. Cîteva săptămîni după aceia a murit.

Mallarmé avea gusturi simple, dar în cele mai mărunte lucruri căuta perfecția. Fraza lui în orice ocazie era de o claritate și precizie admirabile, fără să fie căutate.

Victor Hugo se bucura de o admirație necondiționată din partea autorului. Printre altele d. de Régnier povestește o anecdotă: Cînd se întorsese Hugo din exil, într'o sară prietenii l-au rugat să le citească versuri. Hugo a consimțit. Toată lumea asculta în tăcere. Deodată un pocnet în masă: Ce se întîmplase? Flaubert, cu fața aprinsă, cu ochii înlăcrămați nu găsise alt mod de a-și exprima admirația decît lovind cu pumnul în masă și repetînd cu venerație: „*Ah! le cochon, le cochon!*"

Gustave Kahn, *Silhouettes littéraires*, Editions Montaigne, Paris.

Autorul evocă figurile unora dintre poeții și artiștii cunoscuți. Mallarmé a fost descoperit de d-sa. Admiratorii poetului s'au înmulțit repede pe urmă. Adunările de Marți sara la Mallarmé acasă erau foarte căutate.

Capitole speciale tratează despre Huysmans, Verlaine, Charles Cros și Rodin.

Charlotte Chabrier, *Une jolie femme meurt deux fois*, Albin Michel, Paris.

Romanul unei femei care începe să îmbătrînească. E plină de viață încă și iubește cu pasiune dar nu inspiră amor. De aceia sufere cînd vede că tinerețea ei s'a îndepărtat. In băiatul frumos și prostuț pe care-l iubește, ea prețuește mai mult tinerețea ei care a murit, pe care o caută cu disperare.

Tînărul nu înțelege farmecul unic al ceasurilor de voluptate pe care are prilejul să le trăiască. Eroina preferă, în cele din urmă, să moară.

ȘTIINȚĂ

Eduard Maynial, *La vie de Jean-Henri Fabre, L'Homère des Insectes*, Nobles vies, grandes oeuvres, Ed. Plon-Nourrit, Paris.

Pagini scrise asupra celebrului naturalist Fabre, Homer al insectelor cum îl spune autorul, cu poezie și sentiment.

Savantul Fabre, ca și Pasteur, era un mare credincios. Credea într'o inteligență universală. Minunile naturii pe care le descoperea, îl făceau să-și plece cugetul înaintea puterilor fără limită ale Creatorului.

Eduard W. Wasburn, *Principes de chimie physique*, préface de Jean Perrin, Payot, Paris.

D-nii Henri Weiss şi W. Albert Noyes, doi savanţi, au tradus în limba franceză cartea profesorului Wasburn. Autorul se ocupă întâiu de elementele constitutive ale materiei (molecule, atomi, electroni), apoi de sistemele formate de un singur constituant (diverse stări fizice şi echilibrul lor reciproc). Se opreşte mai mult asupra soluţiilor care conduc un curent electric, —soluţii electrolitice—vorbind de puterea lor de conducere, de disociaţie şi transportul electric. Cu acest prilej se ocupă şi de relaţiile între energia chimică şi termică şi de regula fazelor a americanului Willard Gibbs.

Ultimele capitole se referă la studiul substanţelor coloide, la radioactivitate şi la teoriile asupra structurii atomului ale lui Bohr şi Lewis-Langmuir.

ANTROPOLOGIE

A. C. Haddon, *The Races of Man and their distribution*, University Press, Cambridge.

Autorul, spre deosebire de predecesorii săi, introduce în definirea rasei mai multe elemente printre care cele mai importante sînt: natura părului (drept, creţ, sau lînos), culoarea pielii, talia, şi în urmă forma capului şi a feţii.

Omul este un animal care se deplasează mai mult decît altele. Rasele s'au împărţit încă din epoca paleolitică. Omul a suferit influenţa mediului ca şi celelalte animale

D. Haddon face istoricul raselor şi emigraţiilor lor preistorice şi istorice cu prudenţă, ferindu-se de afirmaţii contrazicătoare. Căutînd care este cauza evoluţiei raselor, autorul analizează toate lucrările recente asupra diverselor ei aspecte: influenţa climatului, a hranei, a muntelui sau a mării. Selecţiunea naturală a avut şi ea un mare rol. Respinge ipoteza că originea omenirii ar fi într'o regiune tropicală. D-sa presupune că omenirea s'ar fi născut în partea occidentală a Asiei Centrale, înainte de ridicarea munţilor. Cînd s'au ridicat munţii, s'au schimbat condiţiile; oamenii cu nasul subţire, cu piele albă şi păr ondulat au fost împinşi către nord iar ceilalţi cu nasul lat, pielea închisă şi părul lins spre sud. Fiecare parte a suferit pe urmă influenţe locale.

Din regiunea aceasta asiatică au emigrat grupuri de oameni şi s'au împrăştiat prin toată lumea.

ETNOGRAFIE

Hans Jensen, *Geschichte der Schrift*, Heinz-Lafaire, Hanovra.

In ultimii ani s'au descoperit în Siria şi în Asia mai multe inscripţii foarte vechi. Autorul vorbind de istoria scrierii, studiază toate scrierile cunoscute, de la cele primitive până la cele actuale, urmărind inscripţiile în toate formele.

Cu deosebire importante sînt capitolele asupra scrierilor sinaitice şi feniciene descoperite de curînd şi asupra celor semitice meridionale. Ca şi limba, scrierea este un organism viu supus legilor de evoluţie şi transformare.

BIOGRAFIE

Nicolas II, *Journal intime*, Payot, Paris.

Extrase din jurnalul intim al ţarului Nicolai. Mărturisirile făcute sînt sincere Jurnalul conţine mai mult întîmplări intime din viaţa lui: logodna şi nunta lui. Puţine preocupări politice.

Pasajele privitoare la revoluţie şi abdicare sînt demne, fără ură ori dispreţ. Singurele cuvinte de indignare sînt trecute în zilele de 17 şi 18 Noembre 1917 cînd a aflat că trei soli din armata V au propus Germanilor armistiţiu pentru a face pace. Bolşevicii sînt făcuţi canalii pentrucă îndrăzneau să propue pace tocmai atunci cînd duşmanii ocupau un mare teritoriu din Rusia.

Ultima notă la 31 Decembre 1917: „Doamne mîntue Rusia!"

COMPILATOR

Tabla de Materie

a

VOLUMULUI LXIII

(Anul XVII, Numerele 7, 8 şi 9)

I. Literatură.

II. Studii.—Articole.—Scrisori din ţară şi din străinătate.

III.—Note pe marginea cărţilor

IV. Cronici

V. Miscellanea.

VI. Recenzii

VII. Revista Revistelor

PENTRU AUTORI

Se aduce la cunoştinţa autorilor că manuscrisele primite la redacţie, nu se înapoează; în schimb, acei autori ale căror lucrări urmează să se publice în revistă, vor fi înştiinţaţi, despre aceasta, cel mult într'o lună dela data primirii manuscrisului.

Redacţia îşi rezervă dreptul să tipărească articolele cînd va crede de cuviinţă, conducîndu-se numai după consideraţii tehnice şi editoriale.

Odată cu trimiterea manuscrisului, autorii sînt rugaţi să ne comunice şi onorarul dorit; în caz contrar, acesta se va fixa de către Direcţiunea Revistei.

Autorilor care nu locuesc în Iaşi nu li se pot trimite corecturile şi prin urmare sînt rugaţi să-şi redacteze manuscrisele definitiv şi citeţ.

Pentru tot ceiace priveşte redacţia: manoscrise, reviste, ziare, cărţi etc., a se adresa la **Redacţia Revistei „Viaţa Romînească", strada Alecsandri, Iaşi.**